

2024
№ 10

ISSN 3030-380X

TA'LIMDA
ISTIQBOLLI
IZLANISHLAR

XALQARO ILMIY METODIK JURNAL

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

INTERNATIONAL SCIENTIFIC METHODOLOGICAL JOURNAL

**TA'LIMDA ISTIQBOLLI
IZLANISHLAR**
Xalqaro ilmiy-metodik jurnal

**ПЕРСПЕКТИВНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ**
Международный научно-методический
журнал

**PROSPECTIVE RESEARCH IN
EDUCATION**
International scientific methodological
journal

№ 10/1 2024

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2024-yil 7-iyundagi 355-son qarori bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR:
TILAVOV MUXTOR HASAN O'G'LI
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Кулешов Валерий Владимирович - pedagogika fanlari doktori, professor Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi (Ukraina).

Andriyenko Yelena Vasilyevna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta'limi instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Romm Tatyana Aleksandrovna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta'lim instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Eko Sri Margianti - Gunadarma universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya).

Xamidov Obidjon Xafizovich - Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Zaripov Lochin Rustamovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O'quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish boshqarma boshlig'i).

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini mudiri).

Qodirov Azizjon Anvarovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent (Buxoro davlat universiteti Tabiiy fanlar va agrobiotexnologiya fakulteti dekani).

Davlatov Suxrob Sayitjonovich - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti O'quv-uslubiy departament boshlig'i).

Adizov Bobir Baxtiyorovich - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti Moliyalashtirish, iqtisodiy rivojlantirishni rejalashtirish departamenti boshlig'i).

Paxrutdinov Shukriddin Ilyosovich - siyosiy fanlar doktori, professor. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasini professori.

Akramova Shaxnoza Abrorovna - pedagogika fanlari nomzodi, professor (O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, Harbiy-vatanparvarlik, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrasini boshlig'i, podpolkovnik).

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna - pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasini professori.

Ostanov Shuhrat Sharifovich - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrasini dotsenti).

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).

Dilova Nargiza Gaybullayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Kengash kotibi).

Olimov Shirinboy Sharofovich - pedagogika fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasini mudiri).

Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasini mudiri).

G'ofurov Azizbek Umarjonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent, (Farg'ona davlat universiteti Magistratura bo'limi boshlig'i).

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li - filologiya fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti xorijiy tillar fakulteti dekani).

Atayeva Mexriniso Farxodovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya manbaalari va elektronika kafedrasini dotsenti).

Xotamov Shuxrat Nosirovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy texnik instituti Gumanitar va ijtimoiy fanlar kafedrasini dotsenti).

Turdiyev Bexruz Sobirovich - falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Yurisprudensiya, ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasini dotsenti).

Fayziyeva Umida Asadovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Inson resurslarini boshqarish departamenti boshlig'i).

Muxlisov Sodikjon Saidjonovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrasini dotsenti).

Axmadov Nazirjon Rahmat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini katta o'qituvchisi).

Uzoqov Asliddin Mexritdinovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti boshlig'ining o'quv ishlari bo'yicha o'rinbosari).

Ataxo'jayeva Shaxlo Anvarovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (University of Business and Science Oliy ta'lim muassasasi "Ilmiy tadqiqot, innovatsiyalar, ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi" boshlig'i).

Mas'ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasini o'qituvchisi

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan
2024-yil 26-mart № 245685-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

MUNDARIJA

Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
<i>DOLZARB MAVZU</i>		
Tohirov Zufar Muzaffar o'g'li	Oliy ta'lim transformatsiyasi sharoitida sun'iy intellekt va robototexnika integratsiyasini amalga oshirish masalalari	6
Safarov Dilmurod Xalimovich	Maktab menejerlarining samarali boshqaruvda ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarning ahamiyati	10
Avezov Olmos Ravshanovich	Ekstremal vaziyatlarda oila a'zolarining o'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashi	18
<i>PSIXOLOGIYA</i>		
Atabayeva Nargis Batirovna	Uyushmagan yoshlarning oilaviy munosabatlarini o'ziga xos tomonlari	22
Shadiyev Feruz Djaxonovich	Oilaviy muhitning kichik maktab yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishiga ta'siri	28
Tleumbetova Kalligul Dlimbetovna	Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanish hamda kommunikativ ko'nikmalarni mustahkamlash omillari	33
Djadigerova Gulnaz Maratovna	Pedagoglarda o'z-o'ziga ishonchini rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini takomillashtirish	39
Keldiyorov Olim Xudoyorovich	O'spirinlarda huquqiy savodxonlikni oshirish – dolzarb psixologik muammo sifatida	44
Ibraymova Altinay Esemuratvna	Zo'ravon shaxs va uning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar	49
Jumaniyazova Zlixia Reymovna	Maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish mexanizmlari	55
Matniyozova Marhabo Abdug'aprovna	O'zbekiston psixologlari tomonidan talaba yoshlarda psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni o'rganishning asosiy yo'nalishlari	61
Safayeva Iroda Abdumuratovna	Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlari kasbiy-shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishning tadqiq etish usullari	67
Xusanov Samariddin Maxmadaminovich	Mehnat motivatsiyasi rivojlanishida hayot mazmuni yo'nalganligining o'rni	72
Tilabov Farruh Tolibovich	Yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni hal etish va birlikni mustahkamlashning psixologik omillari	76
Allayarov Dilshodbek Raximboy o'g'li	Sport bilan shug'ullanish jarayonida talabalarda iroda kuchining namoyon bo'lishi va psixologik xususiyatlari	80
Hojiyeva Zulfiya O'ktamovna, Karimova Gulshahnoz Murodovna	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida multimediali texnologiyalar vositasida ijodiy fikrlashni shakllantirish metodikasi	84
Kozimova Nigora Abduqahorovna	Oliy ta'limda tahsil oladigan 1-kurs talabalarining o'quv faoliyatidagi yolg'izlik xususiyatlari	90
Ismatova Halovat Baxtiyorovna	O'smirlarda antisosial xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	96
Baxramova Abira Abdullayevna	O'smirlikda deviant xulqni vujudga kelishidaoilaviy munosabatlar va oila muhitining roli	101
Suyunov Ochil Jumaboyevich	Kasbiy kompetentlikni shakllantirishda psixologik xizmat ko'rsatishning o'ziga xos xususiyatlari	107
Mansurov Sodiqjon	Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarida axloqiy qadriyatni	114

Qahramonovich	o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari	
Ostanaqulov Alijon Dadajon o'g'li	O'smirlarda kuzatiladigan xavotir hissining psixologik asoslari va uning statistik tahlili	122
Sadikova Umida Botirovna	Psixologiya yo'nalishi talabalarining kasbiy qiziqish hamda kasbiy mukammallikni rivojlantirishdagi psixologik xususiyatlari	125
Nusratov Azizbek Fatillo o'g'li	O'quvchilarda o'zbek musiqa folklori tasavvurlarini shakllantirishda ta'sir etuvchi psixologik omillar	130
Ziyadullayeva Dilafruz Xudayberdiyevna	Yoshlarda oila to'g'risidagi gender munosabatlarini o'ziga xos xususiyatlari	136
Dusmetova Maksuda Matnazarova	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shaxslilik sifatlarining namoyen bo'lishi	141
PEDAGOGIKA		
Rahmonova Xurshida G'aybullayevna	Fizikadan masalalar yechishda ishlatiladigan fizik kattaliklar birliklari to'g'risida	147
Bazarova Saodat Djamolovna	Fizikadan kasbga yo'naltirilgan masalalar yechish orqali "elektr" bo'limidan mavzularni mustahkamlash	155
Boqiyev G'ulomjon Ochilovich	Uzviylikni ta'minlashning pedagogik-psixologik asoslari	161
Gaybulova Gulnora Sadullaevna	Aspects of teaching the biophysics course in medical universities	167
Tursunova Ozoda Faxritdinovna	Ona tili darslarida "paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish metodlari	175
Ismoilova Shodiya Xusanboy qizi	Qo'shimcha chet tili o'rganish jarayonida kognatalarning ijobiy ta'siri	182
Bobomurodova Guzal Olim qizi	From the history of psycholinguistics	186
Gafurova Moxira Yunusovna	Adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasi	194
Mamataliyeva Zilola Abdulfayz qizi	Oliy o'quv yurtlarida texnika fanlarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalar va ilg'or tajribalar	199
Hukmaev Kamoliddin Husniddinovich	Ta'lim jarayonida jismoniy tarbiya: muammolar va ularni bartaraf etish strategiyalari	204
Hamdamov Behzod Habibovich	Ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari	209
Saparova Shahlo Ramazonovna	Elbek asarlaridan foydalanib bolalar adabiyotini o'qitish metodikasini takomillashtirish	216
Qurbonova Go'zal Rajab qizi	Maktabgacha ta'lim tashkilotida immersiv texnologiyalardan foydalanishning dolzarbligi va ijtimoiy ahamiyati	222
Zaylopova Maxpiratxon	Monomarkazlarda yoshlarni kasb hunarga o'rgatish orqali tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish	226
Fayziyeva Firuza Giyosovna	Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish usullari	230
Tadjixon Sabitova	Go'ro'g'li turkumidagi dostonlarni qiyosiy o'qitishning innovasion texnologiyalari	235
Nurullayev Firuz Fayzulloyevich, Atajanov Otajon	Biografik asarlar orqali talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish metodikasi	243

Yuldoshevich		
Yarashev Abrorjon Nuriddin o'g'li	Bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirishda vizual vositalarining o'rni	249
Zaripova Sevara Erkin qizi	Kasbga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari asosida bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining dizayn kompetensiyasini shakllantirish	255
Bozorov O'ktam Damirovich	Dars va tarbiyaviy tadbirlarda ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirish usullari	261
Allambergenov Ali Axmedovich	O'qituvchilarni zamonaviy dasturlar asosida o'qitish texnologiyasi	266
Yuldasheva Mashxura Muzafarovna	Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirishning pedagogik tizimi	272
To'rayeva Gulchiroy Sheralieva	Oliy ta'lim muassasasi bo'lajak muhandislarning texnologik kompetentlikini rivojlantirishning pedagogik asoslari	276
Toylibaev Sultanbek Muxidovich	Globalizatsiya sharoitida jismoniy tarbiya va sportning yoshlar salomatligini ta'minlashdagi ahamiyati	281
Matkarimov Ikrom Muxtarovich	Fuqarolar yig'ini raisining aholi ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishdagi o'rni	285
Teshaeva Gulchehra Murodovna	Tibbiyot xodimlarining kompyuter savodxonligini oshirish masalalari	294
Xoliqov Abdullo Oynazarovich	Informatika fanini o'qitishning o'qituvchi rivojlanishi va hozirgi muammolari va istiqbollari	302
Tursunova Ozoda Faxriddinovna	Maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish omillari	308
Кенжаева Хуршида Пулатовна	Духовность в контексте глобализации и современной образовательной системы	315
Худойкулова Насиба Исмаиловна	Основные аспекты самостоятельного обучения студентов медицинских высших учебных заведений	323
Ozodova Madina Hamza qizi	O'quvchilarda muloqot ko'nikmalarini tarkib toptirish usullari	331

Tohirov Zufar Muzaffar o'g'li,

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi
Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi bo'lim boshlig'i

OLIY TA'LIM TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA SUN'IY INTELLEKT VA ROBOTOTEXNIKA INTEGRATSIYASINI AMALGA OSHIRISH MASALALARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim transformatsiya davrida ta'lim jarayonini avtomatlashtirish, sun'iy intellekt va robototexnika integratsiyasini amalga oshirish orqali o'quv jarayonini tashkil etish istiqbollari yoritib o'tilgan. Shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribalari, virtual ta'lim muhitlarining ta'limdagi roli, sun'iy intellekt orqali o'qitish va o'rganishni o'zgartirish, ta'lim jarayoniga robototexnikani joriy etish, o'quv dasturlarini ishlab chiqishda sun'iy intellekt vositalaridan keng foydalanish masalalari yoritilgan. Shuningdek, sun'iy intellekt va robototexnikani ta'lim jarayoniga integratsiyalashda yuzaga kelayotgan imkoniyatlar va muammolar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: avtomatlashtirish, sun'iy intellekt, robototexnika, integratsiya, virtual ta'lim, ilmiy kashfiyot, innovatsiya, texnologiya, global auditoriya, modul, resurs.

Аннотация: В данной статье освещаются перспективы организации образовательного процесса в трансформационный период высшего образования за счет автоматизации образовательного процесса, внедрения искусственного интеллекта и интеграции робототехники. Освещаются вопросы персонализированного образовательного опыта, роли виртуальных образовательных сред в образовании, трансформации преподавания и обучения с помощью искусственного интеллекта, внедрения робототехники в образовательный процесс и широкого использования инструментов искусственного интеллекта при разработке образовательных программ. Также упоминаются возможности и проблемы, возникающие при интеграции искусственного интеллекта и робототехники в образовательный процесс.

Ключевые слова: Автоматизация, искусственный интеллект, робототехника, интеграция, виртуальное образование, научные открытия, инновации, технология, глобальная аудитория, модуль, ресурс.

Abstract: This article highlights the prospects for the organization of the educational process during the transformational period of higher education through the automation of the educational process, the implementation of artificial intelligence and robotics integration. The issues of personalized educational experiences, the role of virtual educational environments in education, the transformation of teaching and learning through artificial intelligence, the introduction of robotics into the educational process, the widespread use of artificial intelligence tools in the development of educational programs are covered. Additionally, the article discusses the opportunities and problems that arise in the integration of artificial intelligence and robotics into the educational process.

Key words: Automation, artificial intelligence, robotics, integration, virtual education, scientific discovery, innovation, technology, global audience, module, resource.

Kirish. Bugungi kunda Respublikamiz oliy ta'lim tizimida juda ko'p islohotlar bo'lmoqda. Jumladan, oliy ta'lim transformatsiya sharoitida ta'lim jarayonini avtomatlashtirish, unda sun'iy intellekt va robototexnika integratsiyasini amalga oshirish orqali o'quv jarayonini ijobiy tomonga o'zgarishiga olib kelmoqda. Texnika va texnologiya misli ko'rilmagan sur'atlar bilan rivojlanishda davom etayotganligi bois, ta'lim muassasalari ta'lim sifatini oshirish, boshqaruv jarayonlarini tartibga solish va talabalarni kasbiy tayyorlash uchun ushbu ilg'or vositalarni tobora ko'proq qo'llash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Avtomatlashtirish orqali sezilarli yutuqlarga erishgan asosiy sohalardan biri boshqaruv jarayonlaridir. Oliy ta'limni avtomatlashtirish qabul jarayonlaridan tortib talabalar o'qishi natijalarini boshqarishgacha, bo'lgan jarayonlarni soddalashtirdi, inson xatolarini kamaytirdi va

samaradorlikni oshirdi. Bugungi kunda jahonning ilg'or oliy ta'lim muassasalari muntazam boshqaruv funksiyalarni bajarish uchun avtomatlashtirishdan foydalanmoqda, bu esa professor-o'qituvchilarga ta'lim berishning yanada strategik va ijodiy jihatlariga e'tibor qaratish imkonini berib kelmoqda [4, 5].

Avtomatlashtirish talabalarning o'rganish usullarini ham qayta shakllantirmoqda. Intellektual repetitorlik tizimlari va moslashuvchan ta'lim platformalari talabalarning individual faoliyatini tahlil qilish va ta'lim mazmunini ularning maxsus ehtiyojlariga moslashtirish uchun algoritmlardan foydalanadi. Ushbu shaxsiylashtirilgan yondashuv turli xil o'rganish uslublari va sur'atlariga mos keladigan yanada qiziqarli va samarali o'rganish imkoniyatini yaratmoqda.

Avtomatlashtirishning integratsiyasi virtual o'quv muhitlariga yo'l ochdi. Onlayn kurslar, to'ldirilgan reallik va virtual reallik texnologiyalari oliy ta'limning ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu vositalar geografik chegaralarni kesib o'tib, ta'limni global auditoriya uchun yanada qulayroq qilmoqda hamda chuqur o'rganish tajribasini taqdim etmoqda.

Sun'iy intellekt talabalarning an'anaviy rollarini qayta shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt yordamida ishlaydigan o'qituvchi yordamchilari boshqaruv vazifalarni, baho berishni avtomatlashtirishi va hatto talabalarga shaxsiy fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin [6, 148]. Bu esa o'z navbatida professor-o'qituvchilarga e'tiborni tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishga qaratish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt asosidagi bashoratli tahlillar oliy ta'lim muassasalari uchun akademik qiynchiliklarga duch kelishi mumkin bo'lgan talabalarni aniqlashga yordam beradi. Talabalar davomati, kurs ishi va mashg'ulotlar darajasi kabi turli ma'lumotlar nuqtalarini tahlil qilib, sun'iy intellekt potensial muammolarni bashorat qilishi va o'z vaqtida aralashuvni amalga oshirishi mumkin, bu esa talabalar uchun yaxshi natijalarni ta'minlaydi.

Sun'iy intellekt algoritmlari sanoat tendensiyalari, mehnat bozori va rivojlanayotgan texnologiyalar haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish uchun keng qo'llanilmoqda. Keyinchalik bu ma'lumotlar o'quv dasturlarini ishlab chiqishda foydalaniladi va ta'lim dasturlari ishchi kuchining o'zgaruvchan ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlash imkonini yaratadi. Ushbu yondashuv bitiruvchilarga talab yuqori bo'lgan ko'nikmalar bilan mehnat bozoriga kirishga yordam beradi [1,3].

Oliy ta'limda robototexnika integratsiyasi an'anaviy auditoriya sharoitlaridan tashqariga chiqadi. Birgalikda ishlaydigan robotlar yoki kobotlar talabalar o'rtasida jamoaviy ishlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qo'llaniladi. Ushbu robotlar talabalar uchun nazariy bilimlarni real dunyoda qo'llashlari uchun aniq platformani taqdim etadi va amaliy o'rganish yondashuvini rivojlantiradi. [2, 10]

Ilmiy-tadqiqot talab qiladigan fanlarda robototexnika mumkin bo'lgan chegaralarni kengaytirmoqda. Laboratoriyani avtomatlashtirishdan tortib-to dala tadqiqotlarida dronlardan foydalanishgacha bo'lgan robototexnika tadqiqotchilarning imkoniyatlarini oshirib, tadqiqotlarning sur'atini tezlashtirmoqda. Bugungi kunda jahonning ilg'or oliy ta'lim muassasalari innovatsiyalarni keng jalb qilish va ilm-fan yutuqlariga hissa qo'shish uchun ta'lim jarayonlarida robot texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish yo'llarini ko'rishmoqda va bunga sarmoya kiritishimoqda.

Sog'liqni saqlash va muhandislik kabi amaliy ko'nikmalarni talab qiladigan ta'lim sohalarining fanlari uchun robototexnika vositalari orqali kasbiy ta'lim berish muhim vositaga aylanmoqda. Robotlashtirilgan modellar bilan taqlid qilingan muhitlar talabalarga nazorat ostidagi sharoitda amaliyot va malakalarini oshirish imkonini beradi, nazariy bilim va amaliy qo'llash o'rtasidagi tafovutni kamaytiradi.

Integratsiyaning imkoniyatlari va muammolari.

Imkoniyatlar. Hozirgi davrda oliy ta'limda avtomatlashtirish, sun'iy intellekt va robototexnika integratsiyasi shaxsiylashtirilgan ta'lim va innovasion o'qitish usullari orqali o'quv natijalarini sezilarli darajada yaxshilash imkoniyatini oshirmoqda.

Virtual o'quv muhiti muassasalarga kengroq auditoriyani qamrab olish imkonini beradi, geografik to'siqlarni yo'q qiladi va oliy ta'lim muassasalariga kirish imkoniga ega bo'lmagan shaxslarga ta'lim beradi.

Tadqiqotda sun'iy intellekt va robototexnikadan foydalanish ilmiy kashfiyotlar va innovatsiyalar sur'atini tezlashtiradi, ta'lim muassasalarini texnologik taraqqiyotning birinchi qatoriga qo'yadi.

Qiyinchiliklar. Qabul qilish yoki bashoratli tahlil kabi qarorlar qabul qilish jarayonlarida sun'iy intellektidan foydalanish tarafdashlik, maxfiylik va oshkoralik bilan bog'liq odob-axloq muammolarini keltirib chiqaradi.

Avtomatlashtirish, sun'iy intellekt va robototexnika integratsiyasi katta moliyaviy sarmoyalarni talab qiladi. Ta'lim muassasalari zarur infratuzilmaga ega bo'lmasa, resurslarni samarali taqsimlashda qiynalishi mumkin.

Texnologiyalar rivojlanib borar ekan, an'anaviy o'quv dasturlarida o'qitiladigan ko'nikmalar va mehnat bozori talab qiladigan ko'nikmalar o'rtasidagi tafovut ortib boradi. Ta'lim muassasalari ushbu o'zgaruvchan ehtiyojlarni qondirish uchun o'z dasturlarini moslashtirishi kerak.

Kelajakdagi ishchi kuchiga ta'siri.

Ishlarning tabiatini o'zgartirish. Avtomatlashtirish, sun'iy intellekt va robototexnika integratsiyasi mehnat bozorini qayta shakllantirmoqda, yangi rollar paydo bo'lganda ma'lum vazifalar avtomatlashtirilmoqda. Ushbu siljish tanqidiy fikrlash, hissiy aql va moslashuvchanlik kabi texnologik yutuqlarni to'ldiradigan ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratishni talab qiladi.

Umrbod ta'lim va malaka oshirish. Texnologiyaning jadal rivojlanishi odamlardan umrbod ta'lim olishni talab qiladi. Oliy ta'lim muassasalari moslashuvchan, modulli o'quv dasturlarini taklif qilish va ishchi kuchining dinamik talablarini qondirish uchun uzluksiz malaka oshirish madaniyatini rivojlantirish orqali moslashishi kerak.

Hamkorlik. Oliy ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish uchun ta'lim muassasalari va korxonalar o'rtasidagi hamkorlik tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu hamkorlik ta'lim dasturlari sanoat ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlaydi, talabalarga tegishli ko'nikmalarni beradi va ularning bandligini oshiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, oliy ta'limda avtomatlashtirish, sun'iy intellekt va robototexnika integratsiyasi bilim berish va egallash usulidagi paradigma o'zgarishini ifodalaydi. O'rganish tajribasini va boshqaruv samaradorligini oshirish va tadqiqot yutuqlariga hissa qo'shish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etish bilan birga, odob-axloq, resurslarni taqsimlash va malaka oshirish bilan bog'liq muammolarni ham keltirib chiqaradi.

Muammolarni hal qilishda avtomatlashtirish, sun'iy intellekt va robototexnika taqdim etayotgan imkoniyatlardan foydalanish orqali kelajak avlodni kelajakka tayyorlashda oliy ta'lim muhim rol o'ynaydi, bunda moslashuvchanlik va uzluksiz o'rganish muvaffaqiyatning asosi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M.Somasundaram, P.Latha, S.A. Saravana Pandian Curriculum Design Using Artificial Intelligence (AI) Back Propagation Method Procedia Computer Science Volume 172, 2020, Pages 134-138.
2. Spolaor.N, Benitti.F.B, Robotics applications grounded in learning theories on tertiary education: A systematic review. *Comput. Educ.* 2017, 112, 97–107.
3. Wisskirchen.G, Biacabe.B.T, Bormann.U, Muntz.A, Niehaus.G, Soler.G.J, von Brauchitsch.B "Artificial Intelligence and Robotics and Their Impact on the Workplace" IBA Global Employment Institute: London, UK, 2017.
4. Visvizi. A, Lytras.M.D, Sarirete .A, Emerging Technologies and Higher Education: Management and Administration in Focus. Emerald Publishing Ltd.: Bingley, UK, 2019; pp. 1–11.

5. S. J. H. Yang, H. Ogata, T. Matsui and N.-S. Chen, "Human-centered artificial intelligence in education: Seeing the invisible through the visible" <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666920X21000023>

6. R. B. Rosenberg-Kima, Y. Koren and G. Gordon, "Robot-supported collaborative learning (RSCL): Social robots as teaching assistants for higher education small group facilitation", *Frontiers Robot. AI*, vol. 6, pp. 148, Jan. 2020.

Safarov Dilmurod Xalimovich,

Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi, "Pedagogika va psixologiya, ta'lim texnologiyalari" kafedrasi mudiri, psixologiya fanlari doktori(DSc), professor

MAKTAB MENEJERLARINING SAMARALI BOSHQARUVDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK KOMPETENSIYALARNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqoladi maktab menejerlarining samarali boshqaruvini tashkil qilish, ijtimoiy-psixologik kompetentlik, ijtimoiy-psixologik kompetentlikni modellashtirish va ishlarni tahlil qilish, xodimning ish samaradorligi yuqori yoki past bo'lishini ta'minlab beradigan eng muhim talablar, kabi mavzular ochib berilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy menejer, boshqaruv, kompetentlik, qatiyatlilik, individual-psixologik xususiyatlari.

Аннотация: В данной статье раскрываются организация эффективного управления школьными менеджерами, социально-психологическая компетентность, моделирование социально-психологической компетентности и анализ работы, важнейшие требования, обеспечивающие высокую или низкую эффективность труда работника и т.д.

Ключевые слова: современный менеджер, менеджмент, компетентность, целеустремленность, индивидуально-психологические характеристики.

Abstract: This article discusses topics such as organizing effective management of school managers, socio-psychological competence, modeling and analyzing socio-psychological competence, and the most important requirements that ensure high or low employee performance.

Key words: modern manager, management, competence, determination, individual psychological characteristics.

Kirish. Maktab menejerlarining samarali boshqaruvini tashkil qilishda ijtimoiy-psixologik kompetentlikni oshirish juda ham muhim hisoblanadi. Maktab menejerlari ishning tahlilini xodimga bo'lgan talablarning manbai sifatida qarash mumkin. Mehnat psixologiyasida (yoki industrial psixologiyada, u g'arb ilmiy va amaliy adabiyotida shunday nomlanadi) ishning tahlili asosiy tadqiqot metodi va rahbar talablari va ish o'rning ijtirochiga nisbatan qo'yadigan talablarini baholash imkonini beruvchi metod bo'lib hisoblanadi. Buning uchun ish o'rni va ish jarayoni mukammal tahlil qilingan va professional muhim sifatlar ro'yxati, shuningdek, absolyut va nisbiy professional yaroqsizlik belgilari aniqlangan. Bunday yondashuv yetarlicha uzoq vaqt hukmronlik qilgan va yaqinlargacha o'zini oqlab kelgan.

Ish o'rning odamga bo'lgan talablarini aniqlashning usullaridan biri - bu faoliyatning yaxshi va yomon xodimlar o'rtasida eng yaqqol namoyon bo'ladigan farqini aniqlashga va tavsiflab berishga yo'naltirilgan bajariladigan ishlar kompleksidir. Bunday yondashuv asta-sekin yangi kontsepsiya – kompetentlikni modellashtirish kontsepsiyasining shakllanishiga olib keldi.

Ish o'rning odamga bo'lgan talablarining tahlili xodimning ish samaradorligi yuqori yoki past bo'lishini ta'minlab beradigan eng muhim talablarga, masalan, qo'l harakatlari tezligi yoki bir operatsiyadan ikkinchi operatsiyaga o'ta olish tezligini tahlil qilishga qaratilgan.

Shu tariqa psixologlar yaxshi xodimlarni tanlab olishga yo'naltirilgan ish o'rni tahlil qilish metodidan ish o'rinlarini odam imkoniyatlariga moslashtirishga qaratilgan metodga o'ta boshladilar. Shu narsa e'tiborliki, kompetentlikni modellashtirishga erta qiziqish paydo bo'lishini rag'batlantirgan konkret yondashuvlardan biri Xey-Makber yondashuvi bo'lib, u o'z mohiyatiga ko'ra ish o'rinlarini tahlil qilish metodining adaptatsiya qilingan va kengaytirilgan ko'rinishidan iborat.

Hozirgi zamon biznes-muhiti o'ta raqobatlilik va o'zgaruvchanligi bilan xarakterlanadi. Shu sababli tashkilotlar o'z strukturalarini ancha oddiylariga almashtirib, ko'proq komandaning

o'z-o'zini boshqarishiga ishongan holda boshqaruvning oraliq zvenolarini (quyi va o'rta zvenodagi rahbarlarni) olib tashlamoqdalar.

Tashkilotlar matritsaviy tuzilmaga ega bo'la boradilar va shunga mos ravishda ularning qiyofasi va an'anaviy ish strukturasi o'zgara boradi.

Ushbu o'zgarishlarning kuzatilishi ishni tahlil qilishning an'anaviy bajariladigan tartibi yangi tashkiliy muhitda va personalni boshqarishning zamonaviy amaliyotida yaroqsiz bo'lib qoladi, degan xavotirni ortishiga olib keladi.

Aynan ushbu sharoitda ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni modellashtirish amaliyoti oxirgi bir necha yillar davomida inson resurslari sohasiga tarqaldi. Hozirgi vaqtda kompetensiyalarga o'rganishga asoslangan tadqiqotlar 75% dan (292 ta tashkilotda o'tkazilgan so'rov asosida) 80 % gacha (Amerika kompensatsiya assotsiatsiyasi, 1996-yil, 426 ta tashkilotda o'tkazilgan so'rov asosida) holatda respondent-kompaniyalar kompetensiyalarga asoslangan yondashuvni qo'llashlarini ko'rsatganlar.

Bu bozorning girdobli muhitini, shuningdek, tashkilot o'sishining ko'lamlari va tempini hisobga olgan holda personalni boshqarish imkonini beradi. Ijtimoiy-psixologik kompetensiyalar modellari rivojlanib borishiga bog'liq ravishda mutaxassis-amaliyotchilar va kadrlar xizmati iste'molchilari yangi foydali sxemalar va metodlarni izlay boshlaydilar. Ushbu zo'r berishlarga yordam berish maqsadida sanoat va tashkiliy psixologiya Jamiyati (SIOP) kompetensiyalarni modellashtirish amaliyotini tadqiq qilish va qayta ko'rib chiqish vazifasini qo'ydi.

Shunday qilib, keyingi yillarda ishlarni tahlil qilish o'rnini kompetensiyaviy yondashuv ishonch bilan egalladi. Tashkilotda personalni boshqarish xizmati ishida kompetensiyaviy yondashuvni amaliy qo'llash dolzarb bo'lib bormoqda, chunki tashkilot ishining natijasi, asosan, xodimlarning kompetensiyalari ular egallab turgan lavozimlari talablariga qanchalik mos kelishiga bog'liq bo'ladi. Ammo hozirgacha kompetensiyalar nima, ularni qanday o'lchash va baholash mumkin, degan savolga bir xilda javob yo'q. Ko'pchilik mualliflar o'z ishlarida mazmuniga ko'ra yaqin, ammo baribir farq qiladigan ta'riflarni beradilar va turli xil metod va kompetensiyalarni baholovchi metodikalarni tavsiflaydilar.

Ishlar tahlilida, eng avvalo, nigoh "nima" bajarilganligiga nisbatan yo'naltirilgan bo'lsa, kompetensiyalarni modellashtirish esa ko'proq maqsadlarga "qanday" erishilishi yoki ish qanday bajarilishiga yo'naltirilgan bo'ladi. Bunday holatda ikkita yondashuvning o'xshashligi va farqlarini qanday qilib yaxshi tashkillashtirish va tavsiflash mumkin, degan savol tug'iladi.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlikni modellashtirish va ishlarni tahlil qilish o'rtasida qator ahamiyatli farqlar mavjud. Kompetentlikni modellashtirishga yondashuvlar, odatda, professional guruh uchun, ishlarning butun darajasi (masalan, ijro hokimiyati, boshqaruv, nazorat) uchun yoki butun tashkilot uchun asosiy yoki umumiy bo'lgan kompetensiyalarning individual darajasi tavsifini beradi.

Asosiy e'tibor umumiy yoki universalni keng qo'llanilishi va foydalanilishiga qaratiladi. Hatto modellashtirish bo'yicha zo'r berish vazifalarning qisqa belgilangan guruhiga (masalan, sotish bo'yicha menedjerlarga) mo'ljallangan bo'lsa ham, olingan tavsiflar odatda, yetarlicha yuqori darajada va umumiy xarakterda bo'ladi. Ikkinchi tomonda esa, asosiy e'tibor ish o'rinlarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, bunda nima farq qilishiga, ya'ni turli xildagi ish o'rinlari o'rtasida, professional guruhlar o'rtasida, tashkilotdagi darajalar o'rtasida nima farq qilishiga e'tibor qaratiladi.

Garchi ishlar tahlili ba'zida keng e'tibor darajasida bo'lsa ham, (masalan, oilaviy tadqiqotlar o'tkazilganda) guruhlashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan deskriptor elementlar, odatda, kompetensiyalarni modellashtirishga bo'lgan ko'pchilik urinishlarda erishiladigan detallashtirishga qaraganda ancha batafsil darajada bo'ladi. Boshqa tomondan, faqat umumiy kompetensiyalardan foydalanib qurilgan modellar, odatda, bir-biriga o'xshash bo'ladi.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlikni modellashtirishga bo'lgan yondashuvlar, eng muhimi, olingan tavsiflardagi mos kelishlarning qisqacha mazmuniga qaraganda o'zining uzoq muddatli tashkiliy yaroqliligini ko'rsatadi.

Bu tarzda urg'u berilishini modellashtirish jarayoni tarkibiga tashkilot konsepsiyasini va asosiy qadriyatlarini kiritishga bo'lgan urinishning tabiiy natijasi bo'lsa kerak, deyish mumkin.

Ijtimoiy-psixologik kompetensiyaviy yondashuvga ehtiyoj qanday paydo bo'ldi? Ishlarni tahlil qilish metodidan farq qilib, kompetensiyaviy yondashuv uni tarkibiy qismlarga "parchalab tashlashga" emas, balki professionalning oldiga qo'yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli yechish (unga mo'ljallangan funksiyalarni oddiygina bajarish emas) imkonini beruvchi kompleks xususiyatlar va sifatlarini aniqlashga yo'naltirilgan. Shunday qilib, faoliyatga operatsional-funksional qarashdan vazifa-maqсадli qarashga o'tish amalga oshdi.

Paradigmani bu tarzda almashtirish kasblar tabiatidagi tub o'zgarishlar bilan bog'liq. Asosan ijrochidan oddiy (sensor va motor) xatti-harakatlarni talab qiladigan faoliyat o'rniga bugungi kunda murakkab ko'rinishdagi ishlar keldiki, qachonki bunda funksiyalarni tavsiflash imkoni bo'lmay, faqat vazifalarni sanab o'tishga to'g'ri keladi. Faoliyat murakkab bo'lgani sayin, vazifa qo'yishdan maqsad qo'yishga o'tish shunchalik faol amalga osha boradi. Bu ikkita yondashuvdagi asosiy farqlar 1-jadvalda ifodalangan.

1-jadval

Yondashuvlarni taqqoslash: ishlarni tahlil qilish va ijtimoiy-psixologik kompetensiyaviy yondashuv

№	Ishlarning tahlili	Kompetensiyalar modellari
1	Psixologlar HR va ergonomistlar ishlarining asosiy funksiyasi hisoblanadi	Shu jumladan, rahbarlarning ham vazifasi hisoblanadi
2	Xodimlarning kasbiy yaroqliligi yoki yaroqsizligini baholash maqsadida professional tanlov o'tkazish uchun qo'llaniladi	Xodimlarni yaxshi ijrochilardan yomon ijrochilarga tomon boradigan rang (darajalar) ga ajratishda qo'llaniladi
3	Maqsad: lavozim uchun nomzodga nisbatan asosiy talablarni aniqlash	Maqsad: xodimning kasbiy rivojlanib borishi darajasi bilan bog'liq kompetensiyalar qanday o'zgarib va yuksalib borishini kuzatib borish
4	Induktiv hisoblanadi: ish vazifalarining tahlilidan ishni bajarish uchun odamdan nima talab qilinishi to'g'risida xulosa chiqarishga qarab boriladi	Kompetensiyalarni modellashtirish ko'proq deduktiv hisoblanadi – strategiya va biznes-maqsadlardan boshlanib, keyin qanday natijalar talab qilinishiga qarab boriladi, va nihoyat, bu natijalarni qanday ko'rinishdagi shaxs sifatleri ta'minlab berishi bilan yakunlanadi
5	Tahlil tashkilotda yuqoriga (safdagi xodimlardan rahbarlarga) qarab boradi	Tepadan pastga qarab ishlab chiqiladi (yuqori rahbariyatdan boshlashadi)
6	Ishning odatiy talablariga yo'nalgan	Ishga nisbatan kelajakdagi talablarni (to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita) hisobga oladi
7	Odatda ishga nisbatan talablar ro'yxati ko'rinishida ifodalanadi	Qo'llash osonligini yengillashtirish usuli (masalan, eslab qolishni osonlashtiradigan rasmlar yoki sxemalar) orqali ifodalanishi mumkin
8	a)ish joyida jamlanadi, b)ishga bo'lgan talablar miqdori ishning murakkabligiga bog'liq bo'ladi	Odatda kompetensiyalarning cheklangan miqdori aniqlab olinadi va bitta model bir nechta ishlar oilalari uchun qo'llaniladi
9	Kamdan-kam tashkilotni o'zgartirish uchun qo'llaniladi, asosan konkret tashkiliy amaliyotlarni takomillashtirish, yaxshilash yoki himoya qilishga intiladi	Ko'pincha tashkiliy rivojlanishga aralashuv hisoblanadi, yoki oddiy ma'lumotlar to'plashdan farq qilib, tashkiliy o'zgarishlarga javoban harakat hisoblanadi

Masalan, ijtimoiy-psixologik kompetentlikni modellashtirish ish o'rinlarini tahlil qilishga qaraganda nafaqat ish o'rinlari uchun (ish o'rnini tahlil qilgandagi singari), balki strukturaviy biznes qismlar, funksional sohalar, bir xil murakkablik darajasidagi ishlar guruhlari komplekslari uchun mos keladigan narsalarni aniqlash va tavsiflash imkonini beradi.

Ikkinchidan, funksional bilimlar yoki ishlar guruhlar bilan bog'liq bo'lgan texnik ko'nikmalarni aniqlash va hujjatlashtirish har bir alohida ish o'rnini tahlil qilgandagiga qaraganda oson va tejamkor.

Uchinchidan, kompetensiyalarga o'tkazish bu ish uchun, ishlar guruhi uchun muhim bo'lgan shaxsiy qiymatlar va shaxsiy yo'nalganliklarni aks ettirishga bo'lgan urinishdir.

To'rtinchidan, faraz qilingan deskriptor mazmuni mijoz-tashkilot tilida yozilgan bo'lishi kerak.

Beshinchidan, yondashuvni kadrlar tayyorlash uchun ham qo'llash mumkin.

Oltinchidan, yondashuvni tanlov uchun, samaradorlikni baholash uchun, inson resurslari sohasidagi boshqa qarorlarni hal qilish uchun ham qo'llash mumkin.

Ijtimoiy-psixologik kompetensiyaviy yondashuvni tushunish uchun kompetensiya va kompetentlik tushunchalariga aniqlik kiritish talab qilinadi. Ijtimoiy-psixologik kompetensiyani tushunish masalasida ikkita yondashuv borligini qayd etish lozim. Britaniya yondashuviga mos ravishda baholash mezonlari modelini kompetentliklar modeli deb, mutaxassis bajaradigan vazifalar modelini esa kompetensiyalar modeli deb nomlash to'g'ri bo'lar edi.

Amerika yondashuvida esa baholash mezonlari modeli kompetensiyalar modeli deb nomlanadi. Amerikacha yondashuvda mutaxassis vazifalari modeli to'g'risida deyarli so'z bormaydi, faqat keng tarqalgan tushuncha – kompetensiyalar modeli tushunchasi qo'llaniladi. Rossiyalik olimlar (T.Yu.Bazarov va boshqalar) tomonidan amalga oshirilayotgan yondashuvda “kompetentliklar modeli mutaxassisda baholanadigan mezonlar, sifatlar tariqasida tushuniladi, kompetensiyalar modeli deganda – mutaxassis o'z faoliyati davomida yechadigan vazifalar modeli tushuniladi”.

Rossiyada personalni boshqarish xizmati uchun kompetentliklar modelini shakllantirishda “Inson kapitali rivojlanishi” Milliy konfederatsiyasi tashabbusiga ko'ra 2013-yilda tashkil etilgan va ekspertlar jamoasi tomonidan qo'llab-quvvatlangan Rossiya baholash markazi standartining yuzaga kelishi muhim hisoblanadi.

Bu personalni baholash sohasida professional xizmatlar va jamiyatlarning rivojlanishida muhim davr bo'ldi, chunki standart baholash markazlarini tashkil qilish va o'tkazish, mazkur sohada mutaxassislarni tayyorlash uchun yagona metodologik bazani ta'minlashga safarbar etilgan.

Bugungi kunda ijtimoiy-psixologik kompetensiya atamasi xulq-atvorning kutilayotgan natijalarga yoki ish o'rnidagi yoki tashkiliy struktura ichidagi natijalarga erishishga olib keladigan xususiyatlarini tasvirlash uchun ishlatiladi. Kompetensiyalarni shu tarzda belgilashga harakat qilishadiki, qachonki xodim aynan nima qiladi va uni qanday kuzatish mumkin ekanligi tushunarli bo'lsin.

Ayni paytda, ijtimoiy-psixologik kompetensiyalar qiyin ish vazifalarini, konkret funksiyalarni muvaffaqiyatli bajarish yoki mazkur rolda yoki lavozimda muvaffaqiyatli ishlash uchun bilim, malaka, qobiliyatlarni, xulq-atvor va shaxsiy xarakteristikalarini qo'llash yoki ulardan foydalanish qobiliyatidir. Umuman bu, odamlarning vaziyatlarni keng diapazonda umumlashtiradigan va uzoq vaqt davrida saqlanib turadigan xulq-atvor yoki tafakkur usullarini ko'rsatadigan asosiy xarakteristikalaridir.

“Ijtimoiy-psixologik kompetensiya” so'zi bugun – bir xil tushunilishga ega bo'lmagan va ayni paytda mutaxassislar guruhi foydalanadigan ta'rifga bog'liq atamadir. So'rovnoma asosida olingan turli mualliflar tomonidan kompetensiya atamasiga ta'rif berishga bo'lgan urinishlarni quyida misol tariqasida keltiramiz.

-“Yuqori darajadagi ijrochilarni o'rtacha ijrochilardan farq qildiradigan bilimlar, ko'nikmalar va alomatlar”.

-“Ijtimoiy-psixologik kompetensiyalar an'anaviy belgilangan KSAO (ya'ni bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar va boshqa xarakteristikalar) dan jiddiy darajada farq qilmaydi”.

-Bu “bilim va ko'nikmalar darajasini aniqlashga” yordam beradigan konstruksiyadir.

-“Asosiy vazifalarni, rollarni yoki ishni bajarish uchun muhim bo'lgan, kuzatiladigan xulq-atvor imkoniyatlari”.

-“Bilimlar, ko‘nikmalar, qobiliyatlar va mehnat samaradorligiga bo‘lgan talablarning qorishmasi”.

Adabiyotlardan eng ko‘p iqtibos keltiriladigan ta’riflar quyidagilar:

-Bilimlar, ko‘nikmalar, qobiliyatlar, motivatsiya, e’tiqodlar, qadriyatlar va qiziqishlar birikmasidir.

-Bilimlar, qobiliyatlar yoki unumdorlik bilan bog‘liq xarakteristikalar.

-Motivlar, xarakter belgilari, o‘z-o‘ziga beradigan baho, ustanovkalar yoki qadriyatlar, mazmun to‘g‘risidagi bilimlarning yoki kognitiv xulq-atvor ko‘nikmalarining aralashmasi; ishonchli o‘lchash yoki hisoblash mumkin bo‘lgan va yuqori ko‘rsatkichlarni o‘rtachasidan farqini ko‘rsata oladigan har qanday individual xarakteristika.

-Ish maqsadlariga erishish uchun qo‘llaniladigan o‘lchanadigan ishchi odatlar va shaxsiy malakalarning yozma tavsifi.

Shu narsa ravshanki, hatto bir-birlariga ancha o‘xshash bo‘lgan ekspertlar guruhi orasida ham atamaga aniq va standart ta’rif berish qiyinligini ta’kidlagan holda ta’riflarning juda rang-barangligini ko‘rish mumkin.

Bu tariqa umumiy fikrga kelishning yo‘qligi shubha tug‘dirmasligi yoki konfliktli deb hisoblanmasligi kerak, chunki “kompetensiya” yoki “kompetentlik” terminlari ustuvor tarzda ishlatiladigan sohalar juda ko‘p. Psixologiya bo‘yicha oldin mavjud bo‘lgan adabiyotlarga, 1966-yilgacha bo‘lgan PsychInfo ma’lumotlari bazasiga juda ko‘p (1300 dan ziyod) kirib murojaat etilganligi bu tushunchaning qanchalik “raqobatbardosh” ekanligini ko‘rsatadi.

Qisman, bu so‘zlarning kelib chiqishi klinik psixologiyadan boshlangan bo‘lib, u yerda bu atama aqliy qobiliyatlar va bilimdonlikning huquqiy standartlarini, o‘zi va boshqalar to‘g‘risida qayg‘urish qobiliyatini va ko‘pchilik faoliyat turlarida ishlay olish qobiliyatini aniqlash uchun rivojlantirildi.

Buning natijasida “kompetentlik” atamasi konkret kasblar bilan bog‘liq bilimlar, malakalar va ko‘nikmalarning keng sohasini aniqlash uchun professional konsultatsiya berish sohasini qamrab oldi.

Bu so‘z ta’limning keng an’anaviy sohalarini qamrab olganligi bilan bog‘liq o‘zining qadimgi tarixiga ega.

Oldingi davr sanoat psixologlari ham kasblardagi muvaffaqiyatli odamlarni tavsiflash uchun «kompetentlik» atamasini qo‘llaganlar. Yuqorida qayd etilgan yuridik, klinik psixologiya, professional, ta’lim va sanoat psixologiyasi kontekstlarida “kompetentlik” atamasi ma’lum bir vazifa yoki faoliyatni “muvaffaqiyatli” bajarilishini, bilimlar yoki ko‘nikmalarning ma’lum bir sohalarini “adekvat” bilishni belgilab beradi.

“Kompetensiya” va “kompetentlik” atamalarining o‘zagi “competo” so‘zi bo‘lib, u lotinchada “erishaman; mos kelaman, to‘g‘ri kelaman” degan ma’nolarni bildiradi. Ba’zida bu so‘zlar to‘liq sinonim sifatida ishlatiladi, lekin ko‘pchilik tadqiqotchilar baribir ularni farqlashadi.

“Kompetensiya” termini xodimning mazkur ish o‘rnidagi yoki lavozimdagi vazifalarini xarakterlagan. Bu holatda shuni qayd etish muhimki, mehnat posti ma’lum bir muddatga bo‘sh qolishi mumkin va shunday qilib, “kompetensiya” termini tashkiliy loyihalash mahsulotiga, ma’lum bir abstrakt xodimning mehnat funksiyalari modeliga nisbatan taalluqli bo‘ladi. Bu bilan “kompetensiya” so‘zida xodim erishishi lozim bo‘lgan yakuniy natijalar, shuningdek, ularga erishish usullari va jarayonlarining normativligi ta’kidlangan.

“Kompetentlik” atamasi konkret odamning (lavozimga nomzodning yoki ishlayotgan mutaxassisning) mazkur mehnat postidagi faoliyatga loyiqligi darajasini ko‘rsatadi. Kompetent xodim berilgan professional topshiriqlarni (vazifalarni) sifatli va o‘z vaqtida bajarilishini ta’minlaydigan zaruriy bilimlar, malakalar va individual shaxsiy sifatlarga ega bo‘ladi, deb taxmin qilingan.

Shuningdek, hisoblashganki, xodim kompetent (malakali) bo‘lishi, lekin asotsial moyilliklarga ega bo‘lishi va zararkunanda bo‘lishi, jinoyatchi va boshqa bo‘lishi mumkin.

So'zni bu shaklda oldingi shakllangan mazmunda tushunishdan taxmin qilinganki, kompetensiya to'g'risida gapirilganda mehnatda erishilishi kerak bo'lgan oxirgi natijalarga urg'u berilgan, xodimning mumkin yoki mumkin bo'lmagan xatti-harakatlari (professional xulq-atvori shakllari) to'g'risida gapirilgan, kompetentlik to'g'risida gapirilganda xodimning o'z professional vazifalarini amalga oshirishi samaradorligi bog'liq bo'lgan uning ichki resurslari, imkoniyatlari, uning psixik xususiyatlari, tajribasi nazarda tutilgan. Shu sababli ham psixolog uchun "kompetensiya" emas, "kompetentlik" terminini ishlatish odatiyoq bo'ladi.

Angliyalik olimlarning ishning eng yuqori samaradorligi modellarini muhokama qilishga bag'ishlangan "Ishdagi kompetensiyalar" nomli kitobida ko'p sonli misollarda nomzodlarning ma'lumotlarini baholashning ma'lum bir metodi orqali ular tomonidan ishni kelajakda bajarilishini prognoz qilish texnologiyasi ko'rsatib berilgan. Muammo shundaki, ingliz tilida "competence" so'zi ikkita ma'noni anglatadi, ko'pincha u odamning konkret ish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlari, malakalari sifatida tushuniladi; ikkinchi ma'nosi yuridik amaliyotda ishlatiladigan – kompetensiya, ya'ni qonuniy vakolatga egalik ma'nosida tushuniladi.

Mehnat psixologiyasi va tashkiliy psixologiyada ham "Ijtimoiy-psixologik kompetensiya", "kompetentlik" atamalarini ishlatishda an'anaviy "professional muhim sifatlar" bilan bir qatorda ma'lum keskinlik va tushunarsizlik sezilgan. Bu tushunchalarning qandaydir o'zaro nisbatini aniqlash, ular o'rtasidagi umumiylikni va ehtimoli bo'lgan farqni o'ylab ko'rish zaruriyati yuzaga keldi. Ushbu uchta (kompetensiya, kompetentlik, professional muhim sifatlar) tushunchani farqlash, kelajakda bu tushunchalarni ushbu ma'noda ishlatish uchun ularning konkret tushunilishiga kelishib olish zaruriyati mavjud.

Biz o'z tadqiqotimizda bu tushunchalarga M.V.Lomonosov nomidagi MDU professori T.Yu.Bazarov tomonidan berilgan ta'riflarga asoslanganmiz, chunki bu ta'riflarda dunyo olimlarining ushbu muammoga nisbatan nuqtai nazarlari hisobga olingan holda bu tushunchalarning mazmuni chuqurroq ochiladi. Kompetensiyalar – bu individual yoki kollektiv subyektning integral (yig'indi) sifatleri atamalarida ifodalangan muvaffaqiyatli faoliyat talablaridir. Bu sifatlar, odatga ko'ra, o'zlarida muvaffaqiyatli ishlash uchun (ma'lum kasbda, ma'lum lavozimda, aniq bir kompaniyada) zarur bo'lgan bilimlarni, professional malakalarni, individual tipik yoki tashkiliy-madaniy xarakteristikalarini birga qo'shib oladi. Ba'zida kompetensiyalar yuqori natijalarga erishish uchun zarur bo'lgan professional xulq-atvor modeli ko'rinishida tavsiflanishi mumkin.

Maktab menejerlarining ijtimoiy-psixologik kompetentlikini oshirishda quyidagi kompetentlik modelini amalga oshirish bizningcha samarali hisoblanadi:

- 1) "bitta ish o'rni uchun model" yondashuvi;
- 2) "bir nechta ishchi o'rni uchun model" (ishlar guruhleri modeli);
- 3) "universal model" yondashuvi.

"Bitta ish o'rni modeli" quyidagi qadamlarni bajarish asosida quriladi:

1-qadam. Odatda xodimlar yoki ularning rahbarlaridan fokus-guruh, xodimlar bilan intervyu, mijozlar bilan intervyu, to'g'ridan-to'g'ri hisobotlar, qo'shimcha xodimlar bilan so'rovnomalar, xodimlarni ishda bevosita kuzatish yordamida ma'lumotlarni yig'ish.

2-qadam. Eng muhim 10-20 ta belgilar yoki malakalarni kompetensiya modeliga birlashtirish.

3-qadam. Kompetensiyalar modeli ekspertlar tomonidan baholanadi va tashkiliy zaruratlar uchun ishlatiladi.

Ikkinchi yondashuv "bir nechta ish o'rni uchun model" (ishlar guruhi modeli) quyidagi qadamlarni o'z ichiga oladi:

1-qadam. Model qo'llanilishi mo'ljallangan guruhni aniqlash, masalan, o'rta bo'g'indagi menejerlar guruhi.

2-qadam. Ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni ishlab chiqish uchun mas'ul bo'lgan komanda ma'lumotlarni to'plash o'rniga odatda, ish uchun mavjud kompetensiyalar modellaridan, shuningdek, kitoblar va maqolalardan liderlik, biznes, tashkiliy rivojlanish va inson resurslarining rivojlanishi to'g'risidagi konsepsiyalarni tanlaydi.

3-qadam. Keng doiradagi ishlar (masalan, barcha boshqaruv ishlari) uchun bitta kompetensiyalar jamlanmasini belgilab olish.

Uchinchi yondashuv - “universal model” tashkilot kompetensiyalar modelini bir nechta variantda qurish yondashuviga ehtiyoj sezadi, degan g‘oyaga asoslanadi. Masalan, tashkilotda 25 ta professional va boshqaruv lavozimlari uchun kompetensiyalar modeliga, shuningdek, samaradorlikni boshqarish uchun, professional rivojlantirish va kompetensiyalar modellari asosida ushbu lavozimlarga tanlab olish uchun izchil dasturlarga va instrumentlarga ehtiyoj mavjud. Bunday yondashuvning natijasi – vazifalar va darajalarga bog‘liq ravishda bir nechta modellarni ishlab chiqishdan iborat.

Masalan, rahbar modeli birinchi darajadagi rahbar kompetensiyasiga (chiziqli (muntazam) boshqaruv), ikkinchi darajali (o‘rta bo‘g‘in), yuqori darajali (top-menejment) va kadrlar zahirasi kompetensiyalariga bo‘lingan. Mahsulotni sotish bilan shug‘ullanuvchi bo‘lim yoki personal yoki marketing bo‘limi rahbari bo‘ladimi, buning ahamiyati yo‘q.

Har bir modelning ustunliklari va kamchiliklarini taqqoslash 2–jadvalda aks etgan.

2-jadval.

Taqqoslash	Individual yondashuv	“Bir razmer hammaga to‘g‘ri keladi” yondashuvi	Ko‘p vazifali yondashuv
Yutuqlari	Ish uchun nomzodning aniq tanlovini ta‘minlab beradi, ayniqsa tashkilot muvaffaqiyati uchun bu juda muhim.	Ish o‘rinlari guruhi uchun barcha HR dasturlarini birlashtiruvchi, oddiy strukturani ta‘minlab beradi.	A)Kompetensiyalar modellarini bir-birlari bilan taqqoslashni va bir nechta vazifaga ega bo‘lgan xodimlar profillarini taqqoslashni osonlashtiradi
kamchiligi	Eng samarasiz hisoblanadi	Odatda yuqori rahbariyatning tasdiqlashini yoki bir nechta mustaqil HR guruhlarining kelishuvini talab qiladi	Uchta yondashuvdan amalga oshirish uchun eng murakkabi

Demak, xulosa qilar ekanmiz, samarali boshqaruvda ijtimoiy-psixologik kompetensiyalardan foydalanib borish davomida vaqt o‘tishi bilan ularning qimmati yo saqlanib turadi, yo oshadi, yoki aksincha, global o‘zgarishlar sababli ularning qimmati yo‘qotiladi.

Shuning uchun ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarning qimmatini muhitning yangi sharoitlari yoki kompaniyaning strategiyalari o‘zgarishlari kontekstida muntazam taftish qilib borish foydalidir. Agar ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarning qimmati o‘zgarmasdan qoladigan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan ularni qo‘llab-quvvatlash (o‘qitish va hamrohlik qilib olib borish) zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak.” –T.: O‘zbekiston, 2017. – 104 b.
2. Шавырина Т.А. Модели принятия решений при формировании резерва руководящих кадров пожарной охраны: дисс.. канд. техн. наук. М., 2007. С. 18.
3. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: Структура, генезис и условия становления. Автореф. дисс. ... док. психол. наук. 2001.- 89
4. Чуприкова Н.И. Психика и предмет психологии в свете достижений современной нейронауки / Н.И.Чуприкова // Вопр. психол. – 2004. – №2. – С. 104-118.

5. G'oziev E.G'. Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi. – T.: “Universitet”, 2003, – 124 b.
6. Ядов В.А. Размышления о предмете социологии //Социально-политические науки. 1991. № 7
7. Atai, F., Blum, D., Horowitz, T., Khalid, A., &Rzaeva, N. Cultural Elites in Uzbekistan. In P.J. Luong (Ed.), The Transformation of Central Asia: States and Societies from Soviet Rule to Independence, (pp. 93-119). New York: Cornell University Press. 2018.

Avezov Olmos Ravshanovich,
Osiyo xalqaro universiteti professori

EKSTREMAL VAZIYATLARDA OILA A'ZOLARINING O'ZARO PSIXOLOGIK QO'LLAB-QUVVATLASHI

Annotatsiya: Ekstremal vaziyatlarda oila a'zolarining o'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashi oilaning ruhiy va emotsional barqarorligini saqlashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada ekstremal vaziyatlarda oila a'zolarining o'zaro psixologik yordamining ahamiyati, turlari va foydalari muhokama qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila a'zolari o'rtasidagi samimiy qo'llab-quvvatlash stress darajasini kamaytirish va muammolarni hal qilishda samarali rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Ekstremal vaziyatlar, oila a'zolari, psixologik qo'llab-quvvatlash, emotsional yordam, informatsion yordam, amaliy yordam, ruhiy yordam, stressni kamaytirish, oilaviy birdamlik, psixologik barqarorlik, oilaviy qo'llab-quvvatlash, konfliktlarni hal etish.

Абстрактный: Взаимная психологическая поддержка членов семьи в экстремальных ситуациях важна для сохранения психической и эмоциональной устойчивости семьи. В статье рассматриваются значение, виды и преимущества взаимной психологической поддержки членов семьи в экстремальных ситуациях. Исследования показывают, что интимная поддержка между членами семьи играет эффективную роль в снижении уровня стресса и решении проблем.

Ключевые слова: экстремальные ситуации, члены семьи, психологическая поддержка, эмоциональная поддержка, информационная поддержка, практическая поддержка, психологическая поддержка, снижение стресса, единство семьи, психологическая устойчивость, поддержка семьи, возможности разрешения конфликтов.

Abstract: In extreme situations, mutual psychological support of family members is important for maintaining the mental and emotional stability of the family. The article discusses the importance, types and benefits of mutual psychological support of family members in extreme situations. Studies show that sincere support between family members plays an effective role in reducing stress levels and solving problems.

Key words: Extreme situations, family members, psychological support, emotional support, informational support, practical support, mental support, stress reduction, family unity, psychological stability, family support, conflict resolution.

Kirish. Ekstremal vaziyatlar insonlar uchun jiddiy ruhiy va jismoniy stresslarni keltirib chiqaradi. Bunday vaziyatlar oila a'zolariga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki oila – inson hayotida asosiy qo'llab-quvvatlovchi tizimdir. Oila a'zolari bir-birini psixologik, emotsional va amaliy jihatdan qo'llab-quvvatlashi kerak. Ekstremal vaziyatlar, jumladan tabiiy ofatlar, texnogen falokatlar yoki ijtimoiy inqirozlar oilaning ichki aloqalariga katta ta'sir o'tkazadi. Oila ichidagi to'g'ri psixologik qo'llab-quvvatlash, stressni kamaytirish va oilaviy birdamlikni ta'minlash uchun juda muhimdir.

O'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati. O'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati oila a'zolari orasidagi ishonchni va birdamlikni mustahkamlashda katta rol o'ynaydi. Ekstremal vaziyatlarda oilaviy qo'llab-quvvatlash oilaning ruhiy barqarorligini saqlashga yordam beradi. Bunday yordam, oila a'zolarining his-tuyg'ularini tushunishga va bir-biriga yordam berishga qaratilgan bo'lib, stressni kamaytirish, xavfsizlikni ta'minlash va yengil holatga kelishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila a'zolari o'rtasida samimiy qo'llab-quvvatlash natijasida, individual stress darajasi sezilarli darajada kamayadi.

O'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning turlari. Ekstremal vaziyatlarda oila a'zolari bir-birini turli usullarda qo'llab-quvvatlashadi. Bu usullar emotsional, informatsion, amaliy va ruhiy

yordamni o'z ichiga oladi. Har bir yordam turi o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, oila a'zolarining vaziyatga mos ravishda birgalikda ishlashini talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston kontekstida ekstremal vaziyatlarda oilaviy qo'llab-quvvatlash mavzusi nisbatan kam tadqiq etilgan. Shunga qaramasdan, quyidagi ilmiy izlanishlar mavjud:

- Rahmatova M. (2018) – “O'zbek oilalarida ijtimoiy inqiroz va stress omillari” nomli tadqiqotida iqtisodiy qiyinchiliklar, mehnat migratsiyasi va sog'liq muammolari sababli yuzaga keladigan oilaviy nizolar hamda o'zaro emotsional yordam mexanizmlarini o'rgangan. Natijalar oilaviy qadriyatlar mustahkam bo'lsa, oila a'zolari bir-birini qo'llab-quvvatlashda faolroq bo'lishini ko'rsatgan.

- Shukurov A. (2019) – “Ekstremal vaziyatlarda o'zaro yordam va solidarlik” nomli maqolasida mahalla instituti, qarindosh-urug'larning roli, an'anaviy hamjamiyat yordamining ahamiyati ta'kidlanadi. Oiladagi ruhiy barqarorlik ko'pincha mahalla va keng doiradagi qarindoshlar ko'magiga ham bog'liq bo'ladi.

- Nasriddinova Sh. (2021) – “Oila psixologiyasida konfliktlarni bartaraf etish strategiyalari” nomli ishida turli toifadagi oilalarda stressga qarshi kurashish hamda ijtimoiy-psixologik yordam tamoyillarini tahlil qilgan. Ekstremal vaziyatlarda eng samarali usul “birgalikda muammoni ochiq tahlil qilish va majburiyatni bo'lib olish” ekanini ko'rsatgan.

- C. R. Figley (1983) – oilaviy stress, travma va salbiy oqibatlar mavzusini chuqur tadqiq qilgan. U oilada kechadigan ikkilamchi travmatik stress holatiga e'tibor qaratgan bo'lib, agar bir a'zo og'ir ruhiy zarba olsa, u butun oilaga ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ta'kidlaydi.

- Froma Walsh (2003) – oila rezilyentligini (barqarorligini) o'rganib, ekstremal vaziyatlarda oila a'zolarining bir-birini ruhiy qo'llab-quvvatlashi hamda ijobiy hissiy rishtalarni saqlab qolishi oilaning stressga chidamliligini oshirishi haqida yozgan. Walsh oilalarning “moslashuvchanlik”, “bir-biriga bo'lgan e'tibor” va “ma'noni birga qidirish” kabi xususiyatlar orqali og'ir sinovlardan muvaffaqiyatli o'tishlarini ko'rsatadi.

- John Bowlby (1969) – garchi asosan “qo'shish (attachment) nazariyasi” bilan mashhur bo'lsa-da, uning ilmiy ishlarida ekstremal vaziyatlardagi ajralish, yo'qotish va qayg'u jarayonlarida shaxsning yaqinlari bilan o'zaro bog'liqligi alohida ta'kidlanadi. Oila a'zolarining o'zaro hissiy yaqinligi, ayniqsa, og'ir stress sharoitida muhim omil ekanligi Bowlby nazariyalarida ham aks etgan.

1. Emotsional qo'llab-quvvatlash: Ekstremal vaziyatlarda emotsional qo'llab-quvvatlash juda muhimdir. Bu, bir-birining his-tuyg'ularini tinglash, tushunish va qo'llab-quvvatlashni anglatadi. Oila a'zolarining bir-birini tinchlantirishi, ruhiy holatini yaxshilash uchun muhim omildir. Stressli vaziyatlarda, oila a'zolarining bir-biriga mehr-muhabbat va tinchlantiruvchi so'zlari emotsional barqarorlikni ta'minlaydi.

2. Informatsion yordam: Ekstremal vaziyatlarda tezkor va to'g'ri ma'lumotlar olish juda muhimdir. Oila a'zolari o'rtasida zarur ma'lumotlarni bo'lishish, vaziyatni tushunish va qarorlar qabul qilish uchun informatsion yordam taqdim etilishi kerak. Ma'lumotlarning aniqligi va dolzarbligi oila a'zolarining xatti-harakatlariga ta'sir qiladi va to'g'ri yo'lni tanlashlariga yordam beradi.

3. Amaliy yordam: Amaliy yordam oila a'zolarining kundalik ehtiyojlarini qondirish, tashqi muhitda yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda yordam berishni anglatadi. Oila a'zolari o'rtasida zarur harakatlarni bajarishda bir-biriga yordam berish, stressni kamaytiradi va oilaviy muammolarni yengillashtiradi. Misol uchun, bolalar yoki kasal oila a'zolarini parvarish qilish, oila a'zolarini ijtimoiy yordam bilan ta'minlash kabi amaliy yordamlar oilaning birligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

4. Ruhiy yordam: Ruhiy yordam, oila a'zolarining bir-birini ma'naviy qo'llab-quvvatlashi va o'zaro hurmatni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Ruhiy qo'llab-quvvatlash oilaning birdamligini saqlashga yordam beradi. Bu yordam nafaqat muammolarni hal qilishda, balki oila a'zolarining ijobiy hissiyotlarini mustahkamlashda ham ahamiyatli.

O'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning bir qator foydalari mavjud. Bular:

- Stressni kamaytirish: Oila a'zolarining o'zaro psixologik yordam berishi, stressni kamaytirishga va ruhiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila ichidagi qo'llab-quvvatlash, stressni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

- Oilaviy birdamlikni mustahkamlash: Oila a'zolarining bir-biriga qo'llab-quvvatlashi, o'zaro hurmatni oshiradi va oilaviy birdamlikni kuchaytiradi. Bunday holatlarda, oila a'zolari bir-birini tushunib, ko'maklashadi, bu esa oilaning mustahkamligini ta'minlaydi.

- Qaror qabul qilishning samaradorligi: Oila a'zolari orasidagi psixologik qo'llab-quvvatlash, to'g'ri qarorlar qabul qilishda yordam beradi. A'zolar bir-birini qo'llab-quvvatlashi orqali, vaziyatni to'g'ri baholash va samarali qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Konfliktlarni oldini olish va ularni hal etish. Ekstremal vaziyatlarda oilada tushunmovchiliklar va konfliktlar yuzaga kelishi mumkin. Bu kabi vaziyatlar oilaning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Konfliktlarni oldini olish va ularni hal etish uchun quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

- Ochiq va samimiy muloqot: Oila a'zolarining bir-birini tinglashi va o'z fikrlarini ochiq bayon etishi, muammolarni hal qilishga yordam beradi. Samimiy muloqot oilada ishonchni oshiradi va tushunmovchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi.

- Mas'uliyatni taqsimlash: Oila a'zolarining mas'uliyatlarini adolatli ravishda taqsimlash, stressni kamaytiradi va vaziyatni boshqarishda yordam beradi. Har bir oila a'zosi o'z vazifalarini bilishi va bajarishi kerak.

- Stressni boshqarish texnikalari: Naqsh-baho olish, meditatsiya, jismoniy mashqlar va boshqa stressni boshqarish usullari oilaviy ahvolni yengillashtiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila ichidagi psixologik qo'llab-quvvatlash, stressni kamaytiradi va oila a'zolarining umumiy ruhiy holatini yaxshilaydi. Misol uchun, bir necha tadqiqotlar o'tkazilgan oilalarda, oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan qo'llab-quvvatlashi natijasida, stress darajasi sezilarli darajada kamayganligi tasdiqlangan. Quyidagi jadvalda biz o'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning asosiy shakllari va ularning foydalarini izohlaymiz.

O'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning asosiy shakllari va ularning foydalari

1-jadval

Qo'llab-Quvvatlash Shakli	Tavsif	Foydalari
Emotsional qo'llab-quvvatlash	Bir-birining his-tuyg'ularini tinglash, tasdiqlash, tinchlantirish.	Ruhiy holatni yaxshilash, stressni kamaytirish.
Informatsion yordam	Zarur ma'lumotlar bilan bo'lishish, to'g'ri qarorlar qabul qilishni ta'minlash.	Qaror qabul qilishda yordam, xavfsizlikni ta'minlash.
Amaliy yordam	Kundalik ehtiyojlarni qondirish, yordam ko'rsatish.	Oila a'zolarining real ehtiyojlarini qondirish.
Ruhiy yordam	Oila a'zolarining ma'naviy qo'llab-quvvatlashi, o'zaro sevgi va hurmat.	Oila birdamligini mustahkamlash, ichki salomatlikni ta'minlash.

Xulosa. Ekstremal vaziyatlar insonlar uchun katta ruhiy va jismoniy stress keltirishi mumkin, ayniqsa, bu holatlar oilaviy tizimda yuzaga kelganda. Oila – har bir insonning asosiy qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy guruhi bo'lib, ekstremal vaziyatlar o'rtasida oila a'zolarining o'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashi hayotiy ahamiyatga ega. Oila ichidagi qo'llab-quvvatlashning turli shakllari, ya'ni emotsional, informatsion, amaliy va ruhiy yordam, oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va stressni kamaytirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Emotsional qo'llab-quvvatlash oila a'zolarining ruhiy holatini yaxshilash, o'zaro tushunishni ta'minlash va xavfli vaziyatlarda bir-birini tinchlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, informatsion yordam zarur ma'lumotlarni olish va to'g'ri qarorlar qabul qilishda muhim rol o'ynaydi, ayniqsa, tezkor va aniq ma'lumot olish talab etiladigan vaziyatlarda. Amaliy

yordam esa oila a'zolarining kundalik ehtiyojlarini qondirish, tashqi muhitda yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda yordam beradi. Ruhiiy qo'llab-quvvatlash esa oila ichidagi ma'naviy birdamlikni ta'minlash, bir-biriga bo'lgan hurmatni oshirish va o'zaro ma'naviy qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi.

Oilada to'g'ri psixologik qo'llab-quvvatlashning o'rni juda katta. Oila a'zolarining bir-birini qo'llab-quvvatlashi, stressni kamaytiradi, ruhiy barqarorlikni saqlaydi va oila birdamligini mustahkamlaydi. Oila a'zolari bir-biriga yordam bera olishi, qarorlarni birgalikda qabul qilishda samarali natijalarga olib keladi. Ekstremal vaziyatlar, oilaviy munosabatlarni sinovdan o'tkazish va yanada mustahkamlash imkoniyatini yaratadi.

Shuningdek, oila a'zolarining psixologik qo'llab-quvvatlashi, yirik inqirozlar yoki qiyinchiliklar davrida oilaviy birdamlikni ta'minlash, jismoniy va ruhiy sog'liqni tiklashda samarali usul bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila ichidagi qo'llab-quvvatlash, nafaqat individual stressni kamaytiradi, balki oilaning umumiy holatini yaxshilaydi, ayniqsa, ekstremal vaziyatlarga qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, ekstremal vaziyatlarda oila a'zolarining o'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashi muhim ijtimoiy va psixologik resurs hisoblanadi. Oila ichidagi yordam tizimi stressni boshqarish, muammolarni hal qilish va ruhiy barqarorlikni ta'minlashda alohida ahamiyatga ega bo'lib, oilaning umumiy farovonligini va mustahkamligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Avezov O.R. Oila psixoterapiyasi nazariyalari. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, 2024 yil. 316 bet.
2. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik,"KAMOLOT" nashriyoti, 2023 yil. 332 bet.
3. Avezov O.R., Z.J.Ahmedova. Ekstremal vaziyatlar psixologiyasi Darslik,"KAMOLOT" nashriyoti, 2022 yil. 256 bet.
4. Avezov O.R. Mutaxassislikka kirish. Darslik,"Durdona" nashriyoti, 2021 yil. 243 bet.
5. Avezov O.R. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. Darslik, "Buxoro viloyati bosmaxonasi" nashriyoti, 2019 yil. 495 bet.
6. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 5-son (2021-yil, oktabr). Buxoro, 2021 y. B. 145-150.
7. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda shaxsning stressli holati va xulq-atvor reaksiyalari. Psixologiya. № 4 son(2020) Buxoro. 2020. B. 94-98.
8. Avezov O.R. Psychologisal relations between family members. Ssientifis Journal Impast Fastor. VOLUME 2 | ISSUE 2. ISSN 2181-1784. SJIF 2022: 5.947 February 2022 www.oriens.uz. P-945-949
9. Avezov O.R. Mental Status and Behavioral Reastions in Emergensity. and Extreme Emergencies Amerisan journal of sosial and humanitarian researsh. ISSN: 2690-9626 Vol.3, No 1, 2022. <https://www.grnjournals.us/index.php/AJSHR/artisle/view/714>
10. Avezov O.R. Favqulotda va ekstremal vaziyatlarda aholiga psixologik xizmat ko'rsatish. "XXI asr psixologiyasi". //Xalqoro ilmiy-amaliy anjumani materiallari// Buxoro, 2021 y. B. 19 - 24.
11. Авезов О.Р. Психологическая служба в экстремальных ситуациях. Вестник интегративной психологии. № 79. Ярославл. 2019. С. 23-26.
12. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda stressbardoshlik tushunchasi. International Conference on Developments in Education. Hosted from Amsterdam, Netherlands <https://econferencezone.org> 22nd Feb. 2023. B. 63-67

Atabayeva Nargis Batirovna,
Oriental universiteti professor, psixologiya fanlari doktori (DSc),

UYUSHMAGAN YOSHLARNING OILAVIY MUNOSABATLARINI O'ZIGA XOS TOMONLARI

Annotatsiya: jamiyatda uyushmagan yoshlar bilan ishlash dolzarb muammo hisoblanadi. Chunki, uyushmagan, ya'ni ishlamaydigan, o'qimaydigan, tayin bir mashg'ulotga ega bo'lmagan, salbiy ta'sirlarga beriluvchi yoshlar guruhidir. Bu esa ularning jamiyatdagi destruktiv oqimlarga moyiligini ortishi uchun yetarli sabab hisoblanadi. Shu boisdan uyushmagan yoshlarning oilaviy munosabatlarini aniqlash, ular orqali shaxsning hayotiy pozitsiyasiga ta'sir etish muhim sanaladi. Maqolada uyushmagan yoshlarning oilaviy munosabatlarini o'ziga xos tarzda yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: uyushmagan yoshlar, oila, nizo, noto'liq oila, vaqtincha ishsiz, surunkali ishsiz, to'liq oila.

Аннотация: работа с неорганизованной молодежью в обществе является актуальной проблемой. Потому что это группа молодых людей, которые не организованы, то есть не работают, не учатся, не имеют конкретной деятельности и подвержены негативному влиянию. Это является достаточным основанием для их склонности к деструктивным течениям в обществе. Поэтому важно определять семейные отношения неорганизованной молодежи и через них влиять на жизненную позицию личности. Статья своеобразно освещает семейные отношения неорганизованной молодежи.

Ключевые слова: неорганизованная молодежь, семья, конфликт, неблагополучная семья, временно безработный, хроническая безработица, полная семья.

Abstract: working with unorganized youth in society is an urgent problem. Because it is a group of young people who are not organized, that is, do not work, do not study, do not have a specific activity, and are subject to negative influences. This is a sufficient reason for their tendency to destructive currents in society. Therefore, it is important to determine the family relations of unorganized youth and influence the life position of the person through them. The article sheds light on the family relations of unorganized youth in a unique way.

Key words: unorganized youth, family, conflict, dysfunctional family, temporarily unemployed, chronically unemployed, complete family.

Kirish. Yoshlarni, shaxsni mehnat qilishga undovchi praksik hislarning yetarlicha shakllanmaganligi, faoliyat motivini to'liq namoyon bo'lmashligi avvalo oiladagi o'zaro psixoemotsional munosabatlarga bog'liqdir. Shu boisdan, navbatdagi bosqichda uyushmagan yoshlar yashab turgan oilalardagi o'zaro munosabatlarni tahlilini ko'rib chiqdik. Buning uchun ijtimoiy psixologik so'rovnomamizning ikkinchi bandida keltirilgan masalalarni tahlil qilamiz. Mazkur badda yoshlarning oilaviy muhiti, oiladagi shaxslararo munosabatlari darajasi va ularning oilaviy hayotdan qoniqqanlik darajasini tahlil qilamiz. Bunda quyidagi masalalar yoritib beriladi:

- oilaviy hayot va munosabatlardan qoniqish darajasi (munosabatlardan mamnun, mamnun emas, umuman oilaviy hayoti va munosabatlarida baxtli emas);
- oilaviy nizolar (nizoli xavf guruhiga mansub oila, barqaror oila);
- oilaviy nizolarning sabablari (bir-birini tushunmaslik, o'zaro emosional munosabatlarning yo'qligi).

Bunda sinaluvchilarimizga 3 ta savol bilan murojlat qildik: "Oilaviy munosabatlar va hayotingizdan mamnunmisiz?", "Oila a'zolaringiz bilan nizolashib turasizmi?", "Oilangizdagilar bilan yuzaga keladigan nizolarning sababi nimada?" Respondentlarning savollarga bergan javoblariga qarab oiladagi emosional munosabatlar, ijtimoiy-psixologik muhit tahlil qilindi.

Natijalarni tahlil qilishda oilaviy munosabatlarning negizi hisoblangan “emosional munosabatlar”ga e’tiborni qaratamiz. Yoshlarning oiladagi psixoemotsional munosabatlarga nisbatan qarashlari ularning “hayotdan qoniqqanlik, mamnunlik” darajasi bilan belgilanadi. Natijalarga qaraydigan bo‘lsak, oilaviy munosabatlari va hayotidan “umuman mamnun emas” yoshlar 5%ni tashkil etib, shundan, alohida tahlil qilinganda 3,5%i erkak jinsiga mansub 1,5%i ayol jinsiga mansub uyushmagan yoshlar ekanligi aniqlandi. Bu toifa yoshlar oilaviy munosabatlarda o‘z o‘rnini topmaganligi, oilada emosional qo‘llab-quvvatlanmaganligi ularning ichki nizolarini va hayotga nisbatan salbiy hislarini yuzaga chiqishiga olib kelmoqda. Navbatdagi mezon “mamnun emas” toifasidagi yoshlar 11,3%ni tashkil etib, bu holat yoshlarning hayotidan, ota-onasi, turmush o‘rtog‘i bilan munosabatlaridan qoniqmasligi “oilaviy munosabatlarda baxtsiz” ekanligi anglatadi. Oiladagi emosional diskomfort yoshlarni hayotda o‘z o‘rnini topishga intilish bilan bog‘liq harakatlariga astenik tipda ta’sir etib, ularda “baribir meni yaxshi ko‘rishmaydi”, “baribir meni hech kim tushunmaydi” qabilidagi tushunchalarni shakllanishiga olib kelib qo‘yganligini kuzatishimiz mumkin. Natijalarda erkaklarning aksariyati oilaviy munosabatlardan qoniqmasligini va bu holat ularning kasbiy o‘zligini anglash va o‘z mavqeini mustahkamlashga bo‘lgan intilishlariga psixologik baryer vazifasini bajarayotganligi aniqlangan. Yoshlarning 17,1%i oilaviy munosabatlaridagi, bugungi hayot tarzidan “unchalik mamnun emas”ligi aniqlangan. Bu toifa yoshlarda o‘ziga ishonchning pastligi, oilaviy munosabatlardagi ayrim masalalardan “ko‘ngli to‘lmasligi”, o‘z fikrlarini ochiq bayon qilishdagi motivasion to‘siqlarning mavjudligi bilan ajralib turadi. Odatda bu toifadagi yoshlar o‘zlarini tashqaridan “baxtli ko‘rsatish”ga intilganlari bilan ichki nizolar, o‘zidan qoniqmaslik ularni to‘laqonli oiladagi emosional munosabatlarning subyektiga aylanishlariga to‘sqinlik qiladi. Yoshlarning 30,5 %i oilaviy munosabatlari va bugungi hayotidan “mamnun”, 33%i esa “juda mamnun”. Bu toifaga kiruvchi yoshlarning hayotda baxtli, oiladagi emosional munosabatlarni barqarorligi, psixologik muhitning shaxs shakllanishiga ta’siri ijobiy ekanligi aytish mumkin bo‘ladi. Biroq, natijalarimizning qiziq tomoni shundaki, yoshlarning umumiy hisobda 36,1%i o‘zini baxtli oilaviy munosabatlar subyekti sifatida ko‘rsatishga uringani bilan “Oila a’zolaringiz bilan nizolashib turasizmi?” degan savolga bor yo‘g‘i 24% sinaluvchi “yo‘q” deb javob bergan, aksariyati, ya’ni 54,8%i “ba’zan” degan javob variantini tanlagan. Bu ko‘rsatkichlar oiladagi barqaror emosional munosabatlarning subyekti sifatida ko‘rsatishga urinayotgan yoshlarda ichki nizolarning mavjudligini anglatadi. To‘g‘ri oilaviy hayot nizolarsiz “shirin” bo‘lmaydi. Shu boisdan, barcha oilalarda xattoki, eng baxtli oilalarda ham nizolar bo‘lishi tabiiydir. Biroq, bu toifadagi oilalarda nizolar konstruktiv harakterga ega bo‘lib, munosabatlarni yanada barqarorlashtirishga xizmat qiladi. Biz bu bilan respondent sifatida tanlab olgan yoshlarimiz o‘zlarini oilaviy munosabatlarda “baxtsiz his” qiladilar demoqchi emasmiz. Yoshlarni orasida chindan ham oilaviy munosabatlardan mamnunlari ham mavjud, oilaviy nizolarni o‘ziga chuqur olmaydigan va bu kelishmovchiliklarni tezda bartaraf qiladigan o‘ziga ishongan, ijtimoiy kompetentliki yuqori bo‘lganlari ham borligi bois 24% respondent “yo‘q, hech qachon” javobini bergan. Ming afsuski, yoshlarning 8,1%i doimiy nizoli vaziyatlarda turmush kechirsalar, 13,1%i oilaviy ziddiyatlarning tez-tez ishtirokchisiga aylanishlari natijalarimizda o‘z aksini topgan. Buning asosiy sababi shaxs yoki oila a’zolarining konfliktogen xulq egalari ekanligidadir. Odatda doimiy nizoli oilalar “xavf guruhidagi oilalar” hisoblanadi. Chunki, bunday muhitda yashayotgan insonlarning psixososial salomatligida o‘zgarishlar ham ko‘zga tashlanadi. Bunday o‘zgarishlar shaxslarning kognitiv (dunyoqarashning pastligi, diqqatdagi buzilishlar, xotiraning sustligi, o‘z fikrini aniq bayon qilib bera olmaslik), emosional (g‘azab, nafrat, aybdorlik hissining ortib ketishi), motivasion (ehtiyojlarni anglamaslik, qadriyatlarni o‘zgarishi, faoliyat motivining sustligi, muvaffaqiyatsizlikdan qochishning kuchayishi) sohadagi buzilishlarga olib keladi. Shu boisdan bu turdagi oilalarda yashayotgan insonlarning jamiyatga integrasiyasi qiyinroq kechadi. Bu qiyinchiliklar esa ko‘pgina yoshlarning ijtimoiy faolligini tormozlanishiga olib keladi. O‘z-o‘zidan bu holat yoshlarni turli norasmiy guruhlar ta’siriga tushib qolishiga yoki “uyushmagan” qatlamga mansubligini oshirishga olib keladi. Natijalarimizda masalani ikkinchi tomoni ham bor. Bu ko‘proq tez-tez oila a’zolari bilan nizolashib turadigan 13,1% yoshlarga

tegishli jihatdir. Mazkur holatda shaxsning o'zi o'z hayot tarzi va kasb tanlash bilan bog'liq muvaffaqiyatsizliklari, jamiyatda o'z o'rnini topa olmaganligi bois "konfliktogen shaxs"ga aylanib qolib va oilaviy nizolarning "tashabbuskori" sifati oila a'zolarining qo'llab-quvvatlashga urinishlarini "ko'rmayotgan", "qabul qilmayotgan" bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda yoshlarning individual psixologik xususiyatlari ustuvor harakterga ega bo'ladi. Shu boisdan, ilmiy izlanishlarimizning keyingi bosqichida uyushmagan yoshlarning ijtimoiy psixologik xususiyatlarini tahlil qilishga e'tibor qaratganmiz.

Sinaluvchilarimizga berilgan navbatdagi savol "Oilangizdagilar bilan yuzaga keladigan nizolarning sababi nimada?" bo'lib, respondentlarimizning 46,7%i "bir-birimizni tushunmasligimizda", 8,7%i "mehrsizlikda", 12,5%i "menga nisbatan talablarning yuqoriligi", 32,1%i "boshqa sabablar" deb javob berganlar. Mazkur holatda oila a'zolarining bir-birini tushunmasligi shaxsda ijtimoiy persepsiya, empatiyaning yetarlicha shakllanmaganligidan dalolat beradi. Yuqorida ham aytganimizdek, oiladagi emosional, shaxslararo munosabatlardagi bir-birini idrok qilishga to'sqinlik qiluvchi bir necha omillar mavjud. Bunday omillardan bir kishilarning dunyoqarashi va qiziqishlarining turlichaligidir. Oila a'zolari "bir tomonga qaraganlari" bilan vaziyatni, holatni "o'z qarichlari" bilan baholab, xalq tilida aytganda "ko'rpani o'zlariga tortishga uringanlari" bois, turli nizoli vaziyatlarga duch keladilar. Psixologiyada "tushunish" so'zining o'zi turli rakursda talqin qilinadi. Tushunish eng avvalo, hissiy yaqinlikni, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni, bilmaganini hamkorlik usulida o'rgatishni, tinglashni anglatadi. Shunday ekan, yoshlarning 46,7%i oilada "tushunilmayotgan"ligi, ularni oilaviy muhitidagi beqarorlikdan darak beradi. Ko'rsatkichlar uyushmagan yoshlarning oilaviy munosabatlarda yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishi va qabul qilinishini kamligini anglatadi. Natijaradagi nizolarga sabab bo'layotgan mehrsizlik esa shaxsdagi destruktiv konstruktarni shakllanishiga olib kelishi tabiiydir. Aksariyat hollarda bunday insonlar o'z kechinmalarini aytishni bilmaydilar va muloqotdagi sovuqqonlik bilan amalga oshiriladigan munosabatga kirishadilar. Bu holat esa ularning ijtimoiylashuviga ham ta'sir etmay qolmaydi. Shu boisdan, bunday oilalarda yashayotgan yoshlar hech kimni "ko'ziga ko'rinmay, o'z burchaklarida bekini" yoki "hammani e'tibori menda bo'lishi kerak" qabilada yashashni tanlaydilar. Bu holatda emosional yetilmaganlik ularning jamiyatga konstruktiv integrasiyasiga xalaqit qiladi. Shu boisdan, shartli ravishda "uyushmagan yoshlar" guruhiga kirib qolish ehtimoli yuqori.

Biz bilamizki, oilaviy nizolarga sabablar turlichadir, biz javob variantlarini tanlayotganda aynan yoshlarni uyushmagan qatlamga kirib qolishlariga yoki destruktiv oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lganlarida 3 ta eng muhimini tanlab olganmiz. Shunday sabablardan biri – bu yoshlarning oilada "menga nisbatan talablarning yuqoriligi", deb hisoblashidir. Odatda otalar o'z ijtimoiy kutuvlarini farzandlarida amalga oshishini istaydilar. Shu boisdan, farzandlariga u erishishi kerak bo'lgan me'yorlarni belgilab qo'yadilar. Turmush o'rtoq, ya'ni er va xotinda ham shunday. Bunda er-xotin muyyan bir "ayol bunday bo'lishi kerak", "erkak bunday bo'lishi kerak" qabilidagi gender stereotiplar ta'sirida bir-biriga munosabat qiladi. Shaxslararo munosabatlarda qo'yilayotgan o'ziga xos ijtimoiy talablar shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olmay belgilanadi. Natijada oilaviy munosabatlardagi shaxsga qo'yilayotgan talablar nizolarga sabab bo'lishi mumkin. "Menga nisbatan talablarning yuqoriligi" 12,5% holatlarda uyushmagan yoshlarning oilaviy nizolariga sabab bo'lishi kuzatilgan. Natijalarimizning yoshlar auditoriyasida yuqoriligi ularning ijtimoiy rollari orasidagi nomuvofiqlik va bu rollarga qo'yiladigan talablar bilan bog'liqdir. Chunki shaxs bir vaqtning o'zida barqaror ijtimoiy munosabatlarga zo'r berishni talab qiluvchi "farzand", "ota yoki ona" kabi muhim rollarini amalga oshiradi. Bu rollar va ularga qo'yiladigan talablarni muvofiqlashtirish esa shaxsdan irodaviy zo'r berishni kutadi. Natijada shaxsda "menga ortiqcha talab qo'yishadi" degan fikr bilan bog'liq ichki nizolar shakllana boshlaydi. Bu ichki nizolar insonni olg'a intilishga, o'z ustida ishlashga undashi yoki shaxslararo munosabatlardagi konfliktlarni avj olishiga olib kelishi mumkin. Bu holatni qaysi rakursda reprezentasiyalanishi shaxsning ijtimoiy kompetentlikiga va psixoemotsional yetukligiga bog'liq. Agar yoshlarda psixologik yetuklik past bo'lsa, bu ichki nizolar destruktiv oqibatlariga, shaxsni "yakkalanishga

urinishiga”, “odamlardan qochishiga” olib kelib, ijtimoiy passivlikni yuzaga keltirishi mumkin. Shu tariqa, oiladagi ijtimoiy talablardan qochishga intilish yoshlarni uyushmagan tarzda passiv hayot kechirishiga sabab bo'ladi.

Respondentlarimizning 32,1%i oilaviy nizolarga “boshqa sabablar”ni vaj qilib ko'rsatganlar. Bularni ichida rashk, hazillashib urshib ketish, ko'chadagi muammolarni alamini uydagilardan olish eng ko'p natijalarga ega bo'lgan. Bu sabablar shaxslararo munosabatlardagi katta ahamiyatga ega bo'lgani bilan yoshlarni uyushmagan qatlamga kirib qolishiga sabab bo'luvchi omil sifatida biz tomonimizdan alohida ko'rib chiqilmadi.

Bizning ilmiy taxminimizcha, uyushmagan yoshlar qatlamining shakllanishiga ular voyaga yetayotgan oilalar ham muhim o'ringa ega. Chunki, to'liq oilada voyaga yetayotgan shaxslarda ijtimoiy rollar taqsimoti va emosional munosabatlar noto'liq oilalarga qaraganda barqarorroq bo'ladi. Shu boisdan, yoshlar voyaga yetgan oilalarning o'ziga xos jihatlarini ularning o'zaro munosabatlari bilan bog'lab tahlil qilishni maqsadga muvofiq deb bildik.

1-jadval

Oila tipini yoshlarning hayotidan qoniqqanlik darajasiga ta'siri (n=321)

Yoshlarning oilaviy hayotdan qoniqqanlik darajasi	Oila tipi			Jami	χ^2
	To'liq oila	Noto'liq oila (ajrashgan)	Noto'liq oila (beva)		
Juda mamnun	49	44	23	116	5,406 (0,713)
Mamnun	41	33	24	98	
Unchalik emas	17	22	16	55	
Mamnun emas	16	11	9	36	
Umuman mamnun emas	9	4	3	16	
Jami	132	114	75	321	

Izoh: **p ≤ 0,01, *p ≤ 0,05

1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan ayon bo'ladiki, yoshlarning hayotdan qoniqqanlik darajasi ular voyaga yetgan oila tipiga bog'liq emas ekan ($\chi^2=5,406$; p=0,870). Mazkur holat shaxsning hayotidan qoniqqanlik darajasi oila tipidan ko'ra, ularning o'ziga va atrofdagilarga bo'lgan emosional munosabati, shaxsning individual psixologik xususiyati bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Shu boisdan, ahamiyatli tafovutlar chiqmagan. Ilmiy izlanishlarimizning navbatdagi bosqichida yoshlarning oila tiplari va oiladagi shaxslararo munosabatlari darajasini, konfliktogen vaziyatlarning namoyon bo'lish darajasini o'zaro bog'liqligini tadqiq qildik. Natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Oila tipining yoshlarni oiladagi nizolashuvchanlik darajasiga ta'siri (n=321)

Yoshlarning oilada nizolashib turish darajasi	Oila tipi			Jami	χ^2
	To'liq oila	Noto'liq oila (ajrashgan)	Noto'liq oila (beva)		
deyarli har kuni	14	8	4	26	5,439 (0,489)
tez-tez	22	12	8	42	
ba'zan	65	66	45	176	
hech qachon	31	28	18	77	
Jami	132	114	75	321	

Izoh: **p ≤ 0,01, *p ≤ 0,05

Natijalardan ko'rishimiz mumkinki, uyushmagan yoshlarning oilaviy munosabatlardagi nizolashuvchanlik darajasi ularning oila tipiga bog'liq emasligi aniqlandi ($\chi^2=5,439$; p=0,489). Uyushmagan yoshlar to'liq, noto'liq oilada voyaga yetishidan qat'iy nazar ularda shaxslararo munosabatlarga kirishish kompetensiyasi yetishmaganligi bois nizoli xulqni yuzaga chiqaradilar. Shu boisdan ham, mazkur natijalar oila tipidan qat'iy nazar insonda nizoli xulqning yuzaga chiqishi ehtimoli mavjudligini ko'rsatadi. Olingan natijalarda shu boisdan ham ahamiyatli tafovutlar aniqlanmagan.

Ilmiy izlanishlarimizning navbatdagi bosqichida yoshlarning oila tipini oilaviy nizolarning sabablari bilan bog'liqligini aniqlab oldik. yuqoridagi natijalarga ko'ra uyushmagan yoshlarning oilaviy munosabatlardagi nizolashuvchanlik darajasi ularning oila tipiga bog'liq emasligi aniqlandi. Biroq, har qanday oilada katta-kichik nizolar bo'lib turishini hisobga olib, uyushmagan yoshlarning oilaviy munosabatlardagi nizolarini sabablarini oila tipiga bog'lab tahlil qilishga urindik. Natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

3-jadval

Oila tipiga bog'liq holda oilaviy nizolarning sabablari (n=321)

Yoshlarning oilada nizolashib turish darajasi	Oila tipi			Jami	χ^2
	To'liq oila	Noto'liq oila (ajrashgan)	Noto'liq oila (beva)		
bir-birimizni tushunmaymiz	58	53	39	150	13,578 (0,035)
mehrsizlik	5	15	8	28	
menga nisbatan talablarning yuqoriligi	15	17	8	40	
boshqa	54	29	20	103	
Jami	132	114	75	321	

Izoh: **p ≤ 0,01, *p ≤ 0,05

Natijalardan ko'rishimiz mumkinki, uyushmagan yoshlarning oilaviy munosabatlardagi nizolarini sabablariga ularning oila tipiga bog'liq ekanligi aniqlandi ($\chi^2=13,578$; $p \leq 0,05$). Bunda to'liq oilada voyaga yetgan uyushmagan yoshlar oila a'zolari bilan "bir-birini tushunmaslik", ajrashgan oila vakillarida "o'zaro munosabatlardagi mehrsizlik", "yoshlarga qo'yiladigan talablarning yuqoriligi", beva ota yoki ona tarbiya qilgan oilada voyaga yetgan yoshlarda esa adaptiv munosabatlar kuchliligi bois "boshqa" omillarni ko'proq ko'rsatganlar. Mazkur holat to'liq oilada voyaga yetgan uyushmagan yoshlarning ishsizligi nizolarni muhim determinanti bo'lganligi bois ota-onam, yaqinlarim "meni tushunmaydi" degan pozisiyani shakllanishiga olib kelganligidan dalolat beradi. Chunki ota-ona va yaqinlarining nazarida "bekorchi", "dangasa" odam oilaga manfaat keltirmaydi. Shu boisdan tinimsiz tanqid, dakki berish orqali ularni ishlatish lozimdir. Yoshlarning nazarida esa "ko'ngilga yaqin", "o'ziga munosib ish"ni topish muhim. Shunday ish topishga qaratilgan harakatlarni yaqinlari qo'llab-quvvatlashi lozim deb hisoblaydi. Shu boisdan o'zaro munosabatlarda nizolar kelib chiqishi kuzatilgan. Ajrashgan tipdagi noto'liq oilalarda esa oila a'zolarining yoshlarga nisbatan mehrsizligi, emosional aloqaning yo'qligi, ota yoki ona o'z kutuvlarini farzandida amalga oshirishga intilish bilan bog'liq "bolasiga nisbatan talablari"ning yuqoriligi tufayli nizolaarning kelib chiqishi aniqlangan. Mazkur holat oiladagi emosional munosabatlar va qadriyatlarining noturg'un ekanligidan, ota-ona-bola munosabatlarida ijtimoiy persepsiyaning sust namoyon bo'lishidan, buning natijasida esa o'zaro munosabatlarda "emosional rad etilish"ning kuchayishidan dalolat beradi. Aynan mana shu omillar uyushmagan yoshlarning oila a'zolari bilan nizolarini kuchayishiga olib keladi. Bevalik tufayli noto'liq oilada voyaga yetgan yoshlarda esa boshqa sabablar ko'proq ko'rsatilgan. Chunki odatda bunday oila vakillari orasida "bir-birini ehtiyotlashga" urinish kuchli bo'ladi. Bu esa bolalarda o'zlariga bunday "yosh boladek" munosabat qilinishida qoniqmaslik kelib chiqadi. Natijada uydagilar, yaqinlarim "meni tushunmaydi", "boladek munosabat qiladi", "o'z holimga qo'ymaydi" kabi tushunchalar yuzaga keladi. bu esa o'z navbatida oilaviy nizolarga sabab bo'ladi. Umuman olganda, uyushmagan yoshlar voyaga yetayotgan oilalardagi nizolar "bir-birini tushunmaslik", "mehrsizlik", "farzandga nisbatan talablarning yuqoriligi" bilan bog'liqligi aniqlangan.

Umuman olganda, oilaviy munosabatlardagi "hayot tarzidan qoniqmaslik", "nizolashuvchanlik" shaxsning atrof-muhitni va o'z Menini anglashi, qabul qilishidagi kognitiv (dunyoqarashning pastligi, diqqatdagi buzilishlar, xotiraning sustligi, o'z fikrini aniq bayon qilib bera olmaslik), emosional (g'azab, nafrat, aybdorlik hissining ortib ketishi), motivasion (ehtiyojlarni anglamaslik, qadriyatlarini o'zgarishi, faoliyat motivining sustligi, muvaffaqiyatsizlikdan qochishning kuchayishi) o'zgarishlarga olib kelganligi tufayli

uyushmagan yoshlar qatlamini shakllanishiga ta'siri etuvchi ijtimoiy-hissiy harakterga ega omil ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бэрон Р, Ричардсон Д. Агрессия. СПб. 2000.
2. Крутько И. С. Психотехнологии в работе с молодежью: учеб. пособие / И.С.Крутько; [науч. ред. А. В. Пономарев] ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. - Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2017. - 188 с.
3. G'aybullayev O. Shaxs ma'naviy kamoloti va estetik madaniyat. –T.: Chashma print, 2008. 13-bet.
4. Doniyarov M., Mamarahimova N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy madaniyatini shakllantirishda innovatsion yondoshuvning ahamiyati. Архив Научных Публикаций JSPI. 2020 у.

Shadiyev Feruz Djaxonovich,

*Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

OILAVIY MUHITNING KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR NUTQINING RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning nutqiy komponentlarini rivojlanishida oilaviy muhitning ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan psixologik muammolar, hamda ularni oldini olishga qaratilgan ilmiy-nazariy tushunchalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: nutq, muloqot, tafakkur, rivojlanish, oila, tarbiya, sotsiolizatsiya, ijtimoiy muhit, individuallik, xotira.

Аннотация: В данной статье освещается значение семейного окружения в развитии речевых компонентов детей младшего школьного возраста. В нем также изложены психологические проблемы, возникающие в процессе, а также научно-теоретические концепции, направленные на их предотвращение.

Ключевые слова: речь, общение, мышление, развитие, семья, воспитание, социализация, социальная среда, индивидуальность, память.

Annotation: This article highlights the importance of the family environment in the development of speech components of children of small school age. It also describes the psychological problems that arise in the process, as well as scientific and theoretical concepts aimed at preventing them.

Key words: speech, communication, thinking, development, family, upbringing, social environment, individuality, memory.

Kirish. Bolalar hayotining dastlabki yillari ularning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda oilaviy muhit, ayniqsa, ota-ona va bolalar o'rtasidagi o'zaro muloqot, bolalar nutqining shakllanishi va rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun nutq nafaqat fikr almashish vositasi, balki shaxsiy va o'quv jarayonidagi asosiy vositalardan biri sifatida ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, oilaviy muhitda yaratiladigan sharoit va muloqot sifati bolalarning nutqiy rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Oilaning emotsional va madaniy muhiti bolaning lingvistik malakalarini shakllantirish uchun qulay zamin yaratadi. Oilaviy muloqotda qo'llaniladigan so'z boyligi, gap qurilishidagi xilma-xillik, bolaga beriladigan savollar va fikr almashish sifati uning nutqiy ko'nikmalariga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, oilada kitob o'qish odatining shakllanganligi yoki bola bilan doimiy ravishda suhbat olib borilishi uning lug'at boyligini kengaytiradi va izchil muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, oilaning psixologik iqlimi ham katta ahamiyatga ega. Oilaviy muhit qanchalik iliq, qo'llab-quvvatlovchi va barqaror bo'lsa, bola o'z fikrlarini erkin ifoda etishga va yangi lingvistik ko'nikmalarni o'zlashtirishga shunchalik moyil bo'ladi. Aksincha, ziddiyatli yoki stressli muhit bolaning nutqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki bunday vaziyatlarda bola o'zini xavfsiz his qilmaydi va muloqotdan qochishga harakat qiladi.

Shuningdek, oilaning iqtisodiy va sotsiokultural xususiyatlari ham bolaning nutqiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Boy madaniy resurslarga ega bo'lgan oilalar bolalariga ko'proq lingvistik tajriba beradi. Bu jarayonda oilaning ta'lim darajasi va tilga bo'lgan e'tibori muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, ota-onaning bolaning nutqini rivojlantirishga bo'lgan faolligi va ularga ta'limiy o'yinlar, qiziqarli mashg'ulotlar taklif etishi ham katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. Bolalar nutqining rivojlanishi oilaviy muhit, ta'lim va madaniy ta'sirlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu jarayon rus va g'arb olimlari tomonidan keng o'rganilgan.

Nutq rivojlanishining asosiy omillari orasida oila ichidagi muloqot sifati, tarbiya uslublari va oilaviy muhitning psixologik xususiyatlari ajralib turadi. L.S. Vigotskiy – “Yaqin rivojlanish zonasini” nazariyasiga ko‘ra bola nutqi va fikrlash qobiliyati yaqin atrofidagi kattalar bilan bo‘lgan muloqot orqali rivojlanadi. Ayniqsa, ota-onalar bilan doimiy ravishda muloqot qilish va bolaga turli tushunchalarni tushuntirish jarayoni bolaning so‘z boyligini kengaytiradi. Yaqin rivojlanish zonasini nazariyasiga asoslanib, Vigotskiy bolalarga qo‘llab-quvvatlov beruvchi oila muhitini yaratishning ahamiyatini ta’kidlagan.

A.N. Leontev - Faoliyat nazariyasida oiladagi psixologik muhit va bolaning muloqotga jalb etilish darajasi nutq rivojlanishining asosiy omili ekanligini aniqlagan. Oiladagi faoliyatning xilma-xilligi va bolaning nutqiy muloqotga faol jalb qilinishi bolaning passiv (tushunish) va aktiv (gapirish) lug‘atining kengayishiga xizmat qiladi. D.B. Elkonin - O‘yin faoliyati nazariyasida Elkonin bolalar nutqining rivojlanishida o‘yin faoliyatining muhimligini ta’kidlagan. Unga ko‘ra, oila ichida bola uchun muloqotga boy o‘yin muhiti yaratish, shu jumladan, o‘yinlarni ta’limiy elementlar bilan boyitish, bolaning so‘z boyligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. E.G. Eydeymiller va V.V. Yustitskis - Oilaviy tarbiya uslublari nazariyasi Eydeymiller va Yustitskis bolalar shaxsining rivojlanishida oilaviy tarbiya uslublarning ahamiyatini ko‘rsatgan. Ular oiladagi haddan tashqari himoya qilish (giperproteksiya), hissiy beparvolik va bolaga nisbatan qo‘llaniladigan jazolash usullarining nutq rivojlanishiga salbiy ta’sirini o‘rgangan. J. Bruner - O‘rganishning qo‘llab-quvvatlash tizimi nazariyasining mazmuni bo‘yicha bolalar o‘z-o‘zidan nutq rivojlantirmaydi, balki bu jarayon atrof-muhit bilan uzluksiz muloqot orqali amalga oshadi. Ota-onalar va yaqin qarindoshlarning nutqiy qo‘llab-quvvatlashi bolaning tildan foydalanish qobiliyatini shakllantiradi. B. Skinner - Nutq xulq-atvori nazariyasi Skinnerga ko‘ra, bolalar nutqi takrorlash va mustahkamlash orqali rivojlanadi. Oilada bolaga to‘g‘ri javoblar uchun mukofot berish va noto‘g‘ri javoblarni qayta tushuntirish orqali nutq rivojlanishi jadallashadi. Oilaviy muhit kichik maktab yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishida muhim omil bo‘lib, ota-onalarning bolalar bilan qilgan muloqoti, tarbiya uslublari va hissiy qo‘llab-quvvatlashi bu jarayonda katta rol o‘ynaydi. Rus olimlari bola nutqini rivojlantirishdagi muloqotning psixologik jihatlarini chuqur tahlil qilgan bo‘lsa, g‘arb olimlari til rivojlanishining ijtimoiy va biologik tomonlariga ko‘proq e’tibor qaratgan. Shu sababli bu ikki yo‘nalishning birlashuvi bolalar nutqini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Oilaviy muhitning kichik maktab yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishiga ta’siri mavzusiga doir adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bolalar nutqining rivojlanishi ko‘p jihatdan ularning oilaviy muhiti, ya’ni til muhitiga, ijtimoiy va emotsional sharoitlarga bog‘liq. Quyidagi nazariy va empirik tadqiqotlar ushbu mavzuni yoritadi: Urie Bronfenbrenner oilani bolaning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi mikrosistema deb ko‘rib, oiladagi nutq muhitining bola rivojlanishidagi muhim rolini tasvirlaydi. Bu nazariya bolaning rivojlanishini nafaqat oilaning o‘zi, balki kengroq ijtimoiy va madaniy muhit bilan ham bog‘laydi. Hart va Risley tadqiqotlarida oiladagi til muhitining bola nutqining boyligi va grammatik tuzilishiga ta’siri o‘rganilgan. Ular aniqlashicha, yuqori til boyligiga ega oilalarda o‘sgan bolalar ko‘proq so‘z boyligi va murakkab jummalarni o‘zlashtirishda muvaffaqiyatliroq bo‘ladi. Bunga oilada o‘tkazilgan vaqt, ota-onalarning til bilan muloqoti darajasi bevosita ta’sir qiladi. Lantolf (2000) Vygotskiy asosida o‘rgangan ijtimoiy-madaniy nazariyaga ko‘ra, bolaning til rivojlanishi doimiy ravishda o‘zaro ta’sir va ijtimoiy muloqot orqali amalga oshadi. Bu oiladagi muloqotning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Oilaviy muhit bola nutqining rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bolalar oiladagi muloqot orqali nafaqat til qobiliyatlarini, balki ijtimoiy ko‘nikmalarni ham o‘zlashtiradi. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, ota-onalarning qo‘llab-quvvatlovchi va boy til muhiti yaratishi bola rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, oilaviy ziddiyatlar yoki e’tiborsizlik bolaning rivojlanishiga salbiy ta’sir qiladi.

Muhokama va natijalar. Kichik maktab yoshidagi bolalarning nutq rivojlanishi oiladagi muloqot sifati va oila a’zolari o‘rtasidagi emotsional munosabatlar bilan chambarchas bog‘liq. Oilaviy muhit bolaning ilk ijtimoiy makoni bo‘lib, u yerda bola nafaqat nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki o‘z fikrlarini ifoda etishni, atrofdagilar bilan samarali muloqot qilishni

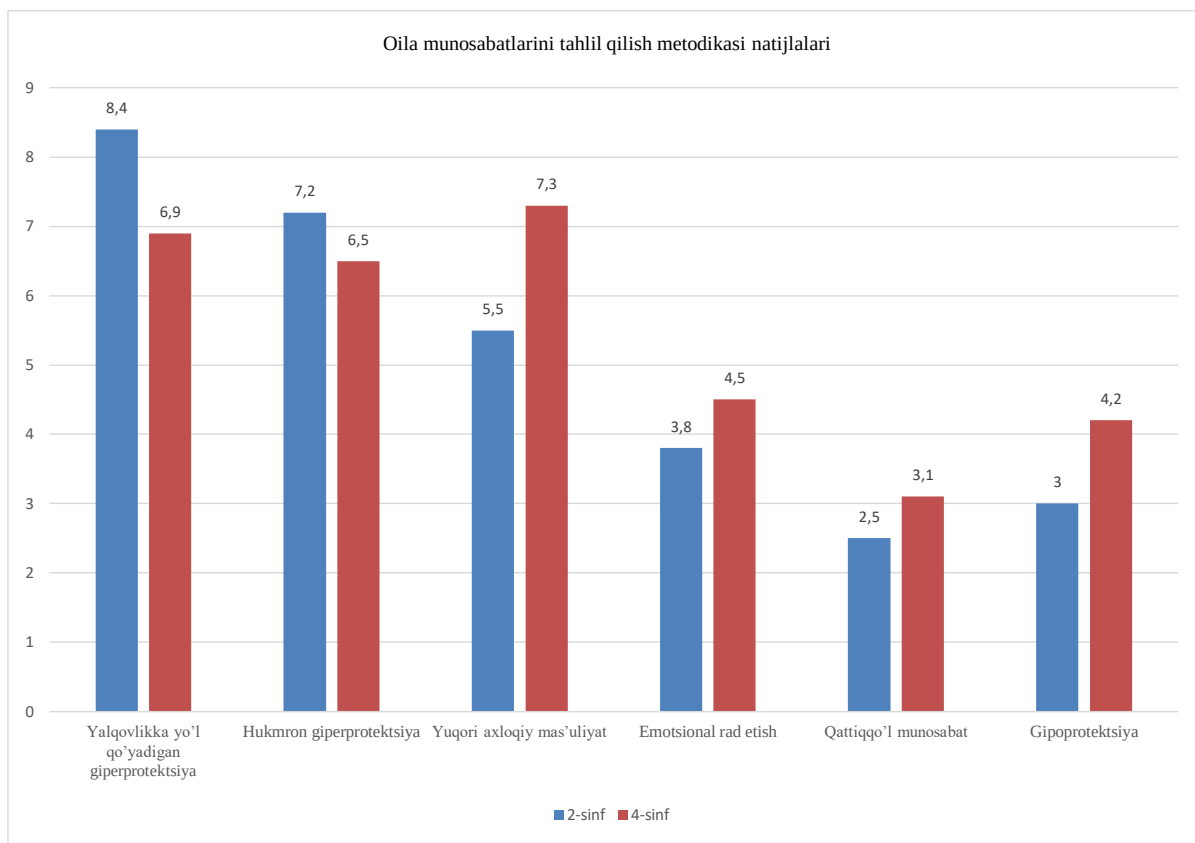
o'rganadi. Bu jarayon bolaga berilayotgan e'tibor, sevgi va muloqotda doimiylik bilan bog'liq. Oiladagi turli o'zaro ta'sir usullari, masalan, ota-onalarning bolaga to'g'ri murojaat qilishlari, turli mavzulardagi suhbatlar, kitob o'qish va hikoya qilish orqali bola nutqining boyishi ta'minlanadi. Nutq rivojlanishi uchun qiziqarli va rag'batlantiruvchi muhit yaratilishi muhim: savollarga javob berish, o'z fikrlarini erkin bayon qilish imkoniyati, bolalarni fikrlashga undovchi savollar ularga yangi so'zlarni o'rganish va jummalarni shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, oiladagi emotsional muhit ham katta ahamiyatga ega. Stressli yoki zo'riqishli muhit bolaning nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Buning aksiga, bolaga nisbatan qo'llab-quvvatlovchi va tushunuvchi munosabat esa o'z fikrlarini ifoda etishga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Oilada muloqotning yetishmasligi yoki cheklanganligi esa nutq rivojlanishini sekinlashtirishi, so'z boyligining kamayishi va grammatik xatoliklarning ko'payishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, oilada bolaning yoshiga mos tarzda muloqotni tashkil etish va rag'batlantirish nutq rivojlanishining asosi hisoblanadi. Biz o'z tadqiqotimizda "Oila munosabatlarini tahlil qilish" E.G. Eydeymiller, V.V. Yustitskis (ASV) ning metodikasidan foydalandik. Har bir shkalasi bolaga nisbatan qo'llanilayotgan tarbiya usullari va munosabatlarni baholash uchun ishlatiladi.

Oila munosabatlarini tahlil qilish metodikasidan olingan statistik natijalar.

Shkalalar	O'rtacha qiymat M		T	Σ	Ahamiyatlilik darajasi
	2-sinf N=30	4-sinf N=30			p
Yalqovlikka yo'l qo'yadigan giperproteksiya	8,4	6,9	3,85	1,4	<0,01
Hukmron giperproteksiya	7,2	6,5	2,1	1,3	<0,05
Yuqori axloqiy mas'uliyat	5,5	7,3	-4,1	1,6	<0,01
Emotsional rad etish	3,8	4,5	-2,3	1,2	<0,05
Qattiqqo'l munosabat	2,5	3,1	-2,6	1	<0,05
Gipoproteksiya	3	4,2	-3,2	1,5	<0,01

Izoh: Izoh: M – o'rtacha qiymat;

Σ – standart xatolik

Giperproteksiya, ya'ni ota-onalarning bolalarga haddan tashqari g'amxo'rlik ko'rsatishi, ularning mustaqillik va shaxsiy mas'uliyat hissini rivojlantirish jarayoniga salbiy ta'sir qiladi. Ta'kidlangan ma'lumotlarga ko'ra, 2-sinflarda giperproteksiya darajasi o'rtacha 8,4 bo'lib, 4-sinflardagi 6,9 ko'rsatkichdan yuqoriroqdir. Bu farq bolalarning yoshga bog'liq ehtiyojlari va ota-onalarning ularga nisbatan munosabati bilan izohlanadi.

2-sinf o'quvchilari odatda 7-8 yoshda bo'lib, bu bosqichda ular ota-onaning ko'magi va himoyasiga ko'proq ehtiyoj sezadi. Ota-onalar bu yoshdagi bolalarni hali kichik va mustaqil harakat qilishga qodir emas deb hisoblashi tufayli ularni ortiqcha nazorat qilishga moyil bo'ladi. Bu esa giperproteksiya darajasining yuqori bo'lishiga olib keladi. 4-sinflarda esa bolalar 9-10 yoshga yetadi va mustaqillik ko'nikmalarini rivojlantirish ehtiyoji kuchayadi. Shu bilan birga, ota-onalar ham bolalarga nisbatan ishonchni oshirib, ularga ko'proq erkinlik bera boshlaydi, bu esa giperproteksiya darajasining pasayishiga sabab bo'ladi.

Psixologik jihatdan olib qaralganda, 2-sinflarda giperproteksiya bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi, ularni mustaqil qaror qabul qilishdan mahrum qilishi va ijtimoiy muhitga moslashishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Agar bu holat 4-sinflarda ham davom etsa, bolalarda passivlik, qarshilik yoki qaramlik kabi muammolar yuzaga kelishi ehtimoli ortadi. Shu sababli ota-onalar bolalarning yoshiga mos holda mustaqillikni rag'batlantirishi va ularga o'z harakatlari uchun javobgarlikni his qilish imkonini berishi kerak.

Yosh o'tishi bilan giperproteksiya darajasining pasayishi ijobiy holat sanaladi. Ammo bu jarayonni tezlashtirish uchun ota-onalar bolalariga kichik qarorlarni mustaqil qabul qilishga imkoniyat yaratishi, ularga shaxsiy mas'uliyatni his qilishlariga yordam berishi lozim. Giperproteksianing me'yoridan oshib ketishi bolaning kelajakdagi psixologik rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, shu bois muvozanatni saqlash zarur.

Yuqori axloqiy mas'uliyatning 4-sinflarda 2-sinflarga nisbatan yuqori bo'lishi bolalarning rivojlanish bosqichlari bilan bog'liq. Psixologik jihatdan, bu farq kognitiv va ijtimoiy rivojlanish darajalarining o'sishi bilan tushuntiriladi. 4-sinf o'quvchilari odatda Piagening kognitiv

rivojlanish nazariyasiga ko'ra, konkret operatsiyalar bosqichida bo'lib, ular muammolarni mantiqiy tahlil qilish va o'z harakatlarining oqibatlarini tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu yoshda bolalar ijtimoiy qoidalarga va boshqalarning his-tuyg'ulariga nisbatan ko'proq mas'uliyatni his qila boshlaydilar. Shu sababli, ular o'z harakatlarining axloqiy ahamiyatini anglashga ko'proq moyil bo'lishadi.

2-sinf o'quvchilari esa, asosan, Piagening preoperatsional bosqichida bo'lib, ular hali ham ko'proq egotsentrik fikrlashga ega. Bu bosqichda bolalar o'z ehtiyojlarini va his-tuyg'ularini boshqalarnikidan ustun qo'yishlari mumkin, bu esa axloqiy mas'uliyat darajasining pastroq bo'lishiga olib keladi. Bundan tashqari, 2-sinf o'quvchilarining ijtimoiy tajribasi cheklanganroq bo'lganligi sababli, ular boshqalarning manfaatlari yoki axloqiy qoidalar haqida kamroq bilimga ega bo'lishadi.

Ijtimoiy jihatdan, 4-sinf o'quvchilari ko'proq mustaqillik va ijtimoiy o'zaro ta'sirga ega bo'lib, bu ularning mas'uliyat hissini kuchaytiradi. Ular o'qituvchilar, ota-onalar va tengdoshlardan axloqiy qoidalarga rioya qilish bo'yicha ko'proq turtki va talablar oladilar. Shu bilan birga, 4-sinfda ular maktabning yuqori sinflariga yaqinlashayotganlarini his qilishadi, bu esa ularda axloqiy jihatdan namunali bo'lishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi.

Xulosa. Oilaviy muhit kichik maktab yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bolaning o'z-o'zini ifoda etishi, til boyligi va grammatik qobiliyatlari ko'p jihatdan oiladagi muloqot sifatiga bog'liq. Mehribon va qo'llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda bolalar erkin fikrlash va so'zlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, chunki ular muloqot uchun keng imkoniyatga ega bo'ladilar. Biroq, e'tiborsizlik, qattiqqo'llik yoki ziddiyatlarga boy muhit bolaning nutq rivojlanishini cheklashi mumkin. Til muhitining boyligi, bolaga ko'rsatilgan e'tibor, ijobiy muloqot va emotsional qo'llov kabi omillar bolaning intellektual va nutqiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, oilada sog'lom, konstruktiv va boy til muhitini shakllantirish bolaning nutq va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bronfenbrenner, U. "The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press". 1981 y., 352 p.
2. Эльконин, Д. В. (1960). Психология игры. М.: Педагогика, 102-128 с.
3. Lev S. Vygotsky "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes". Cambridge, MA: Harvard University Press. 1978 y., 159 p.
4. Леонтьев, А.А. «Язык, речь, речевая деятельность» «Наука», Москва 1969 г. 288 с.
5. Piaget, J. Play, Dreams, and Imitation in Childhood. New York: Norton. 2013 y., 308 p.
6. Lantolf, J. P. Sociocultural Theory and Second Language Learning. Oxford: Oxford University Press. 2000y., 296 p.
7. Hart, B., & Risley, T. R. (1995). Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.

Tleumbetova Kalligul Dlimbetovna,

Nukus innovation instituti, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISH HAMDA KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARNI MUSTAHKAMLASH OMILLARI

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishi hamda kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlash bo'yicha maxsus ishlab chiqilgan pedagogik-psixologik dastur samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, o'yin, rolli mashqlar, interaktiv topshiriqlar, ertak va dramatzatsiya elementlaridan faol foydalanish bolalarning nutq faolligi, tinglash va tushunish qobiliyati, emotsional ifoda, ijtimoiy hamkorlik hamda leksik-grammatik saviyasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ushbu usullar bolaning psixik salohiyatini kuchaytirish, uni ijtimoiy muhitga tayyorlash, shuningdek, keyingi ta'lim bosqichlariga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, psixologik rivojlanish, kommunikativ ko'nikmalar, nutq faolligi, emotsional ifoda, ijtimoiy hamkorlik, interaktiv mashg'ulotlar, o'yin faoliyati, pedagogik-psixologik dastur, leksik-grammatik saviya.

Аннотация: Настоящее исследование направлено на изучение эффективности специально разработанной педагогико-психологической программы, ориентированной на развитие психологического развития и укрепление коммуникативных навыков у детей дошкольного возраста. Результаты эксперимента показали, что активное использование игр, ролевых упражнений, интерактивных заданий, элементов сказок и драматизации существенно улучшает речевую активность детей, их способность слушать и понимать, эмоциональную выразительность, социальное взаимодействие, а также лексико-грамматический уровень. Данные методы создают прочный фундамент для укрепления психического потенциала ребенка, подготовки к социальной среде и успешной интеграции в последующие этапы образования.

Ключевые слова: дошкольный возраст, психологическое развитие, коммуникативные навыки, речевая активность, эмоциональная выразительность, социальное взаимодействие, интерактивные занятия, игровая деятельность, педагогико-психологическая программа, лексико-грамматический уровень.

Annotation: This study aims to examine the effectiveness of a specially developed pedagogical-psychological program focused on fostering the psychological development and strengthening the communication skills of preschool children. The experimental results showed that actively incorporating games, role-playing exercises, interactive tasks, elements of fairy tales, and dramatization significantly improves children's speech activity, their ability to listen and understand, emotional expressiveness, social interaction, as well as their lexical and grammatical proficiency. These methods lay a solid foundation for enhancing the child's mental potential, preparing them for social environments, and ensuring their successful integration into subsequent stages of education.

Key words: preschool age, psychological development, communication skills, speech activity, emotional expressiveness, social interaction, interactive activities, play-based learning, pedagogical-psychological program, lexical-grammatical proficiency.

Kirish. XXI asr globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivojlanishi va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishi natijasida inson salohiyatini rivojlantirish masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Jamiyat taraqqiyotida ilm-fan, madaniyat, ta'lim va tarbiya tizimlarining roli ortib, insonning hayot davomida raqobatbardosh bo'lishi hamda o'zini namoyon etish qobiliyatlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, bolalarning maktabgacha yosh davri – inson psixikasi, shaxsi, ma'naviy-axloqiy ko'nikmalari va

kommunikativ salohiyati shakllanadigan muhim bosqichdir. Mazkur bosqichda asosiy e'tibor bolalarning emotsional-ijtimoiy, intellektual va kommunikativ rivojlanishiga qaratilishi zarur.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining so'nggi yillarda qabul qilgan qaror va farmonlari ham maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirishga, mazkur bosqichdagi ta'lim sifatini yuksaltirishga qaratilgan. Jumladan, 2017-yilda Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etilishi, 2019-yil 16-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim sifatini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari bu sohada keng ko'lamli islohotlar poydevorini yaratdi. Mazkur hujjatlar asosida bolalarni maktabga tayyorlashning yaxlit konsepsiyasi, davlat maktabgacha ta'lim standarti va dasturlari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilmoqda. Bu esa bolalarda kommunikativ, ijodiy va ijtimoiy ko'nikmalarni barkamol shakllantirish, ularni psixologik jihatdan tayyor va moslashuvchan shaxs etib tarbiyalash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda O'zbekistonda maktabgacha ta'lim muassasalari qamrovi sezilarli darajada oshdi. Misol uchun, maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qatnayotgan bolalar soni 2017-yilga nisbatan 2 barobardan ko'proq o'sdi. Bu jarayon bolalar bilan faol ishlaydigan pedagoglar, tarbiyachilar va psixologlarning mahoratini oshirish, ularga zamonaviy innovatsion metodikalar, kommunikativ hamda psixologik kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha mas'uliyat yuklaydi. Natijada, o'qituvchi-va-tarbiyachilar bolalarning psixologik rivojlanish jarayonlarini chuqur bilgan holda, shaxsiy rivojlanish, nutq, fikrlash, emotsional holatni boshqarish, jamoada muloqot qilish kabi ko'nikmalarni bolalarda mustahkamlashga xizmat qiluvchi pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari, eng avvalo, dunyoni his-tuyg'u, sensor idrok, o'yin faoliyati, rolli o'yinlar, fantaziya va takroriy amaliy mashqlarda o'zlashtirish bilan izohlanadi. Bolalar kommunikativ ko'nikmalarini asosan muloqot, nutq, taqlid, kuzatuvchanlik orqali rivojlantiradilar. Shu sababli, maktabgacha ta'limda bolalarning psixologik rivojlanish va kommunikativ salohiyatini mustahkamlash – bu nafaqat til, nutq, eshitish, ko'rish, xotira, diqqat kabi kognitiv funksiyalarni rivojlantirish, balki ijtimoiy hamkorlik, tengdoshlar bilan muomalaga kirishish, to'g'ri emotsional munosabatlar o'rnatish, konstruktiv muloqot strategiyalarini shakllantirishni ham taqozo etadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta'lim jarayonida bolalar o'zini ifoda qilish, o'z fikrini boshqalarga yetkazish, ma'lumotni to'g'ri idrok etish, ijtimoiy muhitga integratsiyalashish cabi kompetensiyalarga ega bo'lishi kerak. Maktabgacha yosh davri aynan shu kompetensiyalar poydevori qo'yiladigan, nutq, muloqot, emotsional boshqaruv va psixomotor rivojlanish jarayonlari eng tez kechadigan davr hisoblanadi. O'zbekistonda bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar, Davlat ta'lim standarti hamda dasturlarida bolalar psixologik va kommunikativ rivojlanishi uchun zarur bo'lgan sharoitlar yaratish, maktabgacha ta'lim muassasalarini texnik, didaktik, metodik resurslar bilan ta'minlash borasida izchil chora-tadbirlar belgilangan.

Xususan, xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshda boshlangan kommunikativ va psixologik rivojlanish bolalarning keyingi bosqichlardagi muvaffaqiyatining muhim omillaridan biridir. UNICEF, UNESCO, OECD kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlari, PISA, PIRLS va TIMSS kabi baholash dasturlarining tahlillari bolalarda erta yoshdan nutqiy kompetensiyalar, ijtimoiy-intellektual salohiyatni rivojlantirish keyinchalik maktabga tayyorlik va o'qishda muvaffaqiyat bilan bog'liqligini ta'kidlab o'tadi. Bunda maktabgacha davrda bolaning muloqot qilishga tayyorligi, boshqalarni tushuna olish qobiliyati, hissiy muhitga moslashuv darajasi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Yuqorida tilga olingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror va farmonlarida maktabgacha ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayonlariga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ilg'or xorijiy tajribalarni tadbiq etish, bolalarga raqamli resurslar, interaktiv o'yin texnologiyalari, muqobil ta'lim shakllaridan foydalanish bo'yicha aniq

ko'rsatmalar berilgan. Shuningdek, bolalar psixologik rivojlanishi va kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlash uchun metodik qo'llanmalar, psixologik xizmatlar, oilalar bilan hamkorlikni chuqurlashtirish mexanizmlari yaratish masalalari ham dolzarb. Chunki bolalar ilk ma'naviy-madaniy, axloqiy saviyaga ega bo'lishlari, jamoa bilan ishlash, yaxshi munosabatlar o'rnatish va madaniy muloqot ko'nikmalarini egallashlari ta'lim tizimining keyingi bosqichlarida katta poydevor hisoblanadi.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2021-2023-yillarda maktabgacha ta'limga qamrab olish darajasi O'zbekistonda 70 foizdan oshgan, bu esa bolalarning aksariyati rasmiy maktabgacha muhitda tarbiya topayotganini anglatadi. Shu bilan birga, psixologik xizmati yo'lga qo'yilgan, kommunikativ ko'nikmalarni mustahkamlashga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar, interaktiv o'yinlar, jamoaviy topshiriqlar, ijodiy laboratoriyalar tashkil etish zarurati ham ortmoqda. Bunda pedagoglar, psixologlar, metodistlar, ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik, mahalla va jamoatchilikning qo'llab-quvvatlashi, ijtimoiy hamkorlik muhim o'rin tutadi. Ta'lim sifati monitoringi, bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlarini kuzatish, olingan natijalar asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqish hamda xorijiy tajribalardan ijodiy foydalanish esa bu jarayonni yanada samarali qiladi.

Shu tariqa, maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanish hamda kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlash omillari masalasi zamon talabiga monand davlat siyosati, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy-amaliy izlanishlar va xalqaro tajribalar bilan mustahkamlangan asosga ega. Bu tadqiqot mavzusining nazariy va amaliy ahamiyati yuqori bo'lib, uning natijalari bolalar tarbiyasi, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati, pedagogik kadrlar tayyorlash, oilaviy tarbiya hamda jamiyatdagi sotsializatsiya jarayonlarini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu orqali kelajak avlod kamolotiga poydevor qo'yiladi, o'ziga ishongan, ijtimoiy faol, tengdoshlari bilan til topa oladigan, fikrini ravon ifoda etishga qodir shaxslar shakllanadi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishi va kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlash masalasi mahalliy, MDH va xorijiy tadqiqotlarda turli nazariy yondashuvlar, metodik tavsiyalar va amaliy tajribalar asosida yoritilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu jarayonda bolalarning yosh psixofiziologik xususiyatlari, ijtimoiy-madaniy muhit, oiladagi tarbiya sifati, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va didaktik materiallar, innovatsion metodlar hamda davlat siyosati tomonidan yaratilgan sharoitlar muhim omil sifatida qayd etiladi.

Mahalliy adabiyotlar nuqtayi nazaridan, o'zbek olimlari, jumladan Hasanboyeva G., Qosimova M., Raximova D., Matyokubova S. va boshqalarning izlanishlarida maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik rivojlanishining an'anaviy va innovatsion shakllariga e'tibor qaratiladi. Ular bolalarning lingvistik, kognitiv, emosional, ijtimoiy hamda kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishda o'yin faoliyati, badiiy adabiyot, milliy an'analar, musiqiy va badiiy ijod, sensor rivojlanish, qiyosiy va tajribaviy mashqlar muhim o'rin tutishini ta'kidlashadi. Mahalliy tadqiqotlar bolalar psixik rivojlanishidagi individual farqlar, oilaviy tarbiyaning roli, muloqot muhitining boyligi hamda tarbiyachilar malakasining ta'sirini alohida ko'rsatib beradi.

MDH olimlari (masalan, N.F.Talyzina, L.V.Zankov, B. G. Ananyev, D. B. Elkonin kabi rus psixologlari) bolalar psixik rivojlanishidagi muhim bosqichlarni aniqlab, bu jarayonning tarkibiy qismlarini ilmiy asosda tadqiq etishgan. Ular o'yin faoliyatini bolaning yetakchi faoliyati sifatida ko'rib, o'yin orqali muloqot, hamkorlik, rolli taqsimot, emotsional hissiyotlar ifodasi rivojlanishiga urg'u berishadi. Shuningdek, MDH davlatlarida ijtimoiy-emosional ong, nutqiy kommunikatsiya, moslashuvchanlik, tengdoshlar bilan konstruktiv aloqalar o'rnatish bolalarning maktabga tayyorlik darajasini aniqlashda hal qiluvchi mezon sifatida qayd etiladi. Bu tadqiqotlarda tarbiyachilar, psixologlar va ota-onalar hamkorligining ahamiyati ham alohida ta'kidlanadi.

Xorijiy adabiyotlar (Bruner, Gardner, Vygotsky, Piaget, Bandura, Bronfenbrenner) nazariyalarida bola rivojlanishi – ko'p qirrali jarayon. Masalan, J. Bruner bolalarda bilish jarayonlarini rivojlantirishda katta yoshdagilarning qo'llab-quvvatlashi, didaktik muhitning

uyg'unligi, turli faoliyat turlari orqali o'rganishning ahamiyatini qayd qiladi. H. Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi ham maktabgacha yoshdagi bolalarda turli intellektual sohalarni rivojlantirish, shu jumladan lingvistik-va-nutqiy qobiliyatlarni chuqurlashtirish, xotira, diqqat, kuzatuvchanlik kabi kognitiv omillarni mustahkamlash imkoniyatlarini ko'rsatadi. A. Bandura ijtimoiy-o'rganish nazariyasi orqali bola atrofdagilar bilan muloqot, taqlid, kuzatish va o'zaro aloqalar orqali nutq va ijtimoiy kompetensiyalarni egallashini nazariy jihatdan isbotlaydi.

Xalqaro tashkilotlar (UNESCO, UNICEF, WHO, OECD) tomonidan e'lon qilingan hisobotlar va tadqiqotlar bolalarning psixologik va kommunikativ rivojlanishida erta yoshda ko'rsatiladigan sifatli ta'lim va tarbiyaning ijobiy ta'sirini qayd etadi. Ular maktabgacha davrda bolalarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish, ularni shu orqali kelajakda global muhitga tez moslashuvchan, har tomonlama rivojlangan shaxs etib tarbiyalashning muhimligini ta'kidlaydi. PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlari ko'rsatib o'tadiki, bolalik davrida shakllangan lingvistik va kommunikativ kompetensiyalar keyingi bosqichlarda o'qish, savodxonlik, tanqidiy fikrlash, masalalarni hal qilish kabi ko'nikmalar poydevorini tashkil etadi.

Tahlillar. Quyida maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishi va kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlash bo'yicha o'tkazilgan tajriba-sinov tadqiqotining ilmiy-adabiy shakldagi natijalari keltiriladi.

Tadqiqot sharoiti va metodologiyasi:

- Ishtirokchilar: 60 nafar 5-6 yoshli bolalar. Ular tajriba va nazorat guruhlariga teng taqsimlangan (har birida 30 nafardan).

- Muddat: 3 oy (12 hafta).

- Tajriba guruhi: Maxsus ishlab chiqilgan psixologik-pedagogik dastur asosida o'qituvchilar, psixologlar va tarbiyachilar bilan hamkorlikda bolalarga o'yin, interaktiv mashqlar, rolli o'yinlar, ertaklar dramatisatsiyasi, jamoaviy topshiriqlar, musiqiy-lingvistik mashqlar (qo'shiqlar, she'rlar, savol-javoblar) o'tkazilgan. Bu jarayonda bolalarning nutqiy faolligini oshirish, o'rtog'iga fikrini to'g'ri yetkazish, tinglash madaniyati, emotsiyalarni ifodalash, navbatga rioya qilish, savol berish va fikr bildirish ko'nikmalariga alohida e'tibor qaratilgan.

- Nazorat guruhi: Odatiy maktabgacha ta'lim mashg'ulotlari bilan cheklanib, maxsus kommunikativ va psixologik rivojlanish dasturi qo'llanilmagan.

Baholash mezonlari:

1. Nutq faolligi: Bola fikrini ravon ifoda etish, dialogda faol qatnashish, savol va javoblar berish qobiliyati.

2. Tinglash va tushunish: Tengdoshlar va kattalar nutqini diqqat bilan tinglash, mazmunni to'g'ri anglash.

3. Emotsional ifoda: Bolaning o'z hissiyotlarini so'z, mimika va harakat orqali aniq va mos ifodalashi, o'yinlarda o'z rolining emotsional mazmunini aks ettirishi.

4. Ijtimoiy hamkorlik: Jamoaviy o'yin va topshiriqlarda guruhdagi boshqa bolalar bilan hamkorlik qilish, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish va suhbatga aralashish.

5. Leksik va grammatik saviya: So'z boyligi, so'zlarni to'g'ri tartibda qo'llash, oddiy gap qurilishiga rioya qilish.

Baholash usullari: Har bir mezon 10 ballik tizimda o'lchanib, tajriba boshida (boshlang'ich ko'rsatkich) va yakunida (yakuniy ko'rsatkich) o'rtacha ballar qayd etildi. Shuningdek, pedagogik kuzatuv, psixologik intervyular, savol-javob, ro'yxatdan o'tkazish kartalari (check-list) qo'llanildi.

Tajriba va Nazorat guruhlarining dastlabki va yakuniy o'rtacha ko'rsatkichlari (0-10 ball)

				1-jadval
Ko'rsatkichlar	Guruh	Boshlang'ich ko'rsatkich	Yakuniy ko'rsatkich	O'zgarish (%)
Nutq faolligi	Tajriba	4,8	7,9	+65%
	Nazorat	4,7	5,9	+26%

Tinglash va tushunish	Tajriba	5,1	8,1	+59%
	Nazorat	5,0	6,3	+26%
Emotsional ifoda	Tajriba	4,9	7,8	+59%
	Nazorat	5,0	6,1	+22%
Ijtimoiy hamkorlik	Tajriba	4,7	7,5	+60%
	Nazorat	4,9	6,2	+27%
Leksik va grammatik saviya	Tajriba	5,0	8,0	+60%
	Nazorat	5,1	6,5	+27%

Tahlil natijalari:

• **Nutq faolligi:** Tajriba guruhida dastur yakunida nutq faolligi 4,8 balldan 7,9 ballgacha oshdi (65% o'sish). Bolalar so'z boyligi kengayib, fikrini izchil ifoda etishni o'rganishdi. Nazorat guruhida esa bu o'sish atigi 26% bo'lib, oddiy darslar cheklangan ta'sir ko'rsatdi.

• **Tinglash va tushunish:** Tajriba guruhida 59% lik o'sish bolalarning suhbatdoshga e'tiborliroq bo'lishi, savollarga mos javob topishi, o'yin jarayonida ko'rsatmalarni aniq bajarishida namoyon bo'ldi. Nazorat guruhida 26% lik o'sish taqqoslaganda ancha past.

• **Emotsional ifoda:** Tajriba guruhida bolalar o'z his-tuyg'ularini so'z va mimika orqali to'g'ri ifoda eta boshlashdi (59% o'sish). Nazorat guruhida bu ko'rsatkich 22% oshdi, ammo bolalar baribir hissiy reaksiyalarni ifodalashda kamroq muvaffaqiyatga erishdi.

• **Ijtimoiy hamkorlik:** Tajriba guruhidagi bolalar jamoaviy o'yinlarda tengdoshlar bilan muloqotga kirishish, muammoni birgalikda hal qilish, navbatga rioya etish, fikr almashish orqali 60% lik o'sishga erishishdi. Nazorat guruhida esa bu raqam 27% ni tashkil etadi.

• **Leksik va grammatik saviya:** Tajriba guruhida so'z boyligi va so'zlarni to'g'ri qo'llash, gap tuzish mahorati 60% ga yaxshilandi. Nazorat guruhida o'zgarish 27% atrofida bo'lib, leksik va grammatik ko'rsatkichlarda sezilarli farq saqlanib qoldi.

Xulosa: Mazkur tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishi va kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlashda maxsus ishlab chiqilgan pedagogik-psixologik dastur qo'llash yuqori samaradorlik berishini ko'rsatdi. Tajriba guruhida nutq faolligi, tinglash va tushunish qobiliyati, emotsional ifoda, ijtimoiy hamkorlik, leksik va grammatik saviya nazorat guruhiga qaraganda 2-3 barobar yuqori natija bilan yakunlandi.

Bu shuni anglatadiki, maktabgacha ta'lim muassasalarida kommunikativ muhitni boyitish, bolalarni faol muloqotga jalb qilish, rolli o'yinlar, drama va teatr elementlarini qo'llash, interaktiv mashg'ulotlar o'tkazish bolalar psixik rivojlanishi hamda nutqiy-ijtimoiy kompetensiyalarni sezilarli darajada yaxshilaydi. Natijalar mahalliy va xorijiy adabiyotlarda ilgari surilgan nazariyalar (Bruner, Vygotsky, Gardner, Bandura va boshqalar) bilan hamohang bo'lib, ertangi kun o'quvchilarining poydevorini mustahkam qurishda erta yoshda kommunikatsiya va psixologik salohiyatni rivojlantirish eng samarali yo'l ekanini isbotlaydi.

Shuningdek, bu tajriba psixolog, tarbiyachi, o'qituvchi va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish, muhitni bolalar ehtiyojlariga moslashtirish, didaktik vositalardan puxta foydalanish zarurligini ko'rsatmoqda. Tadqiqot natijalari amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda yordam berib, bolalarning keyingi bosqichlarda maktab ta'limiga muvaffaqiyatli integratsiyasi, ijtimoiylashuvi va ijodiy salohiyatining ro'yobga chiqishiga poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2019.
2. Xodjaeva A. "Erta yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlari". – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2019.

3. Raximova D. "Maktabgacha ta'limda o'yin faoliyati va psixologik rivojlanish". – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
4. Bruner, J. S. "Child's Talk: Learning to Use Language." – Oxford: Oxford University Press, 1983.
12. Vygotsky, L. S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes." – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
5. Bandura, A. "Social Learning Theory." – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.

Djadigerova Gulnaz Maratovna,
Ajiniyoz nomidagi NDPI o'qituvchisi

PEDAGOGLARDA O'Z-O'ZIGA ISHONCHINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot pedagoglarda o'z-o'ziga ishonchni rivojlantirishga qaratilgan psixologik mexanizmlarni takomillashtirish masalasini o'rganadi. Maxsus psixologik treninglar, mentorlik, professional hamjamiyatlarda ishtirok va konstruktiv fikr-mulohaza orqali o'qituvchilarning emotsional barqarorligi, kommunikativ ishonchliligi, stressni boshqarish qobiliyati hamda kasbiy motivatsiyasi sezilarli darajada yaxshilanishi aniqlanadi. Natijalar pedagoglarda o'z-o'ziga ishonchni mustahkamlash ta'lim sifatini oshirish, ijodiy va barqaror pedagogik muhit yaratish uchun muhim asos ekanini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: o'z-o'ziga ishonch, psixologik mexanizmlar, pedagog, psixologik trening, mentorlik, professional hamjamiyat, kasbiy motivatsiya, stressni boshqarish, emotsional barqarorlik, muloqot ko'nikmalari.

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению совершенствования психологических механизмов развития уверенности в себе у педагогов. Специальные психологические тренинги, менторство, участие в профессиональных сообществах и конструктивная обратная связь выявили значительное улучшение эмоциональной устойчивости, коммуникативной уверенности, способности к управлению стрессом, а также профессиональной мотивации учителей. Результаты подтверждают, что укрепление уверенности в себе у педагогов является важной основой для повышения качества образования, создания творческой и стабильной педагогической среды.

Ключевые слова: уверенность в себе, психологические механизмы, педагог, психологический тренинг, менторство, профессиональное сообщество, профессиональная мотивация, управление стрессом, эмоциональная устойчивость, коммуникативные навыки.

Annotation: This study examines the improvement of psychological mechanisms for developing self-confidence in teachers. Special psychological training, mentoring, participation in professional communities, and constructive feedback significantly enhanced teachers' emotional stability, communicative self-assurance, stress management ability, and professional motivation. The results confirm that strengthening teachers' self-confidence serves as an essential foundation for improving the quality of education and fostering a creative, stable pedagogical environment.

Key words: self-confidence, psychological mechanisms, teacher, psychological training, mentoring, professional community, professional motivation, stress management, emotional stability, communication skills.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi uzluksiz islohotlar, yangi pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlar bilan boyitilib borilmoqda. Bu jarayonda pedagoglar rolining ahamiyati mislsiz darajada ortmoqda. Zero, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanib, bilim manbalari xilma-xillashgan hozirgi sharoitda o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini, psixologik barqarorligi, mustaqil qaror qabul qilish, o'z-o'ziga ishonish, ijodkorlik, liderlik va kommunikativ ko'nikmalar kabi xususiyatlar ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, pedagogda o'z-o'ziga ishonchning rivojlanishi nafaqat uning kasbiy mahoratini yuksaltiradi, balki o'quvchilarda bilimga qiziqish uyg'otish, ularga ijodiy fikrlash, mustaqil o'rganish, hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishda ham muhim omilga aylanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ta'lim sohasiga qaratilayotgan katta e'tibor, xususan, "Yangi O'zbekiston" sharoitida ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, o'qituvchilar mehnatini munosib qadrlash, ularning kasbiy saviyasini oshirish, ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol shaxs sifatida shakllanishiga qaratilgan Farmon va qarorlar bu borada muhim

huquqiy va amaliy poydevor yaratib bermoqda. Misol uchun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha va maktab ta'limini sifat jihatdan yaxshilash, o'qituvchilarning jamiyatdagi nufuzini ko'tarish"ga oid qarorlari, shuningdek, o'qituvchilarning malakasini oshirish, ularni zamonaviy pedagogik va psixologik texnologiyalar bilan tanishtirish bo'yicha belgilangan chora-tadbirlar ana shunday yo'nalishda ahamiyatlidir. Bularning barchasi pedagoglarda professional motivatsiya, o'z mehnatidan qoniqish, ruhiy barqarorlik, shuningdek, o'z-o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

O'z-o'ziga ishonch shaxsning o'z qobiliyatlari, bilimi, salohiyati va maqsadlariga erishishiga bo'lgan ishonch tuyg'usi bo'lib, u pedagogning faoliyatida muhim psixologik poydevor hisoblanadi. Pedagogda o'z-o'ziga ishonchning yetarli darajada rivojlanishi uning dars jarayonini samarali boshqarishi, o'quvchilar bilan yaxlit psixologik muhit yaratishi, murakkab pedagogik vaziyatlarda shoshilmasdan to'g'ri qaror qabul qilishiga yordam beradi. Shu tariqa, o'qituvchining o'z-o'ziga ishonchi bilvosita ta'lim sifati, o'quvchilarning motivatsiyasi va muhitdagi hissiy barqarorlikka ijobiy ta'sir o'tkazadi.

Biroq, zamonaviy sharoitda pedagog o'z-o'ziga ishonchini mustahkamlash zarurati bir nechta omillar bilan bog'liq. Avvalo, mehnat bozorida raqobat kuchaygan, axborotning tezkor almashinuvi, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli texnologiyalar, turli xalqaro baholashlar (PISA, TIMSS va PIRLS kabi) o'qituvchilarga yangi talablarni qo'ymoqda. Shuningdek, o'qituvchi jamiyatda nafaqat ma'lum bir fan bo'yicha mutaxassis, balki psixolog, mentor, tarbiyachi, maslahatchi, lider sifatida ham namoyon bo'lishi lozim. Unga qo'yilayotgan ushbu ko'p qirrali talablar ta'lim jarayonini innovatsion boshqarish, shaxsiy psixologik kompetensiyalarni oshirish, ijodkorlik, fleksibil tafakkurga ega bo'lish va doimiy o'sishga intilish zaruratini tug'diradi. Bu jarayonda pedagogda o'z-o'ziga ishonchni rivojlantirish psixologik mexanizmlarini takomillashtirish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogda o'z-o'ziga ishonchni mustahkamlash bo'yicha psixologik mexanizmlar qatoriga o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini boshqarish, stressga bardoshlilik, shaxsiy qarashlar sistemasi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, kasbiy identifikatsiya, motivatsiya, o'z-o'zini rivojlantirish strategiyalari kiradi. Psixologik treninglar, maslahatchilik, motivatsion seminarlar, mentorlik tizimi, professional hamjamiyatlarda ishtirok etish kabi mexanizmlar pedagogda ishonch darajasini oshirishda yordam beradi. Ayniqsa, ijtimoiy-ta'limiy muhitda hamkasblar bilan tajriba almashish, samarali muloqot, hamkorlikda muammolarni hal qilish orqali o'qituvchi o'z imkoniyatlari, bilimi va tajribasini namoyon etish, mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yurtimizda bu borada "Uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi", "O'qituvchilar malakasini oshirish va qayta tayyorlashni takomillashtirish chora-tadbirlari" haqida qabul qilingan qarorlar, pedagogik kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarni takomillashtirish, sohada tadqiqotlar olib borish, xorijiy tajribalarni o'rganishga bo'lgan intilish ijobiy o'zgarishlar qilmoqda. Mahalla, maktab va oliy ta'lim integratsiyasi, pedagogik hamjamiyatlar, onlayn-platformalardagi metodik seminarlar ham bu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzuni o'rganish jarayonida mahalliy va xorijiy adabiyotlar chuqur tahlil qilindi. Mahalliy olimlar, jumladan, Hasanboyeva G., Qosimova M., Matyokubova S. o'z tadqiqotlarida pedagog shaxsining psixologik rivojlanishi, unga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, motivatsiya, ijtimoiy-psixologik muhit, axloqiy qadriyatlar haqida so'z yuritishadi. Bu tadqiqotlar pedagog shaxsining o'z-o'ziga bo'lgan munosabati, uning kasbiy kompetensiyasiga ishonch, o'qituvchining shaxsiy va kasbiy identifikatsiyasi psixologik mexanizmlarini yoritib beradi. Mahalliy manbalarda, shuningdek, o'qituvchilarda stressni kamaytirish, hissiy barqarorlik va shu orqali o'ziga ishonchni shakllantirish metodikalariga alohida e'tibor berilgan.

Xorijiy tadqiqotlar, masalan, A.Bandura (1977) tomonidan ilgari surilgan o'z-o'ziga ishonch (self-efficacy) nazariyasi muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Unga ko'ra, shaxsning ma'lum bir faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishiga bo'lgan subyektiv ishonchi uning keyingi xulq-atvori, intilishi va yutuqlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, E. Deci

va R.Ryan (2000) ning o'zini o'zi aniqlash (self-determination) nazariyasi o'qituvchining ichki motivatsiyasi, psixologik ehtiyojlari (avtonomiya, kompetensiya, bog'liqlik) qondirilishining o'ziga ishonch rivojlanishiga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

Xorijiy tadqiqotlar orasida S.Tschannen-Moran va M. Hoy (2001) tomonidan o'qituvchilarda self-efficacyni baholash, C.Day (2012) tomonidan o'qituvchining professional o'ziga ishonchi va emotsional barqarorligi o'rganilgan. J.Hattie va H.Timperley (2007) nazariyalarida esa fikr-mulohaza (feedback) va rag'bat pedagogning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashdagi muhim omil sifatida e'tirof etiladi. Xususan, xorijiy tadqiqotlarda o'qituvchining malaka oshirish kurslarida ishtirok etishi, professional hamjamiyatlarda ishtirok, tajriba almashish, akkreditatsiyadan o'tish, mentorlik kabi mexanizmlar uning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini oshirishi ta'kidlanadi.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, pedagogda o'z-o'ziga ishonchning rivojlanishi ko'p qirrali jarayon bo'lib, u ichki psixologik omillar (motivatsiya, o'z-o'zini baholash, emotsiyalarni boshqarish, individual psixologik xususiyatlar) hamda tashqi omillar (ta'lim muhiti, institutsional qo'llab-quvvatlash, jamiyatdagi o'qituvchi nufuzi, baholash tizimi, professional hamjamiyat) bilan chambarchas bog'liq. Mahalliy tadqiqotlar asosan o'qituvchining shaxsiy va kasbiy faolligi, ma'naviy-axloqiy rivojlanishi, stressning oldini olish, ijtimoiy muhitni optimallashtirish masalalariga urg'u berar ekan, xorijiy manbalar nazariyaviy konsepsiyalar (Bandura, Deci & Ryan, Tschannen-Moran & Hoy), empirik tadqiqotlar va amaliy tajribalar orqali o'z-o'ziga ishonchni shakllantirish mexanizmlarini ilmiy asoslab beradi.

Pedagoglarda o'z-o'ziga ishonchini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari ustida olib borilayotgan tadqiqotlar va amaliy tajribalar shu narsani ko'rsatadiki, o'qituvchi faoliyatini muvaffaqiyatli va bardavom qilishda ichki ruhiy barqarorlik, ijobiy "Men-konsepsiya" hamda doimiy motivatsiya muhim ahamiyatga ega. Quyida ushbu mavzu bo'yicha yanada kengroq ma'lumotlar keltiriladi:

1. *Professional faollik va refleksiya*: Pedagog o'z faoliyatini doimiy tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarni sarhisob etish orqali o'z-o'ziga ishonchni mustahkamlaydi. Refleksiv yondashuv o'qituvchiga didaktik strategiyalarini, sinfdagi psixologik muhitni, o'qituvchilarning ehtiyojlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Natijada, pedagog o'zini takomillashtirish, yangi metodlarni sinab ko'rish va o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga erishadi.

2. *Mentorlik va murabbiylik dasturlari*: Tajribali pedagoglar yosh o'qituvchilarga murabbiylik qilish orqali ular kasbga endigina qadam qo'ygan davrda psixologik qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Mentorlik jarayonida yosh pedagog o'z ustozining tajribasidan o'rganib, ijobiy mulohazalar oladi, faoliyati davomida uchraydigan qiyinchiliklarni yengishda yordam topadi. Bu esa o'z-o'ziga bo'lgan ishonchning oshishiga xizmat qiladi.

3. *Professional hamjamiyatlar va jamoaviy hamkorlik*: Pedagogik kengashlar, professional rivojlanish guruhlar, ijtimoiy tarmoqlardagi o'qituvchilarga mo'ljallangan platformalar o'qituvchilarda o'zaro tajriba almashish, muammolarni birgalikda hal qilish, bir-birlarini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Jamoaviy hamkorlik muhitida o'qituvchi o'z g'oyalari qadrlanishini his etadi, kasbiy identifikatsiyasini mustahkamlaydi, natijada o'z-o'ziga ishonchi ortadi.

4. *Psixologik treninglar va konsultatsiyalar*: Pedagoglar uchun maxsus psixologik treninglar, master-klasslar, seminar-treninglar hamda individual yoki guruhviy psixologik konsultatsiyalar o'qituvchining stress darajasini kamaytirish, salbiy emotsiyalarni boshqarish, o'zini anglash, motivatsiyani mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Bunday amaliy mashg'ulotlar muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi, konfliktlarni hal qilish strategiyalarini o'rgatadi, o'qituvchining kasbiy qiyinchiliklarga bardoshlilikini oshiradi.

5. *Ichki motivatsiya va shaxsiy taraqqiyot strategiyalari*: Pedagog o'z kasbidan zavq olish, samarali faoliyat yuritish uchun ichki motivatsiyasini mustahkamlashga e'tibor qaratishi lozim. O'z kasbining mohiyati va ijtimoiy ahamiyatini chuqur anglash, shaxsiy kasbiy maqsadlarni belgilash, ularga erishish strategiyalarini ishlab chiqish hamda muvaffaqiyatga erishgan o'qituvchilarning tajribalarini o'rganish o'z-o'ziga ishonch shakllanishini tezlashtiradi.

6. *Baholash va fikr-mulohazani samarali yo'lga qo'yish*: Ta'lim tizimida o'qituvchilarning faoliyatini baholashda konstruktiv tanqid, dalillarga tayangan ijobiy mulohazalar, rag'batlantirish muhimdir. Samarali "feedback" o'qituvchiga o'zining kuchli va zaif tomonlarini ko'rish, ta'lim jarayonini qanday takomillashtirish haqida mulohaza qilish imkonini beradi. Bu jarayon o'qituvchining o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradigan salbiy hissiyotlarning oldini olishga yordam beradi.

7. *Xorijiy tajribalarni o'rganish va adaptatsiya qilish*: Dunyoning rivojlangan ta'lim tizimlarida o'qituvchilarni ruhiy qo'llab-quvvatlash, professional rivojlanishni rag'batlantirish va malaka oshirish markazlari faoliyat yuritadi. Xorijiy amaliy tajribalarni o'rganish, ularni milliy an'analarimiz va qadriyatlarimizga moslashtirish orqali o'qituvchilarda o'z-o'ziga ishonchini takomillashtirish bo'yicha yangicha usullar joriy qilish mumkin. Chet elda o'qituvchi prestijini ko'tarish, malaka oshirish va akkreditatsiya jarayonlari o'qituvchi uchun motivatsion omil bo'lib, o'z-o'ziga ishonchini kuchaytiradi.

Quyida pedagoglarda o'z-o'ziga ishonchini rivojlantirishga qaratilgan psixologik mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarining natijalarini yorituvchi jadval keltirilgan. Tadqiqotda tajriba va nazorat guruhlarida ishtirok etgan bo'lib, tajriba guruhiga maxsus psixologik treninglar, mentorlik, professional hamjamiyatlarda ishtirok va refleksiv mashg'ulotlar orqali o'z-o'ziga ishonchini oshirish dasturi qo'llanilgan. Nazorat guruhida esa faqat odatiy metodik maslahatlar va malaka oshirish kurslari bilan cheklanilgan.

Tadqiqot ishtirokchilari: Har bir guruhda 25 nafardan o'qituvchi.

Tadqiqot muddati: 8 hafta.

Baholash mezonlari: Har bir ko'rsatkich 10 ballik tizimda baholangan (10 – juda yuqori, 0 – juda past).

Tajriba va Nazorat guruhlarining dastlabki va yakuniy ko'rsatkichlari (o'rtacha ball)

1-jadval

Ko'rsatkichlar	Guruh	Boshlang'ich ko'rsatkich	Yakuniy ko'rsatkich	O'zgarish %
Pedagogik o'z-o'ziga ishonch darajasi	Tajriba	5,2	8,0	+54%
	Nazorat	5,1	6,2	+22%
Emotsional barqarorlik	Tajriba	4,8	7,5	+56%
	Nazorat	4,9	5,8	+18%
Kommunikativ ishonchlilik (muloqot ko'nikmalari)	Tajriba	5,0	7,8	+56%
	Nazorat	5,2	6,0	+15%
Stressni boshqarish qobiliyati	Tajriba	4,6	7,3	+59%
	Nazorat	4,7	5,5	+17%
Kasbiy motivatsiya darajasi	Tajriba	5,3	8,1	+53%
	Nazorat	5,2	6,4	+23%

Tahlil:

- **Pedagogik o'z-o'ziga ishonch darajasi**: Tajriba guruhida 8 haftalik maxsus dasturdan so'ng ishonch darajasi 5,2 dan 8,0 ballgacha ko'tarilib, 54% lik o'sish kuzatildi. Nazorat guruhida bu o'sish 22% dan oshmadi. Bu maxsus psixologik treninglar va mentorlikni qo'llash samarali ekanini ko'rsatadi.

- **Emotsional barqarorlik**: Tajriba guruhida dastlab 4,8 ball bo'lgan ko'rsatkich 7,5 ballgacha ko'tarilib, 56% o'sdi. Nazorat guruhida esa atigi 18% lik o'sish kuzatildi. Demak, psixologik ko'mak, stressni boshqarish bo'yicha treninglar emotsional barqarorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

- **Kommunikativ ishonchlilik**: Tajriba guruhida o'sish 56% ni tashkil etdi, nazorat guruhida esa 15% bilan cheklangan. Jamoaviy mashg'ulotlar, hamkasblar bilan tajriba

almashish, feedback (mulohaza) olish kabi mexanizmlar kommunikatsiya ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

- **Stressni boshqarish qobiliyati:** Tajriba guruhida 59% gacha yaxshilangan ko'rsatkich nazorat guruhida faqat 17% oshdi. Bu stressni yengillashtirish strategiyalari, relaksatsion mashqlar, emotsiyalarni boshqarish metodikalaridan foydalanish natijasida erishilgan.

- **Kasbiy motivatsiya darajasi:** Tajriba guruhida 53% o'sish, nazoratda 23% o'sish kuzatildi. Ya'ni, professional hamjamiyatlarda ishtirok, mentorlik, rag'batlantirish, kasbiy maqsadlarni aniq belgilash orqali o'qituvchining ichki motivatsiyasi ancha ko'tarilgan.

Xulosa: Yuqoridagi natijalar pedagoglarda o'z-o'ziga ishonchini rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini takomillashtirish (psixologik treninglar, mentorlik, professional hamjamiyatlarda ishtirok, konstruktiv feedback) samarali ekanligini tasdiqlaydi. Tajriba guruhida barcha ko'rsatkichlar bo'yicha nazorat guruhiga nisbatan 2-3 barobar yuqori o'sish qayd etildi. Bu kelgusida o'qituvchilarning professional faoliyat samaradorligini oshirish, ta'lim sifatini yaxshilash, shuningdek, o'qituvchi shaxsining barqarorligi va ijtimoiy-psixologik salomatligini mustahkamlash uchun asosiy yo'nalishlarni belgilab beradi.

Foydalanilgan abiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim sifatini yaxshilash hamda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori. – Lex.uz: O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi: <https://lex.uz>

2. O'zbekiston Respublikasi IIV va Maktabgacha ta'lim vazirligining yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishga doir metodik tavsiyalari (2020-2022).

3. Xodjaeva A., Raximova D. "Oila psixologiyasi va konfliktlarni hal qilish strategiyalari." – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.

4. UNESCO (2020). "Preventing Violence in Educational Settings: International Practices." – <https://unesco.org>

5. WHO (World Health Organization) (2014). *Global Status Report on Violence Prevention 2014.* – <https://www.who.int>

6. UNICEF (2018). *Ending Violence Against Children: Six Strategies for Action.* – <https://www.unicef.org>.

Internet manbalari:

7. World Bank – Early Childhood Development: <https://www.worldbank.org/en/topic/earlychildhooddevelopment>.

8. European Early Childhood Education Research Association (EECERA) rasmiy sayti: <https://www.eecera.org>

Keldiyorov Olim Xudoyorovich,
Sharof Rashidov nomidagi SamDU
“Amaliy psixologiya” kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

O‘SPIRINLARDA HUQUQIY SAVODXONLIKNI OSHIRISH – DOLZARB PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya: Maqolada o‘spirinlarda huquqiy savodxonlikni oshirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o‘rganilgan. Unda muammoning nazariy va amaliy jihatları, bu borada olimlar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari haqida so‘z borgan. Muallif tomonidan olib borilgan tadqiqotlar mazkur muammoni o‘rganish bugungi kunda ham juda dolzarb ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: shaxs, o‘spirin, fuqarolik jamiyati, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, qonun, yoshlar huquqlari.

Аннотация: В статье исследуются социально-психологические особенности повышения правовой грамотности подростков. В ней рассказывается о теоретических и практических аспектах проблемы, о научных исследованиях, проводимых учеными в связи с этим. Исследования, проведенные автором, показывают, что изучение данной проблемы остается весьма актуальным и на сегодняшний день.

Ключевые слова: личность, подросток, гражданское общество, правосознание, правовая культура, правовая грамотность, право, права молодежи.

Annotation: The article examines the socio-psychological features of increasing the legal literacy of adolescents. It tells about the theoretical and practical aspects of the problem, about the scientific research conducted by scientists in connection with this. The studies conducted by the author show that the study of this problem remains very relevant today.

Key words: personality, teenager, civil society, legal awareness, legal culture, legal literacy, law, youth rights.

Kirish. “Har qanday jamiyat, davlat ma’lum adolatni himoya etuvchi, huquqiy qonunlar asosida idora etiladigan, adolatsizlikka yo‘l qo‘yilmaydigan, qonun ustuvor bo‘lgan adolatli jamiyat ta’limotini yaratishga, uni rivojlantirishga katta hissa qo‘shadi”- degan buyuk mutafakkir Abu Ali Ibn Sino.

Hozirgi vaqtda O‘zbekistonning shiddat bilan o‘tib, tobora rivojlanib borayotgan mamlakatga, inson, uning huquqlari, manfaat va erkinliklarini haqiqiy qadriyat deb biladigan demokratik, ijtimoiy-siyosiy va fuqarolik institutlariga ega bo‘lgan mustaqil va suveren davlatga aylanishini ta’minlab bergan ko‘plab hal qiluvchi omillarni misol qilib keltirish mumkin. O‘zbekistonning mustaqil rivojlanish davrida nafaqat umume’tirof etilgan inson huquqlari va erkinliklarining butun kompleksini qonuniy mustahkamlagan barqaror huquqiy baza tashkil etildi, balki inson huquqlari sohasida inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishga rioya etishni o‘rnatuvchi tartib va mexanizmlar ham yaratildi.

Shu boisdan ham O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9-yanvar PF-5618-sonli “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida»gi farmoni qabul qilindi. “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida»gi farmonni qabul qilish zarurati: - Huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, huquqiy ta’lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli va uzviy olib borilmayapti; - Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatları o‘rtasidagi muvozanatni saqlash g‘oyalarini aholi ongiga singdirish ishlarining yetarli olib borilmasligi ham qonun ustuvorligini ta’minlashga o‘zining jiddiy salbiy ta’sirini ko‘rsatmoqda.

Aholining huquqiy ong va huquqiy madaniyatini yuksaltirishning innovatsion usullaridan, targ‘ibotning ilg‘or va ta’sirchan vositalaridan, xorijiy davlatlarning bu boradagi ijobiy tajribalaridan yetarli darajada foydalanilmayapti. “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida» gi farmoniga muvofiq

“Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Konsepsiyasi” ishlab chiqildi. Konsepsiyaning asosiy maqsadi va vazifalari - aholining barcha qatlamlari huquqiy savodxonlikka erishishi, o'z huquqlarini biladigan va qonunlarni hurmat qiladigan, huquqiy bilimlarini kundalik hayotda qo'llay oladigan, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan, huquqbuzarlikka nisbatan murosasiz munosabatda bo'ladigan fuqarolarni tarbiyalashdan iborat.

Bugungi kunda mamlakatimizdagi ilmiy-texnika taraqqiyoti va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish aholining, ayniqsa yoshlarning shaxsiy va intellektual salohiyatning rivojlanishi va o'sishini rag'batlantirmoqda, bu esa o'z navbatida yoshlarning dunyoqarashi va huquqiy ongi o'zgarishiga olib kelmoqda. Shu o'rinda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida”gi 2019 yil 9 yanvardagi PF-5618-sonli Farmonining qabul qilinishi ayni muddao bo'lib, mazkur hujjatda inson huquq va erkinliklariga hurmat munosabatini shakllantirish, aholining, ayniqsa, yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda fuqarolarning huquqiy savodxonligi darajasini oshirishga to'sqinlik qiluvchi muammo va kamchiliklarni bartaraf etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Zero, yoshlarimiz qonunlarga ongli ravishda qanchalik og'ishmay rioya qilsa, kelajagimizning egalari bo'lmish yosh avlodning e'tiqodi qanchalik mustahkam bo'lsa, yurtimizda demokratiyaning poydevor tamoyillari shunchalik kuchli kafolatlangan bo'lishi ayni haqiqatdir.

Jahon psixologiya fanida fuqarolarning huquqiy savodxonligi, huquqiy savodxonlik va savodsizlikning psixologik xususiyatlari, psixologik savodxonlikning shaxs ijtimoiylashuv omili sifatidagi huquqiy madaniyati, huquqiy ong, aholining huquqiy savodxonlik indeksi kabi yo'nalishlarga oid ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu borada, jamiyatda o'z o'rnini topishga qiynaladigan o'spirinlarning fuqarolik huquqlarini anglab yetishi, shaxsiy va jamoat ishida faolligini namoyon etishiga to'siq bo'luvchi holatlarning huquqiy jihatlarini ta'minlash, ularda huquqiy savodxonlikning psixologik jihatlarini ilmiy tadqiq etish va keng qamrovli konstruktiv choralarini amalga oshirish zarurati kuzatilmoqda.

Bir qator tadqiqotlarda mualliflar huquqiy savodxonlik, huquqiy ong hamda huquqiy madaniyat masalasiga to'xtalib o'tishgan. P.A.Yakimov, I.N.Vashuk, Ye.A.Basova, T.V.Nabiyeva, V.X.Djabbarov, A.O.Kuratov, Sh.F.Faraxutdinov, G.G.Sorokin kabi tadqiqotchilarning ishlarida huquqiy ong va huquqiy savodxonlik bo'yicha tadqiqot ishlarining maqsad va mazmunidan kelib chiqqan holda o'zlarining fikrlarini berib o'tishgan. O'zbekistonda huquqiy savodxonlikni ta'minlash borasidagi psixologik tadqiqotlar ko'lami kam darajada tadqiq etilgan bo'lsa-da, mazkur yo'nalishdagi ilmiy izlanishlarda huquq psixologiyasining ba'zi muammolarini psixolog olimlardan M.X.Axmedova, Ye.Yu.Agzamova, N.G'.Kamilova, G'.A.Normurodov, B.M.Umarov, V.G.Shyepotkin, U.D.Qodirov va boshqalar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan. Ularning ilmiy izlanishlarida huquqiy savodxonlikni ta'minlashning psixologik muammolaridan ko'ra, boshqa yo'nalishlar, ya'ni, jinoiy xulq-atvor xususiyatlari, huquq-tartibot yo'nalishi xodimlari faoliyati psixologiyasi masalalari tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi, tahlil va natijalari. Biz ilmiy tadqiqot ishimizda o'spirinlarda huquqiy savodxonlikni oshirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish maqsadida Qarshi davlat universiteti va Samarqand davlat universiteti talabalarini respondent sifatida tanlab oldik. Jami respondentlar soni 309 nafarni tashkil etadi. Tadqiqot ishida o'spirinlarda huquqiy savodxonlikni oshirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash maqsadida kuzatish, suhbat metodlari, shuningdek L.S.Mozjakovaning “Huquqiy savodxonlikni o'rganish”, **D.S.Beznosovning “Huquqga munosabat” kabi metodikalari va empirik ma'lumotlarning normal taqsimlanish qonuniga mosligini tekshirishda Kolmogorov-Smirnov mezonidan foydalandik.**

O'spirinlarning huquqiy savodxonlik darajasiga subyektiv munosabatlariga ko'ra “huquqning turli xil jihatlarini bilaman” deb baholagan respondentlar 80 nafar (25,89%) ni tashkil etdi. Bu holat o'z navbatida huquq ta'limi sharoitida o'spirinlarning huquqiy bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish va intilishlari 25% ta'lim oluvchilar ko'proq e'tiborga loyiq degan xulosani bermoqda.

**Huquqiy savodxonlik darajasini subyektiv baholash
natijalari**

Baholash mezonlari	O'spirinlar munosabat miqdori nafar	Foiz
Huquqning turli xil jihatlarini bilaman	80	25,89
Huquqning ayrim jihatlarini bilaman	229	74,11
Huquqning jihatlarini bo'yicha biror bir ma'lumotga ega emasman	-	-

“Huquqning ayrim jihatlarini bilaman” degan o'spirinlar esa 229 nafar (74,11)ni tashkil etdi. O'spirinlarning bu qismi huquq bilan bog'liq jihatlarining ayrim tomonlariga e'tibor qaratishmoqdalar. Huquqiy ta'lim jarayonida fan doirasidagi bilimlarni o'zlashtirishda nisbatan kam e'tibor qaratayotganlar ko'pchilikdan iborat bo'lmoqda. Bu holat o'spirinlarning ham kelajakda turmush muammolari bilan bog'liq holatlarda o'zlarining huquqiy masalalariga nisbatan barqaror munosabat shakllanmasligidan dalolat bermoqda.

“Huquqning jihatlarini bo'yicha biror bir ma'lumotga ega emasman” degan respondentlar kuzatilmadi. Bu holat albatta huquqiy ta'lim jarayoni ta'lim muassasalarida bejizga o'qitilmasligini anglatadi.

**O'spirinlarning huquqiy savodxonligini faoliyatini huquqiy jihatdan amalga
oshirishdagi ahamiyatiga subyektiv munosabat ko'rsatkichlari**

Baholash mezonlari	O'spirinlar munosabat miqdori nafar	Foiz
Yetarlicha	78	25,24
Qisman yetarli	191	61,81
Yetarli emas	40	12,95

O'spirinlarning huquqiy savodxonlik bo'yicha o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalarining faoliyatni huquqiy jihatdan amalga oshirishlaridagi o'rnini yetarlicha deb baholaganlar 78 nafar (25,24%)dan iborat. Ular huquqiy bilimlarga zarurat tug'ilgandan huquqiy masalalar bo'yicha o'z faoliyatlarini tashkil etishga xayrixoh ekanliklarini ko'rsata olganlar.

Huquqiy bilimlarga zarurat tug'ilganda uni amalga oshirishga bo'lgan intiltishlari “qisman yetarli” deb baholaganlar esa 191 nafar (61,81%)dan iboratdir. Bu esa o'spirinlar har doim ham huquqiy jihatdan faoliyatni tashkil etishga to'liq tayyor emasdirlar.

O'spirinlarning 40 nafari (12,95%) esa huquqiy savodxonlik faoliyatini huquqiy jihatdan amalga oshirishdagi o'rnini yetarli emas degan javob bilan cheklanganlar. Mazkur baholash mezoniga ko'ra o'spirinlarning ushbu guruhi huquqiy savodxonlik darajasi zarurat tug'ilganda hech qanday amaliy natijaga ega emasdirlar.

Huquqiy savodxonlikni shakllantirishda foydalaniladigan manbalarining o'rnini beqiyos, ular o'quv adabiyotlari, televidion ko'rsatuvlar, radioeshitirishlar, internet manbalari va boshqalardan iborat bo'lishi mumkin. Tadqiqotda o'spirinlarning huquqiy savodxonliklarini ta'minlash uchun foydalanadigan manbalariga munosabatlari quyidagi miqdoriy ko'rsatkichlarga ega bo'ldi.

O'spirinlarning huquqiy savodxonliklarini ta'minlash uchun foydalanadigan manbalarga munosabatlari

Baholash mezonlari	O'spirinlar munosabat miqdori nafar	Foiz
Huquqiy manbalardan foydalanishga qobiliyatliman	106	34,31
Huquqiy manbalarni tushunaman, ammo foydalana olmayman	150	48,54
Huquqiy manbalardan foydalanishni bilmayman	53	17,15

O'spirinlarning munosabatiga ko'ra huquqiy manbalardan foydalanishda "huquqiy manbalardan foydalanishga qobiliyatliman" degan baholash mezonini bo'yicha 106 nafar (34,31%) respondent manbalardan foydalanishga qobiliyatli ekanliklarini bildirganlar. Bundan ko'rinadiki, qaysidir ma'noda huquqiy savodxonlik borasida o'smirlar o'zlarining haq-huquqlarini huquqiy jihatdan himoya qilish uchun zarur manbalardan foydalanishga qobiliyatli ekanliklarini ko'rsata olganlar. Bu holatni o'spirinlarning huquqiy bilimlarni o'zlashtirishdagi yutuqlaridan biri deb hisoblash mumkin.

Bir toifa o'spirinlar borki, ular "huquqiy manbalarni tushunaman, ammo foydalana olmayman" baholash mezonini bo'yicha 150 nafar (48,54%)ni tushunishlari mumkinligini bildirganlar. Ular tushunsalarda, ammo amaliy foydalanishni uddalay olmasliklarini ham qayd qilganlar.

"Huquqiy manbalardan foydalanishni bilmayman" degan mulohazani 53 nafari (17,15%) ta'kidlaganlar. O'spirinlarni bu toifasi kundalik hayotlarida huquqiy masalalar bo'yicha zarurat sezmagunlaricha, balki huquqiy manbalarga murojat qilmaydilar. Huquqiy manbalardan foydalanishga bo'lgan intilishlari bo'lsa-da, ammo ma'lumotlarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishlari kabi ko'nikmaga ega bo'lmashliklarini tan olishlariga sabab bo'lgan bo'lishi mumkin.

Xulosa. O'spirinlarning munosabatiga ko'ra huquqiy savodxonlikka bo'lgan ehtiyoj shaxsning har doim huquqiy bilimlar olishga va boyitib borishiga zaruratni hamda huquqiy masalalarga duch kelgandagina bilimlarga zaruratni vujudga keltirilgan. Ularning ko'pchilik qismi huquqning ayrim jihatlarini bilishlari, bir qatorlari esa huquq bo'yicha biror bir ma'lumotga ega emasliklari kuzatildi. O'spirinlarda huquqiy savodxonligiga erishishishning psixologik tahlili ular orasida ma'lum savodxonlikni oshirishga xizmat qiluvchi manbalardan foydalanishlariga ko'ra huquqiy manbalarni tushunmaydigan, foydalana olmaydigan va huquqiy manbalardan foydalana oladiganlar toifasiga ajratildi. O'spirinlarning huquqiy savodxonligi yo'nalishida huquqiy ma'lumotga, huquqiy qadriyatga, huquqiy faollikka, o'zini o'zi huquqiy nazorat qilish xususiyatlari egadirlar, ammo ularda huquqiy ijodkorlik yetishmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so'zladi. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-prezidenti-shavkatmirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-20>

2. Djabbarov V.X. Formirovaniye grajdanskoy gramotnosti studentov v prosesse obucheniya v kolledje: Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchyonoy stepeni kandidata pedagogicheskix nauk.-Samara,-2012.-27 s.

3. Djurayev B. Psixologicheskoye osobennosti formirovaniya yuridicheskoy ponyatiy u uchashixsya. NAU Natsionalnaya assosiasiya ucheyux, VII Mejdunarodnaya nauchno-

prakticheskaya konferensiya: «Otechestvennaya nauka v epoxu izmeneniy: postulaty proshlogo i teorii novogo vremeni» chast 8, 2(7) Yekaterinburg-2015, 103-104s.

4. Kuratov A.O. Formirovaniye sosialnoy gramotnosti u kursantov v informacionnoy obrazovatelnoy srede voyennogo vuza: Avtoreferat dissertasii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata pedagogicheskix nauk.- Kostroma 2006.-S.-22.

5. Kuznesova N. O. formirovaniye pravovoy kompetentnosti specialistov po reklame i svyazyam s obshchestvennostyu v prosesse professionalnoy podgotovki: Avtoreferat dissertasii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata pedagogicheskix nauk.- Samara – 2020, -21s.

6. Nabiyeva T.V. Formirovaniye grajdanskoy gramotnosti starsheklassnikov: Avtoreferat dissert... kandidat pedagog. nauk.-Ufa, 2005.-28 s.]-28 bet.

7. Faraxutdinov Sh.F. Institutionalny ye osnov y formirovani ya ekologicheskoy gramotnosti: Avtoreferat dissertasii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata medisinskix nauk.- Tyumen,-2006.-28 s.

8. Yakimov P.A. Formirovaniye polikulturnoy gramotnosti starsheklassnika v obrazovatelnom prosesse: Avtoreferat dissertasii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata pedagogicheskix nauk.- Orenburg., 2007.-23 s.

Ibraymova Altinay Esemuratvna,
Nukus innovatsion instituti o'qituvchisi

ZO'RAVON SHAXS VA UNING SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot zo'ravon shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida o'smir yoshdagi (14-16 yosh) ishtirokchilar ikki guruhga bo'linib, tajriba guruhida maxsus psixologik korreksiya va treninglar, nazorat guruhida esa odatiy tarbiyaviy mashg'ulotlar qo'llanildi. Natijalar tajriba guruhida tajovuzkorlik darajasi sezilarli kamaygani, empatiya va muammolarni tinch yo'l bilan hal qilish qobiliyatlari sezilarli oshganini ko'rsatdi. Bu psixologik ko'mak va maxsus metodik ta'sirlar orqali zo'ravon shaxs belgilari kamaytirilishi, ijtimoiy-emosional rivojlanish va konstruktiv xulq-atvor shakllantirish imkoniyati mavjudligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari nafaqat nazariy ahamiyatga, balki amaliy foydaga ega bo'lib, zo'ravonlikka qarshi kurashishda psixologik profilaktika va reabilitatsiya choralarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: zo'ravon shaxs, psixologik omillar, o'smirlar, tajriba-sinov, korreksion trening, empatiya, tajovuzkorlik, muammolarni hal qilish qobiliyati, psixologik profilaktika, konstruktiv xulq-atvor.

Аннотация: Данное исследование направлено на изучение психологических факторов, влияющих на формирование жестокой личности. В ходе исследования подростки (14-16 лет) были разделены на две группы: в экспериментальной группе применялись специальные психологические коррекционные занятия и тренинги, а в контрольной группе проводились обычные воспитательные беседы. Результаты показали значительное снижение уровня агрессивности, а также заметный рост эмпатии и способности мирно решать проблемы у подростков из экспериментальной группы. Это подтверждает возможность снижения проявлений жестокости и формирования конструктивного поведения путем оказания психологической поддержки и применения специальных методик. Результаты исследования имеют не только теоретическое, но и практическое значение, содействуя улучшению профилактических и реабилитационных мер в борьбе с насилием.

Ключевые слова: жестокая личность, психологические факторы, подростки, экспериментальное исследование, коррекционный тренинг, эмпатия, агрессивность, способность решать проблемы, психологическая профилактика, конструктивное поведение.

Annotation: This study focuses on exploring the psychological factors influencing the formation of a violent personality. In the course of the research, adolescents (aged 14-16) were divided into two groups: the experimental group underwent special psychological correction sessions and training, while the control group received only standard educational guidance. The results showed a significant decrease in aggression levels, as well as a marked increase in empathy and the ability to peacefully resolve conflicts among the adolescents in the experimental group. This confirms the possibility of reducing violent tendencies and shaping constructive behavior through psychological support and specialized methodologies. The findings have both theoretical and practical significance, contributing to the improvement of preventive and rehabilitative measures in combating violence.

Key words: violent personality, psychological factors, adolescents, experimental study, correctional training, empathy, aggression, problem-solving ability, psychological prevention, constructive behavior.

Kirish. Hozirgi zamon globallashuv, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivoji va urbanizatsiya jarayonlari inson hayotining barcha jabhalariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Ijtimoiy muhitda ro'y berayotgan murakkab jarayonlar, globallashuvning ijobiy yoki salbiy oqibatlarini, madaniy qadriyatlar o'zgarishi natijasida jamiyatda turli xulq-atvor shakllari yuzaga kelmoqda. Bunda ayrim shaxslarning zo'ravonlikka

moyilligi, tahdidlar va nizolarni kuch bilan hal qilishga intilishi, oiladagi ijtimoiy-emosional zo'ravonlik, jamoat joylarida huquqbuzarliklar, yoshlar orasida deviant xulq-atvor kabi hodisalar nafaqat shu jamiyat barqarorligiga raxna soladi, balki inson salomatligi, psixologik osoyishtaligi va taraqqiyoti uchun xavf tug'diradi.

O'zbekiston Respublikasi zamonaviy taraqqiyot bosqichida shaxs ma'naviy-axloqiy barkamolligini rivojlantirish, yosh avlodni har tomonlama komil insonlar etib tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, bugungi kunda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar, farmonlar va dasturlar yoshlarning tarbiyasi, ularning ijtimoiy-psixologik muhitini yaxshilash, zo'ravonlik hamda huquqbuzarliklarning oldini olishga yo'naltirilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-fevraldagi "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish to'g'risida"gi PF-6155-son Farmoni, shuningdek, jamiyatda zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha ishlab chiqilayotgan kompleks chora-tadbirlar kishilar ongida yaxlit ijtimoiy-psixologik himoya mexanizmini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bu hujjatlar yoshlar tarbiyasiga zamonaviy yondashuvlar joriy etish, ularning xulq-atvor odatlarini ijobiy tomonga o'zgartirish, salbiy illatlarga qarshi murosasiz kurashish zarurligini ta'kidlab, tarbiya jarayonini mustahkamlashga yangicha ko'rsatmalar beradi.

Zo'ravon shaxsning shakllanishi bu oddiy bir hodisa emas, aksincha, murakkab psixologik, ijtimoiy, iqtisodiy, oilaviy, madaniy va boshqacha omillarning o'zaro uzluksiz ta'siri ostida kechadigan jarayondir. Shaxsning zo'ravonlikka moyilligi ba'zan oiladagi tarbiya, travmatik tajribalar, psixologik jarohatlar, ijtimoiy tengsizlik, ma'naviy bo'shliq, aqidaparastlik yoki ekstremistik g'oyalarning ta'siri ostida shakllanishi mumkin. Bunday shaxs nafaqat o'zi uchun, balki jamiyat uchun ham xavfli bo'lib, nizolar, hujumlar, huquqbuzarliklar hamda stresslarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, zo'ravon shaxsni keltirib chiqaruvchi psixologik omillarni o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ushbu tadqiqotlar asosida jamiyatda profilaktik chora-tadbirlar ishlab chiqish, ta'lim va tarbiya jarayonlarini takomillashtirish, zo'ravonlikka qarshi kurashishda samarali strategiyalarni belgilab olish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ular o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasini kuchaytirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi" hamda "Oilada tarbiya sifati va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari jamiyatda zo'ravon shaxsning shakllanishini oldini olish, oilalarda barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhit yaratish, yoshlar orasida ichki nizolarni hal etishda konstruktiv yo'llarni ko'rsatish, huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Ushbu hujjatlar bazasida psixologik maslahatlar, pedagogik treninglar, psixologik xizmatlarning maktab, kollej, oliy ta'lim va qo'shimcha ta'lim tizimlariga integratsiya qilinishi belgilab berilgan. Bu esa zo'ravonlikka moyil shaxslarni erta bosqichda aniqlash, ularga zarur psixologik yordam ko'rsatish, profilaktik choralarni ko'rish va ijobiy ijtimoiy munosabatlar shakllantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu bois, mazkur mavzuni o'rganish dolzarb hisoblanadi. Psixologiya sohasida shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi turli nazariyalar mavjud. Ular orasida psixoanalitik, kognitiv, ijtimoiy-ta'limiy, xulq-atvorga oid, neyropsixologik yondashuvlar mavjud bo'lib, har biri zo'ravonlikka moyil shaxsning kelib chiqish sabablarini turlicha sharhlaydi. Psixoanalitik nazariya shaxsdagi tajovuzkorlikning ildizini erta bolalik travmalaridan va shaxsning ongsiz kechinmalaridan izlaydi. Ijtimoiy-ta'limiy nazariya esa zo'ravonlikning o'rganilgan xulq-atvor ekanini, bola yoki yosh shaxs atrof-muhitdagi negativ namunalardan saboq olishi natijasida zo'ravonlikni "normal" xulq-atvor sifatida qabul qilishini ko'rsatadi. Neyropsixologik tadqiqotlar esa shaxsning miya faoliyati, nevrofiziologik jarayonlar, gormonlar darajasi, genetika kabi omillarga e'tibor qaratadi.

Shuningdek, zo'ravonlikka olib keluvchi psixologik omillarni o'rganish jarayonida ijtimoiy ko'nikmalar yetishmovchiligi, empatiyani his eta olmaslik, past o'z-o'zini baholash, affektni boshqarishdagi qiyinchiliklar, atrof-muhitdagi ijtimoiy adolatsizlik, oilaviy nizolar,

alkogol va giyohvand moddalar iste'moli, internet va ommaviy axborot vositalaridagi shafqatsizlik manzaralari kabi omillar ham tahlil qilinadi. Bularning barchasi zo'ravon shaxsning shakllanishida "to'qima" vazifasini o'tab, yakunda zo'ravon xulq-atvorning kuchayishiga olib keladi.

Ushbu mavzu O'zbekiston Respublikasi tomonidan belgilangan taraqqiyot strategiyasiga hamohang bo'lib, inson kapitalini rivojlantirish, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash, yoshlarni barkamol shaxs etib tarbiyalash, oilada sog'lom psixologik muhit yaratish yo'lida muhim ahamiyat kasb etadi. Prezidentimizning "Inson qadri uchun" tamoyili asosida olib borilayotgan islohotlar – xususan, "Yangi O'zbekiston"ni barpo etish jarayonida har bir shaxsning psixologik farovonligi, ijtimoiy tenglik, huquq va erkinliklarini ta'minlash, shaxslar orasida o'zaro hamjihatlikni kuchaytirish masalalariga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Bu jarayonda huquqni muhofaza qilish organlari, psixologlar, pedagoglar, ijtimoiy xizmat ko'rsatish tashkilotlari, mahalla va jamoat birlashmalari hamkorligi dolzarb vazifa bo'lib, zo'ravon shaxs paydo bo'lishining oldini olish, mavjudlarini reabilitatsiya qilish va jamiyatga moslashtirish bo'yicha samarali tizim yaratishni taqozo etadi.

Zamonaviy davrda yoshlar internet va ijtimoiy tarmoqlarda ko'p vaqt o'tkazishi, o'yinlar va filmlarda namoyon etilayotgan tajovuzkorlik sahnalariga bevosita guvoh bo'lishi zo'ravonlikning yangi shakllarini keltirib chiqarmoqda. Kiberzo'ravonlik, onlayn tahdidlar, shaxsiy ma'lumotlarni suiste'mol qilish, haqorat va tahqir o'ziga xos agressiv xulq-atvor sifatida namoyon bo'lib, bu jarayon psixologik omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Yoshlar ongida to'plangan salbiy emotsiyalar va tajovuzkor kayfiyat, agar ma'lum darajada nazorat qilinmasa, real hayotdagi zo'ravonlik xatti-harakatlariga olib kelishi mumkin. Shu sababli, zo'ravon shaxsni shakllantiruvchi psixologik omillarni chuqur o'rganish, profilaktika va intervension strategiyalarni ishlab chiqish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – zo'ravon shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni ilmiy-nazariy asosda o'rganish, ularni tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ana shu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olinadi:

1. Zo'ravon shaxs tushunchasiga nazariy yondashuvlarni o'rganish, turli psixologik nazariyalar nuqtayi nazaridan tahlil qilish.

2. Zo'ravonlikka sabab bo'luvchi psixologik, ijtimoiy, oilaviy, madaniy, biologik va boshqa omillarni aniqlash.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, davlat dasturlari hamda xalqaro tajribalar asosida zo'ravonlikning oldini olishda psixologik profilaktika va psixokorreksion yondashuvlarni ishlab chiqish.

4. Yoshlar, oila, ta'lim tizimi, jamoat tuzilmalari va psixologik xizmatlar o'rtasida samarali hamkorlik modelini takomillashtirish, amaliy tavsiyalar berish.

Shu tariqa, mazkur tadqiqotda zo'ravon shaxsni shakllantiruvchi psixologik omillarning mohiyati aniqlanib, jamiyat barqarorligi va xavfsizligiga tahdid solayotgan muammolarning chuqur ildizlari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari kelgusida shaxs psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, kriminologiya, pedagogika, sotsiologiya singari fanlar kesimida amaliyotga tatbiq etilishi, zo'ravonlikning oldini olish, profilaktika choralarini kuchaytirish, huquqni muhofaza qilish organlari hamda ta'lim-tarbiyachilik tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Eng asosiysi, bu nafaqat huquqbuzarliklar sonini kamaytirish, balki inson hayoti sifati, jamiyatdagi barqarorlik va osoyishtalikni mustahkamlash bilan bevosita bog'liq dolzarb ilmiy-amaliy masaladir.

Adabiyotlar tahlili. Zo'ravon shaxsni o'rganish, uning shakllanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni aniqlash psixologiya, sotsiologiya, pedagogika, kriminologiya, huquqshunoslik kabi turli fanlar kesimida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda dolzarb mavzulardan biridir. Shu bois, ilmiy adabiyotlarda zo'ravon xulq-atvorni izohlashga qaratilgan ko'plab nazariy yondashuvlar, tadqiqotlar va eksperimental sinovlar mavjud.

Psixoanalitik yondashuv. Zigmund Freyd (Freud, 1930) zo'ravonlikni shaxs ichki ziddiyatlari, "Id" (ong osti instinktiv ehtiyojlar) hamda "Superego" (ijtimoiy-axloqiy me'yorlar)

o'rtasidagi murakkab ixtiloflar natijasi sifatida ko'radi. Freyd nazariyasiga ko'ra, bolalik davridagi travmatik tajribalar, repressiya qilingan tajovuzkor instinktlar keyinchalik zo'ravon xulq-atvorda namoyon bo'ladi. Freyd izdoshlari A. Adler (Adler, 1927) hamda K. G. Yung (Jung, 1959) zo'ravonlikni shaxsning ichki psixik holatlari, komplekslari va ongsiz motivlar bilan bog'lab, bola tarbiyasi, oilaviy muhit, psixoseksual rivojlanish jarayonlarining ahamiyatini ta'kidlashgan.

Xulq-atvoristik (biheavioristik) yondashuv. J. B. Watson (Watson, 1913) va B. F. Skinner (Skinner, 1953) kabi xulq-atvor psixologlari zo'ravonlikni o'rganilgan xulq-atvor sifatida izohlaydi. Ular fikricha, agar agressiv harakatlar qaysidir ma'noda rag'batlantirilsa yoki mustahkamlansa (masalan, bola zo'ravonlik qilganda ma'lum natijaga erishsa), u kelajakda ham shu xulq-atvorni davom ettiradi. Dolard, Miller, Doob, Mowrer va Sears (1939) tomonidan ilgari surilgan "umidsizlik-tajovuz" (frustration-aggression) gipotezasi ham zo'ravon xulq-atvorni boshidan kechirgan umidsizlik, alam va qoniqmaslik tuyg'ularining bevosita oqibati sifatida ko'rsatadi.

Ijtimoiy-ta'limiy nazariya. A. Bandura (Bandura, 1973) va uning ijtimoiy-o'rganish nazariyasiga ko'ra, zo'ravonlik xulq-atvori modellashirish, kuzatish va taqlid orqali o'rganiladi. Bola yoki yosh shaxs atrofdagi ijtimoiy muhitda agresiv namoyishlarni ko'rsa, ommaviy axborot vositalari, internet, kinofilmlar, o'yinlar orqali tajovuzkor xulq-atvor namunalari bilan tanishsa, ularni normal xatti sifatida qabul qilib, o'zi ham shu yo'ldan borishi mumkin. Bandura nazariyasida rag'bat, jazolash va ijtimoiy taqlid jarayonlari zo'ravon shaxsning shakllanishida markaziy omil hisoblanadi.

Kognitiv yondashuv. Kognitiv psixologlar zo'ravonlikning kelib chiqishini shaxsning idrok, tafakkur, emotsional boshqaruv hamda o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalariga bog'laydi. E. Anderson va B. Bushman (Anderson & Bushman, 2002) o'z tadqiqotlarida zo'ravon xulq-atvorni kognitiv jarayonlar – masalan, zo'ravonlikka oid sxemalar, e'tiqodlar, stereotiplar, motivatsion omillar – orqali o'rganadi. Ular ijtimoiy-kognitiv model asosida zo'ravon xulq-atvorning shakllanishini idrok va tafakkur jarayonlari bilan izohlashadi. Agar shaxs tahdidli vaziyatlarni tajovuzkorona talqin qilsa, muammolarni hal etishda konstruktiv strategiyalarni emas, balki zo'ravon metodlarni qo'llashga moyil bo'ladi.

Neyropsixologik va biologik nazariyalar. Neyropsixologik tadqiqotlar (F. Volkow, R. Sapolsky, J. Blair tadqiqotlari) zo'ravonlikka genetik, neyrofiziologik mexanizmlarni ham jalb etadi. Ayrim shaxslar miya po'stlog'i, ayniqsa old peshona (frontal) qismlari yoki limbiq tizimdagi disfunktsiyalar tufayli impulsni boshqarish, emotsiyalarni nazorat qilish qobiliyatida cheklovlarga ega bo'lishi mumkin. Shuningdek, gormonal o'zgarishlar (testosteron darajasining balandligi) ham agressiv xulq-atvor ehtimolini oshiradi (Harris, 1999).

Mahalliy va mintaqaviy tadqiqotlar. O'zbekiston va Markaziy Osiyo psixolog olimlari ham zo'ravonlikning ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganib, tarbiya, mahalla instituti, oila munosabatlari, milliy mentalitet omillarining ahamiyatini ta'kidlashmoqda. Masalan, Hasanboyeva G., Xodjaeva A. kabi mahalliy psixologlar tadqiqotlarida bolalikdagi oilaviy muhit, quyi ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, yetarli darajadagi tarbiya metodlarining yo'qligi shaxsda zo'ravonlikka moyillikni kuchaytirishi aytib o'tiladi. Qolaversa, O'zbekistonda qabul qilingan farmon va qarorlar asosida psixologik xizmatlarni rivojlantirish, ijtimoiy-psixologik profilaktika va diagnostika metodikalarini takomillashtirish orqali zo'ravonlikning oldini olish maqsad qilingan.

Xorijiy ilmiy-adabiy manbalar xalqaro tajriba va tadqiqotlar asosida zo'ravonlikning kompleks tabiatiga e'tibor qaratadi. UNESCO, UNICEF, WHO kabi xalqaro tashkilotlar ma'ruza va hisobotlarida zo'ravonlik ijtimoiy tengsizlik, gender stereotiplar, iqtisodiy nochorlik, ijtimoiy adolatsizliklar bilan ham bog'liq ekanini ko'rsatib berishadi.

Quyida zo'ravon shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni o'rganish maqsadida o'tkazilgan tajriba-sinov tadqiqotining shartlari, jarayoni va natijalari keltiriladi.

Tadqiqot maqsadi: O'smir yoshidagi (14-16 yosh) shaxslar orasida psixologik korreksion dastur qo'llash orqali ularning tajovuzkorlik darajasi, empatiyasi va muammolarni hal qilish qobiliyatidagi o'zgarishlarni aniqlash.

Tadqiqot ishtirokchilari:

- Tajriba guruhi: 20 nafar o'smir, zo'ravonlikka moyillik, tajovuzkor xulq-atvor belgilari va past empatiya ko'rsatkichlari bilan ajralib turuvchi subyektlar. Ular 6 haftalik psixologik trening, emotsional nazorat va konfliktlarni tinch hal qilish bo'yicha maxsus dasturda ishtirok etishdi.
- Nazorat guruhi: 20 nafar o'smir, shuningdek, zo'ravonlikka moyilligi bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlarga ega, ammo ular bilan faqat odatiy tarbiyaviy suhbatlar va sinf rahbari bilan profilaktik mashg'ulotlar olib borildi, maxsus korreksion treninglar yo'q.

Dastur mazmuni (Tajriba guruhi uchun):

1. Emotsional boshqaruv mashg'ulotlari: G'azab, alam, umidsizlik kabi hissiy holatlarni tanish va ularga adekvat munosabat bildirish ko'nikmalarini rivojlantirish.
2. Empatiya va hamdardlik treninglari: Rolly o'yinlar, ishonch muhitini yaratish, jamoaviy mashqlar orqali boshqalarni tushunish, his-tuyg'ularini anglash.
3. Mojarolarni tinch yo'l bilan hal qilish strategiyalari: Muhokama, tinglash madaniyati, ziddiyatli vaziyatlarda konstruktiv yechimlar topishni o'rgatish.

Baholash mezonlari va metodlari:

- **Tajovuzkorlik indeksi** (10 ballik shkala, 10 – juda yuqori tajovuz, 0 – juda past)
- **Empatiya darajasi** (10 ballik shkala, 10 – yuqori empatiya, 0 – past empatiya)
- **Muammolarni hal qilish qobiliyati** (10 ballik shkala, 10 – juda yaxshi hal qila oladi, 0 – hal qila olmaydi)

Baholash tadqiqot boshida (boshlang'ich ko'rsatkich) va dastur yakunida (yakuniy ko'rsatkich) o'tkazildi.

Jadval: Tajriba va Nazorat guruhlarining dastlabki va yakuniy o'rtacha ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Guruh	Boshlang'ich ko'rsatkich	Yakuniy ko'rsatkich	O'sish ($\pm$)
Tajovuzkorlik darajasi (0-10)	Tajriba	7,8	4,9	-2,9 (37% kamaydi)
	Nazorat	7,7	6,8	-0,9 (12% kamaydi)
Empatiya darajasi (0-10)	Tajriba	4,0	6,5	+2,5 (63% oshdi)
	Nazorat	4,1	4,5	+0,4 (10% oshdi)
Muammolarni hal qilish qobiliyati (0-10)	Tajriba	4,5	7,2	+2,7 (60% oshdi)
	Nazorat	4,6	5,1	+0,5 (11% oshdi)

Natijalar izohi:

• **Tajovuzkorlik darajasi:** Tajriba guruhida 6 haftalik treninglar natijasida tajovuz indeksi 7,8 balldan 4,9 ballgacha kamaydi, ya'ni taxminan 37% pasayish kuzatildi. Nazorat guruhida bu ko'rsatkich atigi 12% kamayish bilan cheklangan.

• **Empatiya darajasi:** Tajriba guruhida empatiya ko'rsatkichi dastur yakunida 63% ga (4,0 balldan 6,5 ballgacha) oshgan bo'lsa, nazorat guruhida bu o'sish atigi 10% ni tashkil etdi.

• **Muammolarni hal qilish qobiliyati:** Tajriba guruhida o'sish 60% ni (4,5 balldan 7,2 ballgacha) tashkil etgan bo'lib, o'smirlar konstruktiv echimlar topishga ko'proq moyil bo'lishgan. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 11% dan oshmadi.

Xulosa: Mazkur tajriba natijalari zo'ravon shaxsning shakllanishiga psixologik omillar sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi. Maxsus psixologik korreksiya, emotsional

nazorat va empatiyani oshirishga qaratilgan treninglar o'smirlar orasida zo'ravonlikni kamaytirishga, empatiya va muammolarni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga samarali ta'sir etadi. Nazorat guruhida bunday jiddiy o'zgarishlar kuzatilmagani esa psixologik yordam va maxsus dasturlarning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6155-son Farmoni, "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ular bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish to'g'risida" (2021 yil 6 fevral). – <https://president.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oila institutini mustahkamlash va farzandlar tarbiyasi sifatini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. – Lex.uz: <https://lex.uz>.
3. Hasanboyeva G. "Shaxs psixologiyasi: Tarbiya va rivojlanish dinamikasi." – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020.
4. Matyokubova S. "O'smir yoshdagi nizoli vaziyatlar va ularni psixologik yechish yo'llari." – Toshkent: "Ilm ziyo", 2021.
5. Xodjaeva A., Raximova D. "Oila psixologiyasi va konfliktlarni hal qilish strategiyalari." – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
6. Bandura, A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
7. Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human Aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27-51.
8. Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mowrer, O. & Sears, R. (1939). *Frustration and Aggression*. New Haven: Yale University Press.
9. Jung, C. G. (1959). *Collected Works of C.G. Jung, Vol. 9 (Part II): Aion: Researches into the Phenomenology of the Self*. Princeton: Princeton University Press.

Jumaniyazova Zlixa Reymovna,

Nukus innovatsion instituti, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
kafedrası v/b dotsenti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

MAKTABGACHA TA'LIMDA O'YIN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalaridan samarali foydalanish masalalari o'rganilgan. Tadqiqot asosan bolalarning kognitiv, ijtimoiy-emosional rivojlanishi hamda diqqatni jamlash ko'nikmalariga o'yin texnologiyalarining ijobiy ta'sirini aniqlashga qaratilgan. Mazkur ishda o'yinlarning didaktik, interaktiv, raqamli va boshqa shakllari hamda ularning psixologik-pedagogik asoslari ko'rib chiqilgan. Tajriba-sinov ishlari natijalari o'yin texnologiyalari qo'llanilgan guruhda bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yaxshilanganini tasdiqlaydi. Xorij tajribasiga tayanib, maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion pedagogik yondashuvlar orqali bilimga qiziqish, mustaqil fikrlash va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Olingan natijalar nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchi va tarbiyachilar uchun metodik tavsiyalarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, o'yin texnologiyalari, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy-emosional rivojlanish, didaktik o'yinlar, innovatsion pedagogika, raqamli resurslar, diqqat jamlash, pedagogik metodlar, xorij tajribasi.

Аннотация: В данном исследовании рассматриваются вопросы эффективного использования игровых технологий в дошкольном образовании. Основное внимание уделено определению положительного влияния игровых технологий на когнитивное, социально-эмоциональное развитие детей, а также на улучшение концентрации внимания. В работе проанализированы различные формы игр – дидактические, интерактивные, цифровые – и их психолого-педагогические основы. Результаты экспериментальных исследований подтверждают значительное улучшение показателей развития детей в экспериментальной группе, где применялись игровые технологии, по сравнению с контрольной группой. Опираясь на зарубежный опыт, раскрываются возможности развития у дошкольников интереса к знаниям, самостоятельного мышления и навыков сотрудничества через инновационные педагогические подходы. Полученные результаты имеют не только теоретическое, но и практическое значение, способствуя совершенствованию методических рекомендаций для воспитателей и педагогов.

Ключевые слова: дошкольное образование, игровые технологии, когнитивное развитие, социально-эмоциональное развитие, дидактические игры, инновационная педагогика, цифровые ресурсы, концентрация внимания, педагогические методы, зарубежный опыт.

Annotation: This study examines the effective use of game-based technologies in preschool education. It primarily focuses on identifying the positive impact of these technologies on children's cognitive and socio-emotional development, as well as on improving attention span. The work analyzes various forms of play-didactic, interactive, and digital-and their psychological and pedagogical foundations. The results of experimental research confirm a significant improvement in developmental indicators among the experimental group, where game technologies were applied, compared to the control group. Drawing on international experience, the study highlights opportunities to foster an interest in learning, independent thinking, and cooperation skills in preschool children through innovative pedagogical approaches. The findings have both theoretical and practical implications, contributing to the enhancement of methodological guidance for educators and teachers.

Key words: *preschool education, game-based technologies, cognitive development, socio-emotional development, didactic games, innovative pedagogy, digital resources, attention span, pedagogical methods, international experience.*

Kirish. XXI asr globallashuv jarayonlari, ilm-fan va texnika taraqqiyotining beqiyos sur'atlarda rivojlanishi har bir sohada yangicha yondashuvlar, innovatsion metod va texnologiyalarni qo'llash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Xususan, jamiyat taraqqiyotining muhim poydevori hisoblangan ta'lim sohasida ham bu tendensiya yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ta'lim tizimi inson kamolotiga xizmat qiladigan, uning aqliy, ma'naviy, jismoniy va estetik tarbiyasini har tomonlama rivojlantiradigan murakkab jarayon bo'lib, mazkur jarayonning uzluksizligi, bosqichma-bosqich mukammallashishi jamiyat oldidagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shunday bosqichlardan biri – maktabgacha ta'limdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixik jarayonlari, ijtimoiy-emosional rivojlanishi, dunyoqarashi va tafakkurining ilk bosqichlari aynan shu davrda shakllanadi. Shu bois, mazkur bosqichdagi tarbiya va ta'lim jarayonlari ildizdan zamonaviy yondashuvlar bilan boyitilishi, bolalarda mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyatlar, jamiyatga tez moslashish ko'nikmalarini shakllantirishi dolzarb vazifalardan biridir.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni o'qitish va tarbiyalashga doir yondashuvlar, tamoyillar hamda metodlar xilma-xil. Ular orasida eng samarali, ko'p asrlik an'analar ega bo'lgan, shu bilan birga zamonaviylikka monand tarzda rivoj topayotgan yo'nalishlardan biri – o'yin texnologiyalaridan foydalanishdir. O'yin – bolalikning ajralmas qismi, uning ruhiyati, qiziqishlari, ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos tushuvchi tabiiy faoliyatdir. Bolalar o'yin orqali atrof-muhitni o'rganadi, ijtimoiy muloqot asosi bo'lgan nutq va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradi, ijodkorlikni namoyon qiladi. Shu sababli maktabgacha ta'lim jarayonida o'yin faoliyati oddiy vaqt o'tkazish yoki hordiq emas, balki ta'lim-tarbiya jarayonining uzviy qismi sifatida qaralishi kerak.

Ayniqsa so'nggi yillarda informatsion-kommunikatsion texnologiyalar (IKT) va raqamli vositalarning tezkor rivojlanishi o'yin konsepsiyasini ham kengaytirdi. Endilikda o'yinlar nafaqat an'anaviy didaktik, rol, harakatli yoki konstruktorlik o'yinlari, balki raqamli platformalar, virtual reallik, interaktiv multimedia vositalari orqali ham amalga oshirilishi mumkin. Bu jarayonda "o'yin texnologiyalari" atamasi bejiz tanlanmagan. O'yin texnologiyalari – bu o'yin elementlarini, texnik-va-dasturiy mahsulotlarni, metodik ishlanmalarni hamda pedagogik prinsiplarga asoslangan innovatsion yondashuvlarni o'z ichiga olgan ta'lim metodidir. Bunda asosiy maqsad – bolalarning qobiliyati, dunyoqarashi va bilish faolligini qo'llab-quvvatlash, ularni o'quv faoliyatiga jalb qilish, ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishdir.

Maktabgacha ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalari qo'llanilganda bolalar ta'lim sub'ektlari sifatida maydonga chiqadi. Tarbiyachi yoki pedagog roli esa bu jarayonda rahbar-yo'naltiruvchidan ko'ra fasilitator va motivator sifatida talqin etiladi. Shunday sharoitda bolalar o'yin orqali hayotni o'rganadi: ranglar, shakllar, miqdorlar, makon va zamon tushunchalari, atrof-muhitdagi ob'ektlar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlari singari narsalar haqidagi dastlabki tasavvurlar ham o'yin shaklida mustahkamlanadi. Eng muhimi, o'yin faoliyati bolalarda mustahkam hayotiy ko'nikmalar, psixologik barqarorlik, xulq-atvor me'yorlari, muomala madaniyati va ijtimoiy moslashuv kabi poydevorlarni shakllantiradi.

Zamonaviy sharoitda maktabgacha ta'limga bo'lgan e'tibor, uni isloh qilishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy-tadqiqot ishlarining ko'payishi bolalarda dastlabki bilish jarayonlarini yanada optimal tashkil qilish imkonini bermoqda. Prezidentimiz tomonidan ta'lim tizimini takomillashtirish, xususan, maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini oshirish borasida ishlab chiqilayotgan dasturlar, qarorlar va farmonlar, shu sohada faoliyat yurituvchi mutaxassislarning ilmiy-tadqiqot ishlari o'yin texnologiyalari sohasida ham yangicha mexanizmlarni joriy qilishni taqozo etadi. Bu esa maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan o'yin texnologiyalarini yanada takomillashtirish, ularni

maktabgacha ta'lim muassasalarida faol qo'llash, xorijiy tajribalarni chuqur o'rganish hamda milliy an'analariga uyg'unlashtirish demakdir.

Yangi pedagogik texnologiyalarning paydo bo'lishi, interaktiv metodlarning ommalashuvi, raqamli resurslar va multimediya vositalarining keng qo'llanilishi bolalar faoliyatini yanada boyitmoqda. Misol uchun, interaktiv doskalar, planshetlar, maxsus ta'limiy ilovalar, raqamli didaktik o'yinlar va virtual-real platformalar bolalarning qiziqishlarini oshirish, ularni dars jarayoniga faol jalb qilish, o'zlashtirish darajasini yaxshilashda qo'l keladi. Shuningdek, bunday yondashuvlar bolalarda texnologik savodxonlikning ilk poydevorini qo'yadi, kelajakda raqamli iqtisodiyot va innovatsion jamiyat sharoitida muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni shakllantiradi.

Maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha xorij tajribalariga nazar tashlaydigan bo'lsak, Finlyandiya, Daniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi davlatlar ushbu yo'nalishda ilg'or metodikalarni qo'llab, bolalarni har tomonlama rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Ularda o'yin texnologiyalari bolani kashfiyotga undovchi, uning bilish qobiliyatlarini mustahkamlovchi va ijtimoiy moslashuv darajasini oshiruvchi asosiy vosita sifatida qaraladi. Shuningdek, xalqaro ekspertlar tomonidan tan olingan Montessori, Waldorf, Reggio Emilia kabi pedagogik konsepsiyalar ham o'yin faoliyatini bolaning asosiy rivojlanish omillaridan biri deb hisoblaydi.

Biroq ushbu jarayonlarning samarasini ta'minlash, o'yin texnologiyalarining maktabgacha ta'lim muhitiga integratsiya qilinishini metodik jihatdan puxta asoslab berish talab etiladi. O'yin texnologiyalaridan foydalanishning mexanizmlari haqida gap ketganda, avvalo quyidagi savollar tug'iladi: O'yin faoliyati qanday rejalashtirilishi, tashkil qilinishi va baholanishi kerak? O'yin texnologiyalari bolalarni qanday psixologik va pedagogik ko'rsatkichlar bo'yicha rivojlantiradi? Tarbiyachilar o'yin muhitini yaratar ekan, qanday metodik yondashuvlarni qo'llashi zarur? Mazkur savollarga javob topish sohada ilmiy tadqiqotlar olib borishni, innovatsion tajribalardan foydalanishni va real amaliyotda sinovlar o'tkazishni talab etadi.

Mexanizmlarning tag zahirida esa o'yin jarayonini didaktik maqsadlar bilan uyg'unlashtirish yotadi. Yoki boshqa so'z bilan aytganda, o'yin – bolaga qiziq, maroqli, tushunarli, shu bilan birga bilim beruvchi, ma'lum mahorat va ko'nikmalarni rivojlantiruvchi faoliyat bo'lishi lozim. Demak, o'yin texnologiyalarini qo'llashda, avvalo, tarbiyachi didaktik maqsadni aniq belgilashi, o'yinning mavzuga, bolalar yoshiga va ularning o'quv-tarbiya jarayonidagi hozirgi holatiga muvofiqligini ta'minlashi zarur. Shuningdek, o'yin faoliyati davomida bolalar o'rtasida muloqot, hamkorlik, yordam, raqobat va hamjihatlik rivojlanishi, ularning ijtimoiy hissiy tarbiyasiga ijobiy ta'sir o'tkazishi lozim.

Maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish, shubhasiz, tarbiyachilarni ham o'z ustida ishlashga, yangi texnologiyalarni o'rganishga, malakasini uzluksiz oshirishga majbur qiladi. Chunki bolalarni zamonaviy dunyoga mos shakllantirish, ularda digital avlodga xos bo'lgan tezkor fikrlash, analitik qobiliyatlar va yaratuvchanlikni targ'ib qilish ta'lim beruvchining o'zi ham zamonaviy innovatsion texnologiyalarni o'zlashtirishini taqozo etadi. Shu bilan birga, texnologiyalarning bolalar ruhiyatiga, salomatligiga salbiy ta'sirini minimallashtirish masalasi ham hamisha diqqat markazida bo'lishi lozim. Raqamli o'yinlarning haddan tashqari ko'p qo'llanilishi, ko'z, asab tizimi va e'tibor jamlashda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois o'yin texnologiyalarini mo'tadil va muvozanatli qo'llash, an'anaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish, bola rivojining tabiatga yaqin, tabiiy jarayonlarini ham inobatga olish zarur.

O'yin texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha mexanizmlarni ishlab chiqish – bu faqatgina texnik vositalarni jalb qilish emas. Bu, avvalo, metodik tizimni yaratish, o'quv jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha aniq strategiyani belgilash, standart va dasturlarda aks ettirishni ham o'z ichiga oladi. O'yin jarayonlarini rejalashtirish, ularni amaliyotga tatbiq etish, monitoring va baholash mexanizmlarini ishlab chiqish, orttirilgan tajribani tahlil qilish va takomillashtirib borish – bularning barchasi uzluksiz jarayon hisoblanadi. Shu tariqa, maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha samarali mexanizmlarni

ishlab chiqish uchun ilmiy-uslubiy bazani mustahkamlash, tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va ularni amaliy natijalarga asoslangan holda tahlil etish juda muhimdir.

Mazkur ishning dolzarbligi ham shundaki, hozirgi globallashtirish davrida bolalar ilk yoshdanoq texnologiya bilan "tanish" bo'lib ulg'aymoqda. Endilikda "raqamli avlod" degan tushuncha hayotimizda mustahkam o'rin egallagan. Bolalar tasavvurida qay darajada texnologiya bilan samarali muloqot shakllansa, ularning kelajakda jamiyatga moslashishi, mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishi, innovatsion fikr yuritishi shuncha oson kechadi. Bu borada maktabgacha ta'lim – boshlang'ich poydevor. Agar mazkur poydevorga o'yin texnologiyalari asosida mustahkam "g'ishtlar" qo'yilsa, kelajakda bola nafaqat bilimi, balki ijtimoiy-emosional rivojlanish darajasi, o'qishga bo'lgan qiziqishi, mustaqil o'rganish ko'nikmalari yuqori bo'ladi.

Asosiy qism. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalaridan samarali foydalanish bo'yicha mexanizmlarni ishlab chiqish, ularning metodik asoslarini aniqlash, pedagogik jarayonga integratsiya qilish yondashuvlarini takomillashtirish hamda bu orqali bolalar rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini yoritishdan iborat.

Tadqiqot doirasida qo'yilgan vazifalar quyidagilardan iborat:

1. Maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanishning zamonaviy pedagogik-psixologik asoslarini o'rganish.

2. Mavjud normativ-huquqiy hujjatlar, davlat standartlari va dasturlar nuqtayi nazaridan o'yin faoliyatini ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning afzalliklarini tahlil qilish.

3. O'yin texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha xorij tajribalarini o'rganish, ularni milliy an'ana va qadriyatlarimizga uyg'unlashtirish yo'llarini izlash.

4. O'yin faoliyatini rejalashtirish, amalga oshirish va baholash bo'yicha aniq metodik tavsiyalar va mexanizmlarni ishlab chiqish.

5. Sinov-tajriba ishlarini o'tkazish orqali o'yin texnologiyalarini qo'llashning samaradorligini aniqlash va ilmiy xulosa hamda takliflar ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqot nafaqat nazariy ahamiyatga, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Uning natijalaridan maktabgacha ta'lim muassasalari, tarbiyachilar, metodistlar, pedagogika yo'nalishidagi talaba va tadqiqotchilar, shuningdek, bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar, ota-onalar ham foyda ko'rishi mumkin. Tadqiqot natijalariga asoslanib, maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish, ta'lim jarayonini qiziqarli, samarali va zamonaviy shaklda tashkil etish, bolalarni kelajak hayotga tayyorlashda yangi imkoniyatlar ochiladi.

Shunday qilib, hozirgi shiddatkor zamon talablaridan kelib chiqib, maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish masalasi dolzarbligini yo'qotmaydi. Aksincha, har yili texnologiya sohasi o'sib borar ekan, o'yin texnologiyalarining didaktik va tarbiyaviy potentsiali tobora kengayadi. Ushbu tadqiqot ana shu imkoniyatlarni chuqur o'rganish, ilmiy asoslash va amaliyotga joriy etish yo'lida yana bir qadamdir.

O'yin texnologiyalaridan foydalanish mexanizmlari:

Interaktiv o'yinlar va o'qitish - Maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalarining samarali ishlatilishi uchun ularning interaktiv jihatlari muhim rol o'ynaydi. Interaktiv o'yinlar bolalar bilan faol muloqotga kirishish, ularga o'z fikrlarini ifodalashga imkon yaratish uchun samarali vositadir. Masalan, raqamli o'yinlar orqali bolalar o'zlari qarorlar qabul qilishni, mantiqiy xulosalar chiqarishni o'rganadilar.

Rol o'yinlari - Rol o'yinlari — bolalarga turli vaziyatlarda boshqa odamlarning rolini o'ynash imkonini beruvchi o'yinlar turidir. Bu o'yinlar bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, chunki ular turli rollarda o'ynash orqali boshqalar bilan muomala qilishni va jamoada ishlashni o'rganadilar. Masalan, "doktor va bemor", "magazin sotuvchisi" kabi o'yinlar orqali bolalar jamiyatda o'z rolini tushunishni boshlaydilar.

Matematika va mantiqiy o'yinlar - Bolalarda mantiqiy fikrlash va matematik ko'nikmalarni rivojlantirishda raqamli o'yinlar va stol o'yinlari juda samarali bo'lishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan matematik o'yinlar ular uchun raqamlar, shakllar va miqdorlarni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, turli ssenariylarni yaratish va mantiqiy masalalarni yechish o'yin orqali bolalarning analitik fikrlashini rivojlantiradi.

Sensorli o'yinlar-Maktabgacha ta'limda sensorli o'yinlar bolaning hissiy va jismoniy rivojlanishiga xizmat qiladi. Bunday o'yinlar orqali bolalar turli ranglar, shakllar, tovushlar va to'qimalarni o'rganadilar. Sensorli o'yinlar, masalan, qum va suv bilan o'ynash, yog'och bloklarni yig'ish yoki boshqa materiallar bilan ishlash orqali bolalar o'z sezgilarini rivojlantiradilar.

Kompyuter va mobil ilovalar-Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan maktabgacha ta'limda mobil ilovalar va kompyuter o'yinlaridan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Bolalar uchun mo'ljallangan ta'limiy mobil ilovalar orqali ular ranglarni, shakllarni, hayvonlarni o'rganish, hisoblash, yangi so'zlarni eshitish va yozishni mashq qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, kompyuter o'yinlari bolalarning vizual va eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Hikoya va teatr o'yinlari-Teatr o'yinlari va hikoya qilish bolalarning til rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalar o'zlarini turli obrazlarda ko'rsatish, hikoya qilish va boshqalarni tinglash orqali tilni o'rganadilar, so'z boyliklari kengayadi va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Shuningdek, teatr o'yinlari bolalarning emotsional intellektini shakllantirishga yordam beradi, ular rolni bajarish orqali his-tuyg'ularini ifodalaydilar va boshqalarni tushunishni o'rganadilar.

Tabiat bilan bog'liq o'yinlar-Tabiatga chiqish va ekologik o'yinlar bolalar uchun nafaqat qiziqarli, balki o'rgatuvchi hamdir. Tabiatda bo'lib, o'yinlar orqali bolalar o'simliklar, hayvonlar va atrof-muhit haqida bilim olishadi. Tabiatni o'rganish bolalarning ekologik tafakkurini rivojlantiradi va atrof-muhitga bo'lgan mas'uliyatni his qilishga yordam beradi.

Pedagog o'yin texnologiyalaridan foydalanishda asosiy rol o'ynaydi. U bolalarga o'yin jarayonini tashkil etishda yordam beradi, ularni qiziqtiradi, ularning o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi. O'yinlarni o'qituvchining maqsadga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishi, ularni o'rganish jarayoniga integratsiya qilish bolalarning o'rganish samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o'qituvchi o'yinlarni boshqarishda bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olishi zarur.

Tahlil natijalari. Quyida maktabgacha ta'lim muassasasida o'yin texnologiyalarini qo'llash bo'yicha amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlarining natijalari keltirilgan. Tadqiqotda ikki guruh: **Tajriba guruhi** (o'yin texnologiyalari asosida tuzilgan mashg'ulotlarda ishtirok etgan bolalar) va **Nazorat guruhi** (an'anaviy metodlarda ta'lim olgan bolalar) ko'rsatkichlari o'rganilgan.

Tadqiqot quyidagi asosiy ko'rsatkichlar bo'yicha amalga oshirildi:

1. **Kognitiv ko'nikmalar:** Mantiqiy fikrlash, oddiy matematik amallar, shakl va ranglarni farqlash.

2. **Ijtimoiy-emosional rivojlanish:** Jamoada hamkorlik qilish, o'zini boshqalar o'rniga qo'ya bilish, muomala madaniyati.

3. **Diqqat jamlash va mustahkamlash:** Mashg'ulot vaqtida e'tiborni jalb qilish va uni belgilangan vazifaga qaratish darajasi.

Baholash mezon: Har bir ko'rsatkich 10 ballik tizimda o'lchangan. Tadqiqot boshida (boshlang'ich ko'rsatkich) va yakunida (yakuniy ko'rsatkich) ballar o'rtacha qiymat sifatida qayd etildi.

Tajriba va nazorat guruhlarining tadqiqot boshidagi va yakunidagi o'rtacha ko'rsatkichlari

1-jadval

Ko'rsatkichlar	Guruh	Boshlang'ich ko'rsatkich (0-10 ball)	Yakuniy ko'rsatkich (0-10 ball)	O'sish %
Kognitiv ko'nikmalar	Tajriba	5,2	7,9	+52%

	Nazorat	5,1	6,3	+24%
Ijtimoiy-emosional rivoj.	Tajriba	5,5	8,2	+49%
	Nazorat	5,4	6,7	+24%
Diqqat jamlash darajasi	Tajriba	4,9	7,5	+53%
	Nazorat	4,8	6,0	+25%

Izoh:**1. Kognitiv ko'nikmalar:**

o Tadqiqot boshida Tajriba guruhida ushbu ko'rsatkich 5,2 ballni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot yakunida 7,9 ballga ko'tarilgan. Bu o'yin texnologiyalari yordamida bolalar mantiqiy masalalar, rang va shakllarni tanib olish bo'yicha sezilarli rivojlanganini ko'rsatadi.

o Nazorat guruhida ham o'sish bor, ammo 5,1 balldan 6,3 ballgacha (ya'ni 24%) o'sish o'yin texnologiyalari qo'llanilgan guruhdagidek aniq sezilmaydi.

2. Ijtimoiy-emosional rivojlanish:

o Tajriba guruhida ko'rsatkich 5,5 balldan 8,2 ballga (49% o'sish) ko'tarildi. Demak, o'yin jarayonlari bolalarga do'stlari bilan hamkorlik qilish, muomala qilish, boshqalarni tushunish ko'nikmalarini yaxshilashda yordam bergan.

o Nazorat guruhida esa bu o'sish 5,4 dan 6,7 ballga qadar (24%) cheklangan. Ya'ni an'anaviy metodlar ham ijtimoiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ammo o'yin texnologiyalari kabi samarali emas.

3. Diqqat jamlash darajasi:

o Tajriba guruhida diqqatni jamlash darajasi 4,9 balldan 7,5 ballgacha oshgan. Bu 53% o'sishni anglatadi. O'yinli ta'lim metodlari bolalarning mashg'ulotga qiziqishini kuchaytirgani, ularni faol jalb qilgani tufayli diqqatni ushlab turish muddati uzaygan.

o Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 4,8 balldan 6,0 ballgacha (25%) oshgan. Ya'ni an'anaviy metodlar ham ozroq ijobiy ta'sir ko'rsatgan, ammo bu daraja o'yin asosida ishlagan guruhdagidan ancha past.

Umumiy xulosa: Jadvaldagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, o'yin texnologiyalari qo'llanilgan guruhda bolalar kognitiv, ijtimoiy-emosional hamda diqqatni jamlash ko'nikmalarini ancha tez va samarali rivojlantirishga erishishgan. Bu esa o'yinli yondashuv bolalarning yosh psixologik xususiyatlari va qiziqishlariga mos tushishini, shu orqali o'quv jarayoniga chuqurroq jalb qilish va yuqori natijalarga erishish mumkinligini isbotlaydi. Nazorat guruhida ham yaxshilanish bor, ammo unchalik sezilarli emas. Demak, maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish murakkab ko'nikmalarni shakllantirish hamda bolalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirishda juda samarali ekanini tadqiqot natijalari tasdiqlab bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2019.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti: <https://president.uz>.

2. Hasanboyeva G., Vohidov I., Xodjaeva A. "Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi". – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020.

3. Qosimova M. "Maktabgacha ta'limda innovatsion metodlar va texnologiyalar". – Toshkent: "Ilm ziyo", 2021.

4. Raximova D. "Didaktik o'yinlar orqali bolalarda kognitiv ko'nikmalarni shakllantirish". – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.

5. Matyaqubova S. "Maktabgacha ta'lim muassasalarida interaktiv va axborot-kommunikatsion texnologiyalar". – Toshkent: "Navro'z", 2021.

Matniyozova Marhabo Abdug'apporovna,
Ma'mun universiteti "Psixologiya va tibbiyot" kafedrasida o'qituvchisi

O'ZBEKISTON PSIXOLOGLARI TOMONIDAN TALABA YOSHLARDA PSIXOLOGIK YORDAM HAQIDAGI IJTIMOIIY TASAVVURLARNI O'RGANISHNING ASOSIIY YO'NALISHLARI

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot talaba yoshlar orasida psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni so'rovnoma (anketa) metodi orqali o'rganishga qaratilgan. Olingan natijalar psixologik xizmatga nisbatan mo'tadil ijobiy munosabat borligini, ammo xabardorlik va ishonchni yanada kuchaytirish zarurligini ko'rsatdi. Talabalar ko'proq norasmiy yordam manbalariga murojaat qilishsa-da, zamonaviy texnologiyalar, onlayn platformalar va professional psixologik xizmatlar yordamida psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni yaxshilash uchun keng imkoniyatlar mavjud. Tadqiqot natijalari talabalarda psixologik yordamga murojaat qilish istagi va undan foydalanish darajasini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: psixologik yordam, talaba yoshlar, ijtimoiy tasavvurlar, so'rovnoma, xabardorlik, ishonch, zamonaviy texnologiyalar, onlayn psixologik xizmatlar, ishonch darajasi, motivatsiya.

Аннотация: Данное исследование было направлено на изучение социальных представлений о психологической помощи среди студентов с помощью метода анкетирования. Результаты показали, что в целом отношение к психологической службе умеренно положительное, однако существуют потребности в повышении информированности и уровня доверия. Хотя студенты чаще обращаются к неформальным источникам поддержки, использование современных технологий, онлайн-платформ и профессиональных психологических услуг предоставляет широкие возможности для улучшения социальных представлений о психологической помощи. Полученные данные могут послужить прочной основой для разработки практических рекомендаций по повышению мотивации и готовности студентов обращаться за психологической поддержкой.

Ключевые слова: психологическая помощь, студенческая молодежь, социальные представления, анкетирование, информированность, доверие, современные технологии, онлайн психологические службы, уровень доверия, мотивация.

Annotation: This study aimed to explore the social perceptions of psychological assistance among university students using a survey (questionnaire) method. The results indicated that while the general attitude towards psychological services is moderately positive, there is a need to enhance awareness and trust. Although students tend to turn to informal sources of support, the utilization of modern technologies, online platforms, and professional psychological services offers extensive opportunities for improving social perceptions of psychological assistance. The findings provide a solid foundation for developing practical recommendations to increase students' motivation and willingness to seek psychological support.

Key words: psychological assistance, university students, social perceptions, survey, awareness, trust, modern technologies, online psychological services, trust level, motivation.

Kirish. XXI asr globallashuv jarayonlari, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, axborot-kommunikatsion texnologiyalarning jadal rivoji talabalar hayotiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Oliy ta'lim jarayonining isloh qilinishi, raqamli resurslar bilan boyitilishi, masofaviy ta'lim imkoniyatlarining kengayishi talabalarning psixologik holatiga ham o'ziga xos iz qoldiradi. Bu sharoitda talabalar orasida stress, ma'naviy bo'shliq, hayotiy maqsadlarni aniq belgilash muammolari, shaxsiy identifikatsiya, motivatsiyaning pasayishi singari psixologik qiyinchiliklar rivojlanishi kuzatilishi mumkin. Shu bois, bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sifatini yaxshilash, yoshlarga har tomonlama yordam ko'rsatish, yoshlar orasida sog'lom psixologik muhitni shakllantirish, ularning ma'naviy-ma'rifiy rivojlanishini

qo'llab-quvvatlashga qaratilgan qaror va farmonlarida psixologik xizmatlarni takomillashtirish alohida o'rin egallamoqda.

Mazkur hujjatlar, xususan, "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish", "Ta'lim tizimini tubdan isloh qilish", "Oliy ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini yo'lga qo'yish"ga oid qaror va dasturlar talaba yoshlar bilan ishlaydigan psixologlar oldiga yangicha vazifalarni qo'ymoqda. Bugungi kunda psixologik yordamni keng jamoatchilikka, xususan, talaba yoshlarga yetkazish, ularning psixologik barqarorligini ta'minlash, stressni boshqarish, motivatsiyani oshirish, kasbiy o'sish va shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan zamonaviy innovatsion texnologiyalar paydo bo'lmoqda. Onlayn psixologik konsultatsiyalar, virtual psixologik platformalar, mobil ilovalar, interaktiv testlar va telemeditsina imkoniyatlari yoshlar orasida psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni tubdan o'zgartirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston psixologlari, tadqiqotchilari va mutaxassislari talabalarda psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni o'rganish borasida yangi usul va yo'nalishlarni faol izlamoqda. Chunki talabaning psixologik yordamga bo'lgan munosabati, ushbu yordamni qabul qilishga tayyorligi yoki unga shubha bilan qarashi, stigma va stereotiplar, shuningdek, psixologik xizmatlarning sifatiga bo'lgan ishonch darajasi kabi omillar talaba shaxsini harmonik rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Nukus va boshqa shaharlardagi oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy psixologik markazlar, konsultativ punktlar, ijtimoiy tarmoqlar orqali onlayn guruh mashg'ulotlari yo'lga qo'yilishi, psixologlar malakasini oshirish dasturlarining joriy etilishi bunday qarashlarni shakllantirishda amaliy qadamlar bo'lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, talabalarda chuqur bilimlar bilan birga to'laqonli psixologik barqarorlikni ta'minlash maqsadida talabalarda psixologik yordam xizmatlari to'g'risida xabardorlik darajasini oshirish, ularda psixologik konsultatsiya, trening va seminarlarni shunchaki "muammo borida murojaat qilinadigan joy" emas, balki shaxsiy va kasbiy o'sish, ijobiy motivatsiya manbai sifatida qabul qilish tasavvurlarini shakllantirish zarurati dolzarb bo'lib turibdi. Psixologik yordamni takomillashtirishdagi asosiy yo'nalishlar – bu yoshlarning ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish, interaktiv yondashuvni kengaytirish, masofaviy psixologik xizmatlarni rivojlantirish, xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, milliy mentalitetni inobatga olgan holda psixokorreksion va profilaktik usullarni joriy etishdir.

Bularning barchasi o'zbek psixologlari tadqiqotlari oldiga yangi ilmiy-amaliy vazifalarni qo'yadi. Ya'ni, talaba yoshlarda psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni o'rganish bo'yicha nazariy model va konsepsiyalar ishlab chiqish, so'rovnoma, intervyu, eksperimental metodlar orqali ma'lumotlar to'plash va ularni tizimli tahlil qilish, raqamli diagnostik va korreksion vositalarni amaliyotga tatbiq etish, psixologik yordamning samaradorligini ilmiy asosda baholash lozim bo'ladi. Shuningdek, zamonaviy innovatsion texnologiyalar – virtual reallik, sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan maslahat dasturlari, mobil ilovalar, onlayn platformalar kabi vositalardan foydalanish imkoniyatlari yoshlar o'rtasida psixologik yordam tushunchasini chuqurroq anglash va uni ijtimoiy qabul qilishida muhim o'rin tutadi.

Shunday qilib, O'zbekiston psixologlari tomonidan talaba yoshlarda psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni o'rganishning asosiy yo'nalishlari zamonaviy davlat siyosati, innovatsion texnologiyalar, oliy ta'limdagi islohotlar, milliy va xalqaro tajribalar va talabaning shaxsiy ehtiyojlarini inobatga olgan holda shakllanmoqda. Bu borada olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari talabalarining psixologik farovonligi, jamiyatda sog'lom ijtimoiy-psixologik muhit barpo etish va kelajak avlodning barkamol rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Talaba yoshlarda psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni o'rganish masalasi so'nggi yillarda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Adabiyotlar tahlili bu borada bir necha nazariy paradigmalar va yondashuvlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi.

Mahalliy tadqiqotlar va nazariy qarashlar: O'zbekiston psixologlari, jumladan, Hasanboyeva G., Qosimova M., Raximova D. kabi mutaxassislar yoshlar psixologik

farovonligini yaxshilash, stress va muammolarni bartaraf etishda psixologik xizmatning ahamiyatiga e'tibor qaratishmoqda. Bu olimlar talabalarda psixologik yordamni shunchaki muammoli holatlarda murojaat qilinadigan xizmat emas, balki shaxsiy va professional o'sishni qo'llab-quvvatlovchi resurs sifatida tanitish lozimligini ta'kidlashadi. Mahalliy manbalarda ko'proq an'anaviy psixokorreksion usullar, trening va seminarlar, shu bilan birga ilm-fan va amaliyot uyg'unligi masalasiga e'tibor berilsa-da, so'nggi paytda onlayn platformalar, mobil ilovalar va raqamli texnologiyalar yordamida psixologik maslahat berish imkoniyatlari ham o'rganilmoqda.

MDH davlatlari tajribalari: Rossiyalik olimlar (masalan, G. S. Abramova, N. F. Talyzina) va boshqa MDH psixologlari yoshlarning psixologik yordamga bo'lgan munosabatlari, stigma va stereotiplar, psixologik xizmatlar sifati va ularning jamoatchilikka ta'siri masalalarini chuqur o'rganishgan. Ular psixologik yordam haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda yoshlar atrofidagi axborot muhit, OAV, ijtimoiy tarmoqlar, ta'lim muassasalari va oilaning rolini ta'kidlaydi. Shuningdek, MDH tadqiqotlarida psixologik yordam ko'rsatish formatlari (yuzma-yuz, onlayn, telefon orqali, guruh yoki individual) va ushbu formatlar haqida yoshlarda yuzaga kelayotgan tasavvurlar o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilingan. Ular zamonaviy texnologiyalar psixologik yordamni ommalashtirish, yanada qulay, tezkor va keng ommaga yetkazish imkonini berishini e'tirof etishadi.

Xorijiy olimlar nazariyalari: Xalqaro adabiyotlar, xususan A. Bandura, C. E. Kitayama, J. Berry kabi ijtimoiy va madaniy psixologlar nazariyalarida ijtimoiy tasavvurlar, stigma, madaniy qadriyatlar, o'zini o'zi anglash va kognitiv e'tiqodlar psixologik yordamni qabul qilish yoki uni rad etish jarayoniga ta'sir qiluvchi omillar sifatida e'tirof etiladi. Masalan, Banduraning ijtimoiy-o'rganish nazariyasi yoshlarning psixologik yordam haqidagi tasavvurlarini atrof-muhitdagi namuna va rag'batlar, kommunikatsiya usullari, media ta'siri orqali shakllanishini tushuntiradi. Bunda raqamli texnologiyalar, onlayn kurslar, videoma'ruzalar, intellektual chatbotlar, psixologik ilovalar va telemeditsinaning rivojlanishi yoshlarning psixologik yordamga bo'lgan munosabatlarini pozitiv tomonga o'zgartirish, ishonchni mustahkamlashda yordam beradi.

Hozirgi kunda G'arb psixologiya adabiyotlarida E. Deci va R. Ryanning o'zini o'zi aniqlash (self-determination) nazariyasi ham dolzarbdir. Ushbu nazariya yoshlarning psixologik yordamga murojaat qilishdagi ichki motivatsiyasi, o'z ehtiyojlari va maqsadlarini anglash, avtonomiya, kompetensiya va ijtimoiy bog'liqlik ehtiyojlarining qondirilishi bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Natijada, agar texnologik vositalar psixologik yordamni individual ehtiyojlarga mos, xolis va qulay shaklda taqdim etsa, talabalar orasida bunday yordam haqidagi tasavvurlar ijobiy tomonga o'zgaradi.

Xalqaro hisobotlar va amaliy tajribalar: UNESCO, UNICEF, WHO, OECD kabi xalqaro tashkilotlar, shuningdek, xalqaro ta'lim baholash dasturlari (PISA va boshqalar) yoshlarning psixologik farovonligini ta'minlash, psixologik yordamning ahamiyatini tushuntirish va bu borada ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy platformalardan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. Bu tashkilotlar tadqiqotlari raqamli texnologiyalar yordamida psixologik yordamni targ'ib qilish orqali stigma va stereotiplarni kamaytirish, xalq orasida psixologik yordam xizmatlarini ijtimoiy jihatdan maqbullashtirish, yoshlar orasida mental salomatlik madaniyatini oshirishda samarali ekanini ko'rsatmoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston psixologlari tomonidan talaba yoshlarda psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni o'rganishda quyidagi yo'nalishlar dolzarb hisoblanadi:

1. Nazariy model va konsepsiyalarni rivojlantirish: Ijtimoiy tasavvurlar, stigma, motivatsiya, qiymatlar va kognitiv qarashlar psixologik yordamni qabul qilishga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash.

2. Innovatsion texnologiyalar integratsiyasi: Onlayn konsultatsiya, mobil ilovalar, telepsixologiya, VR va AR texnologiyalari yoshlar orasida psixologik yordamga bo'lgan ishonchni kuchaytirishi mumkin.

3. Madaniy kontekstni inobatga olish: Milliy mentalitet, an'ana va qadriyatlar psixologik yordamni qabul qilishdagi ijtimoiy tasavvurlarni shakllantiradi. Ularni inobatga olgan holda mos strategiyalar ishlab chiqish zarur.

4. Xalqaro tajriba va hamkorlik: Xorijiy ilmiy ishlar, xalqaro tashkilotlar tavsiyalari, ilg'or amaliy tajribalar psixologik yordamni ommalashtirish bo'yicha samarali yondashuvlarni aniqlashga yordam beradi.

Tahlillar va natijalar. So'rovnomalar (anketalar): Talaba yoshlarda psixologik yordam haqida qanday qarashlar mavjudligini keng qamrovda o'rganish uchun anketaviy so'rovnomalar qulay metoddir. Onlayn yoki bosma shaklda tuzilgan anketalar orqali talabalar psixologik yordamga bo'lgan munosabatlari, unga murojaat qilish istagi, ishonch darajasi, muammo yuzaga kelganda kimga yoki nima orqali yordam olishni afzal ko'rish kabi omillarni tez va samarali aniqlash mumkin.

Quyida so'rovnoma (anketa) usuli orqali talaba yoshlarda psixologik yordam haqidagi qarashlarni o'rganish bo'yicha o'tkazilgan xayoliy tadqiqot misolini keltiramiz. Mazkur ma'lumotlar shunchaki namuna sifatida berilmoqda.

Tadqiqot sharoiti:

- Ishtirokchilar: 200 nafar 1-4-kurs talabasi (har xil yo'nalishlardan).
- O'tkazish shakli: Onlayn so'rovnoma (Google Forms yoki shu kabi platforma).
- Maqsad: Talabalar psixologik yordamga bo'lgan munosabatlari, murojaat qilish istagi, ishonch darajasi, afzal ko'radigan yordam manbalari va zamonaviy texnologik xizmatlarga bo'lgan qarashlarni aniqlash.

So'rovnoma savollari va natijalari:

1. **Psixologik yordam xizmati haqida xabardorlik:** "O'qish joyingizda yoki onlayn platformalarda psixologik yordam xizmati mavjudligi haqida xabardormisiz?"
 - Ha, yaxshi bilaman
 - Qisman bilaman
 - Bilmayman
2. **Murojaat qilish istagi:** "Muammo yoki stressli vaziyatga tushganingizda psixologik yordamga murojaat qilishni xohlarmidingiz?"
 - Albatta murojaat qilaman
 - Sharoitga qarab, ehtimol murojaat qilaman
 - Ehtimol murojaat qilmasman
 - Hech qachon murojaat qilmayman
3. **Ishonch darajasi (1 dan 10 gacha):** "Professional psixologga murojaat qilishga qanchalik ishonch bilan qaraysiz?" 1 (umuman ishonchim yo'q) – 10 (to'liq ishonchim bor)
4. **Afzal ko'riladigan yordam manbalari:** "Muammo yuzaga kelganda avvalo kimga yoki qayerga murojaat qilasiz?"
 - Do'st yoki kursdoshlarim
 - Oilam, yaqinlarim
 - Professional psixolog (universitetda)
 - Onlayn psixologik platforma yoki mobil ilova
 - Ijtimoiy tarmoqlardagi psixologik sahifalar
5. **Zamonaviy texnologik psixologik xizmatlarga munosabat:** "Onlayn psixologik konsultatsiya, mobil ilovalar va boshqa raqamli platformalar orqali yordam olishga qanchalik ijobiy munosabatdasiz?"
 - Juda ijobiy qarayman
 - Asosan ijobiy qarayman
 - Bevosita farqi yo'q
 - Ijobiy qarayman, lekin ishonch kamroq
 - Salbiy qarayman

Jadval: So'rovnoma natijalarining umumiy ko'rsatkichlari (N=200)

1-jadval

Ko'rsatkich	Variantlar	Natija (N=200)	Foiz (%)
Psixologik yordam haqida xabardorlik	Ha, yaxshi bilaman	85	42.5%
	Qisman bilaman	70	35%
	Bilmayman	45	22.5%
Murojaat qilish istagi	Albatta murojaat qilaman	40	20%
	Sharoitga qarab, ehtimol qilaman	95	47.5%
	Ehtimol qilmasman	50	25%
	Hech qachon qilmayman	15	7.5%
Ishonch darajasi (o'rtacha ball)	1-10 ball skala	O'rtacha: 6,8 ball	—
Afzal yordam manbasi	Do'st/kursdoshlar	60	30%
	Oila/yaqinlar	55	27.5%
	Professional psixolog (universitet)	40	20%
	Onlayn psixologik platforma/ilova	30	15%
	Ijtimoiy tarmoqlardagi psixolog sahifalar	15	7.5%
Texnologik xizmatlarga munosabat	Juda ijobiy qarayman	50	25%
	Asosan ijobiy qarayman	80	40%
	Bevosita farqi yo'q	35	17.5%
	Ijobiy, lekin ishonch kamroq	25	12.5%
	Salbiy qarayman	10	5%

Natijalar tahlili:

• **Xabardorlik darajasi:** Talabalar orasida psixologik yordam xizmati haqida to'liq xabardorlar 42,5% ni tashkil etadi. Qisman biluvchilar va bilmaydiganlar hisobga olinsa, ma'lum darajada ma'lumot tarqatish, targ'ibot va xabardorlik ishlarini kuchaytirish zarurligi ko'rinadi.

• **Murojaat qilish istagi:** 20% talaba o'zini qat'iy murojaat qilishga tayyor deb aytgani holda, 47,5% i "sharoitga qarab" deya qayd etgan. Bu degani, aniq strategiyalar va qulay shart-sharoit yaratilsa, murojaat qilish istagi oshishi mumkin. Faqat 7,5% "hech qachon" murojaat qilmasligini bildirishi, psixologik yordamga to'liq qarshilik kichik foizni tashkil etishini ko'rsatadi.

• **Ishonch darajasi:** O'rtacha 6,8 ball psixologik yordamga nisbatan ijobiyroq munosabatni ko'rsatadi. Bu ko'rsatkichni 7-8 ball va undan yuqorilash uchun ishonchni mustahkamlash, professional psixologlarning malakasini oshirish, xizmat sifatini yaxshilash talab etiladi.

• **Afzal yordam manbasi:** Talabalar eng ko'p do'stlari yoki kursdoshlariga murojaat qilishni afzal ko'rishmoqda (30%), keyin oila/yaqinlar (27,5%), shundan keyingina professional psixolog (20%) keladi. Bu psixologik yordam xizmatlarining ommalashishi, talabalar o'rtasida ishonchni mustahkamlash va psixologlar bilan oson aloqa o'rnatishni ko'zda tutadigan chora-tadbirlar zarurligini ko'rsatadi. Onlayn platformalar ham 15% bilan ancha istiqbolli yo'nalish bo'lib, raqamli texnologiyalarga ehtiyoj borligini bildiradi.

• **Zamonaviy texnologik xizmatlarga munosabat:** 25% juda ijobiy, 40% esa asosan ijobiy qarash bildirishi raqamli psixologik xizmatlarning istiqbolli ekanini ko'rsatadi. Bu xorijiy ilg'or tajribalar, mobil ilovalar, onlayn konsultatsiyalarni joriy qilish orqali psixologik yordamga bo'lgan ijtimoiy tasavvurlarni yanada ijobiy tomonga o'zgartirish mumkinligini ifodalaydi.

Xulosa: So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatadiki, talaba yoshlar orasida psixologik yordam xizmati to'g'risida mo'tadil ijobiy munosabat mavjud, ammo bu munosabatni yanada mustahkamlash, ishonchni oshirish, xabardorlikni kuchaytirish lozim. Talabalar ko'proq

norasmiy manbalarga suyanishsa-da, zamonaviy texnologiyalar, onlayn platformalar, professional psixologlarning faoliyati sifatini yaxshilash, targ'ibot va treninglar orqali ular orasida psixologik yordam xizmati haqida ijobiy ijtimoiy tasavvurlarni mustahkamlash imkoni bor. Natijalar xorijiy tajriba, innovatsion texnologiyalar va milliy mentalitet xususiyatlarini hisobga olgan holda chora-tadbirlar ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish to'g'risida"gi PF-6155-son Farmoni (2021). – <https://president.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan qarorlari va dasturlari. – Lex.uz: <https://lex.uz>.
3. Abramova G. S. "Prakticheskaya psixologiya obrazovaniya." – Moskva: Akademiya, 2000.
4. Talyzina N. F. "Upravleniye protsessom usvoeniya znaniy." – Moskva: Pedagogika, 1984.
5. Hasanboyeva G. "Psixologik xizmat: nazariya va amaliyot." – Toshkent: "Ilm ziyo", 2020.
6. andura A. "Social Learning Theory." – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.
7. Deci E. L., Ryan R. M. "Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior." – New York: Plenum Press, 1985.

Safayeva Iroda Abdumuratovna,
TDPU mustaqil izlanuvchisi

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI DIREKTORLARI KASBIY-SHAXSIY FAZILATLARINI RIVOJLANTIRISHNING TADQIQ ETISH USULLARI

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlari kasbiy-shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishning tadqiq etish usullari tadqiq etilgan. Tadqiqotimiz davomida maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarining kasbiy-shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish bo'yicha bir qator metodikalardan foydalanib, tegishli empirik ma'lumotlarni qo'llashga kiritiladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarining kasbiy-shaxsiy sifatlariga ta'sir etuvchi psixologik omillar turlicha bo'lishi mumkin. Buning asosiy sabablaridan biri, ularda kasbiy-shaxsiy sifatlarini rivojlantirish bilan bog'liq subyektiv omillar turlichadir. Ushbu omillarni aniqlash asosida maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarining kasbiy fazilatlarini rivojlantirishda mavjud bo'lgan muammolarni bartaraf etish bo'yicha muayyan darajadagi psixologik tahlillar olib boriladi va shu tahlil natijalari asosida ularga psixologik xizmat ko'rsatishning keyingi vazifalari, usullari va istiqbollari belgilab beriladi.

Kalit so'zlar: kasbiy-shaxsiy sifatlar, axloqiy – estetik, axloqiy hislar, emotsiya, ijtimoiy persepsiya.

Аннотация: В статье изучаются методы исследования развития профессиональных и личностных качеств руководителей дошкольных образовательных организаций. В ходе нашего исследования развитие профессиональных и личностных качеств руководителей дошкольной образовательной организации осуществляется с помощью ряда методов и в приложение включена соответствующая эмпирическая информация. Психологические факторы, влияющие на профессиональные и личностные качества руководителей дошкольной образовательной организации, могут быть различными. Одной из основных причин этого является наличие у них различных субъективных факторов, связанных с развитием профессиональных и личностных качеств. На основе выявления этих факторов проводятся психологические анализы определенного уровня по устранению проблем в развитии профессиональных качеств руководителей организаций дошкольного образования, а по результатам этого анализа определены дальнейшие задачи, методы и перспективы оказания им психологической помощи.

Ключевые слова: профессионально-личностные качества, морально-эстетические, нравственные чувства, эмоции, социальное восприятие.

Abstract: The article studies the methods of research of development of professional and personal qualities of heads of preschool educational organizations. In the course of our research the development of professional and personal qualities of heads of preschool educational organization is carried out by means of a number of methods and the corresponding empirical information is included in the appendix. Psychological factors influencing professional and personal qualities of heads of preschool educational organization can be different. One of the main reasons for this is the presence of various subjective factors related to development of professional and personal qualities. Based on the identification of these factors psychological analyses of a certain level are carried out to eliminate problems in development of professional qualities of heads of preschool educational organizations, and based on the results of this analysis further tasks, methods and prospects of providing them with psychological assistance are determined.

Key words: professional-personal qualities, moral-aesthetic, moral feelings, emotion, social perception.

Jahon miqyosidagi jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida insoniyat va jamiyat kelajagi uchun maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida shaxsiy sifatlarini rivojlantirish muammosi

dolzarb ahamiyatli sifatida e'tirof etilmoqda. AQSHning Garvard universiteti qoshidagi Career Services markazi tomonidan olib borilgan tadqiqotda ta'lim tashkilotlari direktorlarining 79,8 %ida shaxsiy sifatlarni belgilovchi muhim mezon etib ijodiy kompetentlik belgilangan. Nan'yan texnologiya universiteti tomonidan ta'lim tashkilotlari direktorlarida olib borilgan so'rovnoma natijalarida esa, ularning 65,5% tomonidan boshqaruv faoliyatida shaxsiy fazilatlar va ijodkorlik jihatlari muhim xususiyat deb belgilangan. Mazkur dalillar o'z navbatida maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida shaxsiy sifatlarni rivojlantirishning psixologik xususiyatlarini ilmiy tadqiq etish dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda. Shularni hisobga olgan holda, talabalarda dastlab Marlou-Krounning "Shaxsning axloqiy-etik mas'uliyat sifatlarini o'rganish" so'rovnoma o'tkazildi va olingan natijalar tahlil qilindi.

1-jadval

Marlou-Krounning "Shaxsning axloqiy-etik mas'uliyat sifatlarini o'rganish" so'rovnoma bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahlili (n=120)

Shkalalar nomi	O'rtacha(M)		Farqlar t
	besh yilgacha mehnat tajribasiga ega bo'lganlar n=70	besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lganlar n=50	
Axloqiy – estetik vaziyatlarga refleksiya	6,8	8,5	-2,3*
Axloqiy – estetik sohadagi intuitsiya (sezgirlik)	6,4	8,3	-2,4*
Ekzistensial mas'uliyat (mavjud bo'lgan)	8,7	9,6	-1,8
Altruistik (fidoiylilik) tuyg'ular	7,5	9,6	-2,3*
Axloqiy – estetik qadriyatlar	8,6	8,9	-1,6

Izoh: *-p<0,05, **-p<0,01, ***-p<0,001

Marlou-Krounning "Shaxsning axloqiy-etik mas'uliyat sifatlarini o'rganish" so'rovnoma bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahliliga ko'ra, "axloqiy – estetik vaziyatlarga refleksiya" ($t=-2,3$; $p<0,05$), "axloqiy – estetik sohadagi intuitsiya (sezgirlik)" ($t=-2,4$; $p<0,05$) hamda "altruistik (fidoiylilik) tuyg'ular" ($t=-2,3$; $p<0,05$) omillari bo'yicha ahamiyatli tafovutlar qayd etildi.

Metodikaning dastlabki "axloqiy – estetik vaziyatlarga refleksiya" omili bo'yicha, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlari yuqori natijani qayd etdi ($t=-2,3$; $p<0,05$). Mazkur natijalar tahliliga ko'ra, ularda ijodiy faoliyatni yo'lga qo'yish, fikrlash, tahlil qilish, muammoli masalalarga e'tibor berish, nostandart muammolarni hal qilish, qiyin vaziyatlarga tezda moslashish, yangi qarashlar va qadriyatlarni yetarli darajada idrok etish hamda yangi g'oyalarga ochiqlik kabi xususiyatlar dalilandi. Mazkur xususiyatlar, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida kasbiy-shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ularda axloqiy-estetik tarbiyasini rivojlantirish jarayonida talab darajasidagi aqliy faoliyat hamda psixoterapiya topshiriqlarini amalga oshirish natijasida dadillik hamda shaxsiy fazilatlarini oshirishi dalillandi.

Navbatdagi "axloqiy – estetik sohadagi intuitsiya (sezgirlik)" omili bo'yicha olingan natijalar tahliliga ko'ra, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida ustunlik qilishi aniqlandi ($t=-2,4$; $p<0,05$). Jumladan, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarda haqiqatni dalil bilan isbotlamasdan, bevosita ichki kechinmalar bilan anglab olish qobiliyati, axborotlarni fikran

ilg'ab olish yo'li bilan tajriba doirasidan chiqish, shaxsiy qobiliyati yoki bilib olinmagan aloqalar, qonuniyatlarni jonli shaklda umumlashtirish kabi jihatlar asoslandi. Bu shundan dalolat beradiki, "axloqiy – estetik sohadagi intuitsiya (sezgirlik)" yuqori bo'lgan direktorlarda ijodiy tafakkur, aqliy qobiliyat darajasi, voqea-hodisani oldindan payqay bilish imkoniyati yuqori bo'ladi.

Navbatdagi "altruistik (fidoiylilik) tuyg'ular" omili besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida yuqori natijani ko'rsatdi ($t=-2,3$; $p<0,05$). Aniqlanishicha, ularda o'z manfaatlariga asoslangan boshqa mustaqil motivlardan farqli ravishda uning asosida o'zgalarga beg'araz g'amxo'rlik qilish, jamoa uchun o'zini fido qilish, kasbiy fazilatlarini his etish ehtiyoji, axloqiy hislarni, o'zgalarning emotsiyalarini tushunish, tahlil qilish, ijtimoiy persepsiya qobiliyatlarini o'zida mujassamlashtirgan ijtimoiy hamda emotsional bilimdonlik, empatiya, o'z-o'zini boshqarish, axloqiy xulq motivlari, ijtimoiy fazilat hamda ijtimoiy intellektning mavjudligi aniqlandi. Mazkur xususiyatlar besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida kasbiy-shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishda, direktorlik xislatlarini yanada oshirishga xizmat qiladi.

"Ekzistensial mas'uliyat (mavjud bo'lgan)" hamda "axloqiy – estetik qadriyatlar" omili bo'yicha ahamiyatli farqlar kuzatilmadi. Bu shundan dalolat beradiki, besh yilgacha mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida hamda besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida tashvish, umidsizlik, o'zidan begonalashish, ziddiyatlarni boshdan kechirish kabi holatlar aniqlanmadi. Shuningdek, direktorlarda ma'naviy, axloqiy, intellektual va kasbiy jihatdan yetuk, milliy g'urur va o'z-o'zini anglash, haqiqatga intilish, mehnatsevarlik kabi jihatlar mavjud ekanligi asoslandi.

Navbatdagi, D.Lyusinning "Emotsional intellekt" so'rovnomasi bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahliliga o'tadigan bo'lsak:

2-jadval

D.Lyusinning "Emotsional intellekt" so'rovnomasi bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahlili (n=120)

Shkalalar nomi	O'rtacha(M)		Farqlar
	besh yilgacha mehnat tajribasiga ega bo'lganlar n=70	besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lganlar n=50	t
Shaxslararo emotsional intellekt	5,4	7,5	-2,5*
Ichki emotsional intellekt	7,6	5,3	-2,6*
Emotsiyalarni tushunish	5,8	7,6	-2,7*
Emotsiyalarni boshqarish	6,5	7,4	-1,6
Boshqalarni emotsiyasini tushunish	6,8	8,9	-2,1*
Boshqalarni emotsiyasini boshqarish	7,8	8,6	-1,5
O'zini emotsiyasini tushunish	9,7	8,4	-1,6
O'zini emotsiyasini boshqarish	8,6	8,9	-1,8
Tashqi ta'sirlardan o'z emotsiyasi nazorati	6,8	8,7	-2,4*

Izoh: *- $p<0,05$, **- $p<0,01$, ***- $p<0,001$

D.Lyusinning "Emotsional intellekt" so'rovnomasi orqali olingan dastlabki natijalari tahliliga ko'ra, "shaxslararo emotsional intellekt" ($t=-2,5$; $p<0,05$), "ichki emotsional intellekt" ($t=-2,6$; $p<0,05$), "emotsiyalarni tushunish" ($t=-2,7$; $p<0,05$), "boshqalarni emotsiyasini

tushunish" ($t=-2,1$; $p<0,05$) hamda "tashqi ta'sirlardan o'z emotsiyasi nazorati" ($t=-2,4$; $p<0,05$) omillar bo'yicha ahamiyatli farqlar mavjudligi aniqlandi.

Metodikaning dastlabki "shaxslararo emotsional intellekt" omili bo'yicha, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida yuqori ko'rsatkich kuzatildi ($t=-2,5$; $p<0,05$). Bu shundan dalolat beradiki, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish qobiliyatining mavjudligi bilan izohlanadi. Bu esa ularda tarbiyachilarning his-tuyg'ularini tushunish, ularda vujudga keladigan turli qiyinchiliklarni bartaraf etishda hamda bolalarni tarbiya jarayonini amalga oshirishda muhim o'rin tutadi. Shuningdek, mazkur xususiyatlar ulardagi kasbiy fazilatlarni oshishida xizmat qiladi.

Navbatdagi "ichki emotsional intellekt" omiliga ko'ra, besh yilgacha mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida ijobiy natijani qayd etdi ($t=-2,6$; $p<0,05$). Mazkur holatni besh yilgacha mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlaridagi shaxslararo munosabatlarda emotsional intellektning tayanch mezonlarini yaqqol namoyon bo'lishi, ya'ni shaxslararo munosabatda samimiylik, ijtimoiy talablarga erkin moslashish, empatik, ichki emotsiyalarini yashirmaslik, o'z emotsiyalarini boshqarishga urinish kabi jihatlarni ustuvorlik qilishi bilan izohlash mumkin.

"Emotsiyalarni tushunish" omili bo'yicha ahamiyatli tafovut mavjud bo'lib, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida yuqori natija kuzatildi ($t=-2,6$; $p<0,05$). Mazkur olingan natijalar tahliliga ko'ra, ularda o'zlarining va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish qobiliyatining yuqori darjada ekanligi dalillandi. Bu esa ularda turli muammolar tufayli faoliyat yuritishda qiyinchilikka uchragan muassasa xodimlari bilan individual tushuntirish olib borishda qo'l keladi. Shuningdek, ulardagi kasbiy va shaxsiy fazilatlarning rivojlanishida muhim bosqich bo'lib xizmat qiladi.

Keyingi "boshqalarni emotsiyasini boshqarish" omili bo'yicha, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida yuqori natijani ko'rsatdi ($t=-2,1$; $p<0,05$). Jumladan, ularda boshqalarning emotsional holatlarini tashqi ko'rinishlariga (yuz ifodalari, imo-ishoralar, ovozli tovushlar) va intuitiv ravishda hissiy holatini tushunish qobiliyati hamda ichki holatlariga nisbatan sezgirlik mavjudligi asoslandi. Buni esa ulardagi tajribaning yuqoriligi, ko'p yillardan bera shu faoliyat bilan shug'ullanib kelayotganliklari bilan belgilaymiz. Bu esa ulardagi kasbiy qobiliyatlarning hamda kasbiy fazilatlarning yanada oshishiga xizmat qiladi.

Metodikaning so'nggi "tashqi ta'sirlardan o'z emotsiyasi nazorati" omili bo'yicha ham ahamiyatli tafovutlar mavjud bo'lib, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida ijobiy natija qayd etildi ($t=-2,4$; $p<0,05$). Demak, mazkur holatni biz besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida bu davrga kelib, o'z emotsional holatlarini tushunish va boshqarish istagining ustuvorligi va o'zlarining his-tuyg'ularining tashqi ko'rinishlarini boshqarishga extiyojni kuchayganligi kabi psixologik omillar bilan izohlashimiz mumkin. Qolaversa, insonning tajribasi oshavergani sayin tashqi ta'sirlar, ya'ni yot va begona fikr, g'oya, qadriyat, fazilat va odatlarga nisbatan sezgir va sinchkov bo'lishadi. Buning asosida esa yangi va noadatiy ta'sirlarga nisbatan emotsional barqarorlikni yuzaga kelish extimoli nazarda tutiladi. Shu sababi besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarida o'z emotsiyasini nazorat qilishga, ayniqsa emotsional intellektni ko'proq ishlatishga qodir bo'lib borishadi. Mazkur omillar esa ulardagi intellektual qobiliyatlar darajalarini namoyon etishga hamda kasbiy sifatlarni yuksalishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Кудрявцева Э.И. Компетенсия и менежмент: компетенсии в менежменте, компетенсии менежеров, менежмент компетенсии. Санкт Петербург.: 2012. -340 с.;

2. Кузмина Н.В. Методы системного педагогического исследования: Учебное пособие.– Л.: ЛГУ, 1986. – С. 112
3. Tolipov O'.Q. Oliy psixologik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirishning psixologik texnologiyalari: ped. fan. dokt. ... diss. – Toshkent: 2004. – 314 b.;
4. Turg'unov S. T. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari direktorlari boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari. Psixologika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent, 2007.

Xusanov Samariddin Maxmadaminovich,
“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti
samariddin.hm_90@mail.ru

MEHNAT MOTIVATSIYASI RIVOJLANISHIDA HAYOT MAZMUNI YO‘NALGANLIGINING O‘RNI

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehnat motivatsiyasi rivojlanishida hayot mazmunining o‘rning muhimligi va shaxsda mehnat motivatsiyasi shakllanishining ijtimoiy-psixologik determinantlari tahlil qilingan. Mehnat nafaqat hayotni ta’minlash, balki odamning o‘zini rivojlantirish, o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, va jamiyatda o‘z o‘rnini topishning asosiy vositasi hisoblanadi. Hayot mazmuni esa har bir insonning ichki olamiga bog‘liq bo‘lib, uning ehtiyojlari, orzu-umidlari va qadriyatlariga asoslanadi. Hayotning mazmunli bo‘lishi, insonni ichki va tashqi muhit bilan uyg‘unlikda ishlashga undaydi, bu esa mehnatni yanada samarali va maqsadli qilishga yordam beradi. Shu sababli, mehnat motivatsiyasi insonning hayot mazmuniga erishish yo‘lida boshqaruvchi omil bo‘lib, uni o‘z maqsadlariga intilish va doimiy o‘sish jarayoniga kiritadi. Mehnatning maqsadli va mazmunli bo‘lishi esa, faqatgina shaxsiy o‘sish emas, balki jamiyat rivojiga ham xizmat qiladi.

Tayanch so‘zlar: motivatsiya, mehnat motivatsiyasi, ehtiyoj, maqsad, ruhiy tayyorgarlik, natija, harakat, tashabbus, mukofotning qiymati, qoniqish adolatli mukofot, ichki va tashqi mukofot.

Аннотация: В данной статье анализируется значение смысла жизни в развитии трудовой мотивации и социально-психологические детерминанты формирования трудовой мотивации у личности. Труд – это не только средство обеспечения жизни, но и средство саморазвития, уверенности в себе, поиска своего места в обществе. Смысл жизни зависит от внутреннего мира каждого человека и основывается на его потребностях, надеждах и ценностях. Осмысленность жизни побуждает человека работать в гармонии с внутренней и внешней средой, что помогает сделать труд более эффективным и целенаправленным. Поэтому мотивация труда является контролирующим фактором достижения смысла жизни человека, вовлекающим его в процесс стремления к своим целям и постоянного роста. Целенаправленная и содержательная работа служит не только личностному росту, но и развитию общества.

Ключевые слова: мотивация, мотивация труда, потребность, цель, психическая подготовка, результат, усилие, инициатива, величина вознаграждения, удовлетворение, справедливое вознаграждение, внутреннее и внешнее вознаграждение.

Annotation: This article analyzes the importance of the meaning of life in the development of work motivation and the socio-psychological determinants of the formation of work motivation in an individual. Work is not only a means of ensuring life, but also a means of self-development, self-confidence, and finding one's place in society. The meaning of life depends on the inner world of each person and is based on his needs, dreams, hopes, and values. The meaning of life encourages a person to work in harmony with the internal and external environment, which helps to make work more effective and purposeful. Therefore, work motivation is a controlling factor in achieving the meaning of life for a person, involving him in the process of striving for his goals and constant growth. The purposefulness and meaning of work serves not only personal growth, but also the development of society.

Key words: motivation, labor motivation, need, goal, mental preparation, result, action, initiative, value of reward, satisfaction, fair reward, internal and external reward.

Kirish. Jahonda sodir bo‘layotgan iqtisodiy o‘zgarishlar mehnat bozorlarida keskin ravishda ishchilar uchun mehnat sharoitlarini yaxshilashni taqozo etmoqda. AQShda olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, “kompaniyalarning 61 foizga yaqini ishlash uchun (PFP)

to'lovlaridan foydalanadi. Undan foydalanish uchun xodimning ish haqi individual va guruh natijalariga bog'liq. PFPdan foydalanadigan kompaniyalarda mehnat unumdorligi 5 foizdan 49 foizgacha, xodimlarning daromadlari esa 3 foizdan 29 foizgacha oshadi, ya'ni xodimlar yuqori daromad olish uchun yanada samarali ishlaydi"[1]. Xodimlarning kasbiy muvaffaqiyat hamda mehnat samaradorligini oshirish omillaridan biri bo'lib shaxsning mehnat motivatsiyasidagi dinamik o'zgarishlar tashkil qilgani bois, mehnat motivatsiyasi shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni o'rganish lozimligi o'z isbotini topganini ko'rish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan yuqoridagi dolzarb muommoni hal qilish uchun "Aholi bandligini ta'minlash borasidagi ishlarni takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida[2]"gi PQ-3856-sonli qarori hamda "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida[3]" qarori kabi bir necha o'nlab qaror va farmoyishlar qabul qilgan.

Maqsad va uni asoslash. Mehnat motivatsiyasi bu – shaxsning ichki va tashqi tomondan paydo bo'ladigan ishlashga undaydigan xatti –harakatlar bilan nomoyon bo'ladigan kuchli xohish hisoblanadi[4]. Inson hayotining asosiy vaqti ma'lum ma'noda ish jaroyonida kechadi. Mehnat motivatsiyasi ham inson uchun muhim motivlardan biridir. Sababi mehnat inson taraqqiyotining asosiy manbaidir, uning favqulodda ehtiyojidir. Mehnat orqali inson o'z borligini boyitadi va kengaytiradi, o'z g'oyalarini moddiylashtiradi. Mehnatda nafaqat mehnat ko'nikmalari, shuningdek odamning faoliyatga qarashlari, mehnat jarayoning faol sabablari ham kerakli o'rinlarni egallaydi. Inson omilining xususiyatlari zamonaviy dunyoda jamiyatdagi sezilarli o'zgarishlar ta'sirida o'zgarish, shuningdek, u rivojlanadi (ta'lim-tarbiyaning o'sishi, umumiy madaniyat, hayot sifati). Mehnatkash shaxsini takomillashtirish tizimli jarayondir. Bu ishlab chiqarishning zamonaviy shart-sharoitlarga, yangi metodlarga qadam tashlashi sababiyati bilan o'z mavqeiga ega bo'ladi. Mehnatni gumanistlashtirish jarayoni demakdir. "insonparvarlashtirish"- ya'ni mehnat sharoitlarini yaxshilash, uning madaniyatini oshirish, xodimning ijodiy o'zini o'zi anglashi uchun sharoit yaratish. Shuning uchun ham, mehnat faoliyatining o'zagi va ajralmas holati insonlarning hayoti tarsizdir. Atrof-muhitga ta'sir qilish tabiiy muhit Uni o'zgartirib, o'z ehtiyojlariga moslashtirib, odamlar nafaqat mavjudligini ta'minlabgina qolmay, balki jamiyat taraqqiyoti va taraqqiyoti uchun sharoit yaratadilar. Mehnat motivatsiyasi yigirmanchi asr mobaynida atroflicha o'rganilgan bo'lib unda olimlar tomonidan bir qancha ilmiy va amaliy yangiliklar va nazariyalar qilingan. Yosh olimlardan Bo'riyeva Mahbuba mehnat motivatsiyasi haqida quyidagi fikrlarni bildirib o'tgan[5]: Mehnat insonni yashashi va baxtni his qilishi uchun zarur jarayon. Chunki insonlar mehnat qilish orqali kimgadir yordam beradi, kimnidir xursand qiladi, biror foydali ish bilan shugullanish insonda keraklilik hissini shakllantiradi va bu hayotga bo'lgan motivini oshiradi. Mehnatga bo'lgan motivatsiyaning yo'qolishi esa aynan qilayotgan mehnatning qadirlanmasligi, noto'g'ri qo'yilgan maqsad sabab bo'lar ekan. Agar mehnat motivatsiyasi to'g'ri yo'naltirilsa: oilada ota-ona tomonidan, ishxonada rahbariyat tomonidan, ta'lim muasasalarida pedagoglar tomonidan inson resurslaridan to'g'ri foydalanish yo'lga qo'yiladi. Natijada jamiyatda yuksalish tezlashadi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi.

Ichki motivatsiya ko'pincha insonlar qadriyatlarini va istaklarini chuqur tushunishdan kelib chiqadi, bu ularga haqiqatan ham muhim bo'lgan hayotiy maqsadlarni ifoda etishga yordam beradi. Yuqori ichki motivatsiyaga ega bo'lgan odamlar o'z maqsadlariga erishish uchun ko'proq faol ishlaydilar, chunki ular jarayon va natijalardan ilhomlanadi. Ichki motivatsiya maqsadlarga erishishdagi qiyinchiliklarni engishga yordam beradi, chunki odamlar uzoq muddatli muvaffaqiyatga ko'proq sodiqdirlar va hatto qiyin vaziyatlarda ham diqqatni jamlay oladilar. Ichki motivatsiya maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida yuqori ambitsiyalar va yangi maqsadlarga olib keladi. Shunday qilib, yuqori ichki motivatsiya nafaqat hayotiy maqsadlarga erishishga yordam beradi, balki ularga erishish jarayonini yanada qizg'in va mazmunli qiladi.

D.A. Leontevning “Hayot mazmuni yo‘nalganligi” metodikasining “V. Garbachevskiyning “Intilish darajasini aniqlash” metodikasi bilan korrelyatsion aloqadorligi

Intilish darajasini aniqlash	Hayotiy maqsadlar	Hayot jarayoni	Hayot natijaviyligi	Nazorat lokusi	Hayot boshqaruvchanligi
Ichki motiv	,224(**)	,285(**)	,271(**)	,212(**)	,142(*)
Kognitiv motiv	,424(**)	,154(**)	,372(**)	,319(**)	,363(**)
Qochish motivi	,111(*)	,046	,112(*)	,069	,029
Raqobat motivi	,139(*)	,074	,199(**)	,144(*)	,161(**)
Faoliyatni o‘zgartirish ushuni sabab	,126(*)	,090	,044	,114(*)	,057
O‘z-o‘zini hurmat qilish motivi	,330(**)	,296(**)	,323(**)	,340(**)	,299(**)
Natijalarning ahamiyati	-,179(**)	-,290(**)	-,202(**)	-,277(**)	-,241(**)
Vazifaning qiyinligi	-,109	-,114(*)	-,031	-,069	-,088
Iroda kuchi	,358(**)	,316(**)	,283(**)	,377(**)	,280(**)
Natijalarni erishilganlik darajasini baholash	-,299(**)	-,232(**)	-,256(**)	-,267(**)	-,261(**)
O‘z imkoniyatlarini baholash	,403(**)	,286(**)	,398(**)	,367(**)	,364(**)
Quvvatni safarbar eta olganlik darajasi	,276(**)	,131(*)	,285(**)	,242(**)	,322(**)
Kutilayotgan natijalar darajasi	,203(**)	,255(**)	,149(**)	,153(**)	,219(**)
Natijalar namunasi	,125(*)	,068	,095	,130(*)	,163(**)
Tashabbuskorlik	,106	,062	,111(*)	,128(*)	,045

* statistik tafovutlar mavjud

Ichki motiv va hayot jarayoni motivatsiyasilarini musbat aloqani namoyon etishgan ($r=0,285$; $r<0,01$). Bu ikki motiv o‘rtasidagi ijobiy bog‘liqlik yuqori ichki motivatsiya hayotning turli jabhalarida yaxshilanishga hissa qo‘shishini anglatadi. Buning sababi ichki motivatsiya ko‘pincha o‘z maqsadlari va qadriyatlarini chuqur anglashdan kelib chiqadi, bu esa hayotga ko‘proq ma‘no va yo‘nalish beradi. Yuqori ichki motivatsiyaga ega bo‘lgan odamlar o‘z hayotlaridan ko‘proq mamnun bo‘lishadi, chunki ular haqiqatan ham zavqlanadigan va ularga quvonch keltiradigan narsalarni qilishadi. Stress va salbiy holatlarga nisbatan ancha chidamli ichki motivatsiyaga ega bo‘lgan odamlar to‘siq va qiyinchiliklarni yengib o‘tishga qodir bo‘lishadi. Bir so‘z bilan aytadigan bo‘lsak, ichki motivatsiya nafaqat shaxsiy va kasbiy maqsadlarga erishishga yordam beradi, balki butun hayot jarayonini boyitadi, uni yanada qizg‘in va mazmunli qiladi. Ichki motiv va Hayotiy natijaviyligi motivatsiyasilarini ijobiy ko‘rsatkichlarni qayd etishgan ($r=0,271$; $r<0,01$). Ichki motivatsiya hayotning yuqori natijalariga va umumiy hayotdan qoniqishga erishishga hissa qo‘shadigan kuchli harakatlantiruvchi vositadir. Chunki bunday xususiyatli odamlar ko‘pincha sog‘lom turmush tarzini olib boradilar va yaxshi psixo-emotsional natijalarga erishadilar, bu esa o‘z navbatida ularning boshqa sohalaridagi muvaffaqiyatlariga ta’sir qiladi. Ichki motiv va nazorat lokusi motivatsiyasilarini musbat natijani namoyon qilishgan ($r=0,212$; $r<0,01$). Ichki motivatsiya va ichki nazorat o‘rnatish o‘zaro bog‘liq bo‘lib, bir-birini qo‘llab-quvvatlaydi va muvaffaqiyat va hayotdan qoniqishga hissa qo‘shadi. Buni biz ichki motivatsiyaga ega bo‘lgan odamlarning ichki nazorat markaziga ega bo‘lish ehtimoli ko‘proq ekanligini bilan izohlashimiz mumkin, ya’ni ular o‘z harakatlari va natijalari uchun o‘zlarini javobgar deb bilishadi. Ichki motiv va Hayot boshqaruvchanligi ko‘rsatkichlari ijobiy bo‘lgan ($r=0,142$; $r<0,05$). Yuqori ichki motivatsiyaga ega bo‘lgan odamlar, ularning

harakatlari va qarorlari natijalariga ta'sir qilishiga ishonishadi, bu esa ularning hayotlarini nazorat qilish hissinini oshiradi. Yoki yuqori ichki motivatsiya o'z-o'zini tartibga solish va o'z his-tuyg'ulari va harakatlarini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, bu esa hayot ustidan nazoratni yaxshilaydi. Yana motivatsiyalangan odamlar o'z hayotlarini yaxshilash uchun yangi imkoniyatlar va yo'llarni izlashda faolroq bo'lishadi. Bu sabablar yuqori ichki motivatsiya insonning hayotini nazorat qilish tuyg'usiga yordam berishini anglatadi.

Yakuniy qism. Yuqoridagi taxlillarimiz asosida biz quyidagi xuloslarga keldik:

1. Muvaffaqiyatga erishishga yo'naltirilgan shaxslar o'zlarining qobiliyatlarini, muvaffaqiyatlarini va muvaffaqiyatsizliklarini to'g'ri baholay oladilar, o'zlarini yetarli darajada baholaydilar. Ular da'volarning haqiqiy darajasini ochib beradi. Aksincha, muvaffaqiyatsizlikka yo'naltirilgan odamlar o'zlarini yetarli darajada baholamaydilar, bu esa o'z navbatida haqiqiy bo'lmagan da'volarga olib keladi (haddan tashqari yoki kam baholangan).

2. Hayotiy maqsadlar motivatsiya turlari bilan ijobiy aloqada bo'lib, har bir motiv shaxsning maqsadlariga erishishda muhim rol o'ynaydi. Ichki motivlar, kognitiv motivlar, qo'shish motivlari, raqobat va faoliyatni o'zgartirish motivlari hamda o'z-o'zini hurmat qilish motivlari birgalikda shaxsning maqsadlarga erishishda yanada samarali harakat qilishini ta'minlaydi.

3. Shaxsdagi mehnat motivatsiyasi samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ichki motivlar, maqsadga yo'naltirilganlik, muvaffaqiyatga erishish ishtiyoqi, o'zini baholash, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash kabi faktorlar samarali mehnat motivatsiyasini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aholi bandligini ta'minlash borasidagi ishlarni takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 14.07.2018 yildagi PQ-3856-son

2. Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.09.2019 yildagi O'RQ-562-son. <https://lex.uz/docs/-4494849>

3. Manuel Ramon-Jeronimo, J.; Florez-Lopez, R.; Dominguez-Lario, N. Usefulness of the budget and the balanced scorecard in managing Primary Care Centres. Impact on staff motivation, *Atencion Primaria*, 2018, Vol. 50, Vypusk 3, pp. 166-175

4. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций. 2-е изд. М.: Смысл, 2000

5. Пряжников.Н.С. Мотивация трудовой деятельности М.: Издательский центр «Академия», 2008

6. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Work_motivation

Tilabov Farruh Tolibovich,
QarDu mustaqil tadqiqotchisi
Email: ftilabov0002@gmail.com

YOSHLAR O'RTASIDAGI KONFLIKTLARNI HAL ETISH VA BIRLIKNI MUSTAHKAMLASHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada keltirilgan tahlil va fikrlar, mavjud psixologik nazariyalarga asoslangan holda, yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni hal etish va milliy birlikni mustahkamlashga oid psixologik omillarni o'rganishga qaratilgan. Yoshlar o'rtasidagi konfliktlarning psixologik sabablari, ya'ni konfliktlarning ijtimoiy, madaniy va shaxsiy omillari, milliy birlik va identitetning shakllanishi, empatiya va o'zaro hurmat, konfliktlarni hal etish strategiyalari to'liqligicha bayon qilingan.

Tayanch so'zlar: konflikt, ijtimoiy munosabat, psixologik omillar, birlik, yoshlar ongi, shaxsiy identit, nazariyalar.

Аннотация: В данной статье приведен анализ и размышления, основанные на существующих психологических теориях, направленные на исследование психологических факторов, которые способствуют разрешению конфликтов среди молодежи и укреплению национального единства. Психологические причины конфликтов среди молодежи, такие как социальные, культурные и личные факторы, формирование национального единства и идентичности, эмпатия и взаимное уважение, а также стратегии разрешения конфликтов, изложены в полном объеме.

Ключевые слова: конфликт, социальные отношения, психологические факторы, единство, сознание молодежи, личная идентичность, теории.

Annotation: This article presents an analysis and reflections based on existing psychological theories, aimed at studying the psychological factors involved in resolving conflicts among youth and strengthening national unity. The psychological causes of conflicts among youth, such as social, cultural, and personal factors, the formation of national unity and identity, empathy and mutual respect, as well as conflict resolution strategies, are discussed in detail.

Key words: conflict, social relations, psychological factors, unity, youth consciousness, personal identity, theories.

Kirish. Yoshlar o'rtasidagi konfliktlar va birlikni mustahkamlash, jamiyatning kelajagini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Yoshlar – bu kelajakdagi jamiyat liderlari, ijodkorlar, mutaxassislar va fuqarolardir. Ularning o'rtasida yuzaga keladigan nizolar va muloqotdagi muammolar nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki butun jamiyatning barqarorligi va taraqqiyotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni hal etish va ular o'rtasidagi birlikni mustahkamlash uchun psixologik omillarni o'rganish ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Yoshlar o'rtasidagi ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy tafovutlar, shaxsiy e'tiqodlar va qadriyatlar, stress va emotsional holatlar kabi psixologik omillar konfliktlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, bu omillarni tahlil qilish va ular asosida samarali yechimlar ishlab chiqish yoshlar o'rtasida ijobiy muloqot va o'zaro tushunishni rivojlantirishga yordam beradi.

Bu esa nafaqat individual, balki jamiyatning ijtimoiy-psixologik barqarorligini ham ta'minlashga xizmat qiladi. Yoshlar o'rtasidagi konfliktlar ijtimoiy munosabatlar, madaniy o'zgarishlar, shaxsiy qarashlar va jamiyatdagi turli muammolar natijasida yuzaga keladi. Ushbu konfliktlar yoshlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida hal qiluvchi o'rin tutadi. Konfliktlarni hal etish va milliy birlikni mustahkamlash, shuningdek, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash psixologik nuqtai nazardan muhim vazifadir. Yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni hal etishning psixologik omillari, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini, hamda milliy birlik va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashdagi roli haqida tahlil qilish bu maqolaning asosiy maqsadi hisoblanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi yoshlar

o'rtasidagi konfliktlarni tushunish va hal etish uchun psixologik jihatlarni chuqur o'rganish, shuningdek, birligini mustahkamlashning samarali strategiyalarini ishlab chiqishdir. Yoshlar o'rtasidagi konfliktlarning eng asosiy sabablari orasida turli ijtimoiy va psixologik omillarni keltirish mumkin. Bu omillar, yoshlarning o'zaro munosabatlarida noxush vaziyatlarning yuzaga kelishiga olib keladi. Masalan, o'zgacha e'tiqodlar, turli madaniyatlar, iqtisodiy farqlar va shaxsiy ehtiyojlarning amalga oshirilmaligi konfliktlarga olib kelishi mumkin. Yoshlar o'rtasidagi nizolar ko'pincha quyidagi psixologik holatlar bilan bog'liq:

O'zini anglash va identifikatsiya: Yoshlar, ayniqsa o'smirlik davrida, o'z kimligini aniqlashga harakat qiladilar. Bu jarayon davomida, o'ziga xos fikr va e'tiqodlar shakllanadi, va boshqalar bilan o'xshashlik yoki farqliliklar haqidagi savollar yuzaga keladi. Bu, ba'zan, o'zgalar bilan to'qnashuvlarga olib kelishi mumkin. Emotsional va ruhiy holatlar: Yoshlar o'rtasidagi konfliktlar ko'pincha stress, depressiya yoki o'ta kuchli emosiyalar (masalan, g'azab yoki xafalik) tufayli yuzaga keladi. Ushbu ruhiy holatlar ijtimoiy munosabatlarda o'zaro tushunmaslikni kuchaytiradi va konfliktlarga sabab bo'ladi. Kommunikatsiya muammolari, ya'ni yoshlar o'z fikrlarini ochiq-oydin ifodalashda ko'pincha qiynalishadi. Noaniq, tushunarsiz yoki beqaror kommunikatsiya ham ijtimoiy aloqalarning buzilishiga va nojo'ya konfliktlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Ijtimoiy tengsizlik va nohaqlik: Yoshlar ijtimoiy adolat, tenglik va haq-huquqlar haqida kuchli fikrlarga ega bo'lishadi. Ijtimoiy tengsizlik yoki adolatsiz muomala yoshlarni norozilikka undaydi va bu, o'z navbatida, muammoli vaziyatlarni yuzaga keltiradi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ushbu maqolada keltirilgan tahlil va fikrlar, mavjud psixologik nazariyalarga asoslangan holda, yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni hal etish va milliy birlikni mustahkamlashga oid psixologik omillarni o'rganishga qaratilgan. Maqolada tahlil qilinadigan asosiy mavzular quyidagilardan iborat:

- Yoshlar o'rtasidagi konfliktlarning psixologik sabablari: Konfliktlarning ijtimoiy, madaniy va shaxsiy omillari.
- Milliy birlik va identitetning shakllanishi: Yoshlar ongida milliy birlikni qanday mustahkamlash mumkin.
- Empatiya va o'zaro hurmat: Yoshlar o'rtasidagi munosabatlarda empatiyaning o'rni.
- Konfliktlarni hal etish strategiyalari: Psixologik yondashuvlar va usullar orqali konfliktlarni qanday samarali hal etish mumkin.

Olimlarning bu masala haqidagi turlicha fikrlarni eslatib o'tishgan, jumladan, Lev Vygotskiy (1978) o'zining ijtimoiy o'qitish nazariyasida yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni hal etishda o'zaro muloqot va ta'lim jarayonlarining muhimligini ta'kidlaydi. Vygotskiy, yoshlarning o'zaro muloqoti orqali ijtimoiy va madaniy tajriba to'plashlari, shuningdek, o'zaro munosabatlar orqali jamoaviy ong va identitet shakllanishi mumkinligini bildirgan. Misol uchun, agar bir guruh yoshlar o'zaro madaniy farqlarga qarshi kurashsa, bu o'zaro tushunishni kuchaytiradi va shunday qilib milliy birligimizni mustahkamlaydi.

Erik Erikson (1968) esa yoshlarning shaxsiy identitetini shakllantirish jarayonida yuzaga kelgan konfliktlarning psixologik ahamiyatini ko'rib chiqqan. Uning fikricha, o'zlikni anglash va boshqalar bilan o'zaro munosabatda bo'lish jarayonida yoshlar o'zlarining milliy identitetini aniqlashadi. Masalan, yoshlarning turli etnik guruhlariga mansub bo'lishi ularni o'zligini izlashga undaydi, lekin bu jarayon ijtimoiy moslashuvni ta'minlashda, ularning birlashishi va milliy birlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Abraham Maslow (1943) o'zining ehtiyojlar piramidasida insonning asosiy ehtiyojlari qondirilishi orqali uning o'zligini anglashini ta'kidlagan. Yoshlar o'z hayotida asosiy ehtiyojlar va jamiyatda o'z o'rnini topishga intilishadi. Misol uchun, o'zining asosiy ehtiyojlarini qondirgan yoshlar o'zgarishlarga ochiq bo'lishadi va shu orqali ijtimoiy va madaniy farqlarni tushunishga tayyor bo'lishadi, bu esa konfliktlarni hal etishda muhim omil bo'ladi.

Anthony Giddens (1990) zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlarni tahlil qilishda yoshlar o'rtasida ijtimoiy konfliktlar va ularning hal etilishida qanday ijtimoiy va psixologik jarayonlar ishtirok etishini ko'rsatgan. Giddensning fikricha, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar vaqtida yoshlar yangi

dunyoqarashlar va qadriyatlarni shakllantiradilar. Masalan, yoshlarning axborot texnologiyalarini o'rganishi va globalizatsiya tufayli turli madaniyatlarni qabul qilishga tayyor bo'lishi, ularni birlashtiradi va milliy birlikni kuchaytiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni tushunish va hal etish uchun psixologik omillarni tahlil qilish, shuningdek, birlikni mustahkamlashning samarali strategiyalarini ishlab chiqish. Tadqiqotda asosiy maqsad yoshlar o'rtasidagi konfliktlarning asosiy sabablari va ularga ta'sir etuvchi psixologik omillarni o'rganish va bu jarayonni jamiyatdagi barqarorlikka qanday ta'sir qilishini aniqlashdir.

Tadqiqot uchun quyidagi ilmiy metodlar qo'llaniladi:

So'rovnomalar (Survey): Yoshlar o'rtasidagi konfliktlar va ular o'rtasidagi munosabatlar haqida ma'lumot olish uchun keng qamrovli so'rovnomalar o'tkaziladi. So'rovnomalar turli ijtimoiy guruhlar va yosh guruhlar o'rtasida ijtimoiy, madaniy, va psixologik farqlarni aniqlashga yordam beradi.

Savollar: "Sizningcha, yoshlar o'rtasida konfliktlar qanday sabablarga ko'ra yuzaga keladi?", "Yoshlar o'rtasidagi muloqotdagi eng katta muammolar nimalardan iborat?", "Qanday psixologik ko'nikmalar yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni hal qilishga yordam beradi?"

Intervyu (Interviews): Yoshlar, o'qituvchilar, psixologlar va ijtimoiy ishlovchilar bilan yaratilgan intervyular orqali konfliktlarning psixologik omillari to'g'risida chuqurroq tushunchalar hosil qilinadi. Bu intervyular, yoshlar va ularga bevosita ta'sir qiluvchi shaxslar bilan individual suhbatlar orqali amalga oshiriladi.

Intervyu savollari: "Siz o'zingizni turli guruhlar o'rtasida qanday qilib o'rnatilgan ekanligingizni his etasiz?", "O'zingizni ta'sir qiluvchi konfliktlarni hal qilishda qanday usullardan foydalanyapsiz?"

Eksperimentlar: Yoshlarning psixologik va ijtimoiy reaksiyalarini kuzatish maqsadida kichik guruhlar bilan eksperimentlar o'tkazilishi mumkin. Eksperimentlar yordamida konfliktlarning yuzaga kelishi va ularni hal etish jarayonida psixologik omillarni sinchkovlik bilan o'rganish mumkin.

Kontent tahlili (Content Analysis): Yoshlar o'rtasidagi konfliktlarga ta'sir qiluvchi omillarni ijtimoiy tarmoqlarda va jurnallarda, shuningdek ommaviy axborot vositalarida qanday yoritilayotganini tahlil qilish. Bu metod orqali yoshlarning qanday qilib o'zaro muloqot qilayotgani, ijtimoiy xabarlarda qanday konfliktlar aks etishi va bu xabarlar orqali qanday psixologik ta'sirlar ko'rsatilayotganini o'rganish mumkin.

Tadqiqotning metodologiyasi yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni hal qilishda ijtimoiy-psixologik asoslarni ishlab chiqish, bu jarayonlarni qisqacha umumlashtirish va samarali yechimlar ishlab chiqish uchun zaruriy vositalarni taqdim etadi. Tadqiqot natijalari jamiyatdagi psixologik barqarorlikni ta'minlash va yoshlarning ijtimoiy integratsiyasi uchun muhim ahamiyatga ega.

Tahlillar va natijalar. Shunday qilib, yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni hal etishning psixologik omillari ko'p jihatdan yoshlarning o'zaro munosabatlari, shaxsiy va ijtimoiy identitetlarini shakllantirish jarayoniga bog'liq. Yuqoridagi metodlar orqali to'plagan ma'lumotimizga ko'ra Qarshi davlat universitetining birinchi va ikkinchi bosqich psixologiya yo'nalishi talabalari asosida tadqiqotimiz asosini o'rganish uchun yuqoridagi metodlar tatbiq qilinganda, yoshlar o'rtasidagi konfliktlarning asosiy sabablari quyidagilardan iborat ekanligini aytib o'tishimiz mumkin:

1. Madaniy va etnik farqlar: Yoshlar turli madaniyatlar va etnik guruhlariga mansub bo'lishi mumkin. Bunday farqlar, ba'zida, ularning o'rtasida tushunmovchilik yoki qarama-qarshiliklarga olib keladi. Misol uchun, Rossiyada turli etnik guruhlariga mansub yoshlar o'rtasida vaqtinchalik etnik qarama-qarshiliklar yuzaga kelgan. Shunday bo'lsa-da, madaniy tadbirlar va o'zaro muloqot orqali bu farqlarni hal qilishda muvaffaqiyatga erishilgan. Bu psixologik jihatdan empatiya va o'zaro hurmatni rivojlantirishning muhimligini ko'rsatadi.

2. Shaxsiy qarashlar va dunyoqarash: Yoshlarning turli qarashlari va dunyoqarashlari konfliktlarni keltirib chiqarishi mumkin. Misol uchun, bir guruh yoshlar boshqa bir guruhga

qarshi o'zining diniy qarashlarini mustahkamlashga harakat qilganda, bu konfliktni keltirib chiqarishi mumkin. Biroq, ta'lim va tarbiya jarayonida ularga o'z qarashlarini hurmat qilish, boshqa fikrlarni tushunishga harakat qilishning ahamiyatini tushuntirish mumkin.

3. Ta'lim va tarbiya: Yoshlarning ta'lim va tarbiyasi ularning konfliktlarni qanday hal etishini belgilaydi. Misol uchun, koreys va yapon yoshlarining o'zaro kelishmovchiliklari, tarixiy hodisalarga bog'liq, lekin ularni bir-birini tushunishga o'rgatish orqali, yoshlarni birlashtirish mumkin. O'zaro hurmat, tenglik va adolatni tushunish, ularga o'zgarishlarni qabul qilish va konfliktlarni hal qilishda yordam beradi.

4. Yoshlarning o'zligini anglash: Yoshlar o'zlarini qanday anglashlari va o'z kimliklarini qanday aniqlashlari ularning jamiyatga bo'lgan munosabatini belgilaydi. O'zlikni anglash jarayonida ijtimoiy va psixologik konfliktlar ko'pincha yuzaga keladi, ammo bu jarayon milliy birlikni mustahkamlashga olib kelishi mumkin. Misol uchun, ko'plab yoshlar o'zlarining milliy kimliklarini izlash jarayonida, o'z tarixini o'rganib, jamiyatdagi o'rnini anglashadi va shunday qilib milliy birlikni mustahkamlaydilar.

5. Empatiya va muloqot: Yoshlar o'rtasida empatiya va ijobiy muloqotni rivojlantirish, ularning o'zaro tushunishini va konfliktlarni hal qilishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Masalan, Yoshlar orasida xayriya tadbirlari yoki ijtimoiy loyihalar orqali hamkorlik qilish, ularning bir-birini tushunishini oshiradi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Empatiya, yoshlar o'rtasida yaxshi munosabatlar va ijtimoiy hamjihatlikni rivojlantirishda juda muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlar o'rtasidagi konfliktlar turli ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, bu omillarni to'g'ri aniqlash va ularga qarshi samarali strategiyalarni ishlab chiqish jamiyatdagi keng ko'lamli ijtimoiy jarayonlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda natijaga e'tiborimizni qaratadigan bo'lsak, tanlab olingan jami I va II bosqich respondentlarimizdan olingan natijalarga ko'ra, jami 155 nafar talabalardan 70 nafariga konflikt asosiy sababi shaxsiy qarash va dunyoqarash to'g'ri keladigan bo'lsa, ularning 25 nafarida o'zligini anglash omili, 40 nafarida tarbiya omili va qolgan 20 nafarida esa empatiya va muloqot omillari konfliktning asosiy sababi sifatida aniqlandi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar o'rtasidagi konfliktlar va birlikni mustahkamlashning psixologik omillarini chuqur o'rganish, nafaqat yoshlarning individual rivojlanishiga, balki ularning jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qo'shgan hissasini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, yoshlar o'rtasida yaxshilangan kommunikatsiya, emotsional va psixologik salomatlikka e'tibor qaratish jamiyatda ijtimoiy adolat va tinchlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, yoshlar o'rtasida ijtimoiy, madaniy va psixologik muammolarni hal etishda ilg'or psixologik yondashuvlar va ta'lim tizimlarini qo'llash zarur. Bu, o'z navbatida, yoshlarning o'zligini anglashiga, milliy birlikni mustahkamlashga va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Yoshlar o'rtasidagi konfliktlarni hal etish va milliy birlikni mustahkamlash jarayonida psixologik omillar muhim rol o'ynaydi. Konfliktlarni to'g'ri hal etish va ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish, yoshlarning o'zligini anglash va milliy birlikni shakllantirishga olib keladi. Shuning uchun yoshlar o'rtasida ijtimoiy, madaniy va psixologik muammolarni hal etishda ilg'or psixologik yondashuvlar va ta'lim tizimlarini qo'llash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vygotskiy, L.S. (1978). **Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes**. Harvard University Press.
2. Erikson, E.H. (1968). **Identity: Youth and Crisis**. W.W. Norton & Company.
3. Maslow, A.H. (1943). **A Theory of Human Motivation**. Psychological Review, 50(4), 370–396.
4. Giddens, A. (1990). **The Consequences of Modernity**. Stanford University Press.
5. F.T.Tilobov. (2024). **Cultural Heritage as a Tool for Conflict Resolution Among Youth**. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 6(11), 99–102. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume06Issue11-09>

Allayarov Dilshodbek Raximboy o'g'li,
Ma'mun Universiteti NTM Rektor yordamchisi
E-mail:allayarovdilshod@mamunedu.uz
ORCID:0009-0006-5371-5810

SPORT BILAN SHUG'ULLANISH JARAYONIDA TALABALARDA IRODA KUCHINING NAMOYON BO'LISHI VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Mazkur maqola sportchi talabalarning iroda kuchining nomayon bo'lishi, hayajonni yengish sportchi xarakterini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan. Iroda kuchining yaxshi rivojlanganligi musobaqalardagi natijavilgiga bog'liq va musobaqalarda hissiyotini boshqara olish qobiliyatlari o'rganilgan. Sportchilarning iroda kuchining namoyan bo'lishidagi muomalar yuzasida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Irodaviy kuch, musobaqa, hissiyot, sportchi xakteri, sport psixologiyasi, emotsional barqarorlik, stress, irodaviylik, emotsiya, karyera, ruhiyat,

Annotation This article is aimed at the formation and development of an athletic character to overcome the excitement, to make the willpower of athletic students inappropriate. The good development of willpower depends on its performance in competitions, and the ability to control its emotion in competitions has been studied. Thought was made on the surface of the circulation of athletes in the manifestation of willpower.

Key words: Willpower, competition, emotion, athlete's character, sports psychology, emotional stability, stress, willpower, emotion, career, psyche,

Аннотация: Данная статья направлена на формирование и развитие характера спортсмена, преодоление волнения, проявление силы воли у спортсменов студентов. Результативности перед соревнованиях зависит от того развитие силы воли, а на соревнованиях изучаются навыки управления эмоциями. Размышления на поверхности угощений в проявлении силы воли спортсменов.

Ключевые слова: соревнование, эмоции, характер спортсмена, спортивная психология, эмоциональность, стресс, сила воли, гендерные различия, эмоции, карьера, гендерные различия, менталитет, мотивация.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning tashabbusi hamda davlatimiz rahnamoligida jismoniy tarbiya va sportga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. Respublikamizda sportning davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligi, sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalashga ustuvor ahamiyat berilayotganligi hamda buning har tomonlama mukammal qonuniy va tashkiliy asoslari yaratilganligi tufayli sportchi talaba yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantiruvchi, ularni jismoniy hamda ma'nan barkamol etib tayyorlash borasida asosiy omilga aylanib borayotgani muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda sportga qaratilgan e'tibor samarasi sifatida hozirda jahon miqyosidagi sportchilarning yutuqlarini yaqqol misol qilib olsak bo'ladi, shuningdek hech qaysi davlatlar sportchilaridan kam bo'lmagan sharoitlarning yaratilganligi bunga misol bo'la oladi, ularning jahonning yetakchi davlatlari sportchilari bilan tengma teng, hatto ulardan ancha ildamlab ketishini fikrimizning dalili sifatida keltirishimiz mumkun

Salomatlik va jismoniy holat talabalarning ijtimoiy o'zini o'zi rivojlantirish va kasbiy o'zini o'zi anglash muvaffaqiyatini belgilaydi. Inson faoliyatining barcha turlari va har qanday mehnat kishidan mustahkam irodani talab qiladi. Iroda mehnat faoliyati davomida shakllanadi va rivojlanib boradi. Irodaning ongdagi faoliyati harakat maqsadini belgilashda, maqsadga erishish vositalari va yo'l-yo'riqlarini oldindan aniqlab, ma'lum qarorga kelishda hamda bu qarorni ijro etishda namoyon bo'ladi. Inson irodasining qay darajada rivojlanganligi maqsadni qanday ro'yobga chiqarishida ko'rinadi. Irodaviy harakat jarayonlarida kishi ichki va tashqi to'siqlarga duch keladi. Ichki to'siqlar kishining o'ziga, uning ichki mayllariga xos holat. Kishining ichki mayllarini yenga olishi, o'zini boshqarish va o'z ustidan hukmronlik qila bilish layoqati ichki iroda, deb ataladi. Tashqi to'siqlar tevarak-atrofdagi voqelikda uchraydi. Kishining ana shunday

tashqi to'siqlarni yenga olish layoqati tashqi iroda, deb ataladi. Irodaviy faoliyatda tashqi to'siqlarni yengish (tashqi iroda) ichki to'siqlar (ichki iroda) ni yengish bilan uzviy bog'liq.

Barqaror rivojlanish - bu insonning hayotiy faoliyati uchun sifat asosini tashkil etuvchi o'zini o'zi ta'minlaydigan va uzluksiz rivojlanishdir. Insonning hayotiy faoliyati sifati uning meta-ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq. Barqaror rivojlanish shaxsiy va kasbiy o'sish ehtiyojlarini qondirishga, shuningdek, insonning ichki salohiyati va qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Insonning sifatli hayotiy faoliyati uchun zarur bo'lgan barqaror rivojlanish resurslardan foydalanish va saqlashga, ya'ni shaxsning ichki salohiyatini va uning o'ziga xos tabiatini saqlashga asoslanadi (Corcoran & Wals, 1999). Shunday ekan, ta'limga investitsiyalar barqaror rivojlanish ko'rsatkichidir.

Insonning hayotiy faoliyati, uning ehtiyojlarini qondirish va motivatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari shaxsiyatning tipologik o'ziga xosligini saqlab qoladi yoki darajaga keltiradi, bu esa o'zini o'zi amalga oshirishga to'sqinlik qiladi. Kasbiy faoliyat motivatsiyasi tuzilmasidagi motivlar ierarxiyasi ko'pincha jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy farovonligi va uning a'zolarining asosiy ehtiyojlari va meta-ehtiyojlarini qondirish bilan belgilanadi. Kasbiy o'sish va o'zini o'zi anglash motivlari bilan bog'liq bo'lgan meta-ehtiyojlarni qondirish zarurati faqat asosiy ehtiyojlar qondirilganda amalga oshiriladi.

Ehtiyojlarni qondirish kasbiy faoliyat motivatsiyasi tarkibida, aniqrog'i, motivlar ierarxiyasida namoyon bo'ladi (Dombrovskis, Guseva va Murasovs, 2011). Motiv faollashtiruvchi sifatida maqsadli faoliyatning manbai va sababidir (Rubinshtein, 2011). Har xil turdagi o'qituvchilarning kasbiy faoliyati motivatsiyasi tarkibidagi motivlar ierarxiyasi bir xil bo'ladi (Rean, 2008), ammo motivlar boshqa harakatlantiruvchi kuch va ma'noga ega bo'ladi (Erlandson va Pastor, 1981). Shunday qilib, o'qituvchining motivlari yo'nalishi va kuchi hamkasblar va o'quvchilar bilan hamkorlik jarayoniga, shuningdek, sifatli ta'lim jarayonining barqarorligiga ta'sir qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metod. Ko'plab psixologik-pedagogik tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, iqtidorni rivojlantirishda shaxsiy fazilatlarining o'rni katta. Bolaning salohiyati, Leites N.ning fikricha, nafaqat aqliy qobiliyatlarga, balki uning shaxsiy fazilatlariga ham bog'liq. Ijodiy sa'y-harakatlar va yutuqlar nafaqat tafakkurning, balki ma'lum xarakter xususiyatlarining, ixtiyoriy sohaning namoyon bo'lishi natijasidir. Bolalarning (o'z yoshidan oldinda) intellektini shakllantirishda ko'p narsa qadriyat munosabatlariga bog'liq [4].

Shuningdek, Koks S. buyuk odamlar nafaqat yutuqlari, balki shaxsiy xususiyatlari bilan ham mashhur bo'lganligini aniqladi. Olim uchta xususiyatga e'tibor qaratdi: motivlar va sa'y-harakatlarning barqarorligi, o'z qobiliyatiga ishonch, xarakterning mustahkamligi [5].

Natijalar. Psixologik-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, inson rivojlanishining eng muhim mezoni sifatida quyidagi fazilatlarining mavjud bo'lishi kerak: maqsadlarga erishish irodasi, irodalilik, qat'iyatlilik, mehnatsevarlik, intellektual qiziquvchanlik. shaxsiy salohiyat.

Universitet talabalarining iroda kuchini aniqlash maqsadida 15 ta savoldan iborat bo'lgan N.N.Obozov (1997) ning "Iroda kuchini baholash" metodikasi yordamida shaxs turini o'rganishga ahamiyat qaratildi. Tadqiqotda Mamun universiteti talabalaridan 49 nafari qatnashdi. Olingan ma'lumotlar 1 va 2-rasmlarda grafik ko'rinishda keltirilgan.

Eksperimental tadbirlari amalga oshirish natijasida biz qo'llagan metodikada o'quehilaring irodaviy sifatleri orasidagi maksimal va minimal farqlarni ko'rsatadigan har bir savol bo'yicha ijobiy va salbiy javoblar nisbati hisobga olindi.

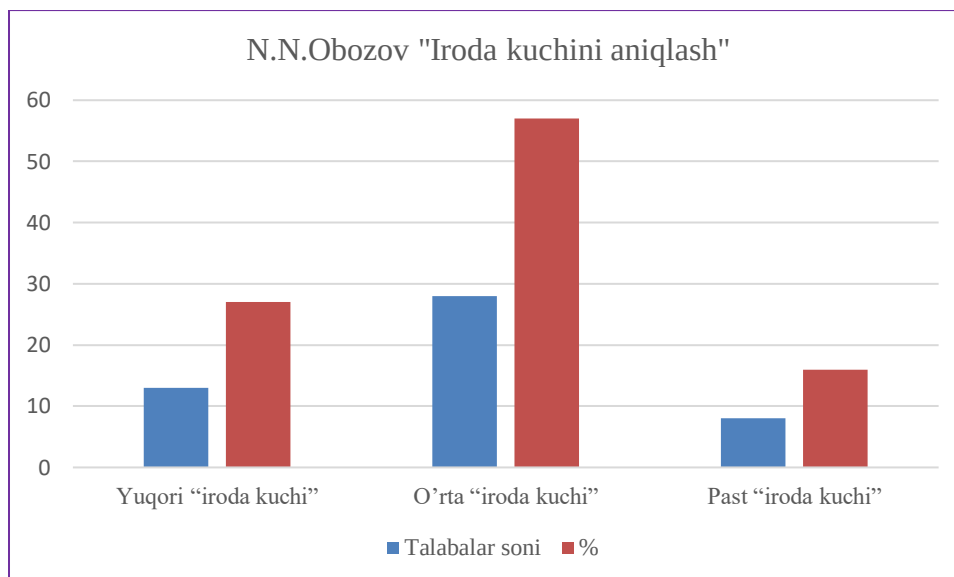
Talabalarda o'zining iroda kuchiga baho berish dinamikasi.

1-jadval.

Darajalar	Talabalar soni	%
Yuqori "iroda kuchi"	13	27
O'rta "iroda kuchi"	28	57
Past "iroda kuchi"	8	16

Irodaviy sifatlar shakllanganligi va uning o'z-o'zini boshqarishga ta'siri ko'rsatkichlarini diagramma ko'rinishi.

1-rasm.

Ma'lum bo'lishicha, sinaluvchilarning eng ko'p qismi "o'rta" iroda kuchiga ega talabalardir. Past iroda kuchiga ega bolgan talabalar nisbatan kamchilikni tashkil etadi. Shuning uchun nisbatan past iroda kuchiga ega bolgan talabalar bilan korreksion tadbirlarni muntazam tarzda tashkil etish talab qilinadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, sinaluvchilarning 27 foizi, ya'ni 13 nafar talaba "yuqori" iroda kuchiga ega. Iroda kuchining ushbu darajasiga mansub bo'lgan o'smirlar o'ziga ishonuvchan, har qanday sharoitda ham o'z aytganidan qaytmaydigan, qat'iyatli, mustahkam iroda kuchiga ega bo'lishadi. Ularga ishonish mumkin, ular hech qachon pand berishmaydi.

"O'rtacha" iroda kuchini talabalarning 28 nafari (57%) namoyon etdi. Iroda kuchining ushbu darajasiga mansub bo'lgan o'smirlarda turli to'siqlarga duch kelinsa, ularni yengishga harakat qilish, chap berish yo'li ko'rinadigan bo'lsa, undan foydalanishga harakat qilish kabi hislatlar hos. Ular o'z xohishlari bilan ortiqcha majburiyatlarni o'z zimmlariga olishga harakat qilishadi.

"Past" iroda kuchiga ega qatnashuvchilar soni kamchilikni, ya'ni 8 nafarni, jami talabalar soniga nisbatan 16 foizni tashkil yetdi. Iroda kuchi qoniqarsiz bolgan o'smirlarda nima oson va qiziqarli bo'lsa, faqat shuni bajarish, majburiyatlarga qo'l uchida munosabada bo'lish, qiyinchiliklarga bardosh bera olmaslik, belgilangan vazifalarning o'rtasida uni tashlab ketishga intilish kabi hislatlar hos bo'ladi.

Xulosa. Irodani o'z xatti-harakati va faoliyati ustidan ongli ravishda nazorat qilish deb ta'riflash mumkin. Zero, iroda maqsadli faoliyat va xulq-atvorga intilishda tashqi va ichki to'siqlarni engib o'tishga imkon beradi. Axloqiy yo'nalish shaxsning motivatsion-irodaviy xususiyatlari bilan belgilanadi. O'quvchining ixtiyoriy jarayonlari, hodisalari va his-tuyg'ulari harakatga turtki beruvchi va maqsadga erishishning o'ziga xos texnikasi sifatida namoyon bo'ladi.

Qanchalik ko'p vaqtini va e'tiborini sportga qaratsalar ularning musobaqalarda yaxshi natijalarga erishish imkoniyati ko'p bo'ladi.

Sportda nafaqat musobaqalar va g'alabalardan iborat, balki tinimsiz mehnat va mashaqatlar, tayyorgarlikning cheksiz soatlari mehnatlar yotadi.

Yaxshi natijalarga erishgan sportchilardan suhbatlashish o'rganishlar orqali muvaffaqiyati ortida nima turganini tushunishimiz mumkun. Ular jismoniy va ruhiy tayyorgarlik, ovqatlanish va dam olishlari orqali sport yutuqlarining eng yuqori cho'qqilariga chiqishga yordam beradigan muayyan strategiyalarni ishlab o'zlari uchun rejalar tuzadilar[12].

Sport mashg'ulotlarida ovqatlanishlarning ham katta ahamiyatga ega. Jismoniy tayyorgarlik sport yutuqlarining asosidir. Bular orqali nafaqat sportchilarning jismoniy fazilatlarini oshiradi, balki ularning texnikasi, taktikasi va charchoqqa qarshi turish qobiliyatini ham yaxshilaydi. Yaxshi natijalarga erishgan sportchilarning mashg'ulot rejimlari puxta rejalashtirilgan va turli mashqlarni o'z ichiga olgan bo'ladi.

Ilmiy tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi fikrlar mos keladi.

1. Irodasi past bo'lgan talabalarning sharoitlarini yaxshilash va ularning mavjud o'qish imkoniyatlari haqida tez-tez ma'lumot darajasini oshirish.
2. Javoblar uchun motivatsion nutqlarni tashkil qiling.
3. Tadqiqot natijalari asosida tuzatish dasturini ishlab chiqish va xodimlarni tayyorlash.
4. Tuzatish dasturi va mashg'ulotlardan so'ng jarayonni takrorlang va natijalarni tekshiring.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. D. Bogoyavlenskaya (ed.), Iqtidorning ishchi kontsepsiyasi, 2-nashr., o'zgartirilgan. Moskva (2003).
2. I. Isaeva, Individual o'quv marshrutlarini loyihalash texnologiyasi: o'quv qo'llanma. Magnitogorsk, Magnitogorsk nashriyoti. davlat texnikasi. G. I. Nosov nomidagi un-ti (2015).
3. K. Kennedi, J. Farli, iqtidorli talabalarga maslahat berish: maktabga asoslangan mulohazalar va strategiyalar. Boshlang'ich ta'lim xalqaro elektron jurnali, 10(3), 361-367 (2018).
4. S. Lezina, Iqtidorni rivojlantirishda shaxsiy omillarning rolini o'rganish (boshlang'ich maktab o'quvchilari va o'smirlar): dis. ... psixologiya fanlari nomzodi, Moskva, 27 (2001).
5. D. Matthews, Book Review: Mindset: The New Psychology of Success, Dweck, C. S. (2006), Iqtidorli bolalar, 1(2), 7-modda, 66 (2007).
6. A. Kurt Xeller va boshqalar. (tahrir). Iqtidor va iste'dod bo'yicha xalqaro qo'llanma, 2. ed. (Rev. repr.). Amsterdam [va hokazo], Elsevier, XV, 11 (2002).
7. A. N. Rinn, J. A. Plucker, V.B. Stoking, iqtidorli talabalarning affektiv rivojlanishini rag'batlantirish: Akademik o'zini o'zi kontsepsiyasining ta'siriga qarash. O'QITISH 9 SHS Web of Conferences 97, 01045 (2021)
8. Sportchi talabalarda kechadigan ruhiy tushkunlik holatini muhim jihatlarini o'rganishning psixologik xususiyatlari ad raximboy o'g'li - international scientific research ..., 2023
9. Creativity is the key of problem solving and innovation ZD Ruzmetova - Innovative Development in Educational Activities, 2024
10. "Temurbeklar maktabi"larida ingliz tili mashg'ulotlarida o'quvchilarning ijtimoiy kompetentsiyasini shakllantirish sb Shanazarovna-современное образование (Узбекистон).2021
11. Sportchilarning sport musobaqlarida ishtirok etishning psixologik xususiyatlari d allayarov - UzMU xabarleri, 2024
12. Katilimcilarla yopilan röportajlar,Zafere Giden Yol: Spor Müsabakalarına başarılı bir şekilde Hazırlanmanın sırları.2023

Hojiyeva Zulfiya O'ktamovna,
Nizomiy nomidagi TDPU, Umumiy pedagogika kafedrasida dotsenti, (PhD)

Karimova Gulshahnoz Murodovna,
Osiyo Xalqaro Universiteti 2-bosqich magistranti

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MULTIMEDIALI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA IJODIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish jarayonida zamonaviy texnologiyalardan bevosita multimedia texnologiyalardan foydalanilgan holatda darslarni tashkil etishda o'quvchilarning ijodiy fikrlashining nechog'lik rivojlanishi to'g'risida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Bundan tashqari olimlarning tadqiqotidan olingan fikrlar hamda natijalar tahlili ham maqoladan o'rin egallagan. Shuningdek, qobiliyatlarni rivojlantirish va shakllantirish jarayoni, multimedia vositalari boshlang'ich sinflarni yetakchi turdagi konsepsiyalar va tushunchalar bilan tutishga hamda ijodiy qobiliyatlarning tarkibiy qismlari to'g'risida kerakli ma'lumotlar bilan maqola boyitilgan.

Kalit so'zlar: multimedia, ko'nikma, aqliy faoliyat, ijodiy fikrlash, qobiliyat, vizual ifoda, kreativlik, kontekstualizm, konvergent fikrlash, divergent fikrlash.

Аннотация: В данной статье дается информация о развитии творческого мышления учащихся в случае использования мультимедийных технологий непосредственно из современных технологий в процессе обучения учащихся младших классов. Кроме того, в статье также проведен анализ мнений и результатов исследований ученых. Также статья обогащена необходимой информацией о процессе развития и формирования способностей, мультимедийных средствах для содержания начальных классов с ведущими понятиями и понятиями, а также составляющими творческих способностей.

Ключевые слова: мультимедиа, умение, мыслительная деятельность, творческое мышление, способности, образное выражение, креативность, контекстуализм, конвергентное мышление, дивергентное мышление.

Abstract: This article provides information on the development of students' creative thinking in the process of organizing lessons using modern technologies, including multimedia technologies, in the process of teaching primary school students. In addition, the article also contains an analysis of the ideas and results of the research of scientists. Also, the article is enriched with the necessary information about the process of developing and forming abilities, multimedia tools for introducing primary school students to leading concepts and concepts, and the components of creative abilities.

Key words: multimedia, skills, mental activity, creative thinking, abilities, visual expression, creativity, contextualism, convergent thinking, divergent thinking.

Kirish. Multimedia vositalari o'qituvchilarning o'quv uslubini har tomonlama zamonaviylashtirishda badiiy aniqlash va turli pedagogik mashqlarga ishonch yaratish uchun ham yordam beradi. Bu vositalar o'quvchilarni ko'rsatkichlari va o'zlashtirishlaridan qat'iy nazar, turli yo'nalishlarda tajribaga ega bo'lish imkonini yaratadi. O'quvchilar uchun multimedia vositalaridan foydalanish, elektron mahsulotlar va media mavzulariga mutanosib bo'lishi zarur. Shu bilan birga, o'qituvchilar talabalarni zamonaviy va samarali usulda o'qitish bo'yicha ijobiy natijalar beradi. Bunday uslub barcha o'qituvchilar uchun o'ziga xos imkoniyatni yaratadi edi va chegaralari minimal hisoblanardi. Shuningdek, multimedia vositalari boshlang'ich sinflarni yetakchi turdagi konsepsiyalar va tushunchalar bilan tutishga mumkinligini beradi, bu esa o'quvchilarning ishonchini oshiradi. Jumladan, boshlang'ich sinflarni o'qitishda multimedia vositalaridan foydalanish o'quvchilar va o'qituvchilar foydalanishiga qaramay, o'quv jarayonlarini yuqori natijalarga yetaklaydi va o'quvchilarni ushbu yosh davrasida mamlakatimiz mustaqillik yillar davomida o'rnatilgan murakkab talablari sifatida tadbiriq etiladi.

Hozirgi vaqtda kompyuterlashtirish inson hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan bo'lib, bu ishlab chiqarish va madaniyat, hayot va fan, san'at va ta'lim sohalarida o'z aksini topgandir. Shu munosabat bilan, axborot texnologiyalariga egalik qilish va ulardan foydalanish zamonaviy dunyoda o'qish va yozish qobiliyati kabi fazilatlar bilan bir qatorda joylashtirilgan. Bugungi kunda, bunday holatlar tufayli, davlat va umuman jamiyat nostandart qarorlar qabul qila oladigan va ijodiy fikrlay oladigan odamlarga muhtoj. Texnologiyalar va ma'lumotlarni mohirona va samarali biladigan odam boshqacha, yangi fikrlash uslubiga ega, o'z faoliyatini tashkil etishda ham, yuzaga kelgan muammoni baholashda ham tubdan farq qiladi, deb hisoblashadi. Insonning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jamiyatning eng muhim muammolaridan biridir. Iqtisodiy tizimning o'zgarishi, yangi bozor munosabatlari bilan bog'liq jamiyat hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar ta'lim tizimini tez o'zgaruvchan, dinamik dunyoda o'z taqdirini o'zi belgilashga qodir bo'lgan yosh avlodni tayyorlashga yo'naltiradi. Zamonaviy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish postindustrial axborot jamiyatiga o'tishni ta'minlash zarurati bilan bog'liq bo'lib, bu ta'limning yangi sifatiga erishish uchun umumta'lim maktabini yangilashni, uning qobiliyatlari, qiziqishlari va moyilliklarini har tomonlama va uyg'un rivojlantirishni o'z ichiga olgan har bir o'quvchining shaxsiyatini yaxlit rivojlantirish jarayonini ta'minlashni, madaniy, yuqori axloqiy, ijodiy faol va ijtimoiy yetuk shaxsni shakllantirishni talab qiladi. Umumiy o'rta ta'limning tuzilishi va mazmuni konsepsiyasida ta'kidlanganidek, umumiy ta'limning asosiy maqsadi ijodiy salohiyatni dinamik ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda, ham o'z hayotiy manfaatlarida, ham jamiyat manfaatlarida amalga oshirishga qodir bo'lgan har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishdir.

Adabiyotlar tahlili. L.S.Vigotskiy qobiliyatlarning uchta asosiy xususiyatini ochib bergan.

Birinchidan, bu qobiliyatlarni ma'lum bir madaniyatda mavjud bo'lgan voqelik bilan o'zaro ta'sir qilish usullari sifatida tushunishdir.

Ikkinchidan, qobiliyatlarning shakllanishi yaxlit ongli rivojlanish qonuniyatlariga bo'ysunish deb tushuniladi va butun bilan bog'liq holda tahlil qilinadi.

Uchinchidan, qobiliyatlarning rivojlanishi bolaning madaniy yutuqlarni o'zlashtirishi orqali tavsiflanishi mumkin.

Shunday qilib, qobiliyatlarni rivojlantirish va shakllantirish jarayoni madaniyatda mavjud bo'lgan inson bilish usullarining uzviy shakllanishi sifatida ishlaydi. Qobiliyatlarni rivojlantirishning markaziy shakllanishi belgisi – bu so'zdir.

V.N.Drujinin umumiy qobiliyatlarni quyidagilarga ajratgan:

1. aql (qobiliyat sifatida qaror qabul qilish),
2. o'rganish qobiliyati (ma'lumot va bilimlarni egallash qobiliyati)
3. ijodkorlik (yoki ijodiy fikrlash) - yaratishning umumiy qobiliyati (mavjud bilimlarni o'zgartirish) ga ajratadi.

B. M. Teplov ijodiy qobiliyatlarni bir shaxsni boshqasidan ajratib turadigan, shaxs uchun mavjud bo'lgan bilim va ko'nikmalarning haqiqiy zaxirasiga kamaytirilmagan, balki ularning rivojlanish tezligi va qulayligini belgilaydigan ma'lum individual va psixologik xususiyatlar deb hisobladi. Ijod muammosi bo'yicha taniqli mahalliy olim-tadqiqotchi

Chet ellik olimlarning asarlarida "ijodkorlik" tushunchasi mavjud bo'lib, u yondashuv asosida boshqacha ta'riflanadi:

- 1) umumiy intellektual iste'dodning tarkibiy qismi sifatida;
- 2) universal kognitiv qobiliyat sifatida;
- 3) barqaror shaxsiy mulk sifatida.

Kognitiv yondashuv vakillari ijodkorlikni aqliy faoliyatning mustaqil o'ziga xos shakli sifatida ajratmaydi. Ularning fikriga ko'ra, ijodkorlik ko'p qirrali va moslashuvchan axborotni qayta ishlash bilan ajralib turadigan intellektual qo'llash usuli sifatida ishlaydi.

R.Sternbergning fikricha, ijodkorlikning strukturasi "zakovatning uchta maxsus qobiliyati" bilan ifodalanadi:

- 1) sintez - muammo va vaziyatlarga yangi nuqtai nazardan qarash va kundalik fikrlash tarzidan qochish;

2) tahlil - fikrni yanada rivojlantirishga arziydimi yoki yo'qligini baholash;

3) amaliy kontekstualizm – taklif etilayotgan g'oyaning ahamiyatiga boshqalarni ishontirish.

Boshqa xorijiy psixologlar esa boshqacha tushunchaga amal qilishadi - ijodkorlik mustaqil (avtonom) jarayondir. J.Gilford ijodkorlikni "universal kognitiv ijodiy qobiliyat" deb ta'riflaydi, bu divergent fikrlashga asoslangan (muammoni hal qilishning bir nechta variantlarini topishga qaratilgan). U ijodkorlik tarkibiga kiradigan quyidagi aqliy qobiliyatlarni aniqladi, xususan:

- 1) fikrlashning ravonligi (ko'p sonli variantlar va g'oyalarni takrorlash qobiliyati);
- 2) fikrning moslashuvchanligi (turli xil yechim strategiyalarini qo'llash qobiliyati);
- 3) o'ziga xoslik (banal va aniq javoblarni e'tiborsiz qoldirish qobiliyati);
- 4) qiziquvchanlik (muammoni his qilish qobiliyati);
- 5) ishlab chiqish (fikrni batafsil bayon qilish qobiliyati).

S.Mednik ijodkorlikni assotsiativ jarayon sifatida tushunadi. Uning tushunishida ijodiy qobiliyatlar rivojlangan konvergent fikrlash va divergent fikrlashning sintezidir.

Ya.A. Ponomarev ham sezgi ahamiyatiga e'tibor qaratadi va uni ijodkorlikning asosiy elementlaridan biri sifatida qayd etadi. Ijodiy qobiliyatlar muammosini keyingi o'rganish ijodiy qobiliyatlar tarkibida xulq-atvor va shaxsiy jihatlarni (kognitiv-affektiv komponent) ko'rib chiqish va mustahkamlashga olib kelishini ta'kidlaydi.

E. Tunik ijodiy qobiliyatlarning quyidagi tarkibiy qismlarini belgilaydi:

- tavakkalchilik
- murakkablik,
- tasavvur,
- qiziquvchanlik.

A.M. Matyushkin ijodiy iste'dodni o'rganib chiqdi va o'ziga xos sintetik tuzilmani asosladi:

- 1) kognitiv motivatsiyaning yuqori darajasi;
- 2) tadqiqot faoliyatining yuqori darajasi;
- 3) aqliy operatsiyalarning moslashuvchanligi;
- 4) aqliy operatsiyalarning ravonligi;
- 5) bashorat qilish va bashorat qilish qobiliyati;
- 6) yuksak axloqiy, estetik va intellektual baholarni ta'minlovchi standartlar va ideallarni yaratish qobiliyati hisoblanadi.

A. M Matyushkin ijodiy qobiliyatlarning quyidagi tuzilishini ko'rib chiqadi:

-fikrlash (divergent, konvergent);
- aqliy faoliyatning sifat xususiyatlari (ravonlik, turkumlashtirish kengligi, o'ziga xoslik, moslashuvchanlik);

-ijodiy farovonlik; tasavvur;

-intellektual tashabbus (muammoga sezgirlik, ijodiy faoliyat).

D.S.Gorbunova bir-biriga bog'langan uchta tarkibiy elementni belgilaydi:

- 1) bilimga motivatsiya;
- 2) ijodiy fikrlash;
- 3) ijodiy shaxs sifatleri.

T.A. Barisheva, divergensiya va motivatsiya bilan bir qatorda, ijodiy qobiliyatlar tarkibida estetik tarkibiy qismni (perfeksionizm, shakl-ijodkorlik) o'z ichiga olishini ta'kidlab o'tgan.

L.G. Karpova kichik maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlari tarkibida hissiy, kognitiv va motivatsion komponentlar mavjudligini asosladi. Umuman olganda, ilmiy tadqiqot adabiyotlarida ijodiy qobiliyatlarning tuzilishi masalasida umumiy tushunchalar shakllanmagan. Biroq, shaxsiy, motivatsion va kognitiv komponentlar ushbu masala bo'yicha ko'plab ishlarda aks ettirilgan. Ko'pgina tadqiqotchilar o'zlarini ushbu komponentlar bilan cheklashadi.

Shunday qilib, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning ijodiy qobiliyatlari tuzilishi, bizning tushunchamizda quyidagicha ko'rinishi mumkin:

- 1) kognitiv-emotsional komponent (temperamental xususiyatlar, divergent fikrlash, hissiy sezgirlik, ekspressivlik);
- 2) shaxsiy-ijodiy komponent (ijodiy tasavvur, salohiyat, mustaqillik, tanqidiylik, intellektual faoliyat va tavakkalchilik);
- 3) motivatsion-qiymatli komponent (faoliyatning ijtimoiy ahamiyatga ega motivlari, ijodiy faoliyatga bo'lgan ehtiyoj va ijodiy faoliyat qiymatini tan olish);
- 4) faoliyat-jarayon komponenti (odamning xatti-harakati va ijodiy mustaqilligini optimallashtirish qobiliyati);
- 5) refleksiv komponent (o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalash istagi, ijodiy faoliyatni o'z-o'zini baholash) kabilarni kiritish mumkin.

Multimedia vositalaridan foydalanish orqali boshlang'ich sinflarning darsini tashkil etish orqali o'quvchilarning ma'lumot va axborotlarni qabul qilish sifati va tezligini samarali tarzda oshirish mumkin. Bundan tashqari multimedia texnologiyalar orqali ijodiy fikrlash — bu qimmatli va asl g'oyalarni yaratishga olib keladigan fikrlash yo'nalishidir. Barcha insonlar ijodiy fikrlash hamda «kundalik» ijodkorlik (kundalik muammolarga nostandart tarzda yechim topish) bilan shug'ullanishlari mumkin. Ijodiy fikrlash nafaqat ijodiy asarlarni yaratish yoki san'at bilan bog'liq tasavvur etish vaziyatlarida, balki muammolarni yoki ijtimoiy masalalarni hal qilish kabi boshqa sohalarida funktsional bo'lgan vazifalarda ham qo'llanilishi mumkin.

Shuningdek, baholash dasturi doirasida o'quvchilarning turli xil va o'ziga xos g'oyalarni yaratish qobiliyati, shuningdek, turli vaziyatlarda yoki «sohalarda» g'oyalarni baholashi va takomillashtirishi o'rganiladi.

Baholash to'rtta sohani o'z ichiga oladi:

- yozma ifoda,
- vizual ifoda,
- ijtimoiy muammolarni hal qilish
- ilmiy muammolarni hal qilish.

Ushbu sohalarining har birida o'quvchilar tomonidan bitta to'g'ri javobi bo'lmagan ochiq topshiriqlarni bajaradilar. Ulardan alohida bir nechta javoblarni taqdim etishlari yoki oddiy bo'lmagan javob yaratishlari so'raladi. Ushbu javoblar ijodiy matn yoki vizual tasvir shaklida muammoning yechimi bo'lishi mumkin. Nima uchun o'quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirish muhim hisoblanadi? Kreativ fikrlash o'quvchilarning tajribalarini, harakatlarini, voqealarni yangi va shaxsan mazmunli talqin qilishlarini qo'llab-quvvatlash orqali ularning ilmiy qiziqishi va yutuqlariga, o'z-o'zini anglashi va ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Sinfdan tashqari, ijodiy fikrlash o'quvchilarga doimiy va tez o'zgaruvchan dunyoga moslashishga yordam beradi. O'quvchilarning ijodiy fikrlashlarini qo'llab-quvvatlash ularga o'zlari yashayotgan jamiyatning bugungi va kelajakdagi ishchilari sifatida rivojlanishiga hissa qo'shishga yordam beradi: dunyodagi turli tashkilotlar va jamiyatlar yuzaga kelayotgan murakkab muammolarni hal qilish uchun innovatsiyalar va bilimlarni yaratishga tobora ko'proq tayanib, jamoaviy uyushma sifatida innovatsiyalar va ijodiy fikrlashga ahamiyat bermoqda. Shuni takidlash joizki, kreativ fikrlashni baholash tizimida sohalar qancha ko'p kiritilsa, qamrab olinayotgan tushincha ham yetarlicha bo'ladi. Mana shunday holatda ham, davlat dasturlaridagi tadqiqotlariga qo'yiladigan amaliy va mantiqiy cheklovlar o'quvchilarning fikrlashini baholashda asosiy rol o'ynaydi.

Natijalar tahlili. Hozirgi kunda ko'pgina maktablarda boshlang'ich sinflarda interfaol doska mavjud va o'qituvchilar undan faol foydalanmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga "So'zlar" o'yinini taklif qilish mumkin. Ushbu o'yinda o'quvchilar 2 ta jamoaga bo'linadi, ular bir so'zdan matematikaga tegishli bo'lishi kerak bo'lgan juda ko'p turli so'zlarni yasashlari kerak hisoblanadi. Bu orqali taqdim etilgan vazifalar kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratiladi. Bu topshiriqlar aniqlik elementlarini o'z ichiga oladi, bu esa o'quvchi uchun darsni yanada jozibali va qiziqarli qiladi. Maktab o'quvchilari ko'proq e'tiborli, tirishqoq, darsda tashabbus ko'rsatadilar va muhokama qilish uchun o'z yechimlarini taklif qilishdan tortinmaydilar. Vazifalar shunday tanlanadiki, o'quvchilar ushbu

material yordamida mustaqil ravishda figura tuzish, masalalar o'ylab topish va ularni tez yechish, sonlar qolipini aniqlash, aqliy hisob-kitoblarni bajarishni o'rganadilar. Talabalar nafaqat o'quv material bilan ishlashni, balki yechimlarga ijodiy yondashishni ham o'rganadilar. Natijada esa yoshlarning ijodiy rivojlanishida multimedia texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini tekshirishga qaratilgan tadqiqot natijalarini qiyosiy tahlil qilishdan iboratdir. Tanlangan mashqlar to'plamini o'tkazgandan so'ng, boshlang'ich maktab o'quvchilarida fikrlashning ijodiy rivojlanish dinamikasi aniqlandi. Bu nazorat tadqiqoti boshlang'ich maktab o'quvchilarida ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradigan mashqlarni amaliyotda qo'llash samaradorligini baholashga imkon beradi.

Shunday qilib, tashxis natijalari 50% tashkil qildi, bu esa o'z o'rnida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy vazifalarni bajarishga qiziqish, o'zlarini ijodiy shaxs sifatida isbotlash istagini namoyon etdilar, garchi ular har doim ham kerakli darajada muvaffaqiyatga erisha olmasalar ham. Topshiriqlarni bajarish natijalariga ko'ra, asosan 2-3 bola har bir topshiriq uchun 5 ball olganligi aniqlandi. Qolgan bolalar topshiriqni bajarish uchun 3 ball olishadi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, kichik maktab o'quvchilarida ijodiy tasavvur va fantaziya yetarli darajada rivojlanmagan. Bolalar matn ustida g'ayrioddiy, o'ziga xos, batafsil ishlay olmaydilar yoki kitob yoki she'rga bo'lgan munosabatini hissiy jihatdan ifoda eta olmaydilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida multimediali texnologiyalar vositasida ijodiy fikrlashni shakllantirish metodikasi keltirilgan:

1-jadval

Bo'lim	Tafsilotlar
Maqsadlar	- O'quvchilarda ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish
	- Multimediali texnologiyalarni samarali qo'llash orqali ta'lim jarayonini boyitish
	- O'quvchilarning muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini oshirish
Metodlar	- Interaktiv o'qitish usullari (interaktiv darslar, taqdimotlar)
	- Projekt asosida o'qitish (loyiha ishlari, guruh loyihalari)
	- Muammoli vaziyatlar yechimi (case study)
	- O'yinlar va simulatsiyalar
Vositalar	- Kompyuter va planshetlar
	- Interaktiv doskalar (smartboard)
	- Ta'lim dasturlari va ilovalar (masalan, PowerPoint, Canva, Scratch)
	- Internet resurslari (ta'lim videolari, onlayn platformalar)
Faoliyatlar	- Multimediali taqdimotlar yaratish
	- Video va animatsiyalar tayyorlash
	- Interaktiv o'yinlar va viktorinalar o'tkazish
	- Raqamli hikoyalar yozish va namoyish qilish
	- Guruh loyihalari va hamkorlikda ishlash
Baholash	- Ijodiy ishlar va loyihalarni baholash (prezentatsiyalar, videolar, dizaynlar)
	- O'quvchilarning faol ishtiroki va muloqot darajasini kuzatish
	- Anketalar va so'rovnomalar orqali fikrlarni yig'ish
	- O'qituvchi kuzatuvlari va baholash kriteriyalari (ijodiy yechimlar, fikrlash jarayoni)
Resurslar	- Ta'lim materiallari va qo'llanmalar
	- Multimediali qurilmalar va dasturlar
	- O'qituvchilar uchun treninglar va kurslar
Qo'shimcha Tavsiyalar	- Ota-onalarni jalb qilish va ularni ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash
	- Ta'lim muassasalarida texnologik infratuzilmani yanada

	rivojlantirish
	- Innovatsion metodlarni joriy etishda doimiy ravishda yangiliklardan xabardor bo'lish

Ushbu jadval metodikaning asosiy komponentlarini tizimli tarzda ko'rsatib beradi va boshlang'ich sinf o'quvchilarida multimediali texnologiyalar yordamida ijodiy fikrlashni shakllantirish jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy fikrni rivojlanish muammosi holatini tahlil qilib, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining psixologik-pedagogik nazariya va amaliyotda fikrlashlari, biz uning hozirgi bosqichdagi dolzarbligini aniqlash natijasida o'quv jarayonida ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratishini aniqladik. Shu bilan birga o'quv faoliyatining mazmuni, texnologik va diagnostika komponentlarini ham birga ko'rildi. Buning uchun boshlang'ich maktabda eng katta imkoniyatlarni gumanitar fanlar, ayniqsa, adabiy o'qish berishi tavsiflandi. Boshlang'ich maktab yoshidan boshlab bolalarning qiziqishi va kognitiv faolligini rivojlantirish va shakllantirish kerak. Dars faoliyatida bolalarning mustaqil izlanish va izlanish jarayonida yangi bilimlarni egallashlari uchun sharoit yaratish muhim, bu esa bilimning ijodiy darajasiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Д.Б.Богоявленская Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д.Б. Богоявленская. - Ростов-на-Дону, 2003.
2. Л.Л.Алексеева, Планируемые результаты начального общего образования[Текст]/Л.Л. Алексеева. – М.: Просвещение, 2010. – 128 с.
3. I.K.Bakhtiyorovna Methodological Conditions for the Organization and Management of Working with Difficult and Idle Students //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 115-119.
4. A.Z.Djamilovna I.H.Bakhtiyorovna. Study of the formation of crime motivation in adolescents as a problem of psychological research //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 1-8.

Kozimova Nigora Abduqahorovna,
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

OLIY TA'LIMDA TAHSIL OLADIGAN 1-KURS TALABALARINING O'QUV FAOLIYATIDAGI YOLG'IZLIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy talimda tahsil oladigan 1-kurs talabalarining o'quv faoliyatidagi moslashuv jarayonidagi yolg'izlik holatlari hamda buning oqibatida turli-tuman vaziyatlarga duch kelishlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, talabalaridagi yolg'izlik holatlari bo'yicha chet ellik olimlarning qilgan tadqiqot ishlaridan ma'lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari maqolada zamonaviy talaba o'zining rivojlanish tendensiyalari, g'arbda talabalari hamda sharq talabalarining yolg'izlik xususiyatlari hamda moslashuv jarayonlari va hissiy-emotsional sohalari ham yuqori darajada yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Yolg'izlik fenomeni, psixodinamik yondashuv, sotsiologik yondashuv, kognitiv yondashuv, interaksionistik yondashuv, ekzistensial yondashuv

Аннотация: В данной статье студенты 1 курса, обучающиеся в высших учебных заведениях, рассматриваются как одинокие в процессе адаптации к образовательной деятельности и сталкиваются с различными ситуациями в результате этого. Также приведены исследования зарубежных ученых об одиночестве. представлена информация студентов по их работам. Кроме того, в статье также раскрываются тенденции развития современного студента, особенности одиночества западных и восточных студентов, процессы адаптации и эмоционально-эмоциональной сферы.

Ключевые слова: Феномен одиночества, психодинамический подход, социологический подход, когнитивный подход, интеракционистский подход, экзистенциальный подход.

Abstract: This article discusses the loneliness of first-year students in higher education during the adaptation process in their academic activities and the various situations they encounter as a result. In addition, information is provided from research studies conducted by foreign scientists on loneliness in students. In addition, the article reveals the development trends of the modern student, the characteristics of loneliness in Western and Eastern students, as well as the adaptation processes and emotional and mental spheres.

Key words: Loneliness phenomenon, psychodynamic approach, sociological approach, cognitive approach, interactionist approach, existential approach.

Kirish. Oliy ta'limda o'qish davri inson hayotidagi eng muhim davrlardan biridir. Bu vaqtda yosh shaxsning shaxs, kasb egasi, jamiyat a'zosi sifatida shakllanishi sodir bo'ladi, bu esa ta'lim faoliyati va ijtimoiy muhitning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liqdir. Bu davr bir qator o'ziga xos jarayonlar bilan tavsiflanadi: kasbiy o'zini o'zi belgilash, kasbiy muhim fazilatlarni rivojlantirish, shaxsiy ma'nolar va qiymat yo'nalishlari tizimini shakllantirish, ta'lim sharoitlari va atrof-muhitga moslashish kabilar hisoblanadi. Shu bilan birga, moslashish boshqa jarayonlarning paydo bo'lishi uchun shartdir. Talabalarning moslashuvi uning kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy rivojlanishi samaradorligini oshirish omilidir. Jamiyatning tegishli tayyorgarlikka ega bo'lgan mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoji doimiy bo'lib, bu ta'lim sohasidagi jadal islohotlar sharoitida psixologlar, ta'lim rahbarlarining e'tiborini tobora ko'proq jalb qilmoqda. Talabalarning moslashuvi va oliy ta'limmuhiti o'rtasidagi o'zaro ta'sirga e'tibor kuchayib bormoqda, chunki moslashish jarayoniga atrof-muhit sharoitlarini baholashga ta'sir qiladi. Bu masalani o'rganish talaba ongida shakllanadigan obrazni boshqarish orqali moslashish jarayonini boshqarish istiqbollari ochadi. Amaldagi texnologiyalar cheklangan auditoriya (ma'ruzalar, treninglar, seminarlar) bilan ishlashga qaratilgan bo'lib, atrof-muhitni baholashning o'zgarishi ommaviy idrokga ta'sir qiladi, bu moddiy va vaqt resurslarini tejaydi. Bundan tashqari, atrof-muhitni baholash yaratilgan stereotiplarning barqarorligi tufayli moslashish

samaradorligini oshirish uchun foydalaniladigan aloqa texnologiyalariga qaraganda uzoq muddatli ta'sirga ega.

Hozirgi kunda jamiyatimizda insonlarning tafakkuri va hayotga munosabati o'zgarmoqda. O'tmish qoldiqlaridan voz kechgan jamiyatimiz a'zolari hayotida o'z o'rnini yangicha ishonch ortib bormoqda. Kishilarmiz ongida demokratik qadriyatlar eng muhim yutuq bu aholining shu jumladan yoshlarning faolligi oshayotgani, hayotimizni isloh etish va yangilash zarurligiga, mamlakatimizning kelajagiga bo'lgan qat'iy ishonchdir.

Ma'lumki, shaxs kamolga yetib borar ekan, unga atrofdagi tashqi muhit, shaxslararo munosabatlar, ta'lim olayotgan muassasasi hamda oilaviy muhit tizimli ravishda ta'sir ko'rsatadi. Shu bois shaxs hayotida ijobiy tomonlar bilan bir qatorda salbiy jihatlar ham farqlanadi. Bu esa o'z-o'zidan shaxsda emotsional holatlarda zo'riqish, xavotirlanishni yuzaga kelishiga olib keladi va shaxsning kamolga yetishiga to'sqinlik qilib yol-izlikka mahkum qiladi.

Zamonaviy talaba o'zining rivojlanish tendensiyalari va mazmuni jihatdan murakkab olamda yashaydi. Talabalarning ruhiy holati har doim maktab psixologlari, o'qituvchilari, otionalarning diqqat-e'tiborida bo'lgan. Ruhiy tushkunlik holatidagi bolalarda stress holatiga kuchli reaksiya holati kuzatilib, ular nihoyatda emotsional hamda hama narsani ko'ngliga yaqin oladilar, oqibatda ularning yolg'izlik holatiga zaifligi kuchayib boradi. Bolaning og'ir depressiv holati uning shaxsiyatini keskin o'zgartirib yuborishi mumkin.

G'arbda talabalaridagi yolg'izlik shaxs bo'lib yetishishning alohida sharti deb qabul qilingan. Sharqda esa yolg'izlik, tanholik, o'z ma'naviy dunyosini boyitish tushunchasi bilan bog'liq. Shunday qilib, yolg'izlik shaxsning rivojlanishi, yetuk inson bo'lib yetishishida zaruriy shartlardan biri bo'lib qoldi.

Adabiyotlar tahlili. Freydning shogirdi va izdoshi K. Xorni asabiy shaxslarni toifalashni tavsiflash natijasida ularning har birida ko'ngilchan, o'zini chetga olgan, agressiv xarakterlarda ifodalanadigan yolg'izlik hissiga izoh beradi. Talabalaridagi yolg'izlikni tushuntirishda psixodinamik yondashuv namoyandalaridan D.Zilburg, G. Sallivan, F. Fromm-Reyxman, Barton, Ferrera, Rubens, Lidermanlar o'z izlanish-larida diqqat-e'tiborni shaxsiy xarakter xislatlarining qay biri yolg'izlik hissini kechirishga olib kelishini aniqlashga qaratganlar. Ular qisman yoki umuman tashqi omillarni e'tibordan chetda qoldirganlar.

1938 yilda D.Zilburg birinchi marta talabalaridagi yolg'izlikning psixologik tahlilini ilmiy asoslab berishga hamda "yolg'izlik" va "yakkalanish" tushunchalarining o'rtasidagi farqni ochib berishga urindi. Bunda u "yolg'izlik" tushunchasini kimsasizlik sifatida, "tanholik"ni esa kayfiyatga bog'liq ravishda yuzaga keladigan me'yoriy holat deb talqin qiladi. D.Zilburgning fikricha, "tanholik" insonning aniq bir shaxs bilan muloqotga ehtiyoj sezishi natijasida vujudga keladi. "Yolg'izlik" esa aksincha doimiylik ko'rinishiga xos bo'lib, yengib bo'lmas hissiyot hisoblanadi.

Talabalaridagi yolg'izlik hissiga oid konseptual asoslar Frida Fromm-Reyxmannning fikrlarida batafsil bayon qilingan. Uning talabalaridagi yolg'izlik hissiga oid qarashlari ruhiy kasallarni klinik tadqiq qilish natijasida ishlab chiqilgan. Shu sababli muallif yolg'izlikni ikki tomonlama tushunishni ilgari suradi. Bunda yolg'izlik, bir tomondan, ruhiy ojiz insonlarni "hissiy falajlangan va yordamga muhtoj odamlarga aylantirishi" va ikkinchi tomondan, sog'lom insonlardagi konstruktiv yolg'izlik hissini farqlaydi. Ruhan ojiz insonlarni yolg'izlik ahloqsiz odamga aylantiradiki, bu uning ruhiy buzilishiga olib kelishi muqarrar. Olimaning ta'kidlashicha, yolg'izlikning shakllanishiga ona mehridan mahrum bo'lish holati ham ta'sir ko'rsatadi. Shu o'rinda Frida Fromm-Reyxman yolg'izlik muammosini to'lig'icha o'rganish murakkab hodisa ekanligini uqtiradi.

R.Sleyter talabalaridagi yolg'izlikning manbai shaxsiy individualizm, ya'ni shaxsiyat-parastlik, deb hisoblaydi. Har bir inson birga bo'lishga va muloqot qilishga intiladi. Lekin "Har kim o'zi uchun" degan nuqtai nazarining mavjudligi natijasida muloqotga ehtiyoj qoniqarsiz tus oladi. Olimning fikricha, mana shu holat talabalarda yolg'izlanishga olib keladi.

Kognitiv yondashuvga ko'ra inson o'z yolg'izligini nafaqat his qilishi, balki ongli tarzda anglashi lozim. Kognitivistlar talabalaridagi yolg'izlikning vujudga kelish sabablarini yoritishda

keng yondashuvga asoslanadilar. Ular bunda shaxs taraqqiyotidagi o'tmish va hozirgi kun tajribalarining ta'sirini e'tibordan chetda qoldirmaydilar.

Kognitiv yondashuvning yirik namoyandalari amerikalik ijtimoiy psixologlar Enn Peplo va Deniyel Perlmanlardir. Ular empirik tadqiqotlar orqali talabalardagi yolg'izlik kechinmasi va o'z-o'zini past baholash o'rtasidagi aloqani ochib berganlar. Talabalardagi yolg'izlikni tushuntirishda E.Peplo "Attributsiya" (ya'ni o'ziga xos xususiyat, belgi, alomat) nazariyasini ilgari surgan. Agar individ o'zini "yolg'iz insonman" degan aniq atributsiyaga yo'naltirsa, undagi yolg'izlik hissi ko'payadi va mustahkamlanadi. Boshqacha qilib aytganda, shaxsiy yolg'izligini anglash va yolg'izlikka oid ichki kechinmalarni faollashtirish (samoatributsiya – o'z-o'zida belgilarni shakllantirish) inson hayotida mazkur hodisaning mavjudligiga olib keladi.

Shaxsning hayotiy olami quyidagi to'rtta ekzistensial imkoniyatlarni ro'yobga chiqarishga yo'naltirilgan:

- 1) Individ taqdirining noyobligi, tug'ma "Men"ni dolzarblashtirish;
- 2) Insonga o'zining mavjud ekanligini aniqlash va kechinmalarini sharhlashda foydalaniladigan qadriyat va g'oyalardan iborat an'ana va madaniyat;
- 3) Boshqa kishilar bilan munosabatlarni tashkil etish, guruhlariga kirish va rollarni bajarish bilan bog'liq individning ijtimoiy muhiti;
- 4) Kishining boshqalar bilan "Men-sen" munosabatlarini o'rnatishi. Boshqalarni idrok etish.

Talabalardagi yolg'izlik hissi shaxsning o'zaro munosabatlariga aloqador sub'ektiv standartlarning o'zgarishi bilan kuchayishi yoki susayishi mumkin. O'zaro munosabatlarning sub'ektiv standartlari ikki xil usul bilan shakllanadi.

Birinchidan, o'tgan tajriba bizda qoniqish va baxtiyorlik hissini vujudga keltiradigan o'zaro ta'sirlar haqidagi tasavvurni shakllantiradi. Ijtimoiy munosabatlar mazkur umumiy standartlar bilan taqqoslanadi, agar ijtimoiy hayot avvalgidan yomon bo'lsa o'zini baxtsiz his qiladi.

Ikkinchidan, ijtimoiy o'zaro munosabatlarni taqqoslash o'ziga-o'zi baho berishga ham ta'sir ko'rsatadi. O'zaro munosabatlarning ijtimoiy shaxsiy standartlari qat'iy belgilangan emas, vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi.

Bu o'zgarishlar ko'plab omillar ta'sirida ro'y beradi.

A) kishining yoshiga bog'liq tarzda ijtimoiy o'zaro munosabatlarga bo'lgan shaxs ehtiyojlari o'zgaradi. G. Shixining fikricha, kasbiy faoliyatda tezda yuqori cho'qqilarni zabt etganlar hayotining o'rtalariga borib bo'shshishi, yangi do'st va tanishuv aloqalariga ehtiyoj sezishi mumkin.

B) o'zini-o'zi anglashning yuqori darajasi-ga ega insonlar guruhida muloqotda bo'lgan kishilarda asta-sekin o'zining ijtimoiy munosabatlarini yuqori baholashi va o'z oldiga yangi maqsadlar qo'yishiga undashi mumkin.

S) moslashuv jarayoni ham shaxsning ijtimoiy o'zaro munosabatlar namunasining ta'sirini oshirishi mumkin. Hayoti mazmunli va samarali kechgan inson o'zaro munosabatlardan yuqori darajadagi qoniqishni kutadi.

Yolg'izlik va depressiya bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Yolg'izlikning fazoviy o'lchovi ancha murakkab bo'lib, o'zini-o'zi idrok qilishning 3 ta shaklini ifodalash maqsadida qo'llaniladi:

- 1) o'zini yaxlit reallik – fazo va tabiatning bir qismi deb idrok qilish;
- 2) o'zini hayotni ilohiy va sirli sohalariga aloqadorligini anglash;
- 3) o'z taqdirining noyobligiga yoki buyuk tarixiy maqsadlarga aloqador ekanligiga ishonch. Mazkur jihatlarning hech bo'lmaganda bittasi mavjud bo'lsa ham fazoviy yolg'izlik namoyon bo'lishi mumkin.

Natijalar tahlili. Madaniy yolg'izlik kichik guruhlarda ham namoyon bo'lishi mumkin. Inson o'zining madaniy qadriyatlariga umumqabul qilingan madaniyatni mos kelmasligini anglaganda ro'y beradi. Yolg'izlikning bu tipi juda katta ijtimoiy o'zgarishlar ro'y berayotgan jamiyat uchun xosdir. Talabalardagi yolg'izlik holatlari quyidagi jarayonlarda namoyon bo'ladi:

Oliy ta'limda tahsil oladigan 1-kurs talabalarining o'quv faoliyatidagi yolg'izlik xususiyatlari. Ushbu jadvalda birinchi kurs talabalarida kuzatiladigan yolg'izlikning asosiy xususiyatlari, ularning ta'rifi, ta'lim jarayoniga ta'siri va mumkin bo'lgan sabablari ko'rsatilgan.

1-jadval

Xususiyatlar	Tavsif	Ta'limdagi Ta'siri	Sabablari
Ijtimoiy Izolyatsiya	Kursdoshlar bilan kam muloqot qilish, guruh faoliyatlaridan chetda qolish	Muloqot ko'nikmalarining rivojlanmasligi, jamoaviy ishlashda qiyinchilik	Yangi muhitga moslashish qiyinligi, uydan uzoqlashish
Emotsional Yolg'izlik	O'zini qo'llab-quvvatlashsiz his qilish, do'stlardan va yaqinlardan yiroqlik	Stress va xavotirning ortishi, motivatsiya pasayishi	Yangi do'stlar topishdagi qiyinchilik, oilaviy muhitdan ajralish
Motivatsiya Pasayishi	O'qishga qiziqishning kamayishi, maqsad va intilishning yo'qligi	O'quv natijalarining yomonlashishi, qatnashishning kamayishi	Yolg'izlik, qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi
Psixologik Qiyinchiliklar	Depressiya, bezovtalik, o'ziga nisbatan salbiy fikrlash	Diqqat va konsentratsiyaning pasayishi, ishtirokning kamayishi	Yolg'izlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi
Jismoniy Salomatlik Muammolari	Uyqu buzilishi, bosh og'rig'i, oshqozon muammolari	Diqqat va konsentratsiyaning pasayishi, energiya darajasining kamayishi	Stress, yolg'izlikning jismoniy ta'siri
O'qitish va O'rganishdagi Qiyinchiliklar	Kurs materiallarini tushunishda qiyinchilik, darslarda ishtirokning kamayishi	O'quv natijalarining pasayishi, akademik muvaffaqiyatsizlik	Yolg'izlik, darslarga tayyorlanishda qiyinchilik
Qayg'u va Salbiy Kayfiyat	Doimiy qayg'u va salbiy kayfiyatda bo'lish	O'qishga bo'lgan qiziqish va ishtirokning kamayishi	Yolg'izlik, stress, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yo'qligi
Uyqusizlik	Yaxshi uxlashning yetishmasligi, uyqu sifatining pasayishi	Diqqat va konsentratsiyaning kamayishi, jismoniy holatning yomonlashishi	Stress, yolg'izlik, noqulay muhit
Davlat Imkoniyatlariga Bog'liq Xususiyatlar	Moliyaviy qiyinchiliklar, resurslar yetishmasligi	O'quv resurslaridan foydalanishda qiyinchilik, motivatsiya pasayishi	Moliyaviy bosim, yolg'izlik, qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi
Texnologiyalarga Bog'liq Yolg'izlik	Onlayn o'quv platformalarida yakkalanish, virtual muloqotning yetishmasligi	O'qish jarayonida qiyinchiliklar, ijtimoiy aloqalarning kamayishi	Onlayn o'qishning ijtimoiy jihatlarini, kam muloqot

Ushbu jadval oliy ta'lim muassasalarida birinchi kurs talabalarining o'quv faoliyatidagi yolg'izlik xususiyatlarini tushunish va ularni bartaraf etish uchun zarur choralarni ishlab

chiqishda foydali bo'lishi mumkin. Talabalarning psixologik va ijtimoiy holatini yaxshilash orqali ularning akademik muvaffaqiyatini oshirish maqsad qilinadi.

Natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, kam moslashgan o'quvchilarda maksimal og'irliklarga ega bo'lgan asosiy komponentlari hissiy qulaylik bo'lib, bu subyektlar guruhida past va hissiy beqarorlikda namoyon bo'ladi. Bu ko'rsatkich ideal va haqiqiy oliy ta'limidjining xususiyatlari bilan ijobiy bog'liqdir. Tadqiqotga ko'ra, hissiy qulaylik darajasining pasayishi bilan ushbu namuna oliy ta'limda talab qilinadigan asoslar, ijtimoiy sharoitlar, shuningdek, kasbiy rivojlanish uchun shart-sharoitlarni past baholash bilan tavsiflanadi. Ya'ni, hissiy beqarorlikning kuchayishi bilan kam moslashuvchan talabalar oliy ta'limda talab qilinadigan talabalarning turmush tarziga, stipendiyalarning ahamiyatiga, tashqi va ichki ko'rinishiga, o'qituvchilarning kasbiy malakasiga, o'qituvchilarning fikr-mulohazalari darajasiga baholarini pasaytiradi. Oliy ta'limqiyofasi bilan hissiy qulaylikning asosiy aloqalari kasbiy rivojlanish shartlari va oliy ta'limning ramka sharoitlarini baholashda kuzatiladi. Emotsional qulaylikdan tashqari, kam moslashgan talabalar guruhi muloqotdan qoniqish va faoliyatdan qoniqish hissining pasayishiga olib keladi.. Ularning darajasi ham yuqori darajada moslashgan talabalar guruhiga qaraganda ancha past

Yuqori darajada moslashgan talabalar - bu ijodkorlik, hayot tarzidan qoniqish, o'z-o'zini rivojlantirishga intilish, ijtimoiy hayot sohasining ahamiyati, o'zini o'zi qabul qilish, muloqot qilishdan qoniqish, bilim darajasini baholash bilan tavsiflanadi. Hayot tarzidan qoniqish oliy ta'limva fakultet imidjining xususiyatlari bilan salbiy xususiyatlarning ortishi bilan oliy ta'limning imtiyozli doirasi va ijtimoiy sharoitlarini baholashning pasayishi kuzatiladi. Ushbu komponentlarga qo'yiladigan talablarning pasayishi oliy ta'lim va fakultetdagi mavjud asos sharoitlarini baholashning pasayishiga turtki bo'ladi. Ta'riflangan natijalar, moslashuv qobiliyati past talabalar guruhida oliy ta'lim(va fakultet) imidjining xususiyatlari o'rtasidagi mustahkam bog'liqlik imidjni baholashning pasayishiga yordam beradi degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Shunday qilib, ijtimoiy moslashuv darajasi past bo'lgan ushbu tuzilma tasvirning deformatsiyasiga asoslanadi. Moslashuvchanlikning pasayishi bilan tasvirning xususiyatlarini baholash, birinchi navbatda oliy ta'limdagi mavjud sharoitlar va fakultetda talab qilinadigan shartlar bilan belgilanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak "Talabalarda ijtimoiy-psixologik yolg'izlik tuyg'usining namoyon bo'lishi" natijasida quyidagi xulosalarni berish mumkin:

- Shaxsdagi yolg'izlik holati xavotirlanish va depressiya hamda hissiy zo'riqish holatlari bilan bog'liq bo'lishi;

- Talabalaridagi emotsionallik ularda yolg'izlikni yuzaga keltiruvchi omillardan sanalishi;

- Talabalarda o'quv faoliyati va kundalik tashvishlarni ko'payishi ularda depressiya holatlarini keltirib chiqarishi;

- Talabalarda yuzaga keladigan kattalik hissi, mustaqillikka erishish tom ma'noda hissiy-emotsional zo'riqishlarni keltirib chiqaradi;

- Talabalar o'quv faoliyatidan qoniqmaslik, berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida bajarmaslik, o'quv topshiriqlarini me'yoridan ortib ketishi ularda depressiyani va undan keyin yolg'izlik holatlarini keltirib chiqaradi;

Yolg'izlik jamiyatning barcha ijtimoiy tizimlariga xos bo'lgan ko'p qirrali hodisa bo'lib, ekzistensial, fenomenologik, shaxsiy va ijtimoiy tomonlarini o'zida aks ettiradi. Uni tahlil qilishning murakkabligi ushbu hodisaning ikkilik labilligi bilan belgilanadi. Ya'ni, inson borlig'ining qarama-qarshiliklarga to'la individual va ijtimoiy qobig'i ham yolg'izlik hodisasi refleksi tufayli yuzaga keladi.

Talabalardagi ruhiy zo'riqish kayfiyati natijasida xulqning buzilishi, bizda ruhiy zo'riqish holatining delinkvent varianti sifatida ajratib ko'rsatiluvchi holatga muvofiq keladi. Ruhiy zo'riqishga duchor bo'lgan talabalar doimiy ravishda yomon kayfiyatda yuradilar, yig'loqi bo'ladilar, atrof-muhit bilan ta'sirlashganda xafalikni namoyon qiladilar, yoshligidanoq badjahl va noijtimoiy harakatlarga moyil bo'ladilar. Shuningdek, talaba yoshidagi bolalarda ruhiy zo'riqish holatlarining nisbatan tipik holatlarining namoyon bo'lishi ham ko'zga tashlanadi.

Talabalar bunday paytda lanj, so'lg'in bo'ladilar, atrofda sodir bo'layotgan voqealarga hech qanday munosabat bildirmagan holda o'z o'rinlarida jim yotadilar, sababini tushuntira olmagan holda vaqti-vaqti bilan yig'laydilar. Uyqu va uyg'oqlik holatlarining vaqti o'zgarib qoladi, ishtahasi yo'qoladi, tana og'irligi borgan sayin kamayib boradi, ayrim holatlarda alimentar distrofiya rivojlana boshlaydi. Tashqi ko'rinishi ayanchli, g'amli bo'lib boradi. Bola atrofdagilardan yordam kutmaydi, o'z qobig'iga o'ralib oladi. Ularga bir xildagi va bir maromdagi harakatlar, ya'ni boshi va butun tanasini bir maromda tebratish hollari xos bo'ladi. Bu bolalar shamollash va yuqumli kasalliklarga beriluvchan bo'ladilar, bu esa organizmning zaiflashib ketganligi sababli tez tibbiy yordam ko'rsatilmagan hollarda o'lim bilan tugashi mumkin. Bu ruhiy zo'riqish holati ekanligini asosan yuzning doimiy ravishda g'amnokligiga qarab bilish mumkin. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, 1-kurga qabul qilingan talabalar oila muhitidan ajralmaganligi, shuningdek, atrof muhitidagi o'zgarishlar ularni yolg'izlik holatlariga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. B.G.Ananyev On the problems of modern human science. Moscow: Nauka Publ.2013.
2. T.N.Dukhina, , Tarasova, S.I., Taranova, E.V., Zorina, E.B., Chudnova, O.A., Problematization of social-and-ecological aspects in adaptation of the forced migrants in Stavropol krai. Asian Social Science, 11(8), 27-132 Erikson, E., 2015..
- 3.Абакумова, Н. Н. Организация среды профессионального самоопределения: предпрофильная подготовка и профильное обучение / Н. Н. Абакумова // Вестник Томского государственного университета. – 2007. – № 296. – С. 194–199
- 4.Yo'ldasheva M.B. Yolg'izlik psixologiyasi. // Monografiya. – Farg'ona, 2020. – B. 122.

Ismatova Halovat Baxtiyorovna,
Buxoro davlat universiteti "Pedagogika kafedrası" o'qituvchisi

O'SMIRLARDA ANTISOSIAL XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ish o'smirlarda antisotsial xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda o'smirlarning antisotsial xulq-atvorga moyilligi va uni shakllantiruvchi omillar, xususan, oilaviy muhit, o'zini qadrlash darajasi, ijtimoiy qo'llab-quvvat kabi psixologik va ijtimoiy faktorlar tahlil qilingan. Natijalar antisotsial xulq-atvorning rivojlanishi oilaviy nizolar, past o'zini qadrlash, ijtimoiy yordamning yetishmasligi bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Ish yakunida, o'smirlarda antisotsial xulq-atvorning oldini olish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlar, antisotsial xulq-atvor, destruktiv xulq, ijtimoiy-psixologik omillar, oilaviy muhit, o'zini qadrlash, ijtimoiy qo'llab-quvvat.

Аннотация: Данная научная работа направлена на изучение социально-психологических особенностей формирования антисоциального поведения у подростков. В исследовании проанализированы склонность подростков к антисоциальному поведению и факторы, формирующие его, в частности семейная среда, уровень самооценки, социальная поддержка и другие социально-психологические факторы. Результаты показывают, что развитие антисоциального поведения связано с семейными конфликтами, низкой самооценкой и недостаточной социальной поддержкой. В заключение работы разработаны практические рекомендации по предотвращению антисоциального поведения у подростков.

Ключевые слова: подростки, антисоциальное поведение, деструктивное поведение, социально-психологические факторы, семейная среда, самооценка, социальная поддержка.

Annotation: This scientific work focuses on examining the socio-psychological features of the formation of antisocial behavior among adolescents. The research analyzes adolescents' propensity for antisocial behavior and the factors that shape it, particularly the family environment, self-esteem, social support, and other socio-psychological factors. The results indicate that the development of antisocial behavior is associated with family conflicts, low self-esteem, and insufficient social support. The study concludes with practical recommendations on preventing antisocial behavior in adolescents.

Key words: adolescents, antisocial behavior, destructive behavior, socio-psychological factors, family environment, self-esteem, social support.

Kirish. O'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda yoshlar o'z shaxsiyatlarini shakllantirish, ijtimoiy munosabatlarni o'rganish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bilan shug'ullanadilar. Biroq, ayrim o'smirlar uchun bu jarayon davomida antisotsial xulq-atvor shakllanishi kuzatiladi. Antisotsial xulq-atvor – bu ijtimoiy qoidalarga, normalarga va qonunlarga zid harakatlar bilan ifodalangan xulq-atvor bo'lib, u o'z ichiga jinoyat, agresiya, yolg'on gapirish, boshqalarning huquqlarini buzish kabi salbiy xususiyatlarni oladi. Ushbu xulq-atvor nafaqat individning o'z hayotiga, balki jamiyatning umumiy salomatligi va xavfsizligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda antisotsial xulq-atvorning o'sishi va tarqalishi jahon miqyosida, jumladan, O'zbekiston jamiyatida ham dolzarb muammo sifatida e'tiborni tortmoqda. Urbanizatsiya, texnologik rivojlanish, oila va ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar, yoshlar orasida stress darajasining ortishi kabi omillar bu borada o'rta va yuqori darajadagi xavf tug'dirmoqda. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi, yoshlarning axloqiy qadriyatlarini buzishi, ularni salbiy ta'sirlar bilan ta'minlaydi. Shuningdek, oilaviy muhitdagi tarbiya yondashuvlarining kamchiligi,

ijtimoiy izolyatsiya va yetarli psixologik qo'llab-quvvatlashning yo'qligi ham o'smirlarning antisotsial xulq-atvoriga olib keluvchi omillar qatoriga kiradi.

O'smirlarda antisotsial xulq-atvor shakllanishida ijtimoiy omillar muhim rol o'ynaydi. Oilaviy muhit, do'stlik munosabatlari, maktab va jamiyatdagi o'zaro ta'sirlar bu borada asosiy omillar hisoblanadi. Masalan, ota-onalarning izolyatsiyaligi, tarbiya yondashuvining kamchiligi yoki juda qat'iy bo'lishi, yoshlarning o'z his-tuyg'ularini ifodalashda qiyinchiliklarga duchor bo'lishlariga olib keladi. Shuningdek, o'smirlarning o'zaro munosabatlari, do'stlar doirasidagi bosim va ijtimoiy normativlarga mos kelmaslikka intilish ham antisotsial xulq-atvorning shakllanishiga turtki bo'lishi mumkin.

Psixologik jihatdan, o'smirlarda antisotsial xulq-atvorning shakllanishida shaxsning ichki dunyosi, shaxsiyati va emotsional barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi. O'zini qadrlash darajasi past bo'lishi, depressiya, anksiyete va boshqa psixologik kasalliklar bu borada katta rol o'ynaydi. Shuningdek, shaxsning iradi kuchi, empatiya darajasi, stressga chidamliligi kabi omillar ham antisotsial xulq-atvorni aniqlash va oldini olishda muhim ahamiyatga ega. O'smirlarda psixologik stress omillarining ortishi, masalan, o'qishdagi muvaffaqiyatsizlik, oilada nizolar, moliyaviy qiyinchiliklar, ularni salbiy xulq-atvoriga yo'naltirishi mumkin.

Antisotsial xulq-atvorning shakllanishini o'rganishda turli psixologik va sotsiologik nazariyalar qo'llaniladi. Masalan, S. Freudning psixoanalitik nazariyasi, A. Banduraning ijtimoiy o'rnaklanish nazariyasi, E. Eriksonning shaxsiyat rivojlanish bosqichlari kabi nazariyalar bu borada muhim bilimlarni taqdim etadi. Shuningdek, zamonaviy psixologiya va sotsiologiyaning yondashuvlari, masalan, bioekologik tizimlar nazariyasi (U. Bronfenbrenner), o'smirlarda antisotsial xulq-atvorni tushunishda keng qo'llaniladi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – o'smirlarda antisotsial xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy va psixologik xususiyatlarini o'rganish, ularning o'zaro ta'sirini aniqlash va bu borada samarali oldini olish choralari taklif etishdan iborat. Tadqiqot quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. O'smirlarda antisotsial xulq-atvorning asosiy ijtimoiy omillarini aniqlash.
2. O'smirlarda antisotsial xulq-atvoriga olib keluvchi psixologik omillarni o'rganish.
3. Ijtimoiy va psixologik omillar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tahlil qilish.
4. Antisotsial xulq-atvorni oldini olish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

O'smirlarda antisotsial xulq-atvorning o'rganilishi jamiyat uchun katta ahamiyatga ega. Bu borada olib boriladigan tadqiqotlar natijalari, yoshlarni salbiy xulq-atvorlardan himoya qilish, ularning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash va sog'lom shaxsiyat shakllanishiga yordam berishi mumkin. Shuningdek, ota-onalar, o'qituvchilar, psixologlar va ijtimoiy ishchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish, jamiyatda sog'lom muhitni yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy jamiyatda o'smirlar orasida antisotsial xulq-atvorning tarqalishi bilan bog'liq turli statistik ma'lumotlar mavjud. Masalan, jinoyat statistikasi, o'qishdagi muvaffaqiyatsizlik darajasi, psixologik kasalliklarning ko'payishi kabi ko'rsatkichlar bu borada muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. O'zbekiston kontekstida, o'smirlarda antisotsial xulq-atvorning holatini o'rganish uchun milliy statistik ma'lumotlar, ilmiy tadqiqotlar va so'nggi yillardagi tendensiyalarni tahlil qilish zarur.

Adabiyotlar tahlili. Albert Banduraning ijtimoiy o'rnaklanish nazariyasi. Banduraning nazariyasiga ko'ra, inson xulq-atvori ijtimoiy o'rnaklar va model olish orqali shakllanadi (Bandura, 1977). O'smirlar atrofida ota-onalar, do'stlar va ommaviy axborot vositalaridagi antisotsial xulq-atvorni kuzatish va imitatsiya qilish orqali o'z xulq-atvorlarini rivojlantiradilar. Bu nazariya antisotsial xulq-atvorning ijtimoiy ta'sirlari va o'rnaklanish jarayonini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Erikson shaxsiyat rivojlanishini sakkiz bosqichda ta'riflaydi, ularning har biri ma'lum bir psixososial vazifaga ega (Erikson, 1950). O'smirlik davri "Identitet va Rollarning Qiyinlashishi" bosqichiga to'g'ri keladi. Agar bu bosqichda muvaffaqiyatsizlik yuz bersa, o'smirlar o'z identitetlarini aniq shakllantira olmaydi va bu antisotsial xulq-atvor shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Skinnerning nazariyasiga ko'ra, xulq-atvor mustahkamlovchi va jazolovchi omillar orqali o'rganiladi (Skinner, 1953). Antisotsial xulq-atvorni rag'batlantiruvchi mustahkamlashlar (masalan, e'tibor qaratish yoki hukmlar qilish) bu xulq-atvorning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Bowlbinning nazariyasiga ko'ra, insonning ijtimoiy aloqalari uning xulq-atvorini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi (Bowlby, 1969). O'smirlarda ijtimoiy aloqalarning sifati va ularning xulq-atvoriga ta'siri antisotsial xulq-atvorning shakllanishida muhim omil hisoblanadi.

O'smirlarda antisotsial xulq-atvorni o'rganishga bag'ishlangan ko'plab amaliy tadqiqotlar mavjud. Masalan, Farrington (2005) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar antisotsial xulq-atvorning erta yoshda boshlanganiga va bu xulq-atvorning keyingi hayotda jinoyatga olib kelishiga ishora qiladi. Shuningdek, Hawkins va boshqalar (1998) tomonidan olib borilgan "Bog'lanishlar" (Communities that Care) tadqiqoti, ijtimoiy muhit va oilaviy omillar antisotsial xulq-atvor shakllanishida muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

O'zbekiston kontekstida o'smirlarda antisotsial xulq-atvor bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar cheklangan bo'lsa-da, ayrim mahalliy tadqiqotchilar ushbu mavzuga e'tibor qaratganlar. Masalan, Rahmatov (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotda o'smirlarda antisotsial xulq-atvorning oilaviy muhit, ta'lim tizimi va ijtimoiy omillarga bog'liqligi o'rganilgan. Tadqiqot natijalari oilaviy izolyatsiya, yomon tarbiya va ijtimoiy qoidalar bilan tanish emaslik antisotsial xulq-atvorni kuchaytiruvchi omillar sifatida aniqlangan.

Metodologiya. Tadqiqotda Buxoro viloyatidan tasodifiy tanlangan 300 o'smir (180 qiz va 120 o'g'il) qatnashdilar. Ishtirokchilar yoshlari 14-18 yosh oralig'ida bo'lib, ular maktab va o'rta ta'lim muassasalaridan tanlandi.

Quyida tadqiqot natijalari jadval shaklida taqdim etilgan.

1. Ishtirokchilar Demografik Ma'lumotlari

Demografik O'zgaruvchi	Freka ns (%)
Jins	
Qiz	60%
O'g'il	40%
Yosh	
14 yosh	20%
15 yosh	25%
16 yosh	25%
17 yosh	20%
18 yosh	10%
Oilaviy Holat	
Yadro oilasi	70%
Bo'shanishgan oilasi	15%
Yakka oilada yashovchi	15%

2. Antisotsial xulq-atvorning o'rta qiymati

Xulq-Atvor Turi	O'rtacha Qiymat (SD)
Jinoyat	3.2 (0.8)
Agresiya	3.5 (0.7)
Yolg'on Gapirish	2.8 (0.9)
Boshqalarning Huquqlarini Buzish	3.0 (0.85)

3. Korrelatsion Tahlil Natijalari

O'zgaruvchilar	AAS	OKS	OMBS	IQQS
Antisotsial Xulq-Atvor (AAS)	1	-0.45**	0.50**	-0.40**
O'zini Qadrlash (OKS)	-0.45**	1	-0.30**	0.35**
Oilaviy Muhit (OMBS)	0.50**	-0.30**	1	0.25**
Ijtimoiy Qo'llab-Quvvat (IQQS)	-0.40**	0.35**	0.25**	1

• Eslatma: $p < 0.01$

Jadval 3: Korrelatsion Tahlil Natijalari

O'zgaruvchilar	AAS	OKS	OMBS	IQQS
Antisotsial Xulq-Atvor (AAS)	1	-0.45**	0.50**	-0.40**
O'zini Qadrlash (OKS)	-0.45**	1	-0.30**	0.35**
Oilaviy Muhit (OMBS)	0.50**	-0.30**	1	0.25**
Ijtimoiy Qo'llab-Quvvat (IQQS)	-0.40**	0.35**	0.25**	1

• Eslatma: $p < 0.01$

Jadval 5: O'smirlarda Antisotsial Xulq-Atvor va Omillar Oralig'idagi Farqlar

O'zgaruvchilar	Jins Bo'yicha Farq (t-test)	Yosh Bo'yicha Farq (ANOVA)
Antisotsial Xulq-Atvor (AAS)	$t = 3.50, p = 0.001$	$F = 4.20, p = 0.003$
O'zini Qadrlash (OKS)	$t = -2.80, p = 0.005$	$F = 3.90, p = 0.004$
Oilaviy Muhit (OMBS)	$t = 2.50, p = 0.013$	$F = 3.50, p = 0.006$
Ijtimoiy Qo'llab-Quvvat (IQQS)	$t = -3.00, p = 0.003$	$F = 4.00, p = 0.005$

Tahlil va muhokama

1. Demografik ma'lumotlar tahlili: Ishtirokchilarning 60% qizi va 40% o'g'il bo'lib, yosh taqsimoti teng ravishda 14-18 yosh oralig'ida tarqatilgan. Yadro oilasida yashovchilar 70%, bo'shanishgan va yakka oilada yashovchilar esa har biri 15% tashkil etadi. Bu taqsimot o'smirlarda antisotsial xulq-atvor shakllanishiga ta'sir etuvchi oilaviy muhitni o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

2. Antisotsial xulq-atvorning O'rtacha qiymati: Agresiya (3.5) va jinoyat (3.2) o'smirlarda eng yuqori o'rtacha qiymatga ega bo'lib, bu xulq-atvor turlarining keng tarqalganligini ko'rsatadi. Yolg'on gapirish va boshqalarning huquqlarini buzish ham yuqori baholanmoqda.

3. Korrelatsion tahlil: Antisotsial xulq-atvor (AAS) bilan o'zini qadrlash (OKS) o'rtasida salbiy korrelatsiya (-0.45**) mavjud, bu o'zini qadrlash darajasi past bo'lgan o'smirlarda antisotsial xulq-atvor yuqori bo'lishini ko'rsatadi. Oilaviy muhit (OMBS) bilan pozitiv korrelatsiya (0.50**) mavjud bo'lib, yomon oilaviy muhit antisotsial xulq-atvorni kuchaytirishini bildiradi. Ijtimoiy qo'llab-quvvat (IQQS) bilan ham salbiy korrelatsiya (-0.40**) mavjud, bu yuqori ijtimoiy qo'llab-quvvat antisotsial xulq-atvordan himoya qilishi mumkinligini ko'rsatadi.

4. Regressiya tahlili: Regressiya modelida o'zini qadrlash, oilaviy muhit va ijtimoiy qo'llab-quvvat antisotsial xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi ($\beta_1 = -0.35$, $\beta_2 = 0.30$, $\beta_3 = -0.25$; $p < 0.001$). Modelning R^2 qiymati 0.55 bo'lib, bu model o'smirlarda antisotsial xulq-atvorning 55% o'zgarishini tushuntiradi.

5. Demografik o'zgaruvchilarning ta'siri: Jins va yosh bo'yicha farqlar antisotsial xulq-atvor va unga ta'sir etuvchi omillar bilan sezilarli bog'liq. Qizlar o'g'illarga qaraganda antisotsial xulq-atvorda pastroq baholanadi, lekin o'zini qadrlash va ijtimoiy qo'llab-quvvatda farqlar mavjud. Yosh ortishi bilan antisotsial xulq-atvorning kuchayishi kuzatiladi.

Tadqiqotning xulosa va takliflar.

Ushbu tadqiqot natijalari o'smirlarda antisotsial xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlashga yordam berdi. O'zini qadrlash darajasi pasaygan, yomon

oilaviy muhit va kam ijtimoiy qo'llab-quvvatga ega o'smirlarda antisotsial xulq-atvor yuqori bo'lishi aniqlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 15-iyundagi Farmoni. Yoshlar siyosatini rivojlantirish chora-tadbirlari haqida. O'zbekiston Respublikasi Prezident Farmonlari, 112, 5-9.

1. O'zbekiston Respublikasi Ma'lumotnoma Markazi. (2022). Yoshlarni tarbiyalash va tarbiyasi bo'yicha milliy strategiya. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ma'lumotnoma Markazi.

2. Rahmatov, M. (2020). O'smirlarda antisotsial xulq-atvorning sabab va oqibatlari bo'yicha empirik tadqiqot. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Ilmiy Tadqiqot Instituti.

3. Soshman, M., & Rahmatov, M. (2021). O'zbekiston o'smirlarda antisotsial xulq-atvor: mahalliy kontekstda o'rganish. Yoshlar va Jamiyat, 12(3), 45-60.

5. "Oilada tarbiya va psixologik muhit" - Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent Z.A. Abdurahmonovning kitobi. (2017 yil)

6. "O'smirlarning destruktiv xulq-atvorlarini oldini olish va bartaraf etish" - Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent S.X. Xo'jayevning ilmiy maqolasi. (2015 yil)

O'SMIRLIKDA DEVIANT XULQNI VUJUDGA KELISHIDAOILAVIY MUNOSABATLAR VA OILA MUHITINING ROLI

Annotatiya: *Shaxs, birinchi navbatda, ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi, ular orasida oila etakchi rol o'ynaydi. Shu munosabat bilan psixologiya fani bolaning ota-onasi bilan munosabatlari, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar, ona va otaning farzand tarbiyasiga munosabati, oiladagi umumiy psixologik iqlim va boshqalar kabi masalalarni o'rgangan.*

Kalit so'zlar: *oilal, ona va ota o'rtasidagi munosabatlar, bolalarni tarbiyalash, deviant xulq-atvor, deviant o'smirlar.*

Аннотация: *Личность формируется, прежде всего, под воздействием социальных факторов, среди которых главенствующую роль играет семья. В связи с этим, психологической наукой исследованы такие вопросы, как взаимоотношения ребенка с родителями, взаимоотношения между родителями, отношения матери и отца к воспитанию детей, общий психологический климат в семье и другое.*

Ключевые слова: *семья, отношения матери и отца, воспитание детей, девиантное поведение, девиантные подростки.*

Annotation: *Personality is formed, first of all, under the influence of social factors, among which the family plays a leading role. In this regard, psychological science has studied such issues as the relationship of the child with his parents, the relationship between parents, the relationship of mother and father to raising children, the general psychological climate in the family, and more.*

Key words: *family, mother-father relationships, raising children, deviant behavior, deviant teenagers.*

Kirish. O'smirlar oilasini psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash bugungi kunda, ayniqsa globallashuv sharoitida dolzarbdir, chunki bu oilaga berilgan chegaralarning xiralashishiga olib keladi, oila poydevorini, ya'ni shaxsiy xavfsizlikni, hissiy yaqinlikni va bolalarni tarbiyalashga mas'uliyatli munosabatni "buzadi".

Ijtimoiy moslashtirilman o'smirlarning patoxarakterologik va psixologik xususiyatlarini shakllantirishga ota-onalarning tarbiyaviy ta'sirining ta'siri eksperimental ravishda ko'rsatilgan. O'smirlarda xulq-atvor buzilishlarining shakllanishida oilaning o'ni ayniqsa sezilarli. Zamonaviy jamiyatda deviant xulqli o'smirlarni tarbiyalayotgan oilalar soni ortib bormoqda. Bu bir qator sabablar bilan izohlanadi, ular orasida quyidagilarni ta'kidlash kerak: oila ichidagi muammoli munosabatlar, ota-onalarning shaxsiyatidagi og'ishlar va ularda o'smir hisobidan hal qilmoqchi bo'lgan ko'plab psixologik muammolarning mavjudligi, past moddiy ahvol, ota-onalarning ichkilikga berilishi, to'liq bo'lmagan oilalar, noqulay turmush sharoiti va boshqalar. Bunday oilalarda bir qator psixologik muammolar mavjud bo'lib, ularni ko'pincha mutaxassis yordamisiz hal qilib bo'lmaydi.

Deviant o'smirlarning oilalari bilan ishlash zamonaviy psixologiyaning eng qiyin muammolaridan biridir.

Zamonaviy tadqiqotlar oila omilining bolaga ta'siri o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikni ko'rsatadi: oiladagi iqlim qanchalik farovon bo'lsa, deviant xatti-harakatlarga moyil bo'lmagan bolani tarbiyalash ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi.

Tadqiqotning maqsadi o'smirlarning deviant xulq-atvorining xususiyatlarini o'rganish va uning oldini olish edi.

Tadqiqot vazifalari:

- deviant o'smirlarni tarbiyalayotgan oilalarning psixologik muammolarini aniqlashning nazariy yondashuvlarini o'rganish;
- deviant o'smirlarni tarbiyalayotgan oilalarning psixologik muammolarini o'rganish;

- o'smirlarning deviant xatti-harakatlarga moyilligini empirik tarzda aniqlash;
- deviant o'smirlarni tarbiyalayotgan oilalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish.

Tadqiqot gipotezasi: Deviant o'smirlarni tarbiyalayotgan oilalarda ota-ona munosabatlarini va bola bilan ota-ona o'rtasidagi munosabatlarini yaxshilashda psixologik-pedagogik dasturdan foydalanilsa, samaraliroq bo'ladi.

Adabiyot sharhi. Oila o'ziga xos ijtimoiy hamjamiyat sifatida barcha davrlarda mutafakkirlar, sotsiologlar, o'qituvchilar va psixologlar ongini egallab kelgan. Biroq, hozirgi kunga qadar fanda "oila" ning unitar fenomeni mavjud emas. Psixologik lug'atda oila tushunchasi nikoh yoki qarindosh-urug'likka asoslangan kichik guruh sifatida izohlanadi. U umumiy hayot, o'zaro ma'naviy javobgarlik va bir-biriga yordam berish bilan bog'liq. Jinslar va jinsiy ehtiyoj o'rtasidagi farq oilaviy munosabatlarni belgilaydi, ular axloqiy, tarbiyaviy va psixologik munosabatlar shaklida namoyon bo'ladi.

L.D.Stolyarenko va S.I.Samiginning fikricha, oila o'zini saqlab qolish (naslni davom etish), o'zini o'zi tasdiqlash (o'zini o'zi qadrlash) ehtiyojlarini eng yaxshi qondirish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy-pedagogik jamoadir [1].

Y.P.Azarov oilani shaxslar o'rtasidagi munosabatlarning barqaror shakli bilan tavsiflangan ijtimoiy institut sifatida ko'radi, uning doirasida odamlarning kundalik hayoti bevosita amalga oshiriladi: jinsiy aloqalar, bolalar tug'ilishi, yosh avlodning dastlabki ijtimoiylashuvi, maishiy parvarish, ta'lim, tarbiya va tibbiy yordam. Hamma davrlarda ham oila asosiy ta'lim muassasasi bo'lib kelgan. O'sib borayotgan odamning bolalik davrida to'g'ridan-to'g'ri oilasida to'plagan tajribasi butun umri davomida saqlanib qoladi. Oilaning ta'lim muassasasi sifatidagi o'rni o'sib borayotgan shaxsning unda umrining deyarli ko'proq qismini o'tkazishi bilan belgilanadi. Mavjud ta'lim muassasalarining hech biri bolaning shaxsiyatiga ta'sir qilish muddati bo'yicha oila bilan raqobatlasha olmaydi [2].

I.V.Dubrovina tarbiyada oila ham ijobiy, ham salbiy omil rolini o'ynashi mumkin deb hisoblaydi. O'sib borayotgan shaxsning ongiga foydali ta'siri shundaki, eng yaqin qarindoshlari sifatida oila a'zolaridan boshqa hech kim bolaga ijobiy muomala qila olmaydi. Shu bilan birga, hech bir ijtimoiy institut bolalarni tarbiyalashda oila kabi zarar etkaza olmaydi [3].

Reproduktiv funktsiya naslni davom etish zarurati bilan belgilanadi. Mamlakatdagi demografik vaziyat hozirda qulay emas: o'lim darajasi tug'ilishdan sezilarli darajada oshib ketgan. Bir necha yillar davomida ikki yoki uch kishidan iborat oilalar sonining ko'payishi tendentsiyasi kuzatildi. Bolalarning tug'ilishi, bu oila a'zolarining fikriga ko'ra, ota-onalarning erkinligini buzish hisoblanadi: ta'lim, kasbiy faoliyat va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirishda. Bolalarning yo'qligiga e'tibor berish oson emas, u tug'ish yoshidagi odamlarga tobora kengayib bormoqda. Bu haqiqat moddiy va iqtisodiy qiyinchiliklarning kuchayishi, ma'naviy inqiroz bilan belgilanadi, bunda maqom narsalar (uy-joy, dala hovli, dam olish imkoniyati va boshqalar) qadriyatlar ierarxiyasida ustun o'rin egallaydi [4].

I.V.Grebnikova oila a'zolari sonining kamayishini belgilovchi omillarni nomlaydi: tug'ilishning kamayishi; yosh oilalarning kekxa ota-onalardan ajralish istagi; ajralishlar, bevalik va otasiz onalar tomonidan bolalar tug'ilishi sonining ko'payishi hisobiga to'liq bo'lmagan oilalar sonining ko'payishi; aholi salomatligi darajasi va sog'liqni saqlash tizimining rivojlanish darajasi [5].

M.I.Lisina oiladagi tarbiyaning xususiyatlariga qarab bolalarning o'zini o'zi anglashini o'rgangan. Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zlarini aniq tushunadigan bolalar kattalar ular bilan yetarlicha vaqt o'tkazadigan oilalarda tarbiyalanadi; ta'lim muassasasida muvaffaqiyatga erishish uchun qulay prognoz berishadi. Bunday bolalar ko'pincha rag'batlantiriladi. Biroq, rag'batlantirish nomoddiy xususiyatga ega. Ushbu oilalarda jazo kamdan-kam uchraydi va qoida tariqasida, tengdoshlar bilan muloqot qilishdan bosh tortish shaklida ifodalanadi. O'zini past baholagan bolalar u bilan birga ishlamaydigan oilalarda tarbiyalanadi, ammo ular so'zsiz itoatkorlikni talab qiladilar; ular o'zlarining qadr-qimmatini kamsitadilar, ko'pincha ularni qoralaydilar, jazolar tizimli, ba'zida bu begonalar oldida sodir

bo'ladi; kattalar ulardan maktabda muvaffaqiyat qozonishlarini yoki kelajakdagi katta hayotida haqiqiy muvaffaqiyatga erishishlarini kutmaydilar [6].

E.G.Eidemiller, shuningdek, oilaviy tarbiya sharoitlari o'sib borayotgan shaxsning ham adekvat, ham noadekvat (deviant) xatti-harakatlarini aniqlay oladi, deb hisoblagan. Olim o'zini past baholaydigan bolalar kattalar har kuni bolani haqorat qiladigan va uning oldiga asossiz maqsadlar qo'yadigan oilalarda tarbiyalanishini isbotladi. Bunday tarbiyaning natijasi shundan iboratki, bola bevosita o'zining nomutanosibligini his qiladi, ota-onasining talablariga mos kelmasligini his qiladi. Ammo yetishmovchilik o'zini yuqori baholaydigan bolalarda ham o'zini namoyon qilishi mumkin. Bu bolalar haddan tashqari maqtovga sazovor bo'lgan, kichik yutuqlar uchun moddiy jihatdan mukofotlanadigan, jazolar juda kam uchraydigan va talablar tizimi yetarli darajada moslashuvchan bo'lmagan oilalarda paydo bo'ladi. Adekvat o'ziga xos jazo va mukofotlashning moslashuvchan tizimi mavjud bo'lgan va qat'iy jazolar qo'llanilmaydigan oilalarda shakllanadi [7].

Respublikamiz olimlari ham o'smirlar orasidagi deviant xulq muammolariga o'z ilmiy ishlarida murojaat qilganlar. A.I.Ostrovskiy, Sh.A.Isroilov, O'.Q.Tolipov, Yu.M.Asadov, S.Fayziev, K.Normatov, D.Sharipova, G.Xudoyarova, G.T.Yadgorova, O.U.Avloevlar o'z ilmiy izlanishlarida deviant xulqli o'smirlar xulq-atvoriga xos salbiy illatlarning oldini olish, unga qarshi kurashish, ularni qayta tarbiyalashning psixologik, pedagogik, huquqiy masalalarini o'rgangan.

Yetarli darajada yuqori darajadagi o'zini o'zi qadrlaydigan bolalar yashaydigan oilalarda bolaning shaxsiyatiga e'tibor (uning moyilligi, istaklari, muloqoti) ma'lum bir jiddiylilik bilan birga kuzatiladi. Bunday oilalar jazodan foydalanmaydilar, ular bolani to'g'ridan-to'g'ri loyiq bo'lgan vaziyatlarda maqtashdan xursand bo'lishadi. O'zini past baholaydigan bolalar bevosita kattalar tomonidan nazoratsiz, ota-onalarning bolalarga va bir-biriga befarqligi sharoitida tarbiyalanadi.

Shunday qilib, insonning mavjudligi hozirgi vaqtda oilaviy hayot tarzi shaklida tashkil etilgan. Oila juda ko'p funktsiyalarni bajaradi, ularning har biri ma'lum darajada oiladan tashqarida mujassamlanishi mumkin, ammo ularning kombinatsiyasi faqat oilada namoyon bo'lishi mumkin. Yosh avlodni tarbiyalashda oila va oila ichidagi munosabatlar asosiy rol o'ynaydi.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish va ularning muhokamasi.

Avvalo, tashxisni boshlashdan oldin o'smir bilan suhbat natijalarini taqdim etaylik. Suhbat natijalari shuni ko'rsatdiki, deviant xulq-atvorli o'smirlarning 31,8 % to'liq bo'lmagan oilalarda voyaga yetgan (ota yo'q edi). Beshta oilada (22,7%) ota-onalar bolaning ko'z o'ngida yuzaga kelgan uzoq muddatli mojarolardan so'ng ajralishga majbur bo'lishgan. Ota-onalari ajrashgandan so'ng, o'smirlar otalari bilan muloqot qilishni davom ettiradilar, ular bilan tez-tez uchrashadilar. Bola onasi va otasi bilan yashaydigan deviant o'smirlarning atigi 15 ta oilasini (68%) to'liq deb hisoblash mumkin, ammo bu oilalarning hammasini ham farovon deb bo'lmaydi. Faqat 4 nafar maktab o'quvchisi (18%) yetarlicha qulay muhitda tarbiyalanmoqda. Boshqa oilalar ota-onalardan biri yoki ikkalasi tomonidan spirtli ichimliklarni suiiste'mol qilganligi sababli tartibsizdir.

O'smirlarning nazorat guruhi barcha oilalar to'liq, ijtimoiy farovon va pedagogik jihatdan barkamol bo'lishi uchun tanlangan. Bolalarda huquq buzarlari yo'q, o'quv fanlarida yaxshi o'qiydilar va ularning xatti-harakatlaridan hech qanday shikoyatlar yo'q.

Keling, 1 va 2-jadvallarda ikkita guruh sub'ektlari uchun ADOR usulidan foydalangan holda ota-onalarning ta'lim amaliyotini o'rganish natijalarini taqdim etamiz.

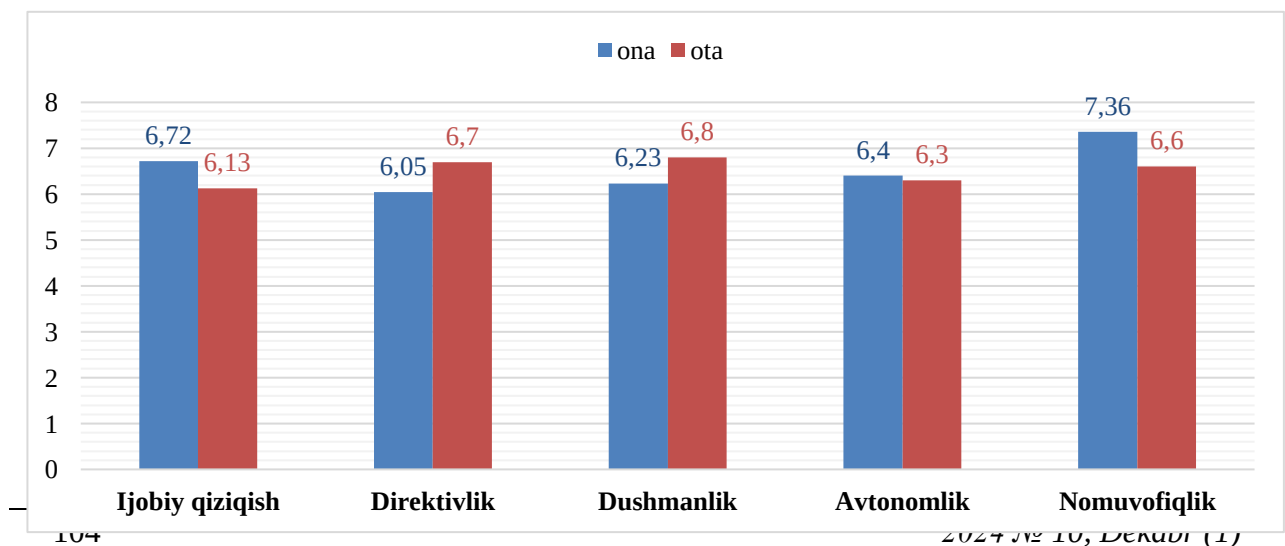
1-jadval.

Deviant xulq-atvori bo'lgan o'spirinlarning ota-onalarining tarbiyaviy amaliyotini o'rganish natijalari

	Ijobiy qiziqish		Direktivlik		Dushmanlik		Avtonomlik		Nomuvofiqlik	
	ona	ota	ona	ota	ona	ota	ona	ota	ona	ota
	6	3	8	8	9	8	3	2	8	9

	8	9	7	9	6	3	8	9	8	9
	8	9	3	5	9	8	9	9	9	10
	2	3	5	9	2	9	6	7	6	6
	5	6	8	8	5	9	9	10	9	8
	6	7	2	8	9	7	3	2	2	2
	9	10	9	2	7	9	9	9	9	9
	6	5	6	9	2	6	6	5	7	3
	8	6	5	2	6	8	8	8	9	8
0	3	5	8	9	8	9	8	9	10	9
1	10	9	3	10	10	5	5	6	9	5
2	6	8	8	6	6	8	2	3	2	2
3	7	3	7	9	9	6	7	6	5	6
4	9	7	2	6	2	9	9	8	9	9
5	3	3	9	2	6	6	6	5	6	3
6	5	2	3	10	5	3	9	9	8	9
7	9	9	3	6	9	9	5	5	6	8
8	6	5	8	9	3	6	2	3	9	8
9	10	9	3	3	9	5	9	8	9	9
0	9	6	9	9	3	6	10	9	9	8
1	3	2	8	5	7	5	6	5	6	2
2	10	9	9	3	6	6	3	2	7	3
‘r.	6,72	6,13	6,05	6,7	6,23	6,8	6,4	6,3	7,36	6,6

1-rasmdagi gistogrammada deviant xulq-atvori bo‘lgan o‘smirlarning ota-onalarining tarbiyaviy amaliyotini o‘rganishning o‘rtacha qiymatlarini keltiramiz.

1-rasm. Deviant xulq-atvori bo'lgan o'spirinlarning ota-onalarining tarbiyaviy amaliyotini o'rganishning o'rtacha qiymatlari.

1-jadval va 1-rasmdan ko'rinib turibdiki, ota-onalarning tarbiyaviy amaliyoti xususiyatlarining barcha o'rtacha qiymatlari o'rtacha darajada. Ona tomonidan ota-ona tarbiyasida nomuvofiqlik ko'lami yuqoriroq qiymatlarga ega.

Onalar uchun ijobiy qiziqish shkalasi bo'yicha natijalar otalarga qaraganda bir oz yuqoriroqdir. O'smirlar yordam va qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'lib, ko'p hollarda uni onalari va otalaridan olishadi. Ota-onalar tinglashga, muhabbatini ko'rsatishga va o'smirning savollariga ochiqchasiga javob berishga tayyor.

Otada o'sish tendentsiyasi bilan yo'naltiruvchilikning o'rtacha ko'rsatkichlari ota-onalarning qat'iy ekanligi, juda ko'p qoidalar qo'yishi, o'smirni haddan tashqari nazorat qilish va juda ko'p topshiriqlar berishini ko'rsatadi.

Dushmanlik miqyosidagi ma'lumotlar sabr-toqatning etishmasligi, tez-tez shikoyat qilish, o'g'ilning ehtiyojlariga qiziqish yo'qligi, uni ijtimoiy qoralash orqali o'zgartirish istagi va o'smirning fikrini e'tiborsiz qoldirishni ko'rsatadi. Bularning barchasi uni ba'zan ota-onalar farzandidan nafratlanadi degan fikrga olib keladi.

Avtonomlik o'smirning xatti-harakatlarini, xulq-atvorini, bo'sh vaqtni o'tkazish imkoniyatlarini, ota-onalarning o'smirning ichki dunyosiga aralashmasligi va kechirimlilikini mustaqil ravishda tanlash qobiliyatini ko'rsatadi.

O'smirlarning fikriga ko'ra, ota-ona tarbiyasida nomuvofiqlik, ayniqsa, otalar orasida namoyon bo'ladi. Talablarning birligining yo'qligi, ularning nomuvofiqligi, harakatlardagi oldindan aytib bo'lmaydiganligi, istaklar va topshiriqlarning noaniqligi o'smirlar o'rtasida xavotirning kuchayishi holatini keltirib chiqaradi.

Aniqroq bo'lish uchun deviant xulq-atvori bo'lgan o'spirinlarning ota-onalarining tarbiyaviy amaliyotini o'rganish natijalarini 2-jadvalda umumlashtiramiz.

2-jadval.**Deviant xulq-atvori bo'lgan o'smirlarning ota-onalarining tarbiyaviy amaliyotini baholash (odamlar soni va %).**

Xususiyatlar	Ona			Ota		
	Yuqori	O'rta	Past	Yuqori	O'rta	Past
Ijobiy qiziqish	10 45%	8 36%	4 19%	8 36%	8 36%	6 28%
Direktivlik	10 45%	5 23%	7 32%	12 54%	5 23%	5 23%
Dushmanlik	8 36%	9 41%	5 23%	11 50%	8 36%	3 14%
Avtonomlik	10 45%	7 32%	5 23%	10 45%	7 32%	5 23%
Nomuvofiqlik	13 59%	7 32%	2 9%	13 59%	3 14%	6 27%

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, otalar va onalarning deviant o'smirlarga nisbatan tarbiyaviy amaliyotlari "ijobiy qiziqish", "direktivlik" va "dushmanlik" shkalalari bo'yicha farqlanadi. Otalar (yuqori darajada 36%) bilan solishtirganda onalar orasida ijobiy qiziqish (yuqori darajada 45%), otalarda esa direktivlik va dushmanlik (yuqori darajada mos ravishda 54% va 50%) ustunlik qiladi. Avtonomlik va nomuvofiqlik shkalasi onalar va otalar o'rtasida deyarli bir xil.

Xulosa. Ikki guruh sub'ektlarining (ijtimoiylashgan va deviant o'smirlar) psixologik tekshiruvi shuni ko'rsatdiki, ota-onalarning salbiy tarbiyaviy amaliyoti xatti-harakatlarning buzilishi ehtimolini oshiradigan sharoitlarni yaratadi, shuningdek, tajovuzkor tendentsiyalarning kuchayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Deviant o'smirlar tarbiyaviy amaliyotining barcha xususiyatlarini, shu jumladan ijobiy qiziqishni normal ijtimoiy rivojlanishi bo'lgan o'smirlarga qaraganda yuqori baholaydi. Voyaga

yetmagan bolalarning onalari o'g'liga nisbatan aybdorlik tuyg'usini yuklashga intilib, u bilan munosabatlarda ishonchsiz shubha tuyg'usini rivojlantiradilar. Onalar, ko'pchilik otalar singari, qarama-qarshi talablar, o'g'lidano norozilik va uning kelajakdagi taqdiriga shubha bilan qarashlari bilan ajralib turadi. Otalarga nisbatan onalar orasida ijobiy qiziqish ustunlik qiladi, otalarda esa direktivlik va dushmanlik hukmronlik qiladi. Otalar va onalar o'rtasida avtonomlik va nomuvofiqlik shkalasi deyarli bir xil.

Eksperimental (deviant o'smirlar) va nazorat guruhlarini (normal sotsializatsiyaga ega bo'lgan ikki ota-onadan bo'lgan o'smirlar) ishtirokida tajriba o'tkazildi. Onalar va otalarning o'g'illariga nisbatan tarbiyaviy mavqei aniqlashdan tashqari, o'smirlarning urg'ularining turlari o'lchandi, bu esa sub'ektlarning xarakteristik xususiyatlarini baholashga imkon berdi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, shuni ta'kidlashimiz mumkinki, bunday eksperimental tadqiqotlar ijtimoiy moslashgan va ijtimoiy moslashtirilmagan o'smirlar bilan ishlashda istiqbolli psixoterapevtik modellarni ishlab chiqish uchun foydali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Stolyarenko L.D. Sto ekzamenatsionnix otvetov po pedagogike / L.D. Stolyarenko, S.I. Samigin. – Rostov-na-Donu, 2001. – S.18.
2. Azarov A. Semeynaya pedagogika [Tekst] / A. Azarov. – M.: Aspekt – Press, 2007. – S.21.
3. Dubrovina I.V. Osobennosti psixicheskogo razvitiya detey v seme i vne semi [Tekst] // Vozrastnie osobennosti psixicheskogo razvitiya detey / I.V. Dubrovina, M.I. Lisina. – M.: Misl, 2002.- S.34-123.
4. Buyanov M.I. Rebenok iz neblagopoluchnoy semi [Tekst] / M.I. Buyanov. – M.: Sfera, 2008. – S.121.
5. Grebennikov I.V. Osnovi semeynoy jizni [Tekst] / I.V. Grebennikov. – M.: Misl, 2010. – S.76.
6. Lisina M.I. Vliyanie otnosheniy s blizkimi vzroslimi na razvitie rebenka rannego vozrasta [Tekst] / M.I. Lisina // Voprosi psixologii. – 2001. - № 3.- S.122.
7. Eydemiller E.G. Semeynaya psixoterapiya [Tekst] / E.G. Eydemiller, V.V. Yustitskiy. – SPb.: Piter, 2002. – S.112.
8. Garbuzov, V. I. Nervnie deti [Tekst] / V.I. Garbuzov. - M.: Prosveshchenie, 2010 – 167 s.
9. Sagatovskaya, L. G. Vospitanie lichnosti v usloviyax semeynogo kollektiva [Tekst] / L.G. Sagatovskaya. - Tomsk, 2010 – 169 s.
10. Sotsialno-psixologicheskie, sotsialno-pedagogicheskie i individualno-lichnostnie problemi profilaktiki pravonarusheniy nesovershennoletnix [Tekst] / Pod red. V. F. Pirojkova. — M.: Sfera, 2010 - S. 18-43.
11. G'oziev E.G'. "Ontogenez psixologiyasi". Noshir taxriri ostida T. 2020 yil.
12. Karakulova U.A "O'smirlar xulq atvori shakllanishiga oilaviy munosabatlarning o'rni" O'zbekistonda psixologiyani rivojlantirish muammolari: nazariya va amaliyot uyg'unligi jurnal T. 2021 yil.

Suyunov Ochil Jumaboyevich,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
"Amaliy psixologiya" kafedrasi dotsenti

KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada ta'lim muassasalari uchun psixologik kadrlar tayyorlashning ijtimoiy mohiyati va psixologik xizmatni yanada rivojlantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetentsiyasini shakllantirishda psixologik xizmat ko'rsatishning o'ziga xos psixologik xususiyatlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Psixologik xizmat, ta'lim muassasasi, kompetensiya, psixolog, etikaviy tamoyillar, modernizatsiya, Psixologik ta'lim xizmatlari, ta'lim ne'matlari, ta'lim dasturlari, tekin o'qitish, bevosita Psixologik ta'lim xizmatlari, bilvosita Psixologik ta'lim xizmatlari.

Аннотация: В статье рассматривается социальная сущность подготовки психологических кадров и вопросы дальнейшего развития психологической службы. Также в данной статье анализируются вопросы формирования профессиональной компетентности психологов, оказывающих психологические услуги в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: Психологическая служба, образовательное учреждение, компетентность, психолог, этические принципы, модернизация, Психологические образовательные услуги, образовательные льготы, образовательные программы, бесплатное обучение, прямые Психологические образовательные услуги, косвенные Психологические образовательные услуги.

Abstract: The article examines the social essence of training psychological personnel and issues of further development of psychological services. This article also analyzes the issues of developing the professional competence of psychologists providing psychological services in educational institutions.

Key words: Psychological service, educational institution, competence, psychologist, ethical principles, modernization, Psychological educational services, educational benefits, educational programs, free training, direct psychological educational services, indirect psychological educational services.

Kirish. Bilim kishilarning ijtimoiy mehnati va fikriy faoliyatining mahsuli bo'lib, u amaliy ravishda o'zgarayotgan olamining ob'ektiv, qonuniyatli aloqalarini qayta hosil qilishdan iborat. Hozirgi davrda bilimlar etakchi iqtisodiy resurs sifatida jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida beqiyos o'rin egallaydi. Bilimlarni amaliyotga qo'llanilishi eng avvalo ta'lim sohasiga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan ularni «ta'lim ne'matlari» deb yuritiladi va ta'lim tizimidagi ehtiyojlar ular orqali qondiriladi. «Ta'lim ne'matlari» insonlarning ta'lim bilan bog'liq bo'lgan faoliyatining o'ziga xos mahsuli sifatidagi iqtisodiy ne'matdir.

Har qanday ne'mat, shu jumladan «ta'lim ne'mati» insonlarning ehtiyojlarini qondirish xususiyatiga ega. «Ta'lim ne'matlari» alohida inson, jamiyatning bilimlarga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Ikkinchi tarafdin esa ularni yaratish harajatni talab etadi.

Ehtiyojlarni qondira olishi ta'lim ne'matining nafliligini, uni yaratish uchun harajatlar esa ta'lim ne'matining resurs sig'imkorligini tashkil etadi. Demak, ta'lim ne'mati naflilik va resurs sig'imkorligi belgilariga ega. Ta'lim ne'mati deganda aynan ma'lum hajmdagi bilim tushuniladi. Chunki, ta'lim majmuasi faoliyatining natijasi yangi hajmdagi bilimlardir. Ular ta'lim tizimining mahsulidir.

Har qanday jamiyatning ravnaqi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy barqarorligini uning fuqarolarining ijodiy-aqliy salohiyatining yuksak darajada rivojlanganligiga bog'liq. Bu muhitni yaratish esa, albatta ta'limsohasining asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Bu vazifani hal etish ta'limning dastlabki bosqichidan amalga oshirishni taqozo etadi.

Shu jumladan psixologlar ham ijtimoiy muhitda o'z harakatlarini olib borishlarini tushunishadi. Ular bilishadiki, insonlar hayoti va ularning shaxsiyati avlodlar bilan shaxsiy va jamoaviy tarzida bog'langan. Inson tabiati va ijtimoiy muhiti orasida ikki tomonlama aloqa munosabati mavjud. O'quvchi shaxsi kamol topishini ta'minlash ta'limiy materiallarni faol tarzda o'zlashtirish masalasiga urg'u berish lozimligini taqozo etmoqda. Bu o'z navbatida ta'lim jarayonini ta'minlashga ko'maklashuvchi mutaxassislarning funksional roliga talab oshib borilayotganligini ko'rsatmoqda. Ta'lim jarayonini ta'minlashga ko'maklashuvchi mutaxassislar deganda, pedagog, o'quvchilar va ularning ota-onalarining kasbiy-pedagogik, individual-shaxsiy mazmunlarga ega bo'lgan muammolarini ilmiy metodikalar yordamida o'rganib, mutaxassis sifatida taklif va tavsiyalarni beribgina qolmasdan, aniqlangan nuqsonning psixologik korreksiyasini amalga oshirish uchun faoliyat yurituvchi psixolog, defektolog va logopedlarni tushunish lozim. Garchi ular faoliyatining maqsadi va shakli bir-biridan farqlansada, ammo faoliyat ob'ekti o'quvchi shaxsi hisoblanadi. Ular faoliyati davomida o'quvchi shaxsini o'rganib, maktab ta'limining amaliyotiga psixologik bilimlarni kiritib, pedagog tomonidan o'quvchi shaxsining ichki dunyosini chuqur bilish uchun amaliy yordam ko'rsatadilar. Bu esa o'quvchilarga qay darajada psixologik xizmat ko'rsatayotganligimizga bogliq bo'ladi. Psixologik xizmat deganda biz psixologik yordam olish, birinchidan, ota-onalar umumiy madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanmish psixologik madaniyatga, ikkinchidan, pedagogning (sinf rahbarining) o'quvchi shaxsiga bo'lgan munosabatiga, uchinchidan, maktab sharoitida psixologik yordam ko'rsatishning talab darajasida yo'lga qo'yilganligini tushunamiz.

Psixologik yordam ko'rsatish amaliyotida qo'llaniladigan uslublar sifatida psixologik trening (nazariy jihatdan psixologik treninglar shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi, o'rgatuvchi kabi turlarga ajratiladi), erkin assotsiatsiyalar, yo'naltiruvchi intervyu, videoyozuvlar tahlili, audio muloqot, dildan suhbat, yaxshi ko'rgan jonzo, chalkashlashtirish, relaksatsiya, hissiy kechinmalarni jonlashtirish, ijtimoiy rolni mustahkamlash, tasavvur etish, psixodrama, psixologik modellash, jismoniy faollik, art-terapiya kabilarni ko'rsatib o'tish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Dunyoning rivojlangan etakchi mamlakatlarida maktab psixologik xizmati 2 asrdan oshiq tarixga ega. Xususan, psixologik xizmat AQSHda 1800-yillardan, Fransiyada 1894-yildan, ko'pchilik Sharqiy Evropa mamlakatlarida XX asr o'rtalaridan boshlab faoliyat ko'rsata boshlagan.

AQSH maktablarida amaliyotchi psixolog (counselor)larga maxsus komissiya tomonidan imtihondan o'tkazgan holda sertifikat beriladi. Har bir psixolog 250-300 o'quvchini qamrab olishi belgilab qo'yilgan, amalda esa 500 va undan ortiq o'quvchilarga, ba'zida bir necha maktablarga bitta mutaxassis xizmat ko'rsatadi. Maktab psixologining ish vaqti 6 soat (amalda 8 soat), ko'pgina hollarda ishdan so'ng ota-onalar, tarbiyachilar bilan ishlashga to'g'ri keladi. Malaka oshirish esa ta'lim tizimi tomonidan uyushtiriladigan konferensiyalar, maxsus treninglar vositasida amalga oshiriladi. Maktab psixologlari uchun tasdiqlangan dastur asosida yuqori sinflarda maxsus dars soatlari belgilangan. Masalan, eng muhim dasturlardan biri – "Shaxsni rivojlantirish" (Character Education) dasturining maqsadi bolalarda hurmat, mas'uliyat, javobgarlik, o'zi haqida va boshqalar haqida qayg'urish, hamkorlikda faoliyat yuritish kabi shaxsiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan[1].

Rus psixologi T.V.Zayseva o'z asarlarida ta'kidlashicha, psixologik trening «madaniy qurol» sifatida o'quvchining rivojlanishini ta'minlash uchun funksional ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda psixologik xizmat 10 yildan oshiq tarixga, tajribaga ega. 1989-yilda Nizomiy nomli TDPda amaliyotchi psixologlar tayyorlash fakulteti ochildi.

2002-yil 1-avgustda "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat to'g'risida"gi muvaqqat Nizom tasdiqlandi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumta'lim maktablarining 9-sinf bitiruvchilarini akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'qitish bilan qamrab olishni ta'minlash bo'yicha normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 2010 yil 7 iyuldagi 109-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimidagi muassasalarda Psixologik xizmat to'g'risidagi Nizom tasdiqlandi. Bugungi kunda amaliyotchi psixologlar faoliyatini me'yoriy-huquqiy hamda uslubiy

ta'minlash maqsadida qator ilmiy-metodik adabiyotlar, uslubiy qo'llanmalar va uslubiy tavsiyalar chop etilgan.

Tahlil va natijalar. Psixologlar jamiyatda ijtimoiy yordam ko'rsatadilar va jamiyat a'zolariga shaxsiy xizmat ko'rsatadilar. Ular o'z ishlarida etika tamoyillariga amal qilishi, jamiyatni mustahkamlashga o'z hissasini qo'shish va bu bilan barcha insonlarning hayot tarzini yaxshilashini anglashadi. Bizning olib borgan tadqiqotlarimiz natijalariga ko'ra ta'lim tizimi psixologlari etika tamoyillarining quyidagi maqsad va vazifalarini o'zlarida mukammal mujassamlashtirgan bo'lishlari kerak:

1. O'zlarining axloqiy va etik jihatdan muhimligini baholash.
2. O'zlarining etika tamoyillarini rivojlanshda yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi namuna sifatida ishlatish.
3. Etika haqidagi global fikrni, shuningdek mahalliy talablar va qadriyatlarga mos bo'lgan harakatlarni qo'llabquvvatlash;
4. Etika tushunchasini targ'ib va tashviq qilish.

Ta'lim tizimi psixologlari etika tamoyillari inson qadr-qimmatini ulug'lashga asoslangan etika tamoyillarini jamlaydi. U adolat, odamgarchilik va axloq qoidalari keng tarqalgan yaxshiroq dunyo qurishga yordam berishda psixologiya hamjamiyatining rolini yanada oshiradi. Har bir tamoyil tavsifi o'sha tamoyillarga tegishli bo'lgan qadriyatlar ro'yxati bilan mutanosib. Bu qadriyatlar ro'yxati har bir etika tamoyillarini ko'tarishda qimmatli bo'lgan etika tushunchalarini ajratib ko'rsatadi. Bu tamoyillar va qadriyatlar hujjati maxsus standartlar rivojlanishini bajarishda turli xil madaniyatlararo farqlanadi va muhimligini ta'minlash uchun mahalliy va hududiy tarzda ijro qilinishi kerak, ya'ni bu mahalliy va hududiy madaniyat, urf-odat va qonun-qoidalarga mos bo'lishi kerak.

Ta'lim tizimi psixologlarining **etika tamoyillari** 2008-yil 22-iyulda Berlin Xalqaro psixologik tadqiqotlar ittifoqi assemblyasida qabul qilingan bo'lib, 26-iyulda esa Berlin Xalqaro psixologlar assotsiatsiyasi direktorlar Kengashi tomonidan ma'qullangan va "Psixologlar etikasi tamoyillari universal deklaratsiyasi" asosida tuzilgan. Ushbu hujjatga ko'ra quyidagilar ta'lim muassasalarida psixologik xizmatning **asosiy vazifalari** etib belgilangan:

- psixologiya fani yutuqlari, innovatsion psixologik metodika va texnologiyalarni ta'lim jarayoni hamda psixologik amaliyotga tatbiq etish;
- ilg'or xorijiy va mahalliy tajribalar asosida psixologik-pedagogik tashxis tizimiga axborot-kommunikatsiyateknologiyalarini samarali tatbiq etish;
- psixologik yo'nalishdagi o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;
- turli yosh davrlarida o'quvchilarning shaxsiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihatdan kuzatib borish,
- ta'lim-tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlash, ularning shaxsini shakllanishida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday salbiy og'ishlarning oldini olish;
- psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish ishlarini tubdan yaxshilash, o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis, korreksion-rivojlantiruvchi, psixoprofilaktika va psixologik maslahat ishlari samaradorligini oshirish;
- pedagogik jamoalarda sog'lom psixologik muhitni yaratish va qo'llab-quvvatlash, jamoa a'zolarining hissiyemotsional holatlarini, shaxslararo munosabatlarni va ziddiyatli xatti-harakatlarni korreksiyalash, ularning psixologik madaniyatini yuksaltirish;
- ta'lim jarayoni barcha subyektlarining psixologik salomatligini muhofaza qilish, o'quvchilar va pedagogik jamoalarda, o'quvchilar oilalarida sog'lom psixologik muhitni saqlash bo'yicha choralar belgilash, kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarning eng maqbul yechimlarini topish, aniqlangan muammolarni hal etishda amaliy yordam ko'rsatish;

Ta'lim tizimi muassasalarida psixologik xizmat faoliyatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'ladi: psixologik ma'rifat va tashviqot; psixologik-pedagogik tashxis; psixologik profilaktika; psixologik korreksiya; psixologik maslahat; fan va kasbga yo'naltirish.

Psixologik ta'lim xizmatlarini saqlash, yo'q qilib tashlash mumkin emas. Psixologik ta'lim xizmatlarining iste'molchisi bo'lgan insonning o'zlashtirgan bilimi uning miyasida saqlanadi va uni yo'qotib bo'lmaydi. Ushbu bilimlar yillar o'tib borishi bilan ko'payib boradi. Biroq bilimlar tez eskirishga moyildir.

Psixologik ta'lim xizmatlarining individual tavsifga ega ekanligi uning yana bir belgisidir. Psixologik ta'lim xizmatlarini ko'rsatish ijodiy jarayon bo'lib, uni xizmat ko'rsatayotgan sub'ektlardan ajratib bo'lmaydi. Bilim berishning turli uslublari mavjud. Shu nuqtai nazaridan ular individual tavsifga egadirlar. Demak, sifat nuqtai nazaridan psixologik ta'lim xizmatlari bir-biridan farq qiladi.

Psixologik ta'lim xizmatlarini ko'rsatish va iste'mol qilish jarayoning bir vaqtning o'zida ro'y berishi psixologik ta'lim xizmatlarining yana bir belgisidir. Moddiy ishlab chiqarishda yaratilgan mahsulot va uni ayirboshlash orqali iste'mol qilish o'rtasida ma'lum vaqt mavjud bo'ladi, ta'lim tizimida esa xizmatlar bir vaqtning o'zida ham ko'rsatiladi va iste'mol qilinadi. Masalan, psixologik ta'lim xizmatlarining u yoki bu turiga talabning oshib ketishi natijasida ularni omborxonalarda saqlab, tegishli vaqtda iste'molchiga tezkorlik bilan etkazib berib bo'lmaydi.

Ma'lumki bozor iqtisodiyoti sharoiti zamonaviy iqtisodchi kadrlar tomonidan amalga oshiriladi. Bu jarayonning o'ziga xos tarafi shundan iboratki psixologik ta'lim xizmatlari ko'rsatilayotgan davrda pedagoglar bilan bir vaqtda talabalar ham mehnat qilishlari lozim bo'ladi. Shu bois, o'quv jarayonida berilgan bilimning hajmi va yangi psixologik ta'lim xizmatlari miqdori o'rtasida, u tamom bo'lgan vaqtdagi iste'molchi olgan bilim hajmi, ya'ni bilimga qilingan harajatlar qiymati va olingan bilim qiymati har doim ham teng bo'lmaydi. Xuddi ana shu holat psixologik ta'lim xizmatlarining yana bir belgisi bo'lib hisoblanadi.

Psixologik ta'lim xizmatlarining keyingi o'ziga xos belgisi bu inson va jamiyatning undan oladigan samarasini miqdor jihatidan baholashning qiyinligi, natijalarining tezda namoyon bo'lmasligi va ularning tashqi omillarga bog'liq ekanligi.

Xaqiqatdan, ta'limga qilingan harajatlar va olinadigan daromadlar o'rtasida ma'lum davr bor, shuning uchun ham, inson kapitaliga baho berilganda unga sarflangan xarajatlardan olinadigan daromatlarni inobatga olish zarur.

Psixologik ta'lim xizmatlariga talabning yuqorilik darajasi ham bu xizmatlarning o'ziga xos xususiyati bo'lib hisoblanadi. Iste'molchilar psixologik ta'lim xizmatlariga harajatlarini ongli ravishda qisqartirishlari mumkin. Chunki, majburiy o'qishdan keyin iste'molchilar, masalan oliy o'quv yurtida o'qishga ketadigan harajatlarni o'qimasdan ishlaganlarida topgan daromadlari yoki qo'ldan boy bergan daromadlari bilan, taqqoslaydilar.

Psixologik xizmatlarni amalga oshirish harajatni talab etadi. Bugungi kunda bizning fikrimizcha bozor munosabatlari sharoitida «tekin o'qitish» degan tushunchani aniqlashtirish va yangicha talqin etish maqsadga muvofiq. Psixologik ta'lim xizmatlarining bepul ko'rsatilishi faqat iste'molchi nuqtai nazaridan maqsadga muvofiqdir. Biroq jamiyat nuqtai nazaridan unga davlat byudjeti orqali mablag'lar sarflanadi. Demak, makroiqtisodiy nuqtai nazaridan psixologik ta'lim xizmatlari bepul ko'rsatiladi deyishimiz noto'g'ridir. Oliy ta'lim tizimida davlat granti asosida tahsil olayotgan talabalar ham haq evaziga tahsil oladilar, biroq ushbu psixologik ta'lim xizmatlarini iste'molchi (talaba) emas balki davlat sotib oladi.

Shu bilan birga yalpi ichki mahsulot harajatlar uslubida hisoblaganida unda davlat tomonidan sotib olingan tovarlar va xizmatlarga qilingan harajatlar moddasi mavjud. Demak, ijtimoiy ne'mat deb yuritiladigan psixologik ta'lim xizmatlarini esa «bilvosita psixologik ta'lim xizmatlari», xususi ne'mat sifatidagi psixologik ta'lim xizmatlarini «bevosita psixologik ta'lim xizmatlari» deb talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

Bilimlarning asosini tashkil etuvchi psixologik ta'lim xizmatlarining, ijtimoiy ne'mat sifatida cheklanmaganligi ya'ni salohiyatining cheksizligi, foydalangan sari ularning kamaymasligi mazkur xizmatlarning o'ziga xos xususiyatini tashkil qiladi. Ishlab chiqarish resurslari esa aksincha cheklangan bo'lib, iste'mol qilinishi jarayonida ular kamayib boradilar. Demak, ta'lim tizimining «mahsuloti» imkoniyat nuqtai nazaridan cheksiz bo'lib hisoblanadi. Binobarin, psixologik ta'lim xizmatlari bozoridagi ta'lim muassasalari o'zlarining xizmatlarini cheklanmagan hajmda amalga

oshirish imkoniyatiga egadirlar. Cheklanish iste'molchilarning soni bo'yicha mavjud bo'lishi mumkin. Ma'lumki, resurslar qanchalik cheklangan bo'lsa ularning qiymati shunchalik yuqori bo'ladi. Bilimlarga nisbatan bunday bog'liqlik mavjud emas. Ko'pchilik hollarda bilimlarni tarqatish hajmlari ularning qiymatidan yuqori bo'ladi. Ushbu holat jamiyatni axborotlashtirish bilan uzviy bog'liqdir.

Jadvalda psixologik xizmatning turli yo'nalishlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari va kasbiy kompetentlikka ta'siri ko'rsatib o'tiladi.

Psixologik xizmat yo'nalishi	O'ziga xos xususiyatlari	Kasbiy kompetentlikka ta'siri	Izoh
1. Psixologik maslahat (Konsultatsiya)	- Mijozga individual yondashuv\n- Shaxsiy va kasbiy muammolarni tahlil qilish\n- O'z-o'zini anglashni kuchaytirish	- Mijozda o'ziga bo'lgan ishonch (o'zini qadrlash) ortadi\n- Kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan stress va muammolar yechimiga yordam beradi	O'qituvchilar, talabalar yoki ish beruvchilar bilan yuritiladigan individual yoki guruhviy muloqotlar
2. Psixologik treninglar	- Amaliy mashqlar, rolli o'yinlar\n- Guruhviy muhitda mashq qilish\n- Kommunikatsion va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish	- Jamoada muloqot qilish malakasi shakllanadi\n- Muammoli vaziyatlarni hal etish kompetentligi mustahkamlanadi	Kasbiy sohada talab qilinadigan kommunikatsion, yetakchilik va ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun samarali
3. Psixologik diagnostika va baholash	- Turli testlar, metodikalar yordamida shaxs xususiyatlarini aniqlash\n- Kasbiy qobiliyat va qiziqishlarni baholash\n- Rivojlanish dinamikasini kuzatish	- Har bir xodim yoki o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniq belgilash\n- Kasbiy ko'nikmalarni rejalashtirish va rivojlantirishda ko'mak beradi	Olingan diagnostik natijalar asosida individual rivojlanish rejalari tuzish mumkin
4. Reabilitatsion (tiklash) xizmatlari	- Stress, charchoq, emosional tug'yon (tushkunlik) holatlarini yengish\n- Kasbiy deformatsiyani oldini olish	- Ish joyida, ta'lim muassasalarida emotsional barqarorlikni saqlash\n- Kasbiy faoliyatda uzoq muddat sifatli mehnat qilish imkonini beradi	Kasbiy stressni kamaytirish va shaxsiy salomatlikni saqlash bo'yicha chora-tadbirlar
5. Motivatsion rivojlanish programmalari	- Xodimlar yoki o'quvchilarni rag'batlantirish strategiyalari\n- Kasbiy o'sish uchun shaxsiy maqsadlar va reja tuzish	- Kasbiy motivatsiya ortadi, mehnat samaradorligi oshadi\n- Innovatsion fikrlash va ijodiy yechimlar qobiliyati rivojlanadi	Motivatsion suhbatlar, mahorat darslari, maqsadlar cascade-texnologiyasi va boshqalar
6. Qayta tayyorlov va malaka oshirish	- Professional taraqqiyotga yo'naltirilgan maxsus dasturlar\n- Zamonaviy kasbiy kompetensiyalarni egallash\n- Amaliy-	- Yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish\n- Mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshirish\n- Kasbiy standartlarga moslashuv	Pedagog, mutaxassis va rahbar kadrlar uchun doimiy malaka oshirish kurslari, seminarlar, onlayn vebinarlar va b.

	ko'nikmaviy mashg'ulotlar		
7. Kasbiy etika bo'yicha psixologik yordam	- Kasbiy etika normalarini mustahkamlash - Ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish	- Jamoada ijobiy psixologik muhit yaratiladi - Kasbiy faoliyatdagi ijtimoiy mas'uliyat kuchayadi	Kasbiy etika bo'yicha treninglar, seminarlar va konsultatsiyalar

1. Psixologik maslahat (Konsultatsiya) – Kasbiy faoliyat jarayonida shaxs individual muammolarni hal qilish, o'z salohiyatini aniqlash, o'z-o'zini rivojlantirish va kasbiy yo'nalish tanlashda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengib o'tish imkonini beradi.

2. Psixologik treninglar – Kollektivda ishlash, muloqot qilish, muammoli vaziyatlarni kuzatish va hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Rolli o'yinlar va amaliy mashqlar orqali xodimlar yoki o'quvchilar real vaziyatlarda o'zlarini sinab ko'rishadi.

3. Psixologik diagnostika va Baholash – Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish yo'lida individual shaxsiy xususiyatlarni (qiziqish, temperamenti, qobiliyat, qimmatlar) aniqlash va ular asosida rivojlanish strategiyasini belgilashga ko'maklashadi.

4. Reabilitatsion xizmatlar – Kasbiy charchash, stress yoki depressiya holatlarida psixologik yordam berish, emotsional barqarorlikni tiklash orqali kasbiy sifatsizlanish (deformatsiya)ning oldini oladi.

5. Motivatsion rivojlanish programmalari – Professional taraqqiyot va shaxsiy o'sish uchun motivatsion usullar, rag'batlantiruvchi strategiyalar, maqsad va reja tuzish instrumentlarini o'z ichiga oladi.

6. Qayta tayyorlov va malaka oshirish – Tez o'zgarayotgan mehnat bozorida yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish, innovatsion yondashuv va rivojlanish strategiyalarini amalga oshirishga yordam beradi.

7. Kasbiy etika bo'yicha psixologik yordam – Jamoada sog'lom psixologik muhitni shakllantirish, ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish va kasbiy intizomni saqlashda yordam beruvchi etika me'yorlari bilan ishlashni o'z ichiga oladi.

Mazkur yo'nalishlarda psixologik xizmatlar kasbiy kompetentlikni shakllantirish va mustahkamlash uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Bu xizmatlar orqali o'qituvchilar, xodimlar yoki boshqa mutaxassislar o'zlarining professional mahoratlarini oshirishi, shaxsiy va ijtimoiy salohiyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, psixologik ta'lim xizmatlarining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- har xil ne'mat turlariga tegishli ekanligi;
- ne'mat sifatida cheklanmaganligi;
- iste'mol qiymatiga egaligi, ta'limga bo'lgan ehtiyojlarni qondiruvchi xizmatlar o'ziga xos tovar ekanligi (moddiy tavsifga ega emasligi, tashish, saqlash va yo'q qilib tashlashning mumkin emasligi);
- Psixologik ta'lim xizmatlarining individual tavsifga ega ekanligi;
- Psixologik ta'lim xizmatlarini ko'rsatish va iste'mol qilish jarayonining bir vaqtning o'zida berishi;
- iste'molchilarning Psixologik ta'lim xizmatlarining ko'rsatilishi jarayonida bevosita ishtirok etishi;
- ta'limga sarflanadigan xarajatlardan oladigan samarani miqdor jihatidan baholashning qiyinligi;
- Psixologik ta'lim xizmatlariga talabning yuqori darajada egiluvchan ekanligi.

Bizning fikrimizcha, aynan iqtisodiy va pedagogik nazariya nuqtai nazaridan psixologik ta'lim xizmatlari kadrlar tayyorlashning ob'ekti bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida PF - 4947.O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami 70-modda.
2. «Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимида психологик хизмат тўғрисида»ги муваққат Низом. – Т., 2002 йил 1 август
3. Нишонова З.Т., Алимбаева Ш.Т., Сулаймонов М. Психологик хизмат. – Т.: Фан ва технология марказининг босмахонаси, 2014 й.
4. Suyunov O.J. Using the basis of pedagogical skills in organizing the educational process // Научный журнал «архивариус» Том 7, № 4 (58)/2022 ISSN 2524-0935, Kiev-2022.
5. Suyunov O.J. Инновации-залог успешности деятельности организации //Jurnal Science and innovation.11.12.2022DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.74241491>.

Mansurov Sodiqjon Qahramonovich,
Milliy gvardiya Buxoro viloyati bo'yicha
boshqarma boshlig'ining o'rinbosari, ilmiy izlanuvchi, podpolkovnik

MILLIY GVARDIYA HARBIY XIZMATCHILARIDA AXLOQIY QADRIYATNI O'RGANISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya: Mazkur maqola milliy gvardiya harbiy xizmatchilarida axloqiy qadriyatni o'rganishning ilmiy-nazariy asoslariga bag'ishlangan bo'lib, harbiy xizmatchilarning kasbiy va psixologik tayyorgarligini o'z ichiga oladi. Shuningdek, maqola mazmunida milliy gvardiya harbiy xizmatchilarining individual psixologik xususiyatlari, shaxsning ijtimoiy-psixologik qiyofasi va axloqiy qadriyat shakllanishining psixologik jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: harbiy xizmatchi, axloqiy qadriyat, harbiy xizmat, milliy gvardiya, harbiy psixolog, harbiy intizom, xavfsizlik, kasbiy tayyorgarlik, jasorat.

Аннотация: Данная статья посвящена психологической сущности понятия ценности у Данная статья посвящена научно-теоретическим основам изучения нравственной ценности военнослужащих Национальной гвардии и включает профессионально-психологическую подготовку военнослужащих. Также в содержании статьи освещены индивидуально-психологические особенности военнослужащих национальной гвардии, социально-психологический образ личности и психологические аспекты формирования моральных ценностей.

Ключевые слова: военнослужащий, моральные ценности, военная служба, национальная гвардия, военный психолог, военная дисциплина, безопасность, профессиональная подготовка, мужество.

Annotation: This article is devoted to the scientific and theoretical foundations of studying the moral value of the National Guard servicemen and includes professional and psychological training of servicemen. The content of the article also highlights the individual psychological characteristics of the National Guard servicemen, the socio-psychological image of the personality and the psychological aspects of the formation of moral values.

Key words: military serviceman, moral value, military service, national guard, military psychologist, military discipline, security, professional training, courage.

Bugungi kunda harbiy-siyosiy vaziyat xalqaro va mintaqaviy xavfsizlikka xavf-xatar hamda tahdidlar ko'lamini kengaytib borayotganligi ayrim davlatlar o'rtasidagi geosiyosiy qarama-qarshiliklarining kuchayishi natijasida, mojarolar va tang vaziyatlarni kuch ishlatib hal etishga bo'lgan yondashuvning ustunlik qilishi kuzatilmoqda. Bu esa, milliy gvardiya harbiy xizmatchilarida doimiy jangovar shaylikni, professional kasbiy tayyorgarlikni, xizmat vazifalarni bajarishga oid nazariy bilimlardan kasbiy faoliyat amaliyotida muvaffaqiyatli foydalanishni, maxsus bilim va ko'nikmalarni shakllantirishni hamda harbiy-kasbiy faoliyatiga xos axloqiy qadriyat sifatlarini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganishning asoslashni belgilaydi.

Ta'kidlash joizki, axloqiy omillarni tahlil qilish asnosida axloq kategoriyasining o'ziga xosliklariga ham e'tibor qaratish lozim. Axloq insoniyat kamoloti sarchashmasi bo'lib, har bir inson u orqali o'zining jamiyatdagi o'rnini anglaydi, hayotining mazmunini belgilab oladi. Chunki axloqiy faoliyat shaxsning shaxs sifatida shakllanishi, kamol topishiga sabab bo'ladi. Buyuk ma'rifatparvar olim A.Avloniyni yozishicha, insonning axloqi uning ongi, bilimi va badiiy didiga bevosita bog'liq. Shuning uchun ham axloq masalalari qadim-qadimdan donishmandlar, jamoat va davlat arboblarning, qolaversa, davlatlarning diqqat markazida bo'lib kelgan[1,6].

Chunki axloqiy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'ymasdan, axloq madaniyatini shakllantirmasdan turib, harbiy intizom va huquqiy tartibni o'rnatib bo'lmaydi. Bu borada V.N.Borodinaning qarashlari alohida o'ringa ega. Unga ko'ra, axloqiy ong – bu atrofdagi dunyoni (boshqa odamlarni, butun jamiyatni), shuningdek, o'zini o'zi qadrlash funksiyalarini bajaradigan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa. Axloqiy ongning birlamchi elementlari axloqiy tuyg'ular va hissiyotlardan iborat bo'ladi[2,68].

Shu bilan bir qatorda axloqiy tushunchalar kontekstida aksariyat tadqiqotchilar ma'naviyat masalasiga ham e'tibor qaratishadi. H.Landman shaxs faoliyatida ma'naviy jihatlarning rolini tahlil qilib, uning ba'zi o'ziga xosliklarini e'tirof etadi. Uning fikriga ko'ra, ma'naviyat – bu harbiy xizmatchining ijtimoiy va individual ongining o'ziga xos holati bo'lib, u harbiy xizmatchi shaxsiyatining ma'naviy fazilatlarini to'plami sifatida hayotiy qadriyatlarning birligida ifodalanadi. Ular shaxsning hayotiy, umuminsoniy qadriyatlarni, davlat manfaatlarini himoya qilishga bo'lgan motivatsiyasida ifodalanadi, bu esa harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holatini yuqori darajada saqlashga yordam beradi[3,34].

Bugungi kunda harbiy xizmatchilar kasbiy mahoratini, intellektual salohiyatini va vatanparvarligini yuksaltirish, umuminsoniy qadriyatlarni mustahkamlash ularning og'ishmay bajarilishini ta'minlashga barchamiz burchlimiz. Axloq – umuminsoniy madaniyatning bir qismi xisoblanib, o'ziga xos xususiyatlarga ega. U eng avvalo, kishining jamoat joylarida o'zini qanday tutish normalarini belgilaydi. Yurish-turish, salomlashish, suhbatlashish va boshqa odob qoidalarini o'z ichiga oladi[4,189]. “Axloq” arabcha so'zdan olingan bo'lib, shaxs hayoti va faoliyatini boshqaradigan va tartibga soladigan muayyan xulq-atvor, odob, xatti-harakat tamoyillari va me'yorlarini ifodalaydi va shaxsning turli vaziyatlarda qanday xatti-xarakat qilish, o'zaro munosabat tartiblarini belgilaydi[5,9].

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, hozirgi kunda respublikamizda milliy gvardiya sohasida qator tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Hozirda harbiy kadrlarni tayyorlash borasida yurtimizda Jamoat xavfsizligi universiteti faoliyat yuritmoqda. Ushbu oliy ta'lim muassasalarining asosiy maqsadi, yurtimiz chegaralari daxlsizligini hamda xalqimizning tinch-totuv hayotini ta'minlovchi haqiqiy mard, fidoiy, el-yurtiga sodiq harbiy kadrlarni tayyorlashdan iboratdir. Shunday ekan, milliy gvardiya sohasidagi harbiy xizmatchilar va ularning kasbiy faoliyat jarayonidagi bilimlari, ko'nikmalari, axloqiy qadriyatjihatlarini va uning psixologik o'ziga xosligi, kasbiy faoliyatda shart sanalgan ijtimoiy-psixologik sifatlar, shaxslilik, zamonaviy harbiy xizmatchi va unga xos axloqiylik, axloqiy qadriyatga qo'yiladigan ijtimoiy-psixologik talablar, shaxslilik tiplari, harbiy xizmatchi shaxsining ijtimoiy-psixologik xarakteristikasi kabilar “axloqiy qadriyat” tushuchasida aks etgan[6,4].

Hozirga qadar axloqiy qadriyat masalasi psixologiya, falsafa, sotsiologiya va pedagogika kabi fanlarning tadqiqot predmeti o'rganib kelinmoqda. Ammo, psixologiya fani boshqa fanlardan farqli ravishda, axloqiy xulq masalasini o'ziga xos tadqiq etib, u orqali harbiy xizmatchi shaxsiga xos ko'plab yangi xususiyatlarni aniqlamoqda. Rus olimlaridan S.Klyagin harbiy sohadagi jamoalar va ularning hamkorlikdagi faoliyati, axloq va qadriyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, harbiy boshqaruv asoslari, harbiy jamoaga xos individual-psixologik xususiyatlar kabi masalalarni tadqiq etishgan[7].

Axloqiy qadriyatlar psixologik rivojlanishda, ya'ni optimal psixik barqarorlikka erishishga va o'zaro yaqin bog'langan tenglik hamda mustaqillik kabi sifatlarga ega bo'lishga yordam beradi. Axloqiy qadriyatlar shaxs xulqida qadriyatlarning uzoq muddatli integratsiyasi natijasida mustahkam o'rin egallaydi. Bu degani ularning inson hayotida borligi yoki yo'qligi psixika barqarorligi yoki sog'lomligi uchun asosiy rol o'ynaydi[8,103].

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, axloqiy qadriyatlarining o'ziga xos xususiyatlari va vazifalari mavjud. Ularning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar[9]:

qadriyatlar tarixiy xususiyatga ega;
qadriyatlarda etnik, madaniy xususiyat mavjud;
qadriyatlar har bir shaxsda individual tarzda namoyon bo'ladi;
qadriyatlar anglanilgan bo'ladi;
qadriyatlar faol bo'ladi;
qadriyatlar inson uchun eng qimmatli ijtimoiy omildir;
qadriyatlar inson mohiyatini bildiradi;
qadriyatlar ijobiy bo'ladi;
qadriyatlar xulqni keltirib chiqaradi.

Axloqiy qadriyatlarining vazifalari:

Regulyativ – ma'lum ijtimoiy tizim, ijtimoiy guruhlar hamda, albatta, shaxsning o'zini rivojlanishini boshqaradi. Pedagogik faoliyatda bu vazifa asosiy rolni o'ynaydi. Chunki pedagog qadriyaviy yo'naltirilgan boshqaruvni amalga oshiradi.

Yo'naltiruvchi-turtki vazifa. Tarbiyada qadriyatlarining ustuvorligi shundaki, ular oldindan "yo'lni ko'rsatib bera olish", "o'tkinchi bo'lmaslik" harakteriga ega. Shu sababli ham ma'lum bir motivlarga yo'nalganlik shaxs hayotida keng va barqaror istiqbollarni ochib beradi. Qadriyatlar inson hayot yo'nalishi chizig'ini aniqlab beradi.

Kommunikativ vazifa. O'zaro o'quv-bilish va o'quv-tarbiya faoliyatlarda muloqot nafaqat umumiylikka, balki qadriyatlarining farqlanishiga ham asoslanadi. Ular tufayli qatnashuvchilarning ruhiyati boyidi, dunyoqarashi kengayadi.

Kasbiy faoliyatning, ayniqsa kasbiy etikaviy xulqqa oid bo'lgan, asosiy jihatlarida ishtirok etadi. Bu vazifa kasbiy qadriyatlarga xos bo'lib, oliy ta'lim tizimida shakllanadi va kasbiy yo'naltirilgan bo'ladi. Lekin afsuski, hech bo'lmasa asosiy kasblar uchun ham kasbiy qadriyatlar xususiyatlarining aniq ro'yhati berilmagan.

Emotsional-baholash vazifasi. Bu vazifa pedagogik va psixologik muammolarni yechishda juda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonida pedagog axborotlar oqimini shunchaki passiv o'zlashtirib olmasdan, balki o'quvchining shaxsiy kechinmalariga urg'u bergan holda faol o'zlashtirib olishi kerak.

Ma'no hosil qilish vazifasi. Bu vazifa tarbiya jarayonida hamda o'zini-o'zi anglashda bosh vazifani bajaradi. Uzoqqa mo'ljallangan hayotiy istiqbolni belgilashda, hayot mazmunini anglashda va kelajak rejalarini qurishda muhim hisoblanadi.

Kuznetsov V.I. quyidagi axloqiy qadriyat funksiyalarini ko'rsatadi[10,45]:

Yo'naltiruvchi vazifasi – ijtimoiy muhitda yo'nalishga: yaxshini yoki yomonni, muhim yoki nomuhimni ajratishga yordam beradi.

Motivatsion vazifasi – inson xulqi, hatti-harakatlarni boshqarish, qiziqishlarni muhim faoliyat turlariga jalb qilish bilan bog'liq.

Maqsad qo'yish – faoliyat istiqbollarni belgilaydi.

Baholash vazifasi– shaxs, guruh yoki jamiyatni biror predmetni yoki munosabatlarni boshqa alternativ variantlar ichidan tanlab olish uchun mezon yoki standart bo'lib, baholash vazifasini bajaradi.

Integratsion vazifasi. Insonlar qadriyatlar tufayli ham birlashishlari mumkin. Qadriyatlarining bir-biriga mos tushishi odamlarni jipslashtiradi.

Normativ vazifasi. Qadriyatlar ijtimoiy normalar singari interiorizatsiya bo'ladi va ularni o'z xulqida boshqaradi.

Ijtimoiy-madaniy vazifasi. Qadriyatlar ijtimoiy madaniy hayotning turli tomonlariga o'z ta'sirini ko'rsatadi (fan, san'at va b.q.).

J.Knobening qarashlarida axloqiy qadriyat holat har bir harbiy xizmatchining individual ruhiy holati yoki ma'lum bir vaqtda, muayyan vaziyatda, jangovar (xizmat) faoliyatida namoyon bo'ladigan psixologiyasi sifatida tavsiflanadi[11]. AQShning Prinston universiteti professori J.M.Kuper shaxs psixologik holatlarini tahlil qilar ekan, axloqiy qadriyatni ma'lum bir vaqt va muayyan sharoitlarda axloqiy ong va psixologik hodisalarning namoyon bo'lishining ijtimoiy sharti, umumiy xarakteristikasi sifatida ta'riflaydi[12].

Tadqiqotchi I.B.Subbotinga ko'ra, axloqiy qadriyat - bu harbiy xizmatchilarning jangovar (xizmat) faoliyatida namoyon bo'ladigan ma'lum bir vaqtda va ma'lum bir vaziyatda harbiy xizmatchining individual ruhiy holati yoki harbiy jamoaning psixologiyasi, ularning jangovar harakatlarga tayyorligi hisoblanadi[13].

A.A.Ilyukning fikricha, axloqiy qadriyat - bu ob'ektiv voqelik bilan o'zaro munosabatda bo'lgan, shaxsiy fazilatlarni anglashda va psixologik himoya mehanizmlari orqali inson psixikasining hissiy darajasida hosil bo'ladigan emotsional tajribalar to'plamining harbiy xizmatchilarning ruhiy salomatligiga faol ta'sir qilishi va ma'naviy jabhalarda o'zini namoyon qilishidir[14].

Yuqoridagi ta'rifdan farqli o'laroq, ushbu tushunchani quyidagicha tavsiflaydi. Unga ko'ra, axloqiy qadriyat - bu harbiy xizmatchi faoliyati va xulq - atvorini yo'naltiruvchi ma'lum axloqiy-psixologik stereotiplar shaklida ularning ijtimoiy psixikasiga integratsiyalashgan psixologik omillar: ma'naviy, axloqiy, axloqiy-psixologik, siyosiy, milliy, ijtimoiy, iqtisodiy, harbiy xizmat, jangovar tayyorgarlik va boshqa ijtimoiy-psixologik jarayonlarning yaxlit birligi va o'zaro ta'siridan kelib chiqadigan umumiy axloqiy - psixologik hodisadir[15].

Axloqiy qadriyatlarni to'g'ridan-to'g'ri ustanovkalar bilan bog'lab qo'yib bo'lmaydi. "Qadriyatlar va ustanovkalarni bir tartibli hosilalar sifatida ko'rish qadriyatlarning inson hayotidagi maqomi, roli, o'rni haqidagi tasavvurlarga zid bo'ladi". N.Lapin qadriyatlarni motivlar va ehtiyojlar bilan bir qatarga qo'yilishiga e'tiroz bildirmaydi, shuningdek, motiv va qadriyat tushunchalarining o'zaro munosabatini o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi[16].

G.Lebonning fikricha, axloqiy qadriyatlar motivlarning alohida bir turi sifatida ko'riladi va ehtiyoj-motivlarga aloqador bo'lib, lekin ulardan jiddiy ravishda farqlanib turadi. Ba'zi olimlar motivlarning manbaasi sifatida moddiy ehtiyojlarni tushunganlar. Lekin shu narsa ayon bo'ldiki, motivlarning yana bir manbaasi bu – insoniy qadriyatlardir[17].

Axloqiy qadriyatlarni harakatlarni motivlashtiruvchi sifatida qarab, uni ehtiyojlar bilan solishtirsak, qadriyatlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular insonlarni "turtmaydi" balki o'ziga "tortadi". Ular zarurat, yetishmovchilik harakteriga ega emas. Ular o'z faolliklarini yo'qotmaydi.

Shaxs qadriyatlari va ehtiyojlari faqat shu jihatlari bilangina bir - biriga bog'liq bo'lib qolmasdan, ularni keng doirada talqin qilish kerak. Shaxs qadriyatlari "oliy darajadagi ehtiyojlar" yoki "ma'naviy ehtiyojlar" sifatida talqin qilinadi. Ularni bilish hamda estetik ehtiyojlarning qatoriga qo'shadilar. Har tomonlama kamolotga yetgan insonda ham ma'naviy qadriyatlar ham ma'naviy ehtiyojlar bo'ladi[18].

Axloqiy qadriyatlar shaxs "Men"ini himoya qilishda va uni yaxshilashga katta yordam beradi. Axloqiy qadriyatlar tufayli shaxs o'zini samarali, yaxshi ijtimoiy munosabatlarga ega, jamiyatning tartibli a'zosi sifatida idrok etishi natijasida shaxs o'z "men"ini himoyalaydi. Oqibatda, shaxsda o'zini himoya qilish strategiyasi vujudga keladi. O'ziga nisbatan bahosi

ortadi. O'zini jamiyatning boshqa a'zolari bilan solishtiradi. Yutuq va kamchiliklarini ko'radi. Shaxsning yaxshi tomonlari kuchayib, yomon taraflari esa, aksincha, kamayib boradi[19].

Hozirda zamonaviy fanlar axloqiy qadriyatning neytralligiga shubha bilan qaramoqdalar. Ba'zi psixologlar u yoki bu qadriyatni qattiq himoya qilishdan saqlanmoqdalar. Sababi agar ular haqiqat deb biror qadriyatni topsalar ularni tanqidiy ma'noda ma'naviyatchilar, mavhumchilar kabi turli bir yoqlama qarashli odamga aylantirib qo'ymoqdalar. Biroq qadriyatlar yoki ularining aksi bo'lgan anti qadriyatlar inson hayotida juda muhim bo'lak hisoblanadi. Psixologlar ham muhim qaror qabul qilishlarda aynan ulardan foydalanadilar.

J.Gudvin axloqiy qadriyatlarni tahlil qilish asosida uni hozirgi vaqtda yoki ma'lum bir davrda harbiy xizmatchilar ongida hukmronlik qiladigan ma'naviy qadriyatlar va pozitsiyalar, ehtiyojlar va manfaatlar, his-tuyg'ularning yaxlit, ajralmas majmui sifatida tavsiflaydi.

Axloqiy qadriyatlarni o'rganishga doir salmoqli ishlar muallifi A.M.Tyutchenkoning yozishicha, axloqiy-psixologik holat iborasidan tashqari u bilan ekvivalent sifatida foydalanish mumkin bo'lgan boshqa tushunchalar ham keng qo'llaniladi: ma'naviy dunyo, ruhiy holat, jangovar kayfiyat, ma'naviy omil, axloqiy omil, psixologik muhit, ma'naviy-psixologik ishtiyoq va boshqalar. Bu tushunchalar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, umumiy ma'noda axloqiy-ruhiy holatni ifodalashda foydalanish mumkin[21,37].

Bu tushunchalarning axloqiy qadriyatga eng yaqini sifatida ma'naviy omilni ajratib ko'rsatish mumkin. A.A.Linchenkning qarashlariga ko'ra, ma'naviy omil ommaning aniq ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va psixologik vazifalarni hal etishga tayyorlik darajasini ifodalovchi ijtimoiy ongning o'ziga xos ko'rinish hisoblanadi. Shaxs turli ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etishda doimo o'zining ma'naviy jabhalariga tayanadi. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, shaxs axloqiy-ruhiy holatining namoyon bo'lishida boshqa xususiyatlar qanchalik ahamiyatga ega bo'lsa, ma'naviy qarashlari, qobiliyatlari ham shunchalik ahamiyatga egadir. Tadqiqotchilar J.A.Baird va J.V.Astingtonlar ma'naviy omilning o'zagi, asosiy elementi sifatida axloqiy omilni keltirishadi. Ularning fikricha, axloqiy omil – siyosiy va axloqiy g'oyalar, qarashlar, fazilatlar va his-tuyg'ular, harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatiga bo'lgan munosabatini, kasbiy tayyorgarligini va qat'iyatini namoyon qiladi.

Tadqiqotchi A.Milovidov ta'kidlashicha:

Ruhiy qobiliyatlar - bu harbiy xizmatchining strategik va operativ-taktik (maxsus) vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish, o'zining harbiy-kasbiy qobiliyatlarini to'la namoyon qila olish maqsadida yuzaga kelgan vaziyatning murakkab sharoitlarini uning ongi va ruhiyatiga ta'sirini mardonavor yengib o'ta olish qobiliyatidir. Ruhiiy qobiliyatlar ruhiy (hissiy-irodaviy) barqarorlik va ruhiy boshqaruvchanlik orqali amalga oshiriladi;

Ruhiy barqarorlik - bu harbiy xizmatchining xavf-xatarlarga qarshi tura olishi, zamonaviy jangning murakkab sharoitlarini ongi va ruhiyatiga hissiy va jismoniy ta'siriga chidamliligi, shu bilan birga harbiy-kasbiy faoliyatning faolligi va samaradorligini saqlay olishidir;

Ruhiy boshqaruvchanlik - bu harbiy xizmatchining yuqori qo'mondonlik (qo'mondonlar, komandirlar, boshliqlar) ning buyruq (direktiva, farmoyish, ko'rsatma) larini mos ravishda anglab yetishi, o'zining axloqiy-ruhiy holati va xulqini ularning talablari va qarorlariga mos ravishda boshqara olishi, shu bilan birga oqilona tashabbuskorlik va mustaqillikni namoyon qila olishidir.

Bu albatta axloqiy qadriyatlarni obyektiv va qiyosiy o'rganishlarni, ularning natijalarini istisno qilmaslik kerak. Inson qadriyatlari haqidagi har qanday nazariya yoki tamoyillar uning amaliyotdagi ahamiyatini ko'rsatib berishi kerak. Nazariyada tushuntirib beruvchi, izohlovchi kuch bo'lishi kerak. Qadriyatlardagi va anti qadriyatlardagi sabablar turli so'zlarda va harakatlarda ifodalaniladi. Bu esa tadqiqot uchun juda ko'plab mavzular borligini ko'rsatadi.

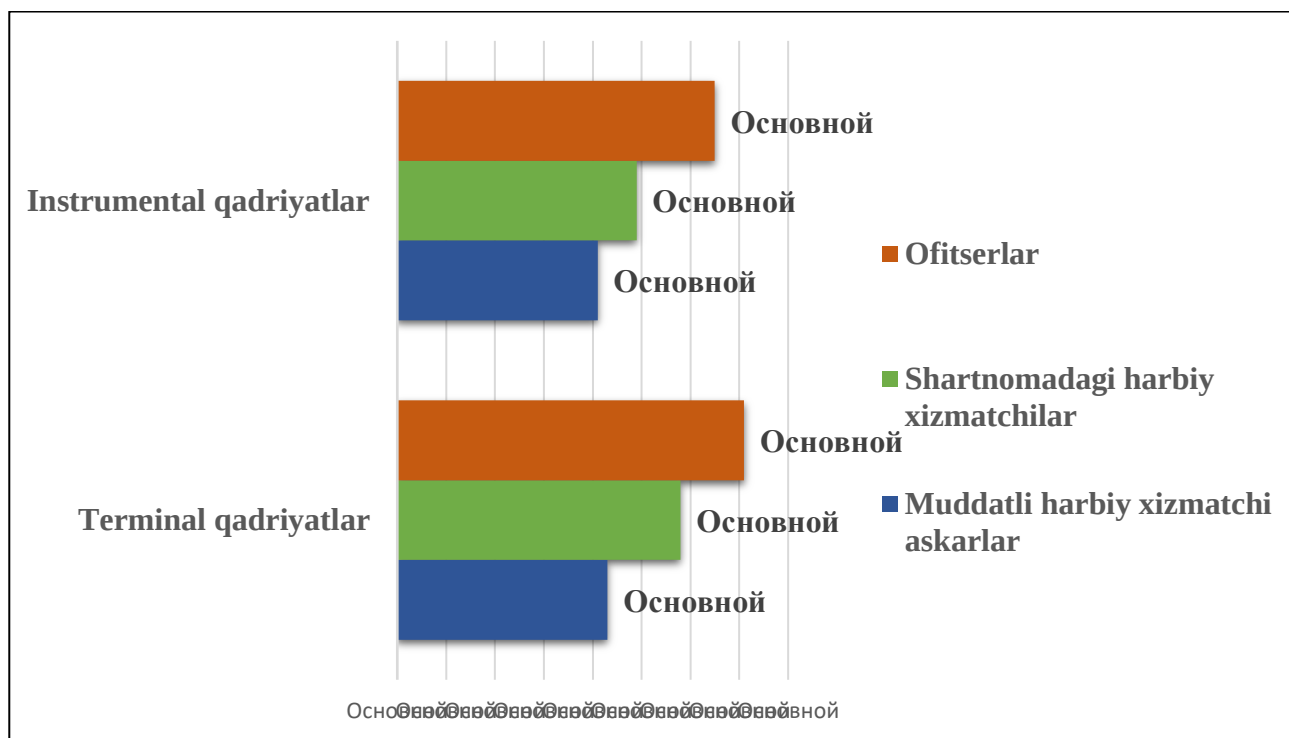
Ko'p muhokama qilinayotgan buzilishlar, aynishlar, qadriyatlarining yetishmasligining sababi tarbiya va ta'limda yetarlicha e'tibor berilmayotganidir, psixologiya va pedagogika fanlarining kamchiliklari emas.

Shaxsiy tarkibning axloqiy-ruhiy omilining mazmuni uning harbiy faoliyati va xulqi, axloqiy-ruhiy holatining yo'nalganligi va kuchida namoyon bo'ladigan siyosiy, huquqiy, tarixiy, falsafiy, ma'naviy-axloqiy va boshqa bilimlar, g'oyalar, qarashlar, harbiy xizmatchilarning hissiyotlari, ularning harbiy mojaroning maqsad va harakteriga munosabati bilan belgilanadi.

Aniq fikr va qat'iy irodani saqlagan holda harbiy mojaro bilan bog'liq bo'lgan axloqiy-ruhiy yuklamalarga chidamli bo'lish O'R QK qo'shinlari va harbiy tuzilmalarining jangovar qobiliyatini saqlab qolish demakdir. Bunday sharoitlarda psixogen talofatlarni pasaytirish, shaxsiy tarkibning harbiy (maxsus) harakatlar doirasida jangovar vazifalarni davom etirishi uchun ruhiy qobiliyatlarini tezlik bilan qayta tiklash o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarini turli ekstremal vaziyatlarda axloqiy qadriyatida erishilgan darajasini aniqlash bo'yicha o'lchov mezoni va uslubiyatini aniqlashtirish va amalda joriy etish, strategik va operativ-taktik vazifalarni bajarish darajasini aniqlashda ularning axloqiy qadriyatini aniqlash uchun o'lchov mezoni va uslublarini aniqlashtirish va yo'lga quyish, harbiy xizmatchining olgan ruhiy talofatlari darajasi, xarakteri o'lchovi va uslubini aniqlash va joriy etish muhim ahamiyatga ega sanaladi. Tadqiqotni amalga oshirishda Marlou-Kraun tomonidan ishlab chiqilgan "Shaxsning axloqiy-etik qadriyat darajasini o'rganish" so'rovnomasi, Xvostovning "Axloqiy xulq-atvor sabablarini o'rganish" so'rovnomasi, Rokichning "Qadriyatlar darajasini baholash" so'rovnomasi hamda Stolin va Panteleevlarning "Shaxsning o'z-o'ziga munosabatini baholash" kabi metodikalardan foydalanildi.

Shuningdek, keltirilgan diagrammada sinaluvchilardan axloqiy qadriyatlar darajasini baholash so'rovnomasi bo'yicha olingan natijalari qayd qilingan.

1-rasm. Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarining qadriyatlar darajasini baholash so'rovnomasining natijalari.

Milliy gvardiya tarkibidagi muddatli harbiy xizmatchilar, shartnoma asosidagi harbiy xizmatchilar va ofitserlar tarkibida xizmat qiluvchilarning qadriyatlar darajasi xususiyatlarini so'rovnomasi bo'yicha olingan natijalari birinchi shkala ya'ni terminal qadriyatlar muddatli

harbiy xizmatchi askarlarda 43, shartnoma asosidagi harbiy xizmatchilarda 58 darajani va ofitserlar tarkibida xizmat qiluvchi harbiy xizmatchilarda 71 birliklarni tashkil etgan.

Umuminsoniy qadriyatlar jahon sivilizatsiyasining yaxlitligi, uning barcha bosqichlari bir-biri bilan uzviy bog'langanligining ifodasidir. Umuminsoniy qadriyatlar deb barcha insonlarning tarixi, merosi, istiqloli, istiqboli va manfaatlarida mavjud bo'lgan tutash, umumiy zaminlar va manfaatlar asosida tashkil topgan, taraqqiyotning yangi bosqichida ham barchaning manfaatiga mos keladigan ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy hodisalar va boyliklarga aytiladi.

Umuminsoniy qadriyatlar qandaydir o'zgarmas, aqidaviy tushunchalar emas. Davrlar o'tishi, sharoit, talab va ehtiyojlarning o'zgarishi bilan ularning mazmuni, baholash mezonlari ham o'zgarib boradi. Lekin bu o'zgarishlardan qat'iy nazar, umuminsoniy qadriyatlar odamlarni jipslashtiruvchi, ma'lum maqsadlar, ijtimoiy, ma'naviy kamolotning muayyan yo'llari uchun birgalashib kurashishga, harakat qilishga chorlovchi ijtimoiy hodisalardir. Umuminsoniy qadriyatlar turli davlatlar, xalqlar o'rtasidagi ko'prik vositasini o'tab, odamlarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi, hamjihatlik va hamkorlikka chorlovchi kuch vazifasini o'taydi.

Instrumental qadriyatlar shkalasiga ko'ra, muddatli harbiy xizmatchi askarlarda 41, shartnoma asosidagi harbiy xizmatchilarda 49 darajani va ofitserlar tarkibida xizmat qiluvchi harbiy xizmatchilarda 65 ni namoyon qilgan. Masalan, D.A.Leontevning fikricha, aynan qadriyatlar va ongda mavjud bo'lgan refleksiv qadriyatlar tasavvurlarini farqlash lozim. Qadriyatlar refleksiyasi – bu insonning o'z qadriyatlariga nisbatan baholi munosabat shaklidir. Bu munosabatning obyekti shaxsiy qadriyatlardir. Umumahamiyatli qadriyatlar tizimi madaniy vositalar sifatida etalon vazifasini o'taydi. Uning asosida insonning o'z-o'zini bilish yotadi. D.A.Leontev ularning uch turdagi ko'rinishlarini ajratadi:

jamoaviy ideallar haqidagi bilimlar sifatida qadriyat. Ular jamoaviy ongda ishlab chiqilgan bo'lib, jamoaviy hayotning turli sohalaridagi majburiyatlar haqidagi ummumlashgan tasavvurlarda namoyon bo'ladi;

harakat sifatida qadriyat. Jamoaviy ideallarning predmetda o'z ifodasini topishi. Bunda insonlardan konkret harakatlar talab qilinadi. Bu harakatlar beg'araz, umumiy manfaatga yo'naltirilgan hamda individning shaxsiy intilishlariga to'sqinlik qilmasligi kerak;

shaxsiy ideallar sifatida qadriyatlar. Ular shaxsning motivatsion tuzilishida mavjud bo'ladi va uni o'z hayotida va faoliyatida predmetli gavdalanitirishga turtki beradi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, ma'qullangan yoki ma'qullanmagan qadriyatlar insonlarning qaroq qabul qilishlarida muhim element hisoblanadi. Axloqiy qadriyatlar shaxsiy idrok, hukm, motivlar va harakatlarni bog'laydigan aloqadir. Ijtimoiy va siyosiy hayotni tushunishdagi muhim jihatdir. Axloqiy qadriyatlar inson xulqining zohiriy ko'rinishi orqasidagi haqiqatni ko'rishda asosiy dalil bo'lib xizmat qiladi. Yaxshi isbotlangan dalillar sharxlovchi izohlaganda rangini ya'ni ma'nosini o'zgartirishi mumkin. Ular yuqoridan qaralganda sermazmun va maqsadli harakatlarning natijasi sifatida chuqur istiqbolga egadek ko'rinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: O'qituvchi, 1992. – B. 76.
2. Бородина В.Н. К вопросу о морально-психологическом состоянии личного состава//взаимодействие науки и общества: Проблемы и перспективы. – 2018. – С. 68-70.
3. Landmann H., Hess U. Moral foundation theory: Are specific moral emotions elicited by specific moral transgressions? //Journal of Moral Education. – 2018. – Т. 47. – №. 1. – С. 34-47.
4. Духовное наследие Российской армии: история и современность: Материалы научно-практической конференции. – М.: 2001. - С.189.

5. Иванов А.М. Духовно-нравственные ценности российской интеллигенции: монография. - Йошкар-Ола: - 2006. – С. 119.
6. Каверин Б.И., Чижик П.И. Духовная безопасность общества и личности воина вооруженных сил: содержание и соотношение. - М.: ВУ, 2000. С. 154.
7. Клягин С.В. Пути к духовности // Актуальные вопросы исследования духовности российского офицера. М.: Воен. ун-т, 2000. - С. 9-18.
8. Крюков В.В., Данилкова М.П. Основные концепции теории ценностей: учеб. пособие. — Новосибирск: НГТУ, 2003. – С. 103.
9. Ксенофонов В.Н. Духовная жизнь воинов России и их ценностные ориентации: характер и тенденции развития // Профессиональная этика военнослужащего: Матер, межд. науч. конф. - М.: Воен. ун-т, 1995. - С. 10-16.
10. Кузнецов В.И. Эволюция ценностных ориентаций российской молодежи в условиях социальной трансформации общества: Автореф. дис. . докт. социол. наук. М., 2000. – С. 45.
11. Knobe J. Theory of mind and moral cognition: Exploring the connections //Trends in cognitive sciences. – 2005. – Т. 9. – №. 8. – P. 357-359.
12. Cooper J.M., Cooper J.M. Reason and emotion: Essays on ancient moral psychology and ethical theory. – Princeton University Press, 1999. P. 73.
13. Субботин И.Б. Морально-психологическое состояние военнослужащих как динамическая составляющая морального духа войск //Военный академический журнал. – 2014. – №. 1. – С. 26-34.
14. Іллюк О.О. Методика оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки військовослужбовців на основі їх морального духу та морально-психологічного стану. Чест і закон. 2010. № 4. С. 82–93.
15. Криворучко П.П., Хміляр О.Ф., Шпак Р.А., Василенко С.В. Морально-психологічний стан військового підрозділу: оцінка та прогнозування: навч. посіб. К.: Молода нація, 2005. С.32.
16. Лапин Н.И. Ценности, группы интересов и трансформация российского общества // Социс. 1997. - № 3. – С. 14-24.
17. Лебон Г. Психология народов и масс. - СПб.: «Макет», 1995. С. 311.
18. Шадрин Н.С. Психология личностных ценностей как мотивов поведение. – Павлодар: – 2005. – С. 157.
19. Манилов В.Л. Национальная безопасность: ценности, интересы и цели // Военная мысль. 1995. - № 6. - С. 29-40.
20. Goodwin J., Jasper J., Polletta F. The return of the repressed: The fall and rise of emotions in social movement theory //Mobilization: An International Quarterly. – 2000. – Т. 5. – №. 1. – P. 65-83.
21. Тютченко А.М. Системный анализ понятия морально-психологического состояния военнослужащих и его оценки //Системная психология и социология. – 2011. – №. 4. – С. 37-49.
22. Линченко А.А. Морально-исторический дискурс как фактор достижения социального согласия //Социодинамика. – 2019. №. 12. – С. 29-39.
23. Миловидов А.С. Патриотическое сознание: сущность и формирование. Новосибирск: Наука, 1985. – С.123.
24. Петрикас В.А. Некоторые проблемы ценностных ориентаций военной молодежи // Социологические исследования. - 1995. № 12. - С. 32-35.

Ostanaqulov Alijon Dadajon o'g'li,
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktranti
<https://orcid.org/0009-0002-7037-7076>,

O'SMIRLARDA KUZATILADIGAN XAVOTIR HISSINING PSIXOLOGIK ASOSLARI VA UNING STATISTIK TAHLILI

Annotatsiya: O'smirlarda kuzatiladigan psixologik muammolarning boshlang'ich nuqtasi bu ulardagi xavotirlanish bilan bog'liq bo'lgan salbiy emotsional holatdir. Ushbu maqolada xavotirlanish hissining psixologik asoslari, uning o'smir shaxsi ontogenetik taraqqiyoti tutgan roli yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ontogenetik taraqqiyot, hissiy beqarorlik, ijtimoiy bosim, identifikatsiya, garmonal o'zgarishlar, stress, depressiya, psixoterapiya.

Abstract: The initial point of psychological problems observed in adolescents is their negative emotional state associated with anxiety. This article highlights the psychological foundations of anxiety, emphasizing its role in the ontogenetic development of adolescent personality.

Key words: Ontogenetic development, emotional instability, social pressure, identification, hormonal changes, stress, depression, psychotherapy.

Аннотация: Начальной точкой психологических проблем у подростков является их отрицательное эмоциональное состояние, связанное с тревожностью. В данной статье рассматриваются психологические основы тревожности, а также её роль в онтогенетическом развитии личности подростка.

Ключевые слова: Онтогенетическое развитие, эмоциональная нестабильность, социальное давление, идентификация, гормональные изменения, стресс, депрессия, психотерапия.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda o'smirlar psixologik rivojlanish jarayonida turli xil qo'rquv va xavotir his-tuyg'ularini boshdan kechirmoqda. Bu davrda yosh avlod o'zining shaxsiyati shakllanishi, ijtimoiy munosabatlarni o'rnatishi va kelajakdagi hayot rejalari bilan bog'liq noaniqliklar sababli turli xavotir va qo'rquvlarni boshdan kechiradi. O'smirlik davri biologik, psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar bilan ajralib turadi, bu esa ularni turli stress omillari va tashvishlarga yanada sezgir qiladi.

Xavotir hissi o'smirlarda nafaqat shaxsiy hayot sifatiga ta'sir qilishi, balki ularning akademik yutuqlari, ijtimoiy integratsiyasi va umumiy ruhiy salomatligi uchun ham jiddiy muammo tug'dirishi mumkin. Shu sababli, o'smirlarda kuzatiladigan xavotir hissining psixologik asoslarini chuqur o'rganish va uning statistik tahlilini amalga oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda globalizatsiya, texnologik taraqqiyot, pandemiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa ko'plab omillar o'smirlarning psixologik holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, COVID-19 pandemiyasi davrida o'smirlar orasida qo'rquv va xavotir darajasi keskin o'sdi, bu esa ularning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Psixologik asoslarni tushunish orqali o'smirlarning xavotir sabablarini aniqlash va ularni yengib o'tish usullarini ishlab chiqish mumkin bo'ladi. Statistik tahlil esa bu his-tuyg'ularning tarqalishini, ularning intensivligini va omillar bilan bog'liqligini aniqroq ko'rsatishga yordam beradi. Shu bilan birga, statistik ma'lumotlar asosida samarali profilaktika va terapevtik chora-tadbirlar ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi.

Ushbu tadqiqotda o'smirlar orasida kuzatiladigan xavotir hissining psixologik asoslari keng qamrovli o'rganiladi va uning statistik tahlili orqali zamonaviy o'smirlarning ruhiy holatiga oid aniq va dolzarb ma'lumotlar taqdim etiladi. Bu esa nafaqat ilmiy tadqiqotlar, balki amaliy psixologik yordam ko'rsatishda ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

O'smirlik davri inson hayotining muhim bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda yoshlar biologik, psixologik va ijtimoiy o'zgarishlarni boshdan kechiradilar. Bu o'zgarishlar o'smirlarning shaxsiyati shakllanishi, o'zini o'zi anglashuvi va atrof-muhit bilan munosabatlarni

belgilaydi. Psixologik nazariyalar o'smirlarning xavotir va qo'rquv his-tuyg'ularini tushunishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashga yordam beradi.

Erik Eriksonning rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlik davri "Identitet va rol chalkashligi" fazasiga to'g'ri keladi. Bu davrda yoshlar o'z shaxsiyatlarini aniqlash, hayotdagi maqsadlarini belgilash va ijtimoiy rollarni egallashga intilishadi. Identitetni shakllantirish jarayonida yuzaga keladigan chalkashliklar va noaniqliklar xavotir va qo'rquv hissiyotlariga olib kelishi mumkin. Shuningdek, Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi o'smirlarning abstrakt fikrlash qobiliyatini rivojlantirishini ta'kidlaydi, bu esa ularni murakkab ijtimoiy va shaxsiy masalalar bilan yuzlashishga olib keladi.

O'smirlarning psixologik holatiga ijtimoiy muhit katta ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatdagi o'zgarishlar, oilaviy munosabatlar, do'stlar davlati va maktab muhitidagi bosimlar o'smirlarning xavotir darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, yuqori talablar va muvaffaqiyatsizlik qo'rquvi akademik bosimni oshirishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi o'smirlarda o'z-o'zini taqqoslash, ijtimoiy maqomni saqlashga bo'lgan intilish va shu bilan bog'liq xavotirlarni kuchaytirishi mumkin.

Genetik predispozitsiyalar va biokimyoviy jarayonlar ham o'smirlarning xavotir hissiyotlariga ta'sir ko'rsatadi. Neurotransmitterlar, masalan, serotonin va dopamin darajasining o'zgarishi, kayfiyat va xavotir holatlariga bevosita ta'sir qiladi. Shuningdek, gormonal o'zgarishlar, ayniqsa, adrenalin va kortizol kabi stress gormonlarining darajasi, o'smirlarning stressga bo'lgan javobini shakllantiradi.

O'smirlik davri inson hayotining muhim bosqichi bo'lib, bu davrda psixologik o'zgarishlar va ichki ziddiyatlar keng tarqalgan. Xavotir hissi ushbu davrning ajralmas qismi bo'lib, o'smirlarning o'z-o'zini anglash, ijtimoiy moslashuv va kelajakni rejalashtirish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

O'smirlik davrida ushbu emotsional holatlar qanday paydo bo'lishining asoslari esa quyidagilardan iborat:

- Kognitiv rivojlanish - O'smirlar kelajak haqida o'ylashda va o'z hayotini rejalashtirishda oldindan mavjud bo'lmagan muammolarni his qila boshlaydilar. Bu jarayon ularning xavotir darajasini oshirishi mumkin, chunki kognitiv qobiliyatlari hali to'liq rivojlanmagan va vaziyatlarni to'g'ri baholashga qiynaladilar

- Hissiy beqarorlik - Gormonal o'zgarishlar o'smirlar hissiyotlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xavotir hissi tez-tez emotsional to'liqlanishlar bilan birga kechadi, bu esa ularni stress va tashvishlarga ko'proq moyil qiladi.

- Ijtimoiy bosim - O'smirlar jamiyatda o'z o'rnini topishga, do'stlar orasida qabul qilinishga intiladi. Bu jarayonlarda muvaffaqiyatsizlikka uchrash xavfi ular orasida xavotir hissining ortishiga sabab bo'ladi. Ijtimoiy tarmoq va texnologiyalarning ta'siri ham bu bosimni oshiradi.

- Identifikatsiya jarayoni - O'z-o'zini anglash va shaxsiy qiyofani shakllantirish o'smirlik davrining muhim bosqichidir. Kasbiy va shaxsiy identifikatsiya jarayonida o'zini boshqa tengdoshlari bilan solishtirish xavotirni kuchaytiradi.

O'smirlik davr ontogenetik taraqqiyotning inqirozli davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda o'ziga xos xulq-atvorni ko'rsata boshlaydi. Ya'ni emotsional beqarorlik davri boshlanadi. Bu uning xarakter faoliyatida quyidagicha ko'rinishni boshlaydi:

- Qochish xatti-harakatlari (masalan, ijtimoiy vaziyatlardan qochish). Ya'ni o'smir har qanday mas'uliyatli vaziyatlardan o'zini olib qochishni boshlaydi, mas'uliyatni zimmasiga olmaydi.

- O'rganish va maktabga doir masalalarda qiyinchiliklar – kognitiv sohada ham bir qator qiyinchiliklarni boshidan o'tkazadi. O'zlashtirishda ortda qoladi, ijtimoiy munosabatlarga esa qiyin kirishadi.

- Jismoniy alomatlar: yurak urishining tezlashishi, uyqusizlik, bosh og'rig'i.

Bu holatlardan ayon bo'ladiki, o'smirlik davrida xavotirlanishning albatta simptomatik ko'rinishlarini kuzatish mumkin bo'ladi. Psixologiyada xavotirlanish tashvish, noqulaylik yoki noaniqlik hissi sifatida ta'riflanadi. U insonning o'zini xavfsiz his qilish ehtiyojidan kelib chiqadi va ichki yoki tashqi omillar natijasida paydo bo'lishi mumkin. Xavotirlanish ko'pincha vaziyatlarga mos javob sifatida paydo bo'lsa-da, u haddan tashqari kuchayganida yoki uzoq davom etganda patologik holatga aylanadi.

Ko'rsatkichlar	Statistik ma'lumotlar	Izoh
Xavotirning umumiy tarqalishi	30-40% o'smirda xavotirning o'rta va yuqori darajalari qayd etilgan.	Xavotir hissi o'smirlik davrida keng tarqalgan holat.
Jinsiy farqlar	Qizlarda xavotir 40% ga yuqori, yigitlarda esa 20% ga kamroq kuzatiladi.	Gormonal va ijtimoiy omillar bu farqlarga sabab bo'lishi mumkin.
Akademik bosim bilan bog'liq xavotir	60% o'smirlar maktabdagi muvaffaqiyatga bog'liq xavotirni his qiladi.	Ta'limdagi yuqori talablar va sinovlar bu xavotirni oshiradi.
Oila bilan bog'liq xavotir	Bo'linadigan oilalarda xavotir darajasi 45% ga yuqori.	Oiladagi muammolar xavotirni oshiruvchi asosiy ijtimoiy omillardan biridir.
Somatik simptomlar (jismoniy alomatlar)	Xavotirga ega o'smirlarning 70% ida uyqusizlik va bosh og'rig'i kuzatiladi.	Jismoniy holatlar xavotirni tashqi ko'rinishda namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi.
Ijtimoiy chekinish	50% xavotirli o'smirlar do'stlar va oiladan qochish holatlarini namoyon qiladi.	Ijtimoiy chekinish xavotirli o'smirlarning xulq-atvoridagi asosiy belgidir.
Davolash natijalari (psixoterapiya)	Psixoterapiya xavotirni 60-70% ga kamaytirishga yordam beradi.	Psixologik yondashuv xavotirni boshqarishning samarali usuli hisoblanadi.
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash samaradorligi	Qo'llab-quvvatlash dasturlari xavotirni 50% ga kamaytiradi.	Yaxshi ijtimoiy muhit xavotirni yengish uchun muhim omil hisoblanadi.

O'smirlik davridagi xavotir hissi yoshga xos qiyinchiliklar va tashqi ijtimoiy bosimlarning birlashuvidan kelib chiqadi. Ushbu holatni aniqlash va boshqarishda individual yondashuvlar, oilaviy qo'llab-quvvatlash va professional psixologik xizmatlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu muammolarni tizimli ravishda hal etish o'smirlarning psixologik farovonligini yaxshilashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Каримова В.М. Ижтимоий психология. Тошкент: Фан ва технология, 2012. – 172 с. ISBN: 978-9943-10-780-9
2. Иванова Н.Л., Конева Е.В. Социальная идентичность и профессиональный опыт личности. - Ярославль: Текст, 2003. - 256 с.
3. Axtamova, D. (2018). Psixologik salomatlik va uni rivojlantirishning asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
4. Corey, G. (2016). Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy. Belmont: Brooks/Cole Publishing. Xavotir va stressni boshqarish texnikalari haqidagi nazariyalar taqdim etilgan.
5. Spielberger, C. D. (1983). Manual for the State-Trait Anxiety Inventory (STAI). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Sadikova Umida Botirovna,

Ma'mun universiteti Psixologiya va tibbiyot kafedrası dotsenti

E-mail:sadikova.umi@gmail.com

PSIXOLOGIYA YO'NALISHI TALABALARINING KASBIY QIZIQISH HAMDA KASBIY MUKAMMALLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Psixologiya yo'nalishi talabalarining kasbiy qiziqishi va mukammallikni rivojlantirishdagi yuqori sifatli kadrlar uchun zarur bo'lgan bilim, mahorat va malakaga ega bo'lgan mutaxassislarni tarbiyalash, o'zi tanlagan sohasida professional mahoratni egallash g'oyasi bilan birga psixolog talabalarda muhim kasbiy shaxslilik sifatlarining trening vositasida rivojlanishi, bo'lg'usi pedagog-psixologlarning kasbiy kommunikativ kompetentligi shakllanishiga empatiyaning ta'siri, psixolog talabalarning kasbiy rivojlanishini psixologik qo'llab-quvvatlash muammolari bo'yicha tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Talaba, kasb, tarbiya, psixologik trening, mahorat, malaka.

Аннотация: Исследование посвящено развитию профессионального интереса и стремления к совершенству у студентов психологических направлений, с акцентом на воспитание специалистов, обладающих необходимыми знаниями, навыками и квалификацией для качественной профессиональной деятельности. В работе подчеркивается важность формирования у студентов-психологов ключевых профессиональных личностных качеств посредством тренингов, а также формирования профессиональной коммуникативной компетентности у будущих педагогов-психологов и влияние эмпатии на этот процесс. Исследование также рассматривает вопросы психологической поддержки профессионального развития студентов-психологов.

Ключевые слова: Студент, профессия, образование, психологическая подготовка, навык, квалификация.

Abstract: The research focuses on the professional interests and pursuit of excellence among psychology students, with the goal of training specialists who possess the knowledge, skills, and expertise needed for high-quality work. Alongside the idea of mastering professional skills in their chosen field, it emphasizes the development of important professional personal qualities in psychology students through training. The study also examines the impact of empathy on the formation of professional communicative competence among future educator-psychologists, as well as the challenges of providing psychological support for the professional development of psychology students.

Key words: Student, profession, education, psychological training, skill, qualification.

Kirish. Jahon oliy ta'lim va ilmiy markazlarida talabalarning kasbiy sifatlarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlarini tarkib toptirishga qaratilgan ilmiy va amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada talabalarning mutaxassislik bilimlarini shakllantirish, mehnatning yuqori sifatli va samarali bajarilishi uchun zarur bo'lgan bilim, mahorat va malakaga ega bo'lgan o'zidagi kasbiy mukammallikka va yuqori irodali kadrlarga ta'lim berish bilan birga kasbiy sifatlarini shaxsiy sifatlar bilan uyg'unlashtirish, yuqori ishonchga ega mutaxassislarni tarbiyalash, o'zi tanlagan sohasida yuqori professional mahoratni egallash uchun zaruriy kasbiy sifatlarini shakllantirish, kelgusidagi kasbga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishni rivojlantirishga qaratilgan muammolarni ilmiy tadqiq etish zarurati ko'rinmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarida ta'lim sifatini oshirish, talaba-yoshlarda kasbiy sifatlarini rivojlantirish va yuksak bilim va iste'dodni shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo'nalishlari belgilanib, zarur huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi: «Yoshlar uchun ochiq va sifatli o'qitish tizimini qaror toptirish, ta'limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal bilim olishini ta'minlash, iqtidorli va iste'dodli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash

hamda rag'batlantirish»[1] muhim vazifalar sifatida belgilanganligi mazkur muammoni tadqiq etishga zarur asos bo'la oladi.

Mamlakatimiz psixolog olimlaridan M.Abdullajonova, B.S.Abdullayeva, Sh.R.Barotov, E.G'.G'oziyev, M.T.Isakova, S.Isroiljonov, V.M.Karimova, Z.T.Nishonova, B.R.Qodirov, K.B.Qodirov, N.Dj.Sagindikova, O'.U.Shukurova, M.Zokirova va boshqalar tomonidan talabalarning psixologik xususiyatlarini aynan oliy maktab faoliyati davrida o'ziga xos usulda tarkib toptirish, tafakkurining o'ziga xos qirralari, kasbiy jarayoni, kasb jihatdan kamol topishidagi psixologik va ijtimoiy omillari, talabalik davrida affiliatsiyaning namoyon bo'lishi, o'qish motivlari, kasbiy sifatlarini yuksalishining o'ziga xosliklari, kasbiy kamolot va uning bosqichlari masalalarini o'rganish yuzasidan tadqiqotlar olib borilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan S.A.Cherkasova, S.P.Jdanova, T.A.Kazanseva, E.A.Klimov, Ye.V.Melnik R.V.Ovcharova, A.V.Petrovskiy, A.P.Rojkova, V.K.Shayaxmetova, O.Yu.Shevchenko, L.N.Stepanova, S.V.Tarasov va boshqalar tomonidan talabalarning kasbiy anglash tizimida o'quv-kasbiy ustanovkalar, psixolog talabalarda muhim kasbiy shaxslilik sifatlarining trening vositasida rivojlanishi, bo'lg'usi pedagog-psixologlarning kasbiy kommunikativ kompetentligi shakllanishiga empatiyaning ta'siri, psixolog talabalarning kasbiy rivojlanishini psixologik qo'llab-quvvatlash muammolari bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan.

Xorij olimlaridan J.Golland, B.R.Hergenhahn, R.Lindeman, H.W.A.Marsh, R.A.Myers, J.Super, A.Thompson va boshqalarning ilmiy izlanishlarida barcha mutaxassislikdagi talabalarning kasbiy sifatleri, bilimlari va malakalarini rivojlantirishda qo'llaniladigan texnologiyalar va usullar masalalari tadqiq qilingan.

Jamiyatimizdagi mahoratli psixologning nazariy bilimi, metodologik va uslubiy tayyorgarligi, o'z faoliyatini axloqiy me'yorlarni hisobga olgan holda axloqiy me'yorlar har bir kasb egasining mehnat faoliyatini samarali amalga oshirishni ta'minlaydigan omil hisoblanadi. Ayniqsa psixolog kasbida axloqiy me'yorlar juda muhim mezon hisoblanib, bu mijoz bilan munosabatlarda, uning shaxsi va muammosini sir saqlash, har qanday psixologik xizmat turini (psixologik tashxis, psixokonsultatsiya, psixokorreksiya, psixoreabilitatsiya, psixologik oqartuv ishlari) amalga oshirishda individual va tipologik, situatsion xususiyatlarni farqlay olish, muammo va sabablarni ajrata olish, mijoz ochilish holatida ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish hamda zaruriy psixotexnikani vaqtida qo'llay olish ko'nikmasi talab etiladi.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, psixologiya yo'nalishi talabalarining kasbini yanada takomillashtirish maqsadida psixologik dastur yaratildi. Mazkur dasturda psixologiya yo'nalishida tahsil olayotgan birinchi kursdan to'rtinchi kursgacha bo'lgan taladabalar jami 45 nafari ishtirok qildilar. Dastur ikki oy davomida amalga oshirildi. Dastur tugagandan keyin, uning samaradorligini aniqlash maqsadida V.V.Boykoning «Empatiya darajalarini aniqlash» va T.I.Ilning «O'quv motivatsiyasini o'rganish usullari» metodikalari qayta o'tkazildi.

Rivojlantiruvchi trening natijalari shuni ko'rsatadiki, OTMda tahsil olayotgan psixolog talabalardan kasbiy sifatlarini rivojlantiruvchi psixologik trening dasturidan oldin ularning empatiya va o'qishga bo'lgan munosabati bilan birga empatiya holatlarida mavjud kamchiliklar aniqlandi, keyinchalik ularda rivojlantiruvchi trening dasturi o'tkazilib, natijalarni aniqlash maqsadida qayta so'rovnoma o'tkazilganda, barcha ko'rsatkichlar bo'yicha ahamiyatli farqlar kuzatildi. Shuningdek, T.I.Ilning «O'quv motivatsiyasini o'rganish usullari» so'rovnoma ham o'tkazildi va quyida natijalar tahlili keltirildi.

T.I.Ilning «O'quv motivatsiyasini o'rganish usullari» so'rovnoma natijalari

1-jadval

			O'rtacha qiymat	N	Stdandart og'ish	T	p
T.I.Ilning «O'quv motivatsiyasi ni o'rganish	Bilimlarni o'zlashtirish	Oldin	8,8756	45	1,96667	-,521	,605
		Keyin	9,0844	45	2,03391		
	Kasbni o'zlashtirish	Oldin	5,4222	45	1,88883	-2,764	,008**
		Keyin	6,3333	45	1,90394		

usullari»	Diplom olish	Oldin	7,2800	45	1,87042	3,458	,001***
		Keyin	5,9867	45	1,80512		

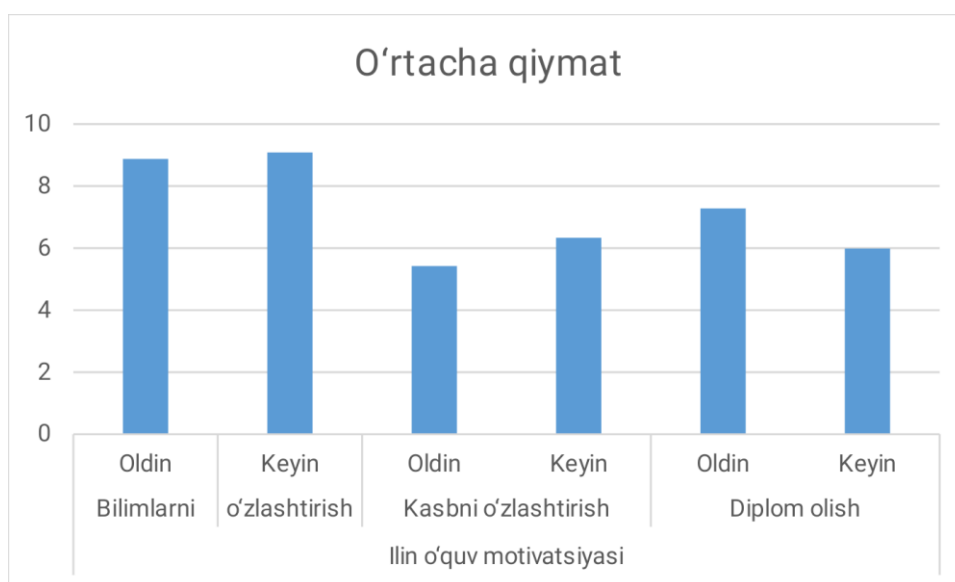
Izoh: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

T.I.Ilinning «O'quv motivatsiyasini o'rganish usullari» so'rovnomasining «Kasbni o'zlashtirish» shkalasi bo'yicha olingan natijalar rivojlantiruvchi dasturdan oldin 5,42 ni ($p < 0,01$), keyin 6,33 ni tashkil qildi. Trening dasturidan oldin talabalarning ko'pchiligida o'z kasbi xususida kelajak maqsadlarning noaniqlik holatlari uchragan bo'lsa, trening mashg'ulotlaridan keyingi tahlillarda barcha kasbiy faoliyat xususida ijobiy fikrlash holatlari kuzatildi.

Aynan bu natijalar «Menda yetishmayotgan kasbiy sifatlar» mashqini bajarish jarayonida yuzaga keldi. Trening ishtirokchilari trening davomida trenerni kuzatib, o'zlarida hayolan trener rasmini xotirasiga mustahkamladilar.

«Diplom olish» ko'rsatkichi bo'yicha treningdan oldingi natijalar 7,28 ni, keyingi ko'rsatkich esa 5,98 ni ($p < 0,001$) ijobiy natijani ko'rsatdi.

Mazkur natijalarni quyidagi diagrammalarda ifodalashimiz mumkin:

1-rasm. T.I.Ilin « O'quv motivatsiyasini o'rganish usullari » so'rovnomasi natijalar tahlili

Diagrammada qayd etilgan natijalariga ko'ra, psixologiya yo'nalishi talabalarida kasbiy sifatlarini rivojlantirish uchun biz tomonimizdan ishlab chiqilgan psixotrening dasturdan foydalanib ijobiy natijani qayd etganligini ko'rish mumkin.

Talabalarda trening mashg'ulotidan oldingi so'rovnomada oliy ma'lumotli diplomga ega bo'lish juda muhim deya qaror qabul qilgan sinalluvchilardan trening mashg'ulotidan keyin diplom ma'lum bir hujjatga ega bo'lishdan ko'ra kasbiy bilim ko'nikmalarga ega bo'lish muhim ekanligini anglab yetdilar. Trening jarayonida talabalarda o'quv motivlarining individual ifodalanishiga ko'ra «kasbni» o'zlashtirish motivi rivojlanganligi, shuningdek, faqatgina «diplom olish» motivi bilan tahsil oladigan talabalarda ta'limning mazkur motivi pasayishiga erishildi, buning natijasi esa, o'quv motivi bilan bog'liq ichki motivatsiyaga, shaxsga empatiyaviy yo'nalganlik ta'sirida transformatsiyalanishi tufayli kasbiy sifatlarining differensial rivojlanishida dinamik o'zgarishlar vujudga keldi.

Bu natijalar so'nggida, psixolog talaba o'quv faoliyatining bosqichma-bosqich amalga oshishi, shu munosabat orqali kasbiy mukammallikka erishish treningida aynan psixologik mezonlarga ko'ra «irodaviy», «kognitiv», «xulq-atvor», «ijtimoiy sohalar» komponentlariga autogen ta'sir tufayli kasbiy shakllanishda «identiklik», «refleksivlik», «ijtimoiy perseptiv», «muloqotda hamdardlik», «intelektual qobiliyatlar»ning ustivor xarakterdaligi tasdiqlandi.

Psixologiya yo'nalishi talabalarining kasbiy sifatlarini tayyorlashda talaba egallashi lozim bo'lgan predmetning maqsadi, obyekti, vosita va uslublari haqida nazariy bilimlar berilishi va ularning bo'lg'usi kasb egasi tomonidan doimiy izlanish obyekti bo'lib xizmat qilishini ta'minlash masalaning muhim jihati hisoblanadi.

Psixotexnikalar shaxs shakllanishidagi turli psixologik mashqlar, psixologiya yo'nalishida ta'lim olayotgan psixolog talabalar uchun mutaxassisligini yanada mukammal darajada rivojlantirish maqsadida rivojlantiruvchi mexanizmini yaratish fikrini berdi va mexanizmga asos solindi.

Rivojlantiruvchi mexanizm nafaqat psixolog talabalar uchun balki, psixologiyada faoliyat olib borayotgan kasb egalari uchun ham ahamiyatli hisoblanadi.

Mexanizm ketma-ketligi alohida ta'riflar bilan keltirilgan.

2. Rasm. Psixologiya yo'nalishi talabalarida kasbiy sifatlarni rivojlantirish mexanizmi

Mazkur mexanizm quyidagi ketma-ketlikda ishlaydi.

1. Kasbiy tayyorgarlik bo'yicha bir xil yo'nalish talabalarida jamoaviylik shakllanadi (sohaga kirish).

Kasbiy sifatlarni rivojlanishi mexanizmining bu bosqichi asosiy bosqichlaridan bo'lib, bu maxsus trening dasturining birinchi kunida jamoani shakllantirish qismida amalga oshadi. Treningda qo'llaniladigan mashqlar dastlabki soatlarda trening ishtirokchilarini bir-birlarini qabul qilishi, yaqindan tanishi, guruh dinamik shakllanishi bilan boshlanadi. Aynan trening ishtirokchilarining muammolari o'xshashligi, maqsad va yo'nalishlari bir xilligi ular orasida jipslikni, jamoaviylik muhitini vujudga keltiradi. Jamoaviylik muhiti ishtirokchilarni boshqalarni qabul qilish, boshqalar tomonidan o'zining boricha qabul qilinishi, guruh qoidalarini barcha bilan kelishgan holda ishlab chiqilishi, bo'lg'usi psixologda o'zini qabul qilish va shartsiz munosabatda bo'lish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Mazkur bosqich mexanizmning boshqa bosqichlari uchun asos hisoblanadi va qancha erta yoki o'z vaqtida boshlansa, keyingi bosqichlar erta boshlanishi va mustahkamlanishi sodir bo'ladi.

2. Ishtirokchilarning kasbiy sohadagi mavjud tasavvurlarini namoyon etish imkoni beriladi va ularning har bir xatti-harakati tahlil qilinadi (bilish sohasi).

Rivojlantiruvchi trening mashqidagi olgan ma'lumot va trening davomida qo'llangan psixotexnikalar talabalar tomonidan ijobiy qabul qilindi. Talabalar tomonidan amaliyot uchun zarur ma'lumot sifatida qayd qilindi. Trening davomida qaytarma aloqa bo'lib, undan keyin har bir mashqni muhokamasi bo'lib o'tdi. Ta'lim jarayonidagi bilim hamda treningdagi amaliy-nazariy bilimlar umimlashtirildi va uyg'unlashtirildi.

Bundan tashqari treningda psixologning kasbiy sifatlari haqida ma'lumotlar mini ma'ruza ko'rinishida ishtirokchilarga taqdim qilinadi, natijada ularda kasbiy sohaga oid tasavvurlar rivojlanadi hamda mustahkamlanadi. Mazkur mexanizm psixolog talabalarda umumiy kognitiv sohani rivojlantirish orqali intellekt o'sishiga xizmat qiladi

3. Kasbiy sohada o'zida yetishmayotgan sifatlarni rivojlantirish bo'yicha maqsadlar qo'yiladi, vazifalar shakllantiriladi (kognitiv, irodaviy, xulq-atvor sohasi). Kasbiy sifatlarni rivojlanishidagi navbatdagi bosqich ishtirokchilarda tanlagan mutaxassisligi bo'yicha nazariy va amaliy ma'lumotlar mustahkamlangandan keyin, kasbiy yetukligi uchun o'z oldilariga maqsadlar qo'yishi, uni ro'yobga chiqarishdagi vazifalarni belgilashi bilan izohlanadi. Bu bosqichning muhim ahamiyati shundaki, ishtirokchilar tomonidan zamonaviy psixologik texnikalar NLD (neyrolingvistik dasturlash)ni qo'llash yordamida individual kelajak modeli ishlab chiqiladi, muhokama qilish orqali qayta ishlanadi.

4. Kasbiy sifatlarni bo'yicha maxsus ko'nikmalar mashq qilinadi, hissiyotlar tahlil qilinadi (hissiy-irodaviy soha, xulq-atvor sohasi). Mexanizmning navbatdagi bosqichi psixosotsial, irodaviy-motivatsion va xulq-atvor sohasini rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar yordamida mijoz bilan ishlashda zarur bo'ladigan maxsus ko'nikmalarni mashq qilishdan iborat. Aynan mana shu bosqichda bo'lg'usi psixologlar o'zlarining kelgusidagi kasbiy faoliyatini rolli o'yinlarda bajarish orqali xulq-atvorida, psixolog imidjini shakllantiradilar, hissiy-emotsional intellekt rivojlantiriladi.

Xulosa va tavsiyalar: Psixologiya yo'nalishi talabalari kasbiy yo'nalishining ravnaqi va istiqbolli kelajagi uchun ilmiy izlanish olib borish, bilimlarini muntazam ravishda boyitishi, individual qobiliyatlarga urg'u berib, kasbiy sifatlardagi qoidalarni shaxsiy sifatlarga ko'chirish fazilatini rivojlantirish, kasbiy faollik uchun ona tilidan tashqari xorijiy tilni yaxshi o'zlashtirish, yangi zamonaviy psixologik bilimlar va psixotexnikalar bilan muntazam shug'ullanib borish zarurdir;

-ijtimoiy muhitni nazardan chetda qoldirmasdan kuzatish, psixologik munosabat bildirish va muhokama qilish hamda psixologiya faniga doir ilmiy, badiiy, ilmiy-ommabop asarlar o'qish, bo'sh vaqtlarida inson ruhiyatini tahliliga bag'ishlangan filmlar tomosha qilish, turli boshqotirmali o'yinlar bilan shug'ullanish maqsadlidir;

-psixologiya yo'nalishi talabalarida kasbiy sifatlarni rivojlantirish maqsadida ular bilan hayotiy muammoli vaziyatli voqealarni yechishga qaratilgan davra suhbatlari, seminar-treninglarni tashkil qilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullajonova M., Isoqova M., Zokirova M., Isroiljonov S. Ijtimoiy psixologik treningdan praktikum. O'quv-uslubiy nashr, Farg'ona. «Farg'ona» nashriyoti. 2003.- 68 b.
2. Abdullayeva B.S. Bo'lajak o'qituvchilar o'quv-ilmiy faoliyati motivatsiyasining psixofiziologik determinanti: Monografiya. -T.: "BOOKmany print" nashriyoti, 2021 y.-162 b.
3. Абрамова Г.С. Практическая психология. Екатеринбург: Деловая книга, 1998-368 с.
4. Ильин Е.П. Психология воли. СПб.: Питер, 2002. - 288 с.
5. Жданова С.П. Психологическое сопровождение профессионального развития студентов-психологов: Томск. дис.канд.психол.наук. 2007. 252 с.
6. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya. -T.: «Fan va texnologiya», 2012, 172 b.

O'QUVCHILARDA O'ZBEK MUSIQA FOLKLORI TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISHDA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada, o'zbek musiqa folklorining ijtimoiy va madaniy ahamiyati hamda o'quvchilarda o'zbek musiqa folklori tasavvurlarini shakllantirishda ta'sir etuvchi psixologik omillar nazariy jihatdan o'rganilgan. Bundan tashqari, musiqa folklorining o'quvchilar ruhiy holatiga ko'rsatgan ijobiy psixologik ta'siri amaliy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Musiqa, folklor, madaniyat, tasavvur, hissiyot, aqliy qobiliyat, xarakter.

Аннотация: В данной статье теоретически исследуется социальное и культурное значение узбекского музыкального фольклора, а также психологические факторы, влияющие на формирование у учащихся восприятия узбекского музыкального фольклора. Кроме того, был проведен практический анализ положительного психологического воздействия музыкального фольклора на психическое состояние учащихся.

Ключевые слова: Музыка, фольклор, культура, воображение, эмоции, умственные способности, характер.

Annotation: In this article, the social and cultural significance of Uzbek musical folklore and the psychological factors that influence the formation of the perceptions of Uzbek musical folklore in students are theoretically studied. In addition, a practical analysis of the positive psychological effects of musical folklore on the mental state of students was carried out.

Key words. Music, folklore, culture, imagination, emotion, Mental Ability, character.

Kirish. O'zbek musiqa folklori – bu o'zbek xalqining asrlar davomida shakllangan, avloddan-avlodga o'tib kelgan musiqa merosi bo'lib, unda xalqning tarixiy, madaniy, ijtimoiy va etnik xususiyatlari aks etadi. O'zbek musiqa folklori nafaqat musiqiy kompozitsiyalar, balki xalqning ruhiy holati, hayot tarzi, qadriyatlari, orzu-umidlari va tarixiy xotiralarini o'zida mujassam etadi. O'zbek xalq musiqa an'analari o'zining xilma-xilligi, boyligi va o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ushbu folklor nafaqat musiqa san'ati, balki ijtimoiy va madaniy ta'limotlarning asosiy vositasi sifatida xalqning turmush tarzini, diniy-etik qadriyatlarini, milliy va jamoaviy birligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilarda o'zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirish jarayoni ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida katta ahamiyatga ega. Yosh avlodni o'zbek xalq musiqasi bilan tanishtirish nafaqat ularning estetik va madaniy rivojlanishini ta'minlash, balki ularni milliy kimlik, qadriyatlar va an'analalar bilan bog'lashga yordam beradi. O'quvchilarda musiqa va folklor elementlari orqali o'z millatiga bo'lgan hurmat, o'ziga xos madaniy merosni qadrlash va unga e'tiborli bo'lishni shakllantirish mumkin.

O'quvchilarda o'zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda psixologik omillar katta rol o'ynaydi. Har bir shaxsning musiqaga bo'lgan munosabati va uning tasavvurlari turli faktorlar bilan shakllanadi. Bu omillar orasida ota-onalarning, maktabning, jamiyatning roli, o'quvchilarning yosh xususiyatlari, hissiy va aqliy rivojlanish darajasi, shuningdek, musiqiy tajriba va tajribalarining o'rni muhimdir. O'quvchilarning musiqa folkloriga bo'lgan qiziqishi, undan olingan emotsional ta'sir va o'z millatiga bo'lgan ichki bog'lanishlari ularning dunyoqarashi va hayotga bo'lgan munosabatlarini shakllantiradi.

Shunday qilib, o'zbek musiqa folklorining ijtimoiy va madaniy ahamiyati, shuningdek, o'quvchilarda musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirish jarayonidagi psixologik omillarni tahlil qilish, yosh avlodni milliy va madaniy qadriyatlar bilan tanishtirishda, ularning estetik rivojlanishini ta'minlashda va musiqiy ta'limda samarali yondashuvlarni ishlab chiqishda katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'zbek musiqa folklorining ijtimoiy va madaniy ahamiyati hamda o'quvchilarda o'zbek musiqa folklori tasavvurlarini shakllantirishda ta'sir

etuvchi psixologik omillarni o'rganish bo'yicha bir qancha olimlar va tadqiqotlar mavjud. Ushbu sohada ilmiy izlanishlar musiqaning tarbiyaviy, madaniy va psixologik ahamiyatini o'rganishga qaratilgan. Quyida ba'zi muhim olimlar va ularning ilmiy ishlariga to'xtalib o'tamiz.

Muhammadali Zokirov - o'zbek musiqa folklori va uning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini tadqiq etgan mashhur olimlardan biridir. U o'z asarlarida o'zbek musiqa folklorining tarixiy rivojlanishini, xalq musiqa merosining saqlanishi va uning yoshlar tarbiyasidagi rolini chuqur tahlil qilgan. Zokirovning ilmiy izlanishlari o'zbek xalq musiqa san'ati va uning turli janrlarini, masalan, kuylar, qo'shiqlar, xalq o'yinlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, musiqa folklorining ijtimoiy va madaniy ahamiyatini ta'kidlagan.

Alisher Normatov o'zbek musiqa folklorini o'rganishdagi katta hissasini qo'shgan olimlardan biridir. Uning ilmiy ishlarida musiqa va uning psixologik ta'siri, musiqaning tarbiyaviy ahamiyati, shuningdek, folklorning ijtimoiy jihatlari ko'rib chiqilgan. Normatov o'zbek xalq musiqa san'ati va uning shakllanishidagi psixologik omillarni chuqur tahlil qilgan va musiqaning yoshlarning hissiy va ruhiy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganib chiqqan.

Oybek Turg'unov o'zbek musiqa folklorini, uning tarixiy ildizlari va madaniy merosini o'rganish bo'yicha muhim ilmiy ishlarni amalga oshirgan olimlardan biridir. Uning tadqiqotlari o'zbek xalq musiqasining estetik, madaniy va tarbiyaviy ahamiyatini o'z ichiga oladi. Turg'unovning ishlari musiqaning ijtimoiy tizimdagi o'rni, uning xalqlarni birlashtirishdagi roli va folklor asarlarining psixologik ta'siri haqida tahliliy yondoshuvni taqdim etadi.

Lobar Toshpo'latova ham o'zbek musiqa folklorini o'rganishda katta hissaga ega bo'lgan olimlardan biridir. Uning ilmiy izlanishlari o'zbek xalq musiqasining psixologik va ijtimoiy jihatlarini o'rganishga qaratilgan. Toshpo'latova musiqaning yoshlarning madaniy va estetik dunyoqarashini shakllantirishdagi roli va uning psixologik ta'sirlarini tahlil qilgan. U shuningdek, o'zbek musiqa folklori orqali yoshlarning hissiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni ko'rib chiqqan.

Mansur Safarov o'zbek musiqa folklori va uning madaniy ahamiyatini o'rganish bo'yicha bir nechta muhim asarlar yozgan olimdir. U o'zbek musiqa folklorining tarixiy va madaniy o'zgarishlarini, shuningdek, musiqa va uning ijtimoiy rolini tadqiq qilgan. Safarovning ilmiy ishlari musiqa va san'atning psixologik ta'sirini, musiqaning o'quvchilarga ta'siri va uning shaxsiy rivojlanishga qo'shgan hissasini o'z ichiga oladi.

Shodmonbek G'ulomov - o'zbek musiqa folklorini va uning psixologik ta'sirini o'rganishdagi yana bir muhim olim. U o'zbek musiqa folklorining yoshlarni tarbiyalashdagi ahamiyatini ta'kidlab, musiqaning ruhiy va emotsional holatga qanday ta'sir qilishini o'rganib chiqqan. G'ulomov o'z ilmiy ishlarida musiqaning o'quvchilarning estetik va hissiy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini keng yoritib bergan.

O'zbek musiqa folklorining ijtimoiy, madaniy va psixologik ahamiyatini o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, uning xalq tarbiyasidagi o'rni va yoshlarni shakllantirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Olimlarning ilmiy izlanishlari o'zbek xalq musiqasining estetik va ruhiy ta'sirini, uning ijtimoiy aloqalar va madaniyatni mustahkamlashdagi rolini o'rganishga qaratilgan. Bu ishlar orqali musiqaning o'quvchilarga qanday ta'sir qilishini va ularning psixologik rivojlanishiga qanday yordam berishini tushunish mumkin.

Muhokama. O'zbek musiqa folklori - bu o'zbek xalqining an'anaviy musiqa madaniyati va uning tarixiy, madaniy va ijtimoiy rivojlanishining ajralmas qismidir. O'zbek musiqa folklori o'z ichiga xalq qo'shiqlari, kuylar, o'yinlar, marosimlar va boshqa musiqiy janrlarni oladi. Ushbu musiqalar orqali milliy tarixi, an'analari, urf-odatlar, madaniy qadriyatlar va dunyoqarashlari aks etadi. Musiqa, o'zining estetik, hissiy va tarbiyaviy kuchi bilan, odamlarni birlashtiruvchi va ijtimoiy madaniyatning ajralmas qismi sifatida xizmat qiladi.

O'zbek musiqa folklorining ijtimoiy va madaniy ahamiyati

1. Ijtimoiy birlikni ta'minlash: O'zbek musiqa folklori, ayniqsa, turli ijtimoiy guruhlar va hududlar o'rtasida birlashuvni kuchaytiradi. Musiqa xalqni birlashtiradi, bir xil madaniy qadriyatlar va an'analarni saqlashga yordam beradi. Marosimlar va bayramlar davomida

musiqaning o'ynashidagi asosiy roli - jamiyatda ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va bir-birini tushunishga yordam berishdir.

2. Tarbiyaviy ahamiyati: O'zbek musiqa folklori yoshlar va o'quvchilarga milliy qadriyatlarni, axloqiy normalarni o'rgatishda muhim vosita sifatida ishlatiladi. Masalan, o'zbek xalq qo'shiqlari va kuylarida sevgi, do'stlik, vatanparvarlik va boshqa ijtimoiy fazilatlar haqida ko'plab ta'limotlar beriladi. Bular o'z navbatida, yoshlarning axloqiy va ma'naviy rivojlanishiga yordam beradi.

3. Psixologik ta'sir: Musiqa inson psixologiyasiga ta'sir qiladigan juda kuchli vosita hisoblanadi. Musiqa yordamida inson ruhiy holatini o'zgartirishi, kayfiyatini ko'tarishi yoki pasaytirishi mumkin. O'zbek musiqa folklori ham yoshlarning ruhiy holatiga ta'sir ko'rsatib, ularni hissiy jihatdan tarbiyalaydi. Masalan, xalq kuylarining aksariyati hayotning turli holatlariga bag'ishlangan bo'lib, ular o'quvchilarni o'z his-tuyg'ularini tushunishga va ifodalashga o'rgatadi.

4. Madaniy an'analarni saqlash va rivojlantirish: O'zbek musiqa folklori, milliy musiqiy uslublar va janrlar orqali o'zbek xalqining madaniy an'analari va tarixi bilan bog'lanadi. Bu an'analalar avloddan-avlodga o'tib, o'zbek millatining madaniy irsini saqlab qolishda yordam beradi. O'quvchilarni musiqa orqali bu an'analalar bilan tanishtirish, ularning madaniy va tarixiy bilimlarini kengaytiradi.

O'quvchilarda O'zbek musiqa folklori tasavvurlarini shakllantirishda ta'sir etuvchi psixologik omillar:

1. Ijtimoiy psixologiya: O'quvchilarning musiqa folkloriga bo'lgan munosabati ularning ijtimoiy muhiti, ya'ni oilasi, maktabi va do'stlari bilan aloqalari orqali shakllanadi. Ijtimoiy muhiting ta'siri, o'quvchilarning musiqa turiga, janriga va an'anaviy musiqaga bo'lgan munosabatini belgilaydi.

2. Emotsional tafakkur: Musiqa o'quvchilarning hissiy tajribalarini uyg'otishda kuchli vosita hisoblanadi. O'zbek musiqa folkloridagi kuylar, qo'shiqlar va qo'shiq matnlari o'quvchilarda hissiy reaksiyalarni keltirib chiqaradi, ular esa o'z navbatida musiqaning mazmunini tushunishga yordam beradi.

3. Madaniy identifikatsiya: O'quvchilar o'z xalqining musiqasiga nisbatan hissiy bog'liqlikni rivojlantirganida, ular o'z madaniy identifikatsiyasini mustahkamlaydilar. O'zbek musiqa folklori, o'quvchilarga o'z madaniy meroslarini anglash va ularga nisbatan faxrlanish hissini uyg'otadi.

4. Kognitiv rivojlanish: Musiqa, o'quvchilarning miyaning turli sohalarini rivojlantiradi, masalan, eshitish, diqqat, xotira va tahlil qilish qobiliyatlarini. Musiqa asarlarining strukturasi tushunish va ijro etish, o'quvchilarning analitik fikrlash va ijodiy yondashuvlarini rivojlantiradi.

O'zbek musiqa folklori nafaqat madaniy va tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, balki o'quvchilarning ijtimoiy, psixologik va emotsional rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi. Musiqa orqali, o'quvchilarda milliy madaniyat va an'analalar, ijtimoiy qadriyatlar va axloqiy me'yorlar shakllanadi. Shuningdek, bu jarayon o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, dunyoqarashining kengayishiga va musiqiy tafakkurining o'sishiga olib keladi.

O'zbek musiqa folklori, nafaqat milliy madaniyatning ajralmas qismi, balki o'quvchilarning ijtimoiy, madaniy va psixologik rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi. O'zbek xalq musiqasi, xalqning tarixiy, madaniy, axloqiy va estetik qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirib, yoshlarni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Musiqa, o'z navbatida, xalqni birlashtiruvchi, milliy identifikatsiyani mustahkamlovchi va ijtimoiy hamjihatlikni rivojlantiruvchi kuch sifatida xizmat qiladi.

O'quvchilarda o'zbek musiqa folklori tasavvurlarini shakllantirishda ta'sir etuvchi psixologik omillar va mexanizmlari

1-jadval

Psixologik Omil	Ta'siri	Mexanizm	Qo'llanilishi	Natijalar
Motivatsiya	O'quvchilarning	Ichki motivatsiya	Rag'batlantiruvchi	O'quvchilarning

	musiqaga bo'lgan qiziqishi va ishtiyoqi oshadi	(shaxsiy qiziqish) va tashqi motivatsiya (maqtov, mukofotlar) orqali musiqaga qiziqishni kuchaytirish	metodlar, musiqiy konkurslar, mukofot tizimlari	musiqaga bo'lgan qiziqishi ortadi, faol ishtirok etish darajasi oshadi
Emotsional Holat	Musika orqali hissiy holatlarni ifodalash va boshqarish	Musika terapiyasi, hissiy ifoda mashqlari	Emotsional holatlarni yaxshilash uchun musiqiy mashg'ulotlar	O'quvchilarning hissiy intellekti rivojlanadi, stress darajasi kamayadi
Kognitiv Qobiliyatlar	Musika o'rganish orqali xotira, diqqat va konsentratsiya yaxshilanadi	Mantiqiy tahlil, ritm va melodiya o'rganish	Mantiqiy va analitik fikrlashni rivojlantiruvchi musiqiy mashqlar	O'quvchilarning kognitiv qobiliyatlari rivojlanadi, diqqat va konsentratsiya kuchayadi
Sotsial Qobiliyatlar	Guruhda ishlash, hamkorlik va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi	Guruhli musiqiy faoliyatlar, ansambllar va orkestrlar	Guruh musiqasi, ansambl mashg'ulotlari	Sotsial ko'nikmalar rivojlanadi, jamoaviy ishga bo'lgan qobiliyat oshadi
Identitetni Qanday Qabul Qilish	O'zbek musiqafolklori orqali milliy identitetni shakllantirish	An'anaviy musiqalarni o'rganish, milliy qo'shiqlarni ijro etish	Milliy musiqiy dasturlar, folklor tadbirlari	Milliy identitetni mustahkamlash, o'quvchilarda o'z milliy madaniyatiga hurmat uyg'otish
Ijodkorlik	Musika orqali ijodiy fikrlash va yaratish qobiliyatini rivojlantirish	Kompozitsiya, improvizatsiya va musiqiy yaratish mashqlari	Ijodiy musiqiy loyihalar, kompozitsiya mashg'ulotlari	Ijodkorlik qobiliyatlari rivojlanadi, yangi musiqiy g'oyalarni yaratish qobiliyati oshadi
Xotira va Takrorlash	Musika asarlarini yodlash va eslab qolish orqali xotira kuchayadi	Melodiyalarni takrorlash, ritm mashqlari	Musiqiy o'yinlar, yodlash mashg'ulotlari	Xotira qobiliyati rivojlanadi, musiqiy asarlarni tez va to'g'ri eslab qolish imkoniyati oshadi
Konseptual	Musika orqali	Simvolik	Musiqiy hikoyalar,	Abstrakt va

Fikrlash	abstrakt tushunchalarni ifodalash va tushunishni rivojlantirish	musiqalar, allegoriyalar va metaforalar orqali musiqiy hikoyalar yaratish	konseptual kompozitsiyalar	konseptual fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, musiqani chuqurroq tushunish imkoniyati oshadi
O'zini Anglash	Musiqa orqali o'zini anglash va shaxsiy fikrlarni ifodalash	Musiqa yozish, ijro etish va shaxsiy tajribalarni musiqaga aylantirish	Shaxsiy musiqiy loyihalar, solo ijro mashg'ulotlari	O'quvchilarning o'zini anglash qobiliyati oshadi, shaxsiy fikr va his-tuyg'ularni ifodalash imkoniyati kuchayadi
Estetik Qobiliyatlar	Musiqa orqali go'zallik va estetik hissiyotlarni rivojlantirish	Estetik musiqiy tahlil, musiqiy asarlarni baholash va baham ko'rish	Musiqa tahlili darslari, estetik musiqiy baholash mashg'ulotlari	Estetik qobiliyatlar rivojlanadi, musiqiy go'zallikni tushunish va baholash qobiliyati oshadi

O'zbek musiqa folklorining ijtimoiy va madaniy ahamiyati:

O'zbek musiqa folklori, avvalo, xalqning ruhiy dunyosini, tarixiy o'zgarishlarini va madaniy an'analari orqali milliy ongini shakllantiradi. U ijtimoiy aloqalar va madaniy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi, xalqni birlashtiradi.

Musiqa, o'zining estetik va hissiy ta'siri orqali o'quvchilarning axloqiy, estetik va ma'naviy rivojlanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, o'zbek musiqa folklori an'analarni o'rgatish orqali yoshlarni milliy madaniyatga nisbatan chinakam sevgi va hurmat tuyg'ulariga ega qilish mumkin.

Musiqa, xalqni birlashtirish va madaniy o'zlikni saqlashda muhim vosita bo'lib, milliy birlikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega. O'zbek musiqa folklori yoshlar orasida ijtimoiy muhitni yuksaltirishga, axloqiy normalarni tarbiyalashga va milliy qadriyatlarni saqlashga hissa qo'shadi.

O'quvchilarda o'zbek musiqa folklori tasavvurlarini shakllantirishda ta'sir etuvchi psixologik omillar:

Emotsional va ruhiy ta'sir: Musiqa o'quvchilarning hissiy holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'zbek musiqa folklori yordamida o'quvchilar o'z his-tuyg'ularini tushunish va ifodalashni o'rganadilar, bu esa ularning shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi. Musiqa orqali o'quvchilarda emotsional va psixologik holatlar, stress va xavotirni engish qobiliyati rivojlanadi.

Madaniy identifikatsiya: Musiqa o'quvchilarda o'z madaniy meroslariga nisbatan faxrlanish va unga hurmat ko'rsatish hissini uyg'otadi. O'zbek musiqa folklori orqali o'quvchilar o'z madaniy identifikatsiyasini mustahkamlashadi va o'z xalqining qadriyatlarini anglab yetadilar.

Kognitiv rivojlanish: Musiqa o'quvchilarning tafakkurini, diqqatini va xotirasini rivojlantiradi. Musiqiy asarlarni tahlil qilish, ularning strukturasini tushunish va ijro etish, o'quvchilarning analitik fikrlash va ijodiy yondashuvlarini rivojlantiradi.

Ijtimoiy psixologik ta'sir: O'zbek musiqa folklori o'quvchilarni jamiyatda ijtimoiy munosabatlarni, an'analarga hurmat va ularni hurmat qilishni o'rgatadi. Musiqa orqali ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, do'stlik va sevgi kabi ijtimoiy fazilatlarni rivojlantirish mumkin.

O'zbek musiqa folklori o'quvchilarning nafaqat madaniy va tarixiy bilimlarini oshirish, balki ularning psixologik rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi. Musiqaning estetik, axloqiy, hissiy va ijtimoiy jihatlari yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularni milliy va ijtimoiy qadriyatlar bilan tanishtiradi. Shu orqali, o'quvchilarni madaniy jihatdan boyitish, shaxsiy rivojlanish va jamiyatda o'z o'rnini topishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Олимов, Ш. Ш., & Ходжиева, М. Ш. (2020). Возможности применения педагогических технологий в образовательном процессе. In Молодежь и XXI век-2020 p. 228-231.
2. Ходжиева, М. Ш. (2020). Совершенствование аксиологического подхода к педагогической деятельности у будущих учителей. Научный журнал, 9. 54-56 .
3. Алаева, З. М. (2021). Роль национальных инструментов в музыкальном образовании начальных классов. Проблемы науки, - 66 – 72.
4. Suleymanovna, E. L., & Shukurovna, K. M. Psychological aspects of defining a child's readiness for learning. – 48 -52.
5. Tosheva, D. (2016). National-cultural outlook onto the zoonym component aphorisms. Journal of Social Sciences and Humanities Research, 4(03), 22-25.
6. Toshova, D., Tosheva, D., Hamidova, D., & Toshova, S. (2019). Improving early learning: diversity and transitions of schools, teachers and classes. Theoretical & Applied Science, (7), 109-119.

Ziyadullayeva Dilafruz Xudayberdiyevna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
«Amaliy psixologiya» kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

YOSHLARDA OILA TO'G'RISIDAGI GENDER MUNOSABATLARINI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotasiya: ushbu maqolada yoshlarda oila to'g'risidagi gender munosabatlarini o'ziga xos xususiyatlarining o'ziga xos xususiyatlari keng yoritilgan. Unda asosan, pedagogik jarayondagi hamkorlik faoliyatini ko'p jihatdan belgilovchi pedagog va unga muvofiq o'z hatti-harakati va xulq-atvorini aniqlovchi, nazorat qiluvchi o'quvchining ma'lum vaziyatlarda o'zini boshqarishi; o'z hatti-harakatlarini nazorat qilishi; o'z "meni"ni tarbiyalash mehnat motivlarini rivojlantirishda hamkorlik qilish ahamiyatli ekanligi; salbiy munosabatlarni yoki agressiv reaksiyalarni nomoyon qilishi; o'ziga bildirilayotgan munosabatlarda noqulayliklarni idrok etishi; o'qituvchi, ota-ona va o'quvchining o'zaro hamkorligining psixologik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'spirinlar, ijtimoiy hamkorlik, mehnat motivlari, jinoiy hatti-harakatlar, javobgarlik hissi, "obyekt-subyekt", xulqiy hamda shaxsiy hatti-harakatlar, vaziyatlilik, shaxslilik, baholash, oilaviy tarbiyada loqaydlilik, beparvolik, o'zi bo'larchilikka qoldirish, e'tiborsizlik, o'z faoliyatini doimiy nazorat qilish, shaxsiy pozisiya, respondentlar, psixologik omillar, o'z "meni"ni tarbiyalash.

Аннотация: в данной статье широко освещены особенности гендерных отношений в семье среди молодежи. В нем, главным образом, педагог, во многом определяющий совместную деятельность в педагогическом процессе, и самоуправление учащегося, определяющее и контролирующее его поведение и поведение в соответствии с ним в определенных ситуациях; контролировать свои действия; что важно сотрудничать в развитии трудовых мотивов для воспитания собственного «я»; предотвращать негативное отношение или агрессивные реакции; ощущение неудобств в высказанных ему отношениях; выделены психологические особенности взаимного сотрудничества учителя, родителей и ученика.

Ключевые слова: подростки, социальное сотрудничество, трудовые мотивы, преступное поведение, чувство ответственности, «объект-субъект», поведенческое и личностное поведение, ситуативное, личностное, оценочное, равнодушие в семейном воспитании, невнимательность, учеба, отпуск на волю случая, пренебрежение, постоянство. мониторинг собственной деятельности, личностной позиции, респондентов, психологических факторов, воспитания своего «я».

Annotation: This article extensively explores the distinctive characteristics of gender relations concerning family among youth. It primarily emphasizes the significance of collaboration in pedagogical processes, which largely define the teacher's cooperative role and the student's ability to manage and regulate their behavior in specific situations. The article highlights aspects such as the student's capacity to control their actions, cultivate their "self," and develop labor motivations through collaboration. It also addresses the manifestation of negative attitudes or aggressive reactions, the perception of discomfort in relationships, and the psychological characteristics of interaction among teachers, parents, and students. Furthermore, issues such as indifference, negligence, permissiveness, lack of attention in family upbringing, and the continuous self-monitoring of one's activities and personal stance are thoroughly discussed.

Key words: adolescents, social collaboration, labor motivations, criminal behaviors, sense of responsibility, "object-subject," behavioral and personal actions, situationality, personality, evaluation, indifference in family upbringing, negligence, permissiveness, lack of attention, continuous self-monitoring, personal position, respondents, psychological factors, self-cultivation.

Mavzuning dolzarbligi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoev 2020-yil 23-sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida o'zbek tilida so'zlagan nutqida bunday degan edi: "Gender tenglik mavzusini to'g'ri yoritish zo'ravonlikdan aziyat chekkan ayollarni himoya qilishga yordam beradi. Ayollar o'z huquqlarining himoya qilinishi, kamsitilishga qarshi kurash usullari to'g'risida ma'lumot olishlari mumkin. Barcha uchun teng imkoniyatlar to'g'risida jamoatchilik fikrini shakllantirishga aynan OAV javobgardir".

Mamlakatimizda qisqa muddatda gender tenglikni ta'minlash sohasida amalga oshirilgan ishlar tahlili asosida quyidagilarni ko'rsatish mumkin.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda gender tenglikni ta'minlash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, parlament Yuqori palatasida Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasining Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiyasi, Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash masalalari bo'yicha maslahat-kengashlari, Respublika xotin-qizlar jamoatchilik kengashi tashkil etildi. Bugungi kunda islohotlar samarasi sifatida jamiyatimiz hayotida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar yaratilganligi, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ishtirok etishini ta'minlanayotganligi, xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularni har xil tazyiq va zo'ravonliklardan himoya qilishga qaratilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilayotganligi quvonarli holdir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 7 iyundagi "Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora- tadbirlari to'g'risida"gi №472-sonli Qarori qabul qilindi.

Ushbu Qarorning maqsadi aholiga ayniqsa yoshlarga sifatli psixologik xizmat ko'rsatish, yoshlarda oiladagi gender munosabatlari psixologik xizmat faoliyatini boshqarishni muvofiqlashtirish, ta'lim muassasalari bilan profilaktika inspektorlari va jamoat vakillari o'rtasidagi hamkorlikni sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarish, psixologiya maktabini rivojlantirish hamda oliy ta'limda tor ixtisosliklar bo'yicha kadrlar tayyorlash tizimini joriy etish, psixologik markazlar tashkil etishni yo'lga qo'yishdan iborat.

Qarorga muvofiq, O'zbekiston yoshlar ittifoqi Markaziy Kengashi huzuridagi Yoshlarga ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish markazini ta'limning barcha bosqichlarida psixologik xizmat ko'rsatuvchi tuzilmalar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda boshqarishni amalga oshiradigan Yoshlarga ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish Respublika markaziga aylantirildi.

Shunga ko'ra, o'spirinlar ta'limi va ularni tarbiyalash, hamda kasbga yo'naltirish jarayonida zaruriy holat sifatida ota-ona, o'qituvchi va o'quvchi hamkorligini hamda profilaktika inspektorlari va jamoat vakillari shaxsiy pozitsiyadan bir qator munosabat tizimi orqali baholashga to'g'ri keladi.

Bunda, birinchidan, qaysidir o'rinlarda munosabatning "obyekt-subyekt", ikkinchidan, "subyekt-obyekt" tizimi ko'rinish olishi, uchinchidan, "subyekt-subyekt" tizimi tarzida o'rin egallashi lozim, degan mulohaza bilan ushbu holatni uyg'unlashtirib olamiz. Ammo pedagogik jarayondagi hamkorlik faoliyatini ko'p jihatdan belgilovchi pedagog va unga muvofiq o'z hatti-harakati va xulq-atvorini aniqlovchi, nazorat qiluvchi o'quvchining ma'lum vaziyatlarda o'zini boshqarishini, albatta, tadqiq etish maqsadga muvofiq. Biz ushbu holatni pedagogik hamkorlik sharoitida o'qituvchi bilan o'quvchi munosabatlarining affektiv jihatlarini tadqiq etishni lozim topdik.

Ma'lumki, o'spirinlarni tarbiyalash jarayon murakkab va turli xil vaziyatlarga boydir. Bunda o'qituvchi, ota-ona va o'quvchining o'zaro tushunishi, bir-birini idrok etishi, bir-birini qabul qilish yoki qila olmasligi, yuz beradigan vaziyatlarni haqqoniy baholay olmaslik masalalari, qadriyatlar tizimida anglash mumkin va anglab bo'lmaydigan hollarni kuzatilishi, empatiyaning yetishmasligi, muloqot maromini belgilay olmaslik, o'smirning motivasion yo'nalganligi, dunyoqarashi va maqsadining mos kelmasligi hamda oxir-oqibat shaxsning kamolot darajasi bilan bog'liq ko'pgina muammoli jihatlar ko'zga tashlanadi. Shu sababli ham o'qituvchi, ota-ona va o'quvchi hamkorligining psixologik tavsifini muayyan vaqt uchun keskin

belgilashning o'zi ancha munozarali munosabatni keltirib chiqarishini unutmaslik kerak.

Shunday ekan, o'qituvchi bilan o'quvchilar o'zlarini turli vaziyatlarda, xulqiy hamda shaxsiy jabhadan hatti-harakatlarini qanday baholashlari mumkin, degan savol tug'iladi. Bunda metodikaning shkalalari xususiyati borasidagi mualliflarning fikrlariga yana bir bora to'xtash orqali asosiy tadqiqot natijalariga murojaat etishga to'g'ri keladi.

Ma'lumki, "gender" tushunchasining lug'aviy ma'nosi lotincha "genus", ya'ni "jins" ma'nosini anglatib, jamiyatda har ikki jins vakillari o'zlarining shaxsiy fazilatlarini namoyon qilish uchun teng, bir xil sharoit va imkoniyatlarning mavjudligini anglatadi. Biologik jins insonlarni ayol va erkaklarga ajratsa, gender esa – ayol va erkaklarning jamiyatdagi statusini ajratishga qaratilgan. Jamiyatda ayol va erkaklarning o'z o'rnini topishi va belgilashi uchun davlatning ularga bir xil sharoit va imkoniyat yaratib berishi gender tenglikni ta'minlashda asos bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham o'tgan davr mobaynida O'zbekistonda erkaklar va ayollar o'rtasida to'liq tenglikka erishishga, ayniqsa, xotin-qizlarning huquqiy va iqtisodiy ahvolini, ularning turmush va mehnat sharoitlarini yaxshilashga, reproduktiv salomatligini saqlashga, shuningdek ayollarning ham, erkaklarning ham jamiyat va oiladagi an'anaviy rolini o'zgartirishga qaratilgan siyosat qonun chiqaruvchilik va ijro etuvchilik darajalarida olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishgan dastlabki yillardan boshlab uning inson huquqlariga oid asosiy g'oya va qoidalarini o'ziga singdirgan xalqaro huquqiy hujjatlar – Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" hamda "Bolalar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi qoidalariga mos ravishda oilani mustahkamlash, uning har bir a'zosi haq-huquqlarini himoya qilish, oilaviy munosabatlarda o'z huquq va erkinliklaridan to'laqonli foydalanishlari uchun imkoniyatlar yaratishga yo'naltirilgan milliy qonunchilik bazasi yaratildi va yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlarga hamohang tarzda doimiy ravishda takomillashib bormoqda. Jumladan, xalqimizning milliy o'ziga xosligi, avloddan avlodga o'tib kelayotgan urf-odat va an'analarimiz, qadriyatlarimizga bo'lgan hurmat va ishonch ramzi sifatida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga "Oila" deb nomlangan alohida bob kiritilib, uning 63-moddasida oila jamiyatning asosiy bo'g'ini, u jamiyat va davlat muhofazasida ekanligi qat'iy kafolatlab qo'yildi.

Jahon psixologiyasida oilaviy munosabatlarda gender tenglik masalasini o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Masalan, amerikalik tadqiqotchi Devid Mayyers jins, genlar va madaniyat masalalarini o'rganar ekan, genderni - erkaklik va ayollik xususiyatlarini tavsiflovchi tushuncha sifatida, jinsiy tafovutlarni o'rganish xotin-qizlarning erkaklarga nisbatan anchagina masalalarda ustunlikka ham ega ekanligini alohida ta'kidlaydi.

Xalqaro tadqiqotlar.

1-jadval

Olim / Tadqiqotchi	Tadqiqot Mavzusi / Yo'nalishi	Asosiy Yondashuv	Xulosa
Judith Butler (1990)	Gender performativligi nazariyasi	Gender - bu jamiyat tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy konstruktsiya	Gender rollari biologik emas, balki jamiyatda madaniy va ijtimoiy amaliyotlar orqali shakllanadi.
Raewyn Connell (1995)	Hegemonik erkaklik nazariyasi	Gender munosabatlarida kuch va hokimiyat muhim o'rin tutadi	Yoshlarning oila to'g'risidagi tasavvurlariga erkaklik va ayollik stereotiplari ta'sir ko'rsatadi.
Nancy Chodorow (1978)	Gender rollarining psixodinamik shakllanishi	Gender rollari oilaviy ijtimoiylashuv jarayonida shakllanadi	Yoshlar o'z oilalaridan gender munosabatlarini va rollarni qabul qilishda asosiy psixologik modelga ega.
Sandra Bem (1981)	Androginiya nazariyasi	Erkaklik va ayollik xususiyatlarining	Yoshlar oilaviy rollarni androginiya asosida

		birlashuvi ijtimoiy barqarorlikni oshiradi	bajarishda ko'proq muvaffaqiyatga erishadilar.
Ann Oakley (1972)	Gender rollarining sotsiologik tahlili	Gender rollari oilaviy munosabatlarda turlicha taqsimlanadi	Yoshlarning gendernga oid qarashlari oilaviy muhit va jamiyatdagi stereotiplarga bog'liq.

O'zbekistonda o'rganilganlik darajasi

2-jadval

Olim / Tadqiqotchi	Tadqiqot Yo'nalishi	Asosiy Yondashuv	Xulosa
A. Abduvohidov	O'zbek oilalarida gender munosabatlari	Milliy qadriyatlar asosida gender yondashuv	Yoshlarning gendernga oid qarashlari milliy qadriyatlar va madaniy qadriyatlar bilan shakllanadi.
D. Ismoilov	Oilaviy ijtimoiylashuvda gender munosabatlarining o'rni	Gender munosabatlari oiladagi tarbiya orqali shakllanadi	Yoshlarning gender tasavvurlari ota-ona namunasiga asoslanadi.
N. Karimova	Gender tenglik va oilaviy rollarning taqsimlanishi	Gender tenglikni ta'minlashga qaratilgan metodologiyalar	Yoshlar orasida gender tenglikni targ'ib qilish oila munosabatlarida barqarorlikka olib keladi.
Z. Isroilova	Yoshlarning oila haqidagi gender stereotiplari	Gender stereotiplarni shakllantiruvchi omillarni o'rganish	Stereotiplar yoshlarning oilaviy munosabatlarga kirishishida muhim rol o'ynaydi.
M. Alimova	Oila instituti va gender munosabatlarining milliy an'analarga mosligi	Milliy an'analarining gender munosabatlariga ta'siri	Yoshlar o'z tasavvurlarini milliy an'ana va qadriyatlar asosida shakllantiradi.

Shaxsning psixologik taraqqiyoti, uning tarixiy kechishi va ontogenizda rivojlanishi bilan bog'liq konseptual masalalarni chuqur o'rganishda motivasion sohani tatqiq etish tayanch hisoblanadi. Motivasiya, odamni muayyan hatti-harakatlarni bajarishga undash jarayoni, ko'pincha muqobil usullarni tahlil qilish va baholashni, tanlash va qarorlar qabul qilishni talab qiluvchi jismoniy-psixologik uyg'unlashgan mohiyatli murakkab harakat jarayoni bo'lib, bu jarayon psixologik jihatdan murakkablashib boradi va o'z mohiyatiga ko'ra subyektning yuzaga kelgan tayanch ehtiyojlarini qondirishga yo'nalgan faoliyatni tanlash va uni amalga oshirish jarayonini belgilaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, insoniyat yaralibdiki, erkak va ayollar o'rtasidagi munosabat, jamiyatda, oilada ularning roli, gender tenglik va gender adolat muammolariga e'tibor qaratilib kelinadi. Bugungi kunga kelib ijtimoiy hayotning asosiy jabhalarida gender tenglikni ta'minlash butun jamiyatning taraqqiyotiga xizmat qilishi o'z isbotini topgan. Bugungi "Oila va xotin-qizlar" ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan o'tkazilayotgan mazkur konferensiya yurtimizda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, amalga oshirilayotgan tizimli chora-tadbirlarning bir qismi bo'lib, unda gender tengligini ta'minlash sohasidagi muammolarni ilmiy jihatdan o'rganish va ularga yechim sifatida ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqish, aholi o'rtasida gender qadriyatlarini targ'ib qilish, mazkur masalalar bo'yicha tajriba almashish asosiy maqsad sifatida belgilangan. Yoshlar oila to'g'risidagi gender munosabatlari global va mahalliy yondashuvlar bilan chambarchas bog'liq. Ushbu mavzuda olib borilgan xalqaro va mahalliy tadqiqotlar gender tenglik, stereotiplarni bartaraf etish va milliy qadriyatlarni saqlab qolish muhimligini ta'kidlaydi.

Kelajakda ushbu mavzu bo'yicha ta'lim, trening va psixologik dasturlarni kengroq ishlab chiqish va joriy etish talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2017. - 80 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, 2016 yil 14 sentyabr. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 37-son, 426-modda.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. - Toshkent: Adolat, 2017. - 112 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab quvvatlash to'g'risida"gi Farmoni, 2017 yil 6 iyul.
5. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008. - 176 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2017. - 6 (766)-son.
7. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 1994 yil 22 sentyabrdagi 2012-XII-son Qonun bilan tasdiqlangan, 01.04.1995 yildan kuchga kirgan.
8. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 3-tom. T.: 2002, - 704 b., 603-606 betlar.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 7 iyundagi "Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora- tadbirlari to'g'risida"gi №472-sonli Qarori.
10. Jabborov A.M. O'qituvchi etnopsixologiyasi. Qarshi "Nasaf" nashriyoti, 2015, -180 b.
11. Barotov Sh.R. Psixologik xizmat. –T. 2018. -346 b.
12. Karimova V.M. Yoshlarda o'zbek oilasi to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar. Psix. fan. dok. diss. - T.: ToshDU, 1994. - B.309.

Dusmetova Maksuda Matnazarova,

UrDU mustaqil tadqiqotchisi, Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası katta o'qituvchisi

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA SHAXSLILIK SIFATLARINING NAMOYEN BO'LISHI

Annotatsiya: Mazkur maqola bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shaxsiylik sifatlarining shakllanishi va namoyon bo'lishini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda o'qituvchi shaxsiylik xususiyatlarining ta'lim jarayonidagi ahamiyati va ularning o'quvchilarga bo'lgan ta'siri o'rganiladi. Tadqiqotda Stolin va Pantileev testlari, Torrans ijodiylik testlari kabi psixologik metodikalar qo'llanilgan. Olingan natijalar asosida o'qituvchilar shaxsiylik xususiyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga oid ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari, shaxsiylik sifatleri, pedagogik faoliyat, empatiya, ijodiylik, hissiy barqarorlik, psixologik diagnostika, zamonaviy yondashuvlar, refleksiya, moslashuvchanlik.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу формирования и проявления личностных качеств у будущих учителей начальных классов. В ней изучается значение личностных характеристик учителя в образовательном процессе и их влияние на учеников. В исследовании использованы психологические методики, такие как тесты Столина и Пантелеева, а также тесты креативности Торренса. На основе полученных результатов разработаны научные и практические рекомендации по формированию и развитию личностных качеств учителей.

Ключевые слова: будущие учителя начальных классов, личностные качества, педагогическая деятельность, эмпатия, креативность, эмоциональная устойчивость, психологическая диагностика, современные подходы, рефлексия, адаптивность.

Annotation: This article is dedicated to analyzing the formation and manifestation of personal qualities in future primary school teachers. It examines the significance of teachers' personal characteristics in the educational process and their impact on students. The study employed psychological methodologies, such as Stolin and Pantileev tests and Torrance creativity tests. Based on the results, scientific and practical recommendations for developing and enhancing teachers' personal qualities were formulated.

Key words: future primary school teachers, personal qualities, pedagogical activity, empathy, creativity, emotional stability, psychological diagnostics, modern approaches, reflection, adaptability.

Kirish. Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirish masalasi dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Shaxsiy sifatlar nafaqat o'qituvchining pedagogik faoliyatini samarali olib borishi, balki uning o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish va ularda mustahkam axloqiy qadriyatlar shakllanishida ham muhim o'rin tutadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiy sifatleri, masalan, muloqotchanlik, hamdardlik, adolatparvarlik, o'z-o'zini boshqarish va ijodkorlik kabi fazilatlar, o'quvchilarning o'ziga xos psixologik va axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki aynan boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning dastlabki bilim va ko'nikmalari, shuningdek, insoniy fazilatleri ham shakllanadi. Shu bois, o'qituvchining shaxsiy sifatleri uning pedagogik faoliyatidagi muvaffaqiyatning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Bugungi kunda jamiyatimizda ma'naviyatli, ijtimoiy mas'uliyatli va axloqan yetuk shaxslarni tarbiyalash vazifasi qo'yilgan bo'lib, bu maqsadga erishishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining shaxsiy sifatleri katta ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shaxsiy sifatlarning namoyon bo'lishi, ularning pedagogik jarayonlarga ta'siri, shuningdek, shaxsiy sifatleri rivojlantirishga

yo'naltirilgan pedagogik-psixologik yondashuvlar tahlil qilinadi. Bundan tashqari, o'qituvchilarning o'z-o'zini anglash va o'zini rivojlantirish jarayonida shaxsiy sifatlarining qanday omillar ta'sirida shakllanishi va rivojlanishi haqida fikr yuritiladi. Shu jihatdan, ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'qituvchilarining professional faoliyatida shaxsiy sifatlarining ahamiyatini aniqlashga qaratilgan.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Mazkur mavzuning o'rganilganlik darajasini tahlil qilish uchun Sharq va G'arb olimlarining nazariyalariga murojaat qilish muhimdir. G'arbda o'qituvchining shaxsiy sifatlarini o'rganish masalasiga ko'plab tadqiqotchilar katta e'tibor qaratgan. Masalan, G'arb olimlari orasida A. Maslou, K. Rojers, D. Kolb kabi tadqiqotchilar inson shaxsining rivojlanishi va uning ta'lim jarayonidagi rolga alohida urg'u berishgan. A. Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasi nazariyasi o'qituvchining shaxsiy sifatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchining o'zini anglash va o'zini namoyon qilish darajasini oshirish orqali samaradorlikka erishish mumkinligini ko'rsatadi. K. Rojers esa insoniy munosabatlarga asoslangan yondashuv orqali o'qituvchilarning hamdardlik va muloqotchanlik sifatlarini rivojlantirishni ta'kidlagan.

Sharq olimlari esa insonning ichki dunyosi va axloqiy qadriyatlariga ko'proq e'tibor qaratishgan. Xususan, Abu Nosir al-Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, va Jaloliddin Rumiy kabi Sharq mutafakkirlari insonning axloqiy va ruhiy kamoloti haqida o'z nazariyalarini ilgari surishgan. Al-Farobiyning ta'kidlashicha, o'qituvchi o'z shaxsiy sifatlarini rivojlantirish orqali jamiyatning axloqiy-ma'naviy yuksalishiga hissa qo'shishi mumkin. Ibn Sino esa ta'lim va tarbiyada o'qituvchining o'rni va uning o'quvchilar bilan aloqalarini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratgan.

Al-Farobiy: Insonning shaxsiylik xususiyatlarini axloqiy va estetik tarbiya orqali rivojlantirishni ta'kidlagan. Unga ko'ra, o'qituvchi o'zida fazilatlar, jumladan, sabr-toqat va adolatni tarbiyalashi lozim. Ibn Sino: O'qituvchining intellektual va axloqiy jihatdan barkamolligi uning shaxsiyligi va o'quvchilar bilan munosabatlarini belgilovchi asosiy omil sifatida qaralgan. Jaloliddin Rumiy: O'qituvchilarning shaxsiyligi o'quvchilarni ruhiy va axloqiy rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, deb hisoblagan. U mehribonlik va ixlosni o'qituvchining bosh fazilatlar deb ta'kidlagan. Bahouddin Naqshband: Ta'limda shaxsiy fazilatlar, jumladan, kamtarlik va halollikni targ'ib qilgan. Shaxsiylik xususiyatlari orqali o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatish muhimligini ko'rsatib bergan. Abdurauf Fitrat: Tarbiya jarayonida o'qituvchining milliy va madaniy qadriyatlarga asoslangan shaxsiyligi ta'limning muvaffaqiyatiga olib keladi, deb hisoblagan.

John Dewey: O'qituvchi shaxsiyligi ta'lim jarayonining markazida turadi. O'quvchilarning ijodkorligini qo'llab-quvvatlash va ularni o'qitishda erkinlikni ta'minlash o'qituvchining shaxsiy fazilatlariga bog'liq. Jean Piaget: O'qituvchining shaxsiyligi bolalar kognitiv rivojlanishiga ta'sir qiladi. Piaget nazariyasida o'qituvchi bolaning rivojlanish bosqichlarini hisobga olishi va ularga mos yondashuvni tanlashi lozim. Lev Vygotsky: O'qituvchining shaxsiylik xususiyatlari ijtimoiy va madaniy rivojlanish kontekstida o'quvchilarning zonasi yaqin rivojlanishini tashkil qilishda muhim rol o'ynaydi. Carl Rogers: O'qituvchining empatiyasi, o'zini anglash va samimiyligi ta'lim jarayonini samarador qiladi. U shaxsiy yondashuvni o'qituvchilik kasbining ajralmas qismi deb bilgan. Albert Bandura: O'qituvchining shaxsiyligi o'quvchilar uchun model bo'lib xizmat qiladi. Bandura nazariyasida taqlid qilish orqali o'quvchilarning o'quv jarayonidagi motivatsiyasi va o'ziga ishonchi ortadi.

Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shaxsiy sifatlarining namoyon bo'lishi, ularning pedagogik jarayonlarga ta'siri, shuningdek, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik-psixologik yondashuvlar tahlil qilinadi. Bundan tashqari, o'qituvchilarning o'z-o'zini anglash va o'zini rivojlantirish jarayonida shaxsiy sifatlarining qanday omillar ta'sirida shakllanishi va rivojlanishi haqida fikr yuritiladi. Shu jihatdan, ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'qituvchilarining professional faoliyatida shaxsiy sifatlarining ahamiyatini aniqlashga qaratilgan.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiy sifatlari ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omillardandir. Bu sifatlarning o'qituvchilarning bilim olish jarayoniga, ularning shaxsiy rivojlanishiga va kelajakdagi muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'qituvchilarida quyidagi shaxsiy sifatlarning muhim ahamiyatga ega:

✚ Muloqotchanlik: O'qituvchining o'qituvchilar bilan samarali muloqot qila olishi, ularning fikrlarini tinglashi va tushunishi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini oshiradi.

✚ Hamdardlik: O'qituvchining o'qituvchilarning hissiy holatini tushunishi va ularga yordam berishga tayyorligi o'qituvchilarning psixologik farovonligini ta'minlaydi.

✚ Adolatparvarlik: O'qituvchining barcha o'qituvchilarga teng munosabatda bo'lishi, ularning huquqlarini hurmat qilishi sinfda sog'lom muhitni yaratadi.

✚ Ijodkorlik: O'qituvchining darslarni qiziqarli va interaktiv usullarda o'tkaza olishi o'qituvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Masalan, AQShda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi muloqotchanlik va hamdardlikka ega o'qituvchilar o'qituvchilarning akademik natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

O'zbekistonda ham boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiy sifatlari katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Bu borada olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda quyidagi sifatlarni shakllantirishga e'tibor qaratilmoqda:

✚ Liderlik sifatlari: O'qituvchining sinfda yetakchilik qila olishi, o'qituvchilarni birlashtira olishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

✚ Metodik kompetentlik: O'qituvchining zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llay olishi, darslarni samarali rejalashtira olishi o'qituvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilaydi.

✚ Kasbiy etika: O'qituvchining o'z kasbiga sadoqati, o'qituvchilarga hurmat bilan munosabatda bo'lishi ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, O'zbekistonda bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Bu borada olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, samarali muloqot qila oladigan o'qituvchilar o'qituvchilarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Tahlil va natijalar.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shaxsiylik sifatlari jadvali

Shaxsiylik sifati	Namoyon bo'lish darajasi (%)	Izoh
O'zini anglash darajasi	85	O'qituvchi o'z qobiliyatlarini to'liq anglaydi
Emotsional barqarorlik	80	Stress holatlarda barqarorlik ko'rsatadi
Ijodiylik	75	Ijodiy yondashuvda yuqori
Empatiya	90	O'qituvchilarni his qilish qobiliyati yaxshi
O'z-o'zini boshqarish	88	O'z hissiyotlarini nazorat qilishda muvaffaqiyatli
Muloqot madaniyati	82	Samarali va madaniyatli muloqot qila oladi
Mas'uliyatlilik	86	Har bir vazifani javobgarlik bilan bajaradi
Moslashuvchanlik	78	Turli sharoitlarga moslasha oladi

Tadqiqotning maqsadi: Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shaxsiylik sifatlarining shakllanishi va namoyon bo'lishini tahlil qilish orqali ushbu sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy asoslarni ishlab chiqish.

Bu maqsadga erishish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish zarur:

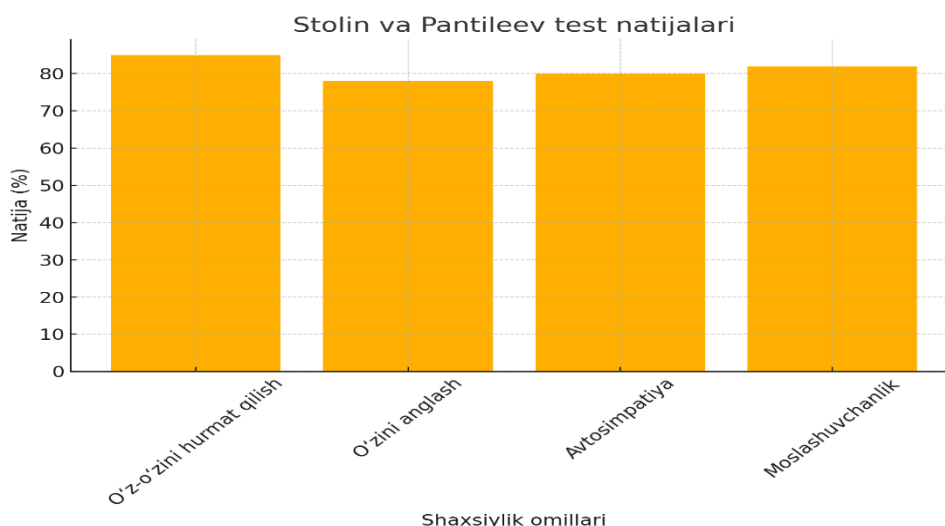
1. Shaxsiylik sifatlarining pedagogik jarayondagi o'rni va ahamiyatini aniqlash.
2. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shaxsiylik sifatleri qanday omillar ta'sirida shakllanishini tadqiq qilish.
3. Shaxsiylik sifatlarini rivojlantirish bo'yicha psixologik-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish.
4. Diagnostik metodikalar yordamida shaxsiylik sifatlarini o'lchash va baholash usullarini takomillashtirish.
5. Empirik tadqiqotlar orqali aniqlangan natijalar asosida ilmiy va amaliy xulosalar chiqarish.

Tadqiqotning obyekti: Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bo'lishni maqsad qilgan talabalar, ularning shaxsiylik sifatlarining shakllanishi va namoyon bo'lish jarayoni.

Stolin va Pantileev test natijalari

1-jadval

Shaxsiylik omillari	Natija (%)	Izoh
O'z-o'zini hurmat qilish	85	Talabalarining o'ziga nisbatan ijobiy munosabati yuqori
O'zini anglash	78	Shaxsiy fazilatlarini anglash darajasi yaxshi
Avtosimpatiya	80	Talabalarining ijobiy hissiy holatga moyilligi
Moslashuvchanlik	82	Turli vaziyatlarda moslashuvchanlik darajasi yuqori

Diagrammada ko'rsatilgan asosiy shaxsiylik omillari:

O'z-o'zini hurmat qilish (85%):

✚ Bu omil eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lib, talabalarining o'z shaxslariga nisbatan hurmat va ijobiy munosabatlarini aks ettiradi.

✚ Bu yuqori natija talabalarining o'z imkoniyatlarini qadrlashi va o'zlariga bo'lgan ishonch darajasini ko'rsatadi.

✚ Pedagogik faoliyatda bu sifat muhim ahamiyatga ega, chunki o'qituvchi o'ziga ishonmasdan samarali muloqot qilishi qiyin.

O'zini anglash (78%):

✚ Talabalar o'zlarining ichki va tashqi fazilatlarini anglash darajasiga ega.

✚ Bu omil shaxsiy o'sishga intilishni, o'z kuchli va zaif tomonlarini tan olishni aks ettiradi.

✚ Ushbu ko'rsatkich nisbatan yuqori bo'lsa-da, bu sohaga yanada ko'proq e'tibor qaratish, masalan, refleksiya va o'z-o'zini baholashni kuchaytirish lozim.

Avtosimpatiya (80%):

✚ Talabalarining o'zlariga nisbatan ijobiy hissiy munosabatda bo'lish qobiliyati yaxshi darajada.

✚ Bu sifat talabalarining ruhiy barqarorligi va tashvishlarga chidamliligini ifodalaydi.

✚ Avtosimpatiya pedagogik faoliyatda o'quvchilarga bo'lgan sabr va samimiyligni oshirishga yordam beradi.

Moslashuvchanlik (82%):

✚ Talabalarining turli sharoitlarga moslashish qobiliyati yuqori.

✚ Bu sifat, ayniqsa, pedagogik faoliyatda muhim, chunki boshlang'ich sinf o'qituvchisi turli o'quvchilarning ehtiyojlariga moslasha olishi kerak.

✚ Ushbu omilni yanada rivojlantirish amaliy tajribalar va o'qitish jarayonlarida real vaziyatlarni yechish orqali amalga oshiriladi.

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, o'z-o'zini hurmat qilish talabalarda eng yuqori darajada rivojlangan, bu ularga ta'lim-tarbiya jarayonida mustahkam poydevor bo'ladi.

Eng past natija o'zini anglash omilida kuzatildi, bu talabalar o'zlarining shaxsiy imkoniyatlarini to'liq anglashda ko'proq yordamga muhtoj ekanligini bildiradi. Avtosimpatiya va moslashuvchanlik omillari bir-biriga yaqin natija ko'rsatgan bo'lsa-da, ushbu sifatlarni yanada takomillashtirish uchun psixologik treninglar va amaliy mashg'ulotlar tashkil etilishi tavsiya etiladi.

Mavzuning yangiligi. "Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shaxsiylik sifatlarining namoyon bo'lishi" mavzusining yangiligi quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'qituvchisining faqat bilim yetkazuvchi bo'lishi yetarli emas, balki talabalardan ijodiy, empatik va moslashuvchan bo'lishni talab qiluvchi yangi yondashuvlar shakllandi. Mazkur mavzu o'qituvchining shaxsiylik sifatlarini rivojlantirishni zamonaviy ta'lim tizimining asosiy qismi sifatida tahlil qiladi.

2. Shaxsiylik sifatlarining ahamiyati: Boshlang'ich ta'lim yoshidagi o'quvchilarning intellektual va psixologik rivojlanishida o'qituvchining shaxsiylik sifatleri hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu mavzu o'qituvchilarning o'z-o'zini anglash, empatiya, ijodiylik va hissiy barqarorlik kabi sifatlarini o'rganib, ularni rivojlantirishning innovatsion usullarini taklif etadi.

Xulosa va tavsiyalar. Shaxsiylik sifatleri ta'lim sifatining asosi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiylik sifatleri ta'lim jarayonida nafaqat ularning kasbiy muvaffaqiyatiga, balki o'quvchilarning intellektual va hissiy rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ushbu sifatlarni rivojlantirish ta'lim tizimining muhim qismiga aylanishi lozim.

1. Shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirishda kompleks yondashuv zarur. Tadqiqot natijalari shaxsiylik sifatlarini rivojlantirish uchun treninglar, zamonaviy texnologiyalar va amaliy metodikalarni birlashtiruvchi kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatdi.

2. Diagnostika va monitoring shaxsiylikni rivojlantirish vositasi sifatida. Stolin va Pantileev testlari, ijodkorlik va refleksiya tahlillari orqali shaxsiylik xususiyatlarini o'lchash ularga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash imkonini beradi. Natijalar esa shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun asos yaratadi.

3. Zamonaviy o'qituvchining talablari. Zamonaviy boshlang'ich sinf o'qituvchisi faqat bilim yetkazuvchi emas, balki talaba sifatida doimiy rivojlanishga intiluvchi, ijodkor va hissiy jihatdan barqaror bo'lishi kerak. Bu shaxsiylik sifatlarining rivojlanishi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq.

Tavsiyalar. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiylik sifatlarini rivojlantirish uchun trening dasturlari tashkil etish:

Empatiya, o'zini anglash, va hissiy barqarorlikni oshirishga qaratilgan maxsus treninglar o'tkazish.

Pedagogik faoliyatga oid ijodiy va innovatsion yondashuvlarni o'rgatadigan mashg'ulotlar tashkil qilish.

Talabalarni muntazam ravishda o'z faoliyatini tahlil qilishga o'rgatish.
Kundalik yuritish va shaxsiy rivojlanish rejasini ishlab chiqishni amaliyotga tatbiq etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" to'g'risidagi Farmoni. 2022 yil, 28 yanvar.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri). Toshkent, 2020 yil, 23 sentyabr.
3. Karimov B.N. "Pedagogik mahorat va o'qituvchi shaxsining rivojlanishi." Toshkent: "Ilm ziyo nuri", 2020.
4. Xasanov N.Y. "Ta'lim jarayonida shaxsiy yondashuv asosida o'qituvchilarni tayyorlash." Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2022.
5. Nazarova G.M. "Psixologik diagnostika va shaxs rivojlanishi." Toshkent: "O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti", 2020.
6. Raxmonov U.Sh. "Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalari." O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy axborotnomasi. 2022, №3, 45-52-betlar.
7. Sharipova F.I. "Boshlang'ich ta'limda shaxsiylik sifatlarini rivojlantirish muammolari." Ta'lim va innovatsiyalar jurnali. 2021, №4, 15-21-betlar.
8. Vygotsky L.S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes." Harvard University Press, 1978.
9. Torrance E.P. "The Torrance Tests of Creative Thinking." Scholastic Testing Service, Inc., 1990.

Rahmonova Xurshida G'aybullayevna,
Samarqand davlat universiteti Urgut filiali
"Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi" kafedrası o'qituvchisi
rahmonovaxurshida13@gmail.com

FIZIKADAN MASALALAR YECHISHDA ISHLATILADIGAN FIZIK KATTALIKLAR BIRLIKLARI TO'G'RSIDA

Annotasiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan fizika fanining molekulyar fizika bo'limida kasbga yo'naltirilgan masalalarni shakllantirish usullari tahlil etiladi. Amaliyot mashg'ulotlarida bu masalalarni qo'llash bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish va dars sifatini oshirishga yordam berishi ko'rsatiladi. Shuningdek, o'qitish jarayonida nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni birlashtirish orqali talabalarning ilmiy fikrlash salohiyatini kengaytirish omillari yoritiladi. Mazkur yondashuvlar yuqori samaradorlikka erishishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: molekular fizika, ta'lim, ishlab chiqarish, amaliy mashg'ulot, tarixiy masalalar, ko'nikma va kasbiy malakalarni egallash, fanlararo didaktik integrasiya.

Аннотация: В данной статье анализируются методы формирования профессионально ориентированных задач в разделе молекулярной физики учебной дисциплины «Физика», преподаваемой в высших учебных заведениях. Применение этих задач на практических занятиях способствует развитию профессиональной компетенции будущих специалистов и улучшению качества уроков. Также рассматриваются факторы, способствующие расширению научного мышления студентов через сочетание теоретических знаний и практических навыков в процессе обучения. Эти подходы имеют важное значение для достижения высокой эффективности.

Ключевые слова: молекулярная физика, образование, производство, производственная практика, исторические вопросы, приобретение навыков и профессиональной квалификации, междисциплинарная дидактическая интеграция.

Abstract: This article analyzes methods for forming professionally oriented tasks in the section of molecular physics of the physics course taught at higher education institutions. The application of these tasks in practical sessions helps develop the professional competence of future specialists and improve the quality of lessons. Additionally, factors contributing to the expansion of students' scientific thinking through the integration of theoretical knowledge and practical skills in the learning process are discussed. These approaches are of great importance for achieving high efficiency.

Key words: molecular physics, education, production, practical training, historical issues, acquisition of skills and professional qualifications, interdisciplinary didactic integration.

Kirish. Fizikadan masalalarni yechishda fizik kattaliklar birliklari muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali tabiat hodisalarini aniq va o'lchab ifodalash imkoniyati yaratiladi. Birliklar fizik jarayonlarni tushunish va taqqoslashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi, shuningdek, o'lchov natijalarini standartlashtirishga yordam beradi. Asosan, xalqaro birliklar tizimi (SI) keng qo'llanilib, uzunlik, massa, vaqt, elektr toki, harorat, moddalar miqdori va yorug'lik kuchlanishi kabi asosiy fizik kattaliklar uchun yagona va umumiy qoidalarni belgilaydi. Masalalarni yechishda to'g'ri birliklardan foydalanish natijalarni aniqlik bilan olish va fizik qonunlarni to'g'ri qo'llash imkonini beradi. Shu sababli, fizik kattaliklarning birliklarini bilish va ularni mantiqan qo'llash fizika fanini o'rganishda fundamental ahamiyatga ega hisoblanadi.

Ilm-fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli va qobiliyatli yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ularning o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun sharoit yaratishga doir kompleks chora tadbirlarni ishlab chiqish kerak.

Oxirga yillarda ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirilgan ko'lamli va mohiyatiga ko'ra ulkan ishlarimiz biz ko'zlagan ezgu niyatlarimizga erishish hech kimdan kam bo'lmaydigan

hayot barpo etish, yoshlarimiz, butun xalqimizning ma'naviy yuksalishi yo'lida mustahkam zamin yaratdi.

“Diplomga ega bo'lish bu hali tom ma'nodagi ziyoli emas, ziyoli odam tafakkuri saviyasi pok yuragi, ichki madaniyati bilan mutlaqo bo'lakcha inson bo'ladi”. “Har qaysi inson noyob qobiliyatli va iste'dodni avvalo o'zi uchun, oilasining, millatining, xalqining, davlatining farovonligi, baxt- saodati, manfaati uchun to'liq baxshida etadi, bunday jamiyat shu qadar kuchli taraqqiyotga erishadiki, uning jur'at va samarasini hatto tasavvur qilish ham oson emas”.

Shavkat Mirziyoyev: “Yoshlar biz orzu qilgan, biz intilayotgan buyuk kelajakni qurishda eng katta ishonchimiz, eng katta tayanchimizdir”.

Arastu -“ Tarbiya uch narsaga ehtiyoj sezadi: iste'dodga, ilmga va mashqqa”.

Umumlashtirilgan holda kadrlar tayyorlash tizimining shakllanishi va faoliyat ko'rsatishining asosiy tamoyillari quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. Barcha xil va turdagi ta'limmuassasalarida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun uzluksiz ta'limva fan, ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish;

2. Davlat ta'limstandartini joriy etish va ularning faoliyat ko'rsatish mexanizmini ishlab chiqarish;

3. Ixtisosliklar, malaka darajasiga ko'ra mutaxassislarga bo'lgan umumdavlat va mintaqaviy talablarning istiqbolini aniqlash;

4. Ta'limtizimini tuzilish va mazmun jihatdan isloh qilish uchun o'qituvchilarni va murabbiylarni qayta tayyorlash;

5. Davlat va ishtimoiy muassasalarning kasbga yo'naltirish bo'yicha faoliyatini takomillashtirish. Bunda kasb tanlashning bozor ehtiyojlari va imkoniyatlarini e'tiborga olish zarur, toki har bir shaxs o'ziga mos kasbni egallay olsin;

6. O'quvchi yoshlarni vatanga sadoqat, yuksak axloq, ma'naviyat va ma'rifat, mehnatga vijdonan munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalash;

7. Ta'limmuassasalarini davlat tomonidan moliyaviy va moddiy texnikaviy to'liq ta'mirlash me'yorlarini amalga oshirish va uning mexanizmini takomillashtirish;

8. Kadrlar tayyorlash va ta'limsohasida chet el sarmoyalarini, xaqaro donorlik tashkilotlari va jamiyatlarining mablag'larini jalb etish;

9. Davlat va jamiyat kadrlar tayyorlash tizimini uzluksiz rivojlantirish va takomillashtirish kafili bo'lishi lozim.

Ma'lumki, o'rta maxsus, kasb- hunar ta'limini saodsiy bo'g'inini uzluksiz ta'limtizimini tashkil etadi. Uzluksiz ta'limni davlat ta'limstandartlari va tegishli ta'limdasturlari va tegishli ta'limdasturlari bilan ta'minlashda avvalo ularning jahon talablari darjasida javob berishi yuksak ma'naviyat zamirida qurilganiga asosiy e'tabor berish kerak. Barkamol avlod tarbiyalash insoniyatning eng yorqin orzusi bo'lib kelgan. Bunday orzudagi insonlar azaliy ma'rifatga, ma'naviyatga mansub bo'lgan yurtlarning donishmandlari, eng mo'tabar ziyolilari, hukmdorlari hisoblangan. Ularning orasida O'zbekiston deb atalmish muazzam zaminimizda yashayotgan bobolarimizning o'z o'zni, hurmati bor. Bu jahon hamjamiyati qabul qilingan haqiqatdir. Barkamol avlodni tarbiyalash orzusida o'z tariximizdan juda ko'p dalillar mujassamlashib kelgan.

Ta'limda, o'quvchi asosiy invariant bilimlar asosida ko'plab o'ziga xos xususiy-o'zgaruvchi holatlarni takrorlovchi-variativ bilimlarni egallasa va amaliyotda qo'llasa, u qo'shimcha maxsus mashg'ulotlarga qatnashmasdan har qanday vaziyatdagi muammoga yechim topa oladi. Chunki, u fundamental bilimlar orqali mazkur muammolarning umumiy yechimiga mos keladigan faoliyat elementlari o'rganishga imkon beradi.

Bo'lajak mutaxassisning ko'nikma va kasbiy malakalarni egallashlari uchun bitiruvchini o'quv faoliyatda fanlararo bog'lanishni amalga oshirish metodikasini o'zlashtirish zarur. Inson, jumladan, fizikani o'rganish bilan bog'liq bo'lgan mutaxassislik kasb egalarining fikrlash qobiliyatini o'stirish uchun o'zining kasbiy-mutaxassislik faoliyatiga bog'liq bo'lgan fanlararo integrativ nazariy va kasbiy bilimlarga ega bo'lishi talab etiladi. Har bir vazifa-tizimiy xarakterga ega va uni tahlil qilish hamda amalga oshirish uchun integrativ o'quv modelini

yaratishni talab etadi. Bilim orqali kasbiy faoliyatda muammolarning tizimiy yechimlarini topish va ta'lim sohalarida fanlararo didaktik integrasiyani amalga oshirishning asosiy mezonidir.

Oliy ta'limdagi fanlararo bog'lanishlarning o'ziga xos xususiyatlari ko'pincha quyidagi holatlarga bog'liq:

- 1). fanlararo bog'lanishlarning didaktik yuqori darajalarini qo'llash zaruriyati;
- 2). fanlararo bog'lanishlarning ichki va tashqi turlari hamda ularning kasbiy yo'naltirilganligi;

- 3). fanlararo bog'lanishlarni qo'llashda tashkiliy shakllarning o'ziga xos xususiyatlariga.

Shunday qilib, o'quvchilarning kasbga tayyorgarligini rivojlantirishning metodologik jihatlaridan biri fizik masalalarning invariant va variativli komponentlarining fanlararo bog'lanishlarini didaktik integratsiya darajasida kasbiy-texnikaviy va ixtisoslik kurslari bilan dialektik birlikda uyg'unlashtirishdan iborat. Yuqorida keltirilgan fikrlar asosida bunday imkoniyatlar fanlararo didaktik integrasiya va sintezini amalga oshirish usullarini va yo'llarini ishlab chiqishni talab qiladi.

Oliy ta'lim tizimi umumta'lim, umumkasbiy va ixtisoslik hamda maxsus-harbiy tayyorgarlik fanlarini o'z ichiga oladi. Umumta'lim fanlari, jumladan fizika fanini o'zlashtirishda masalalar yechishning shakllanishiga nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, o'quvchilar fizikadan nazariy bilimlarini egallashlari bilan bir qatorda, masalalar ham yechadilar. Fizikadan masalalar yechish kursantlarning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular olimlarning ishlari, fan va texnika yutuqlari bilan tanishib boradi. Fizika fanini uzluksiz va izchil o'qitishda, yangi mavzuni bayon qilish va mustahkamlashda, o'tilgan mavzularni takrorlashda, o'quvchilarning mustaqil ishlari va bilimlarini tekshirishda masala yechish usullaridan foydalanish samarali natija beradi.

O'quv jarayonida mantiqiy xulosalar, matematik amallar va fizik qonun-koidalar asosida yechiladigan muammoga fizik masala deyiladi. Aslida fizika darsida ukuv materialini urganish bilan bog'liq bulgan yechiladigan jumboq o'quvchilar uchun masala buladi. Masalalar yechishni o'rganish o'quvchilarning akliy rivojlanishiga imkon beradi, mantiqiy tafakkur, xotira, diqqat va idrokning o'sishiga yordam beradi.

Masalalarni yecha olishlik fizika fanini o'rganish va o'zlashtirishning asosiy mezonidir. Masalalar yechish jarayonida o'quvchilar tabiat, texnika va turmushdagi turli fizik hodisalarni tahlil kilishda o'z bilimlarini qo'llash uchun bilim va malaka hosil qiladilar, jumladan: chizmalar, rasmlar, grafiklar chizish, hisoblashlarni bajarish, ma'lumotnoma (spravochnik) dan foydalanish, eksperimental masalalarni yechishda asbob-uskunalaridan foydalanish uchun bilim va malakalar hosil qiladilar.

Masala yechish - noma'lum fizik kattalikni masala shartida berilgan kattaliklar orkali ifodalangan ishchi formulani chikarib, masala shartida berilgan kattaliklarning (S I sistemasidagi) son siymatlarini o'rniga kuyib hisoblashdan iborat.

Har qanday masalani yechishdan oldin urta maktab uchun tavsiya etilgan darslikdan yoki qo'llanmalardan tegishli paragraflarni o'qish, asosiy qonun-qoida va formulalarni o'rganish shart.

Zarur bo'lgan nazariy va amaliy bilimni olgach, kitobda izohli yechimi keltirilgan masalalar bilan mufassal tanishib chiqish lozim. Shundan keyin mustaqil yechishga tavsiya qilingan masalalarni yechishga kirishiladi.

Masalalarni Xalkaro birliklar sistemasi SI* da yechish tavsiya kilinadi. To'g'ri yechilganda masalalarning javobi va birligi kelib chiqadi. Aks holda masala noto'g'ri yechilgan bo'ladi.

Masalalarni echishda kuyidagi metodik ko'rsatmalarga amal qilish lozim:

1. Masalaning sharti bir necha marta ukib chikiladi va u fizikaning kaysi bulimiga tegishli ekanligi aniklanadi.
2. Masalaning mazmunini tushunib, masala shartida berilgan kattaliklarni „SI“ sistemasida ifodalab, tspilishi kerak bo'lgan kattalik yoziladi.
3. Masalaning shartiga mos keladigan chizma chiziladi.

4. Masala yechishdan oldin uning shartida qanday fizik konuniyatlar yotganligi aniklanadi.

5. Masalani umumiy ko'rinishda yechish uchun ketma-ketlik usuli asosida masala shartidagi noma'lum kattaliklarni boshka ma'lum kattaliklar bilan bog'lovchi ishchi formulalar topiladi. Agar hosil silingan ishchi formulalar to'g'ri bo'lsa, masala javoblari izohsiz yechim bilan bir xil ko'rinishda bo'ladi.

6. Natijaviy ishchi formulaga kattaliklarning SI* sistemasidagi son kiymatlarini kuyib, hisoblash ishlari bajarilsa, masalaning javobi kelib chiqadi.

7. Ayrim hollarda barcha berilgan kattaliklarning qiymatlarini bitta sistemaning o'zida ifodalashning hojati bo'lmay qoladi. Masalan, ishchi formuladagi kattaliklar surat va maxrajda ko'paytmadan iborat bo'lganda bu kattaliklarning kaysi birlikda ifodalanishidan qat'iy nazar ularning o'lchov birligi bir xil bo'lishi kifoyadir.

8. Masalaning javobini chikarishda oxirgi natijaning aniqlik darajasiga ahamiyat berish kerak. Bunda javobning anikligi masala shartida berilgan kattaliklarning aniqligidan oshmasligi lozim.

9. Masalani yechish davomida qo'llanilayotgan har bir qonun, koida, formula va fizik kattaliklar qisqacha izohlab boriladi.

Masalalarni mazmuniga qarab ulardagi fizikaviy materiallarga ko'ra

ajratish mumkin. Mexanikaga, molekular fizikaga, elektrga doir va hokazo masalalar bo'lishi mumkin. Bunday turlarga bo'lish shartli, chunki ko'pincha, masalaning shartida fizikaning bir necha bo'limlaridagi ma'lumotlardan foydalaniladi.

Masalalar abstrakt va konkret mazmunli bo'lishi mumkin. Abstrakt mazmunli masalalarga qo'yidagilar misol bo'ladi. Masala: Agar qiya tekislikning uzunligi L , balandligi h bo'lsa, undan m massali jismni ko'tarish uchun qanday kuch qo'yish kerak? Jismning tekislikka bosim kuchi qanday bo'ladi?

Agar masalada aynan qanday tekislikdan foydalanilayotgani, jismning o'zi nima va u tekislik bo'ylab qanday ko'tarilishi ko'rsatilgan bo'lsa, u holda bu masala konkret mazmunli masala bo'ladi.

Abstrakt mazmunli masalalarning afzalligi shundaki, unda fizikaviy mohiyati ajratilib qayd qilinadi va uning aniqlanishiga ahamiyatsiz detallar to'sqinlik qilmaydi, ular aniq va turmush bilan bog'langan bo'ladi. Texnika, sanoat yoki qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi, transport va aloqaga oid materiallar bo'lgan, umumiy holda politexnik mazmundagi masalalar deb ataladi. Bunday masalalar fizika masalalarining katta qismini tashkil qilish kerak.

Qator masalalarda tarixiy xarakterdagi ma'lumotlar bo'ladi: klassik fizikaga doir tajribalar, kashfiyotlar, ixtirolar yoki hatto tarixiy afsonalar haqida ma'lumotlar bo'ladi.

Ta'limda, o'quvchi asosiy invariant bilimlar asosida ko'plab o'ziga xos xususiy-o'zgaruvchi holatlarni takrorlovchi-variantiv bilimlarni egallasa va amaliyotda qo'llasa, u qo'shimcha maxsus mashg'ulotlarga qatnashmasdan har qanday vaziyatdagi muammoga yechim topa oladi. Chunki, u fundamental bilimlar orqali mazkur muammolarning umumiy yechimiga mos keladigan faoliyat elementlari o'rganishga imkon beradi.

Bo'lajak mutaxassisning ko'nikma va kasbiy malakalarni egallashlari uchun bitiruvchini o'quv faoliyatda fanlararo bog'lanishni amalga oshirish metodikasini o'zlashtirish zarur. Inson, jumladan, fizikani o'rganish bilan bog'liq bo'lgan mutaxassislik kasb egalarining fikrlash qobiliyatini o'stirish uchun o'zining kasbiy-mutaxassislik faoliyatiga bog'liq bo'lgan fanlararo integrativ nazariy va kasbiy bilimlarga ega bo'lishi talab etiladi. Har bir vazifa-tizimiy xarakterga ega va uni tahlil qilish hamda amalga oshirish uchun integrativ o'quv modelini yaratishni talab etadi. Bilim orqali kasbiy faoliyatda muammolarning tizimiy yechimlarini topish va ta'lim sohalarida fanlararo didaktik integrasiyani amalga oshirishning asosiy mezonidir.

Oliy ta'limdagi fanlararo bog'lanishlarning o'ziga xos xususiyatlari ko'pincha quyidagi holatlarga bog'liq:

1). fanlararo bog'lanishlarning didaktik yuqori darajalarini qo'llash zaruriyati;

2). fanlararo bog'lanishlarning ichki va tashqi turlari hamda ularning kasbiy yo'naltirilganligi;

3). fanlararo bog'lanishlarni qo'llashda tashkiliy shakllarning o'ziga xos xususiyatlariga.

Ilmiy texnika taraqqiyoti sharoitida ilmiy ma'lumotlar uzluksiz ortib borishi natijasida, fizika fanining dasturiy hajmini (cheksiz amaliy savollar (masalalar) hisobiga) oshirishning iloji yo'q.

Ta'lim sohasida faoliyat nazariyasi ustunlik mavqeiga ega bo'lgani uchun o'quvchilarning amaliy va mustaqil ishlarining ko'lamini ko'paytirish maqsadga muvofiqdir. Ammo, yangi ta'lim paradigmasiga o'tishdan maqsad- dars soatlari yoki fanlar sonini shunchaki ko'paytirish emas, balki shaxsning oliy ta'lim darajasidagi kompetensiyasini, eruditsiyasini, zamonaviy talablarga mos bilim darajasini va kasbiy malakasini shakllantirish hisoblanadi.

Tabiiy-ilmiy va texnik fanlarning fundamental tarkibiy qismlari va kasbiy yo'nalishning ko'pvariantli komponentlari nisbati, ta'limning umumiy va o'ziga xos xususiyatlari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi, shaxsning individual rivojlanishi va uning o'ziga xos kasbiy rivojlanishi o'rtasidagi dialektik munosabatni belgilaydi.

Fizika kursining yaxlitligini ifodalovchi asoslar: tabiat hodisalari va sun'iy ob'ektlarni tizimli tahlil qilish, dialektik fikrlash va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, tadqiqot predmetining birligi, atrofimizdagi dunyo ob'ektlariga, o'quv jarayoniga yaxlit, tizimli yondashuv. Arxangelskiy S.I., Yeremkin A.I., Kagan V.I., [89,109,113] ta'kidlashicha, mutaxassislarni tayyorlashni fundamentallashtirish pedagogik integratsiyani talab qiladi. Yaxlitlik- integratsiya natijasidir.

Ilmiy texnika taraqqiyoti sharoitida ilmiy ma'lumotlar uzluksiz ortib borishi natijasida, fizika fanining dasturiy hajmini (cheksiz amaliy savollar (masalalar) hisobiga) oshirishning iloji yo'q. Shundan xulosa, oliy harbiy ta'limning zamonaviy bosqichida bitiruvchilar uchun murakkab harbiy texnikani ishlatishga imkon beradigan fundamental bilim va ko'nikmalar yadrosini – invariant komponentini yaratish talab qilinadi.

Hozirgi vaqtda ro'y berayotgan fan-texnika taraqqiyoti har bir o'quvchidan fizika fanlari asosini puxta bilishni talab qiladi. Fan va texnikada, shu jumladan, fizika fanida o'ta muhim kashfiyotlar kilingan va bundan buyon ham davom etishi muqarrar. Buning natijasida bizni o'rab turgan tabiat va unda sodir bo'ladigan jarayonlar xaqida zamonaviy yangi ma'lumotlar yuzaga keladi. Shu sababli fizika fanida olayotgan bilimlarimizni kundalik hayotdagi hodisalar, jarayonlar bilan taqqoslash, ular orasidagi uzviy bog'lanishni topa bilish katga ahamiyat kasb etadi.

Inson hayotidagi eng muhim narsa - o'qiganlaridan kerakligini ajratib ola bilish, uning ustida fikrlashdir. Shundagina o'quvchi kundalik turmushda uchraydigan turli-tuman tabiat hodisalarini ilmiy asosda muhokama qilish uchun tegishli bilim va tajribaga ega bo'ladi.

“Absolyut haqiqat bo'lmas hech,

Bo'lar faqat absolyut qiymat! “

Fizika tabiatda ro'y beradigan barcha hodisalarni tushuntiradigan fandır. Uning qiziqarli va shu bilan birga murakkab tomoni shundaki, barcha voqelikka aniqlik bilan javob beradi. Hayot tabiat ichidadir, shunday ekan, tabiiy fan sifatida fizikadan barcha qiziqtiradigan savol va masalalarga har qadamda duch kelamiz, ularni yechimini izlaymiz. Yechimlarni izlash jarayonida o'quvchilar o'zlarini qiziqtiradigan fizikaviy masalarni tuzishni ham o'rganadilar va bu qiziqish tobora qiyin masalalarni yechimini topishga undaydi. Savol va masalalardan misollar keltiramiz:

1-savol. Fizik hodisalar deb nimaga aytiladi?

Javob. Fizik hodisalar deb, modda zarralari, atom yoki molekullari o'zgarmay qolgan holda sodir bo'ladigan hodisalarga aytiladi.

2-savol. Odam piyoda sekundiga qancha masofani bosib o'tishi mumkin?

Javob. Odam piyoda sekundiga 1,5 m, bir soatda taxminan 5 km yulni bosib o'tishi mumkin.

3-savol. «Ko'z ochib yumguncha» iborasi qaerdan kelib chiqqan?

Javob. Bizning eng tez xarakatimiz «ko'z ochib yumishdir, Viktor Anrining aniq; o'lchovlariga ko'ra «ko'z ochib yumish» 2/5 sekund, yani sekundning mingdan 400 bo'lagi ichida davom etadi.

4-savol. Havoda tovush kanday tezlik bilan tarqaladi?

Javob. Havoda tovush tezligi 330 m/s yoki 1200 km/soat.

5-savol. Metrdan katga bo'lgan qanday ulush qonunlashtirilgan? Javob. Metrdan katta o'lchovlardan faqat bittasi - kilometr

qonunlashtirilgan. Dekometr, gektometr, millimetr bizning standartimizda yo'q.

6 -savol. O'lchovlar xakida nimalarni bilasiz?

Javob. O'lchovlarki bil, bu bilisdir (Bobur). Fan o'lchovlardan boshlangan. Aniq fanlarni o'lchovlarsiz tasavvur etish mumkin emas. Tabiatda o'lchov va miqdorlar bilishning asosiy qurolidir (D.I.Mendeleev).

Qadim zamonlarda ajdodlarimiz hozirgidek o'lchov asboblariga ega bo'lishmagan. Hayot, tirikchilik esa yer ulchashni, biror narsaning og'irligi yo yuzini o'lchashni taqozo etgan. Buyuk olim Muhammad Xorazmiy aytganidek, insonlar o'z kundalik turmush urinishlarida, ishlarida, yer o'lchash, ariq o'tkazish va hisoblashlariga doir uzunlik, kenglik, balandlik, chuqurlik, yuza hajm kabi geometrik o'lchovlarni juda oddiy usullarda belgilashga majbur tanasi - bo'yi (bel, ko'krak, bo'yin, oyoq; tovon, to'piq, tizza, qadam), qo'li (tirsak, quloch, hovuch, qarich, umuman barmoqlar) va boshqa a'zolari dastlabki o'lchov vositalari sifatida keng ko'llanilgan. Chunonchi, «Uzunligi taxminan o'n qarich bo'lg'ay, balandligi ba'zi yeri kishi bo'yi, paslig'i ba'zi yeri kishining beligacha bo'lg'ay» (Bobur). Shunisi qiziqki, hatto hozirgi kunda ham hisobni oyok panjalari va barmokdari bilan aniqlaydigan, odam va uning a'zolari son bilan ifodalaydigan xalqlar, qabilalar bor. Masalan, Amerikadagi hindu qabilalaridan tamanikilarda odam 20 (oyoq va qo'lidagi 20 barmoqqa ko'ra), yavaliklarda, qo'l - beshdir. Tojik - fors tillarida ham besh soni (panj) panja so'zi bilan aloqador. Dastlabki o'lchovlar, yuqorida aytilganidek, odam tanasining biror a'zosi bilan aloqador holda amalga oshirilgan. Shu tufayli juda oddiy o'lchovlar ko'pchilik xalqlarda deyarli bir xil bulib, hatto ularni ifodalovchi iboralar ham ma'no jihatdan bir-biriga o'xshash. Masalan, ba'zi turkiy tillarda qari, ingliz tilida yard (tirsak) so'zlari kabi. Boshqa tillardagi kabi o'zbek tilida ham qadim zamonlardan beri avloddan - avlodga Utib kelgan o'lchov (aniqrogi, uzunlik o'lchov)lariga doir ko'ptina so'zlar borki, ularning ba'zilar ustida to'xtalib o'gamiz.

Quloch. Xo'sh quloch so'zi aslida qanday ma'noni anglatadi? XI asrda o'tgan buyuk tilshunos olim Maxmud Qoshg'ariy turkiy tillarga oid bo'lgan quloch so'zini «asli qo'loch (ko'nglinshi och), qulochni yoz» ma'nosida talqin qiladi. Quloch so'zi tojik tiliga «Quloch» shaklida afg'on tiliga esa «Chulach» tarzida utgan bo'lib, u taxminan 165 - 175 sm ga teng yoki 8 qarich bir quloch bo'lgan. Bir quloch turli joylarda turlicha bo'lib, Buxoroda 142 sm, Farg'onada 167 sm deb olingandir.

Qadam odim so'zlari asosiy uzunlik o'lchovlaridan bo'lib, ulardii qadam arab tiliga, odim esa turkiy tillarga xos. Odatda, bir qaadam arshinga, 12000 qadam bo'lsa bir tosh (bir farsang)ga teng deb hisoblangan. Turkiy tillardan tashqari, qadam (qadam, gadam) so'zi Misr, Sudan, Turkiya, Afg'oniston kabi mamlakatlarda keng tarqalgan. Shunisi qiziqki, kelib chiqishi rus tilidagi «shag» (qadam) so'ziga aloqador «sajen» (213 sm ga baravar uzunlik o'lchovi) so'zi tilimizda sarjin tarzida o'zlashgan bo'lib, uzunlik o'lchovidan tashqari hajmni (masalan, yer sathini, arralab yorilgan o'tin hajmini) ham bildiradi. Ba'zi bir sharq mamlakatlarida qo'llanilgan o'lchovlarning qiymatlari quyidagicha olingan. Masalan:

1 marhala 25 - 30 km.

1 sath - maydon o'lchovi 10 m x 10 m = KV M.

1 qarich - bosh barmok; bilan jimjiloqning barmoq yoynlmisiga teng: 19 - 20 sm ga teng.

1 enlik - bir barmoq eniga teng (18 - 20mm) yoki I enlik - 6 dona arpa donasining bo'ylamasiga teng.

1 farsah (farsang) masofa o'lchovi 6 km ga teng.

1 yig'och uzunlik o'lchovi 5985 m, ba'zi joylarda 8 - 9 km ga teng.

1 isbot (barmok) 2 - 2,5 sm ga teng.

1 tutam (O'rta Osiyoda) 9 sm: arqon yoki tayokni ushlagan ko'l to'rtta barmog'ining kengligiga mos tarzda tanlangan uzunlik birligi.

1 chaqirim - 1006 m ga teng.

1 gaz - 0,71 m ga teng uzunlik ulchovi birligi.

1 paxsa - 60 sm ga teng.

Arshin so'zi fors tilidagi «arash» «oron» so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib turkiy tillardan rus tiliga o'tgan. Arshin turli shakllarda ukrain, belarus, palyak, chex, balgar, ser - xorvat tillarida ham uchraydi, 1 arshin - bir qadamga teng.

Gaz «eni, olti, bo'yi (chuqurligi) besh gazdan o'n besh gazgacha qaziladigan ariqning uzunligi o'ttiz chaqirim edi» (A.Qodiriy). Bu misolda gaz suzini yozuvchi taxminan 88 sm ga baravar uzunlik o'lchovi sifatida qo'llagan. Ko'krak o'rtasidan barmoq uchigacha bo'lgan oraliq bir gaz hisoblangan. Bu o'lchov birligi O'zbekistonnint o'zida ham qaysi shahar yoki qishloqda turlicha uzunlikda qo'llanilgan. Gaz O'rta Osiyo, Kavkaz, Qozog'iston hamda Afg'oniston, Eron, Pokiston, Hindiston kabi mamlakatlarda tarqalgan.

Tosh. Bir tosh 8,5 - 9,5 km ga teng bo'lgan qadimgi masofa birligi bo'lib, O'rta Osiyoda qo'llanib kelingan. Tosh o'rnida ba'zan yog'och so'zi qo'llanilgan. Xuddi shu o'lchovda farsang tarzida (sang - tosh degani) eramizdan avvalgi VI asrda arab, ossuriya, fors hamda misr o'lchov sistemalarida mavjud bulgan. Hozirgi paytda Misr, Turkiya, Eron, Afg'oniston singari mamlakatlarda farsang, farzax, farsax o'lchovlari qo'llaniladi. Ilgari Turkmanistonda bir farsang sakkiz chaqirimga yoki ikki ming qadamga baravar bo'lgan (Chaqirim turkiy so'z bo'lib, 1006 m ga teng. Bu suz aslida «chakirmok.» so'zidan hosil bo'lgan).

Tanob. Ekin maydonlarini o'lchashda qo'llaniladigan yuza o'lchov birligi. Urta Osiyoda keng qo'llanilgan, tomonlarning uzunligi 60 gazdan iborat bo'lgan kv ning yuzi (60 gaz). 1 tanob (Xorazm) = 4037 - 4097 kv m. 1 tanob (Buxoro, Samarkand, Surxondaryo) = 2731 - 2814 kv m. 1 tanob (Farg'ona, Toshkent, Chimkent) = 182 kv m yoki ayrim joylarda tanobning o'lchamligi (400 - 900 kv m) qilib olingan. «Tanob» so'zi yer sathi o'lchovidan tashqari, uzunlik o'lchovini xam bildirgan. Bunday bo'lishi tabiiy, chunki arab, fors tillaridagi «tanob» so'zining zamirida «arqon» ma'nosi yotadi.

7 -savol. Yerning tavsifnomasini bilasizmi?

Javob. Ismi - Yer «Geo».

Yoshi - 5 000 000 000 yillar chamasi. 5-109 yil yoki 5 milliard yil.

Tug'ilgan joyi - Quyosh sistemasi.

Joylashishi-Venera va Mars orbitalari oralig'ida uchinchi orbita.

Tana shakli - geoid.

Geoid ekvatorining radiusi -6378245 metr.

Geoid qutb o'qining yarmi - 6356 8663 metr.

Geoid meridian aylanasining uzunligi - 40008550 metr.

Geoid hajmi -108300 00000000 kub yoki 1083-1010kub km.

Massasi (astronomik massa birligi) - 59774-1023 gramm.

Sayyora jismining o'rtacha zichligi - 2,65-3,3 gr/kub sm.

Suv sathining maydoni - 3600000000=36-107 kv km.

Okean o'rtasi **tog'** tizmasining maydoni - 150000000“ 15* 107 **kv.km** atrofida.

Quruqlik maydoni - 150000000 kv. m =15-107kv. m.

Okeanning o'rtacha chuqurligi - 3800 m.

Dengiz sathidan o'uruqlikning urtacha balandligi - 840 metr.

Quyoshgacha bo'lgan masofa (asgronomik o'lchov birligi) - 14600000 km.

Uni atrofida yaqinlashish davri - 365 kun 6 soat 9 minut 9 sekund.

Yer orbitalining uzunligi - 939120000 km.

Orbita bo'ylab harakat tezligi - 465 metr sekund.

Yakin qarindoshlari doimiy yulduy Oy, Merkuriy, Venera, Mars sayyoralariva 1600 dan ortik asteroidlar.

Uzoq qarindoshlari - Yupiter, Saturn, Uran, Neptun, Pluton va ularning yuldoshlari.

8-savol. Yetmay degani nima?

Javob. Yetmay turkcha so'z bo'lib, qadimgi og'irlik o'lchov birligidir. U 200 grammga teng yoki 0,2 kg deb qo'llanilgan.

9-savol. Xavo kemalariga nimalar kiradi?

Javob. Xavo kemalariga turli qatga kichiklikdagi samolyotlar va vertolyotlar kiradi.

10-savol. Yarim tosh yul qancha?

Javob. Yarim tosh yul taxminan 4,25-4,65 km ga teng.

11-savol. Botib qolgan avtomobilni botqoqdan chiqarish usulini bilasizmi?

Javob. Botib qolgan avtomobilni botqoqdan chiqarish uchun quyidagicha ish tutiladi. Yul yaqinida daraxt yoki to'nka bo'lsa avtomobilni unta mahkam arqon bilan tortib bog'lanadi. Undan keyin arqonni ko'ndalangiga tortiladi. Shunday qilinganda avtomobil joyidan qo'zg'aladi. Bu oddiygina usul bilan bitta odam og'ir avtomobilni botqoqdan sudrab chiqara oladi. Arqon qanday tarang tortilgan bo'lsa ham katta bo'lmagan kuchning unga tik ravishda ta'sir etishida, uning bukilmasdan iloji yo'q - tortib qo'yilgan arqonning salqinlanishiga sabab bo'ladi. Odamning tortish kuchi arqon bo'ylab yo'qolgan ikki kuchga ajraladi. Bitta kuch to'nkani tortadi, ikkinchi kuch odamni tortish kuchidir.

Masalalarni berilishiga qarab ularni yechish usullarini o'z o'rnida qo'llash, qulay usullardan foydalanish o'quvchilarni mantiqiy fikrlashga, keng mulohaza yuritishga undaydi. Shu bilan birga turli masalalarning yechimini topishda tenglama tuzib yechish ham o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi, izlanuvchanlikka, mustaqil fikr yuritishga o'rgatadi.

Shu bilan birga, masalalarni yechimini turli usullarda izlash, to'g'ri va aniq natijaga erishish, o'rinli xulosalar chiqarish va qulay usullardan foydalanish parametrli tenglamalarni to'g'ri yechishga ham zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. N.X.Avliyoqulov. Zamonaviy o'qitishning texnologiyalari.—Buxoro: “Matbaa” 2001 y.
2. Ya.Perelman. Qiziqarlifizika.1-qism.—T.: “Fan” 1997 y.
3. Ya.Perelman. Qiziqarli fizika.2-qism.—T.: “Fan” 2007 y.
4. A.Samirjonov. MElektron qo'llanmalar abda fizika darsi.—T.: “O'rta va oliy mElektron qo'llanmalar ab nashriyoti” 1998 y.
5. M.T.Hojiyev, K.T.Olimov. Elektron darsliklarni yaratish texnologiyasi va sifatini baholash metodikasi. —T. “Fan nashriyoti” 2005 y. 72 b.
6. K.T.Olimov. Kasb hunar ta'limi tizimida maxsus fanlardan elektron darsliklarga qo'yiladigan talablar, ularni yaratish texnologiyasi va uslubiy ta'minoti, kasb mahorati. O'zbekiston Respublikasi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi axborotnomasi. 2004 y. №5 76-109 b.

Bazarova Saodat Djamolovna,

*Navoiy davlat konchilik instituti Ta'lim sifatini nazorat qilish kafedrası mudiri,
pedagogika fanlari doktori, professor*

FIZIKADAN KASBGA YO'NALTIRILGAN MASALALAR YECHISH ORQALI “ELEKTR” BO'LIMIDAN MAVZULARNI MUSTAHKAMLASH

Annotasiya: Ushbu maqolada kon-metallurgiya sanoati uchun yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashda fizikaning elektr bo'limi asosida kasbga yo'naltirilgan masalalar shakllantirishning ahamiyati ko'rsatilgan. Yozuvda, ushbu yondashuv orqali talabalar va mutaxassislarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan boyitish, shuningdek, ularning professional faoliyatida zarur bo'lgan texnik va ilmiy kompetensiyalarni rivojlantirishga e'tibor qaratilgan. Masalalar shakllantirish jarayoni, kon-metallurgiya sanoati uchun xos bo'lgan muammolarni hisobga olgan holda, amaliyot mashg'ulotlarining samaradorligini oshirish va o'quv jarayonini jonlantirishda muhim rol o'ynashi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: kon-metallurgiya sanoati, ta'lim, ishlab chiqarish, amaliy mashg'ulot, kasbiy yo'naltirilgan masalalar.

Аннотация: В данной статье показано значение формирования профессионально ориентированных задач по разделу физики, электричеству, при подготовке высококвалифицированных специалистов для горно-металлургической отрасли. В статье подчеркивается, что такой подход позволяет обогатить теоретические знания студентов и специалистов практическими навыками, а также развивать необходимые технические и научные компетенции для их профессиональной деятельности. Формирование задач, учитывающее специфические проблемы горно-металлургической отрасли, играет важную роль в повышении эффективности практических занятий и оживлении учебного процесса.

Ключевые слова: горно-металлургическая промышленность, образование, производство, практическое занятие, профессионально ориентированные задачи.

Abstract: This article highlights the importance of formulating professionally-oriented problems in the field of physics, specifically electricity, for training highly qualified specialists in the mining and metallurgical industry. The paper emphasizes that this approach enriches students' and specialists' theoretical knowledge with practical skills, while also developing the necessary technical and scientific competencies for their professional activities. The process of formulating problems, considering the specific challenges of the mining and metallurgical industry, plays a significant role in enhancing the effectiveness of practical sessions and revitalizing the educational process.

Key words: mining and metallurgical industry, education, production, practical training, professionally oriented tasks.

Oliy ta'limni modernizasiya qilish jarayonida malakali mutaxassislarni tayyorlash asosiy talab sifatida qo'yilmoqda. Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish maqsadida sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash ustuvor vazifa etib belgilandi. “Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy - tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” gi qarorida fanlarni chuqurlashtirilgan holda o'qitish, ilmiy va innovasion yutuqlarni amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmini yaratish kabi ustuvor vazifalar belgilangan[1]. Bu esa oliy ta'lim muassasalarida fizikani kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirishni talab etadi. Prezidentimizning “Globallashtirish sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotganligi davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangi yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishni taqozo etmokda”[2] – deb ta'kidlagani bejiz emas. Ishlab chiqarish korxonalari uchun yetuk mutaxassislarni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari, mexanizmi,

metodlari va texnologiyalarining to'liq ishlanmayotganligi, talaba kasbiy kompetentlikini rivojlantirish jarayonida ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasining yetarli emasligi, nazariya bilan amaliyotning uzviyligi to'liq ta'minlanmayotganligi ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi integrasiya uzviyligini atroflicha ko'rib chiqish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Fundamental fan bo'lgan fizika fanini o'qitishda nazariya va amaliyot integrasiyasini ta'minlashga alohida e'tibor berilmoqda.

Fizikadan olib boriladigan amaliy mashg'ulotlardagi mavzularni kon-metallurgiya sanoatida qo'llanishini tadqiq etish va bunda fizik qonunlarning ishlab chiqarishdagi mazmunini ochib beradigan kasbiy yo'naltirilgan masalalarni shakllantirish – fan va ishlab chiqarish orasidagi uzviylikni rivojlantirishga asos yaratadi. O'qituvchi amaliy mashg'ulot uchun kasbiy yo'naltirilgan masalalarni shakllantirar ekan, bunda didaktik maqsadni aniq tasavvurlashi, ya'ni har bir masalani yechish natijasida qanday kasbiy ko'nikma va malaka singdirilishi, kon-metallurgiya sanoatida fizik qonunlarning qo'llanilishiga oid aniq bir tushunchalar tizimi shakllantirilishini asosiy maqsad qilib olishi lozim.

Fizikaning “Elektr”bo'limi mavzularining kon-metallurgiya sanoatida qo'llanilishi asosida mutaxassislikka yo'naltirilgan amaliy mashg'ulotlarni samaradorligini ta'minlash uchun buyurtmachi korxonalar talab va ehtiyoji asosida quyidagi mavzular tavsiya etiladi(jadval):

1-jadval

Elektr bo'limi	
Mavzular	Kon-metallurgiya sanoatida qo'llanilishi
Elektrostatik maydonda dielektriklar. Signetoelektriklar.	Elektr maydonida rudalarni separasiyalash (saralash).
Elektr sig'imi . Yakka o'tkazgichning elektr sig'imi.	Tog' jinslarining elektr sig'imi.
Zanjirning bir qismi va butun zanjir uchun Om qonuni..	Kon qidiruv ishlarida Om qonunidan foydalanish.
O'tkazgichlarda elektr o'tkazuvchanlik. Xususiy va aralashmali yarimo'tkazgichlar	Tog' jinslarining elektr o'tkazuvchanligi.

“Konchilik ishlari” va “Noyob va radioaktiv metallar rudalarini qazib olish, qayta ishlash texnikasi va texnologiyasi” ixtisosligi talabalari uchun foydali qazilmalar tarkibini aniqlashda Om qonunining quyidagi tarzda bayon etilishi talabalar ijodiy qobiliyatining o'sishi va kasbiy kompetentlikni oshishiga olib keladi. Tog' jinslarining muayyan qismi elektr o'tkazuvchanlikka (ba'zi rudalar, grafit, ansitrit va hokazo) qolganlari esa ionli o'tkazuvchanlikka ega ekanligi, ularning g'ovaklari suyuqlik (suv, neft) yoki gazlar (metan, azot va xokazo) bilan to'yinganligi, odatdagi usullar bilan aniqlashda xatoliklarga yo'l qo'yishga olib kelishi tushuntirilishi lozim.

Tarkibida neft, gaz bo'lgan tog' jinslarining g'ovaklari suv bilan to'ldirilganligi uchun bunday tog' jinslarining solishtirma qarshiligi kutilganidek katta bo'lmay, balki kichikroq qiymatga ega bo'ladi. Tog' jinslarining solishtirma qarshiligi maxsus asboblarda zondlar yordamida o'lchanadi. To'rtta elektrodlardan tashkil topgan zondlardan biri yerga ulanadi, qolgan elektrodlar esa skvajina (burg'u qudug'i)ga tushiriladi. Burg'u qudug'i elektrolit bilan to'ldirilib, elektrodlar manbadan kabel bo'ylab elektr toki yuboriladi, natijada elektrodlar orasida kuchlanish yuzaga keladi, hosil bo'lgan kuchlanish asbobda qayd qilinadi va boshqarish pultiga yo'naltiriladi. Agar burg'uqudug'i atrofidagi maydon bir jinsli bo'lsa, Om qonuni asosida elektrodlar orasida yuzaga keluvchi U kuchlanish, shu tog' jinsidan o'tuvchi tok kuchi I va uning

elektr qarshiligi R ga to'g'ri proporsional bo'ladi, ya'ni $U = RI$. Ammo $R = \rho \frac{l}{S}$ ni hisobga

olib, $\rho = \frac{US}{Il}$ topiladi.

Solishtirma qarshilikning qiymatini bilgan holda jadvallar yordamida tog' jinslarining tarkibini aniqlash mumkin. Vertikal quduqlar tog' jinslarining har xil solishtirma qarshilikka ega qatlamlarini kesib o'tadi. Zondlash natijasida tog' jinsi qatlamlarining solishtirma qarshiligini chuqurlikka bog'liq holda o'zgarish qonuniyatini o'rganish mumkin. Bu qonuniyatlar esa tog' jinslari qatlamlari haqida to'liq ma'lumot berib, nodir metalli hamda neftli qatlamlar qaysi chuqurlikda joylashganini aniqlash imkonini beradi.

Kon metallurgiya sanoati tizimi bo'lajak mutaxassilari uchun yer qa'ridan qazib olinadigan tog' jinslari misolida masalalar tuzish tavsiya etiladi. Tog' jinslari tarkibini o'rganish va ularda qanday miqdorda foydali qazilmalar borligini aniqlash asosiy vazifa bo'lib hisoblanadi. Ana shunday tuzilgan masalalarni yechish, talabalarining tog' jinslarini tarkibini yanada puxta o'zlashtirishga olib keladi.

Shu maqsadda fizikaning "Elektr" bo'limidan mutaxassislikka yo'naltirilgan amaliy mashg'ulotlarni samarali olib borish uchun mavzularga tegishli kon-metallurgiya sanoatidagi hodisa va texnologiyalarga asoslangan topshiriqlarni yechish tavsiya etiladi.

Elektr sig'imiga oid tegishli bilimlarni mustahkamlashda:

1. Yassi kondensatorning plastinkalari orasi $d=5$ sm bo'lib, u dielektrik qabul qiluvshanligi ($\chi=3$) bo'lgan kvars dielektrik bilan to'ldirilgan. Plastinkalarga $U=4000$ V potentsiallar ayirmasi berilgan. Plastinkalardagi zaryadning sirt zichligi σ va dielektrikdagi bog'langan zaryadning sirt zichligi σ_b topilsin.

2. Kalsit (CaCO_3) minerali bilan to'ldirilgan kondensator plastinkalarining yuzasi $S=6 \cdot 10^{-4}$ m². Ular orasidagi masofa $d=2.2$ mm. Plastinkalar $F=0.4$ mN kuch bilan o'zaro tortishadi. Plastinkalar orasidagi potentsiallar ayirmasi va kondensatorning elektr sig'imi topilsin. Slyudaning dielektrik singdiruvchanligi $\epsilon=8$.

3. Yassi kondensator qoplamalari orasi gips ($\epsilon=5$) bilan to'ldirilgan. Gipsni hajmi $V=100$ sm³. Yassi kondensator qoplamalaridagi zaryadning sirt zichligi $\sigma=8.85$ nKl /m². Kondensator qoplamalari orasidan gipsni chiqarib olish uchun qanday ish bajarish kerak?

4. Kvars plastinka ($\epsilon=3$) kuchlanganligi $E=1$ kV/m bo'lgan bir jinsli elektr maydoniga joylashtirildi. Plastinka sirtidagi bog'langan zaryadlarning sirt zichligi σ topilsin?

5. 40 mg massali, 10^{-9} Kl musbat zaryadli mineral zarracha 10 sm/s tezlik bilan harakatlanadi. Bu sharcha 1,3 nKl ga teng bo'lgan musbat nuqtaviy zaryadga qancha masofagacha yaqinlashishi mumkin?

6. Yassi kondensator qoplamalar orasi biror bir tog' jinsi bilan to'ldirilgan bo'lib, uning plastinkalariga biror potentsiallar ayirmasi berilishi natijasida energiyasi $2 \cdot 10^{-5}$ J ga teng bo'ladi. So'ngra kondensatorni kuchlanish manbaidan uzib qo'yib, tog' jinsi kondensator ichidan olib tashlash uchun elektr maydon kuchini yengishda $7 \cdot 10^{-5}$ J ga teng ish bajarilish kerak bo'ladi. Tog' jinsining dielektrik singdiruvchanligi topilsin.

Zanjirning bir qismi va butun zanjir uchun Om qonunlariga oid bilimlarni mustahkamlashda:

1. Tog' jinsi grafitdan yasalgan o'tkazgichning 1m³ hajmida 1 sekundda $Q=9.8 \cdot 10^4$ J/m³ issiqlik ajralsa, undan o'tayotgan tok zichligi topilsin. Grafitning solishtirma qarshiligi $\rho=8 \cdot 10^{-6}$ Om·m.

2. Hajmi $V=6$ sm³ bo'lgan kovelin (CuS) tog' mineralidan $t=1$ min. davomida o'zgaras tok o'tganda $Q=216$ J issiqlik ajralib chiqqan. Tog' mineralidagi elektr maydon kuchlanganligi E topilsin. Kovelinning solishtirma qarshiligi $\rho=2.5 \cdot 10^{-5}$ Om·m.

3. Shaxta qafasini harakatga keltiradigan elektr dvigateli tarmoq kuchlanishi 380 V bo'lganda 19 A tok kuchida ishlaydi. Agar 0,8 tonnali qafas 16 m balandlikka 40 s da ko'tarilgan bo'lsa, elektr dvigatel cho'lg'aming qarshiligini aniqlang.

4. Diametri 1 sm, og'irligi 10 N bo'lgan pirit (FeS_2) tog' jinsidan yasalgan sterjenning qarshiligini toping. Piritning solishtirma qarshiligi $\rho=10^{-3}$ Om·m.

5. Yopiq karerda generatordan 100 m masofada joylashgan 10 A tok sarf qiladigan tosh maydalovchi asbobi ulandi. Bunda karerda yonib turgan lampochkalar klemmalarida kuchlanish

qancha pasayadi? Mis simning ko'ndalang kesimini yuzasi 5 mm^2 , solishtirma qarshiligi $1,7 \cdot 10^{-8} \text{ Om} \cdot \text{m}$ teng.

6. Sovuq kunlarda karerda ishlaydigan yuk mashinasi ishga tushishdan oldin, uning yoqilg'i idishi 4 V kuchlanishda ishlaydigan isitish shamidan foydalanilgan holda isitiladi. Qo'shimcha qarshilik qilib olingan va ko'ndalang kesimi $0,55 \text{ mm}^2$ bo'lgan nixrom simning uzunligini aniqlang. Akkumulyator batereyaning kuchlanishi 12 V, isitkich iste'mol qilayotgan tok 10 A ga teng deb oling.

Yuqorida berilgan mavzularga oid amaliy masala va mantiqiy topshiriqlar tizimini yaratish, amaliy mashg'ulotlar uchun kasbiy yo'naltirilgan masalalar yechishni ommalashtirish, berilayotgan har bir masalani kon-metallurgiya sanoatidagi ma'lum bir jarayon va texnologiyani qamrab olishi fizika fanidan o'quv jarayonlarining amaliy samaradorligini oshirib ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi.

Shunday qilib, o'quvchilarning kasbga tayyorgarligini rivojlantirishning metodologik jihatlaridan biri fizik masalalarning invariant va variativli komponentlarining fanlararo bog'lanishlarini didaktik integratsiya darajasida kasbiy-texnikaviy va ixtisoslik kurslari bilan dialektik birlikda uyg'unlashtirishdan iborat. Yuqorida keltirilgan fikrlar asosida bunday imkoniyatlar fanlararo didaktik integratsiya va sintezini amalga oshirish usullarini va yo'llarini ishlab chiqishni talab qiladi.

Oliy ta'lim tizimi umumta'lim, umumkasbiy va ixtisoslik hamda maxsus-harbiy tayyorgarlik fanlarini o'z ichiga oladi. Umumta'lim fanlari, jumladan fizika fanini o'zlashtirishda masalalar yechishning shakllanishiga nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, o'quvchilar fizikadan nazariy bilimlarini egallashlari bilan bir qatorda, masalalar ham yechadilar. Fizikadan masalalar yechish kursantlarning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular olimlarning ishlari, fan va texnika yutuqlari bilan tanishib boradi. Fizika fanini uzluksiz va izchil o'qitishda, yangi mavzuni bayon qilish va mustahkamlashda, o'tilgan mavzularni takrorlashda, o'quvchilarning mustaqil ishlari va bilimlarini tekshirishda masala yechish usullaridan foydalanish samarali natija beradi.

O'quv jarayonida mantiqiy xulosalar, matematik amallar va fizik qonun-koidalar asosida yechiladigan muammoga fizik masala deyiladi. Aslida fizika darsida ukuv materialini urganish bilan boglik bulgan yechiladigan jumboq o'quvchilar uchun masala buladi. Masalalar yechishni o'rganish o'quvchilarning akliy rivojlanishiga imkon beradi, mantiqiy tafakkur, xotira, diqqat va idrokning o'sishiga yordam beradi.

Masalalarni yecha olishlik fizika fanini o'rganish va o'zlashtirishning asosiy mezonidir. Masalalar yechish jarayonida o'quvchilar tabiat, texnika va turmushdagi turli fizik hodisalarni tahlil qilishda o'z bilimlarini qo'llash uchun bilim va malaka hosil qiladilar, jumladan: chizmalar, rasmlar, grafiklar chizish, hisoblashlarni bajarish, ma'lumotnoma (spravochnik) dan foydalanish, eksperimental masalalarni yechishda asbob-uskunalaridan foydalanish uchun bilim va malakalar hosil qiladilar.

Masala yechish — noma'lum fizik kattalikni masala shartida berilgan kattaliklar orkali ifodalangan ishchi formulani chikarib, masala shartida berilgan kattaliklarning („S I “ sistemasidagi) son siymatlarini o'rniga kuyib hisoblashdan iborat.

Har qanday masalani yechishdan oldin urta maktab uchun tavsiya etilgan darslikdan yoki qo'llanmalardan tegishli paragraflarni o'qish, asosiy qonun-qoida va formulalarni o'rganish shart.

Zarur bo'lgan nazariy va amaliy bilimni olgach, kitobda izohli yechimi keltirilgan masalalar bilan mufassal tanishib chiqish lozim. Shundan keyin mustaqil yechishga tavsiya qilingan masalalarni yechishga kirishiladi.

Masalalarni Xalkaro birliklar sistemasi „SI* da yechish tavsiya kilinadi. To'g'ri yechilganda masalalarning javobi va birligi kelib chiqadi. Aks holda masala noto'g'ri yechilgan bo'ladi.

Masalalarni echishda kuyidagi metodik ko'rsatmalarga amal qilish lozim:

1. Masalaning sharti bir necha marta ukib chikiladi va u fizikaning kaysi bulimiga tegishli ekanligi aniklanadi.
 2. Masalaning mazmunini tushunib, masala shartida berilgan kattaliklarni „SI“ sistemasida ifodalab, tsplishi kerak bo'lgan kattalik yoziladi.
 3. Masalaning shartiga mos keladigan chizma chiziladi.
 4. Masala yechishdan oldin uning shartida qanday fizik konuniyatlar yotganligi aniklanadi.
 5. Masalani umumiy ko'rinishda yechish uchun ketma-ketlik usuli asosida masala shartidagi noma'lum kattaliklarni boshka ma'lum kattaliklar bilan bog'lovchi ishchi formulalar topiladi. Agar hosil silingan ishchi formulalar to'g'ri bo'lsa, masala javoblari izohsiz yechim bilan bir xil ko'rinishda bo'ladi.
 6. Natijaviy ishchi formulaga kattaliklarning SI* sistemasidagi son kiymatlarini kuyib, hisoblash ishlari bajarilsa, masalainig javobi kelib chiqadi.
 7. Ayrim hollarda barcha berilgan kattaliklarning qiymatlarini bitta sistemaning o'zida ifodalashning hojati bo'lmay qoladi. Masalan, ishchi formuladagi kattaliklar surat va maxrajda ko'paytmadan iborat bo'lganda bu kattaliklarning kaysi birlikda ifodalanishidan qat'iy nazar ularning o'lchov birligi bir xil bo'lishi kifoyadir.
 8. Masalaning javobini chikarishda oxirgi natijaning aniqlik darajasiga ahamiyat berish kerak. Bunda javobning anikligi masala shartida berilgan kattaliklarning aniqligidan oshmasligi lozim.
 9. Masalani yechish davomida qo'llanilayotgan har bir qonun, koida, formula va fizik kattaliklar qisqacha izohlab boriladi.
- Masalalarni mazmuniga qarab ulardagi fizikaviy materiallarga ko'ra ajratish mumkin. Mexanikaga, molekular fizikaga, elektrga doir va hokazo masalalar bo'lishi mumkin. Bunday turlarga bo'lish shartli, chunki ko'pincha, masalaning shartida fizikaning bir necha bo'limlaridagi ma'lumotlardan foydalaniladi.
- Masalalar abstrakt va konkret mazmunli bo'lishi mumkin. Abstrakt mazmunli masalalarga qo'yidagilar misol bo'ladi. Masala: Agar qiya tekislikning uzunligi L , balandligi h bo'lsa, undan m massali jismni ko'tarish uchun qanday kuch qo'yish kerak? Jismning tekislikka bosim kuchi qanday bo'ladi?
- Agar masalada aynan qanday tekislikdan foydalanilayotgani, jismning o'zi nima va u tekislik bo'ylab qanday ko'tarilishi ko'rsatilgan bo'lsa, u holda bu masala konkret mazmunli masala bo'ladi.
- Abstrakt mazmunli masalalarning afzalligi shundaki, unda fizikaviy mohiyati ajratilib qayd qilinadi va uning aniqlanishiga ahamiyatsiz detallar to'sqinlik qilmaydi, ular aniq va turmush bilan bog'langan bo'ladi. Texnika, sanoat yoki qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi, transport va aloqaga oid materiallar bo'lgan, umumiy holda politexnik mazmundagi masalalar deb ataladi. Bunday masalalar fizika masalalarining katta qismini tashkil qilish kerak.
- Qator masalalarda tarixiy xarakterdagi ma'lumotlar bo'ladi: klassik fizikaga doir tajribalar, kashfiyotlar, ixtirolar yoki hatto tarixiy afsonalar haqida ma'lumotlar bo'ladi.
- Shuningdek, qiziqarli masalalar ham keng tarqalgan. Ular odatdan tashqari paradoksal yoki qiziqarli dalillarning bo'lishi bilan ajralib turadi. Bunday masalalarni yechishda darslarda jonlanish yuzaga keladi, o'quvchilarni fizikaga qiziqtiradi.
- Fizikaga oid masalalarni shuningdek, murakkablik darajasiga qarab ham sinflashtirish mumkin.
- Mazmunan murakkab bo'lmagan, masalan, formulalarning manosini tahlil qilib berish, birliklar sistemasini tanlash, tayyor formuladan biror fizikaviy kattalikni topish singarilarni, odatda, temani o'rganish jarayonida yechiladi. Murakkabroq masalalar esa muammoli vaziyatni va yangilik elementlarini o'z ichiga oladi. Fizika mashg'ulotlarida ana shunday masalalarga katta ahamiyat beriladi. Ularni yechish uchun maxsus vaqt jumladan, masalalar yechishga doir alohida darslar ajratiladi.
- Masalalarning bu ko'rsatilgan turlari orasida keskin chegara yo'q. Masalalarni tobora murakkablashtira borib, ko'pincha turmushda bo'ladigandek, faqat muammo qo'yilgan va hech

qaysi kattalik berilmagan masalalarga kelinadi. Bunday masalalarni metodistlar «ijodiy» masalalar ham deb yuritadilar.

V. G. Razumovskiy qiziq ijodiy masalalarni ikki asosiy turga: tadqiqiy (nima uchun degan so'roqqa javob berish kerak bo'lgan) va konstruktorlik (qanday qilish kerak? degan savolga javob berish kerak bo'lgan) turlariga ajratadi. Ijodiy masalalar sifatga oid, hisoblashga doir yoki eksperimental masalalar bo'lishi mumkin.

Xarakteri va masalalarni tadqiq qilish metodlari jihatidan masalalarni sifatga oid va miqdoriy masalalarga bo'linadi.

Fizikaviy kattaliklar orasida faqat sifatga oid bog'lanishlar aniqlanadigan masalalarni sifatga oid masalalar deyiladi.

Odatda bunday masalalarni yechishda hisoblashlar bajarilmaydi. Ba'zida bu masalalarni metodik adabiyotlarda boshqacha: savolli masalalar, mantiqiy masalalar, sifatga oid savollar deb ataladi.

Izlanayotgan fizikaviy kattaliklar orasidagi bog'lanishlar miqdoriy aniqlanadigan va masalaning javobi formula yoki aniq son sifatida olinadigan masalalar miqdoriy masalalar deyiladi.

Bunday masalalarni yechishda hisoblashlar olib borish zarur. Masaladagi savolga beriladigan oxirgi javob miqdoriy hisoblashlarsiz bo'lmaydi. Yechish usullariga ko'ra masalalarni og'zaki, eksperimental, hisoblash va grafik masalalarga bo'linadi. Birgina masalani yechishda bir necha usuldan foydalanilgani uchun masalalarning bunday bo'linishi shartlidir.

Masalan, eksperimental masalani yechishda og'zaki mulohazalar, shuningdek, ko'p hollarda hisoblash ishlari va grafiklardan foydalanish kerak bo'ladi.

Yechishda grafiklardan foydalaniladigan masalalar grafik masalalar deyiladi.

Grafik masalalarni yechish metodikasi L.P.Reznikov tomonidan batafsil bayon qilingan

Turli tipdagi masalalarni yechishning o'ziga hos xususiyatlari bo'ladi va

ular ko'p sharoitlarga bog'liq. Ba'zi hollarda dastlab eksperimental masalalar, boshqa hollarda dastlab hisoblash masalalari yechiladi va hokazo. Biroq ko'p hollarda masalaning fizik mohiyatini aniqlash uchun dastlab sifatga oid yoki eksperimental masalalarni yechish, so'ngra hisoblash va grafik masalalarni yechish maqsadga muvofiqdir.

Texnika oliy ta'lim muassasalarida fizika fani bo'yicha olib borilayotgan mashg'ulotlarni mutaxassislikka yo'naltirgan holda olib borish talabalarda tanlagan ixtisosliklariga bo'lgan qiziqishni orttiribgina qolmay, balki ularni ilmiy-ijodiy fikrlashlariga yordam beradi, buning natijasida fan va ishlab chiqarish orasidagi uzviylikni rivojlantirishga keng imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 mart PQ-5032-son "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori

2. Mirziyevov Sh. O'zbekiston Respublikasining yanada rivojlantirish bo'yicha haroakatlar strategiyasi to'g'risida. O'zbekiston ovozi, 2017y 9 fevral.

3. Bazarova S.Dj, Baychayev F. X. Ixtisoslikka yo'naltirilgan amaliy mashg'ulotlar ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasini rivojlantiruvchi omildir. Journal of Advances in Engineering Technology" <https://sciencealgorithm.uz>. Navoiy, O'zbekistan. Vol.1(1), Sentyabr, 2020. 82-85.

4. Bazarova S.Dj., Baychayev F.X., Mangliyeva J.X. Organizatsiya uchebnogo prosessa na osnove integratsii obucheniya s proizvodstvom // Voprosy nauki i obrazovaniya. – Moskva, 2018. № 11 (23). – S.38-39.

5. Shagina Yu.V. "Formirovaniye professionalnykh kompetensiy buduyux specialistov inzhernogo profilya v usloviyax integratsii obrazovaniya, nauka i proizvodstva" Avtoref.: dis. kand.ped.nauk. – Samara.: 2010. – 23 s.

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
"Pedagogika va o'qitish metodikasi" kafedrası .b.professori p.f.f.d (PhD),

UZVIYLIKNI TA'MINLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada uzviylikni ta'minlashning psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilingan. Uzviylik ta'lim-tarbiya jarayonida bosqichlilik, fanlararo bog'lanish va nazariya bilan amaliyotning uyg'unlashuvi orqali ta'lim mazmuni va metodlarini integratsiyalashni o'z ichiga oladi. Psixologik jihatdan uzviylik shaxsning rivojlanish bosqichlari, motivatsiyasi va individual xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. Pedagogik asoslar esa o'quv dasturlaridagi uzluksizlikni ta'minlash, fanlararo aloqalarni rivojlantirish va innovatsion metodlarni qo'llashga qaratilgan. Maqolada uzviylikni ta'minlashda uchraydigan muammolar ham ko'rib chiqilib, ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: uzviylik, psixologik-pedagogik asoslar, ta'lim jarayoni, fanlararo bog'lanish, metodika.

Аннотация: В данной статье анализируются психолого-педагогические основы обеспечения добропорядочности. Интеграция включает в себя интеграцию содержания и методов обучения посредством градации, междисциплинарности и гармонии теории и практики в образовательном процессе. Психологическая согласованность требует учета этапов развития, мотивации и индивидуальных особенностей человека. Педагогические основы направлены на обеспечение преемственности образовательных программ, развитие межпредметных связей и применение инновационных методов. В статье рассматриваются проблемы, возникающие при обеспечении добропорядочности, и даются предложения по совершенствованию системы образования.

Ключевые слова: связность, психолого-педагогические основы, образовательный процесс, междисциплинарность, методология.

Abstract: This article analyzes the psychological-pedagogical foundations of ensuring integrity. Integration includes the integration of educational content and methods through gradation, interdisciplinarity and harmony of theory and practice in the educational process. Psychological coherence requires taking into account the developmental stages, motivation and individual characteristics of a person. Pedagogical foundations are aimed at ensuring continuity in educational programs, developing interdisciplinary relations and applying innovative methods. In the article, the problems encountered in ensuring integrity are considered, and suggestions for improving the education system are given.

Key words: coherence, psychological-pedagogical foundations, educational process, interdisciplinarity, methodology.

Kirish. Uzviylik (integratsiya) ta'lim-tarbiya jarayonining muhim tamoyillaridan biri bo'lib, insonning har tomonlama rivojlanishi va shakllanishiga yo'naltirilgan o'zaro bog'liq bosqichlarni tashkil etadi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar uzviylikni ta'minlashni ta'lim mazmunini, metodlarini va shakllarini uyg'unlashtirish jarayoni sifatida ko'rib chiqadi. Ushbu maqolada uzviylikning mohiyati, uning ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati va uni ta'minlashning psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilinadi.

Hozirgi ta'lim tizimida o'quvchilarni nafaqat bilim, balki ijtimoiy va emotsional jihatdan ham rivojlantirish zaruriyati tobora ortib bormoqda. Uzviylik, ya'ni o'quvchining o'zini jamiyatda to'liq va muvaffaqiyatli tarzda anglash, o'z o'rnini topish va boshqalar bilan samarali aloqalar o'rnatish - bu jarayon ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi. Ta'lim tizimining samarali bo'lishi uchun o'quvchilarni faqat bilim olishga emas, balki ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga, o'z-o'zini anglashga va jamoada faol ishtirok etishga o'rgatish zarur. Pedagogik-psixologik yondoshuvlar, o'quvchilarni shaxs sifatida shakllantirish va ularning ijtimoiy hayotga integratsiyasini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning o'zini

anglash va uzviylikni ta'minlash, ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli va to'laqonli shaxslar bo'lib rivojlanishlarini qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Buning uchun pedagogik va psixologik tamoyillarning integratsiyalashgan yondoshuvlari zarur bo'lib, ular o'quvchilarga o'ziga ishonchni oshirish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va psixologik xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi - uzviylikni ta'minlashning pedagogik-psixologik asoslarini o'rganish va bu jarayonda ta'limning samaradorligini oshirishga qaratilgan tamoyillarni tahlil qilishdir. Tadqiqotda uzviylikni ta'minlash jarayonida pedagogik yondoshuvlar, o'quvchilar bilan ishlash usullari, psixologik xavfsizlik va motivatsiya tamoyillari o'rganiladi. Shu orqali o'quvchilarni nafaqat bilim olish, balki jamiyatga to'liq integratsiya qilish, o'z-o'zini anglash va o'zini ifoda etishda yordam berish maqsad qilingan. Mazkur ishda uzviylikni ta'minlash jarayonida pedagogik-psixologik yondoshuvlarning roli, o'quvchilarni ijtimoiy va emotsional rivojlantirishda qo'llaniladigan metodlar va metodologiyalar, shuningdek, o'quvchilarning muvaffaqiyatli jamiyatga integratsiyasi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar yoritiladi[2].

Uzviylik tushunchasi va uning ahamiyati. Uzviylik ta'lim jarayonida turli bosqichlar va yo'nalishlar o'rtasidagi uzluksizlikni ta'minlashni anglatadi. Ushbu tamoyil:

Bosqichlilikni (maktabgacha ta'limdan oliy ta'limgacha) ta'minlash;

Fanlararo bog'lanishlarni rivojlantirish;

Nazariya va amaliyotni integratsiya qilish orqali o'quvchilarni hayotga tayyorlashni maqsad qiladi. Psixologik nuqtai nazardan uzviylik insonning kognitiv rivojlanishi va shaxsiy fazilatlarini o'rtasidagi uzluksiz o'zaro ta'sirni talab qiladi. Pedagogik jihatdan esa, uzviylik didaktik tamoyillarning yagona tizimda uyg'unlashuvi orqali ta'minlanadi.

Psixologik asoslar. Uzviylikni ta'minlashda psixologik yondashuv quyidagi omillarni inobatga oladi:

1. Insonning rivojlanish bosqichlari: Har bir yosh davrining o'ziga xos xususiyatlari bor, bu o'quv mazmunini moslashtirishni talab qiladi (masalan, maktabgacha yoshda qiziqish va o'yin; katta yoshda abstrakt fikrlash).

2. Motivatsiya: O'quv jarayonida o'quvchining ichki va tashqi motivlarini uyg'unlashtirish orqali ta'limga bo'lgan qiziqishni oshirish.

3. Individual yondashuv: Har bir o'quvchining psixologik ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olish.

Pedagogik asoslar. Uzviylikni pedagogik jihatdan ta'minlashning asosiy yo'nalishlari:

1. Ta'lim mazmunining uzviyligi: O'quv dasturlari va rejalari o'rtasida izchillik va uyg'unlikni ta'minlash.

2. Metodlar va shakllarning mosligi: Ta'lim jarayonida interaktiv va ijodiy yondashuvlarni qo'llash.

3. Fanlararo integratsiya: Turli fanlarni o'zaro bog'lash orqali bilimlarni yagona tizimda shakllantirish.

Uzviylikni ta'minlashdagi muammolar. Amaliyotda uzviylikni ta'minlash bir qancha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi: Maktabgacha, umumiy o'rta va oliy ta'lim dasturlari o'rtasidagi uzilishlar; O'qituvchilarning metodik malakasi va yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashda qiyinchiliklar; Ta'lim mazmunining zamonaviy ehtiyojlarga mos kelmasligi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Uzviylikni ta'minlashning pedagogik-psixologik asoslarini o'rganish jarayonida mavjud ilmiy adabiyotlar, psixologik va pedagogik tadqiqotlar, metodologik yondoshuvlar va amaliy natijalar tahlil qilindi. Ushbu tahlil orqali o'quvchilarni ijtimoiy va emotsional rivojlantirishda pedagogik-psixologik tamoyillarning ahamiyati, o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan yondoshuvlar va metodlarning samaradorligi aniqlangan [3].

Pedagogik psixologiya va uzviylik: Pedagogik psixologiya bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar (Vygotskiy, Piaget, Erikson kabi) shaxsning rivojlanishining ijtimoiy va psixologik asoslarini ko'rsatadi. Vygotskiyning ijtimoiy o'rganish nazariyasi, shuningdek, o'quvchilarning jamiyatga integratsiyasida o'zaro aloqalar va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishning

muhimligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, Piagetning rivojlanish bosqichlari nazariyasi, o'quvchilarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishining o'zaro bog'liqligini tushinishda yordam beradi. Bu asoslarga asoslanib, uzviylikni ta'minlashda shaxsning o'z-o'zini anglash va ijtimoiy rivojlanishini muvofiqlashtirishga yordam beradigan tamoyillar ishlab chiqiladi.

Shaxsni ijtimoiylashganligi va o'zini anglash: O'quvchilarning o'zini anglash va o'ziga ishonch hosil qilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan psixologik tadqiqotlar (Erikson, Rogers) o'quvchilarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashishi uchun psixologik xavfsizlik va o'zini ifoda etishning zarurligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqotlar, o'quvchilarni ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va o'z-o'zini anglashda qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Pedagogik uslublar va metodlar: Pedagogik metodologiya bo'yicha ilmiy adabiyotlar (Kolb, Dewey) o'quvchilarning tajriba asosida o'rganishi, refleksiya va amaliyot asosida bilim olish jarayonlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, hamkorlikka asoslangan o'quv metodlari (ko'p qo'llaniladigan usullar - guruh ishlari, muammoli o'rganish, ijtimoiy o'rganish va boshqalar) uzviylikni ta'minlashda samarali bo'lishi mumkin.

Motivatsiya va psixologik xavfsizlik: Motivatsiya bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar (Deci va Ryan, Maslow) ichki va tashqi motivatsiyaning ta'limdagi roli haqida tushuncha beradi. Shuningdek, psixologik xavfsizlik va o'ziga bo'lgan ishonchning o'quvchilarning muvaffaqiyatlariga ta'sirini tahlil qilish orqali, o'qituvchining motivatsiya yaratishdagi roli yoritiladi. O'quvchilarga xatolarni qabul qilishga va o'z fikrlarini ifoda etishga imkon yaratish, o'qish jarayonida muvaffaqiyatni oshiradi. Tadqiqotda uzviylikni ta'minlashning pedagogik-psixologik asoslarini o'rganish uchun quyidagi metodologik yondoshuvlar qo'llanildi: Tadqiqotda mavjud ilmiy adabiyotlar, psixologik va pedagogik tadqiqotlar, metodologik yondoshuvlar tahlil qilindi. Bu jarayonda shaxsiy rivojlanish, ijtimoiylashuv, o'quvchilarni muvaffaqiyatli ta'lim olishga tayyorlash uchun zarur tamoyillar o'rganildi. Shuningdek, pedagogik psixologiya bo'yicha o'quvchi shaxsini shakllantirishdagi roli chuqur o'rganildi.

Eksperimental tadqiqotlar: O'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ta'minlashda metodologik usullar va yondoshuvlarning samaradorligini o'rganish maqsadida eksperimental tadqiqotlar o'tkazildi. Tadqiqotda o'quvchilar bilan guruh ishlari, jamoaviy muhokamalar va psixologik sessiyalar tashkil etildi. Bunday tadqiqotlar o'quvchilarning o'zaro aloqalarini, ijtimoiy ko'nikmalarini va o'zini anglash jarayonlarini yanada chuqurlashtirishga imkon berdi [1].

So'rovnomalar va interv'yu: O'quvchilarning o'zini anglash va jamiyatga integratsiya jarayonlarini o'rganish uchun so'rovnomalar va interv'yu metodlari qo'llanildi. O'quvchilarning o'ziga ishonch, ijtimoiy ko'nikmalar va psixologik xavfsizlik darajasi haqida ma'lumotlar to'plandi. Bu usul o'quvchilarning uzviylikni qabul qilish darajasini baholashda yordam berdi. Tasviriy tahlil: O'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini baholashda tasviriy tahlil metodlari qo'llanildi. Darslarda o'quvchilarning munosabatlari va reaksiyalari kuzatilib, o'quvchilarning psixologik holati va o'zaro aloqalari aniqlanib, bu jarayonning pedagogik yondoshuvlarga ta'siri tahlil qilindi.

Muhokama. Mazkur maqolada uzviylikni ta'minlashning pedagogik-psixologik asoslari tahlil qilindi va bu jarayonda o'quvchilarning ijtimoiy, emotsional va intellektual rivojlanishiga qanday yondashuvlar yordam berishi ko'rsatib o'tildi. Ushbu yondoshuvlar ta'lim jarayonida o'quvchilarning nafaqat bilim olish, balki o'zini anglash, jamiyatda o'z o'rnini topish va boshqalar bilan samarali aloqalar o'rnatishlarini ta'minlashga qaratilgan. Shunday bo'lsa-da, ushbu tamoyillarni amaliyotda qo'llashda bir qator muammolar ham yuzaga kelishi mumkin.

Pedagogik muhitning takomillashuvi: Pedagogik-psixologik tamoyillarni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llash uchun o'quv muhitini takomillashtirish zarur. Bunda o'qituvchining yondoshuvi, metodlari va o'quvchilar bilan muloqoti muhim rol o'ynaydi. Pedagogik muhitni ta'minlashda o'qituvchilarning psixologik bilimlarga ega bo'lishi va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini tushinishi zarur. Biroq, amalda ba'zi o'qituvchilarning bu tamoyillarga to'liq moslashishi qiyin bo'lishi mumkin, chunki ular an'anaviy o'qitish usullariga ko'proq e'tibor berishadi.

Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish: O'quvchilarni ijtimoiy ko'nikmalarga o'rgatish va ularni muvaffaqiyatli jamiyatga integratsiya qilish o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir. Biroq, har bir o'quvchi ijtimoiy faoliyatga turlicha yondashadi, bu esa o'zaro munosabatlar va guruh ishlarida ba'zi ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Masalan, introvert o'quvchilar jamoaviy ishda kamroq faollik ko'rsatishi mumkin, shuning uchun o'qituvchi har bir o'quvchining shaxsiy ehtiyojlari va xususiyatlarini inobatga olgan holda yondoshuvni tanlashi zarur[2].

Psixologik xavfsizlikni ta'minlash: Psixologik xavfsizlik, ya'ni o'quvchilarning xatolardan qo'rqmasdan o'z fikrlarini ifoda etishi va o'rganish jarayonida o'zini erkin his qilishi, samarali ta'lim uchun muhim shart hisoblanadi. Ammo, har bir o'quvchining psixologik holati va xavfsizlik darajasi turlicha bo'lishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlashda, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda muvaffaqiyatga erishishi uchun, guruhdagi har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga e'tibor berishi kerak.

Motivatsiya va ichki rag'batlantirish: O'quvchilarning ichki motivatsiyasini rivojlantirish va ta'limga bo'lgan qiziqishni oshirish o'qituvchining asosiy maqsadlaridan biridir. Ammo ba'zida o'quvchilar tashqi rag'batlantirishni talab qilishi mumkin. Motivatsiya tizimining samarali bo'lishi uchun o'qituvchilar individual yondoshuvni qo'llab-quvvatlashlari zarur, chunki har bir o'quvchining rag'batlantirishga bo'lgan ehtiyoji boshqacha bo'lishi mumkin.

O'quvchilarning o'zini anglash va identifikatsiya jarayoni: O'quvchilarning o'zini anglash va identifikatsiya qilish jarayoni ta'limning asosiy qismi hisoblanadi. Biroq, bu jarayon o'quvchilarda turli xil fikrlar va his-tuyg'ularni keltirib chiqarishi mumkin. Ba'zan, o'quvchilarning o'zini qabul qilish jarayoni murakkablashishi va ijtimoiy bosimlarga qarshi kurashishga olib kelishi mumkin. Bu holatda, o'qituvchi o'quvchilarga o'z-o'zini anglashda yordam berish uchun qo'shimcha psixologik qo'llab-quvvatlashni ta'minlashi zarur.

Pedagogik-psixologik tamoyillarni uzviylikni ta'minlashda muvaffaqiyatli qo'llash o'quvchilarni nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga erishtirish, balki ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga yordam berish imkonini beradi. Biroq, amaliyotda o'qituvchilar ushbu tamoyillarni samarali qo'llashda turli qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bu esa, o'qituvchilarning malakasini oshirish, ta'lim tizimini takomillashtirish va o'quvchilarni individual yondoshuvlar orqali qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Uzviylikni ta'minlashning pedagogik-psixologik asoslari - bu o'quvchi yoki talabalar orasida sog'lom va samarali ijtimoiy muhit yaratish, shaxsning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ta'minlash, uning o'zini anglash va boshqalar bilan o'zaro aloqalarini muvofiqlashtirishga qaratilgan pedagogik va psixologik tamoyillardir. Uzviylik, odatda, shaxsning ijtimoiy muhitga qo'shilish, jamiyatda o'z o'rnini topish va o'zini anglash jarayonidir. Pedagogik va psixologik yondoshuvlar uzviylikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Quyida ularning asosiy tamoyillari va jihatlari keltirilgan: Shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning integratsiyasi Uzviylikni ta'minlashning asosiy tamoyillaridan biri shaxsning ichki rivojlanishi va uning ijtimoiy muhitga integratsiyasini birlashtirishdir. Pedagogik psixologiya bu jarayonni inobatga olgan holda o'quvchilarning emotsional, kognitiv va ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga yordam beradi. Emotsional intellekt - shaxsning o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqalar bilan samarali aloqada bo'lishini ta'minlash. Ijtimoiy ko'nikmalar - o'zaro muloqot va hamkorlik qilish, muammolarni hal qilish va boshqalar bilan muvofiqlashtirishga yordam beruvchi ko'nikmalarni rivojlantirish.

Pedagogik muhit o'quvchilarning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bunda o'qituvchining pedagogik uslubi, dars jarayonidagi faoliyat va o'quvchilarning bir-biriga bo'lgan munosabatlari alohida o'rin tutadi. O'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi samarali aloqalar, jamoada o'zaro hurmat va ishonchning mavjudligi uzviylikni ta'minlashning muhim shartidir. Shaxsiy yondashuv - har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olish. Empatiya va qo'llab-quvvatlash - o'quvchilarga qo'llab-quvvatlash va ularni tinglash.

Pedagogik psixologiya boshqa muhim tamoyili o'quvchining o'zini anglash jarayonini qo'llab-quvvatlashdir. Bu o'z-o'zini hurmat qilish, o'ziga ishonch hosil qilish va o'zini jamiyatda qanday ko'rishni anglashdan iborat. Identifikatsiya - shaxs o'zini jamiyatda qaysi

rolida ko'rishni anglash va o'zligini qabul qilish. O'ziga ishonch-o'quvchining muvaffaqiyatlarini qadrlash va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish.

Pedagogik-psixologik tamoyillardan biri bu jamoaviy ish va hamkorlikni rivojlantirishdir. O'quvchilarning bir-biriga yordam berishi, o'zaro fikr almashishlari, guruh ishlarida birgalikda muammolarni hal qilishlari uzviylikni mustahkamlashga yordam beradi. Kollektiv ish - o'quvchilarni jamoada ishlashga o'rgatish va hamkorlikni rivojlantirish. Tengdoshlar o'rtasida yordam - o'zaro yordam va fikr almashish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish[8].

Psixologik xavfsizlik, ya'ni o'quvchining o'zini erkin va ishonchli his qilishining ta'minlanishi, uzviylikning muhim tarkibiy qismidir. O'quvchi psixologik xavfsizlikka ega bo'lsa, u o'zini ifoda etish va yangi bilimlarni o'zlashtirishda yaxshiroq muvaffaqiyatlarga erishadi. Xatolarga qarshi munosabat - o'quvchilarni xatolarni qabul qilishga va ularni o'rganishga o'rgatish. Ijobiy psixologik muhit - o'quvchilarning o'zini qulay his qilishini ta'minlash.

O'quvchining muvaffaqiyatga erishishdagi ichki motivatsiyasi va rag'batlantirish shaxsning uzviylikni ta'minlashidagi muhim omillardir. Bu jarayonda o'quvchining qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish kerak. Ichki motivatsiya - o'quvchini o'z bilimini oshirishga undash. Tashqi rag'batlantirish - mukofotlar yoki boshqa tashqi omillar orqali o'quvchini rag'batlantirish.

Natijalar. Mazkur ishni o'rganish va tahlil qilish jarayonida quyidagi natijalarga erishildi:

Shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning integratsiyasi: Pedagogik-psixologik yondoshuvlar o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini birlashtirishga imkon beradi. Bu jarayon o'quvchilarning o'zini anglash, jamiyatga moslashish va ijtimoiy munosabatlar o'rnatish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Pedagogik muhitning roli: O'quv muhitining ijobiy tashkil etilishi va o'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalar uzviylikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarni o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va ularning o'zlarini erkin his qilishlarini ta'minlash, samarali ta'lim jarayonining asosidir.

Guruhiy ish va hamkorlik: O'quvchilarning birgalikda ishlash orqali ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, uzviylikni mustahkamlashda samarali yondoshuv hisoblanadi. Gruppaviy ishlar, jamoada o'zaro yordam va o'zaro fikr almashish shaxsiy rivojlanishga ta'sir qiladi.

Psixologik xavfsizlik va motivatsiya: Psixologik xavfsizlik o'quvchilarning o'zini erkin va xavfsiz his qilishlarini ta'minlaydi, bu esa o'zini ifoda etish va o'qishdagi muvaffaqiyatlarni oshiradi. Ichki motivatsiya va rag'batlantirish o'quvchilarni faol o'rganishga undaydi va ularning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

O'quvchilarning o'zini anglash va identifikatsiya jarayoni: Shaxsning o'zini anglash va jamiyatda o'z o'rnini topish jarayoni o'quvchilarga o'zligini qabul qilish va ijtimoiy integratsiya jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishga yordam beradi.

Ushbu natijalar pedagogik-psixologik yondoshuvlarning ta'lim jarayonida o'quvchilarning uzviylikni ta'minlash va shaxs sifatida rivojlanishini qo'llab-quvvatlashdagi muhim ahamiyatini ko'rsatadi. O'quvchilarning muvaffaqiyatli shaxs bo'lib shakllanishi uchun pedagogik psixologiya uchun ushbu tamoyillarini o'zlashtirish zarur.

Uzviylikni ta'minlashning pedagogik-psixologik asoslari o'quvchilarning faqat akademik muvaffaqiyatlari emas, balki ular shaxs sifatida to'liq rivojlanishiga ham imkon yaratadi. Shaxsiy rivojlanish, o'zlikni anglash, psixologik barqarorlik va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarining birlashishi, o'quvchilarga jamiyatda o'z o'rnini topishga, o'z hissiyotlarini boshqarishga va turli vaziyatlarda ijobiy qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Pedagogik-psixologik yondashuvlar orqali o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional salohiyatlari kuchayadi, ular o'zaro munosabatlarda ishonchli, ochiq va hurmatli bo'lishni o'rganadilar. Shuningdek, o'quvchilarda o'zlikni rivojlantirish va o'z shaxsini anglash orqali, ular kelajakdagi hayotlari uchun zarur bo'lgan psixologik kuch va chidamlilikni hosil qiladilar.

Bu o'z navbatida, jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari, shuningdek, ijtimoiy va madaniy moslashuvchanliklarini ta'minlaydi.

Uzviylikni ta'minlashda pedagogik-psixologik yondashuvlar o'qituvchilarga o'quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki o'z maqsadlariga erishish uchun zarur ko'nikmalarni rivojlantirishga ham yo'naltiradi. Shunday qilib, ta'lim tizimi nafaqat aqliy, balki emotsional va ijtimoiy jihatdan ham to'liq rivojlangan shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi[7].

Xulosa. Uzviylikni ta'minlash ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va shaxsning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Psixologik-pedagogik yondashuvlar ushbu tamoyilni amaliyotga tadbiq qilishda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun uzviylikni ta'minlash uchun ta'lim mazmunini takomillashtirish, metodik yondashuvlarni modernizatsiya qilish va o'qituvchilar malakasini oshirish zarur.

Uzviylikni ta'minlash, nafaqat o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlarini, balki ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlashni anglatadi. Pedagogik-psixologik asoslar bu jarayonda o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini, hissiy va ijtimoiy rivojlanishlarini inobatga olgan holda o'qituvchining yondashuvini belgilaydi. Bunday yondashuvlar nafaqat o'quvchining individual rivojlanishini, balki jamoa sifatida muvaffaqiyatga erishishni ta'minlaydi, ta'lim jarayonining barcha jihatlarini qamrab olgan, o'quvchilarni nafaqat bilimli, balki psixologik, ijtimoiy va shaxsiy jihatdan mukammal qilib tarbiyalashga qaratilgan muhim pedagogik-psixologik jarayondir. Pedagoglar va psixologlar tomonidan ilgari suriladigan yondashuvlar, o'quvchilarga o'zlikni anglash, o'zini ifoda etish, boshqalar bilan muloqot qilish va psixologik muammolarni samarali hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bularning barchasi o'quvchilarning kelajakda muvaffaqiyatli, baxtli va jismoniy hamda ruhiy jihatdan sog'lom hayot kechirishlariga yordam beradi.

Shunday qilib, uzviylikni ta'minlash – bu nafaqat ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri, balki o'quvchilarni to'liq va barqaror shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilgan pedagogik-psixologik jarayondir. O'qituvchilar va psixologlar tomonidan bu jarayonni samarali tashkil etish, o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlarini, ruhiy va jismoniy sog'lig'ini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuvlar orqali ta'lim tizimi nafaqat bilimli, balki emotsional va ijtimoiy jihatdan mukammal shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Boqiyev G'.O. Oliy hamda malaka oshirish ta'lim turlari orasida uzviylikni ta'minlash: Avtoref. dis. ped. fan. nom. – Samarqand.: 2021. – 54 b.
2. Boqiyev G'.O. Uzluksiz ta'lim tizimida uzviylikni ta'minlash dolzarb muammo sifatida // Pedagogik mahorat.- Buxoro, 2017. - №4, –B. 129-133 (13.00.01. №23).
3. Boqiyev G'.O. Oliy ta'limning bosqichlari va malaka oshirish kurslari orasida uzviylikni ta'minlash omillari // Uzluksiz ta'lim. - Toshkent, 2017, № 6 –B. 8-14 (13.00.01. №4).
4. Boqiyev G'.O. Uzviylik – dars samaradorligining muhim tarkibiy qismi sifatida.// Pedagogik mahorat.- Buxoro, 2019-№4, –B. 75-79 (13.00.01. №23).
5. Boqiyev G'.O. Oliy hamda malaka oshirish ta'lim turlari orasida uzviylikni ta'minlash muammolari. // Pedagogik kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash jarayonida ta'lim mazmuniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish muammolari ilmiy-amaliy konferensiyasi. - Toshkent, 2010. –B, 29-30.
6. Bokiye G. O. Factors ensuring continuity between higher education levels and continuing education courses // The American Journal of Social Science and Education Innovations: - USA , December, 2020. –P. 115-121.
7. Bokiye G.O. The structure of the extensive curriculum is the basis of the effectiveness of the education. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences: -Great Britain, 2019, №12. –P. 102-106 (13.00.01. №2).
8. Bokiye G. O. // Factors Providing Interconnectivity between Higher Education Stages and Qualification Upgrading Courses Integration as Pedagogical Phenomenon. Eastern European Scientific Journal. - GermaniY. 2019, №1. –P. 154-159. (13.00.01.№1)

Gaybulova Gulnora Sadullaevna,
Teacher of Bukhara State Medical Institute

ASPECTS OF TEACHING THE BIOPHYSICS COURSE IN MEDICAL UNIVERSITIES

Annotation: Effective teaching of the Biophysics course in medical universities is crucial for providing future medical professionals with the interdisciplinary knowledge and practical skills necessary for their careers. This article analyzes the key aspects of biophysics education, including curriculum design, interdisciplinary approaches, laboratory work, interactive teaching methods, and integration with clinical practice. Methods to enhance the effectiveness of biophysics education through the use of modern technologies and resources, faculty development, and student motivation are presented. These approaches ensure that students can apply their biophysical knowledge in clinical practice, thereby contributing to advancements in the medical field.

Key words: natural sciences, biophysics, molecular physics, experimental methods, computer modeling, spectral and statistical analysis.

Annotatsiya: Tibbiyot universitetlarida biofizika kursini samarali o'qitish kelajakdagi tibbiyot mutaxassislariga zarur bo'lgan interdisipliner bilim va amaliy ko'nikmalarni ta'minlash uchun muhimdir. Ushbu maqolada biofizika ta'limining asosiy jihatlari, jumladan dastur dizayni, interdisipliner yondashuv, laboratoriya ishlari, interaktiv o'qitish metodlari va klinik amaliyot bilan bog'lanishi tahlil etilgan. Zamonaviy texnologiyalar va resurslardan foydalanish, o'qituvchilarni rivojlantirish hamda talabalarni motivatsiya qilish orqali biofizika ta'limining samaradorligini oshirish usullari ko'rsatilgan. Bu yondashuvlar talabalarning biofizik bilimlarini klinik amaliyotda qo'llay olishini ta'minlab, tibbiyot sohasida ilg'or yutuqlarga erishishga yordam beradi. Kalit so'zlar: tabiiy fanlar, biofizika, molekulyar fizika, eksperimental usullar, kompyuter modellashtirish, spektral va statistik tahlil.

Kalit so'zlar: tabiiy fanlar, biofizika, molekulyar fizika, eksperimental usullar, kompyuter modellashtirish, spektral va statistik tahlil.

Аннотация: Эффективное преподавание курса биофизики в медицинских университетах важно для обеспечения будущих медицинских специалистов необходимыми междисциплинарными знаниями и практическими навыками. В данной статье анализируются основные аспекты обучения биофизике, включая разработку учебной программы, междисциплинарный подход, лабораторные работы, интерактивные методы преподавания и связь с клинической практикой. Рассмотрены методы повышения эффективности обучения биофизике через использование современных технологий и ресурсов, развитие преподавателей и мотивацию студентов. Эти подходы обеспечивают применение студентами биофизических знаний в клинической практике, способствуя достижению передовых результатов в области медицины.

Ключевые слова: естественные науки, биофизика, молекулярная физика, экспериментальные методы, компьютерное моделирование, спектральный и статистический анализ.

Introduction. Natural sciences play a key role in the preparation of medical students. They help future doctors better understand the processes occurring in the human body and how various diseases can affect these processes. Additionally, studying science helps students develop critical thinking and data analysis skills, which are important skills for any physician.

Biophysics is one of the key disciplines in the education of medical students, as it provides an understanding of the fundamental principles of the functioning of living systems, which is necessary for the successful mastery of other subjects and successful professional growth.

In this regard, there is a need to constantly improve the teaching methods of this course, taking into account modern trends in the development of science and technology.

“The most important content of biophysics is: finding the general principles of biologically significant interactions at the molecular level, revealing their nature in accordance with the laws of modern physics and chemistry using the latest achievements of mathematics and developing on the basis of this initial generalized concepts adequate to the described biological phenomena” [1].

Research methods. According to the UNESCO nomenclature, biophysics is a branch of biology, which has code 2406 [2].

We can say that the origins of biophysics as a science were Erwin Schrödinger's work “What is life from the point of view of physics” (1945), which examined several important problems, such as the thermodynamic foundations of life, general structural features of living organisms, and the correspondence of biological phenomena to the laws of quantum mechanics etc.

Already at the initial stages of its development, biophysics was closely connected with the ideas and methods of physics, chemistry, physical chemistry and mathematics and used precise experimental methods (spectral, isotope, diffraction, radio spectroscopic) in the study of biological objects. The main result of this period of development of biophysics is experimental evidence of the applicability of the basic laws of physics to biological objects.

Modern areas of biophysics research: the influence of cosmic and geophysical factors on the course of physical and biochemical reactions, photobiological processes, mathematical modeling, physics of protein and membrane structures, nanobiology, etc.

In preparing this article, the methods of analysis, synthesis, qualitative comparison and analysis of teaching methods were used. The work uses an analysis of materials from articles on domestic and foreign news sites, newspapers and review articles on business blogs, and summarizes the experience of teaching at a medical university.

Analysis and discussion of results. The main methods for studying biophysics by medical students include:

- Experimental methods: Conducting experiments to study biological processes at the molecular, cellular, tissue and organism levels.
- Mathematical modeling: creating mathematical models of biological processes to better understand them and predict behavior.
- Computer modeling: using computers to model biological processes and test hypotheses.
- Statistical analysis: application of statistical methods to analyze data obtained from experiments or simulations.
- Optical and electron microscopy: the use of microscopes to study the structure and function of biological objects at the cellular and subcellular levels.

In recent years, biophysics has been actively developing thanks to new technologies that make it possible to study biological systems at a deeper level. Below are some of these technologies:

- Application of nanotechnology to study biological systems;
- Application of fluorescent methods and biomarkers in biophysics;
- Development of computer modeling and simulation in the study of biological systems. [3]

Main aspects of improving the methodology of teaching biophysics:

Use of modern pedagogical technologies. The use of interactive teaching methods, such as group discussions, case studies, and situational problem solving, allows students to actively participate in the learning process and develop critical thinking, analysis and problem-solving skills.

Application of multimedia technologies and simulators. Visualization of material using multimedia presentations, videos, interactive whiteboards and simulations allows students to better assimilate and remember information, as well as develop skills in working with modern technologies that play an important role in their future profession.

Integration with other disciplines.

The teaching of biophysics should be integrated with other subjects, such as chemistry, biology, medicine, which will allow students to see interdisciplinary connections and gain a deeper understanding of the processes being studied.

Connection with practice. Having students practice in laboratories, clinics, and other medical settings can help them better understand and absorb the theoretical knowledge gained in biophysics classes, as well as learn how to apply it in practice.

Development of skills in working with information sources. Teaching students the skills of searching, analyzing and interpreting information is an important aspect of improving the methods of teaching biophysics. This allows students to be more independent in acquiring knowledge and increases their responsibility for the quality of the knowledge they receive.

Biophysics is often spoken of as a new, young science. So, on November 9, 1934 P.L. Kapitsa wrote: "Biophysics is a completely new field; it came along with biochemistry to replace the old classical physiology. Instead of studying physiological processes as a whole...biophysics and biochemistry study the individual elements of a living being and try to explain its function through the laws of physics and chemistry." Indeed, biophysics emerged as a separate scientific discipline relatively recently, but the beginnings of biophysics arose immediately after the appearance of work in the field of experimental physics. Thus, some of G. Galileo's research (measuring body temperature, determining the work done by a person, etc.) can be attributed to biophysical research.

The desire to explain the life processes of humans and animals by physical laws was very characteristic of the work of many scientists of the 17th and 18th centuries. (R. Boyle, R. Hooke, I. Newton, P.S. Laplace, A.L. Lavoisier, M.V. Lomonosov and many others). XIX century became the century of triumph of analytical methods in the study of biological phenomena. These methods were most developed in physiology, in the depths of which modern biophysics was born.

Many physiological processes, including nervous activity, were tried to be explained on the basis of physical laws. Unlike similar attempts by predecessors, such explanations were largely confirmed experimentally. Hermann Helmholtz measured the speed of propagation of a nerve impulse. Emile Dubois-Reymond studied the bioelectrogenesis of almost all organs and tissues of the body. Ernst Weber explained some properties of hemodynamics based on physical laws. Outstanding discoveries have been made in the field of biophysics of the senses - just mention the Weber-Fechner law.

At the same time, the 19th century. determined a very characteristic trend in the subsequent development of biophysics. One of the first scientists to notice and approve this trend was Ivan Mikhailovich Sechenov, the father of Russian physiology.

With no less reason, he can be called the founder of Russian biophysics. He used the methods of mathematics and physical chemistry to study respiration and established quantitative patterns of dissolution of gases in biological fluids. In the works of I.M. Sechenov traces the most promising path of development of physiology and biophysics, associated primarily with physical chemistry. In his doctoral dissertation (1860) I.M. Sechenov stated: "A physiologist is a physical chemist who deals with the phenomena of an animal organism."

However, only in the 20th century. biophysics became an independent science. From then on, she began to study fundamental problems of biology: heredity and variability, ontogenesis and phylogeny, metabolism and bioenergetics.

Most researchers (biophysicists) of the 17th–19th centuries. considered a living organism as a physical system, and the main method of such study of biological phenomena was the search for external analogies. Note that even now a similar technique is used in biophysics, not without success. For example, muscle contraction can be modeled by the inverse piezoelectric effect, the amoeboid movement of cells by the movement of a mercury drop in an acid solution, the conduction of a nerve impulse by the migration of a scratch along an iron wire treated with nitric acid (Lilli's model), etc.

The cognitive value of such models is quite limited. Often, when modeling the same biological phenomenon, they replace one another following the emergence of new technical devices. For example, reflex activity was considered in the time of R. Descartes by analogy with the work of a steam engine, at the beginning of the last century - a telephone exchange, now - an electronic computer. However, similar (phenomenological) models are also needed.

They make it possible to clarify some details of phenomena already understood in principle, and to create bionic systems that use the laws of biological organization to build complex technical devices, such as robots. And yet, this useful area of physical modeling is not the main one in solving fundamental biophysical problems.

The main goal of biophysical research is to elucidate the intimate (internal) mechanisms of biological processes, and not to consider external analogies. It is generally accepted that living organisms are complex physicochemical systems.

Therefore, not physical, but physicochemical modeling turned out to be the most fruitful. It led to the creation of the ion theory of excitation, the discovery of the nature of bioelectrogenesis, the elucidation of the properties of biological membranes, etc. The achievements of biophysics in recent years have been especially significant along this path.

Essentially, modern biophysics is physical chemistry and chemical physics of biological systems. This is the leading direction in the work of the world's two largest institutes of biophysics of the Russian Academy of Sciences, which are located in the city of Pushchino near Moscow.

Many research institutions of the Academy of Sciences, the Academy of Medical Sciences, and the Russian Ministry of Health are now working on the problems of biophysics. Among them are the Institutes of Physical Chemistry and Chemical Physics of the Russian Academy of Sciences, the Institute of Biophysics of the Russian Ministry of Health. University departments of biological physics are also involved in the development of biophysics in our country.

Biophysics is a borderline field of knowledge, and the boundaries between it and a number of other biological sciences are rather arbitrary. When drawing these boundaries, they proceed from the very definition of the subject of biophysics - biophysical includes studies that reveal the physical, as well as physicochemical mechanisms of biological processes.

In biophysical research, the basic principle of experimental study of nature is applied - a quantitative analysis of the body's reactions to certain stimuli with the construction of functional dependencies between them. Life processes receive a strict interpretation in the form of quantitative patterns, which are an abstract form of expressing the functional dependence of the reaction on the stimulus.

Physiology has been studying the functions of the body since time immemorial. At different times, the content of physiology changed. Now she considers a function as a form of activity with a certain final result, the manifestation of which is physiological properties (Shidlovsky, 1981). Their internal mechanisms cannot be penetrated using traditional physiological approaches to studying function. These mechanisms, since they are of a physical and chemical nature, are studied by biophysics and biochemistry.

The difference between the tasks of biophysics and physiology in the study of body functions can be illustrated with the following example. When studying biopotentials, a biophysicist is interested, first of all, in the mechanism of the occurrence of electromagnetic processes in living tissues, the physicochemical basis of this phenomenon, and its energy supply, while for a physiologist biopotentials are indicators of the vital activity of the organism and serve as a quantitative characteristic of the most important physiological properties (primarily excitability).

Thus, using an electrocardiogram, a physiologist judges the properties of the heart muscle (automaticity, excitability, conductivity). He is less interested in the physicochemical nature of electrogenesis in the myocardium; this constitutes the main task of the biophysical study of electrical processes in the heart.

Biochemistry, like biophysics, also seeks to penetrate into the mechanisms of physiological phenomena, but studies their chemical nature. The difficulties in distinguishing between biophysical and biochemical research are understandable, but it must be done. "There is no doubt," said academician G.M. Frank (1974) - that any manifestations of life and living organisms in general are ultimately "chemical machines." However, despite the primacy of chemistry, chemical language and chemical concepts are insufficient to reveal the material essence of life phenomena.

This primarily relates to the paths of energy transformation, the nature of interaction forces and various physical processes, such as, for example, the generation of electrical potentials, the occurrence of mechanical energy, control and regulation mechanisms."

Biophysical methods are created on the basis of physical and physicochemical methods of studying nature. They must combine difficult to compatible properties: high sensitivity and greater accuracy. This condition is met, first of all, by the achievements of modern electronics. The use of optical methods is very fruitful. Various spectroscopy methods are widely used, including radio spectroscopy (electronic paramagnetic resonance (EPR) and nuclear magnetic resonance (NMR) methods). Radioisotope techniques have long come into use.

Teaching the Biophysics course in medical universities involves several critical aspects to ensure that medical students gain a robust understanding of the principles and applications of biophysics in healthcare. Below are the key aspects to consider:

1. Curriculum Design

- **Integration with Medical Subjects:** The biophysics curriculum should align with other medical courses such as physiology, anatomy, and pathology to provide a cohesive learning experience.

- **Core Topics:** Include fundamental biophysics topics like cellular biophysics, biomechanics, medical imaging techniques, molecular biophysics, and bioinformatics.

- **Elective Modules:** Offer specialized topics such as neurobiophysics, cardiovascular biophysics, and biophysical methods in diagnostics and therapy.

2. Interdisciplinary Approach

- **Collaboration with Other Departments:** Encourage interdisciplinary projects and research collaborations with departments like engineering, computer science, and chemistry.

- **Holistic Understanding:** Promote the integration of physical principles with biological systems to enhance problem-solving skills relevant to medical practice.

3. Practical Applications and Laboratory Work

- **Hands-On Experiments:** Incorporate laboratory sessions where students can engage in experiments related to medical imaging (e.g., MRI, CT scans), spectroscopy, and biomechanics.

- **Clinical Relevance:** Use case studies and real-world medical scenarios to demonstrate the application of biophysical principles in diagnostics and treatment.

4. Teaching Methods and Pedagogy

- **Active Learning:** Utilize interactive teaching methods such as problem-based learning, flipped classrooms, and collaborative group projects to enhance student engagement.

- **Use of Simulations and Modeling:** Implement computer simulations and biophysical modeling tools to help students visualize complex biological processes.

5. Assessment and Evaluation

- **Diverse Assessment Tools:** Employ a mix of assessments including quizzes, lab reports, presentations, and practical exams to evaluate both theoretical knowledge and practical skills.

- **Continuous Feedback:** Provide regular feedback to help students understand their progress and areas needing improvement.

6. Use of Technology and Resources

- **Modern Educational Tools:** Leverage online platforms, virtual labs, and biophysical software to enrich the learning experience.

- **Access to Research Materials:** Ensure students have access to the latest research papers, journals, and online databases in biophysics and medical sciences.

7. Faculty Development and Expertise

- **Qualified Instructors:** Ensure that faculty members possess both academic qualifications and practical experience in biophysics and its medical applications.

- **Ongoing Training:** Provide opportunities for faculty to engage in professional development and stay updated with advancements in biophysics and medical technology.

8. Student Engagement and Motivation

- **Relevance to Medical Careers:** Highlight the importance of biophysics in various medical specialties to motivate students by showing the direct impact on their future careers.

- **Research Opportunities:** Encourage student participation in biophysics research projects, internships, and seminars to foster a deeper interest and understanding.

9. Relevance to Clinical Practice

- **Translational Biophysics:** Emphasize how biophysical research translates into clinical applications, such as developing new diagnostic tools and treatment methods.

- **Ethical Considerations:** Discuss the ethical implications of biophysical technologies in medicine to prepare students for responsible professional practice.

10. Continuous Improvement and Feedback

- **Curriculum Review:** Regularly update the biophysics curriculum based on feedback from students, faculty, and industry trends to ensure its relevance and effectiveness.

- **Student Feedback Mechanisms:** Implement systems for collecting and analyzing student feedback to make informed improvements in teaching strategies and course content.

Below is the translated table outlining the key aspects of teaching the Biophysics course in medical universities, along with explanatory notes:

Aspect	Description	Practical Strategies
Curriculum Design	Integration of the Biophysics course with other medical subjects and coverage of essential topics.	- Develop integrated curricula - Core topics: Cellular Biophysics, Biomechanics, Medical Imaging Techniques
Interdisciplinary Approach	Strengthening collaboration between Biophysics and other disciplines such as Engineering and Chemistry.	- Organize interdisciplinary projects - Establish research collaborations with other departments
Practical Applications and Laboratory Work	Providing students with opportunities to develop practical experience and laboratory skills.	- Laboratories for working with MRI and CT scanners - Practical sessions on Spectroscopy and Biomechanics
Teaching Methods and Pedagogy	Enhancing student engagement by employing interactive and active learning methods.	- Problem-Based Learning (PBL) - Flipped classrooms - Team projects
Assessment and Evaluation	Utilizing diverse methods to assess both theoretical knowledge and practical skills of students.	- Quizzes, laboratory reports, presentations - Practical examinations
Use of Technology and Resources	Enriching the learning process through the use of modern educational tools and resources.	- Online platforms and virtual laboratories - Biophysics software and modeling tools
Faculty Development	Enhancing the knowledge	- Professional development

and Expertise	and experience of instructors in Biophysics and its medical applications.	courses - Opportunities to participate in scientific research
Student Engagement and Motivation	Motivating students by emphasizing the importance of Biophysics in the medical field.	- Lectures on the role of Biophysics in medical professions - Research projects and internship opportunities
Relevance to Clinical Practice	Demonstrating the impact of Biophysical research on clinical applications.	- Teaching topics on translational Biophysics - Developing new methods in diagnostics and therapy
Continuous Improvement and Feedback	Regularly reviewing the course and considering student feedback to enhance its effectiveness.	- Continuously update the curriculum - Collect and analyze student feedback

Notes:

- **Curriculum Design:** The Biophysics course should encompass topics that are crucial for medical students, ensuring they acquire the knowledge and skills applicable in their professional activities.

- **Interdisciplinary Approach:** Enhancing connections between medicine and other sciences fosters comprehensive thinking skills in students.

- **Practical Applications:** It is essential to demonstrate how Biophysics principles are applied to solve real-life medical problems.

Conclusion. Improving the methodology of teaching biophysics in medical universities should be aimed at using modern pedagogical technologies, integration with other disciplines, the use of multimedia tools and simulators, as well as the development of skills in working with information and practice.

This approach will contribute to students' deeper understanding of the subject, the development of their professional competencies and readiness for successful professional activities.

By the nature of the objects of research, biophysics is a typical biological science. According to the methods of studying biological objects and analyzing research results, biophysics is a unique branch of physics (according to M.V. Volkenshtein, "biophysics is the physics of life phenomena"). She is at the forefront of those areas of biology that transform this ancient field of human knowledge from the humanities into an exact science. The introduction of physical principles of analysis of biological phenomena into medicine allows it to become not only an art, but also a science. This is the special role of biophysics among other medical theoretical disciplines.

Any research requires that recording instruments do not introduce distortions into the process being studied. For a biophysical experiment, compliance with this requirement is especially important. The famous Soviet biophysicist B.N. Tarusov believed that this requirement contained the most important feature of biophysical methods, distinguishing them from the use of similar methodological techniques in other areas of physics. This somewhat exaggerated formulation of the specifics of biophysical methods has certain grounds. It is difficult to compare any physical system with a living organism due to the latter's unusually high sensitivity to any influences on it. They do not simply disrupt the normal course of biological processes, but cause complex adaptive reactions that vary in different organs and under different conditions. The distortion of the meaning of true phenomena may turn out to be so significant that it becomes impossible to make corrections to artifacts (phenomena that are not characteristic

of the object under natural conditions and arise during its research), since correction methods used successfully in physics and technology are often fruitless in biophysics .

To better understand the areas of application of biophysical methods, let us consider the main directions of scientific research in biophysics. According to the decision of the International Association of General and Applied Biophysics, these include research at the molecular and cellular levels, as well as the biophysical study of sensory organs and complex systems.

List of literature used:

1. Рубин А. Б. Биофизика Архивная копия от 10 февраля 2008 на Wayback Machine (учебник) в 2-х т.т. — М., 2002. С. 9.
2. Proposed international standard nomenclature for fields of science and technology. Дата обращения: 26 июня 2022
3. Абдурахмонов Ш.И., Маматов Б.Ю. Опыт и работа организации симуляционного обучения врачей анестезиологов-реаниматологов в андижанский государственный медицинский институт // Экономика и социум. 2023. №2 (105). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-i-rabota-organizatsii-simulyatsionnogo-obucheniya-vrachey-anesteziologov-reanimatologov-v-andizhanskiy-gosudarstvennyy> (дата обращения: 26.09.2023).
4. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. - 2003.- № 2. - С. 58-64.
5. Хуторской А.В. Личностно-ориентированный подход к обучению. - М., 2006.
6. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного образования. - М., 2000.
7. Болотов В.А., Сериков В.В. "Компетентностная модель: от идеи к образовательной парадигме", Педагогика, 2003. №10
8. Ермаков Д. "Компетентность в решении проблем", Народное образование, 2005. №9
9. Дахин А.В. "Компетенция и компетентность", Народное образование, 2004. №4
10. Л.П.Алексеева, И.С. Шалыгина "Состояние и проблемы профессиональной компетентности

Tursunova Ozoda Faxritdinovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ONA TILI DARSLARIDA “PARONIMLAR O‘QUV LUG‘ATI”DAN FOYDALANISH METODLARI

Annotatsiya: Maqolada paronimlar o'quv lug'atining o'quv jarayonidagi ahamiyati va uni samarali qo'llash usullari haqida so'z boradi. Shuningdek, paronimlar yordamida o'quvchilarga til qoidalarini yaxshiroq o'zlashtirish, ma'no farqlarini aniqlash va nutqni to'g'ri ishlatish ko'nikmalarini rivojlantirishda darslarni qanday tashkil etish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Lug'atni o'qitishda interfaol metodlar va didaktik materiallar orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: paronimlar, o'quv lug'ati, ona tili, o'quv metodlari, didaktik materiallar, til o'rgatish, nutq, talaffuz, o'quvchilarning qiziqishi, interfaol metodlar.

Аннотация: В статье говорится о значении словаря паронимов в учебном процессе и методах его эффективного использования. Также с помощью паронимов учащимся даются рекомендации по организации уроков, чтобы лучше усвоить правила языка, выявить различия в значениях и развить навыки правильного использования речи. При обучении лексике также считается повышение интереса учащихся с помощью интерактивных методов и дидактических материалов.

Ключевые слова: паронимы, учебная лексика, родной язык, методика обучения, дидактические материалы, обучение языку, речь, произношение, интерес учащихся, интерактивные методы.

Annotation: The article talks about the importance of the dictionary of paronyms in the educational process and methods of its effective use. Also, with the help of paronyms, students are given recommendations on how to organize lessons in order to better understand the rules of the language, identify differences in meanings and develop skills in the correct use of speech. In teaching vocabulary, it is also considered to increase the interest of students through interactive methods and didactic materials.

Key words: paronyms, educational vocabulary, native language, teaching methods, didactic materials, language teaching, speech, pronunciation, student interest, interactive methods.

Kirish. Ona tili darslari o'quvchilarda tilni to'g'ri va samarali ishlatish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Til o'rgatish jarayonida o'quvchilar uchun ba'zi grammatik va leksik qiyinchiliklar yuzaga keladi, jumladan, talaffuzi o'xshash bo'lsada, ma'nosi turlicha bo'lgan paronimlar so'zlari bilan ishlash. Paronimlar, ya'ni talaffuzi va yozilishi bir-biriga o'xshash, ammo ma'nosi farq qiladigan so'zlar, o'quvchilar uchun murakkablik tug'diradi. Bu esa tilni to'g'ri va mazmunli ishlatish uchun muhim bir qadam bo'lib, o'quvchilarga ularni ajratib o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi. “Paronimlar o'quv lug'ati” ana shu muammoning yechimi sifatida ishlab chiqilgan bo'lib, ona tili darslarida uning samarali foydalanish metodlarini o'rganish, o'quvchilarga til o'rganishda yordam beradi. Maqolada paronimlar lug'atining ahamiyati, uning o'quv jarayonidagi roli va metodikasi yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Ona tili o'qitish metodikasi va paronimlar masalasi haqida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, asosan, tilshunoslik, pedagogika va didaktika sohalarida olib borilgan izlanishlarga asoslanadi. Paronimlar bilan bog'liq o'quv metodlari, tilni o'rganish jarayonida o'quvchilarni aniqlik va to'g'rilikka o'rgatishda muhim vosita sifatida ko'riladi.

1. Sh.R. Davlatov (2017) o'zining “Ona tili o'qitish metodikasi” nomli asarida til o'qitish jarayonida paronimlarni o'rganishning metodik ahamiyatini tushuntirgan. U paronimlar o'quvchilarga ko'pincha noto'g'ri ishlatilishi va ma'no xatoliklariga olib kelishini ta'kidlab, bunday xatoliklarning oldini olish uchun tegishli metodlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatgan.

Shu bilan birga, paronimlar lug'atining tuzilishi va uni o'qitishda samarali usullarni belgilashning ahamiyatini ta'kidlagan.

2. M. X. Murodov (2015) "Tilshunoslikka kirish" asarida paronimlar masalasiga alohida e'tibor qaratgan. U tilni to'g'ri o'rganish va o'rgatish jarayonida paronimlarning o'rni va roli haqida batafsil tahlil bergan. Murodov paronimlarni ajratish va ularning ma'nolarini tushunish orqali o'quvchilarni nutqiy savodxonlikka o'rgatish metodlarini ko'rsatgan.

3. N.G. Salimova (2020) "O'quv metodikasi va didaktik materiallar" nomli ilmiy ishida paronimlar lug'atining o'quv jarayonidagi ahamiyatini yoritgan. Salimova o'quvchilarni paronimlarni ajratib o'rganishga o'rgatishda interfaol metodlardan foydalanish zaruriyatini bildirgan. U paronimlar lug'atini didaktik materiallar sifatida qo'llashning samarali usullarini ko'rsatgan va o'quvchilarning tilshunoslik ko'nikmalarini rivojlantirishda bu metodlarni muvaffaqiyatli ishlatish mumkinligini ta'kidlagan.

4. S. N. Karimova (2018) "O'quv tilini o'rgatish metodikasi" asarida paronimlarning o'qitilishiga oid ilg'or metodlarni muhokama qilgan. Karimova, paronimlar o'quvchilarga o'rganishda qiyinchiliklar tug'dirishini tan olib, ularni muvaffaqiyatli o'rgatish uchun o'quv metodlarini chuqur o'rganish va maqsadga muvofiq ravishda tayyorlangan lug'at materiallaridan foydalanish zarurligini bildirgan.

5. A. Sh. Tursunova (2021) paronimlar o'quv lug'ati orqali o'qitish metodlarini yoritgan ilmiy maqolasida, lug'atlarni o'qitishda texnologik vositalar va interfaol dars metodlarini qo'llash imkoniyatlarini tahlil etgan. Tursunova, interfaol metodlar yordamida paronimlarni o'rgatishning samaradorligini isbotlagan va bunda o'quvchilarning qiziqishini oshirishga katta e'tibor qaratgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, paronimlar o'quv lug'atining metodik jihatlari til o'rgatish jarayonida o'quvchilarga nafaqat nutqiy, balki mantiqiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va didaktik materiallar yordamida paronimlar o'rganilishini samarali va qiziqarli qilish mumkin.

Metod va metodologiya. Ona tili darslarida "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish metodlari o'quvchilarga paronimlarni to'g'ri ajratish va ularning ma'no farqlarini tushunishda yordam beradi. Bunday metodlar, o'quvchilarni yanada samarali o'qitish va tilni to'g'ri ishlatish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu o'rinda, metod va metodologiyaning muhim roli mavjud.

Metodlar - o'quvchilarni maqsadga erishishga yo'naltiradigan usullar va vositalar yig'indisidir. Paronimlar o'quv lug'atini o'qitish jarayonida qo'llaniladigan metodlar turli pedagogik yondashuvlar va o'qitish texnikalariga asoslanadi. Quyidagi metodlar keng qo'llaniladi:

1. Tushuntirish metodlari: Paronimlarning ma'nolarini tushuntirish va ularning o'zaro farqlarini aniqlash uchun o'qituvchi har bir paronimni misollar bilan tushuntiradi. Masalan, "yurish" va "yurish" so'zlarining farqi, ularning ishlatilish kontekstlariga qarab tushuntiriladi.

2. Qiyoslash metodlari: Paronimlar o'rtasidagi farqlarni taqqoslash orqali o'quvchilarni ma'nolarni ajratishga o'rgatish. O'quvchilar bir-biriga o'xshash so'zlar o'rtasidagi farqlarni belgilash orqali lingvistik tafakkurini rivojlantiradi.

3. Interfaol metodlar: O'quvchilarni faol jalb qilish, guruh ishlari, "brainstorming" va boshqa interfaol metodlar yordamida paronimlarni o'rganish. Bu metodlar o'quvchilarning qiziqishini oshirish va o'rganish jarayonini qiziqarli qilishda muhimdir.

4. Didaktik materiallar bilan ishlash: Paronimlar o'quv lug'atini didaktik materiallar (rasmlar, taqqoslash kartalari, ko'rgazmali vositalar) yordamida o'rgatish. Bu o'quvchilarga vizual ravishda paronimlarni farqlashda yordam beradi.

5. Mashq va testlar: Paronimlar bo'yicha o'quvchilarni mustahkamlash uchun turli mashqlar va testlar o'tkazish. Bu metodlar, o'quvchilarga paronimlarni to'g'ri ishlatish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Metodologiya - o'qitish jarayonini rejalashtirish va tashkil etishda qo'llaniladigan ilmiy yondashuv va prinsiplar tizimidir. Paronimlar o'quv lug'atidan foydalanish metodologiyasi til o'qitish jarayonida metodlar va pedagogik vositalarni maqbul tanlashni, o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olishni va o'qitish samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Asosiy metodologik yondashuvlar quyidagicha:

1. Individual yondashuv: Har bir o'quvchining o'rganish uslubi, qobiliyatlari va darajasini hisobga olgan holda paronimlar o'quv lug'atini o'rgatish. Bu yondashuv orqali o'quvchilarning xatoliklarini minimallashtirish va o'rganishni shaxsiylashtirish mumkin.

2. Amaliy yondashuv: Paronimlar o'quv lug'atining o'rganilishi amaliy mashqlar va real hayotiy kontekstda amalga oshiriladi. Bu metodologiya o'quvchilarga paronimlarni faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliyotda qo'llash imkonini beradi.

3. Kognitiv yondashuv: Paronimlarni o'rganishda o'quvchilarning kognitiv (idrok) jarayonlarini rivojlantirishga e'tibor qaratish. O'quvchilar o'zlarining analitik fikrlash va tilshunoslik ko'nikmalarini rivojlantirishga undalanadi.

4. Didaktik konstruktivizm: O'quvchilarni paronimlarni o'rganish jarayonida faol ishtirokchiga aylantirish. Bu yondashuv o'quvchilarning o'rganish jarayoniga faol jalb bo'lishini, fikrlarni konstruktiv ravishda qurish va muhokama qilishni ta'minlaydi.

5. Differensial yondashuv: O'quvchilarning turli darajadagi bilim va ko'nikmalariga qarab, o'qitish jarayonini moslashtirish. Bu yondashuv orqali, har bir o'quvchi o'z imkoniyatlari darajasida paronimlarni o'rganadi.

Shu bilan birga, lingvistik didaktika va interfaol o'qitish metodikasi ham o'quv jarayonida muhim o'rin tutadi. Paronimlar o'quv lug'atidan foydalanish metodologiyasi, til o'rgatishdagi innovatsion yondashuvlarni qo'llashga, o'quvchilarni samarali o'rgatishga, ularning tilni tushunish va ishlatish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Paronimlar o'quv lug'atini ona tili darslarida qo'llash metodlari va metodologiyasi o'quvchilarga tilni o'rganish va samarali ishlatishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda muhim vosita bo'ladi.

Tadqiqot natijalari. Ona tili darslarida "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish metodlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar o'quvchilarning paronimlarni ajratish va to'g'ri ishlatishdagi qiyinchiliklarini kamaytirishda samarali natijalar berganini ko'rsatdi. Tadqiqotda o'quvchilarning tilni to'g'ri va aniq ishlatish ko'nikmalarini rivojlantirishda paronimlar o'quv lug'atining qo'llanilishi bir necha jihatdan muvaffaqiyatli bo'ldi. Tadqiqotning asosiy natijalari quyidagilardan iborat:

1. O'quvchilarning paronimlar haqida bilimi oshdi. Tadqiqotda ishtirok etgan o'quvchilarning paronimlar haqidagi bilimlari ancha yaxshilandi. "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish o'quvchilarga so'zlarning talaffuzi va ma'nosini aniq ajratishga yordam berdi. Dars davomida o'quvchilar, bir-biriga o'xshash bo'lgan so'zlarning ma'nolaridagi nozik farqlarni tushunishni o'rgandilar. Darslarda lug'atni qo'llash orqali o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishi ortdi.

2. O'quvchilarning nutqiy savodxonligi rivojlandi. Paronimlar o'quv lug'ati o'quvchilarga grammatik va semantik xatoliklarni aniqlashda yordam berdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, lug'at orqali o'rgatilgan paronimlar o'quvchilarning nutqidagi xatoliklarni sezilarli darajada kamaytirdi. O'quvchilar o'z nutqlarida, yozma va og'zaki ishlarida aniq, to'g'ri so'zlarni ishlatishni o'rgandilar. Bu esa umumiy nutqiy savodxonlikni oshirishga olib keldi.

3. Metodik yondashuvlarning samaradorligi. Tadqiqotda o'quv metodlarining samaradorligi tahlil qilindi. Interfaol metodlar, guruh ishlari va mashqlar yordamida o'quvchilarning paronimlarni ajratishdagi muvaffaqiyatlari sezilarli darajada oshdi. O'quvchilarning faol ishtiroki, jamoaviy ishlash va tajriba almashish orqali paronimlar bo'yicha bilimlari mustahkamlandi. Shuningdek, o'quvchilar o'rtasida kommunikativ ko'nikmalar ham rivojlandi, chunki ular bir-birlari bilan fikr almashar ekan, paronimlarning o'zaro farqlarini tushunishga harakat qilishdi.

4. O'qituvchilarning metodik malakasi oshdi. "Paronimlar o'quv lug'ati"ni o'qitishda foydalanish metodlari o'qituvchilarning pedagogik malakasini oshirishga yordam berdi. Tadqiqotda qatnashgan o'qituvchilar yangi metodik usullarni o'zlashtirishdi va darsda foydalanishning samarali usullarini amaliyotga tatbiq etdilar. O'qituvchilar paronimlar bilan ishlashda didaktik materiallar, masalan, taqqoslash kartalari, ko'rgazmali vositalar va mashqlarni qo'llashning ahamiyatini anglab yetishdi.

5. O'quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyati oshdi. Paronimlar o'quv lug'atidan foydalanish o'quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirdi. O'quvchilar darsdan tashqari paronimlar bo'yicha qo'shimcha materiallar o'rganishga, testlar va mashqlarni bajarishga ko'proq vaqt ajratdilar. Bu esa ularning bilimlarini mustahkamlashga yordam berdi va o'zlarini yanada ishonchli his qilishlarini ta'minladi.

6. Darslar samaradorligi oshdi. "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish darslarning samaradorligini oshirdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, lug'atni qo'llash o'quvchilarning diqqatini jamlashga yordam berdi va o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qildi. O'quvchilar lug'atdagi yangi so'zlar va ularning ma'nolarini o'rganish davomida tilni to'g'ri ishlatish ko'nikmalarini mustahkamladi.

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, paronimlar o'quv lug'ati ona tili darslarida samarali qo'llanilganida o'quvchilarning til o'rganish jarayoni sezilarli darajada yaxshilandi. O'quvchilarning nutqiy savodxonligi, so'zlarni to'g'ri ishlatish ko'nikmalari, va mustaqil ishlash qobiliyatlari oshdi. Shuningdek, o'qituvchilar uchun yangi metodik yondashuvlar va didaktik materiallar asosida darslarni yanada samarali tashkil etish imkoniyatlari yaratildi. Bu metodlarning davom ettirilgan tadqiqotlar va amaliyotda qo'llanilishi til o'qitishning sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Asosiy qism. Maktab o'quvchilari uchun "O'zbek tili paronimlarining izohli lug'ati"ni tuzish – davr talabi. Zero, ona tili o'quv predmetining Milliy o'quv dasturi ona tili ta'limi konsepsiyasini amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari til ta'limini yangilash asoslari qismida ta'kidlanganidek: "O'quv materiallarini nazariy hamda amaliy o'zlashtirishda yordam beradigan metodik ta'minot: yordamchi o'quv vositalari (lug'atlar, qomuslar, matnlar to'plami, multimedia, mobil ilovalar va h.) yaratiladi"[2].

Quyida keltiriladigan misollarimiz, amaliy xarakterdagi mulohazalarimiz bevosita ishimizning tajriba-sinov davrida foydalanilgan topshiriqlar tizimi, dars ishlanmalari, metodik tavsiyalar bilan bog'lanadi.

Ona tili o'quv predmeti Milliy o'quv dasturining "Ona tili fani bo'yicha umumiy o'rta ta'lim maktablari bitiruvchilariga qo'yiladigan talablar" qismida belgilangan –

og'zaki nutq malakasi bo'yicha: "o'zbek adabiy tili me'yorlariga amal qilgan holda turli nutqiy vaziyatlarda ravon so'zlay olish";

yoзма nutq malakasi bo'yicha: "o'z fikr va hissiyotlarini imlo, punktuatsion, uslubi qoidalarga rioya qilgan holda to'g'ri, izchil, ifodalash, shuningdek, ma'lumotni belgilangan hajm talabiga ko'ra yoza olish";

anglash malakasi bo'yicha: "matnda til qanday qo'llanganini, xususan, har bir so'z, so'z birikmasi va gap shaklining qanday ma'no tashiyotganini, nega aynan shu so'z, birikma yoki gap qo'llanganini, matn tuzilishi va uning tarkibiy qismlarini bog'lovchi vositalarning vazifasini tushuna olish";

tinglab tushunish malakasi bo'yicha: "monologik, dialogik nutq va suhbatda tomonlarning vazifasi, fikri va qarashlarini farqlay olish", shuningdek,

lingvistik malaka bo'yicha: leksikologik bilimlarda "omonim, paronimlarni farqlash, ularni nutqda to'g'ri qo'llay olish" talablari maktab ona tili darslarida "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish metodlarini taqozo etadi.

5-6-sinf ona tili mashg'ulotlarida "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish metodlari

Ona tili ta'limi har bir millatning taraqqiyot darajasini belgilab beruvchi muhim omil ekanligi sir emas, agar barcha sohada ilmiy renessansni amalga oshirmoqchi bo'lsak, buni maktabda ona tili ta'limini takomillashtirishdan boshlashimiz zarur.

1-topshiriq. Quyidagi gaplarni o'qing va nuqtalar o'rniga qavs ichida berilgan paronimik juftliklardan mosini tanlab ularni daftaringizga yozing.

Kampir pahlavonga aytgan gaplarini yomonlikka (yo'ymoq, yoymoq) kerak emasligini iltimos qilibdi. (Ertakdan)

Qishda butun (borlik, borliq) oppoq qorga belanganda ajib go'zallikka guvoh bo'lamiz.

Nomardvoy: "Malikaning bu shartini men bajardim" deya (da'vo, davo) qila boshlabdi. (Ertakdan)

Yolg'on aralashsa, do'stlikka (darz, dars) ketadi. Do'stlar o'rtasida ishonch yo'qoladi.

Yosh avlod, bilib qo'yki, seni (yolqin, yorqin) kelajak kutadi.

Jadvaldagi so'zlarning talaffuzi va ma'nosiga diqqat qiling. Ularning lug'aviy ma'nosini lug'at orqali izohlang.

So'zlarni ikki xil tushuntir!

1-ustun	2-ustun
xush	hush
xol	hol
xurma	hurma
shox	shoh
xatlab	hatlab
xam	ham
xosiyat	hosiyat

So'zlarni ma'nolariga ko'ra guruhlarga ajratishga oid biluv topshiriqlari o'quvchilar diqqatini so'z ma'nolariga tortishning faol metodi hisoblanadi. Ba'zan o'quvchiga paronim so'zlarni aralash tarzda taqdim etish va ularni qanday qilib ikki guruhga ajratib yozish mumkinligini aniqlash topshirig'ini berish ham mumkin [3].

Paronim so'zlarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olib, biluv topshiriqlarini tuzish va ta'limga tatbiq etish o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

7-8-sinf ona tili mashg'ulotlarida "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish metodlari

O'quvchilarda nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga tizimli, xususan, "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish metodlari orqali yondashish ham o'quvchida tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish ko'nikmalarini takomillashtirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

7-8-sinf ona tili mashg'ulotlarida "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanishni amalga oshirish uchun sinf o'quvchilarini kichik guruhlarga birlashtirish va darsni musobaqa tarzida tashkil etish ham yetarlicha samara beradi. Chunonchi,

1-topshiriq. Berilgan paronimik juftliklar asosida gaplar tuzing.

Otalik-otaliq, dafina-dafna, yod-yot, jazlik-jazliq, juda-judo, ijobiy-ijodiy, yo'ymoq-yoymoq, kavsh-kovsh

2-topshiriq. "Tutuq belgisini tushirib qoldirsak" o'yin-topshirig'ini bajaring. (Berilgan paronim so'zlar tarkibidan tutuq belgisini tushirib qoldiring va hosil bo'lgan so'z ma'nosini jadvalga joylashtiring.)

Paronim so'z	Paroni m so'z	
a'yon	ayon	
a'lam	alam	
da'vo	davo	
ba'd	bad	
za'far	zafar	
ma'tal	matal	

	sa'va	sava	
	tal'at	talat	

9-10-11-sinf ona tili mashg'ulotlarida "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish metodlari

9-10-11-sinf ona tili mashg'ulotlarida "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish metodlarini tanlashda ularning yosh xususiyatlari, mavzu mohiyati bilan quyi sinflarda tanishganliklari hamda ularning bitiruvchi sinf o'quvchisi ekanliklari ona tili o'qituvchisi tomonidan inobatga olinishi zarur.

Muhimi, ona tili mashg'ulotlarida "Paronimlar o'quv lug'ati" ustida ishlash o'quvchilarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, til sezgirligini tarbiyalashga xizmat qilmog'i lozim. Bu ona tili ta'limiga qo'yilgan ijtimoiy buyurtma talabidan kelib chiqadi [4].

Yurtimizda ona tili ta'limi kompetensiyaviy yondashuvga asoslanishini bilamiz. Umumiy o'rta ta'lim tizimidagi ona tili o'quv predmetiga doir o'quv materiallari mazmunini takomillashtirish, xususan, o'quvchilarda tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish kabi nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga tizimli yondashish bugungi kunda davlat siyosati darajasidagi dolzarb masalalardan biriga aylangan. Ona tili darslarida "Paronimlar o'quv lug'ati" ustida ishlash orqali o'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish mumkin. Zero, yur rahbarining: "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz"[1], deb ta'kidlari fikrimizni dalillaydi.

Ona tili ta'limi oldida mamlakatimiz yoshlarini, avvalo, fikrlaydigan, fikr mahsulini og'zaki/yozma shakllarda erkin hamda savodli bayon qila oladigan, har qanday mohiyatga kreativ yondasha oladigan etib tarbiyalashdek mas'uliyat turibdi. Shu ma'noda umumiy o'rta ta'lim tizimida nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga tizimli yondashish, xususan, o'quvchilarda tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish kabi nutqiy ko'nikmalarni odatga aylantirish uchun ona tili ta'limiga doir o'quv materiallarining metodik ta'minotini "Paronimlar o'quv lug'ati" ustida ishlash orqali ham takomillashtirish mumkin.

1-topshiriq. Savollarga og'zaki javob qaytaring. Topshiriqlarni yozma bajaring.

1. Nutqda paronimlikka yo'l qo'yish qanday xatoni yuzaga keltiradi?
2. Paronimlar orqali so'z o'yini qilish badiiy adabiyotning qaysi janrlariga tegishli?
3. Paronimlarning yuzaga kelish sabablarini sanay olasizmi?
4. Aziz va adiz so'zlarining o'zaro paronim ekanligini isbotlash uchun qaysi lug'atlarga murojaat etish o'rinli?
5. Mosini tanlang: *Kecha kechqurun binoyidek yurgan Muazzam opa tun yarmidan oqqanda oyoqlari zirqirab og'rib ketdi. Shu (alpoz, alfoz)da anchagacha uxlamay yotdi.* (R.Fayziy) Tanlovingiz sababi nima bilan bog'liq?
6. Siz ona tili darslarida qaysi lug'atlardan foydalanasiz?
7. Siz ona tili darslarida lug'atlardan foydalanish zarur deb hisoblaysizmi?
8. Siz nutqingizdagi paronimik xatolarni tuzatishga qanday harakat qilasiz?
9. "Nutq madaniyati va paronimlar" mavzusida bog'lanishli matn tuzing.
10. Quyidagi birliklar paronimmi: *so'nggi-so'ngi, ta'rif-tarif, shuvoq-suvoq, yostiqlik-bolish, bahor-ko'klam.*

2- topshiriq. Internet tizimidan tarkibida paronim so'zlar ishlatilgan o'zbek xalq maqollariga misollar toping.

Masalan, *Nomussiz yurmoqdan, nomusli o'lmoq afzal.* (Maqol)

Demak, maktab ona tili mashg'ulotlarida "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanishda «Nostandart topshiriqlarni bajaramiz», «Lug'at xazinasidan javohir teramiz», «Lug'at – xazina», «Lug'atdan tez va oson topamiz» kabi qator kichik metodlardan foydalanish mumkinki,

bularning barchasi o'quvchilarda til sezgirligini tarbiyalashga, tafakkur dunyosini kengaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ona tili o'quv mashg'ulotlari davomida "Paronimdan sinonimga", "Paronimlar orqali so'z o'yini", "Paronimlarsiz talaffuz va ma'no", "Paronimik juftliklar so'zlaganda" kabi turli o'yin topshiriqlardan ham foydalanish ahamiyatli [5].

Xulosa qilib aytganda, "Paronimlar o'quv lug'ati"dan foydalanish metodlari o'quvchilarning paronimlarni to'g'ri tushunishi va ularni samarali qo'llay olishiga yordam beradi. Bu metodlar nafaqat so'z boyligini oshirish, balki tilni to'g'ri va aniq ishlatish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Paronimlarni o'rgatishda metodik yondashuvlarning muvozanati o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. "Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz." –T.: O'zbekiston, 2016. –14-b.
2. Ona tili fani bo'yicha O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim milliy o'quv dasturlari. (Loyiha).– Toshkent: Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, 2021.–252 b.– 38-b.
3. Tursunova O.F. Paronimlik tushunchasiga doir mulohazalar, /Central Asian journal of academic research/,– 2024, pp. 19-22.
- 4.O.F. Tursunova On the use of study dictionaries in mother language lessons of general secondary schools / of creating the "annotated dictionary Евразийский журнал академических исследований, 3 (Part 2) -2023, pp. 14–19.
- 5.O.F. Tursunova Principles of paronyms" for secondary school students / Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture, 2/2 – 2022, pp. 216-223

QO'SHIMCHA CHET TILI O'RGANISH JARAYONIDA KOGNATALARNING IJOBIY TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqola uchtililikka bag'ishlangan bo'lib, qo'shimcha chet tili o'rganayotgan ko'ptillik yoshlar uchun so'z boyligini oshirishning innovatsion usuli sifatida kognatlar va unga oid xorijiy ilmiy izlanishlar tahlili yoritib berilgan. Globallashtirish jarayonida chet tili o'rganish masalasi, unga metodik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni takomillashtirish tobora dolzarb masala bo'lib borar ekan, kognatlar bilan ishlash, ularni anglash va to'g'ri foydalanish kabi fikr-mulohazalarning ham ko'ptillilikda o'rni beqiyos bo'lishiga qaramasdan, respublikamizda hali kognatlar va ularning pedagogik-metodik yechimlari haqidagi ilmiy izlanishlar soni juda kam. Shuni inobatga olgan holda, ushbu ilmiy maqolamizda, kognatlar haqida kengroq tushunchalar berilib, tillar doirasida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: T3, kognatlar, qo'shimcha chet tili o'rganish, so'z yodlash, uchtililik.

Аннотация: Данная статья посвящена трехязычие и освещена анализу когнатов и связанным с ними зарубежным научным исследованиям как инновационному методу увеличения словарного запаса для многоязычных молодежи, изучающей дополнительный иностранный язык. В процессе глобализации вопрос изучения иностранного языка, методических подходов к нему, совершенствования инновационных технологий становится все более актуальным, поэтому роль таких мнений, как работа с когнатами, их понимание и правильное использование, неопределима. в многоязычие, несмотря на его существование, количество научных исследований о родственных словах и их педагогических решениях в нашей республике пока очень мало. Учитывая это, в данной научной статье дается и анализируется более широкое понимание родственных слов в рамках языков.

Ключевые слова: родственные слова, дополнительное изучение иностранного языка, запоминание слов, трехязычие.

Annotation: This article is devoted to trilingualism, and the analysis of cognates and related foreign scientific research as an innovative method of increasing vocabulary for multilingual youth, learning an additional foreign language is highlighted. In the process of globalization, the issue of learning a foreign language, the improvement of methodological approaches and innovative technologies are becoming an increasingly urgent issue, it is necessary to work with cognates, understand them and implement correctly as they have an incomparable place in pluralism. However, the number of scientific researches about cognates and their pedagogical-methodical solutions is still very small in our republic. Taking this into account, in this scientific article, a broader understanding of cognates is given and analyzed within the framework of languages.

Key words: L3, cognates, additional foreign language learning, word memorization, trilingualism, tertiary language acquisition.

Kirish. Avvalambor shuni ta'kidlash joizki, ingliz tili hind-yevropa oilasining german guruhiga mansub til bo'lib, ushbu til AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Niderlandiya, Belgiya, Shveysariya, Shvetsiya, Lyuksemburg, Daniya, Norvegiya, Islandiya, Kanada, JAR, Yangi Zelandiya, Hindiston, Pokiston hududlarida keng tarqalgan va albatta tillararo ta'sirga egadir. Vikipediya ma'lumotiga ko'ra inglizcha so'zlarning deyarli 70% qismi lotin, italyan, fransuz, ispan va yana bir necha boshqa tillardan qabul qilingan.

Kognatlar (lot. Cognati. "qardosh", "qarindosh" – lingvistikada ikki mustaqil tillarda mavjud bo'lgan o'zakdosh so'zlardir. Aksariyat kognatlarda kelib chiqish til oilasi bir bo'lgan tillarda mavjud bo'lib, bunday so'zlarning hattoki talaffuz tuzilishlari ham bir xil bo'ladi (masalan o'zbek va qirg'iz yoki rus va ukrain tillari shular jumlasidandir). Ammo, shunday kognatlar ham borki ular asosan ikki til ajdod vakillarining tarixiy aloqalari natijasida yuzaga

keladi (masala hind tilidagi ko'plab inglizcha so'zlar). Shu sababli kognatlar bilan asosan qiyosiy tilshunoslikda o'rganilib, etimologik va semantik jihatdan tahlil qilinishi dolzarb masalalardan biridir.

Asosiy qism. Kognatlar – “bir tildagi so'z shakli va ma'nosi jihatidan boshqa tildagi so'zga ikkala til ham o'zaro bog'liqligi sababli o'xshash bo'lgan so'zlardir”[1] Kognatlar (cognates) fonologik hamda orfografik shaklni baham ko'rishlari mumkin va ular har doim ham tarjimada ekvivalent bo'lmasa ham, odatda semantik jihatdan bog'liqdir (Hall, 2002). Rodriguez (2001)ning fikriga ko'ra esa kognatlar quyidagicha turlarga ajraladi: a) fonologik jihatdan o'xshash va orfografik jihatdan bir xil (dental-dental) so'zlarni o'z ichiga olgan turli xil turdosh so'zlar; b) fonologik jihatdan o'xshash, lekin orfografik jihatdan farqli (velocity-velocidad); d) so'z turkumlari fonologik va orfografik jihatdan o'xshash, lekin ma'no jihatdan bog'liq bo'lmagan so'z turkumlari (masalan, “embarazada” ispanchada homilador lekin ingliz tilida “embarrassed” uyatli degan ma'noni anglatadi). Ikki tilda so'zlovchilar o'zaro bog'liq bo'lmagan tarjima juftliklariga qaraganda fonologik va orfografik jihatdan o'xshash bo'lgan kognatlarni manfaatliroq deb bilishadi (de Groot & Nas, 1991). Bundan tashqari, chet tilidan behabar insonlardan notanish tildagi so'zlarni tarjima qilishni so'rashganda, qardosh juftliklarning ma'nosini to'g'ri taxmin qilish ehtimoli ko'proq uchragan (Friel & Kennison, 2001; Kroll & Styuart, 1994).

Ikki tillilarning qo'shimcha til o'zlashtirishi yuzasidan izlanishlarda kognatlarga alohida to'xtalish tillararo oxshashliklarni yoritish jihatidan juda qiziq masaladir. Birinchidan, kognatlarni o'rganish jarayoni boshqa so'zlarni o'rganishdan farq qilishi mumkin, chunki o'quvchilar boshqa tildagi so'zlarni o'rganishni osonlashtirish uchun bevosita bir tildagi o'z bilimlariga tayanishi mumkin. Bundan tashqari, ta'lim muassasalarida lug'at testlarida kognatlarning mavjudligi ikki tillilar uchun test topshiriqlarining qiyinligiga ijobiy ta'sir qilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ingliz tilini ikkinchi chet til sifatida o'rganayotgan kattalar asta-sekin o'zlarining ikkinchi tillaridagi so'zlarni birinchi tillaridagi so'z boyliklarini to'g'ridan-to'g'ri ikkala tildagi so'zlar va tushunchalarga bog'lash orqali oshirib boradilar (Kroll & de Groot, 1997). Kroll va Tokowicz, 2005). Ushbu model uchinchi tilni o'rganishida qo'llanilganda, talabalar ingliz tilida *crocodile* kabi yangi so'zni eshitganida, ular kontseptsiyaga bevosita kirishdan ko'ra til tajribasida mavjud nemischa *Krokodil* tushunchasi orqali eslab qolishi katta ehtimoldir. Ingliz tilini bilish orqali. Vositachilik kontseptsiyasi modelida taklif qilingan narsa shundan iboratki, o'quvchilar asta-sekin o'zlarining birinchi tillari orqali lug'atga kirishdan ikkala tilda ham o'z tushunchalariga to'g'ridan-to'g'ri kirishga o'tishadi. Qayta ko'rib chiqilgan ierarxik modelda Kroll va Styuart (1994) taklif qilishlaricha, lug'atlaridan so'z tarjimasini topib, uning qanday kontekstlarga xosligini tahlil qilib, gap tarkibida joylashuvini o'rganish orqali so'zlarni yod olishdan ko'ra, bilingual shaxslarning turli tillardagi kognatlarni bog'lay olish qobiliyati yangi so'zlarni nafaqat ekvivalent sifatida oson eslab qolish balki oldindan tahmin ham qila olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Bilamizki, kognatlar tabiiy ravishda bir til oilasiga mansub qardosh tillar uchun ayniqsa xosdir. Lekin, bu turdagi so'zlar tarixan bir biriga bog'liq bo'lmagan tillarda ham uchrashi mumkin. Bu holatda esa ushbu turdagi so'zlar ikki til mamlakatlar o'rtasidagi yaqin aloqalar (masalan Hatta va Ogawa, 1983 bo'yicha inglizcha “ice cream” so'zi “アイスクリーム” shundayligicha talaffuz qilinadigan o'zlashgan so'zdir), yoki shunchaki kashfiyot yoki mahsulot nomlari ommalashuvi (masalan, internet, filter, valleybol, gamburger) orqali globallashib ulgurgan “o'zlashgan so'zlar” shular jumlasidandir. Shunday ekan, kognatlar turli yoshdagi til o'rganuvchilarni o'zlariga ma'lum tildagi lug'atlarga murojaat qilish orqali so'z boyligini oshirishga va ko'proq kognatlar mavjud holatda hatto o'rganilayotgan tilni tushunishga boshlang'ich pog'ona bo'la oladi.

Ayni shu masalaga bag'ishlangan tadqiqot ishlari ham kam emas albatta. Rabinovich, Tsvetkov va Winter (2018) til o'rganuvchilarning rejalashtirilmagan nutqini tahlil qilar ekan, lingvistik praduksiya kognatlarning ta'siriga alohida to'xtalib o'tadilar. Undagi natijalarga

ko'ra, o'rganilayotgan axborot turidan qat'iy nazar keng tartibda o'quv jarayonini yo'naltiruvchi va muvozanatga soluvchi miyadagi mavjud mexanizm hisoblangan umumiy qobiliyatlar (bu o'rinda miyada bevosita yuzaga keluvchi yangi ma'lumot yoki so'zlarni assotsiatsiya qilish instinkti) ayniqsa, o'qish malakasi uchun eng to'g'ri prognozdir. Casaponsa (2015) leksik vazifalarda kognatlarning ta'siri mavjudligiga qaratilgan ANOVAda kognat so'zlar kognat bo'lmagan so'zlarga qaraganda eng tez tanib olinadigan va aniqlik darajasiga ko'ra ko'proq mos keluvchi ekvivalentlar deb ko'rsatilgan. Sheng (2016) ta'kidiga ko'ra esa Ispan-Ingliz bilingvlari asosan kognatlarga aloqador so'zlarni yaxshiroq tushunishadi. Chen (2012) so'zlashuv tili ispancha va xitoy tili bo'lgan ingliz tili o'rganuvchilari o'rtasida lug'at yodlash turlarini ko'rib chiqdi va asosan ispan tili vakillarining ingliz kognatlari tehnikasidan unumli foydalanishini alohida ta'kidlaydi.

Shuningdek, kognat ustunligi tadqiqi yuzasidan Kelley&Kohnert (2012) tomonidan ekspressiv lug'at (og'zaki nutqda ko'p ishlatiladigan) va reseptiv lug'at (tushinilishi oson so'zlar)ga bo'lish orqali ingliz tili o'rganayotgan ispan tili vakillari o'rtasida tajriba o'tkazilgan. Tadqiqotda 30 nafar ingliz tilini ikkinchi chet tili sifatida o'rganuvchilar qatnashib, ispan tiliga tarjima qilingan lug'at testlari yuzasidan savollar berilgan. Natijada esa ko'plab qatnashchilar kognatlarning tarjimalarini aniqroq topishgani ingliz tili o'rganayotgan yoshlar uchun kognatlarning ijobiy ta'siri anchagina balandligini isbotlagan.

Azeib (2021) ham 31 nafar Jordan Universitetida Fransuz tili mutaxassisligida ta'lim olayotgan talabalar bilan izlanish olib borgan. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Iordaniyalik talabalarining ingliz tilidan fransuz tiliga tarjima qilish jarayonida kognatlarning ahamiyatini aniqlashga qaratilgan bo'lib, bunda to'g'ri tarjimani aniqlash topshirig'i tuzilib talabalarga taqdim qilingan. Ushbu tadqiqot natijasi ham ko'plab talabalarga ingliz tilidagi bazaviy bilimi bilan bir qatorda, ularning fransuz tilini tushunishlariga turtki sifatida mavjud kognatlarning foydasi ko'proq bo'lgani o'z isbotini topgan.

Muhokama. Demak, kognatlarning yangi til o'rganuvchilarga ijobiy ta'siri va samaradorligi bir necha ilmiy izlanishlarda va tajribalarda o'z isbotini topgan ekan, ikkinchi chet tili o'qitishning kognatlar yordamida o'rganilishi yuzasidan yangicha yondashuvlar yaratishni taqozo etadi. Bu albattaki, ayniqsa ingliz tili bilan ko'proq kognatlar ulushiga ega qo'shimcha chet tillar o'rganishda kamroq ter to'kib ko'proq o'rganishga keng imkoniyat yaratishi tabiiy holdir.

Shuningdek, o'quv jarayonlarida kognatlarga asosiy lug'at kategoriyasi sifatida yondashish orqali chet tili o'rganuvchilari tezda o'z lug'atlarini rivojlantiradilar, bu esa ularning o'rganish jarayonini osonlashtiradi. Bundan tashqari, kognatlarning ta'siri qo'shimcha tillarni ko'proq o'rganish xohishini oshiradigan vosita ham bo'lishi mumkin. Yuqoridagi kabi tadqiqotlar tahlillari ham shuni ko'rsatadiki, yangi chet tilini muvaffaqiyatli o'rganayotganlar va ona tili (yoki eski til tajribasi) bilan o'rganilayotgan tilda o'xshash terminlarning mavjudligi o'rtasida bog'liqlik bor.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, til o'rganish va kognatlar masalasi o'rtasida e'tiborga molik bog'liqliklar mavjud. Kognatlarning til o'rganishga ta'sirini tushunish esa to'g'ri o'qitish muhitini yaratishda katta ahamiyat kasb etib, o'quv jarayonini rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi. Ko'plab talabalar yangi til o'rganishda qiyinchilikka duch kelar ekan, samarali yordam beradigan bir qancha yondashuvlarni darsga tadbiiq qilish mumkin. O'quvchilarning yangi tilga moslashishida yaxshi ta'sir ko'rsatadigan va aniq natija beradigan usullardan biri albatta ularni o'zlari osonroq qabul qiladigan va bog'lab tushuna oladigan so'zlar bilan ta'minlashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedova, M. T. (2016). Pedagogik kompetentlik. Nizomiy nomidagi TDPU
2. Ismoilova, S. (2023). Chet tili o'rganishda komunikativ hamda interferentiv kompetensiyalarning ahamiyati. *Interpretation and researches*, 1(14).

3. Ismoilova, S. X. (2023). Qo'shimcha chet tili o'rganish jarayonida eski tajribalarga tayanishning interferentiv kompetentlikni shakillantirishdagi ahamiyati. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (10), 770-777.
4. J.Jalolov Chet tili o'qitish metodikasi. "O'qituvchi", Toshkent 2012.
5. Wrembel, M. 2010. L2-accented speech in L3 production. International Journal of Multilingualism.

Bobomurodova Guzal Olim qizi,

*Assistant at the Department of Social Sciences,
Bukhara State Medical Institute named after Abu Ali Ibn Sina*

FROM THE HISTORY OF PSYCHOLINGUISTICS

Abstract: *This paper reviews the historical trajectory of psycholinguistics, highlighting foundational theories, influential figures, and major discoveries that have shaped the field's current landscape.*

Key words: *Psycholinguistics, language acquisition, cognitive psychology, language processing, brain mechanisms, speech production, language comprehension, neuroscience, cognitive science, historical development, language development.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются исторические основы психолингвистики, освещаются основополагающие теории, влиятельные фигуры и основные открытия, которые сформировали нынешний содержание этой области.*

Ключевые слова: *психолингвистика, овладение языком, когнитивная психология, обработка речи, механизмы мозга, производство речи, понимание языка, нейробиология, когнитивная наука, историческое развитие, развитие языка.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada psixolingvistikaning tarixiy asoslari ko'rib chiqiladi, bu sohaning hozirgi manzarasini shakllantirgan muhim nazariyalar, nufuzli shaxslar va yirik kashfiyotlar mazmun mohiyati yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *psixolingvistika, tilni o'zlashtirish, kognitiv psixologiya, nutqni qayta ishlash, miya mexanizmlari, nutq ishlab chiqarish, tilni tushunish, nevrologiya, kognitiv fan, tarixiy rivojlanish, til rivojlanishi.*

Introduction. Psycholinguistics is the interdisciplinary study of the relationship between language and the mind, examining how humans produce, comprehend, and acquire language. This field combines principles from psychology, linguistics, cognitive science, and neuroscience to understand how language is processed in the brain. The history of psycholinguistics is marked by significant theoretical and methodological shifts that have shaped our understanding of language as both a cognitive and social phenomenon.

The roots of psycholinguistics can be traced back to the 19th century when early thinkers like Wilhelm Wundt and William James made initial attempts to understand the mental processes behind language use. Wundt, for instance, viewed language as a window into cognitive processes, emphasizing the role of consciousness in linguistic activities. This early foundation laid the groundwork for psycholinguistic inquiry but remained largely speculative due to the limited experimental methods of the time.

The early 20th century witnessed the rise of behaviorism, which emphasized observable behavior rather than mental processes, and this had a significant impact on language studies. However, the shift towards cognitive psychology in the mid-20th century, prompted by advances in computing and linguistic theory, allowed for a more nuanced understanding of language as a mental phenomenon. Noam Chomsky's theories on Universal Grammar revolutionized the field, positing that humans are born with an innate capacity for language acquisition, fundamentally reshaping the study of psycholinguistics.

Today, psycholinguistics continues to evolve, with researchers employing cutting-edge technologies and interdisciplinary approaches to answer fundamental questions about how the brain processes language, how language develops, and how it interacts with other cognitive functions. The history of psycholinguistics not only reflects the growth of scientific understanding but also mirrors the broader developments in psychology, linguistics, and neuroscience.

Review of Literature. The history of psycholinguistics is deeply intertwined with the evolution of both linguistics and psychology, as well as the development of experimental methods and technology. Over the past century, psycholinguistics has emerged as a major

interdisciplinary field, investigating how language is produced, comprehended, and acquired by the human mind. This review traces key theoretical developments, milestones in experimental methodology, and notable contributions to the field.

Early Theoretical Foundations (Pre-20th Century). The origins of psycholinguistics can be traced back to early psychological theorists like Wilhelm Wundt and William James. Wundt, often considered one of the founders of experimental psychology, proposed that language was a key area for studying the connection between the mind and behavior. In his *Principles of Physiological Psychology* (1874), Wundt discussed language as a psychological phenomenon, exploring the relationship between inner mental states and the outer manifestation of language. He believed that linguistic production was linked to the organization of thought, and his work laid the foundation for future psycholinguistic inquiry, though limited by the technology and methods available at the time.

Behaviorism and Early 20th Century Linguistic Theories. In the early 20th century, behaviorism, led by figures such as B.F. Skinner, dominated psychological theory. Skinner's *Verbal Behavior* (1957) proposed that language acquisition and use could be explained solely through reinforcement and environmental stimuli. Skinner's behaviorist perspective was challenged by Noam Chomsky, whose critiques of behaviorist language theories in his famous *Review of B.F. Skinner's Verbal Behavior* (1959) revolutionized the field.

Cognitive Revolution and the Emergence of Psycholinguistics (1950s–1970s). The cognitive revolution of the 1950s and 1960s, spurred by advances in information processing theories and computer science, had a profound impact on psycholinguistics. Cognitive psychology began to replace behaviorism, emphasizing internal mental states and processes.

Jean Piaget and Lev Vygotsky also made significant contributions to the study of language acquisition, though from different theoretical perspectives. Piaget emphasized the interaction between cognitive development and language, while Vygotsky highlighted the social aspects of language acquisition, introducing the concept of the "zone of proximal development" and the role of social interaction in learning language.

During this period, researchers such as George Miller, Noam Chomsky, and Eric Lenneberg contributed to a burgeoning field of cognitive science that intersected with psycholinguistics. Miller's work on short-term memory and chunking (1956) emphasized the cognitive constraints involved in language processing, while Lenneberg's theory of biologically programmed language acquisition (1967) suggested that there is a critical period during which language must be acquired for full cognitive development [1-4].

Advancements in Experimental Methods and the Brain (1980s–1990s). The 1980s and 1990s saw an explosion of interest in understanding the neural mechanisms of language processing, owing to advances in brain imaging and neuropsychology.

Research on language disorders, such as aphasia, further contributed to the understanding of how the brain processes language. The work of Broca and Wernicke in the late 19th century had identified areas of the brain responsible for speech production and comprehension. In the 20th century, these early findings were expanded through neuroimaging techniques, providing more precise knowledge of the brain's involvement in various linguistic tasks.

Method and Methodology. The study of psycholinguistics has evolved alongside advancements in psychological theory, linguistic theory, and experimental technology. Over time, the methods and methodologies used to investigate how language is processed, produced, and acquired have become increasingly sophisticated. These approaches can be broadly categorized into experimental methods, neurocognitive techniques, and computational models, all of which have contributed to our current understanding of the relationship between language and the mind.

The methods and methodologies of psycholinguistics have evolved significantly over the course of its history. From the early introspective approaches to behaviorist experiments and the cognitive revolution's use of reaction time studies, psycholinguistics has continued to adapt and innovate. Modern neuroimaging and computational techniques allow researchers to probe deeper

into the neural and computational processes involved in language. The interdisciplinary nature of the field ensures that psycholinguistics will continue to grow and develop with the integration of cognitive science, neuroscience, linguistics, and artificial intelligence.

Research results. Psycholinguistics is the study of the relationship between language and the mind, examining how people produce, comprehend, and acquire language. Research into the history of psycholinguistics covers its development as a scientific discipline and how it has evolved from early theories to modern approaches. Here's an overview of key points from the history of psycholinguistics:

1. Early Foundations (Pre-20th Century)

- Philosophical roots: The field of psycholinguistics has its origins in ancient philosophy, where thinkers like Plato and Aristotle explored the connection between thought and language.
- Renaissance and Enlightenment: In the 17th and 18th centuries, scholars such as René Descartes and John Locke discussed ideas related to the mental representation of language. Locke's work on the "tabula rasa" theory, where the mind is seen as a blank slate shaped by experience, laid groundwork for later cognitive theories in psycholinguistics.

2. 19th Century: The Rise of Psychology and Linguistics

- The emergence of scientific psychology in the 19th century, especially through the work of Wilhelm Wundt, was pivotal. Wundt is often considered the father of experimental psychology and his *Völkerpsychologie* (folk psychology) laid the groundwork for studying the social and mental aspects of language.
- Charles Darwin's theory of evolution and the study of human behavior helped spark interest in how language might have evolved as a cognitive process.

3. Early 20th Century: The Birth of Modern Psycholinguistics

- Behaviorism: At the beginning of the 20th century, behaviorist psychologists such as B.F. Skinner and John B. Watson dominated the study of psychology. Skinner's 1957 book *Verbal Behavior* proposed that language acquisition is learned through reinforcement. However, his behaviorist view was later challenged by the cognitive revolution.
- Noam Chomsky: Chomsky's work in the 1950s, particularly his critique of behaviorism and his theory of universal grammar, revolutionized psycholinguistics. He argued that language acquisition is not solely based on environmental reinforcement but is innate, with humans possessing an inborn ability to acquire language.

◦ Chomsky's transformational-generative grammar emphasized how deep structures of language exist universally across cultures, influencing studies of language production and comprehension.

4. Cognitive Revolution (1950s–1970s)

- Cognitive psychology emerged, focusing on how people process information, including linguistic information. Research during this period, influenced by Chomsky, turned attention to mental processes involved in producing and understanding language.
- Jean Piaget and Lev Vygotsky made significant contributions. Piaget's theories on cognitive development addressed how language and thought interact, while Vygotsky emphasized the role of social interaction and cultural context in language development.

5. 1960s–1980s: Growth of Psycholinguistics as a Field

- Language processing models: In this period, psycholinguists focused on the processes involved in language comprehension and production. Researchers like William Levelt and Herbert Clark developed models of how people produce speech, incorporating the stages of conceptualization, formulation, and articulation.
- Dual-route models for reading, developed by scholars like Coltheart and Forster, looked at how words are processed through phonological and orthographic routes.
- Theories of language acquisition also flourished, especially nativist theories inspired by Chomsky, alongside interactionist theories that emphasized the role of social interaction, advocated by scholars like Jerome Bruner and Lev Vygotsky.

6. Late 20th Century to Present: Contemporary Approaches

- Cognitive neuroscience: With advances in brain imaging technologies (e.g., fMRI and ERP), psycholinguistics has become increasingly interdisciplinary, blending cognitive psychology with neuroscience. Studies have shown how different areas of the brain are involved in various linguistic tasks such as syntax, semantics, and phonology.

- Connectionist models: In contrast to Chomskyan nativism, connectionist models emphasize the role of experience and learning in language processing, proposing that language skills are the result of the interaction of networks of simple processing units.

- Language disorders: Much modern psycholinguistic research focuses on language disorders, such as aphasia (language impairment due to brain injury) and dyslexia, to understand the neurological and cognitive processes underlying normal language use.

7. Modern Research Trends

- Research continues to explore bilingualism and how the brain handles multiple languages. Psycholinguists study how bilingual individuals process language differently, focusing on cognitive benefits and the neural mechanisms behind this.

- Pragmatics and discourse analysis have become important fields within psycholinguistics, exploring how people use language in context, taking into account factors like intonation, contextual cues, and social norms.

The history of psycholinguistics is marked by the convergence of multiple disciplines, including linguistics, psychology, neuroscience, and cognitive science. The field continues to evolve, driven by advances in technology and a deeper understanding of the mind's workings. Early behaviorist approaches gave way to more complex models involving innate cognitive structures, and now the field continues to benefit from interdisciplinary research. The study of how language functions in the brain, as well as how it develops, is an ongoing area of research.

Main part. Psycholinguistics originated in the middle of the 20th century. It was first discussed as an independent science in 1953 at the International Seminar on Interdisciplinary Relations (Bloomington, USA), held under the patronage of famous American scientists – psychologist Charles Osgood and anthropologist, ethnographer Thomas Sibeok. The term "psycholinguistics" was first used in an article by the American psychologist N. Pronko.

Meanwhile, psycholinguistic ideas arose long before 1953. It can be said that the forerunner of psycholinguistics was the creator of scientific linguistics – Wilhelm von Humboldt. It is to him that the idea of speech activity and the understanding of language as a link between society and man belongs. Humboldt wrote that language is a part of culture. In his opinion, language is the main activity not only of the human spirit, but also of the national spirit. Humboldt's concept of "national spirit" includes the mental makeup of the people, their way of thinking, philosophy, science, arts and literature. He believed that the "spirit of the people" and language are so closely related to each other that if one exists, the other can be deduced from it [7-9].

An important point of Humboldt's theory is that he considers language to be an "intermediate world" that lies between the people and the objective world around them: "Each language describes a circle around the people to whom it belongs, from which one can leave only if one enters another circle." According to Humboldt, man finds himself completely subordinated to language in his perception of the world. Humboldt believed that language is both a sign and a reflection. Language defines thinking, transforms the world around us into ideas, and "verbalizes" them.

Defining language as a condition of communication, Humboldt argued that "no one understands words completely in the same sense, and small 7 shades of meanings shimmer throughout the entire space of the language, like ripples on water when a stone falls. Therefore, mutual understanding between the speakers at the same time is a misunderstanding, and agreement in thoughts and feelings, and at the same time disagreement."

Student of Wilhelm von Humboldt G. Steintal, unlike his teacher, who considered language in its dialectic – both as a process and as a given, and as part of human mental activity, and as a social phenomenon - understood language only as a process. G. Steintal wrote about

language: "It is not a resting entity, but an ongoing activit. Language is something that exists like gunpowder, but the process is like an explosion." G. Steinthal considered language exclusively as an individual psychological education. The mechanism of individual speech activity Steinthal understood as follows: "We must clearly distinguish three points that act in speaking: organic mechanics, psychic mechanics and the conceptual or ideological content to be expressed. The purpose of speech is to represent and display the content with the help of mental and organic mechanics." For G. Steinthal, the term "conceptual content" is the content of individual consciousness, revealed through introspection. In the concept of the psychology of peoples, or folk psychology, put forward by G. Steinthal considers the psychology of peoples as "explanatory" for history and other sciences about man and his spiritual activity [10-13].

These studies made possible the emergence of ethnolinguistics in the 20th century. G. Steinthal argued that word and concept, sentence and judgment, grammatical categories and logical categories are not and cannot be identical. He defended the position of different types of thinking, each of which has its own logic.

Another follower of Wilhelm von Humboldt is the Russian linguist Alexander Afanasievich Potebnya. According to Potebna, the speech act is an exclusively mental phenomenon, but the language, the word, introduces a cultural, social principle into this act. The field of language is far from the same as the field of thought: "Language objectifies thought. Thought is idealized through the word and freed from the influence of direct sensory perceptions. Language is also a condition for the progress of peoples, which is why it is the organ of thought of an individual."

The so-called young grammatical trend in the linguistics of the XIX century (G. Paul, K. Brugman) considered language not as a process or a set of processes, but as a system of "mental images" or associations. G. Paul wrote: "The psychic takes place in a single soul, according to the general laws of individual psychology," and since language is a mental phenomenon, "all linguistic creativity is always individual," and individual psychology is a "law-setting" science for linguistics. Moreover, "the mental side of speech activity, like everything else mental, can be known only directly, through self-observation" [14-19].

According to G. Paul, all linguistic means are stored in the sphere of the unconscious in the form of a complex mental formation consisting of a variety of concatenations of representations. This makes it possible for what was already in it to reappear in consciousness, and hence the possibility of understanding or pronouncing what was previously understood or pronounced. From this it follows, in his opinion, that "every grammatical category arises on the basis of a psychological one."

The great linguist I.A. took a completely opposite position. Baudouin de Courtenay, for whom language (in a broad sense) was both "a certain complex of well-known components and categories that exist only in abstracto" and "an incessantly repetitive process based on the sociable nature of a person and his need to communicate his thoughts to other people."

The founder of linguistics of the 20th century, Ferdinand de Saussure, clearly distinguished language itself as an abstract supra-individual system, language ability as a function of an individual (he combined both of these categories in the concept of language, or speech activity) and speech (parole) – an individual act that implements language ability through language as a social system.

To the concept of F. de Saussure is close to the concept of Lev Valerianovich Shcherba, who introduced the concept of the "psychophysiological speech organization of an individual", which "together with the speech activity caused by it is a social product". This "speech activity" is the "processes of speaking and understanding." Finally, L.V. Shcherba speaks about the "language system", emphasizing that it is "a kind of social value, something unified and binding for all members of a given social group, an objective given in the conditions of life of this group." It was L.V. Shcherba's views that had the strongest impact on the emergence of the domestic trend of psycholinguistics [20-22].

An important trend in world psychology at the beginning of the 20th century was associated with the so-called behavioral ("behavioral") psychology. Its most prominent representative are the works of Leonard Bloomfield. For Bloomfield, language is a simple quantitative addition to other stimuli, linguistic forms simply provide subtle, specific and subtle coordination than other means, but it does not differ qualitatively from other stimuli and is only "a form of behavior through which an individual adapts to a social environment."

Thus, all the above theories allow us to conclude that: language is the activity of the human spirit; the language reflects the culture of the people; language includes a mental component; language is a condition of thought; language is a condition of communication; language regulates human activity.

In the history of psycholinguistics, there are at least three directions: associative, transformationist and speech-based psycholinguistics. The founder of associative psycholinguistics is Ch. Osgood. Transformational psycholinguistics was created by the Miller-Chomsky School. The formation of speech activity psycholinguistics is L.S. Vygotsky. These theories will be discussed in more detail in subsequent lectures [23-25].

Conclusions. The history of psycholinguistics reflects the dynamic and evolving nature of the field, which has continually integrated insights from psychology, linguistics, neuroscience, and cognitive science. The key developments and contributions over the past century have shaped our understanding of how humans process, produce, and acquire language. The following conclusions summarize the major takeaways from the historical development of psycholinguistics:

1. From Speculation to Empirical Research. Initially, psycholinguistic theory was grounded in philosophical speculation, with thinkers like Wilhelm Wundt exploring the relationship between language and thought. However, as the field progressed, there was a clear shift toward empirical, experimental methods. The cognitive revolution, particularly during the mid-20th century, led to the use of rigorous, scientific approaches like reaction time studies, sentence processing tasks, and neuroimaging techniques. This transition marked a shift from speculative inquiry to evidence-based research, contributing to the field's development as a solid scientific discipline.

2. Theoretical Shifts in Language Acquisition. The history of psycholinguistics has seen significant shifts in the understanding of language acquisition. Behaviorist theories, exemplified by B.F. Skinner, emphasized the role of external reinforcement in language learning, while Noam Chomsky's critique highlighted the limitations of this view. Chomsky's theory of Universal Grammar, which posited an innate linguistic capacity, revolutionized the field and paved the way for a deeper focus on the internal cognitive mechanisms that govern language acquisition. This paradigm shift was further enriched by insights from Jean Piaget and Lev Vygotsky, who highlighted the role of cognitive development and social interaction in language learning, respectively [26-29].

3. Integration of Cognitive and Neuroscientific Approaches. The integration of neuroscience and cognitive psychology has been one of the most transformative developments in psycholinguistics. The ability to observe language processing in the brain through fMRI, EEG, and other neuroimaging techniques has provided invaluable insights into the neural correlates of language. The discovery of key areas such as Broca's area and Wernicke's area, linked to speech production and comprehension, has established the brain's role in linguistic tasks as a core area of research. This neural perspective has allowed for a more comprehensive understanding of the complex, interdependent relationship between language and cognition.

4. Emergence of Computational Models. The development of computational models has brought a new dimension to psycholinguistics. Models such as connectionist networks and bayesian inference systems have allowed researchers to simulate language processing in the brain, offering new explanations for how language is produced and comprehended. These computational tools have also enhanced the development of Natural Language Processing

(NLP), enabling applications like speech recognition, machine translation, and virtual assistants, which draw directly from psycholinguistic theories [30-35].

5. Focus on Bilingualism and Cross-Cultural Studies. Recent research in psycholinguistics has shifted toward exploring bilingualism and language processing across cultures. Studies on how bilingual individuals manage two or more languages have provided important insights into cognitive flexibility, executive control, and the brain's plasticity. Additionally, research has shown that the social and cultural context of language plays a significant role in shaping language use and acquisition. This interdisciplinary focus underscores the importance of social interaction and cultural influence on linguistic development.

6. Continued Growth and Interdisciplinary Nature. Psycholinguistics has evolved into a highly interdisciplinary field, drawing not only from psychology and linguistics but also from neuroscience, artificial intelligence, and education. This broad interdisciplinary nature ensures that the field will continue to evolve with advancements in technology and theory. For example, the rise of artificial intelligence and machine learning has led to a closer relationship between psycholinguistics and fields such as cognitive computing and robotics, providing new opportunities for research and practical applications.

7. Practical Implications and Technological Applications. The progress in psycholinguistic research has significant real-world implications, particularly in the fields of education, speech therapy, and technology. Understanding how language is processed in the brain has improved language teaching methods and therapies for language disorders like aphasia. Moreover, the integration of psycholinguistic findings into natural language processing (NLP) and speech recognition systems has transformed industries such as healthcare, customer service, and artificial intelligence, demonstrating the practical applications of psycholinguistic research.

The history of psycholinguistics has evolved from theoretical musings to a robust scientific discipline that has bridged gaps between cognition, neuroscience, linguistics, and technology. The field's growth can be attributed to groundbreaking research in areas like language acquisition, cognitive processing, and the neural basis of language. As psycholinguistics continues to intersect with other scientific domains, it promises to yield even deeper insights into the complexities of human language and its role in cognitive functioning. The field is poised to continue advancing, with new methods, theories, and applications emerging as our understanding of language processing and the brain deepens.

List of literature used:

1. Bobomurodova, G. (2023). Theoretical framework for the development of motivation for learning in turkmen and russian students. *Science and innovation*, 2(B10), 478-482.
2. Бобомуродова, Г. (2023). Эмпатия как фактор социальных предубеждений у студентов. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(9), 179-182.
3. Бобомуродова, Г. О. (2024). Modern science and research. *modern science*, 2181, 3906.
4. Bobomurodova, G. O. (2024). Psycholinguistics and personal value orientations. *Modern Science and Research*, 3(6).
5. Бобомуродова, Г. О. (2024). Когнитивная Лингвистика Антропоцентрическая Ориентация И Понимание. *Modern Science And Research*, 3(6).
6. Бобомуродова, Г. О. (2024). КОНЦЕПЦИИ ТЕКСТА И ДИСКУРСА ОТНОШЕНИЕ. *Modern Science and Research*, 3(6).
7. Hakimovich, T. M. (2024). Xizmat Ko'rsatish Sohasida Aholi Bandligini Oshirishning Nazariy-Metodologik Asoslari. *Miasto Przyszłości*, 54, 987-995.
8. Toshov, M. (2024). Iqdisodiy nochor korxonalarni moliyaviy soglomlashtirishning moliya-kredit mexanizmlarini takomillashtirish. *Modern Science and Research*, 3(6).
9. Khakimovich, T. M. (2024). Financial and support of small businesses by commercial banks of the republic of uzbekistan. *Gospodarka i Innowacje.*, 51, 237-242.
10. Hakimovich, T. M. (2024). Personalni Rag'batlantirish. *Miasto Przyszłości*, 53, 524-531.

- 11.Hakimovich, T. M. (2024). Zamonaviy boshqaruv va raqamlashtirish.
- 12.Nafisa, R. (2024). Formation of a Strategy for Sustainable Development of the National Economy. *Miasto Przyszłości*, 54, 764-771.
- 13.Rakhmonkulova, N. (2024). Prospects for the Development of the Economy of Uzbekistan. *journal of intellectual property and human rights*, 3(10), 37-44.
- 14.Hakimovich, T. M. (2024). Xodimlarni boshqarishda kpi samaradorligi tahlili. *Gospodarka i Innowacje.*, 46, 270-273.
- 15.Toshov, M. (2024). Strategic management of higher education. *Modern Science and Research*, 3(2), 461-468.
- 16.Toshov, M. (2024). Personnel management system. *Modern Science and Research*, 3(2), 603-608.
- 17.Hakimovich, T. M. (2024). Korporativ korxonalarda ish o'rinlarini yaratish va bandlikni ta'minlashning samarali usullari.
- 18.Toshov, M. (2023). HR Boshqarmasida kpi tizimi. *Modern Science and Research*, 2(12), 470-476.
- 19.Toshov, M. (2024). Modern management and digitalization. *Modern Science and Research*, 3(5), 728-734.
- 20.Hakimovich, T. M. (2024). The system of key performance indicators as a tool improvements management of the organization. *Gospodarka i Innowacje.*, 47, 353-358.
- 21.Hakimovich, T. M. (2023). Iqtisodiyotda menejmentning ahamiyati. *Gospodarka i Innowacje.*, 41, 84-87.
- 22.Hakimovich, T. M. (2023). Ta'lim tizimi boshqaruvida pedagogik tahlil. *Gospodarka i Innowacje.*, 42, 415-420.
- 23.Mirzabek, T. (2023). Marketing Kommunikasialari Tizimida Og'r Muloqotlar Xususiyatlari. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(14), 388-391.
- 24.Toshov, M. (2023). Personnel management and their evaluation in management. *Modern Science and Research*, 2(10), 535-541.
- 25.Hakimovich, T. M. (2024). Iqdisodiy Nochor Korxonalarni Moliyaviy Soglomlashtirishning Moliya-Kredit Mexanizmlarini Takomillashtirish.
- 26.Hakimovich, T. M. (2024). Mintaqalarda tadbirkorlik faoliyati rivojlanishiga investitsiya jalb qilish.
- 27.Hakimovich, T. M. (2024). Zamonaviy menejment yondashuvlari asosida xalq ta'limi tizimini boshqarishni takomillashtirish.
- 28.Hakimovich, T. M. (2023). Boshqaruvchilarning samaradorlikka erishishdagi professionalligi. *Gospodarka i Innowacje.*, 42, 421-425.
- 29.Hakimovich, T. M. (2024). Xizmat ko'rsatish sohasi rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va tamoyillari. *Gospodarka i Innowacje.*, 48, 341-347.
- 30.Toshov, M. (2024). Effective methods of creating jobs and providing employment in corporate enterprises. *Modern Science and Research*, 3(6), 710-715.
- 31.Toshov, M. (2024). Attracting investment to the development of business activities in the regions. *Modern Science and Research*, 3(6), 696-702.

Gafurova Moxira Yunusovna,
Buxoro davlat universiteti
Sport faoliyati kafedrası o'qituvchisi

ADAPTIV JISMONIY TARBIYA BO'YICHA MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Annotatsiya: Mazkur maqolada nogironligi yoki sog'lig'i cheklangan shaxslar uchun moslashtirilgan jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etish usullari va ularning samaradorligi o'rganilgan. Mavjud metodik yondashuvlar va ularni amaliyotda qo'llash natijalari tahlil qilingan. Shuningdek, adaptiv jismoniy tarbiya dasturlarining ijtimoiy va sog'lomlashtiruvchi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: adaptiv jismoniy tarbiya, nogironligi bo'lgan shaxslar, sog'lig'i cheklangan shaxslar, reabilitatsiya, inklyuziv ta'lim, jismoniy mashg'ulotlar, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация: В статье рассмотрены методы организации занятий по адаптивной физической культуре для лиц с инвалидностью или ограниченными возможностями здоровья, а также их эффективность. Проведен анализ существующих методических подходов и их применения на практике. Подчеркивается социальное и оздоровительное значение программ адаптивной физической культуры.

Ключевые слова: адаптивная физическая культура, лица с инвалидностью, лица с ограниченными возможностями здоровья, реабилитация, инклюзивное образование, физические упражнения, социальная адаптация.

Annotation: This article examines methods for organizing adaptive physical education activities for individuals with disabilities or health limitations, along with their effectiveness. The analysis of existing methodological approaches and their practical application is presented. The article highlights the social and rehabilitative significance of adaptive physical education programs.

Key words: adaptive physical education, persons with disabilities, individuals with health limitations, rehabilitation, inclusive education, physical activities, social adaptation.

Kirish. Hozirgi vaqtda adaptiv jismoniy tarbiya va adaptiv sportning ahamiyati keng miqyosda e'tirof etilmoqda. Bu faqatgina jismoniy tarbiya va sport sohasidagi mutaxassislar tomonidan emas, balki ta'lim sohasi vakillari va ijtimoiy muammolarni hal etishga mas'ul bo'lgan boshqa mutaxassislar tomonidan ham tan olinmoqda. Chunki adaptiv jismoniy tarbiya nogironligi yoki sog'lig'i cheklangan shaxslarning nafaqat sog'lig'ini tiklash, balki ularni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilish, ijtimoiy aloqalarini kengaytirish va ularning hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Nogironlarni jismoniy tarbiya va sport vositalari orqali reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish jarayonlari ijtimoiy hayotning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonlar nafaqat sog'lik bilan bog'liq muammolarni hal qilishga, balki shaxsiy rivojlanish, o'z-o'zini anglash va jamiyatda munosib o'rin egallashga yordam beradi. Shu ma'noda, nogironlikka ega bo'lgan shaxslar uchun jismoniy tarbiya va sport vositalaridan foydalanish, ularga mos sharoit yaratish va ushbu faoliyatga qiziqish uyg'otish eng muhim vazifalardan biridir. Shuningdek, jismoniy mashqlar va sport faqat reabilitatsiya vositasi sifatida emas, balki shaxsiy rivojlanish, mustaqillikni shakllantirish va turli sohalarda muvaffaqiyatga erishish vositasi sifatida ham qaralishi kerak. Sharoitlarning yaratilishi, maxsus jihozlangan sport maydonlari, malakali trener va o'qituvchilarni tayyorlash, shuningdek, jismoniy tarbiya bilan muntazam shug'ullanishning ahamiyati to'g'risida ijtimoiy ongning oshirish bu yo'nalishda muhim ahamiyatga ega. Natijada, jismoniy tarbiya va sport vositalaridan foydalanish, nogironlikka ega shaxslar uchun nafaqat jismoniy salomatlikni mustahkamlash, balki ularning ijtimoiy aloqalarini kengaytirish, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va to'laqonli hayotga kirib borish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Bu esa jamiyatning har bir a'zosi uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashga bo'lgan intilishlarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Adaptiv jismoniy madaniyat umumiy jismoniy madaniyat sohasi bo'lib, uning asosiy maqsadi sog'lig'ida barqaror buzilishlar mavjud bo'lgan insonning hayotiy qobiliyatlarini imkon qadar rivojlantirishdan iborat. Bu uning jismoniy-harakat faoliyati va ma'naviy kuchlarini optimal rejimda faoliyat ko'rsatishini ta'minlash orqali amalga oshiriladi.

Adaptiv jismoniy tarbiya - bu sog'lig'i cheklangan shaxslarning hayotga, maishiy va mehnat faoliyatiga tayyorgarlik ehtiyojlarini qondiradigan, shuningdek, adaptiv jismoniy madaniyatga nisbatan ijobiy va faol munosabatni shakllantiradigan adaptiv jismoniy madaniyat turi hisoblanadi.

Adaptiv jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida maxsus bilimlar, hayotiy va kasbiy zarur bo'lgan harakat ko'nikma va malakalari shakllantiriladi, asosiy jismoniy va ruhiy sifatlar rivojlantiriladi, turli a'zolar va tizimlarning funksional imkoniyatlari oshiriladi, shuningdek, mavjud jismoniy-harakat xususiyatlari saqlanadi va yangi sifatlarda rivojlantiriladi.

Adaptiv jismoniy tarbiyadan asosiy maqsad mashg'ulot ishtirokchilarida o'z kuchlariga nisbatan ongli munosabat, ularga bo'lgan qat'iy ishonch, jasur va qat'iyatli harakatlarga tayyorlikni shakllantirishdir. Shuningdek, to'laqonli faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan jismoniy yuklamalarni yengib o'tish, muntazam jismoniy mashg'ulotlarga bo'lgan ehtiyoj va sog'lom turmush tarziga rioya qilish odatlarini rivojlantirishdan iborat.

Adaptiv jismoniy reabilitatsiya - bu sog'lig'ida buzilishlar mavjud bo'lgan nogiron shaxslarning davolanish va vaqtinchalik yo'qotilgan funksiyalarni tiklash ehtiyojlarini qondiradigan adaptiv jismoniy tarbiya turi hisoblanadi. Bu nogironlikka sabab bo'lgan asosiy kasallik tufayli uzoq muddat yoki butunlay yo'qotilgan funksiyalardan tashqari boshqa funksiyalarni qayta tiklashga qaratilgan.

«Adaptiv jismoniy tarbiya» fanini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari hamda uni o'zlashtirish tartibi tibbiy-ijtimoiy ekspertiza yoki psixologik-pedagogik komissiyasi tavsiyalariga muvofiq amalga oshiriladi. Bu jarayonda sog'liqni saqlash va adaptiv jismoniy tarbiya tamoyillariga asoslaniladi, xususan:

- Insonning shaxsiy holatiga moslashtirilgan individual mashg'ulotlar;
- Bir xil patologiyasi (masalan, ko'rish, eshitish, aqliy rivojlanish yoki tayanch-harakat apparati bilan bog'liq muammolar) bo'lgan shaxslar bilan guruhli mashg'ulotlar;
- Turli patologiyalarga ega shaxslardan tashkil topgan guruhli mashg'ulotlar;
- Sog'lom tengdoshlar bilan birgalikda integratsiya qilingan mashg'ulotlar.

Fizik cheklovlar darajasiga bog'liq ravishda mashg'ulotlar quyidagi turlarda o'tkazilishi mumkin:

1. Qat'iy qoidalarga moslashtirilgan yoki soddalashtirilgan futbol, basketbol, badminton, voleybol kabi o'yinlar ko'rinishidagi faol mashg'ulotlar.
2. Intellektual va stol o'yinlari bo'yicha mashg'ulotlar.
3. Tabiiy sharoitlarda piyoda sayohatlar, yurish, mashqlarni miqdorini va kuchini belgilash orqali bajariladigan mashg'ulotlar.
4. Musobaqa va tanlovlarda hakam sifatida qatnashish.
5. Sog'lom turmush tarziga bag'ishlangan ma'ruzalar o'tkazish.

Fizik mashqlar nafaqat jismonan, balki ruhan rivojlanishga yordam beradi. Ular yoshlarning diqqatini jamlash, xotira, nutq va his-tuyg'ularini rivojlantiradi. Mashqlar shaxsni shakllantirishda, xohish-irodasi, xarakter va hulq-atvorini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Fizik mashqlarning tasniflanishi:

Fizik mashqlarning yagona tasnifi mavjud emas. Bir mashq turli xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin va har xil guruhlariga kirishi mumkin. Eng keng tarqalgan tasniflar:

1. Maqsad yo'nalishiga ko'ra: umumiy rivojlantiruvchi, sport, rekreatsion, davolovchi, profilaktika, korreksion, kasbiy tayyorlovchi mashqlar.
2. Jismoniy sifatlarni rivojlantirishga ta'siriga ko'ra: kuch, tezlik, chidamlilik, egiluvchanlik.
3. Mushak guruhlariga ta'siriga qarab: bo'yin, orqa, qo'l-oyoq, yuz mushaklari.

4. Harakatlarni muvofiqlashtirish yo'nalishiga ko'ra: muvozanatni saqlash, fazoda moslashish.

5. Biomexanik tuzilishiga qarab: tsikli (yugurish, yurish, suzish), atsiklli (trenajyordagi mashqlar), aralash (o'yinlar).

6. Intensivlik darajasiga ko'ra: yurak urishi tezligiga bog'liq holda.

7. Turli nozologik guruhlariga mos sport mashqlari: ko'rish, eshitish, intellektual yoki harakat funksiyalari uchun maxsus mashqlar.

8. Davolovchi ta'sirga qarab: suyak-bo'g'imlar funktsiyasini tiklash, nafas olish va qon aylanish tizimini rag'batlantirish.

9. Boshlang'ich holatiga qarab: yotgan, o'tirgan, turgan holda bajariladigan mashqlar.

10. Mustaqil bajarish darajasiga qarab: yordamsiz, qo'llab-quvvatlash yoki maxsus uskunalar bilan bajariladigan mashqlar.

11. Fanlararo integratsiyaga ko'ra: musiqa, xoreografiya, rolly harakatlar (masalan, ertak yoki drama terapiyasi).

Bu yo'nalishdagi mashg'ulotlar nogironlikka ega shaxslarni jamiyatga moslashtirish, ularning ijtimoiy faolligini oshirish hamda sog'lom turmush tarzini ta'minlashga qaratilgan.

Adaptiv jismoniy madaniyat metodlari. Metod – bu maqsadga erishish usulidir. U har doim predmet mazmuniga ega bo'lib, maqsadli pedagogik faoliyat jarayonida belgilangan natijaga erishish yo'li sifatida qo'llaniladi. Metodika – bu adaptiv jismoniy madaniyatning korreksion, salomatlikni tiklash, ta'lim va boshqa vazifalarni hal qilishga qaratilgan metodlar va usullar to'plamidir. Adaptiv jismoniy madaniyatda eng keng tarqalgan metodlar guruhlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

bilimlarni shakllantirish metodlari;

harakatlarni o'rgatish metodlari;

jismoniy sifatlar va qobiliyatlarni rivojlantirish metodlari;

shaxsni tarbiyalash metodlari;

o'qituvchi va ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sir metodlari.

Pedagogik usullarni tanlash va o'quvchilarga individual yondashuvni amalga oshirish, o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu jarayon, o'quvchilarning turli xususiyatlarini, ularning ehtiyojlarini va imkoniyatlarini inobatga olishni talab etadi. Masalan, asosiy nuqsonning tuzilishi va og'irligi, qo'shimcha yoki ikkilamchi buzilishlar mavjudligi yoki yo'qligi, yosh va jismoniy rivojlanish darajasi, ruhiy holat, sezgi tizimlarining holati, harakat va qo'llab-quvvatlash organlarining saqlanishi yoki shikastlanishi, intellektual imkoniyatlar, o'rganish qobiliyati, tibbiy ko'rsatmalar va taqiqlar kabi faktorlar hisobga olinishi kerak. Har bir o'quvchining individual xususiyatlariga asoslanib tanlangan metodik yondashuv, o'quvchilarga o'z potentsiallarini to'liq amalga oshirishga yordam beradi va muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshiradi.

Bilimlarni shakllantirish metodlari ko'plab turli usullarni o'z ichiga oladi. Ushbu metodlar, o'quvchilarga axborotni qanday qabul qilishlariga va qaysi sezgilar orqali yaxshiroq anglashlariga asoslanadi. Metodlar ikki asosiy guruhga bo'linadi: so'z metodlari (nutq ta'siri orqali axborot) va ko'rish metodlari (perseptiv ta'sir orqali axborot).

1. **So'z metodlari** axborotning og'zaki tarzda uzatilishini o'z ichiga oladi. Bu usulda pedagog so'z orqali o'quvchilarga ma'lumot beradi. Eng keng tarqalgan metodlar:

o Tushuntirish, tavsiflash va ko'rsatish.

o Fikr bildirish, aniqlash, eslatma berish, og'zaki baholash va tahlil qilish.

o Muomala qilish, maslahat berish, suhbatlashish va dialoglar orqali o'qitish.

o Shuningdek, so'zli qo'llab-quvvatlash, ta'limdagi qiyinchiliklarni yengish va samarali muloqot uchun pedagogning ko'rsatmalaridan foydalanish.

So'z metodlarida shuningdek, nutqsiz metodlar ham muhim o'rin tutadi, ayniqsa eshitish imkoniyati bo'lmagan shaxslar uchun. Bu metodda o'quvchilarga mimika, plastika, artikulyatsiya, jestlar va daktilya nutqi orqali axborot yetkaziladi. Nutqsiz usullar eshitish

qobiliyati cheklanganlar uchun juda foydalidir, chunki ular ko'rish va sezish organlarini faollashtiradi.

2. **Ko'rish metodlari** esa axborotni sezgi organlari orqali qabul qilishga asoslanadi. Bu metodlarda ko'proq sezgi, harakat va fazoviy tasavvurlarni shakllantirishga qaratilgan usullar qo'llaniladi. Masalan:

- Ko'rish, eshitish, sezish, kinestetik (harakat bilan bog'liq), vestibulyar (boshqarish va muvozanat) va harorat tahlil qilish orqali axborot qabul qilish.
- Harakatning sensor-perseptiv tasvirini yaratish uchun turli vositalardan foydalanish.
- Ko'ruvchanligi past yoki eshitish qobiliyati yo'q bo'lgan shaxslar uchun ko'rgazmali metodlar sezgi organlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi, shu bilan birga nutq orqali ham qo'llab-quvvatlanadi.

Harakatlar to'g'risidagi tasavvurlarni shakllantirish uchun ko'plab vositalar va metodlar mavjud. Bu vositalar o'quvchilarning harakatlarni aniq va to'liq tushunishlari uchun turli xil sezgilarga tayanadi:

- Harakatlanuvchi bo'g'imlarga ega bo'lgan tana maketlari: Bu vosita o'quvchilarga harakatlarning anatomiya va tuzilishini o'rganishda yordam beradi.
- Riliefli tasvirlar va magnitli materiallar: O'quvchilarga tana bo'laklarining fazodagi pozitsiyalarini tushunishga yordam beradi.
- Turli teksturaga ega inventar: To'plar, silliq va shoxli yuzalar, plastik va metall materiallar, shuningdek, turli ranglar, og'irliklar va hiddagi o'zgartirishlar orqali o'quvchilarga harakatni sezish va farqlash imkonini beradi.
- Ovozli signalizatsiyalar: Ovozli yozuv apparatlari, ovozli metronomlar, ovozli to'plar va cherkovchalar fazoviy yo'naltirishni va harakatlarni boshqarish uchun ishlatiladi.

Optik vositalar, masalan, to'g'rilovchi ko'zoynaklar yoki kontakt linzalari ko'rish qobiliyati zaif bo'lgan o'quvchilarga yordam beradi. Ular motorli va yo'naltiruvchi harakatlarni aniqlashda qo'shimcha axborot olish imkonini beradi.

Aqliy rivojlanishida orqada qolgan shaxslarni o'qitish va tarbiyalashning asosiy vazifasi - bu o'quvchilarni nafaqat bilim bilan ta'minlash, balki ularning emotsional va ruhiy rivojlanishini, ijtimoiy integratsiyasini va motorli ko'nikmalarini oshirishdir. Ularning kognitiv va harakatlar sohasidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun ko'proq sezgi turlaridan foydalanish zarur. O'qitish jarayonini yanada samarali qilish uchun axborot bir vaqtning o'zida ko'rish, eshitish va harakat analizatorlari orqali taqdim etiladi. Bu o'quvchilarga harakatlarni yaxshiroq tushunishga va tezda yodlashga yordam beradi, shu bilan birga, o'quvchilarning motorli ko'nikmalarini yanada rivojlantiradi.

Shuning uchun usullar va uslublar harakat faoliyatida ishtirok etadigan barcha funksiyalarni faollashtirishi kerak:

- jismoniy mashqlarni ko'rsatish, og'zaki tushuntirish va bajarishni bir vaqtning o'zida uyg'unlashtirish;
- harakatni surat asosida tasvirlash va hikoya qilib berish, so'ngra uni namoyish qilish va bajarish;
- bitta mashqni yozma ravishda tasvirlab, keyin uni tahlil qilish;
- mashqni faqat og'zaki ko'rsatma asosida yoki faqat ko'rsatish orqali bajarish.

Harakatlilik tizimi shikastlangan shaxslar uchun ko'rgazmalilik usullarini tanlash, jarohat va kasallikning xususiyatlari hamda saqlanib qolgan funksiyalarning holatiga bog'liq. Qanchalik hissiy tasavvur aniqroq bo'lsa, harakat ko'nikmalari shunchalik tez va oson shakllanadi, jismoniy, irodaviy va intellektual qobiliyatlarning namoyon bo'lishi ham shunchalik samarali bo'ladi.

Hozirgi kunda nogironlar va imkoniyati cheklangan shaxslar uchun harakatlarni o'rgatish bilan birga mashq qiluvchilarning harakatlarini nazorat qilish imkonini beradigan trenajyor qurilmalari keng tarqalmoqda. Bu murakkab va muvofiqlashtirilgan harakatlarni o'zlashtirish jarayonini kengaytirishga imkon beradi.

Harakat ko'nikmalarini o'rgatish nogironlar va imkoniyati cheklangan shaxslar uchun harakat faolligini oshirishda zarur bo'lgan asosiy bazani tashkil etadi. Asosiy vazifa - ushbu faoliyat natijalarini hayotda, kundalik turmushda, sportda qo'llash va ularni shaxsiy ehtiyojga aylantirishdir. Buning uchun o'qitish jarayoni hissiy jihatdan boy, xilma-xil, organizmning moslashuv rezervlarini va o'rganuvchilarning shaxsiy sifatlarini safarbar etuvchi bo'lishi kerak.

Amaliy faoliyatda bunga quyidagi usullar va metodik uslublarni yordamida erishish mumkin: turli xil jismoniy mashqlarni birlashtirish: standart, soddalashtirilgan va murakkablashtirilgan mashqlar, harakatlarning orientatsiya asosiga ega bo'lgan mashq-qiyofalari, bo'lib-bo'lib bajariladigan mashqlar, imitatsiya, tayyorlov mashqlari, trenajyorlarda bajariladigan mashqlar va boshqalar;

jismoniy mashqlar texnikasining turli-tumanligi: boshlang'ich holati, sur'ati, ritmi, kuchlanish darajasi, tezlik, yo'nalish, amplituda va boshqalar;

og'zaki va ko'rgazmali ta'sir usullari, musiqa, ishonch uyg'otish, meditatsiya, psixotreninglar kabi turli xil og'zaki va noog'zaki usullarni qo'llash, barcha sezgi organlarini faollashtirish.

Xulosa. Adaptiv jismoniy tarbiya nogiron va imkoniyati cheklangan shaxslar uchun jismoniy va psixologik holatni yaxshilashda muhim o'rin tutadi. Bunday mashg'ulotlar faqatgina harakat ko'nikmalarini rivojlantirish bilan cheklanmay, balki ularni kundalik hayot va sport faoliyatida qo'llashga xizmat qiladi. Mazkur jarayon shaxsning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mashg'ulotlarni muvaffaqiyatli tashkil qilish uchun usullarni tanlashda shaxsning imkoniyatlari, shikastlanish darajasi va saqlanib qolgan funksiyalarni hisobga olish zarur. Mashg'ulotlar hissiy jihatdan boy va turli-tuman bo'lishi, shuningdek, shaxsiy ehtiyoj va motivatsiyani shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. **Adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etishga doir tavsiyalar:**

1. **Individual yondashuv.** Mashg'ulotlar ishtirokchilarning shaxsiy imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda rejalashtirilishi lozim. Shaxsiy dasturlar ishlab chiqish va saqlanib qolgan funksiyalarni rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni tanlash muhimdir.

2. **Turli metodlardan foydalanish.** Mashg'ulotlarda og'zaki va ko'rgazmali usullar, trenajyorlardan foydalanish, musiqa, meditatsiya va psixotreninglarni qo'llash orqali ishtirokchilarning barcha sezgi organlarini faollashtirish kerak.

3. **Harakatlarning xilma-xilligi.** Standart, murakkablashtirilgan va soddalashtirilgan mashqlarni uyg'unlashtirish, harakatlarning orientatsion asosini shakllantirish va imitatsion mashqlarni qo'llash jarayonni samaraliroq qiladi.

4. **Motivatsiyani oshirish.** Mashg'ulotlarning hayotiyligini ta'minlash uchun harakatlarni kundalik hayot va sport faoliyatida qo'llashga o'rgatish kerak. Ishtirokchilarda natijalarga erishish orqali o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish muhimdir.

5. **Ijtimoiy integratsiya.** Adaptiv jismoniy tarbiya nafaqat sog'lomlashtirish, balki nogiron va imkoniyati cheklangan shaxslarni ijtimoiy hayotga integratsiya qilishga yordam beruvchi vosita sifatida qo'llanilishi lozim. Guruhli mashg'ulotlar orqali muloqot va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish tavsiya etiladi.

6. **Davomiy nazorat va baholash.** Mashg'ulotlar jarayonida ishtirokchilarning holati va yutuqlarini muntazam nazorat qilish, mashg'ulotlarni moslashtirish va natijalarni doimiy baholash zarur.

Mazkur tavsiyalarni amalga oshirish orqali adaptiv jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining samaradorligini oshirish va nogiron hamda imkoniyati cheklangan shaxslarning hayot sifatini yaxshilashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaev K., Juraev B., Khabibova G. Food quality and safety control as an important factor of physical development //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – T. 460. – C. 11001.

2. Бегидова Т. Адаптивная физическая культура в комплексной реабилитации лиц с отклонениями в состоянии здоровья 2-е изд. Учебное пособие для вузов. – Litres, 2021.
3. Евсеев С.П. Теория и организация адаптивной физической культуры: учебник / С.П. Евсеев. - М. : Спорт, 2016. - 616 с.
4. Jo'rayevich M. J., Laziz J. Jismoniy tarbiya va sport-yoshlarning ijtimoiy faolligini rivojlantiruvchi vosita sifatida //Journal of Innovation in Education and Social Research. – 2024. – T. 2. – №. 4. – С. 98-101.
5. Gafurova M. Y. U., Ruzimbaev M. A. Methods of teaching pupil physical activity in physical education classes. – 2021.
6. Gafurova M. Y. The importance of educational methods in the organization of physical education //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 11. – С. 505-509.
7. Gafurova M. Y. U. Methods of training special physical qualities in volleyball game. – 2022.
8. Gafurova M. Y. Training school students' interest in sports and skills. – 2022.
9. Murodov J.J. Talabalarni jismoniy tarbiya va sport darslarida harakatlarga o'rgatish jarayonlari: Jahongir Jorayevich Murodov, Buxoro Davlat universiteti "Sport faoliyati" kafedrası katta oqituvchisi //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2023. – №. 2. – С. 256-260.
10. Murodov J. J. Women's sports is a key link of physical culture. – 2022.
11. Murodov J. J., Charos K. Innovative approaches to physical education of school students. – 2022.
12. Муниров Н. А. Роль физической культуры и спорта в развитии учащихся //Проблемы науки. – 2021. – №. 2 (61). – С. 47-49.
13. Jo'rayev A. B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida harakatli o'yinlar orqali jismoniy sifatlarini rivojlantirish (kurash) //Science and Education. – 2024. – T. 5. – №. 2. – С. 473-479.
14. Juraev A. B. Morphofunctional state of judoka athletes for the preparation of professional teaching activities //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – T. 4. – №. 5. – С. 579-583.
15. Жураев А. Б. Обучения к нагрузкам физической подготовки как деятельность подготовке школьников //Science and Education. – 2024. – T. 5. – №. 2. – С. 574-579.
16. Нуруллаев А. Р., Гафурова М. Ю., Мансуров Ш. Ш. Деление спортивных занятий на периоды //Педагогическое образование и наука. – 2019. – №. 6. – С. 153-155.

Mamataliyeva Zilola Abdulfayz qizi,
Andijon mashinasozlik instituti tayanch doktoranti

OLIIY O'QUV YURTLARIDA TEXNIKA FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA ILG'OR TAJRIBALAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida texnika fanlarini o'qitishda qo'llanilayotgan zamonaviy yondashuvlar va ilg'or pedagogik tajribalar o'rganiladi. O'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishning samaradorligi tahlil qilinadi. Maqola mualliflari o'qituvchilarning malakasini oshirish, talabalar bilimini yanada chuqurlashtirish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishning dolzarbligi haqida fikr yuritadilar. Shuningdek, xorijiy tajribalar asosida mahalliy ta'lim tizimini rivojlantirishga oid tavsiyalar ham keltirilgan. Maqola texnika fanlarining o'quv jarayonidagi o'rnini mustahkamlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: texnika fanlari, ilg'or pedagogik tajribalar, zamonaviy o'qitish texnologiyalari, innovatsion ta'lim, oliy ta'lim metodologiyasi

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные подходы и передовой педагогический опыт, используемые при преподавании технических наук в высших учебных заведениях. Анализируется эффективность применения инновационных технологий в образовательном процессе. Авторы статьи думают об актуальности внедрения новых педагогических технологий в повышении квалификации учителей, углублении знаний учащихся и формировании практических навыков. Также представлены рекомендации по развитию местной системы образования на основе зарубежного опыта. Статья направлена на усиление места технических наук в образовательном процессе.

Ключевые слова: технические науки, передовые педагогические практики, современные технологии обучения, инновационное образование, методология высшего образования.

Annotation: This article studies modern approaches and advanced pedagogical practices used in teaching technical subjects in higher education institutions. The effectiveness of introducing innovative technologies into the educational process is analyzed. The authors of the article reflect on the relevance of introducing new pedagogical technologies in improving the qualifications of teachers, further deepening students' knowledge and forming practical skills. Recommendations are also given for the development of the local education system based on foreign experience. The article is aimed at strengthening the place of technical subjects in the educational process.

Key words: technical subjects, advanced pedagogical practices, modern teaching technologies, innovative education, higher education methodology.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatning jadal rivojlanishi texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu holat ta'lim tizimining ham zamon talablariga mos ravishda rivojlanishini taqozo etmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimi o'z oldiga jamiyatga yuqori malakali mutaxassislarni yetkazib berish vazifasini qo'ygan bo'lib, bu jarayonda texnika fanlarini o'qitish muhim o'rin tutadi. Texnika fanlari nafaqat amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki talabalar dunyoqarashini kengaytirib, ularning ilmiy va muhandislik tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, texnika fanlarini o'qitish jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish va ilg'or pedagogik usullarni joriy qilish, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan. Xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali o'qitish jarayonida yangi imkoniyatlar yaratilmoqda. Bu esa talabalarning nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishi, balki amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash imkonini beradi.

Zamonaviy texnologiyalarning ta'lim jarayoniga kirib kelishi, masalan, raqamli platformalar, simulyatorlar, 3D modellashtirish vositalari, virtual laboratoriyalar va masofaviy ta'lim dasturlari o'qitish usullarini tubdan o'zgartirdi. Endilikda talabalarga qog'oz va kitoblarga cheklangan holda emas, balki raqamli resurslar va real sharoitga yaqin tajribalar orqali bilim berish imkoniyati mavjud. Ushbu texnologiyalar, bir tomondan, o'qituvchilarning darslarni yanada interaktiv va qiziqarli qilishiga yordam bersa, ikkinchi tomondan, talabalar bilim olish jarayonini mustaqil ravishda boshqarish imkoniyatini yaratadi.

Mazkur maqolada texnika fanlarini o'qitishda qo'llanilayotgan ilg'or pedagogik tajribalar va zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati yoritiladi. Talabalar bilimni oshirish va ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda qanday yangi yondashuvlardan foydalanish mumkinligi haqida tahlillar keltiriladi. Shuningdek, xorijiy tajriba asosida mahalliy ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ham muhokama qilinadi. Ushbu masala o'ta dolzarb bo'lib, uning yechimi nafaqat ta'lim sifati oshishiga, balki butun jamiyat rivojiga hissa qo'shadi. Shu bois, maqolada texnika fanlari o'qitilishining dolzarbligi, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishning ustunliklari va istiqbolli yo'nalishlari batafsil ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot obyekti va qo'llaniladigan metodlar: Ushbu tadqiqotning obyekti oliy ta'lim muassasalarida texnika fanlarini o'qitish jarayonidir. Diqqat markazida texnika fanlarini o'qitishda qo'llanilayotgan zamonaviy texnologiyalar, ilg'or pedagogik usullar va innovatsion yondashuvlar turadi. Shuningdek, bu jarayonda talabalarning bilimlarini samarali o'zlashtirishiga ta'sir qiluvchi omillar, o'qituvchilarning professional yondashuvlari va texnologiyalarni qo'llash malakalari ham o'rganiladi.

Maqolada asosan nazariy tahlil amalga oshiriladi: ta'lim va pedagogika sohasidagi ilmiy adabiyotlar, texnika fanlari o'qitish metodikasi, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ilg'or tajribalarni o'rganiladi. Texnika fanlarini o'qitishda qo'llanilayotgan innovatsion yondashuvlarning nazariy asoslarini tahlil qilinadi.

Mazkur metodlarning birgalikda qo'llanilishi texnika fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati va ularning ta'lim sifatiga ta'sirini har tomonlama o'rganish imkonini beradi. Shuningdek, olingan ma'lumotlar asosida texnika fanlarini o'qitishda ilg'or yondashuvlar va samarali texnologiyalarni tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Muhokama va natijalar. Texnika fanlarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalar va ilg'or usullarning qo'llanilishi bugungi ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Innovatsion yondashuvlar va ilg'or texnologiyalar yordamida talabalar murakkab nazariy bilimlarni chuqur o'zlashtirib, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Xususan, virtual laboratoriyalar, masofaviy ta'lim platformalari, simulyatsiya dasturlari va 3D modellashtirish texnologiyalari talabalar uchun murakkab texnik jarayonlarni vizualizatsiya qilishni osonlashtiradi. Virtual laboratoriyalar talabalar uchun xavfsiz va iqtisodiy jihatdan samarali muhit yaratadi, bu orqali ular tajribalarni amalda qo'llash imkoniga ega bo'lishadi.[1] Masalan, kimyo yoki fizika sohasida virtual tajribalar orqali talabalarga murakkab jarayonlarni tushuntirish imkoniyati yaratiladi. Simulyatorlar esa talabalarni real hayotdagi sharoitlarga yaqin bo'lgan muhitda mashq qilishga imkon beradi, bu esa muhandislik va texnika fanlarini o'qitishda o'ta dolzarbdir.

Raqamli ta'lim platformalari, masalan, Moodle yoki Blackboard, o'quv jarayonini _edagogic o'qituvchilar o'rtasida samarali aloqa qilish vositasiga aylantiradi. Ushbu platformalar yordamida talabalar o'quv materiallariga istalgan vaqtda va joyda kirish imkoniyatiga ega bo'lishadi, o'qituvchilar esa talabalar bilimni nazorat qilish va baholash jarayonini avtomatlashtiradi. Bunday yondashuvlar talabalarning darslarga bo'lgan qiziqishini oshiradi, chunki ular dars jarayonida faol ishtirok etishlari mumkin.[2,85] Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va ilg'or usullar ta'limni nafaqat samarali, balki qiziqarli qiladi.

Texnika fanlarini o'qitishda ilg'or _edagogic usullarni qo'llash ham o'quv jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi. Problemga asoslangan o'qitish (PBL) orqali talabalar real hayotdagi muammolarni hal qilishga yo'naltiriladi. Bu esa ularning mustaqil fikrlash va mas'uliyat hisini oshiradi. Masalan, muhandislik sohasida talabalar birgalikda ishlash orqali muhandislik

konstruktsiyalari yoki _edagogic tizimlarni loyihalash bo'yicha amaliy ishlarni bajarishadi. Shu bilan birga, STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) yondashuvi talabalarda ko'p tarmoqli bilimlarni shakllantiradi, bu esa bugungi zamonaviy jamiyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Flipped Classroom (Aksincha sinf) usuli esa talabalarni nazariy bilimlarni mustaqil o'rganishga undaydi, bu esa dars vaqtini amaliy mashg'ulotlarga yo'naltirish imkonini beradi[10,45].

Xorijiy tajribalarni o'rganish texnika fanlarini o'qitishda yuqori natijalar olish uchun samarali usul va texnologiyalarni o'zlashtirishga yordam beradi. Germaniyada dual ta'lim tizimi orqali talabalar nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lashadi, bu esa ularni real hayot sharoitlariga moslashuvchan qiladi. AQShda esa texnika fanlarini o'qitishda 3D bosib chiqarish va Internet of Things (IoT) texnologiyalaridan keng foydalaniladi. Janubiy Koreyada sun'iy _edagogic va raqamli platformalar yordamida talabalarining bilim darajasi kuzatilib, ularga individual yondashuv asosida ta'lim beriladi. Ushbu tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali mamlakat ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Buning uchun texnik infratuzilmani rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni jalb qilish va o'qituvchilarni malakali tayyorlash zarur.[6,32]

Shu bilan birga, texnika fanlarini o'qitishda bir qator muammolar mavjud. Ko'plab oliy ta'lim muassasalarida texnologik resurslarning yetishmasligi, o'qituvchilarning yangi texnologiyalarni qo'llash malakasining pastligi va talabalar tayyorlik darajasi bu borada asosiy to'siq bo'lib qolmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat va xususiy _edago hamkorligini kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy qilish uchun investitsiyalar jalb qilish va o'qituvchilar uchun doimiy ravishda malaka oshirish kurslarini tashkil etish lozim. Bundan tashqari, talabalarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash uchun raqamli savodxonlikka e'tibor qaratish zarur.

Texnika fanlarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalar va ilg'or yondashuvlardan foydalanish nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki zamonaviy texnologiyalarni chuqur biladigan raqobatbardosh mutaxassislarni yetishtirishga ham imkon yaratadi. Ushbu jarayonda texnika fanlarini rivojlantirish orqali iqtisodiyotning turli sohalarida yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va mamlakatning innovatsion salohiyatini oshirishga erishiladi. Shu sababli texnika fanlarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanish va ilg'or usullarni joriy qilish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Xulosa. Texnika fanlarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalar va ilg'or _edagogic usullarni qo'llash bugungi ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi. Virtual laboratoriyalar, simulyatorlar, raqamli ta'lim platformalari kabi zamonaviy texnologiyalar o'quv jarayonini samarali, interaktiv va qiziqarli qiladi. Ilg'or yondashuvlar, jumladan, problemga asoslangan o'qitish, STEAM va Flipped Classroom usullari talabalarining ijodiy va amaliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, ularni zamonaviy jamiyat talablari asosida bilim olishga yo'naltiradi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, rivojlangan davlatlarda texnika fanlarini o'qitishda ilg'or texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar keng qo'llaniladi. Germaniyaning dual ta'lim tizimi, AQShning IoT va 3D texnologiyalarga asoslangan ta'limi yoki Janubiy Koreyaning sun'iy intellektga tayangan usullari mahalliy ta'lim tizimi uchun o'rnak bo'la oladi. Bunday tajribalarni o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish orqali mamlakatda yuqori malakali kadrlar tayyorlash mumkin.

Shu bilan birga, texnika fanlarini o'qitishda uchrayotgan muammolarni bartaraf etish zarur. Bular orasida texnik infratuzilmaning yetishmasligi, o'qituvchilarning zamonaviy texnologiyalar bo'yicha malakasining pastligi va talabalar tayyorlik darajasining sustligi eng muhimlari hisoblanadi. Ushbu masalalarni hal etish uchun davlat va xususiy sektorni jalb qilish, o'qituvchilar malakasini oshirish bo'yicha dasturlarni kengaytirish va talabalarni raqamli savodxonlikka o'rgatish zarur.

Texnika fanlarini o'qitishning sifatini oshirish nafaqat ta'lim tizimi, balki butun jamiyat rivojlanishiga hissa qo'shadi. Innovatsion texnologiyalarni joriy qilish va ilg'or _edagogic

yondashuvlardan foydalanish orqali mamlakat texnologik jihatdan rivojlangan, zamonaviy muhandislik va texnika sohalarida yuqori salohiyatga ega mutaxassislarni yetishtirishi mumkin. Shu bois texnika fanlarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalar va ilg'or usullardan foydalanish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. B. A. Qosimov, "Oliy ta'limda texnika fanlarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarning roli", *O'zbekiston ta'lim va innovatsiyalar jurnal*, 2020, 12(4), 45-49.
2. J. A. Aliyev, "Ilg'or pedagogik usullar va ularning texnika fanlarini o'qitishga ta'siri", *Ta'lim texnologiyalari* nashri, 2021, 13(2), 32-36.
3. S. V. Petrov, "Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini samarali tashkil etish", *Xalqaro pedagogik ilmiy-texnik jurnal*, 2019, 8(3), 88-92.
4. B. G. Sharipov, "Texnika fanlarini o'qitishda o'quv jarayonini raqamlashtirish", *Oliy ta'lim tizimi va innovatsiyalar*, 2022, 7(5), 51-56.
5. M. D. Karimov, "Global ta'lim tizimida texnika fanlari: yangi metodologiyalar va tajribalar", *Global ilmiy ta'lim jurnali*, 2023, 21(1), 15-18.
6. M. P. Smith, "The Role of Virtual Laboratories in Engineering Education", *Journal of Engineering Education*, 2018, 106(2), 184-193.
7. M. J. Lee, "Application of IoT and 3D Printing in Technical Education", *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 2021, 16(7), 22-27.
8. A. M. Jackson, "Problem-based Learning in Engineering: Benefits and Challenges", *Journal of Higher Education Research*, 2019, 35(4), 112-118.
9. T. Y. Lee, "Integrating STEAM Education into Technical Subjects", *STEAM Education Journal*, 2020, 11(3), 44-49.
10. T. R. Müller, "Innovations in Teaching: Flipped Classroom in Technical Subjects", *International Journal of Educational Technology and Science*, 2017, 5(8), 102-108.

Hukmaev Kamoliddin Husniddinovich,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti,
"Jismoniy madaniyat" kafedrası o'qituvchisi

TA'LIM JARAYONIDA JISMONIY TARBIYA: MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH STRATEGIYALARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimida jismoniy tarbiya fanining o'rni, yosh avlodning sog'lom, ruhan tetik, kreativ fikrlay oladigan shaxs bo'lib voyaga etishlarida jismoniy tarbiyaning ahamiyati yoritib o'tilgan. Shuningdek, jismoniy tarbiya fanining hozirgi kundagi muammolari va ularni yechish yo'llari ilmi jihatdan tahlil etilib, berilgan taklif va tavsiyalar jismoniy tarbiya fanining rivojlanishida va el koriga yaraydigan mard o'g'lonlarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: bilim, ko'nikma, ta'lim tizimi, jismoniy tarbiya, jismoniy rivojlanish, mustaqil ta'lim, gigienik norma.

Аннотация: В данной статье освещена роль физического воспитания в системе образования Республики Узбекистан, значение физического воспитания в развитии молодого поколения как здоровой, психически свежей, творчески мыслящей личности. Также научно анализируются современные проблемы науки физического воспитания и пути их решения, а данные предложения и рекомендации имеют важное значение в развитии науки физического воспитания и воспитании смелых кадров, трудоспособных.

Ключевые слова: знания, умения, система образования, физическое воспитание, физическое развитие, самостоятельное обучение, гигиенические нормы.

Abstract: In this article, the role of physical education in the education system of the Republic of Uzbekistan, the importance of physical education in the development of the young generation as a healthy, mentally fresh, creative thinking person is highlighted. Also, the current problems of physical education science and ways to solve them are scientifically analyzed, and the given suggestions and recommendations are important in the development of physical education science and in raising brave boys who are fit for work.

Key words: knowledge, skills, educational system, physical education, physical development, independent education, hygienic norm.

Kirish: Jismoniy tarbiya ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning jismoniy salomatligini mustahkamlash, ruhiy salomatligini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy ta'lim jarayonida jismoniy tarbiyaning o'rni tobora ortib bormoqda, chunki u nafaqat o'quvchilarning jismoniy holatini yaxshilash, balki ularning umumiy rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi. Biroq, jismoniy tarbiya sohasida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularni hal etish ta'lim sifatini oshirish va yosh avlodning sog'lom tarbiyasini ta'minlash uchun zarurdir.

Jismoniy tarbiya nafaqat o'quvchilarning jismoniy salomatligini mustahkamlash, balki ularning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam jismoniy faollik o'quvchilarning diqqatini oshiradi, stressni kamaytiradi va o'quv jarayonida samaradorlikni ta'minlaydi. Bundan tashqari, jismoniy tarbiya yoshlarning jamoaviy ishlash qobiliyatini rivojlantiradi, liderlik sifatlarini shakllantiradi va sog'lom turmush tarzini targ'ib qiladi.

Hozirgi kunda jismoniy tarbiya sohasida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular ta'lim tizimining samaradorligini pasaytirishga olib kelmoqda. Eng asosiy muammolardan biri — yetarli resurslarning yetishmasligi. Jismoniy tarbiya darslarini o'tkazish uchun zamonaviy sport zallari, uskunalar va infratuzilma yetishmaydi. Bu esa o'quvchilarning jismoniy faolligini cheklab, ularning sportga bo'lgan qiziqishini susaytiradi.

Ikkinchi muammo - o'qituvchilarning malakasi va tayyorgarligi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari yetarlicha tayyorlanmaganligi yoki ularning malakasi zamonaviy talablar bilan mos kelmasligi, ta'lim sifatining pasayishiga olib keladi. Zamonaviy sport texnikalari va

metodologiyalaridan xabardor bo'lmagan o'qituvchilar o'quvchilarga to'g'ri va samarali tarbiya bera olmaydilar.

Shuningdek, jismoniy tarbiya darslarining ta'lim dasturidagi o'rni va ahamiyati ham pasayib bormoqda. Ba'zi ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya fani boshqa fanlarga nisbatan kamroq e'tibor qaratiladi, bu esa o'quvchilarning jismoniy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Darslarning qisqarishi yoki bekor qilinishi ham bu muammoni kuchaytiradi.

Jismoniy tarbiya sohasidagi muammolarni hal etish uchun bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim. Birinchi navbatda, ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya uchun zarur bo'lgan resurslarni ta'minlash zarur. Zamonaviy sport inshootlari qurish, kerakli uskunalarni sotib olish va sport zalini jihozlash orqali o'quvchilarga sifatli jismoniy tarbiya ta'minlanishi mumkin.

Ikkinchi muhim yo'l - o'qituvchilarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy sport metodologiyalari bilan tanishtirishdir. O'qituvchilar uchun muntazam ravishda seminarlar, kurslar va treninglar tashkil etish orqali ularning bilim va ko'nikmalarini yangilash mumkin. Bu esa o'quvchilarga samarali va qiziqarli darslar o'tkazishga imkon beradi.

Shuningdek, jismoniy tarbiyani ta'lim dasturida yuqori o'rinlarda qo'yish zarur. Darslarning sonini oshirish, ularni yanada qiziqarli va interaktiv qilish orqali o'quvchilarning jismoniy faolligini rag'batlantirish mumkin. Sport musobaqalari, jamoaviy o'yinlar va boshqa tashkiliy tadbirlar orqali o'quvchilarning jismoniy salohiyatini rivojlantirish mumkin.

Bundan tashqari, ota-onalar va jamiyatni ham jismoniy tarbiyaning ahamiyati haqida xabardor qilish muhimdir. Ularning qo'llab-quvvatlashi va hamkorligi orqali jismoniy tarbiya faoliyati yanada samarali amalga oshiriladi. Ota-onalarni sport faoliyatlariga jalb qilish, ularni o'quvchilarning jismoniy rivojlanishiga qo'llab-quvvatlash orqali jismoniy tarbiya sohasidagi muammolarni kamaytirish mumkin.

Jismoniy tarbiya O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimida, barcha ta'lim muassasalarida hamma mutaxassisliklar bo'yicha majburiy fan sifatida hozirgi kunda kompleks dastur asosida olib borilmoqda. Uni amalga oshirishning asosiy maqsadi o'quvchilarni har tomonlama jismoniy tarbiyalash, ularning salomatligini mustahkamlash, jismoniy rivojlanish darajasini, jismoniy tayyorgarligini va ishlash qobiliyatini oshirishga qaratilgan o'quv mashg'ulotlaridir. Ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasi ta'lim muassasalarida o'quvchilarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida jiddiy kamchiliklar mavjud bo'lib, ular orasida quyidagilar ajralib turadi:

- har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining tizimli o'sishining yo'qligi;
- ta'lim muassasalari o'quvchilarining mustaqil ta'lim bilim va ko'nikmalarini yetarli darajada o'zlashtirmaganligi;
- o'quvchilarda muntazam jismoniy mashqlarga barqaror, ongli ehtiyojning yo'qligi.

Ushbu ma'lumotlarga ko'ra, barcha ta'lim muassasalarida o'quvchilarning 15 foizi doimiy ravishda maqsadli jismoniy mashqlarni kundalik faoliyatiga kiritadilar. Ularning jismoniy faolligi kuniga o'rtacha 15 daqiqani tashkil qiladi (mashqlar, yugurish, raqslar, bog'dagi jismoniy mehnat va boshqalar), garchi gigienik norma bir soatdan ortiq bo'lsada. O'quvchilarning 90% dan ortig'i yetarli darajada jismoniy faollikka ega emas, ta'lim muassasalarida o'quvchilarning 60% geodinamikaga ega;

Deyarli har beshinchi talaba chuqur gipokineziya holatida. Natijada, ma'lumotlarga ko'ra, ko'plab o'quvchilarning qariyb 85 foizi vosita ko'nikmalarini rivojlantirish darajasi ularda yetarli emas. Nazariy tayyorgarlik jarayonida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini ommaviy qamrab olish bilan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligining haqiqiy darajasi o'rtasida aniq tafovut mavjud. Bu kamchilikni bartaraf etish barcha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiyani rivojlantirishning muhim shartlaridan biriga aylandi.

Barcha ta'lim muassasalarida "Jismoniy tarbiya" fani bo'yicha dasturlarni uyg'unlashtirish tuzilmasida qayta tashkil etish nuqtai nazaridan jismoniy tarbiya samaradorligini oshirishning eng muhim mezonini uning o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini takomillashtirish jarayoniga bosqichma-bosqich rivojlanishi hisoblanadi.

Biroq, barcha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya amaliyotida talabalarning ko'pchiligi mustaqil ta'limga qiziqmasligi yaqqol ko'rinib turibdi. Ushbu hodisaning sabablari juda ko'p. Tadqiqotchilar ushbu sabablardan birini o'quvchining erta bolalik davriga xos bo'lgan harakatga biogen ehtiyojlarining etishmasligi va maktabgacha va maktab muassasalarida jismoniy tarbiyaning yomonligi tufayli ijtimoiy ehtiyojlarning shakllanmasligi deb atashadi.

Jismoniy faollikning yetarli bo'lmagan boshqa sabablari qatorida, eng ko'p ko'rsatilgan vaqt yetishmasligi, sharoit yo'qligi yoki bo'sh vaqtlarda harakatsiz mashg'ulotlarga bo'lgan katta ishtiyoq.

Bugungi kunda kam jismoniy faoliyatning sabablarini bartaraf etish deyarli mumkin emas. Binobarin, ta'lim muassasalarida o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish asosan akademik soatlarga to'g'ri keladi. Bu holatda darslarning mazmuni va ularni amalga oshirish sifati muhim ahamiyatga ega.

Ko'pgina tadqiqotchilar o'quvchilar, ayniqsa, qizlarning jismoniy tayyorgarligi pastligini ta'kidlaydilar. Tabiiyki, barcha ta'lim muassasalarida o'quvchilar uchun jismoniy tarbiyaning barcha muammolarini yanada chuqurroq va ayni paytda optimal tarzda hal etish imkonini beradigan dars shakllarini yaratish va amalga oshirish zaruriyati mavjud:

- yoshlarni jismoniy tayyorgarligi darajasini oshirishga ularni qiziqtirish yordam beradi;
- ishtirokchilar tanasining funktsional imkoniyatlariga, ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammoni hal qilish maqsadga erishishga yordam beradigan yangi usullarni izlashni talab qiladi.

Talabalarni jismoniy tarbiya o'z-o'zini tarbiyalash jarayoniga faol jalb qilishni muvaffaqiyatli amalga oshirishning mumkin bo'lgan variantlaridan biri sifatida o'quv jarayonini tashkil etish shakli olinishi mumkin, unda o'quv rejasiga muvofiq amaliy mashg'ulotlar faol mashg'ulotlar bilan to'ldirilishi mumkin. o'z-o'zini tarbiyalash va jismoniy o'zini-o'zi takomillashtirish uchun ijodiy faoliyat.

Shu maqsadda o'qituvchi rahbarligida har bir talaba jismoniy mashqlar to'plamini tanlash va bajarish metodologiyasi, yukning dozasi va baholash mezonlari bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga olgan jismoniy o'zini o'zi rivojlantirishning individual dasturini ishlab chiqishi mumkin. Talabani funktsional va somatik holatini hisobga olgan holda ularni amalga oshirish samaradorligini belgilaydi.

Bu masalani hal qilish har bir insonning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda jismoniy madaniyat vositalarining keng arsenalidan foydalanishni nazarda tutuvchi yangi jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish texnologiyalarini izlashni talab qiladi. Talabani sub'ektiv istaklari va maqsadlari bilan barcha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiyaning ob'ektiv belgilangan maqsadlari yaqinlashishi jismoniy mashqlar mashg'ulotlariga qiziqishni uyg'otadigan yetakchi omillardan biridir.

Yuqorida qayd etilgan xususiyatlar ko'plab tadqiqotchilarni barcha ta'lim muassasalarida o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini optimallashtirish uchun jismoniy tarbiya o'quv jarayonini takomillashtirish nuqtai nazaridan keyingi izlanishlar olib borishga undaydi. Jismoniy tayyorgarlikni optimallashtirish o'quvchilarning jismoniy tarbiyasini takomillashtirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biridir.

O'quv mashg'ulotlarini tashkil etish va metodikasini takomillashtirish, shuningdek, o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligini nazorat qilish usullarini takomillashtirish asosida ta'lim muassasalarida o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi sifati va samaradorligini oshirish muammosi asosiy masala hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilish jismoniy tarbiya jarayoniga o'quvchilarning jismoniy rivojlanishini yaxshilash, sog'lig'ini yaxshilash, o'quvchilarning o'quv-tarbiyaviy faolligini oshirish uchun vosita va usullardan moslashuvchan, tabaqalashtirilgan foydalanish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalarni joriy etish bilan bog'liq.

Ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya sohasidagi yangi tendentsiyalarni hisobga olgan holda, o'quvchilarning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda o'quv va o'quv mashg'ulotlarini modernizatsiya qilish uchun vosita qobiliyatlarini

baholash usulidan foydalanish texnologiyasini joriy etish dolzarb bo'lib qoladi. ularning jismoniy tayyorgarligi darajasini oshirish maqsadida jismoniy tayyorgarlikni optimallashtirish omilini takomillashtirish lozim.

Talabalarning harakat qobiliyatini baholash ularning o'z motor qobiliyatlari va ko'nikmalarini, vosita fazilatlarini rivojlantirish darajasini, shuningdek, jismoniy o'zini o'zi rivojlantirishning maqsadlari va usullarini anglashiga yordam berishi kerak, bu esa o'z navbatida faol ishtirok etishga yordam beradi.

Mamlakatimiz ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiyani samarali rivojlantirish, maktab va o'smirlar sportini rivojlantirish maqsadida manfaatdor ijro hokimiyati organlari bilan birgalikda quyidagi yo'nalishlarda faol ish olib bormoqda:

barcha ta'lim muassasalarida davlat byudjeti mablag'lari hisobidan jismoniy tarbiya va sportni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarini ishlab chiqish;

barcha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarini takomillashtirish;

ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya tizimini takomillashtirish;

sport zaxirasini tayyorlashni ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish.

Shuningdek, ta'lim muassasalaridagi barcha o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishning asosiy muammolaridan biri – ta'lim muassasalari o'quvchilarida jismoniy tarbiyaga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishni psixologik-pedagogik muammo sifatida ko'rib chiqish.

Jamiyatdagi o'zgarishlar, oliy ta'limning shaxsga yo'naltirilgan pedagogikaga o'tishi, barcha ta'lim muassasalarining zamonaviy talabalari salomatligi holati jismoniy tarbiyaga bo'lgan ehtiyojni yaratish muammosini hal qilishga jiddiy yondashishni, uni amalga oshirish xususiyatlarini o'rganishni talab qiladi. Yoshlar jismoniy tarbiyasiga, yoshlarni barkamol va har tomonlama tarbiyalashning eng muhim vositalaridan biri sifatida azaldan davlat katta ahamiyat bergan.

Tartibga solinadigan dastur materialining qat'iy to'ldirilishi, shubhasiz, talaba shaxsining ma'naviy tarbiyasini, uning individualligini cheklaydi. Jismoniy madaniyat sohasida o'qitish va tarbiya vositalari, usullari, shakllaridan foydalanishda utilitar munosabat shaxsiy jismoniy madaniyatni yoshlarning umumiy madaniyatining muhim turi sifatida rivojlanishiga yordam bermadi. Natijada, bu o'quvchilarning jismoniy tarbiya darslariga bo'lgan ehtiyoji, qiziqishlari va motivlarining pasayishi, ta'lim tizimidagi "Jismoniy tarbiya" fanining nufuzining pasayishida namoyon bo'ladi.

Jismoniy tarbiya salomatlikni saqlash va mustahkamlash, turli guruhlarda ijobiy axloqiy-psixologik muhit yaratishning eng muhim omili ekanligi e'tirof etilgan. Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning jahon tendentsiyasi bilan hamnafas bo'lib, mamlakatimizda insonparvarlik g'oya va qadriyatlarini hayotga tatbiq etish ijtimoiy siyosatning asosiy yo'nalishi hisoblanadi.

Jismoniy madaniyat umumiy madaniyatning jabhalaridan biri bo'lib, ko'p jihatdan shaxsning maktabda, ishda, kundalik hayotdagi xatti-harakatlarini oldindan belgilab beradi va ta'lim, tarbiya va sog'lomlashtirish muammolarini hal qilishga yordam beradi. Jismoniy tarbiya va sportning ulkan ijtimoiy salohiyatidan to'liq foydalanilmayapti. Bu xalqning ma'naviy va jismoniy salomatligini mustahkamlashning arzon va samarali usulidir.

Jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish bo'yicha olingan dastlabki umumiy ma'lumotlar tahlili

1-jadval

Guruhlar	past	foiz	o'rtacha	foiz	Yuqori	foiz	Jami:
Nazorat	20	40	12	24	18	36	50
Tajriba	21	42	13	26	16	32	50
Jami:	41	82	25	50	34	68	100

Keltirilgan ko'rsatkichlar asosida bugungi kunda ta'lim muassasalarining o'quv jarayonida jismoniy mashqlar zarurligini singdirishda ta'lim muassasalarida o'quvchilar psixologiyasiga pedagogik ta'sir ko'rsatish tizimining sifati yetarli emas.

O'qituvchilar sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va har bir o'quvchi hayotida sportga bo'lgan ehtiyojni targ'ib qilish metodikasini ishlab chiqishlari kerak. Ushbu usul nafaqat o'quvchining jismoniy, balki ruhiy salomatligini, shuningdek, shaxsiy o'zini o'zi takomillashtirishning asosiy kuchlaridan biri bo'lgan hissiy-irodaviy fonni rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ю.М.Портнова. Физкультура и спорт. Учебник для институтов физической культуры/ Портнова Ю.М. М.,1998.-244 с.
2. Дмитриев А.А. Физическая культура в специальном образовании: учебное пособие для вузов/А.А. Дмитриев. - М. «Академия», 2002.-280 с.
3. Физкультура и спорт. Учебник для институтов физической культуры, Под,ред. Ю.М. Портнова. - М.: 1998.
4. Физическая культура в специальном образовании. Учебное пособие для вузов, автор Дмитриев А.А. «Академия». 2002 г.

Hamdamov Behzod Habibovich,
Buxoro davlat tibbiyot instituti o'qituvchisi

IJTIMOY FANLARNI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari tahlil qilinadi. Tadqiqotda axborot texnologiyalarining talabalarning bilim darajasini oshirish, ta'lim jarayonini interaktiv qilish va talabalarning mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishdagi roli o'rganilgan. Maqolada, shuningdek, axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi samarali qo'llanilishi, talabalarning faolligini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilashdagi o'rni ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda talabalarning motivatsiyasi va o'zaro fikr almashishlari orqali axborot texnologiyalarining ijtimoiy fanlarni o'qitishdagi afzalliklari muhokama qilinadi. Maqola, axborot texnologiyalarining ijtimoiy fanlar o'qitishidagi o'rni va ta'limga qo'shgan hissasi haqida chuqur tahlilni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Axborot texnologiyalari, ijtimoiy fanlar, o'qitish, interaktiv ta'lim, mustaqil ishlash, ta'lim jarayoni, talabalarning motivatsiyasi, masofaviy ta'lim, darslarni innovatsion tashkil etish, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье анализируются преимущества использования информационных технологий в преподавании обществознания. В исследовании рассматривается роль информационных технологий в повышении уровня знаний студентов, интерактивности образовательного процесса, развитии умений студентов работать самостоятельно. Также в статье рассматривается эффективное использование информационных технологий в образовательном процессе, повышение активности учащихся и улучшение качества образования. В исследовании обсуждаются преимущества информационных технологий в преподавании социальных наук посредством мотивации учащихся и обмена идеями. В статье проводится углубленный анализ роли информационных технологий в преподавании обществознания и их вклада в образование.

Ключевые слова: Информационные технологии, социальные науки, преподавание, интерактивное образование, самостоятельная работа, учебный процесс, мотивация учащихся, дистанционное образование, инновационная организация занятий, эффективность образования.

Annotation: This article analyzes the advantages of using information technology in teaching social studies. The study examines the role of information technology in increasing the level of students' knowledge, the interactivity of the educational process, and developing students' ability to work independently. The article also discusses the effective use of information technology in the educational process, increasing student activity and improving the quality of education. The study discusses the benefits of information technology in teaching social studies through motivating students and sharing ideas. The article provides an in-depth analysis of the role of information technology in the teaching of social studies and its contribution to education.

Key words: Information technology, social sciences, teaching, interactive education, independent work, educational process, student motivation, distance education, innovative organization of classes, educational effectiveness.

Kirish. Bugungi kunda axborot texnologiyalari (AT) jamiyatda turli sohalarda keng qo'llanilmoqda. Ta'lim sohasida, ayniqsa, ijtimoiy fanlarni oqitishda axborot texnologiyalari muhim orin tutadi. Bu texnologiyalar oquvchilarga bilimlarni yanada samarali organishga, oqituvchilarga esa oqitish jarayonini sifatli va interfaol ravishda tashkil etishga imkon yaratadi. Ushbu maqolada ijtimoiy fanlarni oqitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalarining afzalliklari, samaradorligi va ta'lim jarayoniga ta'siri bo'yicha turli tadqiqotlar va adabiyotlarda keng

muhokama qilinmoqda. Ushbu tahlil axborot texnologiyalarining o'qitishda foydalanilishi, ularning samaradorligi va talabalarga, shuningdek, o'qituvchilarga taqdim etadigan imkoniyatlari haqida mavjud ilmiy manbalar va resurslarni ko'rib chiqadi.

1. Axborot texnologiyalarining ta'limdagi Roli. Bir qator ilmiy manbalarda, axborot texnologiyalari ta'lim jarayonini optimallashtirish va modernizatsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Suyunov (2021) o'zining "Axborot texnologiyalarining ta'limda qo'llanilishi" nomli ishida, AT yordamida talabalar o'qish jarayoniga faol ishtirok etishlari mumkinligini ta'kidlagan. U interaktiv dasturlar, onlayn kurslar, va turli multimediyali materiallarni talabalarga ko'proq imkoniyatlar yaratishga yordam berishini nazarda tutadi. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy fanlar o'qitishda ko'proq tasavvur va tushuncha hosil qilish imkoniyatini taqdim etadi.

2. Talabalarining faol ishtiroki. Karimov (2020) "Interaktiv o'qitish usullari va axborot texnologiyalari" asarida, AT metodlarining talabalarining faolligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Muallif ijtimoiy fanlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarining faolligini oshirishga, darslarni yanada interaktiv va qiziqarli qilishga yordam berishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, videolar, simulyatsiyalar, onlayn o'yinlar va boshqa interaktiv materiallar yordamida talabalarining diqqatini jamlash va bilimlarni mustahkamlash mumkin.

3. Geografik cheklovlarning bartaraf etilishi. Bir qator tadqiqotlar masofaviy o'qitishning ijtimoiy fanlar o'qitishdagi afzalliklarini ta'kidlashadi. Akhmedov (2022) o'zining "Ijtimoiy fanlar o'qitishida axborot texnologiyalaridan foydalanish" nomli maqolasida, masofaviy ta'limning geografik cheklovlarni bartaraf etishdagi roli haqida gapiradi. Uning ta'kidlashicha, internetga kirish imkoniyati bo'lgan har qanday joydan o'qish va o'rganish mumkin. Boshqa tomondan, masofaviy o'qitish talabalarga darslarni har qanday vaqtda va istalgan joyda o'tkazish imkonini beradi.

4. O'qituvchilarga yordam. Suyunov (2021) va Karimov (2020) axborot texnologiyalarining o'qituvchilarga darsni yanada samarali o'tkazish imkonini yaratishdagi rolini alohida ta'kidlashadi. Dastlabki tahlillar, o'qituvchilarning talabalarining o'qish natijalarini kuzatish va individual yondashuvni amalga oshirish uchun AT vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini taqdim etishini ko'rsatadi. Bu, o'z navbatida, talabalarining bilim darajasini baholashda aniqlikni oshiradi va ta'lim jarayonining sifatini yaxshilaydi.

5. Innovatsion Yondashuv va Ko'nikmalarni Rivojlantirish. Adabiyotda ijtimoiy fanlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish, talabalarining innovatsion fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Karimov (2020) ijtimoiy fanlarda talabalarga innovatsion yondashuvlarni o'rgatishning muhimligini ta'kidlaydi. AT vositalari yordamida talabalar nafaqat bilimlarni o'rganadilar, balki turli xil analitik ko'nikmalarni ham rivojlantiradilar. Masalan, tarixiy voqealarni tahlil qilishda, talabalar onlayn resurslardan foydalanib, turli manbalarni solishtirib, o'z fikrlarini asoslash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

6. Resurslarning kengligi va talabalarining mustaqil ishlash imkoniyatlari. Axborot texnologiyalari talabalarga resurslarning keng spektrini taqdim etadi. Akhmedov (2022) o'z ishida ijtimoiy fanlar bo'yicha talabalarga eng so'nggi manbalar va materiallar yordamida bilim olish imkoniyatini yaratish muhimligini ta'kidladi. Talabalarga o'qish uchun keng kutubxona resurslari, interaktiv platformalar, videolar, va ma'lumotlar bazalari orqali qo'shimcha materiallar taqdim etilishi, ularning mustaqil o'rganishiga yordam beradi. Bu esa talabalarining bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalarining afzalliklari ko'plab tadqiqotlar va ilmiy ishlarda ta'kidlangan. Axborot texnologiyalarining talabalarga interaktiv va samarali o'qish imkoniyatlarini taqdim etish, o'qituvchilarga darslarni optimallashtirish imkonini berish, geografik cheklovlarni bartaraf etish va talabalarda mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantirish kabi afzalliklari mavjud. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, AT ning ta'lim tizimiga kiritilishi ijtimoiy fanlarni o'qitishda ancha yuqori samaradorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Metod va Metodologiya.

1. Tadqiqot Metodi. Ushbu ilmiy tadqiqotning asosiy maqsadi ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklarini o'rganish va tahlil qilishdir. Tadqiqotda qo'llanilgan metodologiya, asosan, analitik va sistematik yondashuvlarga asoslanadi. Tadqiqotda quyidagi metodlar ishlatilgan:

- Tahliliy metod – bu metod axborot texnologiyalarining ijtimoiy fanlar o'qitish jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishini va ularning samaradorligini o'rganish uchun ishlatilgan. Tahlil davomida axborot texnologiyalarining ijtimoiy fanlarni o'qitishda samarali qo'llanilishi, talabalarning faolligi, darslarning interaktivligi, o'qituvchilarning ta'lim jarayonini tashkil etishdagi roli kabi jihatlar ko'rib chiqilgan.

- Kompilyativ metod – bu metod ilmiy adabiyotlarni, maqolalarni, ilmiy ishlarni tahlil qilib, ularning natijalarini umumlashtirishga imkon berdi. Axborot texnologiyalarining ta'limdagi o'rni, afzalliklari, ijtimoiy fanlar o'qitishdagi integratsiyasi bo'yicha mavjud ilmiy manbalar tahlil qilindi va bu materiallar asosida umumiy xulosa chiqarildi.

- Eksperimental metod – metodologiyaning bu turi ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalarining ta'sirini amaliy tarzda tekshirishga yordam beradi. Tadqiqot davomida ayrim maktablarda yoki ta'lim muassasalarida o'qitish jarayonida axborot texnologiyalari qanday qo'llanayotganini aniqlash maqsadida eksperimentlar o'tkazilishi mumkin. Bu usul talabalarning o'qishdagi natijalarini o'lchash, o'qituvchilarning metodik yondashuvlarini baholash imkonini yaratadi.

2. Tadqiqotning Metodologiyasi. Tadqiqotning metodologiyasi axborot texnologiyalarining o'qitishda qo'llanilishiga asoslangan bilimlarni chuqur o'rganish va ularni tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda quyidagi asosiy metodologik yondashuvlar qo'llaniladi:

- Kontseptual yondashuv – bu yondashuv ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslarini o'rganishga imkon beradi. Axborot texnologiyalarining talabalarga va o'qituvchilarga qanday yordam berishi, ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va roli haqidagi nazariy qarashlar o'rganiladi. Bunda axborot texnologiyalarining samarali qo'llanilishi ta'limning sifatini oshiradi, talabalarning bilim darajasini yuqori baholash imkonini beradi.

- Tajriba asosidagi yondashuv – bu yondashuvni qo'llash, o'qitish jarayonida axborot texnologiyalarini amaliyotda qanday qo'llashni tahlil qilishni ta'minlaydi. Bunda talabalarning motivatsiyasi, darslarda axborot texnologiyalarini integratsiya qilish darajasi va dars jarayonida talabalarning ishtirok etish faoliyati ko'rib chiqiladi. Eksperimental tahlil qilish orqali talabalarning ta'lim olishdagi qiziqishini oshirish va darslarni interaktiv qilish imkoniyatlari o'rganiladi.

- Qualitative va Quantitative usullar – metodologiyaning bu jihati ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklarini o'lchash uchun ikkita asosiy metodni o'z ichiga oladi. Qualitative usullar orqali talabalarning darslarga bo'lgan munosabatlari, axborot texnologiyalari orqali o'rganishga nisbatan qiziqishlari va hissiy tajribalari o'rganiladi. Quantitative usullar yordamida axborot texnologiyalarining samaradorligini o'lchash mumkin, ya'ni talabalarning bilim darajasi va darslarga bo'lgan yondashuvlari statistik tahlil qilinadi.

- Vaqtni boshqarish metodologiyasi – bu metod axborot texnologiyalarining samarali foydalanilishida o'qituvchilarning va talabalarning vaqtni qanday boshqarishini o'rganishga yordam beradi. Ta'lim jarayonida vaqtni samarali tashkil etish, masofaviy o'qitish va online platformalarning vaqtni tejashdagi o'rni tahlil qilinadi. Bu, o'z navbatida, talabalarning bilim olish samaradorligini oshiradi.

3. Tadqiqotning Strukturas. Tadqiqotda asosiy e'tibor quyidagi yo'nalishlarga qaratiladi:

1. Ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning metodik asoslari.

2. Axborot texnologiyalarining ijtimoiy fanlar o'qitishdagi afzalliklari va samaradorligini o'rganish.

3. Talabalarning ta'lim jarayonidagi faolligini oshirish va interaktivlikni ta'minlashda axborot texnologiyalarining roli.

4. Eksperimental va statistik tahlillar asosida axborot texnologiyalarining ta'lim samaradorligiga ta'sirini baholash.

Metod va metodologiya bo'yicha olib borilgan tadqiqotda ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari amaliyotga tatbiq etilishi kerak. Bunda analitik, eksperimental va statistik metodlar yordamida axborot texnologiyalarining o'qituvchilar va talabalar uchun taqdim etadigan imkoniyatlari tahlil qilinadi va metodologiya asosida maqsadga muvofiq xulosalar chiqariladi.

Tadqiqot natijasi. Ushbu tadqiqotda ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan (AT) foydalanishning afzalliklari va ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi, axborot texnologiyalarining o'qitishdagi roli va ijtimoiy fanlar bo'yicha talabalarning bilim darajasi va faolligini oshirishdagi samaradorligini baholashdir. Tadqiqot davomida o'qituvchilar, talabalar va ilmiy manbalar asosida umumiy tahlillar va eksperimental sinovlar o'tkazildi. Quyida tadqiqotning asosiy natijalari keltirilgan.

1. *Talabalarining Faoliyatini Oshirish.* Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning faol ishtirokini ta'minlaydi. Talabalarning interaktiv metodlar, multimedia resurslar va onlayn platformalar yordamida o'rganish jarayoniga yanada faolroq jalb qilinishi kuzatildi. Masalan, tarix darslarida video materiallar va virtual sayohatlar yordamida talabalar voqealar va tarixiy shaxslar haqida chuqurroq tasavvurga ega bo'lishdi. Natijada, talabalarning bilim darajasi va tushuncha shakllanishi yaxshilandi.

2. *Ta'lim Jarayonining Interaktivligi va Motivatsiya.* Axborot texnologiyalari ta'lim jarayonini interaktiv qilishda katta yordam beradi. Tadqiqotda talabalar tomonidan onlayn testlar va interaktiv mashqlarni o'tkazish jarayonida, talabalarning mustaqil ishlash va o'z bilimlarini baholash imkoniyatlari oshdi. Bu esa ularning motivatsiyasini oshirdi. Talabalar o'z bilimlarini mustahkamlash va yanada samarali o'rganish uchun axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni afzal ko'rdilar. Natijada, talabalarning o'qishdagi ishtiroki va muvaffaqiyat darajasi ancha yuqori bo'ldi.

3. *Resurslarning Kengligi va O'qituvchilarga Qo'shimcha Yordam.* Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, axborot texnologiyalarining ta'lim jarayoniga kiritilishi o'qituvchilarga darslarni yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. O'qituvchilar internet orqali keng resurslarga kirish, virtual kutubxonalar, videolar va onlayn darsliklardan foydalanish orqali darslarining sifatini oshirishdi. Bundan tashqari, axborot texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchilarga talabalarning bilimni aniqroq baholash, ular bilan individual ishlash imkoniyatini taqdim etdi. Bu o'qituvchilarga talabalarning ehtiyojlariga mos yondashish va har birining muvaffaqiyat darajasini kuzatish imkonini berdi.

4. *Geografik Cheklovlarni Bartaraf Etish.* Axborot texnologiyalaridan foydalanish geografik cheklovlarni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. Masofaviy ta'lim va onlayn darslar orqali talabalar istalgan joydan ta'lim olish imkoniga ega bo'ldilar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, masofaviy o'qitish talabalarning bilim olishdagi yondashuvini o'zgartirdi va ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirdi. Xususan, rural hududlardagi talabalarga onlayn platformalar orqali ijtimoiy fanlarga oid bilimlarni o'rganish imkoniyatlari yaratildi.

5. *Innovatsion Yondashuv va Ko'nikmalarni Rivojlantirish.* Axborot texnologiyalari yordamida talabalarda innovatsion fikrlash va analitik ko'nikmalarni rivojlantirishda sezilarli o'sish kuzatildi. Tadqiqotda talabalarga tarixiy voqealar va ijtimoiy tizimlarni tahlil qilishda interaktiv vositalardan foydalanish tavsiya etildi. Natijada, talabalarning bilimlari nafaqat chuqurlashdi, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga ham yordam berdi. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy fanlar o'qitish jarayonida ijtimoiy va siyosiy masalalar bo'yicha tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga imkon yaratdi.

6. *Talabalarning Mustaqil Ishlash Qobiliyatini Oshirish.* Tadqiqotda talabalarning mustaqil ishlash qobiliyatini oshirishda axborot texnologiyalarining roli katta ekanligi

ko'rsatilgan. Talabalar axborot texnologiyalari orqali o'z bilimlarini mustahkamlash, turli masalalar bo'yicha izlanishlar olib borish va amaliyotlar bajarish imkoniyatlariga ega bo'ldilar. Bu, o'z navbatida, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirdi va ijtimoiy fanlar bo'yicha chuqurroq tushuncha hosil qilishlariga yordam berdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarning bilim darajasini va faolligini oshiradi, ta'lim jarayonining interaktivligini ta'minlaydi, talabalarga resurslarning kengligini taqdim etadi, geografik cheklovlarni bartaraf etadi, innovatsion fikrlashni rivojlantiradi va mustaqil ishlash qobiliyatini oshiradi. Shunday qilib, axborot texnologiyalarining o'qitish jarayoniga qo'shgan hissasi ta'lim sifatini yaxshilashga va talabalarda ilg'or bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Asosiy qism. Ijtimoiy fanlar oqitishda axborot texnologiyalari oquvchilarga oqish jarayonini qiziqarli va samarali tarzda tashkil etishga yordam beradi. Axborot texnologiyalarining oziga xos xususiyatlari, masalan, multimediyali vositalar, interaktiv darsliklar, onlayn resurslar va virtual sinflar, oquvchilarga yanada yaxshi tushuncha berish imkoniyatini yaratadi. Bu orqali oquvchilar nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy konikmalarni ham organadilar.

Axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari

1. O'qitish jarayonining interaktivligi. Axborot texnologiyalari oqitish jarayonini yanada interaktiv va samarali qiladi. O'quvchilar ozlarining fikrlarini bildirish, savollarni javoblash va turli xil interaktiv mashqlarni bajarish orqali faol ishtirok etadilar. Bu oqish jarayonining qiziqarli va esda qolarli bolishiga olib keladi.

2. Resurslarning kengligi. Axborot texnologiyalari oquvchilarga ijtimoiy fanlar boyicha keng kolamli manbalarni taqdim etadi. Onlayn kutubxonalar, elektron darsliklar, videolar va boshqa interaktiv materiallar oquvchilarga darslikdan tashqari qoshimcha bilim olish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, oqituvchilar ham o'quvchilarning bilimini yanada chuqurroq baholash uchun turli interaktiv vositalardan foydalanishlari mumkin.

3. Yuqori samaradorlik. Axborot texnologiyalari yordamida ta'lim jarayonini avtomatlashtirish va individualizatsiya qilish mumkin. Darslar va mashqlarni onlayn platformalarda tashkil etish, oquvchilarning muvaffaqiyatini kuzatib borish imkonini beradi. Bu oqituvchiga har bir oquvchining muvaffaqiyat darajasini aniqlash va unga mos yordam korsatish imkoniyatini yaratadi.

4. Geografik cheklovlarning bartaraf etilishi. Axborot texnologiyalari yordamida oqish geografik cheklovlarga qaramay amalga oshirilishi mumkin. Masofaviy ta'lim va onlayn darslar oquvchilarga istalgan joydan, istalgan vaqtda darslarga qatnashish imkonini beradi. Bu o'quvchilarning vaqtini tejaydi va ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

5. Ijtimoiy fanlarga qiziqishni oshirish. Multimediyali va interaktiv materiallar yordamida ijtimoiy fanlar boyicha oquvchilarda qiziqish uygotish mumkin. Masalan, tarixiy voqealarni tasvirlashda 3D grafikalar, video materiallar yoki virtual sayohatlar yordamida oquvchilarga jonli va haqiqiy his-tuygularni etkazish mumkin. Bu, oquvchilarda nafaqat bilim, balki mazmunli tushuncha hosil qilishga yordam beradi.

6. Tajriba orttirish imkoniyati. Ijtimoiy fanlar boyicha oquvchilar kopincha nazariy bilimlarni organadilar, ammo amaliy tajriba olish imkoniyati cheklangan bolishi mumkin. Axborot texnologiyalari yordamida virtual tajribalar, simulyatsiyalar va interaktiv vazifalar yordamida oquvchilar oz bilimlarini real hayotga tatbiq etish imkoniyatiga ega boladilar.

Ijtimoiy fanlarni oqitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish oquvchilarga bilimlarni chuqurroq va samarali organishga yordam beradi. Bu texnologiyalar dars jarayonini interaktiv qilish, resurslarni kengaytirish, geografik cheklovlarni bartaraf etish, oquvchilarda ijtimoiy fanlarga bo'lgan qiziqishni oshirish va individualizatsiyalashgan ta'limni ta'minlashga xizmat qiladi. Shuning uchun, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish ta'lim tizimining sifatini sezilarli darajada yaxshilashga olib keladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, axborot texnologiyalarining ijtimoiy fanlarni o'qitish jarayoniga qo'shgan hissasi katta. Ular talabalarning bilim darajasini

o'shish, o'qitish jarayonini interaktiv qilish va talabalarning mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Axborot texnologiyalari yordamida talabalarning darslarga bo'lgan qiziqishi oshadi, ular o'z bilimlarini mustahkamlash uchun zamonaviy vositalardan foydalanishga keng imkoniyatlarga ega bo'ladilar. Ta'lim jarayonining interaktivligi, talabalarning o'zaro fikr almashishlari va masofaviy ta'lim imkoniyatlari ham axborot texnologiyalarining samarali qo'llanilishiga yordam beradi.

Axborot texnologiyalari o'qituvchilar uchun talabalarning bilimni baholash, o'qitish jarayonini samarali tashkil etish va talabalarni mustaqil ishlashga jalb etish imkoniyatlarini taqdim etadi. Buning natijasida, talabalarning bilim darajasi, innovatsion fikrlash qobiliyati va ta'limga bo'lgan motivatsiyasi ancha yuqori bo'ladi.

Tadqiqotda talabalarga ijtimoiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalarining masofaviy ta'lim va onlayn platformalar orqali keng imkoniyatlar taqdim etilishi, shuningdek, resurslarning kengligi va ulardan samarali foydalanishning ta'limdagi roliga alohida e'tibor qaratildi.

Takliflar. *Axborot texnologiyalarini kengaytirish va modernizatsiya qilish* Maktablar va ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini yanada kengaytirish zarur. Bu, talabalarga interaktiv darslar, virtual sinflar, onlayn resurslar va multimedia vositalaridan samarali foydalanish imkonini beradi. Ayniqsa, qishloq hududlarida axborot texnologiyalari yordamida ta'lim imkoniyatlarini yanada oshirish kerak.

O'qituvchilarni axborot texnologiyalarini qo'llashga tayyorlash O'qituvchilarni axborot texnologiyalaridan foydalanish uchun doimiy ravishda tayyorlash va malakasini oshirish kurslarini tashkil etish zarur. O'qituvchilar yangi texnologiyalar bilan ishlashni, ularni darslarda qanday samarali qo'llashni bilishlari kerak. Bu o'z navbatida, talabalarga yanada sifatli ta'lim berish imkonini yaratadi.

Talabalarga axborot texnologiyalari orqali mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish. Talabalarga onlayn resurslardan, video darsliklardan, interaktiv mashqlar va testlardan foydalanish imkoniyatlarini yanada kengaytirish kerak. Bu ularning mustaqil ishlash qobiliyatini oshiradi va talabalarga har qanday vaqtda, istalgan joydan ta'lim olish imkoniyatini taqdim etadi.

Innovatsion metodlar va interaktiv usullarni qo'llash. Ijtimoiy fanlarni o'qitishda innovatsion pedagogik metodlarni va interaktiv usullarni keng qo'llash tavsiya etiladi. Masalan, simulyatsiya, o'yin asosidagi o'qitish metodlari, guruh ishlari va kollaborativ o'rganish jarayonlari orqali talabalarning darsga bo'lgan qiziqishi va ishtiroki oshadi.

Axborot texnologiyalarini masofaviy ta'limda yanada rivojlantirish. Masofaviy ta'limning rivojlanishi axborot texnologiyalaridan yanada samarali foydalanishni ta'minlaydi. Onlayn platformalarda ijtimoiy fanlar darslari va interaktiv mashg'ulotlarni tashkil etish, talabalarga o'z vaqtida va joyida ta'lim olish imkoniyatini beradi.

Resurslarni markazlashtirish va ulardan keng foydalanish. Talabalar va o'qituvchilar uchun ijtimoiy fanlar bo'yicha maxsus onlayn platformalar yaratish, turli multimedia resurslarini markazlashtirish va ular bilan kengroq ishlashni ta'minlash kerak. Bu, axborot texnologiyalarining o'qitish jarayonida yanada samarali ishlatilishini ta'minlaydi.

Umuman olganda, axborot texnologiyalaridan ijtimoiy fanlarni o'qitishda foydalanish ta'lim jarayonini yanada interaktiv, samarali va innovatsion qiladi. Talabalarning bilim darajasi va mustaqil ishlash ko'nikmalari oshadi, o'qituvchilarning ish samaradorligi yuqori bo'ladi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida axborot texnologiyalarining to'g'ri va samarali qo'llanilishi ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Buning uchun esa, o'qituvchilarni tayyorlash, texnologiyalarni modernizatsiya qilish va talabalarga mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Suyunov, R. (2021). "Axborot texnologiyalarining ta'limda qollanilishi." Ozbekiston ta'limi va jamiyat.

2. Karimov, D. (2020). "Interaktiv o'qitish usullari va axborot texnologiyalari." Toshkent: Innovatsion nashriyot.
3. Akhmedov, A. (2022). "Ijtimoiy fanlar oqitishida axborot texnologiyalaridan foydalanish." Oqituvchilar uchun ilmiy-ma'rifiy jurnali.
4. Baranov, V. V. (2016). Muammoli ta'lim metodlari: Asosiy prinsiplari va usullari. Toshkent: O'qituvchi. -B.123-127
5. Davletov, A. (2019). Ijtimoiy fanlarni o'qitishda innovatsion metodlar. Toshkent: Oliy ta'lim. -B.78-88
6. Baimuratov, R. S. (2018). Ta'limda tanqidiy fikrlash va muammoli ta'lim. Tashkent: Fan. -B.110-115

Saparova Shahlo Ramazonovna,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktranti
gmail:saparovashahlo243@gmail.com

ELBEK ASARLARIDAN FOYDALANIB BOLALAR ADABIYOTINI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrning 20-30-yillarida ham ijod, ham pedagogik faoliyat bilan mashg'ul bo'lgan jadid ma'rifatparvari Elbek (asl ismi Mashriq Yunusov, 1898-1938)ning bolalar uchun yaratgan asarlari keltirilgan. Elbekning bu asarlari "Elbek ijodidan topilmalar", "Go'zal yozg'ichlar" darsligi(boshlang'ich maktablarning 4-bo'limlari uchun tuzilgan o'qish kitobi) va "Armug'on. Yolqinlar" to'plamlaridan olingan. Maqolada Elbekning "Ot ila odam" masali va "Mozor" she'riy ertaklaridan bolalar adabiyotini o'qitish metodikasini takomillashtirishda "Delfi", "Blum taksonomiyasi" kabi metod va topshiriqlardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Masal o'qitish metodikasi, "Delfi" metodi, "Blum taksonomiyasi", Elbekning "Ot ila odam" masali, "Mozor" she'riy ertagi.

Abstract: This article presents the works created for children by Elbek (real name Mashriq Yunusov, 1898-1938), a modern enlightener who was engaged in both creative and pedagogical activities in the 20s and 30s of the 20th century. These works of Elbek are taken from "Elbek ijodidan topilmalar"(the meaning: Findings from Elbek's work), the textbook "Go'zal yozg'ichlar" (reading book for the 4th grade of primary schools) and "Armug'on. Yolqinlar" collections. In the article, methods and tasks such as "Delphi", "Bloom's taxonomy" are used to improve the methodology of teaching children's literature from Elbek's parable "Ot ila odam"(the meaning: Horse and Man) and poetic fairy tale "Mozor"(the meaning Graveyard).

Key words: Parable teaching methodology, "Delphi" method, "Bloom's taxonomy", Elbek's parable "Ot ila odam", poetic tale "Mozor"

Аннотация: В данной статье представлены произведения, созданные для детей Эльбеком (настоящее имя Маширик Юнусов, 1898-1938), современным просветителем, занимавшимся как творческой, так и педагогической деятельностью в 20-30-е годы 20 века. Этими произведениями Эльбека являются взято из "Elbek ijodidan topilmalar"(Выводы из творчества Эльбека), учебник "Go'zal yozg'ichlar"(книга для чтения для 4-го класса начальной школы) и коллекции "Armug'on. Yolqinlar". В статье для совершенствования методики преподавания детской литературы на основе притчи Эльбека "Ot ila odam"(Человек с лошады) и поэтических сказок "Mozor"(Могила) используются такие методы и задания, как «Дельфи», «Таксономия Блума».

Ключевые слова: методика преподавания притчи, метод «Дельфи», «систематика Блума», притча Эльбека "Ot ila odam", поэтическая сказка "Mozor".

Kirish. Bugungi yangi O'zbekistonda ta'lim sohasida yuz berayotgan o'zgarishlardan, yoshlarga yaratilgan imkoniyatlardan unumli foydalana olish, chet el tajribalarini o'rganish va uni amaliyotga joriy etish, ilim-fan sohasini yanada rivojlantirish kabi ahamiyatli vazifalar bugungi kunning dolzarb muommolariga aylanmoqda. Shuningdek, maktablardagi ta'lim tizimini yangilash, bugungi kun talablariga javob beradigan innovatsion darslik yaratish, yangi metod va usullarni dars jarayonida qo'llash, bolalarning sifatli bilim olishiga yordam berishga xizmat qiladi.[4]

XX asrda yashab ijod qilgan, jadid maktablari va pedagogika bilim yurtlarida muallimlik qilgan jadid ma'rifatparvari Elbek bolalar adabiyoti uchun turli janrlarda asarlar yaratib, shu asarlarini dars jarayonida o'qitgan. Elbek ijodini H.Uzoqov, U.Dolimov, U.Amonov va boshqa tadqiqotchi olimlar o'rganishgan. Biz esa Elbek ijodini bolalar adabiyotini o'qitishda turli usullardan foydalanib takomillashtiramiz. Bu metodlardan boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarga, Oliy ta'lim professor o'qituvchilari esa bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga jadid ma'rifatparvari, pedagogik olim Elbekning bolalar adabiyotiga oid

asarlari sinfda va sinfdan tashqari ishlarda o'qitish uchun, ta'lim va tarbiya berishda foydalanishlari mumkin.

Metodlar. Masalni o'qitish metodikasi. Masal — axloqiy, satirik va kesatq mazmunini kinoyaviy obrazlarda aks ettirgan aksariyat kichik she'riy, ba'zan nasriy asardir. Inson xarakteriga xos xususiyatlar masalda majoziy obrazlar— hayvonlar, jonivorlar va o'simliklar dunyosiga ko'chiriladi. Timsollarning kinoyaviy xarakterda bo'lishidan tashqari, kulgili savol-javob ham masal tili va uslubi uchun xarakterlidir. Ko'pincha masalning kirish qismida, ba'zan pirovardida qissadan hissa - ibratli xulosa chiqariladi.[5]

Masal o'qish darsining qurilishi quyidagicha bo'ladi:

1. Tayyorgarlik ishlari:

a) masal muallifi haqida o'qituvchi hikoyasi;

b) o'qilgan masal mazmuni bilan bog'liq suhbat;

d) o'qilgan masalda qatnashuvchi timsollarga xos xususiyatlar haqida suhbat.

2. Masalni o'qituvchi o'qishi (magnitafon yozuvini eshitish yoki film ko'rsatish ham mumkin)

Masal matni ustida ishlash:

a) masalning tuzilishi va kompozitsiyasini aniqlash (o'qish, reja tuzish va hokazo);

b) qatnashuvchilarning xatti-harakati, fe'l-atvori, xarakteriga xos xususiyatlarini tushuntirish (tanlab o'qish, so'z bilan va grafik tasvirlash, savollarga javob berish);

d) masalning aniq mazmunidan kelib chiqib, undagi asosiy fikrni belgilash;

e) krossvordlar, ta'limiy o'yinlar, topishmoqlardan foydalanib, masal mazmuni va g'oyasini o'zlashtirish.

4. Allegoriyani ochish.

5. Axloqiy xulosa aks ettirilgan qismni tahlil qilish.

6. Hayotda uchragan shunga o'xshash hodisalarga taqqoslash.[5]

“DELFI” metodi. Metod taklif qilinayotgan muqobil javoblar ichidan eng yaxshisini tanlashga yordam beradi. Buning uchun jamoaning a'zolaridan muayyan mavzu mohiyatini ochib beruvchi eng maqbul javoblarni bildirish taklif qilinadi. Bildirilgan javob variantlari to'planadi. So'ngra jamoaning har bir a'zosidan ma'lum ketma-ketlikda mavjud javoblarning har biriga baho berish talab qilinadi.

Amalga oshirish mexanizimi va vazifalar. 1. O'quvchilarga tahlil asosida ma'lum jarayonning yuz berishiga olib kelgan beshta sababni aniqlash va ular orasidan eng muhim sababni topish vazifasi yuklatiladi.

2. Muhokama qatnashchilari dastlab muammolarning barcha sabablarini muhimlik darajalari bo'yicha ajratadi.

3. Har bir qatnashchi o'zining muqobil javob variantlaridan birini tanlab, barcha variantlarni saqlaydi (ya'ni ularni muhimligiga ko'ra darajalarga ajratadi va tartib raqami bilan belgilab chiqadi).

Blum taksonomiyasi. Amerikalik mashhur psixolog va pedagog Benjamin Blum tomonidan asos solingan savol va topshiriqlar tizimi – bilish faoliyati darajalariga asoslangan o'quv maqsadlari taksonomiyasi zamonaviy ta'lim olamida yetarli darajada keng tarqalgan. O'quv maqsadlari taksonomiyasi o'quvchilar o'zlashtirishining ma'lum bir darajasidan darak beruvchi konkret harakatlari, mazmunan obyektlarni tabiiy o'zaro bog'liqlik asosida murakkablashib borishini ketma-ket joylashtirish orqali turkumlashtirilishi yoki tizimlashtirilishi. Taksonomiya – borliqning murakkab tuzilgan sohalarini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasidir.[15]

1-jadval

Blum taksonomiyasi bosqichlari	
1. BILISH	dastlabki tafakkur darajasi bo'lib, bunda o'quvchi atamalarni, aniq qoidalar, tushunchalar, faktlar, mezonlar, yo'nalishlar, kategoriyalar, tasniflar, shuningdek, abstract bilimlar: tamoyillar, aksiomalar, teoremlar, umumlashma fikrlar, strukturalar va shu kabilarni biladi, eslaydi, takrorlaydi, asar voqea-hodisalarini bayon

	qila oladi.
2. TUSHUNISH	darajasidagi tafakkurga ega bo'lganda esa, o'quvchi faktlar, qoidalar, chizmalar, jadvallarni tushunadi, qayta tuza oladi, o'zgartira oladi (so'zdan raqamga yoki obrazga), mavjud ma'lumotlar asosida kelgusi oqibatlarini taxminiy tafsiflay oladi.
3. QO'LLASH	darajasidagi tafakkurda o'quvchi olgan bilimlaridan faqat an'anaviy emas, noan'anaviy holatlarda ham foydalana oladi va ularni ma'lum bir model, formula, ko'rsatma asosida to'g'ri qo'llaydi.
4. TAHLIL QILISH	darajasidagi tafakkurda o'quvchi yaxlitning qismlarini va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni ajrata oladi, mantiqiy fikrlash asosida xatolarni ko'radi, faktlar va oqibatlar orasidagi farqlarni ajratadi, ma'lumotlarning ahamiyatini baholaydi.
5. SINTEZ	Umumlashtirish darajasidagi tafakkurda o'quvchi ijodiy ish bajaradi, biror tajriba o'tkazish rejasini tuzadi, bir nechta sohalaridagi bilimlardan foydalanadi. Ayrim materiallar asosida butunning, yaxlitning obrazini, ko'rinishini yaratadi. Bu bosqich tegishli natijalardan yangi jadval tuzishga urg'u beruvchi ijodiy xarakterdagi faoliyatni taqozo etadi.
6. BAHOLASH	Mazkur kategoriya yuqorida ko'rsatilgan barcha kategoriyal bo'yicha o'quv natijalarga erishishni va aniq ifodalangan mezonlarga asoslanib baholash mulohazalarini taqozo etadi. Ichki va tashqi mezonlar asosida baholaydi, o'quvchi mezonlarni ajrata oladi, ularga rioya qila oladi, mezonlarning xilma-xilligini ko'radi, xulosalarning mavjud ma'lumotlarga mosligini baholaydi, faktlar va baholovchi fikrlar orasidagi farqlarni ajratadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Dars bosqichlariga asosan yangi mavzuni mustahkamlash qismida quyidagi metodlardan foydalanib, o'quvchilarning bilim va malakalari tekshiriladi.

1. "Delfi" metodi asosida Elbekning "Ot ila odam"[1] masalini mustahkamlaymiz:

(Masalning qisqacha mazmuni: Asar qahramoni Ot keng yaylovda o't-o'lanlardan oziqlanib, buloqdan suv ichib, yakka o'zi rohatda yashardi. Bir kun uning oldiga Ho'kiz kelib qo'shildi. Ot ho'kizdan qutilish uchun borib Odamdan yordam so'raydi. Odam yordam berishga rozi bo'ladi, lekin yolg'iz o'zi piyoda yurib ho'kizni tutolmasligini otni egarlab birga tutish mumkinligini aytadi. Ot ham rozi bo'lib, ikkovlashib ho'kizni tutib bog'lab qo'yishadi. Lekin, oxirida odam otningustidan tushmaydi. Ot erkinlikni sevishini aytib, odamdan uni qo'yvorishini yolvorib so'raydi. Odam esa uning gaplariga parvo qilmay, otni ham ho'kizning oldiga bog'lab qo'yadi.)

Topshiriq: Otning odamga bandi bo'lishiga asosiy sabab nimada deb o'ylaysiz? Shu sababni masaldan topib o'qing. Sabablarni voqealar rivoji asosida ketma-ketlikda raqamlang.

- Ot yolg'iz yashashga o'rganib qolganligi;
- Otning ho'kiz bilan birga qo'shib bog'lab qo'yilgani;
- Ot odamdan yordam so'raganligi;
- Ot odamni uni egarlashiga ruxsat berganligi;
- Otning ho'kizdan achchiqlangani.

(Javoblar: 1,5,3,4,2.)

2.Elbekning "Mozor"[1] asarini o'qitishda "Blum taksonomiyasi", "Ertak terapiyasi", "Teskari test" metodi, "Quiz bot" testlaridan foydalanish mumkin. Dastlab, she'riy ertakni o'qituvchining o'zi ifodali o'qib beradi, keyin o'quvchilarga ayrim satrlarni tanlab o'qitadi.

MOZOR

Ko'b qiziq ish bo'lur ekan shul dunyoda,
Ko'rmaganlar qolar ekan ko'b armonda.
Belgili vaqt umr surub o'lgandan so'ng

Koʻb ishlarni bilmay qolar ekan banda.
Kim ana shuning uchun senga oʻtmishlardan
Darak berib, aytib oʻtar boʻlmishlardan.
Siz ham oʻqub, ajab emas, koʻrganlarday
Boʻlgʻaysiz, deb ertakni-da bir-bir boshlay.
Bir bor ekan, bir yoʻq ekan shul dunyoda
Bir boy kishi boʻlgʻon ekan ilgarida.
Bu boyning moli, joni koʻpligidan
Har yil qishlab qolar ekan bir dalada.
Uning moli kundan kunga ilgarigidan
Oshib-toshib har kuniga koʻpayavergan.
Boy oʻzi munga juda hayron qolib,
Sababini bilmak uchun koʻb tirishgʻon.
Eng oxirida sababini bilalmasdan,
Bir folchini chaqirtirib undan soʻrgʻon.
Folchi uning ishin qarab boʻlgʻondan soʻng
Boygʻa qarab turub, ushbu soʻzni degan:
«Molingizgʻa Tangri oʻzi qut kirgizmish,
U1 qut hozir bir qoʻchqorning shoxida emish.
Menga jinlar shundayin deb aytishdilar,
Qoʻchqorni hech soʻymasun!» deb oʻtunishdilar.
Boy folchidan bu soʻzlarni eshitkan soʻng
Sevingandan folchigʻa koʻb tortiq bermish.
Endi qutli shul qoʻchqorning yonidan hech
Ayrilmayin kecha-kunduz qarab turmish.
Biroq esiz qoʻchqor bir kun oʻz-oʻzidan
Baxtga qarshi koʻb yashamay oʻlub qolmish.
Boy bunga qaygʻulanib chidolmayin
Sira tinmay koʻb vaqtlar yigʻlab yotmish.
Lekin yigʻi bilan muni tiriltirmak
Qaygʻu bilan bir foydali ish bitirmak
Mumkin emasligin bilgach, boy oʻzi-da
Endi uni koʻmmak ishiga tayyorlanmish.
Qutli qoʻyning koʻmilishin koʻb kishilar
Eshitgach qoq hech qolmayin kelishmishlar.
Barchalari uni ulugʻ siylar ekan;
Shul yerdagi ogʻochliqqa koʻmishmishlar.
Shuning uchun shul kungacha koʻb kishilar
Boyliq soʻrab shul qoʻchqorgʻa borishalar.
Hamda uni eska olmoq uchun har choq
Qoʻylar soʻyub, shoxlarini ilishalar...
Mana, shunday qilib, bizning boyaqish boy
Qoʻchqoridan ajrab, yigʻlab koʻb yil-u oy,
Eng soʻng oʻzi-da qaygʻu; alam bilan oʻlmish,
Oʻgʻillari uni-da qoʻchqor yonigʻa koʻmmish.
Shundan beri u yer mozar boʻlib qolmish,
Ziyoratchi shayxlar bilan ichi toʻlmish...

Elbek[1]

“Blum taksonomiyasi” asosida quyidagi topshiriqlarni berib, mavzuni mustahkamlash mumkin.

1-topshiriq:

- Sheʼriy ertak nima haqida ekan?

- She'riy ertakdagi qaysi jumlarlar sizga juda yoqdi? Nima uchun?

2-topshiriq:

Bu boyning moli, joni ko'pligidan

Har yil qishlab qolar ekan bir dalada.

Shu ikki misrada qaysi so'z va iboralar o'z ma'nosida qo'llanmagan? Ularning qaysi ma'noda qo'llanganini izohlashga harakat qiling.

3-topshiriq: Folchi aytgan jumlarlarni topib o'qing. Misralarda keltirilgan "banda, armon, o'tmish, qishlab qolmoq, qut, Tangri, tortiq, bitirmak, og'ochliq, ziyoratchi, shayx" so'zlarining ma'nosini izohlang.

4-topshiriq:

- She'riy ertakda nimalar haqida gap boryapti?

- O'ylang, she'riy ertakda nechta qahramon bor? Ular qaysilar? (*boy, folchi, qo'chqor, o'g'illar, kishilar, ziyoratchilar*)

- She'riy ertakda kim "Qo'chqorni hech so'ymasun!" deb aytadi? (*jinalar folchiga, folchi boyga*)

- Qo'chqorni qayerda ko'mishadi, odamlar uning qabriga nima uchun borishardi?

5-topshiriq:

- She'riy ertakdan qanday xulosa chiqardingiz, sizningcha qo'chqorni ko'mish yoki uni boylik olib kelishiga ishonish to'g'rimi? Hayotingizda shunga o'xshash voqealarni eshitib yoki ko'rganmisiz?

6-topshiriq:

- Asar mazmuniga mos maqol va iboralar topib ayting.

(*Birga qarab fikr qil, birga qarab shukr qil. Folga ishonma, folsiz yurma.*)

Xulosa va tavsiyalar. XX asrning buyuk pedagogi Elbek jadid maktablari ochib, darslik va o'quv qo'llanmalar yaratdi, shu kitoblarda o'zining bolalar uchun yozgan asarlaridan hikoyalar, masallar, she'rlarini jamlab, turli xil qiyinchiliklarga qaramay nashr ettirdi va maktablarda o'qitdi. Bugungi kunda ham uning asarlaridan o'quvchi/talabalarga ta'lim va tarbiya berishda, o'qish savodxonligi/bolalar adabiyoti kabi o'quv predmeti/fanlarni o'qitishda foydalanish mumkin. Elbekning asarlari bolalarni/yoshlarni Vatanparlik, erksevarlik ruhida tarbiyalashda va xotin-qizlarning ta'lim olishga, rivojlanishga da'vat etishi bilan o'z dolzarblik ahamiyatini yo'qotmagan.

Tadqiqotimiz jarayonida ilmiy rahbarim, BuxDPI dotsenti, PhD U.S.Amonov boshchiligida Elbek asarlarini to'plab, arab yozuvidan lotin yozuviga tabdil qilib "Elbek ijodidan topilmalar" nomida kitob nashr ettirdik. Elbekning bu asarlarini yuqorida keltirilgan turli metodlar, topshiriqlar, Akt vositalari, tarqatma materiallar tayyorlab boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalariga bolalar adabiyotini o'qitishda foydalanib, talabalarning Elbek ijodiga bo'lgan qiziqishini oshirdik. Bu usullardan o'qituvchilar Elbek ijodini o'qish savodxonligi va bolalar adabiyotini o'qitishda foydalanishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Elbek ijodidan topilmalar. To'plam. Nashrga tayyorlovchilar: U.S.Amonov, Sh.R.Saparova. – Buxoro : "Sadridin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2024. – 168 b.

2. Amonov U. S., Saparova S. R. The mother tongue textbook of the primary school in Elbek's interpretation //Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 6. – C. 403-407. 8.

3. Amonov Ulug'murod Sultonovich, Saparova Shahlo Ramazonovna "Elbek – bolalar adabiyotini o'qitish metodikasining asoschisi" "Ayniy vorislari" 2023-yil.73-77-betlar. https://buxdu.uz/media/jurnallar/ayniy/ayniy_vorislari_1_2023.pdf.

4. Bazarbayeva Ulbolsin Bazarbay kizi "Ona tili darslarida scaffolding metodini foydalanishning ahamiyati" ISSN 2181-1717 (E) Образование и инновационные исследования (2022 год №12) <http://interscience.uz>

5. Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi (Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik) - T.: «NOSHIR», - 2009. 352 b.
6. Saparova Shahlo Ramazonovna. Elbekning Asarlaridan Foydalanib Bolalar Adabiyotini O'qitish Metodikasini Takomillashtirish. Miasto przyszlosci. Vol. 46(2024) 221-226-b. <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/2834/2603>
7. Saparova Sh.R. "The classification of Elbek poems in 5 directions" ped_mahorat@umail.uz 2021-yil, dekabr. 175-bet.
8. Saparova Shahlo Ramazonovna "Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun Elbekning yaratgan darsliklari" "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" xalqaro ilmiy-metodik jurnal. 2023-yil aprel. 68-77-betlar. <https://interscience.uz/index.php/home/issue/view/52>
<https://interscience.uz/index.php/home/issue/view/52/128>
9. Saparova Shahlo Ramazonovna "Jadidchi Elbekning bolalar adabiyotini o'qitish metodikasini takomillashtirishdagi hissi" Journal of universal science research. 15.12.2023. ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF(2023)-3,778 Volume-1, Issue-12. 246-256-betlar. <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3289>
10. Saparova Shahlo Ramazonovna. Improving the Methodology of Teaching Children's Literature Using Elbek's Textbook "Go'zal yozg'ichlar" AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 01, Issue 10, 2023 ISSN (E): 2993-2769. P-564-572
View of Improving the Methodology of Teaching Children's Literature Using Elbek's Textbook "Go'zal yozg'ichlar" (grnjournal.us)
11. Saparova Shahlo Ramazonovna "Implementation Of Elbek's works in teaching children's literature" <https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje/article/view/504/584>
12. Saparova Shahlo Ramazonovna "Elbek va Sadridin Ayniy asarlaridan foydalanib bolalar adabiyotini o'qitish metodikasini takomillashtirishning pedagogik xususiyatlari" "Ta'limda istiqbolli izlanishlar"
<https://buxdu.uz/ru/147-talimda-istiqbolli-izlanishlar/6070/6070-talimda-istiqbolli-izlanishlar/>
13. Saparova Shahlo Ramazonovna "Pedagogical importance of using the works of Sadridin Ayniy in children's literature" <https://top-conferences.us/index.php/ICLLT/article/view/796>
<https://top-conferences.us/index.php/ICLLT/index>
Vol. 8 (2024): International Conference on Linguistics, Literature And Translation
Published: 2024-10-03
14. Saparova Shahlo Ramazonovna "The importance of Elbek's works in improving the methodology of teaching children's literature (works of "Ot ila odam", "Erk qizig'a", "Ko'klam chog'ida yaproqlar")" <https://top-conferences.us/index.php/ICALT/article/view/814> International Conference on Adaptive Learning Technologies 2024-09-28 p-76-79.

Qurbonova Go'zal Rajab qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti, (PhD)

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA IMMERSIV TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING DOLZARBLIGI VA IJTIMOY AHAMİYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida immersiv texnologiyalardan foydalanish zaruriyati va ularning ijtimoiy ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ta'siri va bolalarning rivojlanishiga qo'shadigan hissi o'rganilgan. Natijalarga ko'ra, immersiv texnologiyalar bolalarning ijodiy va aqliy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shuningdek, ta'lim samaradorligini oshirish imkonini yaratadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, immersiv texnologiyalar, ijtimoiy ahamiyat, innovatsiya, ta'lim sifati, 3D., interaktivlik, keys tahlil, guruhiy faoliyat.

Аннотация: В данной статье анализируется необходимость использования иммерсивных технологий в дошкольных образовательных организациях и их социальная значимость. В исследовании изучалось влияние цифровых технологий на образовательный процесс и их вклад в развитие детей. Согласно полученным результатам, иммерсивные технологии положительно влияют на творческое и умственное развитие детей, а также создают возможность повысить эффективность образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, иммерсивные технологии, социальная значимость, инновации, качество образования, 3D, интерактивность, разбор кейсов, групповая деятельность.

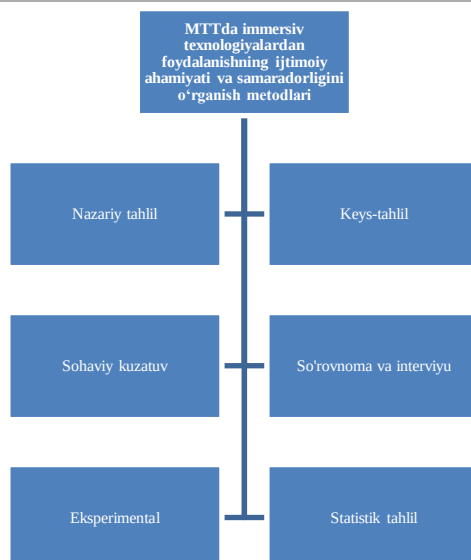
Annotation: This article analyzes the need to use immersive technologies in preschool educational organizations and their social significance. The study explored the impact of digital technology on the educational process and its contribution to the development of children. According to the results, immersive technologies have a positive effect on the creative and mental development of children, and also create an opportunity to increase the effectiveness of Education.

Key words: preschool education, immersive technologies, social significance, innovation, quality of Education, 3D., interactivity, case analysis, group activity.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim sohasida yangi texnologiyalardan samarali foydalanish, ayniqsa, maktabgacha ta'lim jarayonida, dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Maktabgacha ta'lim bolalarning asosiy kognitiv, ijtimoiy va psixologik ko'nikmalari shakllanadigan bosqich ekan, innovation texnologiyalardan foydalanish uning samaradorligini yanada oshiradi. Immersiv texnologiyalar (virtual reallik, qo'shimcha reallik va interaktiv 3D muhitlar) ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqib, bolalarga yorqin taassurotlar va interaktiv bilim berish imkoniyatini yaratadi.

Immersiv texnologiyalarning maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qo'llanilishi nafaqat ta'limning sifatinı oshirishga, balki ijtimoiy ahamiyatli vazifalarni hal qilishga ham qaratilgan. Bunday texnologiyalar bolalarning ijtimoiylashuvi, ijodiy rivojlanishi va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Maqolada mazkur texnologiyalarning afzalliklari, ularning ijtimoiy ahamiyati va kelajakda qo'llanish istiqbollari yoritiladi.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda immersiv texnologiyalarning maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi ijtimoiy ahamiyati va samaradorligini o'rganish uchun quyidagi metodlardan foydalanildi (1-rasmga qarang).

1-rasm. MTTda immersiv texnologiyalardan foydalanishning ijtimoiy ahamiyati o'rganish metodlari

Zamonaviy ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatining sifatini oshirish, ta'lim va tarbiya mazmunini yangi metodikalar bilan boyitish, kadrlar salohiyatini yuqori darajaga ko'tarish kabi dolzarb muammolarni hal qilishda turli metodikalar orqali hal qilish bugungi kun uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodikalarning mazmunini quyidagi tarzda yoritib o'tishni lozim topdik:

1. Nazariy tahlil.

Ta'lim texnologiyalari sohasidagi ilmiy adabiyotlar, davlat qonunchiligi va xalqaro tajriba o'rganildi. Xususan, immersiv texnologiyalarning ta'limdagi o'rnini tushuntiruvchi nazariy adabiyotlar va tadqiqotlar tahlil qilindi, ularning maktabgacha yoshdagi bolalarga mosligini baholashga alohida e'tibor qaratildi.[1] Bu jarayonda akademik manbalar va O'zbekiston qonunchiligi asosida metodologik asos yaratildi.

2. Keys-tahlil.

O'zbekistondagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari misolida immersiv texnologiyalarni joriy qilish tajribasi o'rganildi. Turli xil tashkilotlarda qo'llanilayotgan VR (virtual reallik), AR (qo'shimcha reallik) va interaktiv platformalarni tahlil qilish orqali ularning qo'llanishdagi afzalliklari va cheklovlari aniqlandi.

3. Sohaviy kuzatuv

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari bazasida to'g'ridan-to'g'ri kuzatuv o'tkazildi. Bolalar va pedagoglar bilan o'zaro hamkorlik jarayonida immersiv texnologiyalarning ta'limga ta'siri, bolalarning qiziqishi va faolligi darajasi baholandi. Kuzatuv natijalari bolalarning ta'lim jarayoniga jalb qilinishi va interaktiv metodlardan samarali foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatdi.[2]

4. So'rovnoma va intervyu.

Tadqiqot doirasida pedagoglar, bolalarning ota-onalari va ta'lim mutaxassislari o'rtasida so'rovnoma va yarim-tuzilgan intervyular o'tkazildi. So'rovnoma yordamida quyidagi ma'lumotlar yig'ildi:

- pedagoglarning immersiv texnologiyalardan foydalanishga tayyorgarligi;
- ota-onalarning yangi texnologiyalarga bo'lgan munosabati;
- immersiv texnologiyalar bolalarning kognitiv rivojlanishiga qanchalik ta'sir ko'rsatishi haqida fikrlar.

5. Eksperiment.

Eksperimental guruh va nazorat guruhi tashkil etildi. Eksperimental guruhda immersiv texnologiyalar qo'llanilib, mashg'ulotlar o'tkazildi, nazorat guruhida esa an'anaviy metodlar qo'llanildi.

6. Statistik tahlil

Eksperiment natijalari asosida yig'ilgan ma'lumotlar statistik tahlil qilindi. Talabalarning ko'nikma va bilimlaridagi o'zgarishlar qiyoslab baholandi. Shu bilan birga, har bir ko'rsatkich uchun taxmin qilingan natijalarning ishonchliligi tekshirildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida imersiv texnologiyalardan foydalanish bolalarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Eksperiment davomida imersiv texnologiyalar qo'llanilgan guruh va an'anaviy usullar qo'llanilgan guruh o'rtasida ta'lim natijalarida aniq farqlar kuzatildi. Imersiv texnologiyalar yordamida ta'lim olgan bolalarda bilimlarni o'zlashtirish darajasi yuqori ekanligi aniqlandi. Virtual va qo'shimcha reallik texnologiyalari bolalarning diqqatini jalb qilishni kuchaytirib, mavzularni chuqurroq tushunishiga yordam berdi. Masalan, tabiiy fanlar mavzusidagi interaktiv darslar orqali bolalar hayvonot dunyosi, tabiat hodisalari va boshqa mavzularni tezroq o'rgandilar.

Imersiv texnologiyalar o'yin uslubidagi yondashuvlarni qo'llash imkonini bergani uchun bolalar darslarga qiziqish bilan yondashdilar. Bu, o'z navbatida, ularning ijodiy fikrlash va yangi narsalarni o'rganishga intilishlarini rivojlantirdi. Eksperiment jarayonida pedagoglar bolalarning darslarda yanada faolroq ishtirok etayotganligini qayd etdilar. Imersiv texnologiyalar bolalarning birgalikda ishlash ko'nikmalarini ham mustahkamladi. Interaktiv mashg'ulotlar davomida bolalar o'zaro muloqot qilish, fikr almashish va guruh bo'lib muammolarni hal qilishga odatlandilar. Bu esa ularning ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

Suhbat va so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagoglar imersiv texnologiyalarni joriy qilishni qo'llab-quvvatlaydilar, ammo ularni to'liq qo'llash uchun qo'shimcha tayyorgarlik va texnik ko'nikmalar zarur. Pedagoglarning fikricha, bunday texnologiyalar darslarni jonlantirib, ta'lim jarayonini yanada samaraliroq qiladi. Tadqiqot davomida ayrim qiyinchiliklar ham aniqlangan. Jumladan, immersiv texnologiyalarni keng miqyosda qo'llash uchun texnik jihozlar va moliyaviy mablag'lar yetishmasligi kuzatildi. Shuningdek, texnologiyalardan samarali foydalanish uchun pedagoglar va texnik xodimlarni o'qitish zarur.[3]

Immersiv texnologiyalarning maktabgacha ta'limdagi qo'llanilishi bolalarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu texnologiyalar o'quv jarayonlarini qiziqarli va samarali qilish bilan birga bolalarning ijtimoiy va ijodiy rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi. Shu bilan birga, texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun infrastrukturaviy va metodik masalalarni hal qilish zarur.

Muhokama. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida imersiv texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi va ahamiyatini yaqqol tasdiqladi. Ushbu texnologiyalar bolalarning rivojlanishiga qo'shgan hissasi qator afzalliklarni ko'rsatgan bo'lsa-da, ularni amaliyotga joriy qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar va imkoniyatlarni ham chuqur tahlil qilish lozim.

Birinchidan, imersiv texnologiyalar ta'lim mazmunini bolalar uchun yanada qiziqarli va interaktiv qilishda muhim vosita hisoblanadi. Bu texnologiyalar an'anaviy yondashuvlar bilan solishtirilganda bolalarning darsga bo'lgan qiziqishi va ishtirokini sezilarli darajada oshirishi aniqlangan. Masalan, virtual reallik orqali tabiat hodisalarini o'rganish yoki qo'shimcha reallik vositalaridan foydalanib, mavzularni jonlantirish bolalarda hayrat va motivatsiyani kuchaytirgan. Ushbu natijalar xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan boshqa ma'lumotlar bilan hamohangdir.

Ikkinchidan, imersiv texnologiyalar bolalarda ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Tadqiqot davomida bu texnologiyalar bolalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirgani va ijtimoiy ko'nikmalarni yaxshilagani kuzatildi. Biroq, bu jarayon pedagoglarning texnologiyalardan to'g'ri foydalanish ko'nikmalariga bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Pedagoglarning texnik malakasini oshirish uchun maxsus kurslar va qo'llanmalarining zarurligi muhim masala sifatida e'tirof etildi.

Uchinchidan, imersiv texnologiyalarning ta'limdagi ijobiy ta'siriga qaramay, ularni amaliyotga tatbiq qilishda bir qator cheklovlar mavjud. Asosiy muammolardan biri – texnik

jihozlarning yuqori narxi va ularni ta'minlashda yetarli moliyaviy resurslarning yo'qligi. shuningdek, ko'plab maktabgacha ta'lim tashkilotlari infratuzilmasi ushbu texnologiyalarni qo'llashga tayyor emasligi aniqlangan. Ushbu holat ta'lim tizimiga qo'shimcha investitsiya kiritish va texnologik infratuzilmani takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, o'quv dasturlari va metodik materiallarni yangilash ham muhim ahamiyatga ega. Imersiv texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy qilish uchun ularni pedagogik jarayonlarga moslashtirish, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga oluvchi maxsus materiallarni ishlab chiqish talab etiladi. Bu esa davlat va xususiy sektor hamkorligida amalga oshirilishi lozim.

Xulosa. Imersiv texnologiyalar maktabgacha ta'limda katta imkoniyatlar ochib berishi mumkin. Ushbu texnologiyalarni kengroq joriy etish orqali bolalarning bilim olish jarayoni yanada samarali va qiziqarli bo'lishi mumkin. Ammo bu borada muammo va cheklavlarni bartaraf etish uchun davlat siyosati, pedagoglar malakasi va texnologik infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha kompleks yondashuv talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vasilenko, I. A. (2020). "Sifrovoye obrazovaniye v doshkolnoy pedagogike". Moskva: Prosveshcheniye.
2. Smith, J., & Brown, R. (2019). Immersive Learning Technologies: Applications in Early Education. London: Routledge.
3. O'zbekiston Respublikasi qonuni (2023). "Raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimida joriy qilish".
4. Parker, T. (2022). Virtual Reality in Preschool Education. New York: Academic Press.
5. Aliyev, B. (2021). "Qo'shimcha reallik texnologiyalarining ta'limdagi roli". Toshkent: Fan.

Zaylopova Maxpiratxon,

Farg'ona tumani kasb-hunarga o'qitish markazi direktori

MONOMARKAZLARDA YOSHLARNI KASB HUNARGA O'RGATISH ORQALI TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: Maqolada yoshlarni kasb hunarga o'rgatish va bu jarayonda monomarkazlarning faoliyati, qabul qilingan qarorlar, yoshlarda tadbirkorlikni rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirish va bu borada ilmiy izlanishlar olib borgan olimlarning fikrlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik, ilm, faoliyat, hunar kasb, bandlik, rivojlanish, ko'nikma, aholi, yoshlar, natija.

Аннотация: в статье описана деятельность молодежных центров профессионального обучения и моноцентров в Бунджарайоне, принятые решения, формирование предпринимательских навыков у молодежи, а также мнения ученых, проводивших научные исследования по этому поводу.

Ключевые слова: предпринимательство, наука, деятельность, профессия, занятость, развитие, навыки, население, молодежь, результат.

Abstract: the article describes the activities of youth vocational training and monocenters in Bunjarayon, the decisions made, the formation of entrepreneurship skills among young people, and the opinions of scientists who conducted scientific research in this regard.

Key words: entrepreneurship, science, activity, profession, employment, development, skills, population, youth, result.

Kirish. Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining "Ishga marhamat" monomarkazlari to'g'risida Nizom O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 05.04.2021 yilgi 183-son qarori qabul qilingan. Va bu qarorning qabul qilinishi monomarkazlar faoliyatini yuqori cho'qiga olib chiqib unda yoshlarni kasb hunarga o'rgatish maslalariga e'tibor qaratilmoqda. Yurtimiz iqtisodiyotidagi tub o'zgarishlar, uning xom ashyo yetishtiruvchi davlat ro'lidani raqobatbardosh maxsulot ishlab chiqaruvchi davlatga aylanayotgani kasb hunar maktablari zimmasiga rivojlanib borayotgan O'zbekiston Respublikasini sifatli va yetuk kadrlar bilan taminlash va kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va unga qiziquvchi yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga yo'naltirish va tadbirkorlik qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan ishlarni yo'lga qo'yish orqali muammolarini hal etish kabi vazifalarni qo'ymoqda. Oxirgi yillarda mamlakatimizda tadbirkorlikni rivojlantirish, yoshlarni kasb hunarga yo'naltirish orqali tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish davlatimiz siyosatining ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. O'tgan asrning so'nggi o'n yillik davrigacha iqtisodiyotimiz boshqaruvining mamuriy buyruqbozlik va markazlashtirilgan tizimi davrida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik davlat iqtisodiyotini rivojlantirishi, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini kamaytirishi va inkor etildi. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev tashabbuslari bilan yoshlarni kasb hunarga o'qitish va tadbirkorlik sohasi bo'yicha bilim va ko'nikmalariga ega bo'lishini taminlash maqsadida kasb hunar maktablari tashkil etish ishlari olib borilmoqda. Kasb hunar maktablarida yosh avlodga kasbga oid bilimlarni o'rgatish va tadbirkorlik malakasini shakllantirish orqali tadbirkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish ishlarini bosqichma bosqich amalga oshirishini taminlashi ko'zda tutilgan. Kasb hunar maktabi o'quvchilarni qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltirish orqali yangi ixtirolar va ishlab chiqarishdagi yangi g'oyalarni kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda amalga hayotga tatbiq etish orqali iqtisodiyotimizni yoshlar tadbirkorligi orqali rivojlantirish maqsadida ushbu ishlar amalga oshirilmoqda. Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish maqsadida Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev tomonidan yoshlar va tadbirkorlik sohasi vakillarini har taraflama qo'llab-quvvatlash maqsadida oxirgi ikki yarim yilda ellikdan ortiq farmon va qarorlari qabul qilindi.[1] Ularning katta qismini kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka qaratilgani e'tiborga molikdir.

Adabiyotlar tahlili va medologiya. Tadbirkorlikka va kasb hunarga o'rgarishga oid dastlabki ilmiy tadqiqotlar XVIII asr buyuk allomalari R.Kantil'on, F.Kene, A.Smit, J.B.Sey va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan. Tadbirkorlik faoliyati motivatsiyasi tadqiqotlari Amerika psixologi D.Makleland Myurrening motivatsiya tadqiqotlarida nazariy g'oyalari va empirik yondashuvlari orqali erishgan yutuqlarini rivojlantirib, tajribalar seriyasini o'tkazdi, unda ob'ekt sifatida o'quv muassasasi talabalari bilan bir qatorda tadbirkorlar ham ishtirok etdi. Uning «Yutuqlar jamoasi» (1961) nomli kitobida qayd etilgan ushbu tajriba, iqtisodiy rivojlanish muammolarini tahlil qilish va hal etish uchun psixologik fan metod va nazariyasidan foydalanish uning dastlabki jiddiy urinishlaridan biri hisoblangan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, uning innovatsion faoliyatini rivojlantirishning nazariy jihatlari xorij olimlaridan L.K. Gundry, L.F. Ofsteinlarning «Tadbirkorlik ta'limidagi ijodkorlik ko'nikmalari biznesdagi innovatsiyalarga qanday ta'sir qiladi» (2014). A.D. Daniel, R.A. Kosta, M. Pita va C. Kostalarning «Turizm bo'yicha ta'lim: tadbirkorlik ko'nikmalari haqida» (2017). A.A. Gibbning Ta'lim va tadbirkorlik uchun qulay muhit yaratish nomli tadqiqotlarida va boshqa olimlarning ishlarida o'rganilgan. Shuningdek A.Smit, Y.Shumpeter, R.Foster, I.Balabanov, R.Fatxuddinov va boshqalarning ilmiy ishlarida atroflicha tahlil qilingan. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishda shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish bo'yicha o'zbek psixologlaridan O.E. Xayitov (2005), Sh.S. Shoyimova (2009), Sh.M. Ulug'ovalar (2011) maxsus tadqiqot ishlarini olib borganlar. O.E. Xayitov tomonidan tadbirkorlik faoliyati motivatsiyasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari shaxsdagi muvaffaqiyatga nisbatan motivatsiyaning kuchi, faoliyat jarayonida namoyon bo'ladigan va shakllanadigan sifatlarning tadqiqotchi tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda isbotlanganligi ahamiyatlidir.

Natijalar. Monomarkazlar ishsiz va ish qidirayotgan shaxslarga xizmat ko'rsatuvchi davlat muassasasi hisoblanadi. Monomarkazlar Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining (keyingi o'rinlarda Vazirlik) Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi band bo'lmagan aholiga xizmat ko'rsatuvchi monomarkazlari tizimidan iborat bo'ladi. Monomarkazlar faoliyatini muvofiqlashtirish, shuningdek, ular uchun kasb-hunar, xorijiy tillar hamda tadbirkorlik ko'nikmalariga o'qitish bo'yicha o'quv-metodik materiallar Toshkent shahridagi «Ishga marhamat» monomarkazi tarkibidagi monomarkazlar faoliyatini muvofiqlashtirish va o'quv-metodik ta'minlash boshqarmasi tomonidan ishlab chiqiladi. Monomarkazlarning xodimlari malakasini oshirishni tashkil etish Vazirlik tizimidagi mehnat organlari xodimlari malakasini oshirish respublika kurslarida amalga oshiriladi. Bunda Toshkent shahridagi «Ishga marhamat» monomarkazi xodimlari malaka oshirish jarayoniga jalb etiladi va malaka oshirish jarayonida amaliyot mashg'ulotlari Toshkent shahridagi «Ishga marhamat» monomarkazida olib borilishi nizom bilan belgilab o'tilgan bo'lib monomarkazlar yoshlarni kasbga va tadbirkorlikka o'rgatish vazifasini bajaradi.

Hozirgi vaqtda har bir maktab va kasb-hunar kollejlari o'quvchilarni kasbga yo'naltirish bo'yicha xonalar va burchaklar tashkil qilingan. Bularning ishida o'qituvchilar, shifokorlar, turli kasbdagi mutaxassislar, kasb-hunar kollejlari, jamoa xo'jaliklari, davlat korxonalari qatnashadilar. Tumanlar va shaharlardagi kasbga yo'naltiruvchi kabinetlar korxonalarda, qurilishlarda, jamoa xo'jaliklarida kasb haqida maslahat beruvchi punktlarning faoliyati metodik rahbarlikni amalga oshiradi, maslahatlar beradi va ma'lumot sifatida ahborot ishlarini olib boradi. Kasbga yo'naltirish nazariyasining tarkibiy qismlariga: dalillar, qonuniyatlar va tamoyillar kiradi. Kasbga yo'naltirishda ilmiy metodlar asosida olingan ishonchli dalillar juda oz bo'lishi sababli, bu boradagi muhim vazifalar yangi dalillarni yig'ish hisobiga, bir yoki bir necha farazlar yordamida amalga oshiriladi. Masalan, har bir hududda yoshlarni ma'lum bir kasbni tanlashlariga ta'sir ko'rsatadigan o'ziga xos omillar mavjud. Kasbga yo'naltirish nazariyasining ikkinchi tarkibiy qismi - qonuniyatlardir. Qonuniyatlarni bilish ilmiy tadqiqotning asosini tashkil etadi. Topilgan qonuniyatlar fanning maxsus tilida kasb-hunarga yo'naltirish tushunchasini boshqa fanlarga oid tushunchalar bilan o'zaro aloqadorligini ma'lum aniqlikda ifodalaydi. Har

bir nazariyaning rivojlanganlik darajasi faoliyat asosidagi mavjud tamoyillar tarkibi va sifati bilan aniqlanadi. Kasbga yo'naltirish tamoyillarini belgilashda quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

- onglilik; - muvofiqlik (shaxs qiziqishlari qonuniyatlari bilan jamiyat uchun zarur bo'lgan kasblarga nisbatan ehtiyojning mos kelishi);
- kasb tanlash faolligi;
- rivojlantirish (ushbu tamoyil kasbning shaxs rivojlanishiga xizmat qilishi lozimligi haqidagi g'oyani o'zida aks ettiradi).

Shuningdek, kasb-hunarga yo'naltirishda boshqa bir qator tamoyillar guruhi ham mavjudki, ular umumpedagogik tamoyillar bilan uzviy aloqada ifodalanadi. Bular quyidagilardan iborat:

- kasb-hunarga yo'naltirishning hayot bilan, mehnat va amaliyot bilan bog'liqligi;
- kasb-hunarga yo'naltirishning yoshlar mehnat tayyorgarligi bilan bog'liqligi;
- mehnat ta'limi va tarbiyasining yaxshi yo'lga qo'yilishi; bunda o'quvchilarning texnikaviy ijodkorligini tashkil etish, ularning ijtimoiy foydali, unumli mehnatidan mohirlik bilan foydalanish kerak.

Muhokama. Kasbga yo'naltirishning metodologiyasi kasbni ongli ravishda mustaqil tanlash bo'yicha ilmiy muammoning tadqiqot metodlari tuzilishi hamda asosiy yo'l-yo'riqlari to'g'risidagi ta'limot bo'lib, bunda jamiyatning kadrlarga bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda yoshlarning qiziqishlarini aniqlash, ularga kasb tanlashda ilmiy yordam berish tushuniladi. Kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini tashkil etishga ta'sir ko'rsatadigan konseptual xarakterdagi g'oyalar uning asosiy qoidalarini tashkil etadi. Bu g'oyalardan biri diagnostik tadqiqotlar asosida yoshlarning qiziqish, layoqat va qobiliyatlarini tashhis qilib, ularni to'g'ri kasb tanlashga yo'naltirish ishlarini tashkil etish hisoblanadi. Bu g'oya XX asrning 30-yillarida keng tarqalgan bo'lib, bunda testlar keng qo'llanilgan. Testlarning takomillashtirilmaganligi, noto'g'ri qo'llanilganligi va boshqa bir qator sabablarga ko'ra, tashhisli tadqiqot "tarbiyalovchi konsepsiya" bilan almashtirildi va ular bir-biriga qarama-qarshi qo'yildi. Ammo o'sha vaqtdayoq tashhis ham, tarbiya ham kasb-hunarga yo'naltirishning amaliy ishlarida birdek muhim ahamiyatga ega ekanligi aniq va ravshan edi. Mamlakatimizning barcha tumanlarida kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashhis markazlarining ochilganligi fikrimiz isbotidir. Bugungi kunda kasb-hunarga yo'naltirish tizimining asosiy vazifasi o'quvchilarga ularning qiziqish, layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini to'g'ri tashhis qilib, ixtiyoriy majburiy ta'lim tizimini, ya'ni akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida davom ettiriladigan ta'lim yo'nalishini ongli va to'g'ri tanlashlarida asqotadigan, ilmiy asoslangan, to'laqonli maslahatlar berishdir. Bu maslahatlar tavsiya xarakteriga ega bo'lib, haqiqiy tanlashni o'quvchining o'zi amalga oshiradi. Umumta'lim maktablarining kasb-hunarga yo'naltirish ishining maqsad va vazifasi shu hudud ehtiyoji uchun zarur kasblarga - kasb-hunar kollejlarning mavjud soha yo'nalishlariga, o'quvchilarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda tavsiya berishdan iborat. Buni muvaffaqiyatli amalga oshirish esa kasb-hunarga yo'naltirish tizimidagi turli yo'nalish bo'yicha olib borilgan ishlarning sifatiga bog'liq.

Kasbga yo'naltirish tizimining asosiy tarkibiy qismlari: kasblar to'g'risida nazorat, dastlabki kasbiy tashhis, kasb tanlashga oid maslahatlar, kasb-hunarga saralab olish, ijtimoiy-kasbiy muvofiqlik, kasbiy tarbiya kabilardan iborat. Kasbga oid nazorat maslahatida yuqorida keltirilgan maslahat bosqichlari to'g'ri amalga oshirilgan-oshirilmaganligi, asosiy konsultatsiyada shakllantirilgan ko'nikma va malakalar ixtiyoriy va majburiy ta'limda (o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida) davom etayotganligi, ya'ni shu soha bo'yicha ta'lim olayotganligi nazorat qilinadi. Agar soha bo'yicha ixtiyoriy-majburiy ta'lim davom etmayotgan bo'lsa, sabablari o'rganilib, tahlil qilinadi va amaliy xulosalar chiqariladi. Tadqiqotlarda shu narsa aniqlanganki, maktab o'quvchilarining 50 foizi yakka tartibdagi kasb maslahatiga muhtoj bo'ladilar. Bunday o'quvchilarni quyidagilar tashkil qiladi: - u yoki bu sabab bilan mustaqil kasb tanlay olmagan o'quvchilar; - ota-onalari bilan ziddiyat paydo bo'lgan o'quvchilar; - o'zi tanlagan kasb yo'lining to'g'riligini isbot qilish istagida bo'lgan o'quvchilar; - o'sib-ulg'ayishi va xulq-atvori murakkab tavsifiy harakterga ega bo'lgan o'quvchilar. Shu sababli ham maktab

kasb-hunarga yo'naltirish xonasining tumandagi kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashhis markazi bilan birgalikda kasb-hunarga oid maslahat ishlariga alohida e'tibor bilan yondoshishlari talab etiladi. Kasbga yo'naltirishning tarkibiy qismlaridan biri kasb-hunarga tanlab olish, ya'ni biror kasbni nisbatan yaxshi o'zlashtiradigan va kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli bajaradigan shaxsni saralab olishdir. Kasbga yaroqlilik shaxsning jismoniy sifatlari va psixofiziologik xususiyatlari bilan kasb talablarining mos kelishi darajasidir. Agar bu sifat va xususiyatlar zarur talablar darajasida bo'lmasa, zo'riqish hosil bo'ladi, natijada kasbiy yaroqsizlik vujudga keladi, bundan shaxs ham, jamiyat ham zarar ko'radi.

Xulosa. Kasbga saralab olish qiyin kechadi. Shu bois oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari abituriyentlari bilan pedagogik testdan tashqari kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik markazlarning ilmiy asoslangan tavsifnoma-tavsiyasi asosida suhbat o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Ijtimoiy kasbiy moslashuv (ko'nikish) insonning kasbini nechog'lik to'g'ri tanlaganligini ko'rsatuvchi bosqich hisoblanib, bu bosqichda kasb-hunarga yo'naltirish ishlari hamda kasb-hunarga tayyorgarlikning kamchiliklari, yangi qiziqish, ehtiyojlar shaxsning hayotiy rejasi qay darajada to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligi kabilar aniqlanadi. Shuning uchun ham moslashuv kasb-hunarga yo'naltirish ishlari samaradorligining o'ziga xos mezon bo'lib xizmat qiladi. Kasbiy moslashish umumta'lim maktabi, akademik litsey, kasb-hunar kolleji, oliy o'quv yurtida o'quvchi yoki talabaning o'zi tanlagan kasbga moslashishi va ko'nikishidan shuningdek, ishchi va xizmatchilarning kasbiy mehnat sharoitlariga muvofiqlashish jarayonidan iborat bo'lib, uning natijasida xalq xo'jaligini mutaxassis kadrlar bilan ta'minlash mustahkamlanadi. Bu davr maktabda mehnatga tayyorlash, kasb tanlash, kasbiy tayyorgarlik, mehnat faoliyatining boshlanishi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Беляев В.И. Маркетинг: основы теории и практики: учебник / В.И. Беляев. 4-е изд., перераб. и доп. М.: КНОРУС, 2010. - 680 с.
2. Березин И. С. Маркетинговый анализ. Рынок. Фирма. Товар. Продвижение. М.: Вершина, 2008. - 480 с.
3. Предпринимательство: учебник / под. ред. М.Г.Лапусты. 4-е издательство, доп. М.: ИНФРА-М, 2008. - 667 с.
4. Издательско торговая корпорация «Дашков и К»; Саратов: ООО «Англейс», 2010. - 256 с.
5. Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник,- М.: ИНФРА-М, 2008,- 685 с.
6. Бизнес-планирование: учебник/ под ред. В.М.Попова и др,- 2е изд., перераб.и доп. - М.: Финансы и статистика, 2009. - 816 с.
7. Проветов Г.И. Международный Бизнес: задачи и решения: Учебное-практическое пособие. -М.: «Альфа-Пресс», 2009. - 160 с.
8. Цвиркун АД., Акинфиев В.К. Бизнес план. Анализ инвестиций. Методы и инструментальные средства,- 2-е изд., перераб. и доп,- М.: Ось-89, 2009. - 320 с.
9. Попов В.М. Бизнес- планирование: учебное-практ. пособие. - М.: КНОРУС, 2009. - 480 с.

BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNING INDIVIDUAL QOBILIYATLARINI ANIQLASH VA RIVOJLANTIRISH USULLARI

Annatsiya: Mazkur tadqiqot boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish usullarini o'rganishga bag'ishlangan. Unda o'quvchilarning qobiliyatlarini baholash uchun diagnostik vositalar, pedagogik yondashuvlar va interaktiv metodlar ko'rib chiqilgan. Shuningdek, qobiliyatlarni rivojlantirishda o'yin texnologiyalari, ijodiy topshiriqlar va AKT imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o'qituvchilarga qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha samarali tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, individual qobiliyatlar, diagnostika, pedagogik yondashuvlar, interaktiv metodlar, o'yin texnologiyalari, ijodiy topshiriqlar, AKT, qobiliyatlarni rivojlantirish.

Annotation: This study is dedicated to exploring methods for identifying and developing the individual abilities of students in primary education. It examines diagnostic tools, pedagogical approaches, and interactive methods for assessing students' abilities. Additionally, it analyzes the role of game-based technologies, creative tasks, and ICT opportunities in fostering abilities. The results of the research provide effective recommendations for teachers to enhance the development of students' individual capabilities.

Key words: primary education, individual abilities, diagnostics, pedagogical approaches, interactive methods, game-based technologies, creative tasks, ICT, ability development.

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению методов выявления и развития индивидуальных способностей учащихся в процессе начального образования. В работе рассматриваются диагностические инструменты, педагогические подходы и интерактивные методы оценки способностей учащихся. Также анализируется роль игровых технологий, творческих заданий и возможностей ИКТ в развитии способностей. Результаты исследования предоставляют учителям эффективные рекомендации по развитию индивидуальных способностей учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, индивидуальные способности, диагностика, педагогические подходы, интерактивные методы, игровые технологии, творческие задания, ИКТ, развитие способностей.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda o'quvchilarning shaxsiyati, qobiliyatlari va o'qishga bo'lgan qiziqishlari shakllanadi. Ushbu bosqichda bolalarning tabiiy qobiliyatlarini aniqlash va ularni rivojlantirish, jamiyatning intellektual va ma'naviy salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarining individual qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metodologiyalarni ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

O'quvchilarning individual qobiliyatlari tushunchasi qobiliyatlarning tug'ma va orttirilgan xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Har bir bolaning qobiliyati uning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari va tashqi omillar ta'sirida shakllanadi. Shu sababli, ta'lim jarayonida o'quvchilarning qobiliyatlarini to'g'ri aniqlash va rivojlantirish uchun ularning individual xususiyatlarini inobatga olish talab etiladi. Masalan, ayrim bolalar ijodkorlikka moyil bo'lsa, boshqalar analitik fikrlash yoki matematik qobiliyatlar bilan ajralib turadi. Ushbu qobiliyatlarni erta aniqlash va rivojlantirish uchun maxsus ta'limiy strategiyalar va texnologiyalar ishlab chiqilishi kerak[5].

Zamonaviy boshlang'ich ta'lim jarayonida diagnostika va qobiliyatlarni rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari muhim o'rin egallaydi. Psixologik diagnostika, kuzatish va o'quvchilarning faoliyatini tahlil qilish orqali o'qituvchilar bolalarning qobiliyatlarini aniqlash imkoniga ega bo'ladi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida interaktiv usullarning ahamiyati ham alohida e'tiborga loyiqdir. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida jalb qilish, ularning

o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, loyiha asosida o'qitish, rolli o'yinlar, qiziqarli topshiriqlar va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik faoliyati qobiliyatlarni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bunday metodlar bolalarda nafaqat intellektual qobiliyatlarni, balki ijtimoiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi.

O'yin texnologiyalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining qobiliyatlarini rivojlantirishda o'ziga xos ahamiyatga ega. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'yin orqali o'rganish jarayoni bolalarning qiziqishini oshirish va qobiliyatlarini tezroq rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun intellektual o'yinlar, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish uchun konstruktorlar va chizmachilik mashg'ulotlari qo'llanilishi mumkin. Shu bilan birga, o'yinlar bolalarning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi[2].

Zamonaviy texnologiyalar, xususan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Elektron ta'lim resurslari, raqamli o'yinlar va interaktiv platformalar orqali o'quvchilar o'z qobiliyatlarini mustaqil rivojlantirish imkoniga ega bo'ladilar. Masalan, dasturlash yoki kodlash elementlarini o'z ichiga olgan interaktiv o'yinlar bolalarda analitik va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, AKT bolalarga o'z-o'zini baholash va monitoring qilish imkoniyatini beradi.

O'qituvchi va ota-onalar hamkorligi qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi. Ota-onalar bolalarining qobiliyatlarini erta aniqlashda va ularni qo'llab-quvvatlashda faol ishtirok etishi kerak. Shu bilan birga, o'qituvchilar bolalarning imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish va ularga mos o'quv dasturlarini ishlab chiqishda yetakchi rol o'ynaydi. Maktab va oila o'rtasidagi hamkorlik samaradorligi o'quvchilarning qobiliyatlarini kompleks rivojlantirishga yordam beradi[1].

Mazkur tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishga qaratilgan samarali usullarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etishni maqsad qilgan. Tadqiqot davomida o'quvchilarning individual xususiyatlarini tahlil qilish va rivojlantirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar hamda metodologiyalar o'rganiladi. Bu esa boshlang'ich ta'lim tizimini boyitish va o'quvchilarning intellektual, ijodiy hamda ijtimoiy qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot natijalari o'qituvchilar, ta'lim metodistlari va pedagoglar uchun qimmatli ma'lumot manbai bo'lib, boshlang'ich ta'lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, oila va maktabning hamkorligini yanada samarali yo'lga qo'yish orqali ta'lim sifatini oshirish imkonini beradi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri bo'lib, bu borada olib boriladigan tadqiqotlar nafaqat milliy, balki xalqaro ta'lim tizimi uchun ham dolzarb ahamiyatga ega[3].

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiya sohalarida keng o'rganilgan. Ushbu masala, ayniqsa, ta'lim tizimini isloh qilish va uning samaradorligini oshirish maqsadida dolzarb ahamiyat kasb etgan.

Qobiliyat tushunchasi va uning rivojlanishi bo'yicha ilmiy yondashuvlar qadimdan o'rganib kelinmoqda. Qobiliyatlarning tug'ma va ijtimoiy omillar asosida shakllanishi haqidagi g'oyalar ilk bor G'arb psixologiyasida tadqiq etilgan. Lev Vygotskiy ning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi o'quvchilarning imkoniyatlarini aniqlash va ularga mos o'qitish usullarini qo'llash zarurligini ta'kidlagan. Jean Piaget ning kognitiv rivojlanish nazariyasi esa bolalarning qobiliyatlari yosh xususiyatlariga mos ravishda rivojlanishini tushuntirib bergan.

Mahalliy pedagogika sohasida, xususan, A.A.Soginov, I.A.Karimov, va boshqa mutaxassislar o'z tadqiqotlarida o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish va qobiliyatlarni rivojlantirishning milliy ta'limga mos yondashuvlarini ishlab chiqqan. Ularning fikricha, boshlang'ich ta'lim bosqichida bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirish dars jarayonlarida individual va differensial yondashuvlarni qo'llash orqali amalga oshirilishi kerak.

Interaktiv metodlar va zamonaviy texnologiyalarning ta'limdagi o'rni ham ko'plab tadqiqotlarda yoritilgan. John Dewey o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishda faol o'quv jarayoni va tajriba asosidagi yondashuvni taklif qilgan. O'yin texnologiyalari, ijodiy topshiriqlar va loyiha asosidagi o'qitish usullari bo'yicha esa Howard Gardner ning "Ko'p intellektlar nazariyasi" o'quvchilarning turli qobiliyatlarini rivojlantirish uchun asosiy g'oyalarni taqdim etgan.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish bo'yicha ham qator ilmiy ishlar olib borilgan. Raqamli o'quv resurslari va interaktiv vositalar yordamida bolalarning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning samaradorligi haqida tadqiqotlar M. Prensky va boshqa olimlar tomonidan ta'kidlangan. Ular zamonaviy o'quv texnologiyalari bolalarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishini ko'rsatgan.

O'zbekistonning ta'lim sohasidagi strategik hujjatlarida ham boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish muhim yo'nalish sifatida belgilangan. Xususan, Prezidentning ta'limni rivojlantirish bo'yicha qabul qilgan qarorlarida qobiliyatlarni rivojlantirish uchun ilg'or metodlarni joriy etish va o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish zarurligi qayd etilgan. Shu bilan birga, mahalliy mualliflar tomonidan qobiliyatlarni diagnostika qilish usullari, o'quvchilarning qiziqishlarini aniqlash va ularga mos faoliyatlarni tashkil etish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda[4].

Shu bilan birga, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish masalasining ayrim jihatlari yetarli darajada o'rganilmagan. Jumladan, qobiliyatlarni rivojlantirishda mahalliy ta'limning o'ziga xosliklarini hisobga olgan holda innovatsion texnologiyalarning samaradorligi va diagnostika vositalarining milliy talablarga moslashtirilishi yuzasidan chuqur tahlillar talab qilinadi. Shuningdek, oila va maktabning bu boradagi o'zaro hamkorlik mexanizmlarini yaxshilash, qobiliyatlarni baholashda differensial yondashuvlarni qo'llash bo'yicha metodologiyalarni rivojlantirish masalalari hali to'liq yoritilmagan.

Mazkur tadqiqot yuqoridagi bo'shliqlarni to'ldirish, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning qobiliyatlarini samarali aniqlash va rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni taklif etish bilan ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'ladi.

Tahlil va natija: Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish bo'yicha tahlil va natijalarni taqdim etish uchun quyidagi bosqichlarni amalga oshiramiz:

1. Tajriba tashkiloti va ishtirokchilari:

- o Nazorat guruhi: odatiy ta'lim usullari bo'yicha o'qitiladi.
- o Tajriba guruhi: individual qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion usullar (o'yin texnologiyalari, ijodiy mashg'ulotlar, AKT) qo'llaniladi.

2. Metodlar:

- o O'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash uchun diagnostik testlar va kuzatuv natijalari.
- o O'quv ko'rsatkichlarini baholash uchun o'quvchilarning mustaqil ish natijalari.
- o Mashg'ulotlar samaradorligini baholash.

Quyidagi jadvalda nazorat va tajriba guruhlarining qobiliyat rivojlanishi ko'rsatkichlari taqqoslanadi:

Ko'rsatkich	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi	Farq
Mantiqiy fikrlash	75%	88%	+13%
Ijodkorlik	68%	85%	+17%
Analitik qobiliyat	72%	90%	+18%
Jamoadi ishlash ko'nikmasi	70%	87%	+17%
O'quv qiziqishi	74%	89%	+15%

4. O'rtacha natija (ko'rsatkich bo'yicha):

- o **Nazorat guruhi o'rtachasi:** $(75 + 68 + 72 + 70 + 74) / 5 = 71.8\%$
- o **Tajriba guruhi o'rtachasi:** $(88 + 85 + 90 + 87 + 89) / 5 = 87.8\%$

- **Farq:** $87.8\% - 71.8\% = +16\%$

Tajriba guruhida individual qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion usullar qo'llanilganidan so'ng o'quvchilarning qobiliyat rivojlanishida 16% o'sish kuzatildi. Ayniqsa, analitik va ijodiy qobiliyatlar sezilarli darajada oshgan. Bu esa boshlang'ich ta'lim jarayonida individual yondashuv va zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning yuqori samaradorligini ko'rsatadi. Ushbu natijalar asosida nazorat guruhi bilan ishlashda ham shunga o'xshash usullarni joriy etish tavsiya etiladi.

Xulosa. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish shaxsiy imkoniyatlarni to'laqonli ro'yobga chiqarishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari har bir o'quvchining qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishda individual yondashuv va zamonaviy usullar, jumladan diagnostik vositalar, o'yin texnologiyalari va ijodiy topshiriqlardan foydalanish samaradorligini tasdiqladi. Tajriba guruhida qo'llangan metodlar o'quvchilarning analitik fikrlash, ijodkorlik, jamoaviy ko'nikmalar va o'quv qiziqishlarini sezilarli darajada oshirdi. Bu esa innovatsion yondashuvlarning ta'lim jarayonida samarali ekanligini ko'rsatdi.

An'anaviy usullarga asoslangan nazorat guruhiga nisbatan tajriba guruhida o'quvchilarning qobiliyatlari o'rtacha 16% yuqori natijaga erishgani, boshlang'ich ta'limda interaktiv usullarning qobiliyatlarni rivojlantirishga qo'shgan hissasini tasdiqlaydi. O'quvchilarning ehtiyojlariga mos ta'lim usullari ularning o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirib, qobiliyatlarini rivojlantirishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun samarali tavsiyalarni ishlab chiqishga zamin yaratdi, bunda o'yin texnologiyalari, ijodiy topshiriqlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi.

Bundan tashqari, qobiliyatlarni rivojlantirishda oila va maktabning uzviy hamkorligi katta ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi muloqot bolalar rivojlanishini jadallashtirishi mumkin. Tadqiqot natijalari individual qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy va amaliy yondashuvlarni boyitishga xizmat qiladi. Bu orqali ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi.

Tavsiyalar: O'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun har bir bolaning qobiliyati, qiziqishi va rivojlanish xususiyatlarini inobatga olish muhim. Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalari, ijodiy topshiriqlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish tavsiya etiladi. Bu usullar mantiqiy fikrlash, ijodkorlik, analitik ko'nikmalar va jamoada ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash uchun zamonaviy diagnostika vositalaridan foydalanish va natijalarga asoslangan rivojlanish rejalarini ishlab chiqish zarur. Jamoaviy mashg'ulotlar, loyiha asosida o'qitish va ijodiy faoliyat orqali o'quvchilarning qiziqishlarini oshirish mumkin. Ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish va o'quvchilarning rivojlanishini uzluksiz monitoring qilish muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, STEAM kabi innovatsion metodlarni joriy etish orqali o'quvchilarning qobiliyatlarini keng qamrovda rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. Ushbu tavsiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali qilish va o'quvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hasanov, R. *Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalari*. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, 2015.
2. Zakirova, Z. *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ularning boshlang'ich ta'limdagi ahamiyati*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
3. Davlatova, G., & Sog'inov, A. *Pedagogik diagnostika asoslari*. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2016.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. *2019–2030-yillarda ta'lim va fan sohasini rivojlantirish konsepsiyasi*. – Toshkent, 2019.
5. Vasileva, M. *Interaktiv texnologiyalar va ularning ta'lim samaradorligiga ta'siri*. – Moskva: Nauka, 2017.

Tadjixon Sabitova,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

GO'RO'G'LI TURKUMIDAGI DOSTONLARNI QIYOSIY O'QITISHNING INNOVASION TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi folklor san'atining yurgai hisoblangan Go'ro'g'li turkumidagi dostonlarni o'qitish va uning o'ziga xosligi hamda innovatsion texnologiyalar asosida o'qitishning imkoniyatlari, samaradorligi hamda yutuqlari borasida fikr va mulohazalar yuritilganidir. Innovatsion texnologiyalarning ta'lim tizimidagi ayniqsa folklor asarlarini o'qitishdagi ahamiyati borasida o'zimizning ilmiy qarashlarimizni berib o'tganmiz.

Kalit so'zlar: doston, metod, model, innovatsiya, metodika, folklor, texnologiya, samaradorlik, ta'lim, adabiyot, taraqqiyot, ma'naviyat.

Аннотация: В этой статье даны размышления и размышления о возможности, эффективности и достижениях преподавания эпоса из рода Горюгли, считающегося юргом современного фольклорного искусства, и его уникальности, а также инновационных технологий обучения. Мы изложили свои научные взгляды на важность инновационных технологий в системе образования, особенно в обучении фольклорным произведениям.

Ключевые слова: эпос, метод, модель, инновация, методология, фольклор, технология, эффективность, образование, литература, прогресс, духовность.

Annotation: this article reflects and reflects on the possibilities, effectiveness and achievements of the teaching of the Gurgai series of today's folklore art on the basis of its originality and innovative technologies. We have given our scientific views on the importance of innovative technologies in the educational system, especially in the teaching of folklore works.

Keywords: saga, method, model, innovation, methodology, folklore, technology, efficiency, education, literature, progress, spirituality.

Kirish. Bugungi kunda respublikamizda ta'lim tizimin yangi bosqichga olib chiqish, raqamlashtirish, zamonaviylashtirish, axborotlashtirish va inovasion o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Taraqqiyotning yuksalitish XXI asrda inovasion o'zgarishlarga boy asr deyish mumkin. Bu albatta ta'lim sohasiga ham o'zining ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Uning zamirida esa ta'lim sohasiga zamonaviy inovasion texnologiyalarning olib kirish zaruriyatini tug'diradi. Ana shularni hosbga olgan holda bugungi kunda ta'lim tizimida o'qitish sifatini oshiradigan, uning dolzarb ehtiyojlarini qondiradigan, yangi imkoniyatlar eshigini ochib beradigan inovasion texnologiyalarga ya'ni inovasion ta'lim texnologiyalariga bo'lgan talab ortib bormoqda.

Ta'lim tizimining isloh qilinishi, ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqilishi ushbu sohaga inovasion texnologiyalarni joriy qilish shartini qo'yadi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ham quyidagi fikr va mulohazalari o'rinli deb hisoblaymiz. "Biz ta'lim va tarbiya tizimini barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishning o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz". Ma'lumki hamma zamonlarda o'qitish tizimi zamon bilan hamnafas tarzda kelgan. Mamlakat taraqqiyoti va uning keladjagi ta'lim tizimi va ta'lim sifati bilan chambarchas bog'liq ekanligini unutmasligimiz lozimdir. Ta'lim tizimiga yangilik, o'zgarish va sifat, samaradorlikning olib kirilishi inovasiya bo'lib, taraqqiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan ajralib turadi. Bu borada ta'lim tizimiga olib kiirilgan inovasion yangiliklar va texnologiyalarning joriy etilishi folklor asarlarini o'qitish sohasini ham chetlab o'tmadi. Folklor asarlarini o'qitishda inovasion texnologiyalarning joriy qilinishi uning o'ziga xos tarzda rivojlanishi va samaradorlikka erishishiga ta'sir ko'rsatadi. Go'ro'g'li turkumidagi dostonlarni o'qitishda ham ta'lim texnologiyalaridan foydalanish folklorshunos olimlarning ta'lim tizimida yangicha, zamonaviy sharoitlarda ishlay olish

ko'nikmasini shakllantirish, sifat va samaradorlik ko'rsatkichlarini oshirish ga erishi maqsadida o'zgacha yondashuvni talab etadi.

Ta'lim innovasiyalari pedagogik tizimning maqsadi, mazmun-mohiyati, belgilari, imkoniyatlari, vazifalarini, rivojlanish bosqichlari va tamoyillarini, rivojlanish bosqichlari va ta'limdagi integrasiya tamoyillarini innovasion usullarini tanlash, to'pal, qo'llash va ulardan foydalanish uslubiy tavsiyalar hamda bu borada bo'lajak mutaxassislarda shakllanadigan hislatlarni hosil qilish jarayonini ifodalovchi ta'lim va tarbiya jarayonining sifat jihatlarini takomillashtirib bu sohada yuqori samaradorlikka erishishni tushunish mumkin.

Innovasiya tushunchasi O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida ko'rsatilishicha innovasiya quyidagi mazmun va tushunchalarga ega. Innovasiya inglizcha "innovationas"-kiritilgan yangilik, ixtiro texnika va texnologiya avlodlarini almashtirish uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar, ilmiy-texnik yutuqlar va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalarga yangiliklar, shuningdek ularning turli sohalar va faoliyat doirasida qo'llanilishi.

Ta'lim innovasiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib avvalgisidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyadir. Ta'lim innovasiyalarini folklor asarlari jumladan Go'ro'g'li turkumidagi dostonlarni o'qitishda ham qo'llanilishi dostonning mazmunini tushunich va tahlil qilishda talabalarda kreativ qobiliyatlarini shakllantirishga turki bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. So'z san'atining dastlabki namunalari insoniyat nutqi paydo bo'lishi bilan yuzaga kela boshladi. "Go'ro'g'li" dostonlari xalq dostonchiligida har biri mustaqil yashagan va ayrim- ayrim nomga ega bo'lgan asarlar silsilasi, muayyan omillar bilan bir-biriga birlashgan kattakon turkum bo'lib, Yaqin va O'rta Sharqda juda keng tarqalgan. Bu turkum o'zbek, tojik, qozoq, qoraqalpoq, tatarlarda Go'ro'g'li; turkmanlarda Go'ro'g'li, Ko'ro'g'li, Karo'g'li; Ozarbayjon, Gruzin, Turk va boshqalarda Ko'ro'g'li nomi bilan shuhrat qozongan.

"Go'ro'g'li" turkumi dostonlari kattakon ikki tarmoqqa bo'linadi. Fanda biri Zakavkaze va Yaqin Sharq versiyalari (ozarbayjon, arman, gruzin, turk va boshqalar) deb yuritilsa, ikkinchi O'rta Osiyo versiyalari (o'zbek, qozoq, qoraqalpoq, turkman, tojik va boshqalar) deb ataladi. Bu ikki tarmoq o'zaro muayyan umumiylikka ega bo'lsa-da, dostonlarda qamrab olingan voqyelik, epik an'ana va bosh qahramonga berilgan baho, ularning hajmi, sostavi, kuylanish va tarqalish xususiyatlari jihatidan bir-biridan pirinsipial ravishda farq qiladi.

Demak, ozarbayjon versiyasida konkret shaxs va davr bilan bog'liq voqyealar tengsiz kuch-qudrat va shijoat, olijanob insoniy fazilatlar ideali nuqtayi nazaridan kuylanadi. Ammo bunda umumlashtirish va ideallashtirish muayyan davr va tarixiy voqyealarni inkor etish darajasida emas, balki u (xalq ideali) konkret biografik detallar va hayotiy lavhalar bilan chambarchas bog'lanib ketgan.

O'rta Osiyo versiyalari, xususan, o'zbek variantlarida esa umumlashtirish va ideallashtirishning juda yuqori darajasini ko'ramiz. Bunda qahramonona o'tmish konkret tarixiy voqyealar aspektida yemas, balki mislsiz romanik lavhalarda, xalqning beqiyos ideallari ko'lamida tasvirlanadi. Hamma narsa – hayot ham, xalq turmushi ham, tarixiy voqyelik ham, mavjud zamon yetishtirgan qahramonlar ham ko'tarinki romanik bo'yoqlarda, bepayon badiiy ideal tasavvurlarda, cheksiz obrazlar girdobida gavdalanadi. Ana shu bepayon ideallik va cheksiz romanika bu dostonlarni yanada real, hayotiy, xalqqa yaqin va davrimizga hamohang qilgan.

O'zbek dostonlarida Go'ro'g'li turkman va o'zbeklarning begi, qonuniy hukmdor, o'z xalqi, vatani uchun qayg'uruvchi va uni turli dushmanlar bosqinidan himoya qiluvchi dono murabbiy, ko'plab xalq botirlarini tarbiyalab yetishtirgan yengilmas bahodir sifatida tasvirlanadi. Bosh qahramonga berilgan mana shu bahodan kelib chiqib, Chambil yurtining afsonaviy hukmdori Go'ro'g'lining bahodir qirq yigiti bilan birgalikda ona yerining xavfsizligi va ozodligiga tahdid soluvchi qo'shni podsholiklarga qarshi olib borgan kurashi butun xalq harakati, Chambil eli, qabila ozodligi urushi tarzida namoyon bo'ladiki, bu o'zbek eposidagi asosiy masaladir.

O'zbekistonning Xorazmdan bo'lak yerlarida tarqalgan "Go'ro'g'li" dostonlari ham alohida mustaqil bir versiyani tashkil etib, hajmining kattaligi, "monumentalligi" bilan ajralib turadi. Har ikki versiyada bosh qahramonning umumiy faoliyatida va bir qancha motivlarda o'xshashlik ko'zga tashlanadi. Ammo alohida olingan dostonlarda o'xshashlik deyarli yo'q, ya'ni birida bo'lgan doston (masalan, "Xirmon dali") ikkinchisida, ikkinchisidagi (masalan, "Ravshan") birinchisida mavjud emas. Versiyalar orasida bu darajada prinsipial ayirmalarning mavjudligi turkumga birlashgan dostonlarning muayyan qismi ikki joyda, ikki xil ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda yaratilganligi va mustaqil rivojlanishda davom etganligini ko'rsatadi.

"Go'ro'g'lining tug'ilishi va bolaligi" dostoni ko'p planli asar bo'lib, unda G'iro't biografiyasiga oid ham ajoyib ma'lumotlar bor. Bu ma'lumotlarga ko'ra, qahramonni emizgan baytal bilan Xuroson ko'lidan chiqib kelgan ayg'irdan ("suv oti"dan) urg'ochi qulun tug'iladi. Bu qulun uch yashar bo'lgach, Go'ro'g'li Rayhon arabning dong'i ketgan tulporidan nasl olishga harakat qiladi. Natijada uchinchi ot – G'irko'k tug'iladi. G'irko'k yetti kunlik bo'lganda onasi o'ladi. Go'ro'g'li unga turli hayvonlarning sutini berib tarbiya qiladi. Go'ro'g'li bilan G'iro't orasida juda ko'p o'xshashliklar bor: dostonda har ikkalasi ham uchinchi naslgacha tilga olinadi. Ikkalasi ham yetim; ikkalasi shirxo'ra va hokazo. Bu bilan qahramon va uning jangovar oti o'rtasida eposga xos ajoyib bir aloqa yuzaga keltiriladiki, bu butun turkum bo'ylab izchil davom etadi. Dostonda yosh qahramonning chiltonlar bilan uchrashuvi, kelajak yo'lining oldindan belgilanishi, epik Chambil yurtining bunyod etilishi, Yovmit eliga xon qilib ko'tarilishi kabi voqyealar juda qiziqarli tasvirlanadi. Shoxdorxon va Ravshan, Ravshan va Urayxon, Rayxon va Go'ro'g'li to'qnashuvlarida butun turkumga xos bo'lgan ijobiy va salbiy sifatlar namoyon bo'ladi. Turkumning ushbu birinchi dostonidayoq o'zbek "Go'ro'g'li"siga xos bo'lgan cheksiz fantaziya, ko'z ilg'amas geografik va etnografik kengliklar to'la namoyon bo'ladi. Bu hol, ayniqsa, "Yunus pari", "Misqol pari", "Gulnor pari" dostonlarida yanada yorqin ko'rinadi. Bu asarlar Go'ro'g'lining uylanishi va shu bilan bog'liq qahramonliklariga bag'ishlangan.

"Go'ro'g'li" siklidagi dostonlarda parilar podsholigi, undagi saroy va oilaviy hayot inson turmushining ko'rinishi sifatida keng va hayotiy lavhalarda tasvirlanadi. Dostonlarning tuzilishi an'anaviy andoza asosida bo'lib, o'rni bilan o'zaro almashinib turadigan nazm va nasriy matnlar tashkil qiladi. Dostonlardagi she'rlar, asosan, 7, 8 va 11 hijoli barmoq vaznida bo'lib, turoqlarning o'zgarib turishi, band tuzilishi va qofiyalanish shakliga ko'ra o'ziga xos xususiyatga ega.

"Go'ro'g'li" turkumi dostonlari xalq hayoti, turmushi va maishatini, orzu-umidlari va g'oyalarini, axloqiy-estetik va ijtimoiy qarashlarini keng hajmda tasvirlovchi eposdir. "Go'ro'g'li" turkumidagi anchagina dostonlar qahramonning asrandi farzandlari Hasan, Avaz, nevaralari Nurali, Ravshan va evarasi Jahongirlarning qahramonona sarguzashtlariga bag'ishlangan bo'lib, bular ham o'zaro muayyan turkumlarni tashkil qiladi.

Bu ichki turkumlar asrandi farzandlarining olib kelinishini tasvirlovchi dostonlar (Hasanxon, Avazxon) bilan boshlanadi. Hasan va Avazning o'z taqdiri bor. Ularning har biri turkumda muayyan o'rin tutadi. Hasanxon turkumda faqat bir doston "Dalli"ning bosh qahramoni sifatida ishtirok etadi. Avazxon esa butun bir dostonlar "Balogardon", "Intizor", "Bo'tako'z", "Qunduz bilan Yulduz", "Malikayi ayyor" va boshqa turkumning bosh qahramonidir.

Bir so'z bilan aytganda, "Go'ro'g'li" siklidagi dostonlar o'zbek xalqi orasida keng tarqalgan bo'lib, o'z muxlislariga egadir. O'zbek xalqi Go'ro'g'li va uning yigitlari haqida qator termalar yaratgan. Bu termalarni qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki,

"Go'ro'g'li" turkumi dostonlari o'zbeklar orasida bir necha versiyada tarqalgan. Bu versiyalarni chuqurroq o'rganish va qiyosiy tahlil qilish kelajakdagi amalga oshirilishi kerak bo'lgan vazifalardan biridir.

Ma'lum bir epik qahramon, uning avlodlar va safdoshlari hayotidan hikoya qiluvchi dostonlar silsilasi turkumlikni tashkil etadi. Turkumlikka kiruvchi dostonlar bir-birining izchil davomi bo'lmay, har biri alohida-alohida voqyealar asosiga qurilishi ham mumkin. Bu o'rinda epik qahramonlar, epik makon va zamon umumiylikiga amal qilinadi. Folklorshunoslar

turkumlikka ega dostonlarni mazmuniga ko'ra biografik, nasliy va geografik kabi turkumlarga ajratib o'rganishadi.

Tahlil va natijalar. O'zbek xalqi epik ijodida Go'ro'g'li va uning asrandi o'g'illari, safdoshlari hayotidan hikoya etuvchi dostonlar majmuasi alohida o'rin tutadi. "Go'ro'g'li" turkumiga kiruvchi dostonlarda Go'ro'g'lining tug'ilishi, bolaligi, uylanishi, Avazxon va Hasanxonlarni asrab olishi, Avazxon, Hasanxon, ularning o'g'illari – Ravshan, Nurali, Sherali, keyingi avlod – Jahongirlarning hayotidan tortib, bosh qahramonning bir yuz yigirma yoshida g'orga kirib g'oyib bo'lib ketgungacha bo'lgan voqealar aks etadi. "Go'ro'g'li" turkumiga kiruvchi har bir doston o'zicha mustaqil xarakterga ega va ularning har biri el orasida alohida-alohida kuylanib kelingan. "Go'ro'g'li" turkumi tarkibi g'oyatda murakkab, kuylanish va ijro sharoitlarida o'zaro mustaqil va har biri alohida yagona syujetga ega bo'lgan bu silsila dostonlar Go'ro'g'li va G'iro't obrazlari, Chambil mamlakati kabi asosiy nuqtalarda, shuningdek, qirq yigit, Soqibulbul, Hasanxon, Ahmad sardor singari an'anaviy obrazlar, ularning g'ayriqutblari tasviri orqali bir-birlari bilan birlashsalar-da, bosh qahramonning muntazam epik biografiyasi emas, balki uning dovuqli afsonaviy hayotining ko'pdan-ko'p epizodlari tasvirlaridan iborat. "Go'ro'g'li" dostonlari o'tgan asrning boshlaridan turli yillarda, turli baxshilar tomonidan yozib olingan. "Go'ro'g'lining tug'ilishi", "Go'ro'g'lining bolaligi", "Zaydinoy", "Yunus pari", "Misqol pari", "Gulnor pari" dostonlari atoqli baxshi Po'ltan shoirdan ketma-ket yozib olingan bo'lsa, taniqli shoir-qissaxon Rahmatulla Yusuf o'g'li yigirma turkumning yigirma uch dostonini (yozilmaganlari bilan birgalikda o'ttiz dostonning) o'zicha ketma-ketligini belgilab, to'rt jild qilib, Folklor arxiviga topshirgan. Turkum dostonlarining soni haqida ham baxshilar o'rtasida har xil fikrlar mavjud. Ularning ko'pchiligi "Go'ro'g'li qirq dostonidir", – deyilar. Nurotalik Bekmurod Jo'raboy o'g'lining "Avazning arazi" dostonida kuylashicha, uning ustozlari Go'ro'g'lini "Oltmish to'rt doston qip ta'rif etgan". Janubiy Tojikistondagi o'zbek baxshilarining (soqilarining) naql qilishicha, XIX asrda yashagan mashhur dostonchi Qunduz soqi Go'ro'g'lini bir yuz yigirma shoxa (doston) qilib aytar ekan. Shunda ham Go'ro'g'li o'lganda, Yunus pari: "Bedoston o'tgan, to'ram", – deya yig'i bergan ekan. Folklorshunoslikda esa "Go'ro'g'li" turkumi qirq dostonidan iboratdir, degan fikr qat'iylashgan. Keyingi kuzatishlar turkumga kiruvchi dostonlar soni yetmishdan oshishini ma'lum etdi. "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari hozirgi o'rganilish holatida quyidagilardan iborat:

1. Go'ro'g'lining tug'ilishi.
2. Go'ro'g'lining bolaligi.
3. Zaydinoy (Zulxumor, Go'ro'g'lining Rayhon arab qizini olib qochib kelishi).
4. Chortoqli Chambil.
5. Yunus pari.
6. Misqol pari.
7. Gulnor pari.
8. Qirq yigit bilan qirq qiz.
9. Soqibulbul.
10. Hasan ko'lbir.
11. Doniyorxo'ja – yozib olinmagan.
12. Shodmonbek – yozib olinmagan.
13. Berdiyor otaliq.
14. Xidrali yelbegi.
15. Zamonbek.
16. Hilomon (Yelomon).
17. Xoldorxon (Go'ro'g'lining Qirimga borishi).
18. Shohdorxon.
19. Shoqalandar.
20. Xushkeldi.
21. Rayhon arab.
22. Bektosh arab – yozib olinmagan.
23. Govdaro'z dev.
24. Besh podshoning Chambilga yov bo'lib kelishi.
25. Ro'zaxon.
26. Yosqila.
27. Ahmad sardor va Hasan shoh – yozib olinmagan.
28. Ahmad sardor va Avazxon – yozib olinmagan.
29. Ahmad sardorning suyagi – yozib olinmagan.
30. Ahmad sardorning o'limga buyurilishi.
31. Hasanxon (Go'ro'g'libekning Hasanxonni olib kelishi).
32. Chambil qamali.
33. Dalli.
34. Avazxon (Go'ro'g'libekning Avazxonni olib kelishi).
35. Gulqizoy.
36. Gulqizoyning vafoti.
37. Intizor.
38. Malika ayyor (Gulshanbog', Tarkibadaxshon).
39. Mashriqo.
40. Zulfizar.
41. Xoldor buvish – yozib olinmagan.
42. Oydinoy – yozib olinmagan.
43. Bo'tako'z (Oqbilak oyim yoki Oqchishboyning qizi).
44. Qunduz bilan Yulduz.
45. Balogardon.
46. Avazxonning arazi (Avazxonning dor ostidan qutqarilishi).
47. Avaz o'g'lonning Rumga qochishi.
48. Avazxonning o'limga hukm etilishi.
49. Sarvinoz.
50. Girdob.
51. Xonimoy.
52. Oyto'ra va Mastura.
53. Avaz va Gulton.
54. Oltin qovoq.
55. Zayidqul (Sakson nor).
56. Gulxiromon.
57. Zarnigor.
58. Avaz va Oyzaynab.
59. G'iro'tning o'g'irlanishi (Misqol pari va Avazxon) – yozib olinmagan.
60. Og'a Yunusning olib qochilishi.
61. Ravshan.
62. Nurali.
63. Nuralining yoshligi.
64. Sumbulsoch beka.
65. Balxuvon.
66. Jorxon maston.
67. Nurali va Qari Ahmad.
68. Nuralining yutilishi.
69. Malla savdogar.
70. Nurali va semurg'.
71. Sherali.
72. Sheralining uylanishi (Oynigor).
73. Jahongir.
- 74.

Jahongirning yoshligi (Shahidlar darasi). 75. Ero'g'li (Shahidnoma, Go'ro'g'lining o'limi, Go'ro'g'lining g'oyib bo'lishi). Hozirgacha yozib olinmagan va bugungi kunda unutilib ketgan sakkiz dostonni ("Doniyorxo'ja", "Shodmonbek", "Bektosh arab", "Ahmad sardor va Hasanxon", "Ahmad sardor va Avaz", "Xoldor buvish", "Oydinoy", "G'irotning o'g'irlanishi" kabilarni) ushbu ro'yxatga kiritilsa turkum dostonlarining soni saksondan oshadi.

"Go'ro'g'li" dostonlarining bu xil turkumlikdan iborat ekanligi dunyo epik merosida noyob hodisa sifatida baholanadi va o'zbek xalqining poyetik iqtidori, yaratuvchanlik quvvatining naqadar kuchli ekanligidan dalolat beradi.

"Go'ro'g'li" turkumi dostonlari xalq hayoti, turmushi va maishatini, orzu-umidlari va g'oyalarini, axloqiy-estetik va ijtimoiy qarashlarini keng hajmda tasvirlovchi eposdir. "Go'ro'g'li" turkumidagi anchagina dostonlar qahramonning asrandi farzandlari Hasan, Avaz, nevaralari Nurali, Ravshan va evarasi Jahongirlarning qahramonona sarguzashtlariga bag'ishlangan bo'lib, bular ham o'zaro muayyan turkumlarni tashkil qiladi.

Bu ichki turkumlar asrandi farzandlarining olib kelinishini tasvirlovchi dostonlar (Hasanxon, Avazxon) bilan boshlanadi. Hasan va Avazning o'z taqdiri bor. Ularning har biri turkumda muayyan o'rin tutadi. Hasanxon turkumda faqat bir doston "Dalli"ning bosh qahramoni sifatida ishtirok etadi. Avazxon esa butun bir dostonlar

"Balogardon", "Intizor", "Bo'tako'z", "Qunduz bilan Yulduz", "Malikayi ayyor" va boshqa turkumning bosh qahramonidir.

Bir so'z bilan aytganda, "Go'ro'g'li" siklidagi dostonlar o'zbek xalqi orasida keng tarqalgan bo'lib, o'z muxlislariga egadir. O'zbek xalqi Go'ro'g'li va uning yigitlari haqida qator termalar yaratgan. Bu termalarni qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki,

"Go'ro'g'li" turkumi dostonlari o'zbeklar orasida bir necha versiyada tarqalgan. Bu versiyalarni chuqurroq o'rganish va qiyosiy tahlil qilish kelajakdagi amalga oshirilishi kerak bo'lgan vazifalardan biridir.

Yuqorida Go'ro'g'li turkumiga kiruvchi dostonlar xususida fikr va mulohazalarimizni berib o'tdik. Go'ro'g'li turkumiga kiruvchi asarlarni o'qitishda bir qator innovasion texnologiyalardan foydalanish yanada ta'limning samaradorligini oshirish bilan birgalikda yodda qolish va uning ta'sirini yanada oshirish imkonini beradi.

Raqamli dunyoda o'rganish deb nom olgan hozirgi davlat jamiyatning har bir a'zosisidan umuminsoniyat qadriyatlarga amal qilish, ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanish, samarali muloqot qilish, o'z shaxsini takomillashtirish o'zluksiz o'rganish kabi komptentliklarga ega bo'lish talab qilinadi. Bugungi kundagi ta'lim va rivojlanish uzluksiz o'rganishni umr bo'yi ta'lim olishni taqozo qilmoqda kundan kunga yangi texnologiyalar va metodikalar rivojlanib bormoqda. Bu esa ta'limning sifati oshishiga hamda o'qituvchining o'z ustida muntazam ishlab, malakasini oshirib borishga majbur etadi. Doimiy o'zini rivojlantira oladigan o'qituvchi zamonaviy ta'lim olididagi vazifalarni bajara oladi.

Singapur milliy ta'lim instituti xodimi Devid Xun o'qituvchilar qarashlarining o'zgarishi ta'limdagi o'zgarishlar uchun muhim qadam ekanini aniqladi. U muammoni dars berish jarayonida bilim berishdan pedagog va o'quvchilarning birgalikda yaratadigan asariga, darslikdagi yuzaki nazariyabozlikka asoslangan bilimdan ilmiy tajriba o'tkazish orqali o'qitishga, summativ baholashdan yaratuvchilikka asoslangan kuzatuvga o'tish sifatida ta'riflaydi.

O'tmishda ko'rgazmali ta'limga amal qilinardi, kelgusidagi ta'lim ko'proq loyihalash va faoliyatga asoslanishi kerak. Buning negizida o'quvchilarga fanlar chegarasidan tashqarida fikrlashga ko'mak beradigan tajribani shakllantirish yotadi.

O'tmishda ta'limning asosiy vazifasi standartlashtirish va mutanosiblik edi. Kelajakda ta'lim o'quvchilarning qiziqishlari va qobiliyatlariga, o'quv jarayonini ixtisoslashtirishga asoslangan bo'lishi kerak, baholash esa o'quvchi shaxsiyati va iqtidorini rivojlantirishga ko'maklashadigan usullarda olib borilishi lozim. Kelgusidagi ta'lim o'quvchilarni kashfiyotchilik va topqirlikka undashi lozim.

Shu sababli folklor asarlarini o'qitishda ham muammoli ta'lim texnologiyalari shu bilan birgalikda zamonaviy ta'lim metodlaridan foydalanishning ahamiyati katta ekanini ta'kidlash kerak bo'ladi. Zamonning rivojlanishi va taraqqiyotning o'sishi natijasida bugungi kunda o'quv materiallarini raqamlashtirish ishlari olib borilmoqda. Folklor asarlarini o'qitishda interaktiv raqamli multimedia shakli juda kam uchraydi. Shuning uchun folklor asarlarini o'qitishda interaktiv raqamli texnologiyalardan foydalanish zamon talablariga javob bera oladigan ta'lim berishni ta'minlab beradi.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi va internet tarmog'ining imkoniyatlarining kuchayishi natijasida folklor asarlarini saqlab qolish va uni keyingi avlodga yetkazib berish muammosi paydo bo'lmoqda. Buning uchun ko'plab mamlakatlarda folklor asarlarini o'qitishda komik matn bilan birlashtirilgan tasvirlar va vizualizasiya orqali g'oyalarni yetkazishda grafik vositalardan foydalanish mumkin. Folklorning rivoji va uning yo'qolib ketmasligi uchun harakat qilish kerak chunki folklor tarix va milliy odatlar, qishloq va ovullarning nomlari uning tarixi haqida bizga ma'lumot berib turuvchi soha hisoblanadi. Yuqorida aytib o'tilganidek Go'ro'g'li turkumidagi dostonlarni o'qitishda komik grafikli interaktiv metodlardan foydalanish o'rganuvchiga hikoyani o'zi bilan o'zaro aloqada bo'lishga imkoniyat beradi.

Go'rg'o'g'li turkumidagi asarlarni o'qitishda komiklardan foydalanish haqida gapirishdan oldin komik o'zi nima degan savolga to'g'talib o'tsak. Komik rasm va grafikadan iborat jummalarni talab qilmaydigan hikoyalar to'plamidir. Bo'sh joylar orada berilib ketiladi bola uni o'zining fikri bilan to'ldiradi. Bu texnologiya talaba yoshlarda o'qish bilan birgalikda fikrlashni ham o'rgatadi. Belgilar va grafika orqali qiziqarli hayvon va inson tanlovini berish orqali turli hil xislotlarga ega bo'lgan belgilar - baxtli, qayg'uli, g'azabli, tavishli bo'lishi mumkin. Shu orqali hikoya va g'oyalar ochib beriladi. Bo'sh qoldirilgan joylarga o'rganuvchining o'zini fikrini bildirib ketishi o'z g'oyalarini va yaratish ularning ijodini ochib berishga imkoniyat beradi.

Folklor asarlarini o'qitishda zamonaviy innovasion texnologiyalardan foydalanish talabalarga mustaqil, malakali tadqiqotchi bo'lishga imkoniyat beradi. Ta'lim texnologiyalardan foydalanish talabalarining mazvu mazmunini tushunishni oshirish bilan birgalikda anlitik fikrlash, muammolarni hal qilish, axborotni baholash va ijodiy fikrlash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Amerikalik tadqiqotchi folklorshunos olim Difonzo va Bordia o'zining Folklor va internet kitobida "raqamli folklorning eng qiziqarli elementlaridan biri bu internet shahar afsonalarining yaratilishidir" – deya ta'kidlaydi.

Xulosa. Folklor asarlarini o'qitishda asosan vizual o'quv materiallaridan foydalanish va uni yaratish zamonaviy innovasion texnologiya sifatida o'qitish tizimiga kirishini ta'kidlash mumkin. Qiziqari materiallardan foydalanish o'quvchilarning diqqatini tezroq jalb qiladi. Folklor orqali o'quvchilarda savodxonlikning oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Talabalarining o'qishga qiziqishi va ularga qiziqarli materiallarni tanlashga imkoniyat beradi. Folklor asarlarini o'qitishda imkon qadar yaxshi ishlab chiqilgan texnologiyadan foydalanish o'qitishning jozibadorligini yanada oshirish imkoniyatini beradi. Zamonaviy o'qitish texnologiyasidan foydalangan holda o'qitish samaradorlikki ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Tavsiyalar. Folklor asarlarini o'qitishda rol o'ynash orqali o'rganish. Bu hikoyani qayta tiklash imkoniyatini beradi. Folklor qahramonlarini rollarini ijro etish orqali, yangi senariylar yaratish hamda motivasiya va madaniy ahamiyatga ega bo'lgan tushunchalarni chuqurlashtirish imkoniyatini beradi.

Hamkorlikdagi raqamli hikoyalar texnologiyasi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida talabalar google docs platformasi orqali o'zlarining folklor hikoyalarini yozish va moslashtirish ular orasiga multimedia elementlarini ya'ni video, audio, rasmlardan foydalanish orqali folklor asarlarining kelib chiqishi va interaktiv xaritalarini yaratish mumkin.

STEAM texnologiyasidan foydalangan holda fanlararo loyihalar yaratish texnologiyasi bunda san'at va folklor sintezi yuz beradi. Folklor tasviriy san'at bilan birlashtirilib, talabalar hikoyalardan muhim daqiqalarni tasvirlashlari yoki mavzulardan ilhomlangan san'at asarlarini

yaratishlari mumkin. Talabalarga folklor asarlarini o'qitishda rasm, tovush va videoni birlashtirgan interaktiv taqdimotlar yaratishi ham o'ziga hos metod hisoblanadi.

Hikoya animasiyasi texnologiyasi ham talabalarining folklor ertaklarini takrorlaydigan qisqa animasion filmlar yaratish, animasiyalardan foydalanish bu talabalarga an'anaviy hikoyalarni hayotga tadbiq etish uchun raqamli ijodkorlikdan foydalanish imkonini beradi.

Etnografik tadqiqotlar texnologiyasi. Talabalarining mahalliy festevallar, marosimlar va hikoyalar to'garaklarida qatnashishga undash. Ushbu etnografik tadqiqotlar texnologiyasi doirasida talabalarga o'qish ta'tili berilishi arafasida hududiy kesimda ya'ni o'zlarining yashash manzili doirasida folklor marosimlarida ishtirok etishi va ularni hissiy ko'nikmalarini qog'ozga qayd qilishi topshirig'ining berilishi folklorning tarixiy asarlar kabi tirik madaniyat doirasida his qilish imkonini beradi.

Global folklor almashinuvi texnologiyasi. Boshqa mintaqalar yoki mamlakatlardagi maktablar bilan hamkorlik qilib, madaniy almashinuv dasturlari orqali o'zga xalqlarning folklor asarlarini almashish folklor asarlarini qiyosiy o'rganish bilan birgalikda o'z madaniyatlarini o'zga millat, xalq madaniyatlari bilan baham ko'rish shu bilan birgalikda mapdanitlararo o'rganish va tahlil qilishni rag'batlantiradigan joylarda tashkil etilishi mumkin.

Ijodiy yozish va folklorni qayta tasavvur qilish. O'rgangan folklor asarlarini o'quvchilar qayta tasavvur qilish maqsadida o'zlarining ijodiy fikr va mulohazalarini bildirishi. Talabalarga an'anaviy folklorni zamonaviy muhitga moslashtirish uchun mashqlar berilishi mumkin. Ushbu pedagogik texnologiya orqali talabalar folklorni zamonaviylashtirishi ushbu asar hikoyaning dolzarligi, evolyusiyasi haqida tanqidiy va kreativ fikrlarini bildirishga imkoniyat beradi.

Loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyasi (PBL) orqali talabalar o'zlarining podkastlarini yaratishlari kerak bo'ladi. Ya'ni talabalar hikoyalar aytib beradigan va tahlil qilishga munosib va muxokama qiladigan podkast tayyorlashi kerak bo'ladi. Bu loyiha tadqiqotlarni senariylarini yozish, tengdoshlari va kengroq auditoriya bilan bo'ladigan epizodlar yozishni o'z ichiga oladi.

Interaktiv vositalar va ilovalar texnologiyasi talabalar turli dasturlardan foydalangan holda folklor viktorinalarini tashkillashtirishlari kerak bo'ladi. Bu esa o'rganishni yanada qiziqarli qiladi. Talabalar folklor asosda tasvirlangan raqamli kitoblar yoki qisqa hikoyalar yaratib, an'anaviy ertaklarni zamonaviylashtirishlari mumkin.

Aralash ta'lim yondashuvlari texnologiyasi ham mavjud bu texnologiya orqali talabalarda folklor asarlarini o'ziga hos tarzda o'rganishlariga yana bir imkon beruvchi metod hisoblanadi. Bunda talabalar o'zlari mustaqil tarzda folklor asarlarini o'rganadilar. So'ngra sinfda interaktiv munozaralar yoki gurux mashg'ulotlarini tashkillashtirishlari mumkin. Bunda o'qituvchi folklor asarlarini elektron tarzda talabalarga yetkazishlari kerak. Va o'qituvchi tomonidan interaktiv mashqlar ishlab chiqilishi zarur sharti hisoblanadi.

Tematik munozaralar texnologiyasi ham folklor asarlarini o'rganishda talabalarda tanqidiy fikrlash imkoniyatni yaratib beradi. Folklordagi personajlar ahloqi yoki dolzarb zamonaviy hikoyalarning asosida munozaralar tashkil qilish tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi.

Folklor to'garaklarini tashkil orqali ham talabalarining folklor asarlarini qiziqarli o'rganishga olib keladi. Og'zaki hikoya qilish an'analarda talabalar har bir kishi folklor hikoyasini baham ko'rish yoki shu to'garaklarga rahbarlik qilishlari bu folklor muhitini saqlab qolishiga imkoniyat yaratib beradi. Folklor kechalarini tashkil qilish. Bunda talabalar folklor asarlarini drammatik o'qishlar, spektakllar, og'zaki she'r aytishlar orqali folklorga xurmat va qiziqish uyg'otish.

Virtual sayohatlar texnologiyasi bunda folklor asarlari saqlanadigan muzeylarga virtual sayohat qilish, folklor asarlari hududlarini internet tarmoqlari orqali geografik va madaniy kontekstda o'rganish, bugungi kundagi mavjud hududlarning ko'rinishlari bu kabi innovasion metodlar folklor ta'limini yanada qiziqarli bo'lishiga, dinamik, raqamli va ko'p madaniyatli dunyoda talabalar uchun dolzarbligini oshirishi mumkin.

Go'rog'li turkumidagi dostonlarni o'qitishdagi asardagi bosh qahramon va uning hayot yo'lini yoritib berishda mana shunday innovasion metodlardan foydalangan holda o'rgatish darslarning samaradorligini oshirishi bilan birgalikda talabalrda qiziqishlar uyg'otishi ham

mumkin. Go'ro'g'li turkumiga kiruvchi dostonarning ikki tarmoqqa bo'lanishi Kavkazorti mamlakatlar versiyasi hamda O'rta Osiyo mamlakatlari versiyalarini qiyosiy tarzda o'rganish mavzuning yanada qiziqarli bo'lishiga olib keladi. Bu ikki tarmoq o'zaro umumiy o'xshashlikka ega bo'lsada qamrab olgan voqye'lik va epik an'ana va bosh qahramonlarga berilgan baho tubdan farq qilishi bilan ajirilib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Мирзиёев Ш.М. “Конун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.” –Т.:, Ўзбекистон 2017. 24-б.
2. Янгибоев К.Н. Инновацион технологиялардан фойдаланишга асосланган янгича ёндашувлар таълим жараёнини ривожлантириш омилидир. Педагогика 2022, 1-сон 117-б.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Бош таҳрир ҳайъати аъзолари М.Аминова ва бошқалар. 4-т. –Т.:, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат нашриёти, 2002. 169-б.
4. Mirzayev T. Doston. O'zbek folklorining epik janrlari. - Т.: Fan, 1981. -Б.65-90.
5. Bordia, P. and DiFonzo, N. (2004) 'Problem Solving in Social Interactions on the Internet: Rumor as Social Cognition', *Social Psychology Quarterly* 67: 33-49

Nurullayev Firuz Fayzulloyevich,
Buxoro pedagogika instituti o'qituvchi
Atajanov Otajon Yuldoshevich,
Buxoro innovatsiyalar universiteti 2- bosqich magistranti

BIOGRAFIK ASARLAR ORQALI TALABALARNING TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annatsiya: Mazkur maqolada biografik asarlarning talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati yoritib berilgan. Biografik asarlar nafaqat tarixiy va madaniy bilimlarni oshirish, balki talabalarning tahliliy fikrlash, masalalarga har tomonlama yondashish va shaxsiy fikrini shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotda tanqidiy tafakkur nima ekanligi, uning tarkibiy qismlari va uni rivojlantirishning metodik jihatlari o'rganiladi.

Ushbu maqola pedagogika sohasida faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, ta'lim jarayonini zamonaviy usullar bilan boyitishni maqsad qilgan o'qituvchilar hamda tanqidiy tafakkur muhimligini tushungan har bir inson uchun foydali bo'lishi mumkin. Biografik asarlar orqali ta'lim jarayonini boyitish usullari, nazariy va amaliy misollar orqali ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: biografik asarlar, tanqidiy tafakkur, rivojlantirish metodikasi, ta'lim jarayoni, interaktiv usullar, tahliliy fikrlash, sabab-oqibat tahlili, pedagogika, muhokama, zamonaviy ta'lim, tanqidiy baholash, o'qitish usullari.

Annotation: This article highlights the role and importance of biographical works in developing students' critical thinking skills. Biographical works serve not only to enhance historical and cultural knowledge but also as an essential tool for improving students' analytical thinking, multidimensional approach to problems, and ability to form personal opinions. The study explores the nature of critical thinking, its components, and methodological aspects of its development.

This article will be useful for specialists in pedagogy, educators aiming to enrich the teaching process with modern methods, and anyone who recognizes the importance of critical thinking. Methods for enhancing the educational process through biographical works are demonstrated with both theoretical and practical examples.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение биографических произведений в развитии критического мышления студентов. Биографические произведения служат не только для углубления исторических и культурных знаний, но и являются важным инструментом для развития аналитического мышления, многогранного подхода к проблемам и способности формировать собственное мнение. В исследовании раскрывается сущность критического мышления, его составные элементы и методические аспекты его развития.

Статья будет полезна специалистам в области педагогики, преподавателям, стремящимся обогатить учебный процесс современными методами, а также всем, кто осознает важность критического мышления. Методы обогащения учебного процесса с использованием биографических произведений продемонстрированы на теоретических и практических примерах.

Ключевые слова: биографические произведения, критическое мышление, методика развития, образовательный процесс, интерактивные методы, аналитическое мышление, анализ причин и следствий, педагогика, обсуждение, современное образование, критическая оценка, методы преподавания.

Kirish. Hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida talabalarni nafaqat bilim bilan qurollantirish, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy hayotida mustaqil, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish ham muhim o'rin tutadi. Tanqidiy tafakkur – bu faqatgina axborotni qabul qilish emas, balki uni chuqur o'ylab ko'rib, asosli xulosa chiqarish, mavjud muammolarni hal qilishning samarali yo'llarini topish, boshqalar fikriga mantiqiy baho bera olish qobiliyatidir.

Bugungi kunda har tomonlama rivojlangan va ijtimoiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yoshlarni tayyorlash, ularda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi.

Talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishning samarali usullaridan biri sifatida biografik asarlardan foydalanish alohida o'rin tutadi. Biografik asarlar inson hayotiy tajribalarini, ularning muvaffaqiyatlari va muammolarini ko'rsatib berib, talabalarning hayotiy voqealarga tanqidiy yondashuvini rivojlantiradi. Bu asarlar insonning ma'naviy va intellektual o'sishi uchun zarur bo'lgan materiallarni taqdim etadi, shuningdek, tarixiy, ijtimoiy va madaniy masalalar bo'yicha chuqur bilimlarni shakllantirishga yordam beradi.

Mazkur ilmiy tadqiqotda biografik asarlarning ta'lim jarayonida qo'llanilishi orqali talabalar tanqidiy tafakkurini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari o'rganiladi. Ushbu yondashuvning ahamiyati shundaki, biografik asarlar inson hayoti va faoliyatiga oid real voqealar va tajribalar orqali talabalarni chuqur mulohaza yuritishga undaydi. Biografiyalar hayotdagi murakkab vaziyatlarga yechim topishda yordam beradigan o'rganish materiallari sifatida xizmat qilishi mumkin.

Biografik asarlar o'z mazmuni bilan tarix, madaniyat, siyosat, ilm-fan va san'at kabi turli sohalarda boy bilimlarni taqdim etadi. Talabalar bunday asarlar orqali nafaqat ma'lumotlarni qabul qiladi, balki tarixiy voqealarni tahlil qilish, sabab va oqibatlarni aniqlash, turli nuqtai nazarlarni qiyoslash kabi muhim ko'nikmalarni egallaydi. Bundan tashqari, biografik asarlarning asosiy qahramonlari bo'lgan tarixiy shaxslar, olimlar va san'atkorlarning hayoti va faoliyati yosh avlodni ilhomlantiradi, ularga o'z oldilariga aniq maqsadlar qo'yishda yordam beradi.

Tadqiqotda talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda biografik asarlardan foydalanishning asosiy metodik jihatlari ko'rib chiqiladi. Biografik materiallardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish uchun muhokama, savol-javob, muloqot, vaziyat tahlili va boshqa interaktiv usullarni qo'llash zarurligi yoritiladi. Ushbu metodlarning barchasi talabalarni faollikka chorlaydi, ularning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va o'z xulosalarini himoya qilish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, maqolada tanqidiy tafakkur va uning tarkibiy qismlariga alohida e'tibor qaratiladi. Tanqidiy tafakkur talabaning mantiqiy fikrlash, dalillarni tahlil qilish, qaror qabul qilishda ob'ektivlikni saqlash, o'zi va boshqalarning fikrlarini tanqidiy baholash qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu qobiliyatlarni shakllantirish uchun biografik asarlar eng yaxshi pedagogik vositalardan biri sifatida tan olingan.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi, avvalo, zamonaviy ta'lim jarayonida tanqidiy tafakkur muhimligi bilan izohlanadi. Bugungi global axborot davrida talabalar juda ko'p ma'lumotlar oqimi bilan yuzma-yuz kelishadi, va ushbu axborotning ishonchliligini baholash, uni tahlil qilish va foydalanish borasida ko'nikmalarga ega bo'lishlari talab etiladi. Biografik asarlar esa, o'z navbatida, ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun samarali vosita hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari pedagogik sohaga oid yangi yondashuvlarni shakllantirishda qo'llanilishi mumkin. Ushbu maqola o'qituvchilarga talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda amaliy ko'nikmalarni taqdim etadi, shuningdek, biografik materiallar bilan ishlashning samarador usullari haqida batafsil ma'lumot beradi. Mazkur maqola nafaqat pedagoglar va o'qituvchilar, balki tanqidiy tafakkur rivojlanishiga qiziqish bildirgan har bir o'quvchi va mutaxassis uchun ham qiziqarli va foydali bo'lishi mumkin[6].

Biografik asarlar talabalar uchun nafaqat qiziqarli o'quv materiali, balki ularning intellektual va ma'naviy o'sishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan vosita hisoblanadi. Ushbu tadqiqot biografik asarlar orqali tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga doir nazariy va amaliy jihatlarni chuqur yoritadi va ta'lim jarayonini yanada boyitishga hissa qo'shadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Biografik asarlarning ta'lim jarayonida talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishdagi o'rni haqida fikr yuritish uchun, avvalo, ushbu masalaning nazariy va amaliy jihatdan o'rganilganlik darajasini tahlil qilish lozim. Tanqidiy tafakkur tushunchasi ko'p asrlik falsafiy va pedagogik tafakkur tarixiga ega bo'lib, uning nazariy asoslari turli olimlar va mutafakkirlar tomonidan rivojlantirilgan. Biografik asarlarning pedagogik jarayonda qo'llanilishi esa bu jarayonning muhim qismi sifatida keng

o'rganilgan. Quyida ushbu masalaning o'rganilganligi turli fan sohalaridagi manbalar va yondashuvlar doirasida yoritiladi.

Tanqidiy tafakkurning nazariy asoslari

Tanqidiy tafakkur tushunchasi ilk bor qadimgi yunon falsafasi davrida Aristotel va Platon tomonidan tadqiq etilgan. Aristotel tanqidiy fikrlashni mantiqiy tahlil qilish bilan bog'lagan bo'lsa, Platon bu jarayonda inson ongining o'ziga xos mavqeini ta'kidlagan. Zamonaviy ta'lim jarayonida tanqidiy tafakkurning ahamiyati Jon Dyuning asarlarida keng yoritilgan. Dyuning "Reflektiv fikrlash" tushunchasi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonining nazariy asoslarini belgilashga xizmat qiladi[7].

Keyinchalik tanqidiy tafakkur masalasi pedagogika va psixologiya sohalarida J. P. Guilford, B. Bloom, P. Facione kabi olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Guilfordning intellektual qobiliyatlar tasnifida tanqidiy tafakkur insonning yuqori intellektual funksiyalari qatorida qayd etilgan. B. Bloom esa o'zining mashhur "O'quv maqsadlari taksonomiyasi"da tanqidiy fikrlashni tahlil qilish, sintez va baholash qobiliyatlari sifatida tavsiflagan.

Biografik asarlarning o'rganilishi

Biografik asarlarning o'quv jarayonidagi o'rni va ulardan foydalanish metodikasi ham turli davrlarda olimlar tomonidan o'rganilgan. Ushbu asarlarning tarixiy-tarbiyaviy ahamiyati G. Kershensteyn, K. Ushinskiy kabi pedagoglar tomonidan qayd etilgan. Ular biografik materiallarni o'quvchilarga axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni singdirishda muhim vosita sifatida ko'rib chiqishgan. Ushinskiy biografik asarlarning bolaning shaxsiy fazilatlarini shakllantirishdagi roli haqida fikr yuritgan va ularni maktab ta'limida qo'llashni tavsiya etgan[5].

XX asr pedagogika sohasida A. V. Makarenko va V. A. Suhomlinskiy biografik asarlar orqali o'quvchilarning ma'naviy tarbiyasiga e'tibor qaratishgan. Suhomlinskiy o'zining "Insonparvarlik tarbiyasi" g'oyasida biografik materiallarning ahamiyatini ta'kidlab, o'quvchilarning ijtimoiy mas'uliyatni anglashlariga ko'maklashishini qayd etgan[2].

Zamonaviy tadqiqotlar

Zamonaviy davrda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish pedagogika, psixologiya va didaktika sohalarida dolzarb tadqiqot mavzusiga aylangan. M. Lipman va uning hamkasblari tomonidan ishlab chiqilgan "Falsafa bolalar uchun" loyihasi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'quv materiallarining, xususan, biografik asarlarning rolini namoyish qiladi. Lipmaning ta'kidlashicha, biografik asarlar yoshlar ongida murakkab masalalarga tanqidiy yondashuvni shakllantirishga yordam beradi[4].

Shuningdek, tanqidiy tafakkur masalasi M. B. Paul va E. Nosich kabi olimlarning asarlarida ham keng yoritilgan. Ular tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'quvchilarning reflektiv yondashuvini shakllantirish muhimligini ta'kidlashgan[3]. Bu jarayonda biografik materiallardan foydalanish, tarixiy shaxslar hayoti va faoliyatiga oid voqealarni tahlil qilish talabalarning fikr yuritish ko'nikmalarini oshiradi.

Biografik asarlarning ta'lim jarayonidagi amaliy qo'llanilishi

Biografik asarlarni ta'lim jarayonida samarali qo'llash bo'yicha ko'plab metodik tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, T. K. Zeyer va N. V. Matyushkina kabi olimlar biografik materiallardan foydalanish orqali talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish bo'yicha usullarni ishlab chiqqan. Ushbu tadqiqotlarda o'quvchilarning diqqat-e'tiborini o'rgatlayotgan shaxsning muhim hayotiy qarorlariga qaratish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ta'kidlangan.

Biografik materiallar o'quvchilarni tarixiy voqealarga boshqacha nuqtai nazar bilan qarashga undaydi. Ular tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatiga oid real voqealar orqali o'z shaxsiy fikrlarini shakllantirishga yordam beradi. Bu jarayon o'quvchilarning mustaqil tahlil qilish, mantiqiy xulosa chiqarish va o'z qarashlarini himoya qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Milliy tadqiqotlar. O'zbekiston ta'lim tizimida biografik asarlarning o'rganilishi hamda ta'lim jarayonida qo'llanilishi yuzasidan amalga oshirilgan ishlar ham muhim o'ringa ega. A. Abdug'afforov, G. Jumaniyozova kabi olimlar biografik asarlarning yosh avlodni tarbiyalashdagi o'rni haqida ilmiy izlanishlar olib borishgan. Ularning tadqiqotlari biografik materiallarning yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga ta'sirini yoritishga qaratilgan.

Bugungi kunda O'zbekistonning xalqaro hamjamiyat bilan integratsiyalashuvi natijasida tanqidiy tafakkurni rivojlantirish zarurati yanada oshmoqda. Biografik asarlar bu borada samarali vosita sifatida qaralmoqda, chunki ular talabalarni mantiqiy tahlil qilish va murakkab muammolarga ijodiy yondashishga o'rgatadi.

Yuqorida aytib o'tilgan tadqiqotlar va izlanishlar biografik asarlarning tanqidiy tafakkur rivojlanishidagi muhimligini isbotlab beradi. Ushbu masala turli fan sohalarida, jumladan, falsafa, pedagogika, psixologiya va didaktika doirasida keng ko'lamda o'rganilgan bo'lsa-da, biografik asarlar orqali tanqidiy tafakkur rivojlantirishning metodik jihatlarini bo'yicha hali ko'plab ishlanmalar talab etiladi. Shu boisdan, mazkur tadqiqot biografik asarlar orqali talabalarining tanqidiy tafakkurini rivojlantirish metodikasini yanada takomillashtirishga hissa qo'shishni maqsad qiladi.

Natijalar va Tahlil. Mazkur tadqiqot talabalarining tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda biografik asarlarning ta'sirini o'rganishga qaratildi. Tadqiqot nazorat va tajriba guruhlarini qamrab oldi. Ushbu natijalar talabalarining oldingi va keyingi bilim darajasini baholash, tanqidiy tafakkur o'sishini tahlil qilish va biografik asarlardan foydalanishning samaradorligini aniqlashga imkon berdi. Quyida batafsil natijalar, jadvallar va grafiklar asosida izohlar keltiriladi.

Tadqiqotda nazorat va tajriba guruhlarini ishtirok etdi. Nazorat guruhi an'anaviy ta'lim usullaridan foydalangan holda o'qitilgan bo'lsa, tajriba guruhi biografik asarlar asosida interaktiv metodlarni qo'llash orqali bilim olgan. Guruhlar o'rtasida sezilarli farq aniqlangan. Quyidagi jadval ushbu farqlarni yoritadi.

Jadval orqali guruhlarining ta'lim natijalariga diqqat qaratamiz:

Guruh	Pre-Test Ballari	Post-Test Ballari	Tanqidiy Tafakkur O'sishi (%)
Nazorat Guruhi	50	60	10
Nazorat Guruhi	55	65	10
Nazorat Guruhi	60	70	10
Tajriba Guruhi	45	75	30
Tajriba Guruhi	50	80	30
Tajriba Guruhi	55	85	30

Nazorat guruhi talabalari bilan taqqoslaganda, tajriba guruhi talabalari o'z tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirgan. Tajriba guruhidagi talabalar, ayniqsa, sabab-oqibat tahlili va qiyoslash ko'nikmalarini rivojlantirishda yuqori natijalar qayd etdi.

Bilim darajasidagi o'zgarishlar:

- Nazorat guruhida talabalar faqat dars materiallari bilan ishlashganligi sababli, post-test ballari o'rtacha faqat 10% ga oshgan.
- Tajriba guruhi talabalari esa biografik materiallardan foydalanilganligi sababli, post-test ballari 30% ga o'sgan.

Nazorat va tajriba guruhlarini talabalar orasida dastlabki (pre-test) va yakuniy (post-test) bilim darajasidagi o'zgarishlar sezilarli. Nazorat guruhi talabalarining pre-test va post-test natijalari o'rtasidagi o'sish foizi atigi 10% ni tashkil etdi. Bu an'anaviy ta'lim usulining cheklangan samaradorligini ko'rsatadi. Tajriba guruhida biografik asarlar asosida ta'lim natijasida post-test ballari sezilarli darajada oshdi. Ushbu guruhda tanqidiy tafakkur rivojlanishi o'rtacha 30% ni tashkil etdi.

Nazorat guruhi va tajriba guruhi natijalari tanqidiy tafakkur o'sishining guruhlar bo'yicha farqlarini yoritadi. Nazorat guruhi talabalarini orasida tanqidiy tafakkur o'sishi minimal darajada bo'lsa, tajriba guruhida biografik materiallardan foydalanish natijasida tanqidiy tafakkur sezilarli darajada rivojlantirildi.

Tajriba guruhi talabalarining bilim darajasidagi o'zgarishlar nazorat guruhi talabalarinikiga nisbatan yuqori bo'ldi. Bu biografik asarlar orqali bilim berishning samaradorligini tasdiqlaydi. Nazorat guruhida tanqidiy tafakkur o'sishi atigi 10% bo'lib qolgan bo'lsa, tajriba guruhida bu

ko'rsatkich 30% ni tashkil etdi. Biografik asarlar talabalarning sabab-oqibat tahlili, qaror qabul qilish qobiliyati va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida e'tirof etildi.

Talabalarni tanqidiy tafakkurga yo'naltirishda biografik asarlarni o'quv dasturlariga kengroq joriy qilish lozim. Biografik materiallar bilan ishlashda muloqot, muhokama va vaziyat tahlili kabi interaktiv usullarni qo'llash samaradorlikni oshiradi. Har bir talaba uchun moslashuvchan yondashuvni qo'llash, biografik materiallarni boshqa fanlar bilan integratsiya qilish foydali bo'ladi.

Tadqiqot natijalari biografik asarlar tanqidiy tafakkur rivojlanishi uchun kuchli ta'limiy vosita ekanligini tasdiqladi. Nazorat va tajriba guruhlarida o'rtasidagi sezilarli farq biografik materiallardan foydalanishning ahamiyatini yaqqol namoyon etdi. Ushbu natijalar asosida biografik asarlarni ta'lim jarayoniga kengroq jalb qilish tavsiya etiladi.

Biografik asarlarni ta'lim jarayonida keng qo'llash talabalar tanqidiy tafakkurini rivojlantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Ushbu asarlarni o'quv dasturlariga joriy etish talabalar uchun tarixiy voqealar va shaxslar hayotini chuqurroq tahlil qilish imkoniyatini beradi. Bu jarayonda interaktiv usullardan, jumladan, muhokama, savol-javob va vaziyat tahlilidan keng foydalanish talabalarni jarayonga faol jalb qilish va ularning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Biografik asarlarni o'rganishda talabalar ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirilgan yondashuvlarni ishlab chiqish lozim. Ushbu yondashuv orqali har bir talabaning individual rivojlanishi ta'minlanadi. Shuningdek, biografik asarlarni boshqa fanlar, jumladan, ijtimoiy fanlar, iqtisodiyot va siyosatshunoslik bilan integratsiya qilish murakkab muammolarni chuqurroq anglash va tahlil qilish imkoniyatini yaratadi[1].

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari biografik asarlarning talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishdagi muhim ahamiyatini tasdiqladi. Nazorat va tajriba guruhlarida o'rtasida o'tkazilgan taqqoslash natijalari, biografik materiallardan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Tajriba guruhi talabalarining bilim darajasi va tanqidiy tafakkur ko'nikmalari nazorat guruhi talabalariga qaraganda sezilarli darajada rivojlangan.

Tajriba guruhi talabalarida biografik asarlar asosida o'tkazilgan o'quv jarayoni sabab-oqibat tahlili, voqealarni qiyoslash va turli qarorlarni baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon berdi. Bu talabalar o'rtasida bilimni o'zlashtirishning chuqurroq va kengroq ko'rinishlarini shakllantirdi. Nazorat guruhi esa an'anaviy ta'lim usullari asosida o'qitilib, tanqidiy tafakkur ko'nikmalarining minimal rivojlanishini ko'rsatdi.

Tadqiqot davomida biografik asarlardan foydalanish nafaqat talabalar bilim darajasini oshirishda, balki ularning fikrlash jarayonlarini faollashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Talabalar o'quv jarayonida biografik voqealarni tahlil qilish va muhokama qilish orqali mustaqil fikrlash va mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirdi. Muhokama va vaziyat tahlili kabi interaktiv usullar talabalarning faolligini oshirdi, bu esa ta'lim samaradorligini yanada yaxshiladi.

Ushbu natijalar biografik asarlarni ta'lim jarayonida kengroq qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Biografik materiallarni o'quv dasturlariga joriy qilish va interaktiv usullarni kengaytirish talabalar tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqot biografik asarlarning nafaqat ta'lim mazmunini boyitishda, balki talabalar ma'naviy va intellektual rivojlanishiga ko'maklashishda ham samarali vosita ekanligini ko'rsatadi.

Tavsiyalar. Pedagoglar uchun biografik materiallardan samarali foydalanishni o'rgatuvchi maxsus treninglar tashkil etish va ularning metodik ko'nikmalarini oshirish zarur. Talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish jarayonini baholash va muntazam kuzatib borish orqali ta'lim jarayonini uzluksiz yaxshilashga erishish mumkin. Guruhli muhokamalar va loyiha ishlarini rag'batlantirish talabalar o'rtasida fikr almashish va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Biografik asarlarni tushuntirishda multimedia materiallaridan foydalanish darslarni qiziqarli va samarali qiladi. Maktab va oliy o'quv yurtlari kutubxonalarini yangi biografik kitoblar va qo'llanmalar bilan boyitish o'quv materiallarini kengaytirishga yordam beradi. Shuningdek, biografik asarlarning ta'lim jarayonidagi o'rni va samaradorligini yanada chuqurroq o'rganish uchun davomiy tadqiqotlarni olib borish zarur. Ushbu tavsiyalar biografik asarlarni ta'lim jarayonida samarali vosita sifatida foydalanishga va talabalar intellektual rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdug'afforov A. *O'zbek pedagogikasida tanqidiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2019.
2. Jumaniyozova G. *Biografik asarlar va ma'naviy tarbiya*. – Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti, 2021.
3. Paul R., Elder L. *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*. – California: Foundation for Critical Thinking Press, 2008.
4. Xasanov B. *Tanqidiy fikrlashning psixologik asoslari*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018. – 300 b.
5. Rahimov Sh. *Ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 220 b.
6. Karimova N. *Ma'naviy tarbiya jarayonida tanqidiy tafakkur shakllantirish*. – Buxoro: Fan, 2020. – 185 b.
7. Shermuhammedov S. *Adabiyot darslarida biografik yondashuv*. – Toshkent: Sharq, 2022. – 250 b.

Yarashev Abrorjon Nuriddin o'g'li,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING MUSTAQIL TA'LIM OLISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA VIZUAL VOSITALARINING O'RNI

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarining mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini vizual vositalar yordamida rivojlantirish imkoniyatlarini va amalga oshirish g'oyalari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ta'lim olishda o'rganish jarayoniga motivatsiya va faoliyatining ta'siri. O'qituvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati. Vizual vositalarning ta'limda rolini umumiy ko'rib chiqish.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, vizual vositalar, motivatsion, refleksiv, kognitiv, jarayon, sifat, intellektual, texnologik, nazorat, baholash.

Аннотация: В данной статье представлена информация о возможностях развития самостоятельной учебной компетентности будущих учителей с помощью наглядных средств и идей реализации. Влияние мотивации и активности на процесс обучения будущих учителей в условиях самостоятельного образования. Необходимость развития компетентности педагогов для образовательного процесса. Обзор роли наглядных пособий в образовании.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, наглядное пособие, мотивационный, рефлексивный, познавательный, процессный, качественный, интеллектуальный, технологический, контрольный, оценивающий.

Abstract: This article provides information on the possibilities of developing the independent learning competence of future teachers with the help of visual tools and implementation ideas. The influence of motivation and activity on the learning process of future teachers in independent education. The need to develop the competence of teachers for the educational process. Overview of the role of visual aids in education.

Key words: professional competence, visual aid, motivational, reflective, cognitive, process, qualitative, intellectual, technological, control, evaluation.

Kirish: Bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirish muammosining shakllanishi va takomillashuvining dialektik xususiyatini tahliliy tadqiq etish zarurati bilan bog'liq pedagogik shart-sharoitlar aniqlanadi. Bu muammo vizual vositalar asosidagi axborot ta'lim muhitining imkoniyatlari va uning dinamik rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, ilmiy-metodik ta'minotning turli darajalarida o'rganishni taqozo etadi.

O'qituvchilik malakalarini oshirish va pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish uchun zamonaviy metodlarni o'rganish zarur. Vizual vositalar bo'lajak o'qituvchilarga o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish, ularga individual yondashuvni ta'minlash va ta'limni yanada qiziqarli qilishda yordam beradi. Bu, ayniqsa, o'qituvchining mustaqil ta'limni rag'batlantirish va o'quv jarayonini turli shakllarda tashkil etish maqsadlarida muhimdir.

Zamonaviy o'quvchilar faqat dars davomida emas, balki mustaqil ravishda o'rganishlari kerak. Vizual vositalar mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlaydi, chunki ular o'quvchilarga o'qish materialini osonroq tushunish va eslab qolish imkonini beradi. Bo'lajak o'qituvchilarni vizual vositalardan samarali foydalanishga o'rgatish, ularning o'quvchilarga mustaqil ta'lim olishda yordam berishlariga olib keladi.

Vizual vositalar, ayniqsa, interaktiv texnologiyalar yordamida o'qitish va o'rganish jarayonini kreativ va innovatsion shakllarda tashkil etish imkonini beradi. Bu o'qituvchining pedagogik faoliyatini yanada samarali qilish, o'quvchilarni qiziqtirish va ularga mustaqil fikrlashni o'rgatish imkoniyatini yaratadi. Mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirishda kreativ yondashuv muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, bu mavzu ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, o'qituvchilarni mustaqil o'rganish va rivojlanishga qaratilgan ta'lim metodlarini o'rganish va joriy etish muhimligini ta'kidlaydi. Bu esa, bo'lajak o'qituvchilarning kompetensiyalarini oshirish va ularning pedagogik faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

“Muhit” tushunchasi insonning rivojlanishi va o'z-o'zini rivojlantirishni ta'minlaydigan pedagogik shart-sharoitlarning o'zaro bog'liqligini aks ettiradi. “Pedagogik muhit” - pedagogik maqsadlarni amalga oshirish uchun muvofiq ravishda yaratiladigan hayotiy faoliyatni tashkil etuvchi shart-sharoitlar tizimi kontekstida tushuniladi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ta'lim muhiti tushunchasi so'nggi o'n yilliklar davomida bir qator mahalliy hamda xorijiy olimlar tomonidan takomillashtirilmoqda. V.I.Slobodchikov, V.A.Petrovskiy tomonidan “ta'lim muhiti” tushunchasining falsafiy jihatlarini, uni loyihalash usullari va texnologiyalarini ajratish uchun ishlab chiqilgan. Bir qancha tadqiqotchilar ta'lim muhitini keyinchalik o'qitish amaliyotida qo'llash uchun loyihalashtirish masalalari bilan ham shug'ullanganlar.

Nazariy tahlillar shuni ko'rsatdiki, vizual vositalar yordamida ta'lim jarayonini tashkil etish ta'limni intensivlashuviga olib keladi, ta'lim olish motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi, talabalarning bilish mustaqilligi va ijodiy faolligini rag'batlantiradi va o'rganilayotgan materialga qiziqishni oshiradi va rivojlantiradi, shu bilan barcha sharoitlarni yaratib, bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirishni rag'batlantirishga qaratilgan.

Ilmiy-pedagogik va metodik ta'minotlarni o'z ichiga olgan pedagogik tizim sifatida vizual vositalar maxsus axborot, pedagogik va kasbiy bilimlar integratsiyasini nazarda tutadi, bu bilimlarning mavjudligi uning obyektlari va subyektlarini takomillashtirishdan iborat.

Vizual vositalar yordamida ta'lim jarayonini tashkil etish, ko'p funksiyali, ko'p darajali va tezkorlik bilan rivojlanayotgan tizim bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'quv jarayoni subyektlarining o'zaro hamkorligining didaktik, metodik va texnologik asoslari;

- algoritmik bilimlar va ma'lumotlarni o'z ichiga olgan axborot resurs bazasi
- kommunikatsiyalarni amalga oshirish uchun operatsion tizimning dasturiy qobiqlari va vositalari.

Vizual vositalar yordamida ta'lim jarayonini tashkil etish funksiyalarini ko'rib chiqsak :

- informativ yoki ta'limiy (o'qitish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi);
- kommunikativ (o'quv jarayoni doirasida o'qitishning dialog imkoniyatlarini o'z ichiga oladi);

- nazorat (shaxsning bilim va ko'nikmalarini baholash, tajribasi va fazilatlarini qayd etish tadbirlarini o'z ichiga oladi).

Texnologik nuqtayi nazardan, vizual vositalar yordamida ta'lim jarayonini tashkil etish - bu ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro ta'siri uchun texnologiya va ma'lumotlar bilan ta'minlangan, ta'lim va ishtirokchilar kommunikatsiyasi tarkibi hamda jarayonini boshqarish imkonini beruvchi kompyuter vositalari asosida kommunikatsiya tashkil etiluvchi makondir.

Asosiy vazifasi infografika va dizayn usullari asosida ixcham tasvirda axborotni uning vizual vositalari orqali uzatishdan iborat. Ushbu funksiyada ta'lim va tarbiya rejasining sezilarli salohiyati mavjud.

Vizual vositalariga ko'nikish, texnologiyalarning rivojlanishi bilan bog'liq holda, qoloqlik bilan sodir bo'lganligi sababli, foydalanuvchilar va ularning ehtiyojlariga moslashish uchun vosita va qurollarni izlash zarur. Bu yerda so'z obyekt-predmet muhitini iste'molchi ehtiyojlariga moslashtirish haqida bormoqda. Shuning uchun, bo'lajak o'qituvchi vizual vositalari orqali, o'z kasbiy faoliyatiga mos keladigan dasturiy qobiqlardan foydalana olishi kerak, lekin buning uchun axborot ta'lim muhitining axborot ta'lim va o'quv-metodik resurslari an'anaviy o'quv nashrlariga nisbatan adolat bilan qo'yiladigan standart metodik va didaktik talablarga javob berishi kerak. Shunga ko'ra, ilmiylik va ommaboplik talablari bilimlarni

o'zlashtirishning ongliligi va tizimlilik, funksional validligi va mustahkamligi haqida savol qo'yiladi.

Vizual vositalar o'quv-metodik resurslarini loyihalashtirish bu ta'lim sifatining kafolatlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shaxslashtirish har bir ishlab chiquvchining, shu jumladan o'quv me'yori mualliflarining, loyihachi-pedagogning, tadqiqotchi-pedagogning va uning metodik ta'minotni noyob tajriba-eksperimental amalga oshirishining muallifligini, shuningdek, tuzatish va takomillashtirishlarni amalga oshirgan, muvofiqlashtirish va ekspert ishlari bilan shug'illangan subyektlarning muallifligini qayd etishni nazarda tutadi. Uslubiy ta'minot tizimida uni loyihalashning har bir qadamiga axborot faktlarining relyatsion bazasi taqqoslanishi mumkin, u resurslarning o'ziga xos xususiyatlari, foydasi va samaradorligi to'g'risida ma'lumot beruvchi vakolatli jamoatchilik ekspertizasi funksiyalarini o'z ichiga olgan ko'p o'lchovli matritsa ko'rinishida tashkil etilgan.

Ta'kidlash joizki, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimlarida axborot kompetensiyasi va axborot madaniyatini rivojlantirish yetarli darajada amalga oshirilmayapti, ta'lim rivojlanishining hozirgi bosqichida oliy ta'limda o'quv axborotini vizuallashtirishning pedagogik texnologiyasi imkoniyatlaridan ham yetarlicha foydalanilmayapti.

Masalan, oliy ta'lim muassasalarining masofaviy kurslarida grafik ko'rgazmalilik, o'quv imitatsiyasi, multimediali o'qitish texnologiyalari va media ta'limning yetakchi g'oyalari qo'llaniladi. Biroq, pedagogik va psixologik fanlar o'qituvchilari tomonidan o'quv axborotini vizuallashtirish vositalaridan yetarli darajada foydalanilmayapti. Ko'pincha, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash uchun qo'llaniladigan vizual vositalari aniq semantik tuzilishga ega emas, ularda metodik va texnologik yondashuvlar hamda yagona tezaurus mavjud emas. Ularning qo'llanilishi, asosan, ta'limning mazmuniy jihatlarini ochib berishga taalluqlidir. Shu bilan birga, mustaqil ta'lim kompetensiyalarini o'zlashtirish jarayonida usul va metodlarning ko'rgazmali namoyishini o'z ichiga olgan vizual vositalardan yetarli darajada foydalanilmaydi. Bu, shubhasiz, umummadaniy, umumkasbiy va kasbiy ta'limning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir qiladi. Shaxslashtirish, ijtimoiy baholash va ekspertiza muammolari bilan bir qatorda, vizual vositalarni loyihalashga tayyorlash axborot ta'lim muhiti oliy ta'lim muassasalarida pedagog xodimlarini axborot kompetensiyalariga o'rgatishni talab qiladi, bu esa o'z navbatida talabalarning bilim va ko'nikmalariga jiddiy talablar qo'yadi.

Shu munosabat bilan, nazariy-metodologik, metodik va nazorat-baholash darajalarida ko'rib chiqilgan o'qituvchining mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirish muammosini shakllantirish va takomillashtirish uchun vizual vositalarning dialektik xususiyatini tushunish birinchi o'ringa chiqadigan ta'limda vizual vositalar va vizualizatsiya atamalarining nisbatini ko'rsatamiz.

“Vizuallashtirish” va “Vizuallik” tushunchalarining o'zaro munosabati ta'limda, axborot ta'lim muhiti sharoitida ko'rgazmalilik vositalarini qo'llash nuqtayi nazaridan tushunilishi zarur.

Vizual vositalarning umumiy qabul qilingan ko'rgazmali axborotning mazmuni va o'zlashtirish jarayoni sifatida ochib beriladigan dinamik obyektlar va tizimlarga murojaat qilishni nazarda tutadi.

“Vizuallashtirish” atamasi lotincha “visualis” - ko'rish so'zidan kelib chiqqan. Vizuallashtirish vizual obrazlarni yaratish, shuningdek, ularni boshqarishni anglatadi, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) idrok etish uchun qulay bo'lgan shaklda taqdim etish;
- 2) obyekt va jarayonlarni vizual tasvirlarda aks ettirish imkonini beruvchi displeydagi raqamli tasvir.

O'quv axborotini vizuallashtirish ko'rgazmalilik tamoyili bilan bog'liq bo'lib, mustaqil ta'limni rivojlantirish vositalaridan biri hisoblanadi, chunki uning asosiy maqsadi axborotni idrok etishni soddalashtirish va tezlashtirishdir.

A.A.Verbitskiy vizualizatsiya deganda “fikriy mazmunning yoyilishi va adekvat fikriy va amaliy harakatlarga tayanch bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan ko'rgazmali tasvirga jamlanishini” tushunadi. Boshqa mualliflar vizual vositalar deganda o'quv ma'lumotlarini aks

ettirish jarayonlari va natijalarini tushunadilar, ular nafaqat so'z shaklida, balki ko'rinuvchi va harakatlanuvchi belgilar, belgilar va grafik elementlarning kuzatiladigan kombinatsiyasi asosida ham taqdim etiladi. Vizual vositalarning ishlashini kuzatishning aqliy jarayoni shaxsning kognitiv sohasi tomonidan idrok etishga o'tadi.

O'quv ma'lumotlarini taqdim etishda vizual vositalardan foydalanish o'quv ma'lumotlarini zichlashtirish yoki kengaytirish, abstrakt mantiqiy fikrlashga tayangan holda ta'lim bilan bog'liq qiyinchiliklarni yengish imkonini beradi. Afsuski, bo'lajak o'qituvchi-talabalarni o'qitish jarayonida nurli sxemalar (spiders), strategik xaritalar (roadmaps), kauzal zanjirlar (causal chains) kabi vizual strukturalash usullari kam qo'llaniladi.

Masalan, eng ko'p universallik va axborot sig'imiga ega bo'lgan tuzilmaviy-mantiqiy sxemalar integrativ asosga ega bo'lib, o'quv ma'lumotlarini tizimlashtirish, olingan bilimlarni vizuallashtirish va uni aks ettirishga xizmat qiladi. U tafakkurning mahsuldor va noan'anaviy usullarini shakllantirishga yordam beradi, elementlar o'rtasidagi muhim aloqalarni aniqlashga yordam beradi va verbal axborotni obrazli, noverbalga o'tkazishda tafakkurni rivojlantirish uchun analitik-sintetik funksiyaga ega. Bu zamonaviy o'qituvchiga sezilarli darajada yordam berishi mumkin.

Shuni qo'shimcha qilish kerakki, vizual o'quv materiallari va vositalaridan foydalanish og'zaki va ramziy ma'lumotlar hamda ko'rgazmali tasvirlarning optimal nisbatiga ega bo'lishi kerak. U bir-birini to'ldiradigan va o'rganilayotgan hodisaning turli tomonlarini, jarayonlarning konseptual mohiyatini ochib beradigan doimiy o'zaro ta'sirda bo'lishi kerak.

O'quv axborotining vizual vositalari bilimlarni obrazli tasavvur qilishga yordam beradi, o'quv jarayonining intensivligini ta'minlaydi, tanqidiy va vizual fikrlashni rivojlantiradi, vizual idrokni rivojlantiradi va bir qator uslubiy hamda pedagogik vazifalarni hal qilishga imkon beradi, o'quv va kognitiv faoliyatni faollashtirish bilan bir qatorda vizual madaniyat va savodxonlikni oshirishga yordam beradi.

Bu vositalar talabalar auditoriyasida taqdim etiladigan ko'rgazmali tasvirlar dinamikasi bilan bog'liq. O'quv axborotining xilma-xilligi og'zaki va obrazli ma'lumotlarni almashtirishga asoslanadi, ulardan foydalanish o'quv jarayonining mahsuldorligiga hissa qo'shishi mumkin.

Adabiyotlarni tahlil qilib, biz shunday xulosaga keldikki, ko'p hollarda mutaxassislar vizual o'qitish vositalarini tasvirning mazmuni, xarakteri va taqdim etish shakliga ko'ra tasniflaydilar.

Vizuallashtirish - bu nisbatan yaqinda didaktika va tarbiya nazariyasi tushunchasi sifatida kirib kelgan kategoriya bo'lib, u o'ziga xos xususiyatga ega, uning tarkibi kengroq, mazmuni va tuzilishi an'anaviy "ko'rgazmalilik" tushunchasining tarkibi, mazmuni va tuzilishiga qaraganda murakkabroqdir. Shunga ko'ra, uni amalga oshiruvchi vizual vositalar dolzarb pedagogik usullar tizimini ta'minlaydi va o'rganilayotgan obyekt, predmet yoki hodisa tasvirini dinamikada taqdim etilgan o'ziga xos aloqalar majmuini hisobga olgan holda uni konstruksiyalash darajasida idrok etishga yordam beradi.

Ya.A.Komenskiy tomonidan ta'riflangan ko'rgazmalilikning eng muhim prinsipi asosida ongda obrazlarni konstruksiyalash yotadi, bu obrazlar o'quvchilarda zarur tasavvur va tushunchalarni shakllantirishga mo'ljallangan. Mualliflar ko'rish, eshitish, paypaslash va boshqa a'zolar uchun "axborotni o'tkazish qobiliyati" o'rtasidagi farqlarni qayd etadilar va vizual idrokni afzal ko'radilar. Shu asosda ko'rgazmalilik tamoyiliga ustuvorlik berildi va u birinchi o'ringa qo'yildi. Shu bilan birga, axborotni qabul qiluvchi inson organlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda ishlaydi.

Vizuallashtirish tamoyili o'quv ma'lumotlarini "siqish"ga yordam beradi, bosh miya fiziologiyasi va morfologiyasining asoslari, ma'lumotlarni qayta ishlash, o'zlashtirish va eslab qolish jarayonida ulanadigan "obrazli" o'ng yarim shar sifatida bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirishga asoslanadi, agar o'quv materialida "tayanch" modellar, rasmlar va sxemalar taqdim etilgan bo'lsa, ularning mazmunini tasvirlaydi. Bu o'quvchilarda kamroq qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, xotirada tasvirlar shaklida uzoqroq saqlanadi va ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida mustahkam eslab qolishga yordam berib, sezilarli ixtiyoriy harakatlarni talab qilmaydi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirishda vizual vositalar muhim ahamiyatga ega. Ushbu vositalar, ayniqsa, o'quvchilarning tasavvurlarini boyitishda, ma'lumotlarni yaxshiroq tushinishda va o'zlashtirishda samarali bo'ladi. Vizual vositalar (rasmlar, diagrammalar, infografikalar, videolar va boshqalar) nafaqat talabalarning qiziqishini oshiradi, balki ular o'qituvchilarga o'z fikrlarini aniq va samarali tarzda yetkazishda yordam beradi.

Mustaqil ta'limni rivojlantirishda vizual vositalar o'quvchilarning o'z o'qish jarayonini rejalashtirishiga, vaqtni boshqarishga, mavzularni o'rganishga motivatsiya yaratishga hamda o'rganish jarayonini mustahkamlashga xizmat qiladi. O'qituvchi uchun esa bu vositalar, ta'limning individual va guruhli shakllarini samarali tashkil etish, o'quvchilarning tafakkurini rag'batlantirish va kreativ fikrlashni rivojlantirishda samarali yordamchi bo'ladi.

Tavsiyalar: Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, vizual vositalar orqali pedagogning mustaqil ta'lim kompetensiyasini rivojlantirish muammosini hal etish yo'llarini shakllantirish va takomillashtirish jamiyat va ta'lim rivojlanishining dialektik xususiyatini aks ettiradi.

Ko'pincha, bo'lajak o'qituvchini tayyorlashda foydalaniladigan taqdim etilgan elektron resurslarda vizual vositalar axborotni idrok etish xususiyatlarini hisobga olmaydi (axborotni ong osti tomonidan dekodlash). Biroq, bevosita vizuallashtirish vositalarini ishlab chiqishda dizaynerlik usullaridan to'g'ri foydalanish orqali talabalarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini sezilarli darajada oshirish mumkin. Bizning fikrimizcha, o'qituvchining metodik, dizaynerlik xatolarini va ma'lumotlarni taqdim etish bilan bog'liq xatolarni bartaraf etish quyidagilarga yordam beradi:

- ularning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish;
- o'quv jarayoniga yuqori darajada jalb etilishini ta'minlash;
- ularning bilish faoliyatini rag'batlantirish;
- ularning tanqidiy va tahliliy fikrlashini faollashtirish;
- o'z g'oya va loyihalarini yaratish va rivojlantirish qobiliyatini oshirish;
- axborotni eslab qolish va qayta tiklash darajasini yaxshilash.

Shunday qilib, "axborot ta'lim muhiti", "vizual vositalar", "ko'rgazmalilik", "vizualizatsiya" tushunchalarini tahlil qilib, biz "axborot ta'lim muhitining vizual vositalari" deganda, kommunikativ, axborot texnologiyalari, ta'lim resurslari va kompyuter ta'lim vositalari majmuasidan foydalanishda aloqa dinamikasida ifodalangan o'ziga xosliklarning o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda, o'rganilayotgan obyekt, predmet yoki hodisa obrazini loyihalash darajasida idrok etishga yordam beradigan va dolzarb pedagogik usullar tizimini ta'minlaydigan elementlar yig'indisi tushunilishini aniqladik.

Turli konseptual yondashuvlar, shuningdek, ta'lim jarayonida vizual vositalardan foydalanish kognitiv mustaqillik va faollikni, o'qish motivatsiyasini, o'rganilayotgan fanga qiziqishni oshiradi, ta'limni intensivlashtirishga olib keladi, bu esa bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Zaripov L.R. Kredit-modul tizimi asosida bo'lajak texnologiya o'qituvchilari kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc). Diss. -T.:2023 y.-252 b.
2. Tolipov O.Q. Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari: Ped.fan. dokt. diss. -T.: 2004 y. – 314 b.
3. Haydarova O.Q. Bo'lajak kasb ta'lim o'qituvchilarini ta'lim jarayoniga texnologik yondashuvga tayyorlash: Diss. ... ped. fan. nomz. – T.: 2005. – 143 b.
4. Mannanov. J.A. Inovatsion yondashuv asosida bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining metodik kompetentlikini rivojlantirish texnologiyalari. Dis. p.f.f.d. (PhD) – Toshkent, 2020. – 143 b.

5. Qo'ysinov O.A. Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy–pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari: Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik (DSc) diss. – Toshkent, 2019. – 200 b.
6. Asimov, I. (2017). Yangi texnologiyalar va ta'lim: Vizual vositalar yordamida o'qitish- Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Abdullaeva, M. (2019). Ta'limda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash: Bo'lajak o'qituvchilar uchun qo'llanma - Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.
8. Tursunov, A. (2020). Innovatsion pedagogika va vizual vositalar: O'qituvchilar uchun tavsiyalar - Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
9. Shokirova, Z. (2021). Bo'lajak o'qituvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar- Toshkent: O'zbekiston ta'limi.
10. G'ulomova, L. (2022). Vizual pedagogika: Ta'limda tasviriy va vizual vositalarning ahamiyati - Toshkent: Ma'naviyat.
11. Khamraeva, N. (2020). Ta'limda multimedia vositalari: O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma - Toshkent: Ta'lim va taraqqiyot.
12. Yusupov, O. (2021). O'qitishda vizual materiallar: Ilmiy yondashuvlar va amaliyot - Toshkent: O'zbekiston pedagogika akademiyasi nashriyoti.
13. Davletova, F. (2018). O'qituvchilarning ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasi - Toshkent: Shahrisabz universiteti nashriyoti.
4. Kasimova, D. (2022). Pedagogik innovatsiyalar: O'qituvchilar uchun interaktiv va vizual vositalarni qo'llash - Toshkent: Yangi O'zbekiston.
15. Nabiyeva, G. (2019). O'qitish texnologiyalari: Vizual vositalar va multimedia yordamida o'qituvchilarni tayyorlash - Toshkent: O'zbekiston ta'limi va ilm-fani.

Zaripova Sevara Erkin qizi,
Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi

**KASBGA YO'NALTIRILGAN O'QITISH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA
BO'LAJAK TEXNOLOGIYA O'QITUVCHILARINING DIZAYN
KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH**

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasbga yo'naltirilgan ta'lim mazmunini ishlab chiqish va joriy etishning nazariy muammolari yoritib berilgan. O'qitish texnologiyasining ta'rifi keltirilgan. Texnologiya fanini kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasini loyihalash yo'nalishlari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, shakl, metod, qobiliyat, ehtiyoj, qiziqish, integratsiya, didaktika.

Аннотация: В данной статье освещаются теоретические проблемы разработки и внедрения профессионально ориентированного образовательного контента. Дано определение технологии обучения. Имеется информация о направлениях проектирования технологически ориентированных технологий обучения.

Ключевые слова: технология, форма, способность, требование, интерес, интеграция, дидактика.

Abstract: This article highlights the theoretical problems of developing and implementing professionally oriented educational content. The definition of teaching technology is given. There is information about the directions of designing technology-oriented learning technologies.

Key words: technology, shape, capacity, demand, interest, integration, didactics.

Kirish. Hozirgi zamon talablari va texnologik rivojlanishning tez sur'atlari kasbiy ta'limning ahamiyatini yanada oshirib yubormoqda. Bugungi kunda kasbga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, texnologiya o'qituvchilari uchun dizayn kompetensiyasini rivojlantirish, zamonaviy ta'lim muhitida o'quvchilarga sifatli ta'lim berishning kalitidir.

Texnologiya o'qituvchilari nafaqat texnik bilimlarga ega bo'lishi, balki ta'lim jarayonini innovatsion usullar bilan boyitish, interaktiv va kreativ o'quv materiallarini ishlab chiqish qobiliyatiga ham ega bo'lishlari zarur. Dizayn kompetensiyasi, ya'ni o'quvchilarning fikrlashini rivojlantirish, muammolarni yechish va kreativlikni oshirish ko'nikmalarini shakllantirish, o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, kasbga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalarini samarali qo'llash orqali bo'layak texnologiya o'qituvchilarining dizayn kompetensiyasini shakllantirish muhim ahamiyatga ega bo'lib, ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi kasbga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari asosida bo'layak texnologiya o'qituvchilarining dizayn kompetensiyasini shakllantirish yo'llarini aniqlash va takomillashtirishdan iboratdir. Tadqiqotda o'qituvchilarning dizayn kompetensiyasini rivojlantirishda zamonaviy o'quv texnologiyalarining roli, metodik yondashuvlar va amaliy tajribalar tahlil qilinadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ta'lim tizimi tez o'zgarayotgan talablar va texnologik yangiliklarga javob bera oladigan o'qituvchilarni tayyorlashni talab qilmoqda. Shu sababli, kasbga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalaridan foydalanish orqali bo'layak texnologiya o'qituvchilarining dizayn kompetensiyasini shakllantirish nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlanishlarini ham ta'minlaydi.

Bugungi kunda uzluksiz ta'limning turli bo'g'inlarida o'quv-tarbiyaviy faoliyatning maqsad va vazifalari, mazmunining mohiyati, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllariga bog'liq kasb-hunarga yo'naltirish muammolari umumta'lim maktablari va akademik litsey, professional ta'lim muassasalaridagi ta'lim uzluksizligini ta'minlash

jarayonidagi o'quv tarbiya tizimi murakkab va ko'p tarmoqli istiqbolli tadqiqotlarni taqozo etadi.

Barcha kasblar uchun zarur va muhim bo'lgan shaxs hislatlari bor, bular- mehnatsevarlik, hamma kasb va mutaxassislikdagi mehnat ahliga nisbatan hurmat-ehtirom, mehnat qilish zarurligini tushunish va anglash, o'z ishini rejalashtirish va nazorat qila bilish, ish joyini to'g'ri tashkil qilish, ishda tartibli va intizomli bo'lish, irodaviylik, sabotlilik, topshiriqni bajarishning eng oqilona usulini tanlab ola bilish, materiallar hamda vaqtni tejash va shu kabillardir.

Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining dizayn kompetensiyasini shakllantirish, dizaynga oid kasbiy muhim hislatlarini takomillashtirish, o'z xususiyatlariga qarab uni muvaffaqiyatli ravishda o'zlashtirish, kelajakda pedagogik faoliyatida yuksak natijalarga erishish imkonini berishi mumkin.

Kasbga yo'naltirilgan ta'limning samaradorligini oshirish maqsadida turli o'qitish texnologiyalari ishlab chiqilgan va ularning amaliyotdagi qo'llanilishi ko'plab tadqiqotlarda o'rganilgan. Masalan, John Deweyning tajriba asosidagi ta'lim konsepsiyasi kasbga yo'naltirilgan o'qitishning asosiy tamoyillaridan biridir. Dewey o'quvchilarning faol ishtirokini va amaliy tajribalarni ta'lim jarayonining markaziga qo'yishni targ'ib qilgan.

Yana bir muhim figura Lev Vygotsky bo'lib, uning ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi kasbga yo'naltirilgan ta'limda o'quvchilarning o'zaro aloqasi va hamkorlik asosidagi o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi. Vygotskyning "zona yaqin rivojlanish" konsepsiyasi orqali o'qituvchilar o'quvchilarning potentsialini maksimal darajada ochishga intilishadi.

Dizayn kompetensiyasi bo'yicha tadqiqotlar asosan dizayn fikrlash (design thinking) metodologiyasiga asoslanadi. Herbert Simon va Donald Schön bu sohada yetakchi olimlar bo'lib, ular dizayn fikrlash jarayonining muhim bosqichlarini aniqlaganlar. Tim Brown esa IDEO kompaniyasining bosh direktori sifatida dizayn fikrlashning amaliy qo'llanilishi va uning ta'lim sohasidagi ahamiyati haqida ko'plab ishlari bilan tanilgan.

O'zbekistonda bu sohada tadqiqotlar hali rivojlanish bosqichida bo'lsa-da, mahalliy olimlar ham kasbga yo'naltirilgan ta'lim va dizayn kompetensiyasi mavzularida ilmiy ishlar olib bormoqdalar. Masalan, Dr. Nodir Abdurahmonov va Prof. Dilshod Karimov ta'lim texnologiyalarining o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishidagi rolini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib bormoqdalar.

Kasbga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari asosida bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining dizayn kompetensiyasini shakllantirishda asosiy olimlar, ularning hissalar va tadqiqot tahlillari

1-jadval

Olim	Asosiy Yondashuv / Nazariya	Dizayn Kompetensiyasi ga Ta'siri	Qo'llanilgan Texnologiyalar / Metodlar	Tadqiqot Yili	Asosiy Natijalar / Tahlil
John Dewey	Tajriba asosidagi ta'lim	O'quvchilarning faol ishtiroki va amaliy tajriba orqali kreativ fikrlashni rivojlantirish	Loyiha asosidagi o'qitish	1916	Deweyning nazariyasi amaliy faoliyat orqali o'quvchilarning muammolarni hal qilish va kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.
Lev Vygotsky	Ijtimoiy konstruktivizm	O'quvchilarning o'zaro aloqasi va hamkorlik orqali muammolarni	Hamkorlik asosidagi o'rganish	1978	Vygotskyning "zona yaqin rivojlanish" konsepsiyasi o'quvchilarning

		yechish ko'nikmalarini oshirish			potentsialini maksimal darajada ochishga yordam beradi, bu esa dizayn kompetensiyasini oshiradi.
Herbert Simon	Dizayn fikrlash	Innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantirish	Dizayn fikrlash metodologiyasi	1969	Simon dizayn jarayonining strukturasini aniqlab, innovatsion fikrlashni sistematik ravishda rivojlantirish usullarini taklif etdi.
Donald Schön	Refleksiv amaliyot	O'qituvchilarning o'z ishlarini tahlil qilish orqali pedagogik kompetensiyasini oshirish	Refleksiv amaliyot	1983	Schönning ishlari o'qituvchilarning o'z tajribalarini tahlil qilish orqali pedagogik yondashuvlarini takomillashtirishga qaratilgan.
Tim Brown	Dizayn fikrlashning amaliy qo'llanilishi	Kreativ va innovatsion yondashuvlarni ta'limga integratsiya qilish	Dizayn fikrlash, IDEO metodologiyasi	2009	Brown dizayn fikrlashni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o'qituvchilarning kreativ va innovatsion qobiliyatlarini rivojlantirishni ko'rsatdi.
Dr. Nodir Abdurahmonov	O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi	Ta'lim texnologiyalarini o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyasini oshirishda qo'llash	Ta'lim texnologiyalari, Professional treninglar	2021	Abdurahmonovning tadqiqotlari ta'lim texnologiyalarining o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyasini oshirishdagi samaradorligini tasdiqladi.

Dizayn loyihalash pedagogning kasbiy faoliyati turi sifatida u tomonidan ishlab chiqilgan muayyan o'qitish texnologiyasi loyihasini – o'quv jarayoni doirasida joriy etiladigan pedagogik

tizimni didaktik ifodalashni anglatadi. O'qituvchining konstruktiv faoliyati o'quv materialini saralash, ishlab chiqish, ya'ni yaratilgan loyihani amaliyotga qo'llash uchun moddiy asos yaratish bilan bog'liqdir.

Ta'lim oluvchilarda ularning bo'lajak kasbiy faoliyati uchun muhim shaxs sifatlarini, shuningdek vazifasi bo'yicha funksional majburiyatlarni bajarishni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantira oladigan texnologiya *kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasidir*. Buni mutaxassislik darslarida kasbga yo'naltirilgan ta'lim joriy etish misolida ham ko'rish mumkin. Texnologiya o'quv fanini o'qitishning asosiy maqsadi o'quvchilarda texnik-texnologik va operatsion bilim, ko'nikma, malakalarni rivojlantirish, kasb-hunar tanlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ijtimoiy munosabatlarga tayyorlashdan iborat. Mehnatga muhabbatni va ishlash istagini faqat mehnatda tarbiyalash mumkin. Shu boisdan ham texnologiya fanini kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasini loyihalash yo'nalishlaridan biri amaliy ishlardir.

Izlanishlarimizning ko'rsatishicha, kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari asosida bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining dizayn kompetensiyasini shakllantirishda o'qituvchining samarali algoritmli harakatlari quyidagilar hisoblanadi:

o'qitishning tashhisli maqsadlarini aniqlash, kutilayotgan natijani o'lchamli ko'rsatkichlarda ifodalash;

mutaxassisning bo'lg'usi kasbiy faoliyati kontekstida o'qitish mazmunini asoslash;

o'quv materialining tuzilmasini, uning axborotli hajmini, shuningdek elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar tizimini aniqlash;

o'quv materialini o'zlashtirishning talab etilgan darajasini va o'quvchilarning boshlang'ich bilim darajasini aniqlash;

o'qitishning jarayonli jihatlarini ishlab chiqish: ta'lim oluvchilarning biluv va amaliy topshiriqlar tizimi ko'rinishida o'zlashtirishga oid layoqatini tasavvur qilish;

bu tajribani egallashning maxsus didaktik muolajalarini izlab topish, individual va jamoaviy o'quv faoliyatining tashkiliy shakli, metodi va vositalarini tanlash;

o'zlashtirilgan tajribani yangi faoliyat sohasiga ko'chirish maqsadida «sub'ekt-sub'ekt» munosabatlari doirasida ta'lim oluvchilar bilan pedagogik o'zaro harakatni tashkil etish mantiqini aniqlashtirish;

dasturning o'zlashtirish sifatini nazorat qilish va baholash tizimini, shuningdek o'quv faoliyatini individual tuzatish (korreksiya) usullarini tanlash.

Taklif etilayotgan algoritmga mos holda kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasini loyihalash asoslarini qarab chiqamiz.

Zamonaviy ta'lim sharoitida kasbga yo'naltirilgan ta'limni joriy etishda o'quv maqsadlarining quyilishi muhim ahamiyatga ega. O'quv maqsadlari o'quvchilar harakatida aniq ifodalanadigan natijalar orqali belgilanadi.

Pedagogik adabiyotlarda va ilmiy ishlarda o'quv maqsadlari mazmun-mohiyati va qo'yilishi bo'yicha bir qancha ta'riflar va fikrlar bildirilgan.

O'quv maqsadlari - muayyan ta'lim-tarbiya jarayoni yakunida ta'lim oluvchi tomonidan o'zlashtirilishi, yangi hosil qilinishi lozim bo'lgan bilim, hatti-harakat bilan bog'liq bo'lgan amaliy topshiriqlarni uddalay olish mahorati, shaxsiy fazilatlar va xulqini belgilaydi.

O'quv maqsadlari ko'lamiga qarab uch xil turga ajratiladi:

1. yo'naltiruvchi o'quv maqsadi;
2. umumiy o'quv maqsadi;
3. aniq o'quv maqsadlari;

Yo'naltiruvchi o'quv maqsadi – ta'lim jarayonining ustivor yo'nalishini ko'rsatadi. U ta'lim jarayoniga qo'yilgan umumiy talablarni aniqlaydi. Demak, dizayn kompetensiyani shakllantirishga doir ta'lim maqsadlarini belgilaydi.

Umumiy o'quv maqsadi – yo'naltiruvchi o'quv maqsadidan kelib chiqib, fanning o'quv maqsadlari belgilanadi. O'quv maqsadlari o'quvchilar ushbu fan bo'yicha egallashi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar haqida tasavvur berishi kerak.

Aniq o'quv maqsadlari – odatda o'qituvchi tomonidan ishlab chiqilishi lozim. Pedagogik adabiyotlarda aniq o'quv maqsadlari mohiyatiga ko'ra uch sohaga ajratilgan: 1) kognitiv, ya'ni nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan bog'liq o'quv maqsadlari sohasi; 2) psixomotorik, ya'ni amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishga qaratilgan o'quv maqsadlari sohasi; 3) affektiv, ya'ni xulq, o'zini tutish, atrof-muhitga va tevarak atrofidagilarga munosabatlarning shakllanishi va qadriyatlarni o'zlashtirish bilan bog'liq o'quv maqsadlari sohasi. Nazariy mashg'ulotlarda kognitiv soha bo'yicha bilimlarni, amaliy mashg'ulotlarda psixomotorik soha bo'yicha amaliy ko'nikmalarni egallashga e'tibor qaratiladi. Affektiv soha bo'yicha o'quv maqsadlarini belgilash bugungi kunda muhim ahamiyatga ega bo'lib, asosiy e'tibor o'quvchilarning kasbga qiziqishiga, mehnat qilishga intilishga va ma'suliyatni anglagan ravishda faoliyat ko'rsatishga qaratiladi. Demak, o'quv maqsadlarining barcha sohalar bo'yicha aniq qo'yilishi ta'lim natijalariga kafolatli erishishni ta'minlaydi.

O'qitish texnologiyasi loyihalashning yaxlit didaktik jarayonining natijaviyligiga bog'liq bo'lgan birinchi va hal qiluvchi bosqichi – bu *maqsadlilik* bosqichidir. Bu o'qitish maqsadini pedagog tomonidan aniqlashdan iboratdir.

1. O'quv faoliyati orqali, masalan: “dars maqsadi – gazlamalarga ishlov berish” yoki “Dastlabki kasbga qiziqishga oid tashxis o'tkazish”.

2. Mavzu mazmuni orqali, masalan: “gazlamalarni o'rganish” yoki “gazlama turlari aniqlash ko'nikmalarini shakllantirish”.

3. O'qituvchi faoliyati orqali, masalan: “gazlamalarga ishlov berish yo'llari bilan tanishtirish” yoki “tikuvchilikda keng qo'llaniladigan yurtimiz tayyorlanadigan gazlama turlari”.

4. Talabaning intellektual, his-hayajonli, shaxsiy rivojlanishi holatidan kelib chiqqan holda, masalan: “tikuvchilikka oid kasblar to'g'risida tushuncha” yoki “texnik yechimlarning samaradorligini aniqlash mezonlari” va h.k.

Maqsadlarni aniq ifodalashning keyingi muhim talablaridan biri tashxislashdir. O'quv faoliyati samarasini oshirish ta'lim oluvchilarning boshlang'ich bilim darajasiga bog'liq. Darajani aniqlash – bu o'lchashdir. Pedagogikada har qanday o'lchashni o'tkazish ob'ektiv pedagogik mezonlar tizimini ishlab chiqish va baholashning maxsus tizimini qo'llashga asoslanadi. Agar ularni ishlab chiqishda maqsadlar tashxislanuvchan tarzda berilmasa, ta'lim oluvchilarning tayyorgarlik sifatini aniq baholash mumkin bo'lmaydi, chunki uning (sifatning) o'zgarishini aniqlash va o'lchash mumkin. Barcha didaktik masalalar aniq ko'rinish(shakl)da ifodalanmaguncha ularni ongli va anglab yetilgan yechish jarayonini tashkil etish imkoniyati bo'lmaydi.

Ta'kidlash lozimki, o'lchov o'tkazishdagi asosiy murakkablik u yoki bu o'quv materialida mujassamlashgan axborotlarning semantik birligini ajratishdan iboratdir. Shu boisdan o'quv fanlari (bo'limlar, modullar, mavzular) mazmuni axborotlari hajmini o'lchash uchun foydalaniladigan semantik birlik tushunchasini chegaralash muhim. Chegaralash sababi o'tkazilayotgan o'lchovlar maqsadlari bilan taqozalangan bo'ladi. U yoki bu o'quv fani dasturida ifodalangan axborotlarning semantik birligi deganda murakkab yoki soddaga tushunchalar, shuningdek aniq ta'riflar, natijalar, qonunlar, qoidalar, voqealar, faktlar va hokazolar tushuniladi.

Mavzu mazmunining axborotli sig'imini o'lchash va aniq mashg'ulot maqsadi o'quvchilarga taklif etilayotgan o'quv materialining ruxsat etilgan darajasini aniqlash hisoblanadi.

O'qitish texnologiyasini loyihalashning navbatdagi bosqichi o'quv materialini mazmunini tuzilmalash hisoblanadi.

Mazmunni saralash natijalari o'z ifodasini o'quv dasturlari va rejalarida topadi. Biroq ularning mavjudligi o'qituvchining o'quv fani tuzilmasi ustida ijodiy ishlashni davom ettirishni taqiqlamaydi. Bunda o'quv materialini tuzilmalash uchun tizimli yondashuv qo'l keladi, chunki didaktik tizim tuzilmasining o'zi birmuncha turg'un bo'lib, uning alohida elementlari o'rtasidagi bog'lanishlar fanlar mantiqi bilan o'quv predmetiga va o'qitish texnologiyasi qo'yilayotgan psixologik-pedagogik talablar bilan yetarlicha qat'iy aniqlangan bo'ladi.

Shunday qilib, kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalar asosida bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining dizayn kompetensiyasini shakllantirish amaliy didaktikaga oid muolajalarni ketma-ket va izchil amalga oshirishni taqozo etadi. Texnologiya fanida kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari ta'lim oluvchilarda bo'lajak kasbiy faoliyati uchun muhim sanalgan shaxs sifatlarini, vazifasiga ko'ra funksional majburiyatlarni amalga oshirishni kafolatlaydigan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantira oladigan texnologiya hisoblanib, jarayonli metodik harakatlar tizimi va didaktik instrumentariydan iborat bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Sh.S.Sharipov O'quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta'minlashning nazariyasi va amaliyoti. Diss. ...ped. fan. dok. – T., 2012. – 307 b.
2. С.Д.Базарова Олий таълимда касбий–йўналтирилган ўқитиш технологиялари. Монография. – Тошкент: «Фан ва технология» нашриёти, 2006. – 114 б.
3. М.В.Кларин Инновации в мировой педагогике обучение на основе исследований, игр, дискуссий. –Рига: НППЦ«Эксперимент», 1995. –176 с.
4. L.R.Zaripov Kredit-modul tizimi asosida bo'lajak texnologiya o'qituvchilari kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc). Diss. -T.:2023 y.-252 b.
6. Л.Р.Зарипов Умумий ўрта таълим мактабларида технологик тайёргарлик талқини. Педагогика журнали. 2018 йил. № 4. 94-100 б.

DARS VA TARBIYAVIY TADBIRLARDA MA'NAVIY-AXLOQIY MADANIYATNI OSHIRISH USULLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada dars va tarbiyaviy tadbirlar orqali ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirishning samarali usullari tahlil qilinadi. Maqola davomida interfaol darslar, ma'naviyat soatlari, badiiy asarlar muhokamasi hamda teatr va ekskursiyalar kabi tadbirlarning o'quvchilarning ma'naviy rivojlanishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Statistik ma'lumotlar va jadvallar asosida, o'quvchilarning bilim darajasi, muloqot ko'nikmalari hamda jamoaviy ishlarda ishtiroki ortganligi aniqlangan. Xulosa sifatida, ta'lim jarayonida interfaol va innovatsion yondashuvlarni keng qo'llash, kitobxonlikni rivojlantirish hamda madaniy tadbirlarni faollashtirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy-axloqiy madaniyat, tarbiyaviy tadbirlar, dars jarayoni, axloqiy qadriyatlar, innovatsion metodlar.

Annotation: This article analyzes effective methods for enhancing moral and ethical culture through lessons and educational activities. It explores the impact of interactive lessons, spiritual sessions, discussions of literary works, and activities such as theater visits and excursions on students' moral development. Based on statistical data and tables, the study identifies improvements in students' knowledge levels, communication skills, and participation in teamwork. In conclusion, the article provides recommendations to integrate interactive and innovative approaches, promote reading culture, and intensify cultural activities in the educational process.

Keywords: moral and ethical culture, educational activities, lesson process, ethical values, innovative methods.

Аннотация: В данной статье анализируются эффективные методы повышения нравственно-этической культуры через уроки и воспитательные мероприятия. Рассматривается влияние интерактивных уроков, часов духовности, обсуждений литературных произведений, а также таких мероприятий, как посещение театров и экскурсий, на нравственное развитие учащихся. На основе статистических данных и таблиц выявлены улучшения в уровне знаний учащихся, навыках общения и участии в командной работе. В заключении даны рекомендации по интеграции интерактивных и инновационных подходов, продвижению культуры чтения и активизации культурных мероприятий в образовательном процессе.

Ключевые слова: нравственно-этическая культура, воспитательные мероприятия, учебный процесс, этические ценности, инновационные методы.

Kirish: Bugungi kunda jamiyatning axloqiy va ma'naviy qadriyatlari yosh avlod tarbiyasida muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarni har tomonlama barkamol, ma'naviy boy shaxslar sifatida tarbiyalashda dars va tarbiyaviy tadbirlarning ta'siri katta. Mazkur jarayon, nafaqat o'quv dasturlari, balki pedagog va ota-onalar hamkorligida amalga oshirilishi lozim. Shu bilan birga, ta'lim jarayoniga xalqaro tajribani integratsiya qilish ham alohida ahamiyatga ega.

Hozirgi globallashuv davrida yoshlar ma'naviy-axloqiy madaniyatini rivojlantirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Axloqiy madaniyatni shakllantirish orqali yoshlar nafaqat milliy, balki umumbashariy qadriyatlarga ham hurmat bilan yondashishni o'rganadilar. Bu jarayonni amalga oshirish uchun pedagoglardan chuqur bilim, ijodiy yondashuv va yuqori saviyadagi metodik ko'nikmalar talab qilinadi.

Ma'naviy-axloqiy madaniyatni shakllantirish jarayoni o'quvchilarning kundalik hayotiga ham ta'sir ko'rsatadi. Mazkur qadriyatlar bolalarda o'z-o'zini anglash, o'zgalarga nisbatan hurmat va hamjihatlik kabi xususiyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, dars va tarbiyaviy tadbirlar orqali shakllantirilgan madaniyat jamiyatdagi turli ijtimoiy muammolarni hal qilishga ko'maklashadi.

Yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlar bilan bir qatorda umumbashariy axloqiy tamoyillarni ham qo'llash zarur. Chunki bu yondashuv o'quvchilarda dunyoqarashni kengaytirish, boshqa madaniyat va urf-odatlarini tushunish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, o'quvchilar o'zlarini global jamiyatning ajralmas qismi sifatida his etishga o'rganadilar.

Bundan tashqari, ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy texnologiyalar va interaktiv usullar yordamida darslarni boyitish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularni faol ishtirok etishga undaydi. Masalan, multimedia materiallaridan foydalanish yoki masofaviy ta'lim platformalarini qo'llash orqali o'quvchilarda axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash mumkin.

Shu bilan birga, ota-onalar va pedagoglar o'rtasidagi samarali hamkorlik ham yoshlarning ma'naviy-axloqiy madaniyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Uy sharoitida bolalarga to'g'ri axloqiy muhitni ta'minlash va ularni ijobiy namunalar orqali tarbiyalash dars va tarbiyaviy tadbirlardagi yondashuvlarning uzviy davomi sifatida xizmat qiladi. Bu esa yosh avlodning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga hissa qo'shadi[2].

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish nafaqat ta'lim sohasi, balki jamiyatni barqaror rivojlantirishning asosiy omillaridan biriga aylanmoqda. Shu sababli, dars va tarbiyaviy tadbirlarda ushbu qadriyatlarni oshirishning zamonaviy yondashuvlarini o'rganish, tadqiq etish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi: Ma'naviy-axloqiy madaniyat insonning shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillardan biridir. Bu soha o'z ichiga axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari va shaxsiy fazilatlarini o'zlashtirishni qamrab oladi. Tadqiqotchilar ushbu mavzuni turli nuqtai nazarlardan o'rgangan bo'lib, ma'naviy-axloqiy madaniyatning ahamiyati, uni rivojlantirish usullari hamda uni ta'lim-tarbiyada joriy qilish yo'llariga alohida e'tibor qaratgan.

Ma'naviy-axloqiy qadriyatlar masalasi qadimiy falsafa va diniy ta'limotlardan boshlab zamonaviy sotsiologiya va psixologiya fanigacha keng miqyosda o'rganilgan. Qadimda Platon va Aristotel kabi faylasuflar axloqiy qadriyatlarining jamiyatda tartibni saqlashdagi ahamiyatini ta'kidlagan. Shuningdek, islom falsafasida Abu Nasr Forobiy va Abu Rayhon Beruniy insoniy fazilatlar va ularning ta'lim-tarbiyadagi o'rni haqida qimmatli g'oyalar ilgari surgan[1].

Zamonaviy davrda ma'naviy-axloqiy madaniyatni o'rganish psixologiya, pedagogika va sotsiologiya fanlari doirasida davom etmoqda. Masalan, L. S. Vigotskiy, A. N. Leontev, va D. B. Elkonin singari olimlar shaxsning ma'naviy rivojlanishi va ta'lim jarayonidagi axloqiy qadriyatlarining ahamiyatini o'z ilmiy izlanishlarida ko'rsatib o'tgan.

Ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy madaniyatni shakllantirish bo'yicha turli yondashuvlar mavjud. Xalqaro miqyosda ushbu yo'nalishda ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. UNESCOning ta'lim bo'yicha dasturlari ta'lim orqali insonlarning ma'naviy qiyofasini shakllantirishga qaratilgan[3].

Milliy miqyosda O'zbekistonning "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va "2022–2026 yillarda rivojlanish strategiyasi" doirasida yoshlarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Shu jumladan, o'quv dasturlariga "Odobnoma", "Tarbiya" va "Milliy qadriyatlar" kabi maxsus fanlarning kiritilishi ta'limdagi ushbu maqsadlarga erishishga xizmat qilmoqda.

Interfaol metodlar ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy madaniyatni shakllantirishda samarali vosita sifatida qaraladi. J.Dyui va boshqa pedagoglar interfaol metodlar orqali shaxsning axloqiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvchanligini oshirish mumkinligini ta'kidlaydi. Ta'lim jarayonida rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar yechimi, va guruhviy loyihalar singari usullar axloqiy qadriyatlarni amaliy o'rganishga imkon beradi.

Ma'naviy-axloqiy madaniyatni rivojlantirishda turli vositalar, jumladan, badiiy adabiyotlar, teatr va muzey ekskursiyalari, ijtimoiy loyihalar muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotchilar ushbu vositalarning samaradorligini tadqiq qilgan. Masalan, G.S.Suxomlinskiy ta'lim jarayonida badiiy adabiyotning inson qalbini boyitishdagi ahamiyatini alohida ta'kidlagan.

Darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar – bu o'quvchilarning axloqiy qadriyatlarni chuqurroq anglashlariga ko'maklashuvchi muhim vositalardan biridir. Ular orasida ma'naviyat kechalari, muhokama klublari, badiiy asarlarning teatr sahnalari mavjud. Bunday tadbirlar o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va jamoaviy ishlarda ishtirokini oshirishga xizmat qiladi.

Ma'naviy-axloqiy madaniyat shaxsning ichki dunyosini shakllantirishda hamda uning ijtimoiy muhitdagi munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammo bo'yicha sotsiologik tadqiqotlar ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning jamiyat barqarorligiga hissa qo'shishini tasdiqlaydi. Masalan, R. K. Merton va T. Parsonsning ijtimoiy tizimlar nazariyasida axloqiy qadriyatlarning ijtimoiy tartibni saqlashdagi o'rni ko'rsatilgan[4].

Ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirishga qaratilgan tadqiqotlar amaliyotda sezilarli natijalar ko'rsatgan. Masalan, maktablarda o'tkazilgan interfaol darslar va tarbiyaviy tadbirlar natijasida o'quvchilarning muloqot madaniyati va jamoaviy ishlarda ishtiroki oshgan. Shuningdek, badiiy adabiyotlarni o'qish va muhokama qilish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirgan.

Kelajakda ushbu yo'nalishda tadqiqotlarni davom ettirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi: ta'lim jarayonida yangi innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, o'quv dasturlarini milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan holda takomillashtirish, darsdan tashqari faoliyatlar va tadbirlar sonini oshirish.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ma'naviy-axloqiy madaniyatni rivojlantirishning dolzarbligi va ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlarning amaliy ahamiyati juda yuqori. Ushbu sohadagi izlanishlar ta'lim tizimida innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirish uchun mustahkam nazariy va amaliy zamin yaratadi.

Natijalar va tahlil: Dars va tarbiyaviy tadbirlarda ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirish o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, mas'uliyat hissining ortishiga, axloqiy qadriyatlarning shakllanishiga va ijodiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga olib keladi. Sinf va jamoa ichida hurmat va birdamlik muhiti shakllanadi, o'quvchilar bir-birlariga yordam ko'rsatish va muloqot madaniyatini rivojlantiradi. Ma'naviy qadriyatlar kundalik hayotda tatbiq etila boshlanadi, turli millat va madaniyatlarning qadriyatlarini hurmat qilish o'rganiladi.

Bunday yondashuv ijtimoiy moslashuvni yaxshilaydi, madaniyatli va axloqli bo'lishni ustuvor deb biladigan shaxslarni shakllantiradi, ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi. Ma'naviy-axloqiy muhit ta'limga qiziqishni oshiradi va o'quvchilar olgan bilimlarni kundalik hayotda qo'llay boshlaydilar. Shu bilan birga, yoshlar o'z milliy qadriyatlariga hurmat bilan qarashni o'rganib, turli madaniyatlar va an'analarga ochiq bo'lalilar. Natijada, milliy va global qadriyatlar uyg'unligini ta'minlovchi ma'naviy yuksalishga erishiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirishda integratsiyalashgan va ijodiy yondashuvlar samarali bo'lmoqda. Axloqiy mavzularda tashkil etilgan munozaralar o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi va ularni jamiyatda faol fuqarolar sifatida shakllantiradi. Tarbiyaviy tadbirlarda milliy qadriyatlarni yoritish, ularning ijtimoiy loyihalardagi ishtirokini rag'batlantiradi.

Ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirishning dars va tarbiyaviy tadbirlardagi samarasi:

1. Tadbirlar davomida olingan natijalar (Jadval asosida):

Tadbir turlari	O'quvchilarning ishtirok foizi	Ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirishdagi ta'siri (foiz)
Interfaol darslar	85%	90%
Ma'naviyat soatlari	75%	80%
Badiiy asarlar muhokamasi	65%	70%
Teatr va madaniy ekskursiyalar	50%	60%

Tahlil:

- Interfaol darslar yuqori natijani ko'rsatgan bo'lib, o'quvchilar dars jarayonida faol bo'lishlari orqali ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirishga erishgan.
- Ma'naviyat soatlari o'quvchilarni muntazam axloqiy qadriyatlar haqida fikr yuritishga undagan.
- Badiiy asarlar muhokamasida ishtirok foizi pastroq bo'lgan, bu o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini oshirishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi.
- Teatr va ekskursiyalar o'quvchilarning qiziqish darajasiga bog'liq bo'lib, unda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

2. O'quvchilarning bilim va ko'nikmalaridagi o'zgarishlar:

Davr	Dastlabki holat (foiz)	Tadbirlar yakuni (foiz)	O'zgarish (%)
Axloqiy qadriyatlarni bilish	60%	85%	+25%
Boshqalarga hurmat ko'rsatish	55%	80%	+25%
Jamoaviy ishlarda ishtirok	50%	75%	+25%

Tahlil:

- O'quvchilarning axloqiy qadriyatlarni bilish darajasi sezilarli darajada oshgan.
- Jamoaviy ishlarda ishtirok ko'rsatkichining o'sishi, ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaganini ko'rsatadi.

3. O'qituvchilarning kuzatuv natijalari (Jadval asosida):

Ko'nikmalar	Dastlabki holat	Tadbirlar yakuni	Tavsif
Muloqot madaniyati	6/10	8/10	O'quvchilar fikr almashishda faolroq bo'lgan.
Qaror qabul qilish	5/10	7/10	Mustaqil fikrlash va tanlov qilishda ijobiy o'zgarishlar kuzatilgan.

Dars va tarbiyaviy tadbirlarda ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirish o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va axloqiy qadriyatlarni anglashlariga yordam beradi. Bu jarayon o'quvchilarda mas'uliyat hissini oshirib, ularning o'z harakatlarini chuqur anglashiga olib keladi. Sinf va jamoa ichida hurmat va birdamlik muhiti shakllanadi, bu esa o'zaro yordam va madaniyatli muloqotga olib keladi. Olingan ma'naviy qadriyatlar kundalik hayotda tatbiq etilib, turli millat va madaniyatlarning qadriyatlariga hurmat bilan qarash rivojlanadi.

Bu jarayon o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi, jamiyatda madaniyatli va axloqli shaxslar shakllanishiga yordam beradi. Shuningdek, ma'naviy-axloqiy muhit o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirib, nazariy bilimlarni amalda qo'llashga zamin yaratadi. Milliy qadriyatlarni anglash va global madaniyatga ochiq bo'lish orqali o'quvchilar o'z o'zliklarini saqlagan holda, turli madaniy muhitlarga moslashishni o'rganadilar. Ushbu jarayon interaktiv va qiziqarli tarzda tashkil etilganda, uning ta'siri yanada samarali bo'ladi va nafaqat shaxsiy, balki jamiyat darajasida ham ijobiy natijalar beradi.

Xulosa: Ma'naviy-axloqiy madaniyatni shakllantirish nafaqat o'quv dasturlari, balki tarbiyaviy tadbirlar orqali ham amalga oshirilishi lozim. Innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali bu jarayonning samaradorligini oshirish mumkin.

Ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirish uchun bilim berishni tarbiyaviy maqsadlar bilan uyg'unlashtirish lozim. O'qituvchi va ota-onalar birgalikda ishlaganda, o'quvchilarning ma'naviy yuksalishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu jarayonda har bir tadbir va dars o'quvchilarning kundalik hayotda qo'llashi mumkin bo'lgan axloqiy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilishi kerak.

- Tadbirlar ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirishda muhim rol o'ynagan. O'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallashga muvaffaq bo'lgan.
- Ma'naviy-axloqiy madaniyatni mustahkamlash uchun jamoaviy tadbirlarni ko'paytirish, madaniy tadbirlarga jalb qilish zarur.

Tavsiya:

Dars va tarbiyaviy tadbirlarda ma'naviy-axloqiy madaniyatni oshirish uchun interaktiv va qiziqarli metodlarni qo'llash muhimdir. Rolli o'yinlar, debatlar va ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarni faol ishtirok etishga undash, hayotiy vaziyatlarni modellashtirish orqali axloqiy qoidalarining amaliy ahamiyatini tushuntirish samarali usullardir. Guruh bo'lib ishlash va muammolarni birgalikda hal qilish orqali o'quvchilarda jamoaviy hamkorlik va o'zaro hurmat rivojlanadi. Milliy va global madaniy qadriyatlarni o'rganish va tushunish uchun turli xalqlarning madaniy merosi haqida taqdimotlar va materiallar taqdim etish global dunyoqarashni shakllantiradi.

O'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratib, shaxsiy o'rnak ko'rsatish va ularning ijobiy fazilatlarini rivojlantirishga yordam berish lozim. Amaliy tadbirlar, masalan, atrof-muhitni muhofaza qilish va xayriya ishlariga jalb qilish orqali ma'naviy qadriyatlarni nazariyadan amaliyotga o'tkazish mumkin. Kitoblar, filmlar va hikoyalar orqali dars mazmunini boyitish o'quvchilarni mavzuga yanada qiziqtiradi. O'quvchilarning ma'naviy rivojlanishini kuzatib borish, ularni rag'batlantirish va maqtov bilan taqdirlash motivatsiyani oshiradi. Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlik qilib, oiladagi tarbiya jarayonini qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviyat va ma'rifatni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika, 2004.
3. O'zbekiston Respublikasi ta'lim to'g'risidagi qonuni.
4. Dewey J. Education and Democracy. New York: Macmillan, 1916.

Allambergenov Ali Axmedovich,

Nukus davlat pedagogika instituti akademik litseyi matematika fani o'qituvchisi

O'QITUVCHILARNI ZAMONAVIY DASTURLAR ASOSIDA O'QITISH TEKNOLOGIYASI

Annotatsiya: Ushbu maqola o'qituvchilarni innovatsion pedagogik dasturlar asosida o'qitish texnologiyasini o'rganishga bag'ishlangan. Pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy texnologiyalar orqali o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish va ularning ta'lim jarayonida samarali faoliyat yuritishlariga yordam berish maqsad qilingan. Innovatsion dasturlar o'qituvchilarga dars jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni o'rgatish orqali ularning o'qitish usullarini yanada boyitishga xizmat qiladi. Ushbu maqola o'qituvchilarning innovatsion texnologiyalarni qo'llash malakasini oshirish orqali ta'lim sifatini yaxshilash, ularning motivatsiyasini oshirish va o'qituvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirishdagi imkoniyatlarini tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada o'qituvchilar uchun maxsus ishlab chiqilgan dasturlar, ularning motivatsiyaga ta'siri, ta'lim jarayonida qo'llanishi hamda pedagogik samaradorlikka erishish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion ta'lim, o'qituvchi malakasi, pedagogik dasturlar, texnologiya, ta'lim texnologiyalari, motivatsiya, interaktiv ta'lim.

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию технологии обучения учителей на основе инновационных педагогических программ. Он направлен на повышение профессиональной квалификации учителей и помощь им в эффективной работе в образовательном процессе посредством педагогических инноваций и современных технологий. Инновационные программы помогают учителям обогатить свои методы обучения, обучая их использованию современных технологий в классе. В данной статье анализируются возможности учителей улучшить качество образования, повысить свою мотивацию и повысить интерес учащихся к уроку за счет совершенствования навыков использования инновационных технологий. Также в статье описаны специально разработанные программы для учителей, их влияние на мотивацию, использование в образовательном процессе и пути достижения педагогической эффективности.

Ключевые слова: инновационное образование, квалификация педагога, педагогические программы, технология, образовательные технологии, мотивация, интерактивное образование.

Annotation: This article is devoted to the study of the technology of teaching teachers based on innovative pedagogical programs. It is aimed to improve the professional qualifications of teachers and help them to work effectively in the educational process through pedagogical innovations and modern technologies. Innovative programs help teachers to enrich their teaching methods by teaching them how to use modern technologies in the classroom. This article analyzes the possibilities of teachers to improve the quality of education, increase their motivation and increase the interest of students in the lesson by improving the skills of using innovative technologies. Also, the article describes specially designed programs for teachers, their influence on motivation, their use in the educational process, and ways to achieve pedagogical efficiency.

Key words: innovative education, teacher qualification, pedagogical programs, technology, educational technologies, motivation, interactive education.

Kirish. Hozirgi tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan ta'lim tizimida o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Innovatsion pedagogik dasturlarni joriy etish o'qituvchilarni zamonaviy ta'limga mos keladigan bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlashda muhim o'rin tutadi. An'anaviy o'qitish usullari bugungi kunda talabalarni XXI asrning murakkabliklariga tayyorlashda yetarli emas. Shu sababli o'qituvchilarni yangi pedagogik dasturlar asosida o'qitishga e'tibor qaratilmoqda, bunda texnologiya integratsiyasi, ijodkorlik va interaktiv o'qitish strategiyalariga urg'u berilmoqda.

Innovatsion pedagogik dasturlar o'qituvchilarga o'z o'qitish usullarini yanada samarali qilishda yordam beradi. Texnologiyani o'z kasbiy rivojlanishiga qo'shish orqali o'qituvchilar sinfda interaktiv vositalar va resurslardan foydalanishga ko'proq tayyor bo'lishadi. Bu esa o'quvchilar uchun yanada qiziqarli o'quv muhitini yaratadi va ularni ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. Innovatsion o'qitish texnologiyalari o'qituvchilarning nafaqat o'qitishdagi samaradorligini, balki o'quvchilarga motivatsiya berish va ilhomlantirish qobiliyatini ham oshiradi.

Ta'limdagi texnologik yangiliklar nafaqat o'qitish usulini o'zgartirmoqda, balki ta'lim muassasalari va o'quvchilarning o'zlariga bo'lgan munosabatini ham shakllantirmoqda. Zamonaviy dasturlar orqali o'qituvchilar o'z malakalarini doimiy ravishda oshirib borishlari, innovatsion yondashuvlarni o'z faoliyatlarida tatbiq etishlari mumkin. Shu bilan birga, o'quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga rag'batlantirish orqali ularning ta'limga bo'lgan qiziqishi oshadi.

Adabiyotlar sharhi. Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogik dasturlar o'qituvchilarning malakasini oshirishda keng qo'llanilmoqda. Karimov [1] pedagogik innovatsiyalarning o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganib, bu dasturlar ta'lim sifatini oshirishda muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi. U o'z tadqiqotida o'qituvchilarning zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash malakasini oshirish va ularga yangi bilimlar berish zarurligini asoslagan.

Ahmedov [2] rivojlanayotgan ta'lim texnologiyalari orqali o'qituvchilarning o'qitish jarayonida texnologiyalardan samarali foydalanishini ta'minlash mumkinligini keltiradi. U o'z asarida ta'lim jarayoniga yangi yondashuvlarni kiritish orqali o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirish imkoniyatlarini ochib bergan.

Ismoilov[3] esa ta'limda texnologik yondashuvlar o'qitish sifatini yaxshilashda qanday ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlagan. U o'qituvchilarning texnologiya bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish ta'lim sifatiga bevosita ijobiy ta'sir qilishini qayd etgan.

Yuldasheva [4] innovatsion pedagogikaning amaliyotga tatbiq etilishidagi ahamiyatini ochib bergan. Uning fikricha, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish o'qituvchilarning kasbiy faolligini oshiradi va ularning ta'lim sifatini yaxshilashga ko'maklashadi. U innovatsion texnologiyalarni amaliyotda qo'llash orqali o'quvchilarning o'quv jarayonida ishtirokini oshirish mumkinligini ta'kidlagan.

Ivanov [5] MDH mamlakatlarida o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarini o'rganib chiqdi. U ta'lim jarayonida texnologik resurslarni samarali qo'llash o'quvchilarning natijalarini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini qayd etdi.

Petrova [6] hamkorlikda o'qitishning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini tahlil qildi. U o'z tadqiqotida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning o'zaro hamkorligini oshirishi va ularning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga yordam berishini ta'kidladi.

Smith [7] innovatsion pedagogik yondashuvlarning o'qitish jarayoniga ta'sirini o'rgangan. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, texnologiya bilan boyitilgan ta'lim nafaqat o'qituvchilarni, balki o'quvchilarni ham qiziqtiradi va motivatsiyani oshiradi. Smith o'qitish jarayonida interaktiv texnologiyalarni qo'llashning samaradorligini yoritgan.

Williams [10] o'qituvchilarning samarali kasbiy rivojlanishi uchun ta'lim dasturlarini ishlab chiqdi va ularni tatbiq etishning afzalliklarini yoritdi. U o'qituvchilarning zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash malakasini oshirish orqali o'quv jarayonining sifatini oshirish mumkinligini ta'kidladi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Zamonaviy texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilarning malakasini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Darslarni interaktiv qilish, multimedia vositalari yordamida ma'lumotlarni taqdim etish va raqamli o'quv resurslaridan foydalanish orqali o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishi va ishtiroki oshadi.

Shu bilan birga, texnologiyalar darslarni individuallashtirishga ham imkon beradi, ya'ni har bir o'quvchi o'z bilim darajasiga mos ravishda o'quv jarayonida qatnashadi.

Masalan, taqdimotlar yaratish, videodarslar va interaktiv o'yinlar yordamida dars materiallari osonroq tushuniladi va o'zlashtiriladi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarni darsga jalb etishda va ularning bilim olishiga ko'proq motivatsiya berishda muhim o'rin tutadi. Bo'lajak o'qituvchilar uchun bunday texnologik yondashuvlar kelgusida ularga dars jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishda katta yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan qabul qilingan qarorlar va dasturlar ta'limni modernizatsiya qilish va texnologik integratsiyani rivojlantirishga qaratilgan. Bu qarorlar asosida bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'qitish orqali ularning kasbiy malakalarini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Texnologik integratsiya nafaqat o'quv jarayonini boyitadi, balki o'qituvchilarni ta'lim berishda yangicha yondashuvlarni qo'llashga tayyorlaydi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ularga nafaqat texnologik vositalarni o'rganishga, balki ta'lim jarayonida ularni samarali qo'llashga ham imkon yaratadi. Bu esa o'z navbatida ularning kelgusidagi pedagogik faoliyatida zamonaviy talab va ehtiyojlarga javob beradigan ta'limni amalga oshirish imkoniyatini oshiradi.

Zamonaviy texnologiyalar yordamida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda ularda texnologik ko'nikmalarni rivojlantirish bilan birga, o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan motivatsiyasini oshirish ham muhimdir. Texnologik vositalardan foydalanish orqali darslar qiziqarli, interaktiv va oson tushunarli bo'ladi. Masalan, o'yinlashtirilgan ta'lim elementlari (gamification) yordamida o'quvchilarni darsga faolroq jalb qilish va ularning darsdagi ishtirokini oshirish mumkin.

Interaktiv darslar va multimedia materiallari orqali o'quvchilar mustaqil ravishda bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ularga o'z bilimlarini chuqurlashtirish va o'z vaqtlarini samarali rejalashtirish imkonini beradi. Shu tariqa, bo'lajak o'qituvchilar o'z darslarini texnologiyalardan foydalangan holda qiziqarli va samarali o'tkazishga tayyor bo'ladilar.

Zamonaviy texnologiyalar yordamida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash ularga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'rgatishda va dars jarayonini innovatsion qilishda katta ahamiyatga ega. Texnologiyalardan samarali foydalanish nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki o'quvchilarni darsga qiziqtirish va ularning bilim olish jarayonida faol ishtirok etishiga imkon yaratadi. Bo'lajak o'qituvchilar texnologik vositalardan foydalangan holda ta'lim jarayonini qiziqarli, samarali va interaktiv qilish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini va natijalarini oshirishga muvaffaq bo'ladilar.

Texnologiyalarni ta'limga kengroq tatbiq etish orqali o'qituvchilar o'z darslarini yangicha va innovatsion usullarda tashkil etishga erishadilar. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini yaxshilash va o'quvchilarning darslardan oladigan natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida ta'limni boyitish va o'quv jarayonini samarali tashkil etish orqali kelajakda raqobatbardosh va malakali kadrlarni tayyorlash mumkin.

Ushbu tadqiqotda o'qituvchilar malakasini oshirishga qaratilgan innovatsion pedagogik dasturlar samaradorligi tahlil qilindi. Tadqiqotda 50 nafar o'qituvchi ishtirok etdi, ular innovatsion pedagogik strategiyalar asosida ishlab chiqilgan kasbiy rivojlanish dasturida qatnashdi. Dastur turli komponentlardan iborat bo'lib, seminarlar, onlayn modullar va texnologik vositalardan foydalanishni o'z ichiga olgan amaliy mashg'ulotlardan tashkil topgan edi.

Seminarlar davomida o'qituvchilar innovatsion pedagogik yondashuvlarning nazariy asoslari bilan tanishtirildi va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish yo'llari muhokama qilindi. Onlayn modullar orqali o'qituvchilar o'z malakalarini mustaqil ravishda oshirish imkoniyatiga ega bo'lishdi, bu esa ularga o'z vaqtlarini samarali rejalashtirish imkonini berdi. Amaliy mashg'ulotlar davomida esa o'qituvchilar zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha tajriba orttirishdi.

1-jadval

Kasbiy rivojlanish dasturining komponentlari

Komponent	Tavsif
Seminarlar	Yangi pedagogik yondashuvlarga bag'ishlangan interaktiv mashg'ulotlar
Onlayn modullar	Innovatsion vositalar bo'yicha mustaqil o'qish
Amaliy mashg'ulotlar	Texnologiyadan foydalanish bo'yicha amaliy tajriba

Ma'lumotlar so'rovnomalar, intervyular va sinf kuzatuvlari orqali yig'ildi. O'qituvchilarning tajribasi yozib olindi va dastur ularning o'qitish amaliyotiga qanday ta'sir qilgani baholandi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy usullar qo'llanilib, ushbu dasturlar o'qituvchilar motivatsiyasi va samaradorligiga ta'siri baholandi.

Tadqiqot natijalarini to'plash uchun so'rovnomalar o'tkazildi, unda o'qituvchilardan dasturdan olingan tajriba va bilimlarni dars jarayoniga qanday tatbiq etayotgani haqida so'raldi. Shuningdek, intervyular orqali o'qituvchilarning dasturga bo'lgan shaxsiy fikrlari va tajribalari chuqurroq o'rganildi. Sinf kuzatuvlari yordamida esa o'qituvchilarning o'quvchilar bilan o'zaro munosabati va o'qitish usullaridagi o'zgarishlar baholandi.

2-jadval

Tadqiqotda qo'llangan usullar

Usul	Maqsad
So'rovnomalar	O'qituvchilarning dastur haqidagi fikrlarini yig'ish
Intervyular	Shaxsiy ta'sirni chuqurroq o'rganish
Sinf kuzatuvlari	O'qitish amaliyotidagi o'zgarishlarni baholash

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogik dasturlar o'qituvchilar motivatsiyasi va o'qitish sifati uchun katta ahamiyatga ega. Dasturda qatnashgan o'qituvchilarning aksariyati zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etishda o'zlarini ishonchliroq his qilishgan va o'quvchilarning darslarga bo'lgan ishtiroki oshganini kuzatishgan. Tadqiqot davomida olingan so'rovnomalar va intervyular natijalari shuni ko'rsatadiki, texnologik vositalardan foydalanish o'qituvchilarga darslarni qiziqarli va samarali o'tkazishga yordam beradi.

Amaliy mashg'ulotlarda qatnashgan o'qituvchilar texnologiyadan foydalanishda sezilarli darajada ko'nikma orttirganliklarini ta'kidladilar. Bu o'qituvchilar o'quvchilarning o'qitish jarayonidagi faolligini oshirish uchun interaktiv resurslardan, jumladan, multimedia, o'yinlashtirish va onlayn hamkorlik vositalaridan foydalanishgan. Shuningdek, sinf kuzatuvlari davomida o'qituvchilarning o'quvchilar bilan o'zaro aloqalari mustahkamlanib, darslar jarayonida yangi yondashuvlar qo'llanishi sababli ta'lim samaradorligi oshganligi kuzatildi.

Shuningdek, natijalar o'qituvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish malakasi oshganini va bu o'quv jarayonida sezilarli o'zgarishlarga olib kelganini ko'rsatdi. O'qituvchilar multimediya materiallaridan, jumladan, video, audio va interaktiv slaydlardan foydalanib, darslarni qiziqarli va oson tushunarli qilishga erishganlar. O'yinlashtirish elementlari orqali o'quvchilar darslarga faolroq jalb etilgan va o'quv jarayonida o'zaro raqobat muhitini yaratish orqali ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishi oshgan. Bundan tashqari, onlayn platformalar orqali hamkorlikda o'qitish o'quvchilar o'rtasida yanada yaxshi aloqalarni shakllantirishga yordam bergan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning innovatsion texnologiyalar bilan ishlashga tayyorligi va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha ko'rsatkichlari ham ijobiy o'zgargan. O'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi va ishtiroki sezilarli darajada oshganligi kuzatildi, bu esa ta'lim sifatini yaxshilashga katta hissa qo'shgan. O'qituvchilar o'z darslarini rejalashtirishda raqamli vositalardan foydalanish orqali dars jarayonini yanada samarali va interaktiv qilish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Jumladan, o'quv materiallarini vizual tarzda taqdim etish va o'quvchilar bilan masofadan muloqot qilish imkoniyatlari ta'lim samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutgan.

Dastur bo'yicha o'qituvchilarning fikrlari

Aspekt	Ijobiy fikrlar foizi
Texnologiyaga ishonch	85%
O'quvchilar ishtiroki	78%
O'qitish sifati	82%

Intervyular davomida o'qituvchilar texnologiya yordamida amalga oshiriladigan interaktiv o'qitish yondashuvlari o'quvchilarni faolroq va motivatsiyali qilganini ta'kidladilar. O'qituvchilar multimediya resurslari, onlayn hamkorlik vositalari va o'yinlashtirilgan o'qitish mashg'ulotlaridan foydalanishning afzalliklarini alohida ta'kidladilar, bu esa sinfni yanada dinamik va o'quvchi markazli muhitga aylantirdi.

Ta'lim – jamiyatni isloh qilish va uni tashqi dunyo uchun yanada ochiq hamda yangi texnologiya va bilimlarga yo'naltirilgan jamiyatga aylantirishning asosiy omilidir¹. Ta'limda zamonaviy didaktika va ta'lim tarkiblarining sama- radorligini oshirish, yangi g'oya va texnologi- yalarning ilmiy ishlab chiqilishi va amaliy asoslanishiga o'tilmoqda. Bunda har xil peda- gogik tizim bilan o'qitish texnologiyalari o'rtasida bog'liqlik, amaliyotda davlat ta'lim tizimining yangi shakllarining aprobatsiyasi, hozirgi zamon sharoitida o'tmishning pedagogik tizimlarini qo'llash muhim hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayoni butun mashg'ulot davomida o'quvchi-talaba faolligi va qiziquvchanligini muntazam ravishda uyg'otib borish maqsadini ko'zda tutadi. O'quv omillarini yaratishga asoslangan pedago- gik texnologiya o'quvchi- talabalarni tezkor- lik bilan o'quv yoki o'quv ishlab chiqarish fao- liyatiga jalb qilish imkonini beradi.

Aks holda, zaif, yetarli darajada tushunarli bo'lmagan yoki aniq natijani ko'zlanmagan topshiriqlar mashg'ulotning samarasiz yakun- lanishiga olib keladi. Bunday holatlar ko'pincha o'qituvchining talabaga nisba- tan salbiy munosabatda bo'lishiga olib keladi. Natija o'quvchi- talabada ortiqcha hissiyotlarga berilish, o'quv faoliyatiga undovchi rag'batining pasayishi, o'qishdan bezishi, o'quv predmeti va o'qituvchiga nis- batan salbiy munosabatda bo'lishiga sabab bo'ladi. O'qituvchi va o'quvchi-talaba orasidagi munosabat insonparvarlik mezonlari aso- sida tashkil etilib, noxush hissiyotlarni bar- taraf etishga yo'naltirilishi lozim.

O'z mohiyatiga ko'ra “pedagogik texnolo- giya” tushunchasi aniq belgilangan o'quv maqsadiga erishish va kutilgan nati- jani qo'lga kiritishga qaratilgan amaliy harakatlarning izchil, tizimli, bosqichma-bosqich amalga oshirilishini ifodalashga xizmat qiladi.

Maqsadga yo'naltirilganlik, jarayon natijalarining tashxisli tekshiruvi o'quv jarayonining barcha qirralarini qayta ishlab chiqish davriga mujassamlashtirish imkonini yaratadi. U asosan o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- ta'limiy maqsadning qo'yilishi;
- umumiy maqsaddan aniq maqsadga o'tish;
- o'quvchi-talabalarining o'zlashtirish ko'rsatkichlariga e'tibor qaratish;
- o'quv mashg'ulotlarida bajariladigan topshiriqlar va munozaralarda faollik;
- natijani baholash.

O'quv maqsadlarining to'liq standartlash- tirilishining me'yori quyidagicha bo'lishi mumkin:

- a) yuqori, ammo mutlaq emas;
- b) mutlaq.

Birinchi holatda maqsadning murakka- bligi tufayli uni to'liq kuzatuvchan xatti- harakatlar turiga aylantirish imkonini bermaydi, davr to'laligicha qayta ishlab chiqilmaydi. Ikkinchi holatda konveyerli jarayon bo'lgan ta'limning reproduktiv turi bilan ish yuritiladi.

O'quv jarayonining barcha bosqichlarida butun tizimning asosiy texnologik jihati – o'quv jarayonining so'nggi natijalariga yo'naltirilganligini kuzatish mumkin.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning psixologik-pedagogik nuqtai nazardan takomillashuvining asosiy yo'nalishlari quyidagilar bilan ifodalanadi:

✓ o'quvchi-talabning yodlashdan eslab qolish funksiyasiga o'tishi, ya'ni o'zlashtirilganini ishlatish imkonini beruvchi aqliy rivojlanish jarayoniga o'tishi;

✓ o'rtacha o'quvchi-talabga yo'naltirilganlikdan o'qitishning tabaqalashgan va individuallashtirilgan dasturlariga o'tish;

✓ o'quvchi-talabning tashqi motivatsiya- sidan ichki ma'naviy tartibga o'tish.

Xulosa va munozara. Ushbu tadqiqotning natijalari innovatsion pedagogik dasturlar asosida o'qituvchilarni o'qitish texnologiyasi ta'lim sifatini oshirishda muhim ekanligini tasdiqladi. O'qituvchilar innovatsion texnologiyalardan foydalanishni o'rganish orqali o'quv jarayoniga yangi yondashuvlarni tatbiq etishga tayyor bo'lishdi. Bu yondashuv o'quvchilarning dars jarayonida yanada faol bo'lishini va ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirishiga yordam berdi. Innovatsion pedagogik dasturlar o'qituvchilarga nafaqat yangi bilimlar va ko'nikmalarni, balki texnologik resurslarni sinfda qo'llash orqali o'z darslarini qiziqarli va samarali o'tkazish imkoniyatini ham yaratdi.

O'qituvchilarning motivatsiyasini oshirish va ularga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishda yordam berish orqali ta'lim sifatini yaxshilash mumkinligi tadqiqot davomida isbotlandi. Innovatsion dasturlar yordamida o'qituvchilar o'z kasbiy malakalarini oshirishda davom etib, ta'lim jarayonida texnologiyalardan samarali foydalanishni o'rganib borishdi. Kelgusida bunday dasturlarni yanada kengroq miqyosda joriy etish va ularning uzoq muddatli ta'sirini o'rganish orqali o'qituvchilarning pedagogik malakasini oshirishda yanada samarali natijalarga erishish mumkin.

Ushbu tadqiqotdan kelib chiqadigan asosiy tavsiyalardan biri shuki, ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni kengroq tatbiq etish uchun o'qituvchilarni muntazam ravishda malaka oshirish kurslarida ishtirok etishga rag'batlantirish lozim. Bu esa ta'lim jarayonini nafaqat samarali, balki qiziqarli va interaktiv qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'qituvchilar va o'quvchilarning texnologiyalarga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirish ham ta'lim samaradorligini oshirishga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov, N. Pedagogik Innovatsiyalar. Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Ahmedov, S. Rivojlanayotgan Ta'lim Texnologiyalari. Toshkent: Fan, 2020.
3. Ismoilov, B. Ta'limda Texnologik Yondashuvlar. Toshkent: Universitet, 2019.
4. Yuldasheva, M. Innovatsion Pedagogika. Samarqand: Ilm Ziya, 2021.
5. Ivanov, A. Modern Approaches to Teacher Training. Moscow: Nauka, 2017.
6. Petrova, E. Collaborative Learning in Education. St. Petersburg: Obrazovanie, 2016.
7. Smith, J. Integrating Technology in Education. New York: Routledge, 2015.
8. Johnson, L. Digital Pedagogy and Innovation. London: Sage Publications, 2019.
9. Brown, K. The Role of Gamification in Learning. Chicago: University Press, 2021.
10. Williams, R. Effective Teacher Development. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Yuldasheva Mashxura Muzafarovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD),

mashhurayuldasheva1973@gmail.com

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-4048-2775>

QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA TOLERANTLIK TAFAKKURI VA FUQAROLIK POZITSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI

Annotatsiya: Maqolada jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichida qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirishning zamonaviy shakl va metodlari, huquqiy kompetensiyasini rivojlantirish orqali faol fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashning pedagogik prinsiplari, innovatsion-pedagogik texnologiyalari tadqi etilganligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Fuqaro, yuksalish, tarbiya, taraqqiyot, pozitsiya, xususiyat, sifatlar, bag'rikenglik, haqiqatparvarlik, nazorat, hurmat.

Abstract: In the article, it is highlighted that modern forms and methods of improving tolerant thinking and citizenship position in students, pedagogical principles of strengthening active citizenship position by developing legal competence, innovative-pedagogical technologies based on a valuable approach at the new stage of society's development are studied.

Key words: Citizen, promotion, education, development, position, character, qualities, tolerance, truthfulness, control, respect.

Аннотация: В статье рассматривается изучение современных форм и методов совершенствования толерантного мышления и гражданской позиции у студентов, педагогические принципы укрепления активной гражданской позиции путем развития правовой компетентности и инновационно-педагогические технологии, основанные на ценностном подходе на новом этапе развития общества.

Ключевые слова: Гражданин, продвижение, воспитание, развитие, положение, характер, качество, толерантность, правдивость, контроль, уважение.

Kirish. Har bir davlat o'z fuqarolarida zamon talablariga mos sifatlar va jamiyat maqsadlariga mos qadriyatlarni qaror toptirishga harakat qiladi. Doimiy yuksalish haqida qayg'uradigan yetakchi davlatlarning bu boradagi tajribasi bilan tanishish foydadan xoli emas. Shuning uchun yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda taraqqiyot etgan davlatlar tajribasini tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Uzoq Sharq mamlakatlaridan biri bo'lgan Yaponiyaning tarbiya berish usuli faqat pedagogik ta'lim berish majmui bo'libgina qolmay, fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga qaratilgan tarbiyadir. Mazkur mamlakatda bolalikdanoq ijtimoiy faollikka o'rgatiladi va hatto ta'lim jarayonida ham ushbu yondashuv muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Yaponlarning ta'lim-tarbiya metodikasida ijtimoiy faollik sifatleri bolalikdanoq jamoaviy o'yinlar, sport o'yinlari orqali singdiriladi. Yaponiya ta'lim-tarbiya tizimida mehnatsevarlik, intizomlilik va jamoaviylik yapon milliy xarakteriga xos xususiyatlar sanaladi. Olimlarning fikricha, faol fuqarolik pozitsiyasini yoshlarda shakllantirishda yaponcha birdamlik misli ko'rilmagan iqtisodiy yutuqlarni olib keladi. Kunchiqar mamlakat ta'limida talabalarining ijtimoiy faolligi va faol fuqarolik sifatleri va shu asosda harakat qilishlarining ildizi boshlang'ich ta'limga borib taqaladi. Yaponiya ta'lim tizimida boshlang'ich sinflarda asosiy e'tibor tarbiyaga qaratiladi: bolalar insonlar va jonivorlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish, bag'rikenglik, birovning dardiga sherik bo'lish, haqiqatparvarlik, o'z-o'zini nazorat qilish va tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga o'rgatiladi. Bu tamoyillar yillar davomida yapon yoshlariga ta'lim va tarbiya uyg'unligida faol fuqarolik sifatlerini shakllantiradi.

Mamlakatning jadal rivoji, tayyorlanayotgan mutaxassislarning vatanparvarligi, faol fuqarolik pozitsiyasiga egaligi, ijtimoiy mas'uliyatni anglashi bilan bevosita bog'liq. Ushbu talabga muvofiq oliy ta'limdagi ijtimoiy gumanitar fanlar tizimida muhim o'rin egallovchi

Sotsiologiya, O'zbekiston tarixi, Milliy g'oya: O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati, Falsafa, Dishunoslik kabi fanlar o'qitilishi Bo'lajak o'qituvchilarda huquqiy dunyoqarashni, siyosiy tafakkurni va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiruvchi asos hisoblanadi. Xususan, huquqshunoslik fani turli qonun, farmon, qarorlarning, ijtimoiy munosabatlarning huquqiy asosini tushuntirish orqali talabalarning xuquqiy bilimlarini oshishiga va ijtimoiy faolligiga ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Talabalarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari bilan bog'liq bo'lganligi sababli, ta'lim texnologiyalaridan foydalanish yo'llarini ishlab chiqishda Mustaqil davlatlar hamdo'stligi va respublika olimlaridan V.Bespalko, M.Klarin, V.Slastyonin, G.Selevko, B.Lixachyov, B.Farberman, N.Sayidaxmedov, M.Ochilov, K.Zaripov, B.Xodjaev, Sh.Olimov, O'.Tolibov, M.Usmonboeva, D. Ro'zieva, R.Ishmuxamedov, A.Golich, N.Avliyoqulov, A.Shomuxamedov, Z.Ismoilovalarning tadqiqotlaridan foydalanildi.

Xorijiy davlatlar olimlaridan Ch.Lokxart, N.Ekstayna, G.Almond, S.Verb, S.Heller, E.Shilz, M.Xokeymerlar tadqiqot muammosi doirasida olib borgan izlanishlarda o'quvchilarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish va rivojlantirish masalalari tahlil etilgan. Bo'lajak o'qituvchilarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish –har bir talabada o'z xalqining tarixi, ma'naviy qadriyatlari, vatanning imkoniyatlari va istiqbolini bilish va qadrlash, undan faxrlanish, yurt tinchligi, Vatan ravnaqi va xalq farovonligi uchun daxldorlikni his qilish, o'z huquqi bilan birgalikda burch va majburiyatlarini yaxshi bilish hamda ularni to'laqonli amalga oshirish, har qanday holatda ham milliy manfaatlarni himoya qila olish fazilatlarini tarbiyalash demakdir.

Natija va tahlillar. Talabalarining ijtimoiy-siyosiy bilimini oshirishda, ularda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda, ijtimoiy faolligini oshirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning metodlarini to'g'ri tanlash va ulardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning har birida o'zining tadqiqot ob'ektiga qarab turli metodlari va tamoyillari mavjud bo'lsada, eng umumiy metodlar bo'lgan falsafiy metodlar universal ahamiyatga ega. Ular umumiy alqadorlikda barcha ijtimoiy sohalarini tahlil etishda va o'rganishda foydalaniladi.

Bugungi kunda oliy ta'limda o'tiladigan ijtimoiy -gumanitar fanlardan ijtimoiy faolligini oshirish, ularda huquqiy kompetensiyasini rivojlantirish va faol fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashda muhim o'ringa ega. Huquqiy tarbiya huquqiy ta'limdan ertaroq boshlanadi. Aniqroq aytadigan bo'lsak huquqiy ta'lim davlatning aniq standartlari asosida davlat ta'lim muassasalarida pedagoglar tomonidan olib borilsa, huquqiy tarbiya farzand tug'ulgandan keyin ota-ona va oila a'zolari shuningdek atrofda jamiyat a'zolari tomonidan berib boriladi. Bu boradagi kuzatuvlar natijasiga ko'ra, har bir ota-ona o'zlari bilmagan holda huquqiy targ'ibotni amalga oshiradilar.

Huquqiy ta'lim mazmunini uning tarkibiga kiradigan huquqiy bilim, huquqiy ko'nikma va huquqiy malaka tashkil etadi.

Oliy pedagogik ta'limda talabalarda qadriyatli yondashuv asosida tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirishda, axloqiy va siyosiy saviyasini oshirishda ulardagi huquqiy ong va huquqiy kompetensiyasini shakllantirish, ularni milliy urf-odatlarimiz va qadriyatlarimizga chuqur hurmat-ehtirom bilan qaraydigan shaxslar qilib tarbiyalash huquqiy ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadini tashkil etadi. Aholi turmush darajasini oshirish, farovonligiga erishish yo'lida olib borilayotgan ulkan, keng ko'laml, uzluksiz islohot va yangilanishlarning amalga oshirilishi jamiyatning huquqiy savodxonligi, huquqiy kompetensiyasiiga bog'lik ekanligi huquqiy kompetensiyasini shakllantirish borasida, huquqshunoslik va ta'lim sohasida keng ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirishni taqozo etadi.

Oliy ta'lim tizimida huquqiy tarbiyaning samarali metodikasini yaratish, qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish muammolarini ijobiy hal etish jamiyat ijtimoiy hayoti uchun muhim ahamiyatga ega. Jamiyatda aholi huquqiy ongi va kompetensiyasi darajasining yuksakligi – demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatining muhim mezonlaridan biri hisoblanadi.

Talabalarda huquqiy bilimlarni oshirish bilan birga ulardagi eskicha huquqiy tasavvurlarini yangilari bilan almashib borish jarayoniga, ularning huquqiy dunyoqarashiga, ongining o'zgarib borishini faol ta'sir ko'rsata olishi kerak. Biroq bugungi oliy ta'lim talabalarimizda ijtimoiy-siyosiy va huquqiy dunyoqarashini yetarli darajada shakllantira olmayapti. Shuningdek, talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasiga qaratilgan fanlar va pedagogik jarayonning makzmoni ham juda achinarli ahvolda. Bunga oliy ta'limda ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'tilish hajmining qisqaligi, soatlarning kamligi va o'qitish metodikasining to'g'ri emasligi bilan ham bog'liq. Chunki bugungi oliy ta'lim talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasiga oid fikrlarni emas, fikrlashni o'rgatishi va bu orqali ularda teran tafakkurni hosil qilishi zarur.

Oliy ta'limda talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash va axloqiy va huquqiy kompetensiyasini shakllantirishda huquqiy ta'lim samarasini malum ma'noda quyidagilar bilan belgilanadi.

- pedagogik jarayonga kompleks yondashish;
- ijtimoiy fanlar asoslarini o'rganishda bilimlarni mohirlik bilan ajrata bilish;
- jamiyatning yangi taraqqiyot bosqichida ijtimoiy hayotdagi huquqiy muammolarni amaliy keyslar bilan bog'liq holda tushuntirilishi, yechish usullarini o'rgatilishi va talabalarga qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish bilan belgilanadi.

Oliy ta'lim tizimida talabalarining huquqiy kompetensiyasini rivojlantirish, ularda talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashda pedagogik jarayonga kompleks yondashish zarurligini ko'rsatadi va bu orqali quyidagilarga erishishni ta'minlaydi.

- qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish ilmiy dunyoqarash, onglilik, yuksak axloq, vatanparvarlikni rivojlantirish va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun ta'limda g'oyaviy, siyosiy, axloqiy va huquqiy tarbiya birligini ta'minlash talab etiladi.

- pedagogik jarayonda talabalar ongini, axloqiy qarashlarini va huquqiy kompetensiyasini boshqa omillarning birgalikda tasir etishini taminlashdan iboratdir.

Huquqiy tarbiyaning hayot bilan bog'liq ravishda olib borishda talabalarni huquqiy amaliyotga kirib borishga, hayotda uchrab turadigan huquqiy voqea-hodisalarga ularni jalb etish, masalan, qonuniy hujjatlar loyihalarini muhokama qilish, saylov ishlarini olib borish kabi tadbirlar, ularda qonunga bo'lgan hurmatini tarbiyalashga yordam beradi. Oliy ta'limda talabalarining ijtimoiy faolligini oshirish, ularda huquqiy kompetensiyasini rivojlantirish va faol fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashda pedagogik jarayondagi rejalashtirish tamoyili muhim o'rin tutadi.

Xulosa. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning zamonaviy metodikasidan foydalanish, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasini qo'llash va eng asosiysi, pedagogning ijodkorligi asosida real ijtimoiy masalalar tahliliga asoslangan pedagogik jarayonning yuqori samaradorligi ochib berildi. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish yaxlit pedagogik jarayonning asosini tashkil etib, mazkur jarayonda talabaning qiziqishlari, ehtiyojlarini huquqiy ta'lim bilan uyg'unlashtirish talab etiladi. Ta'lim tizimi jamiyat va talaba integratsiyasining pedagogik mexanizmi hisoblanadi. Oliy ta'limda talabalarining fuqarolik dunyoqarashini shakllantirishga yo'naltirilgan innovatsion faoliyat integrallashgan axborotlarni taqdim etish jarayoni hisoblanadi. Mazkur jarayonda shakllantirilgan sifatlar, birinchi navbatda, talabalarining ijtimoiy ongini rivojlantirishga xizmat qiladi va ularni siyosiy faollikka undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qadriyatli yondashuvlar asosida talabalarining fuqarolik pozitsiyasi va tolerantlik tafakkuri texnologiyalarini shakllantirish., "Pedagogik akmeologiya" №6(8) 2023, 42-46 b.

2. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish texnologiyasi., Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar № 2023 aprel 38-43 b.

3. Технологии совершенствования толерантного мышления и гражданского позиционирования у студентов на основе ценностно-ориентировочных подходов., Pedagogik akmeologiya” 7(15) 2024, 59-63 b.

4. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkurini takomillashtirish texnologiyasi., "Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal 3(7) 2024 252-254 b.

5. Technologies for improving tolerant thinking and civic positioning in students based on value-oriented approaches., AMERICAN Journal of Science on Integration and Human Development Volume 2, Issue 1, 2024 ISSN (E): 2993-2750., 59-62 b.

6. Improving tolerant thinking among the youth of Uzbekistan bosma Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations., 2024 Prague, Czech18 <https://academicsresearch.ru/index.php/ysetia/article/view/3026>

7. Training for the development of tolerant thinking among students in the conditions of modern society., Novateur publications international journal of innovations in engineering research and technology [IJIERT] ISSN: 2394-3696 Website: ijiert.org VOLUME 9, ISSUE 12, Dec. -2022 , 241-246 <https://repo.ijiert.org/index.php/ijiert/article/view/3518>

8. Technologies for improving tolerant thinking and civic positioning in students based on value-oriented approaches., Vol. 3 No. 1 (2024): Problems and scientific solutions. 2024 Australia, Melbourne 83-86 <https://academicsresearch.ru/index.php/icpass/article/view/3000>

9. Technology for the formation of tolerant thinking and civic positioning among students based on a value-oriented approach., European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) Volume 4 | Issue 11 | November -2024 ISSN: 2795-8612 ., 292-294 b.

To'rayeva Gulchiroy Sheralievna,
Buxoro muhandislik texnologiyalari instituti
"Axborot kommunikatsiya texnologiyalari" kafedrası o'qituvchisi

OLIIY TA'LIM MUASSASASI BO'LAJAK MUHANDISLARNING TEXNOLOGIK KOMPETENTLIKINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasasi bo'lajak muhandislarning texnologik kompetentlikini rivojlantirishga e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga maqolada bo'lajak muhandislarning texnologik kompetensiyalarini raqamli ta'lim vositalari yordamida rivojlantirish, OTM hamda ishlab chiqarish korxonalari amaliyotini tashkil etish orqali bo'lajak mutaxassislarni raqamli dunyoga tayyorlashda hal qiluvchi rol o'ynaydigan dasturiy ta'minotlardan markaziy komponent sifatida foydalanib, bo'lajak mutaxassislarning texnologik kompetentlikini oshirish uchun kompleks yondashuvlar va tavsiyalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Kompetensiya, dastur, model, muhandis, fan, texnologiya, korxona, muammo, yechim, AUTOCAD, AKT, raqamli ta'lim, innovatsiya, bilim, ko'nikma, vosita.

Аннотация: Данная статья посвящена развитию технологической компетентности будущих инженеров высшего учебного заведения. При этом в статье развитие технологической компетентности будущих инженеров с помощью цифровых образовательных инструментов, организации высших учебных заведений и практики производственных предприятий, с использованием программного обеспечения в качестве центрального компонента, играет решающую роль. роль в подготовке будущих специалистов к цифровому миру. Даны комплексные подходы и рекомендации по повышению технологической компетентности будущих специалистов.

Ключевые слова: Компетенция, программа, модель, инженер, наука, технология, предприятие, проблема, решение, AUTOCAD, ИКТ, цифровое обучение, инновации, знания, навыки, инструмент.

Abstract: This article is devoted to the development of technological competence of future engineers of higher education institutions. At the same time, in the article, the development of technological competence of future engineers with the help of digital educational tools, the organization of higher education institutions and the practice of manufacturing enterprises, using software as a central component, plays a decisive role. role in preparing future specialists for the digital world. Comprehensive approaches and recommendations for improving the technological competence of future specialists are given.

Key words: Competence, program, model, engineer, science, technology, enterprise, problem, solution, AUTOCAD, ICT, digital learning, innovation, knowledge, skills, tool.

Kirish. Fan va texnologiya yuksak ravnaqlar bilan rivojlanayotgan bir paytda, hozirgi davrda oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisining tayyorgarligi zamon talabi darajasida bo'lishi ta'lim sifatining asosiy mezon deb qaralmoqda. Bunda bilim, ko'nikma va malakalarni bo'lajak kasbiy faoliyatda tezkor joriy etish imkon beruvchi kafolatlangan ta'lim berish masalasi dolzarb hisoblanadi. Bu muammoning yechimi esa nazariyani amaliyotga qo'llash orqali amalga oshiriladi.

Avvalambor oliy ta'lim muassasa(OTM)lari bo'lajak muhandislarini tayyorlashda ularni ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlikda amaliyotlarini tashkil etish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ta'lim muassasalari korxonalarga malakali kadrlar yetkazib berishda doimiy hamkor bo'lib qoladi. Bunday hamkorlikni odatda ishlab chiqarish va oliy ta'lim o'rtasidagi "vertikal integratsiya" deb ataladi.

Mazkur integratsiyada jarayonda quyidagilar amalga oshirilishi mumkin:

1. Birgalikdagi harakat jarayonida ikkala tomonning teng huquqli ishtirokini ta'minlanadi; OTMning vasiylik kengashiga korxona rahbarlarini jalb qilinadi;

2. Korxonalar yetuk mutaxassislarining o'quv rejalarini shakllantirishda, ilmiy-tadqiqot ishlarida va loyihalarida, kvotalarni shakllantirishda ishtirok etishi ta'minlanadi.

3. Korxonalarda kafedra filiallari tashkil etilish asosida ishlab chiqarish amaliyotlari tashkil etiladi va bu jarayonga yetuk mutaxassislar jalb qilinadi.

4. Korxona OTMning moddiy-texnik bazasini takomillashtirish va rivojlantirishda, laboratoriya jihozlarini yangilashda, kadrlarni qayta tayyorlashda ishtirok etadi.

5. OTM korxonada mavjud ilmiy muammolarni o'rganadi va ularni hal etishda o'zining takliflari bilan ishtirok etadi.

Bunday integratsiya kompleks yondashuvni talab etadi va ikkala tomonning taraqqiyotini ta'minlaydi. Shuning uchun ham keyingi yillarda OTMlarda ishlab chiqarish korxonalari bilan innovatsion korporativ hamkorlik qilish asosiy masalalardan biri hisoblanadi.

Bunda korxonalar tomonidan ishlab chiqarishda mavjud muammolarni OTMga yetkazish, korxonada OTM kafedra filiallarini tashkil etish, OTMda "master-klass"lar o'tkazish, talabalarni ishlab chiqarishga qiziqishini uyg'otish, o'quv amaliyotlarini tashkil etish, amaliyotga kelgan talabalarni ish joylariga jalb etish, ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, iqtidorli talabalarni moddiy rag'batlantirish kabi ishlarni amalga oshiradi.

OTMda korxona ilmiy muammolarini o'rganish talabalarga nazariy bilimlarni amaliy jihatdan mustahkamlash imkoni yaratiladi, korxona yetakchi xodimlari o'quv jarayoniga jalb etiladi.

Bunday o'zaro hamkorlik avvalo korxonalardagi mavjud muammolarni ilmiy jihatdan hal etishga, bu orqali ishlab chiqarishni rivojlantirishga, natijada iqtisodiy samaradorlikni oshishiga, o'z navbatida OTMdagi malakaviy bitiruv ishlari, magistrlik dissertatsiya mavzularini dolzarb muammolarga qaratilishiga, ilmiy asoslangan yechimlar asosida turli shartnomalar, loyihalarni tuzish orqali professor-o'qituvchilarni moddiy rag'batlanishga olib keladi.

Ma'lumki, OTM jamiyatning rivojlanishidagi asosiy bo'g'inni tashkil etadi. Chunki ishlab chiqarish uchun ham, davlat boshqaruvi va fanning rivojlanishi uchun ham tayyorlanadigan mutaxassis kadr oliy ta'lim muassasasi faoliyati bilan bog'liq.

Shuning uchun korxona, muassasa va umuman jamiyatning aniq yo'lni topib rivojlanishi OTMning faoliyati va mavjud aloqalarning qanday tashkil etilganligiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Bunda OTMda tayyorlanadigan mutaxassis tahsil olishi bilan birga ishlab chiqarish korxonasi va muassasalarda mavjud muammolarni o'rganadi. Muammolar yechimi bilan bog'liq holda olib borilayotgan tadqiqotlarda ishtirok etadi va barcha sinovlardan o'tish asosida tanlagan mutaxassislari bo'yicha jamiyatning rivojlanishida o'z hissasini qo'sha oladi. Shuning uchun OTM yetishtirayotgan kadrlar iste'molchilari bo'lgan ishlab chiqarish korxonalari va muassasalar bilan hamkorlikda o'quv ilmiy komplekslar tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yaratilayotgan ilm-fan yangiliklarning asosiy qismi OTM olimlari ishtiroki yoki OTMda olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari bilan baholanadi.

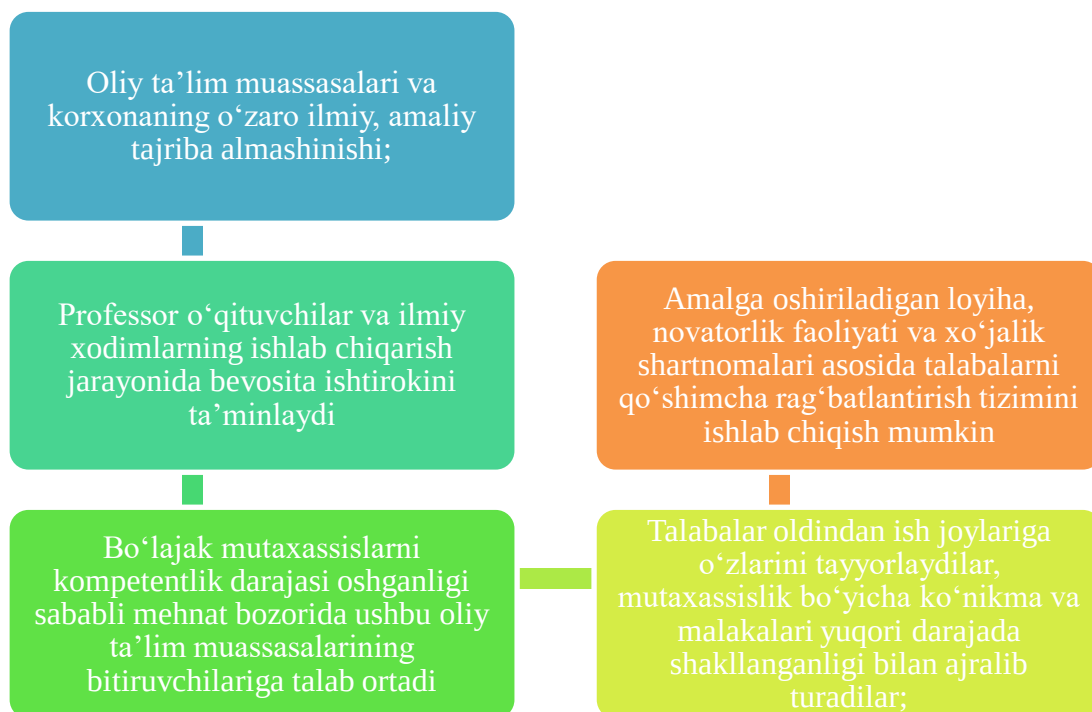
Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, biz o'qitishning kasbiy yo'naltirilgan integral modelini amaliyotga joriy etish lozim-degan fikrga keldik.

Texnika oliy ta'lim muassasalarining o'ziga xos jihatlari shundaki, tayyorlanayotgan mutaxassislarning kasbiy faoliyati bevosita muntazam takomillashib borayotgan texnika va texnologiyalardan foydalangan holda murakkab masallarni yechishga, ichki va tashqi bozorda raqobatbardosh bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqarishga yo'naltiriladi. Shu boisdan oliy texnik ta'lim paradigmasi tubdan farqlanadi: maqsadi, mazmuni, boshqarish prinsipi yangilanayotgan ishlab chiqarish tizimiga egiluvchan tarzda moslashib borishi talab etiladi.

Oliy ta'lim muassasasida umumkasbiy fanlarni o'qitish kasbiy kompetentlikning shakllanishiga, shuningdek, talabalarni mutaxassislik faoliyatining kasbiy muhim yo'nalganligiga yordam beradigan psixologo-pedagogik sharoitlarning yaratilishiga imkon beradi. Oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilar tarkibi tomonidan ishlab chiqilayotgan va foydalanilayotgan o'qitish texnologiyalari bo'lajak mutaxassis kasbiy kompetentlikning qaror topishi va tarbiyalash ta'lim tizimining tarkibiy qismi bo'lib, kasbni egallashning kasbiy-ahamiyatli bazasini dastlabki yaratishga, kasbiy faoliyatni yuqori darajada

amalga oshirish uchun nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorgarlikning va qodirlikning sekin-asta shakllanishiga yordam beradi. Bo'lajak mutaxassisning kasbiy rivojlanishi kasbiy ahamiyatli shaxs sifatleri va qobiliyatlari, kasbiy bilim va ko'nikmalarining o'sishi, shakllanishi, ta'lim va ishlab chiqarishning integratsiyasi mehnatda o'z amaliy tadbiqini topishi kerak ekanligini e'tirof etadi, biroq asosiy omil sifatida – kasbiy faoliyatida o'z imkoniyatlarini ijodiy namoyon qilishiga olib keluvchi shaxsning o'z ichki hislarini yangicha qura olishi, yashash tarzi hamda o'z ichki dunyosini faol tarzda o'zgartira olishi qaraladi.

Oliy ta'lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi aloqalarga asoslangan o'qitishning kasbiy yo'naltirilgan integral modeli bizning oldimizda keng imkoniyatlarni yaratadi:

1-rasm. Oliy ta'lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi aloqalarga asoslangan o'qitishning kasbiy yo'naltirilgan integral modeli

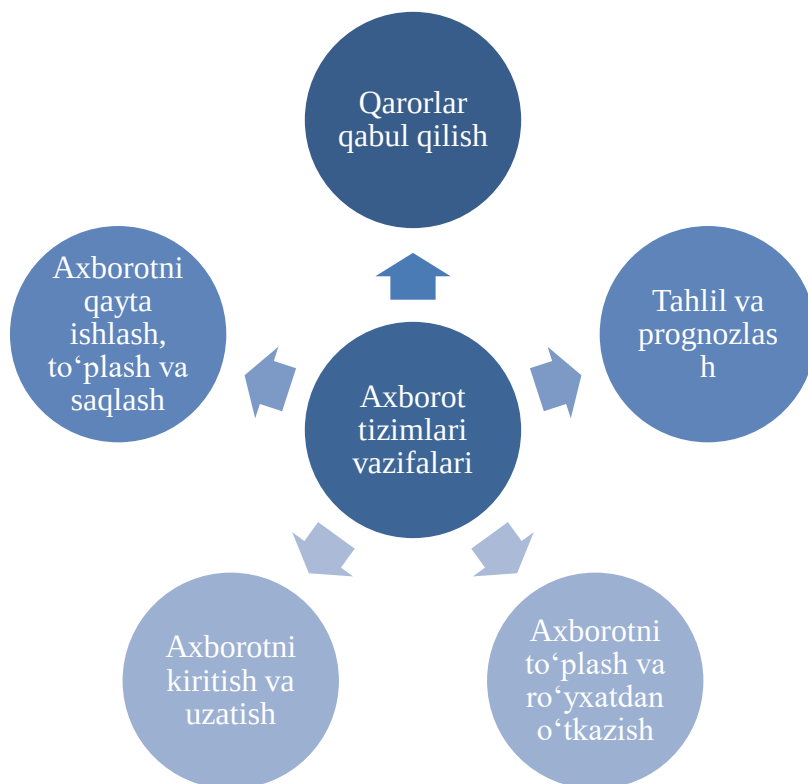
Hozirgi kunda intellektual mehnat bozorida raqobat yuqoriligini hisobga olib, bozor talabini qondirish va muhandislik sohasidagi mutaxassislarni tayyorlash darajasini oshirish muammolari yuzaga keladi.

Texnika oliy ta'lim muassasalarida ushbu muammoni hal etish ta'lim siyosatini amalga oshirish orqali bajarilishi mumkin. Ushbu siyosat raqobatbardosh va ijtimoiy himoyalangan mutaxassislarni tayyorlash darajasini oshirishga, ularning kasbiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Biz buning natijasida doimo o'zgarib turadigan zamonaviy sharoitda vazifalarni bajarishga qodir o'zgarib turadigan zamonaviy sharoitda vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan har tomonlama yetuk muhandislarni olishimiz mumkin.

Tashkilotning axborot texnologiyalari biznesning strategik maqsadlari uchun mo'ljallangan bo'lib, shu bilan birga tuzilmalar va ob'ektlar, moliyaviy, axborot, moddiy oqimlar, ish joylari va odamlar jamoalari faoliyatini boshqarish uchun keng foydalaniladi.

Iqtisodiyot, marketing va menejment sohalarida axborot va axborot xizmatlariga bo'lgan talab axborot texnologiyalarini (AT) rivojlantirish, tarqatish va undan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Axborot texnologiyalarining strategik maqsadlari biznesning rivojlanishini, uning boshqarilishi va sifatini, raqobatbardoshligini ta'minlash, biznes jarayonlari tannarxini pasaytirishdan iborat.

Axborot texnologiyalari – avtomatlashtirish vositalari va usullaridan foydalangan holda axborot ustida bajariladigan operatsiyalarning tizim tomonidan tashkil etilgan ketma-ketligiga aytiladi.

2-rasm. Oddiy avtomatlashtirilgan axborot tizimlari vazifalari

O'zbekistonda bugungi kunda muhandislik loyiha ishlarida eng ko'p qo'llaniladigan dasturiy ta'minot bu AutoCAD. Ushbu dasturiy paket orqali faqat juda kichik va juda oddiy loyihalarni ishlab chiqishda foydalanish mumkin, faqat loyiha chizmalari muntazam ishini avtomatlashtirishda foydalanish mumkin.

KYL-Kompyuter yordamida loyihalash (inglizcha CAD, Computer-AIDED Design) - ishlab chiqarish (yoki qurilish) ob'ektlarini loyihalash (ishlab chiqish), loyiha va loyihaning texnologik hujjatlarni tayyorlash uchun mo'ljallangan dasturiy taminot to'plami.

Ko'p funktsiyali KYL tizimlarining komponentlari an'anaviy ravishda CAD, CAM, CAE uchta asosiy qismlarda birlashtirilgan. CAD (Computer Aided Designed) blok moduli asosan grafik ishlarni bajarish uchun mo'ljallangan. CAM (Computer Aided Manufacturing) moduli - ishlab chiqarishni texnologik tayyorlash muammolarini hal qilish uchun mo'ljallangan. CAE (Computer Aided Engineering) moduli - muhandislik hisob-kitoblari, loyihani tahlil qilish va tekshirish uchun mo'ljallangan.

Turli loyihalash va vizualizatsiya vositalariga qaramay, KYLda asosiy vazifa loyihaning qabul qilingan standartlarga muvofiq tayyor hujjatlarini olish va uni loyihalash jarayonining ajralmas qismi hisoblash ishlarini bajarishdir. CPDC - AutoCAD, Autodesk Architectural Desktop, Autodesk Building Systems va AutoCAD asosidagi boshqa ko'plab loyihalashdagi yechimlar uchun dasturiy ta'minotlar ishlab chiqilgan. Dasturiy ta'minot orqali turli xil shartli belgilar, qo'ng'iroqlar, belgilar, uzilish chiziqlari, ko'rinishlar, muvofiqlashtirish o'qlari, lyuklar va boshqalarni qo'llash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ветлугина Н. О. Организационно-педагогические условия применения мультимедиа технологий в повышении эффективности подготовки бакалавров профессионального обучения. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Екатеринбург – 2016. 181-с.(1 ва 4 адабиётлар)

2. Крайнова Е.А. Теоретические основы профессиональной подготовки бакалавров технических вузов в области информационных технологий // Вестник волжского университета им. В.Н. ТАТИЩЕВА. ISSN: 2076-7919. 2015. С. 108-114

3. . Гречко Д.А. Значение и использование информационных технологий в строительстве // Форум молодых ученых. eISSN: 2500-4050. 2019. С. 206-209

4. . Amemiya N., Yonekawa H., Kobayashi E., Ogitsu T., Ohuchi N., Tsuchiya K., Sasaki K., Miyashita K. Influence of current re-distribution on minimum quench energy of superconducting triplex cable against local disturbance. CRYOGENICS Учредители: Elsevier Science Publishing Company, Inc. ISSN: 0011-2275. 1998. С. 559-568

GLOBALIZATSIYA SHAROITIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING YOSHLAR SALOMATLIGINI TA'MINLASHDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada global tendensiyalar kontekstida yoshlar jismoniy tarbiyasi va sport mashg'ulotlari orqali sog'lom turmush tarzini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari yoritib berilgan. Shuningdek, xalqaro tajribaga asoslangan o'quv dasturlari va sport infratuzilmasini takomillashtirishning zarurati asoslanadi. Ushbu yondashuvlar yoshlarning jismoniy va psixologik sog'lomligini mustahkamlashga xizmat qilishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: sport, pedagogik asos, motivatsiya, faoliyat, sog'lom turmush tarsi, mashg'ulot, faollik

Аннотация: В данной статье освещаются социально-педагогические основы формирования здорового образа жизни молодежи посредством физической культуры и занятий спортом в контексте мировых тенденций. Также обосновывается необходимость совершенствования учебных программ и спортивной инфраструктуры на основе международного опыта. Было отмечено, что эти подходы способствуют укреплению физического и психологического здоровья молодых людей.

Ключевые слова: спорт, педагогическая основа, мотивация, активность, оздоровительная лапка, тренировка, активность.

Annotation: This article highlights the socio-pedagogical foundations of the formation of a healthy lifestyle through youth physical education and sports training in the context of global trends. Also, the need to improve training programs and sports infrastructure based on international experience is justified. It has been argued that these approaches serve to strengthen the physical and psychological wellness of young people.

Keywords: sports, pedagogical basis, motivation, activity, healthy lifestyle, training, activity.

Kirish. Globalizatsiya jarayoni zamonaviy jamiyatning barcha sohalarida, jumladan, jismoniy tarbiya va sport tizimida ham chuqur o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ushbu jarayon yoshlar hayotida yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, sog'liq uchun salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ham keltirib chiqaradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tarqalishi, harakatsiz turmush tarzining kuchayishi va stressli muhit yoshlarning jismoniy va ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, yoshlar salomatligini ta'minlashda jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarining ahamiyati yanada ortib bormoqda.

Ushbu maqola globalizatsiya sharoitida jismoniy tarbiya va sportning yoshlar salomatligini mustahkamlashdagi o'rni va ahamiyatini o'rganishga qaratilgan. Yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, salbiy odatlarning oldini olish va ijtimoiy faollikni oshirishda sport faoliyatining samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida sportni ommalashtirish va uning ijtimoiy-pedagogik jihatlari bo'yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi. Mazkur masala nafaqat jismoniy sog'liqni ta'minlash, balki yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

Adabiyotlar tahlili. Globallashtirish sharoitida yoshlar salomatligini ta'minlashda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati haqida ko'plab olimlarining ilmiy ishlari chuqur tadqiq qilingan. Rus ilmiy maktabi jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy-pedagogik ahamiyatini tahlil qilishda yetakchi o'rin egallaydi. L. P. Matveyevning "Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslublari" asarida yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirishda sportning asosiy tamoyillari va metodlari bayon etilgan. Muallif sportni nafaqat jismoniy sog'lomlikni ta'minlovchi omil, balki shaxsning ijtimoiylashuv vositasi sifatida ham muhim deb hisoblaydi.

A.V.Korobeinikov esa jismoniy faollikning stressga chidamlilikni oshirishdagi rolini o'rganib, sportning yoshlar ruhiy salomatligini saqlashdagi ahamiyatini ta'kidlagan. Shu bilan

birga, N.N.Ponomaryevning tadqiqotlari sportning o'quvchilar va talabalar ijtimoiy faolligini oshirishdagi o'rni haqida gapiradi.

Bundan tashqari, V. K. Balsevich o'z ishlarida sportni zamonaviy global xavf-xatarlar, jumladan, texnologik rivojlanish oqibatida yuzaga kelgan harakatsiz turmush tarziga qarshi samarali vosita sifatida ko'rib chiqadi. U sportning yoshlar salomatligi bilan bir qatorda, ularning ijtimoiy moslashuv jarayonidagi ahamiyatini ham alohida ta'kidlaydi.

G'arb olimlari orasida yoshlar salomatligi va sport masalalarini o'rganishda K. Kuperning "Aerobik faoliyat va salomatlik" asari muhim o'rin tutadi. Ushbu asarda Kuper jismoniy faollikning yurak-tomir tizimiga ta'sirini o'rganib, yoshlar orasida aerobik faoliyatni ommalashtirishning sog'liqni saqlashdagi ahamiyatini yoritgan.

Bundan tashqari, R. Baili jismoniy tarbiya va sportni ijtimoiy rivojlanishning muhim komponenti sifatida ko'rib chiqadi. U sportning yoshlarda liderlik, jamoaviylik va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishdagi o'rnini tahlil qiladi. Baileyning tadqiqotlari yoshlarning ijtimoiy faolligi va global jamiyatda raqobatbardoshlik qobiliyatlarini oshirishga qaratilgan.

J. Blumfeld va B. Hardi esa sportning psixologik jihatlarini chuqur o'rganib, yoshlarning o'z-o'zini anglash, o'ziga bo'lgan ishonch va stressni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi rolga e'tibor qaratishadi. Ular sportning ruhiy salomatlikni tiklashdagi ahamiyatini global miqyosda yoritadi.

Xalqaro miqyosda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) sport va jismoniy faollikni yoshlar sog'lig'ini ta'minlashning ustuvor yo'nalishi sifatida e'tirof etadi. WHO tomonidan e'lon qilingan tavsiyalarda har kuni kamida 60 daqiqa jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish yoshlar orasida surunkali kasalliklarning oldini olish va umumiy salomatlikni yaxshilashning samarali vositasi ekanligi ta'kidlanadi.

Shuningdek, UNESCO sportning yoshlar rivojlanishidagi ijtimoiy-pedagogik ahamiyatiga e'tibor qaratadi. Xususan, tashkilot sportning tenglik, bag'rikenglik va ijtimoiy integratsiyaga xizmat qilishini alohida qayd etadi. Bu borada sportni ommalashtirish dasturlari yoshlar ijtimoiylashuvini kuchaytirish va ularni global jamiyatga moslashishga yordam beradi.

Muhokama. Avvalo, jismoniy tarbiya yoshlarning jismoniy sog'lig'ini yaxshilashda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam jismoniy faoliyat yurak-tomir tizimini mustahkamlaydi, suyaklar va mushaklarni rivojlantiradi, immunitetni kuchaytiradi va surunkali kasalliklarning oldini olishga yordam beradi. Bundan tashqari, jismoniy faollik stressni kamaytirish, kayfiyatni yaxshilash va ruhiy barqarorlikni oshirishga yordam beradi. Yoshlar orasida psixologik muammolar, jumladan, depressiya va xavotirning oldini olishda sport mashg'ulotlari alohida ahamiyatga ega.

Sportning ijtimoiy ahamiyati ham katta. Jismoniy mashg'ulotlar yoshlar o'rtasida ijtimoiy faollikni oshiradi, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi va liderlik fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Sport maydonida yoshlar tenglik, hamjihatlik va o'zaro hurmat kabi ijtimoiy qadriyatlarni o'zlashtiradilar. Bu jarayon ular uchun ijtimoiylashuv vositasi bo'lib, jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiya qilinishiga ko'maklashadi.

Globalizatsiya jarayonlari yoshlarning turmush tarzi va qadriyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, texnologiyalarning rivojlanishi natijasida harakatsiz turmush tarzi kuchayib, bu salomatlik uchun xavf tug'dirmoqda. Shu sababli, yoshlar orasida jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish global masalaga aylanmoqda. Jahon miqyosida qabul qilingan tavsiyalar sport mashg'ulotlarining kundalik hayotning ajralmas qismiga aylantirilishi zarurligini ta'kidlaydi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, yoshlar uchun sifatli sport infratuzilmasini yaratish va sport dasturlarini rivojlantirish orqali ularning jismoniy va ruhiy salomatligini yaxshilash mumkin. Shu bilan birga, jismoniy tarbiya dasturlari yoshlarning gender, milliy va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, teng imkoniyatlardan foydalanishini ta'minlashi kerak.

Globalizatsiya sharoitida jismoniy tarbiya va sportning yoshlar salomatligini ta'minlashdagi ahamiyati

1-jadval

Aspekt / Omil	Ta'siri / Ahamiyati	Mexanizm / Yo'nalish	Qo'llanilishi / Misollar	Natijalar
Global Sog'liq Standartlari	Yoshlarning salomatligini xalqaro standartlarga mos ravishda ta'minlash	Xalqaro sog'liq va sport tashkilotlari bilan hamkorlik	Olimpiya o'yinlari, Xalqaro sport musobaqalari, WHO tavsiyalari	Yoshlarning sog'liq holati yaxshilanadi, global sog'liq standartlariga erishish
Texnologik Infratuzilma	Sport va jismoniy tarbiya sohasida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish	Smart uskunalar, onlayn trening platformalari, mobil ilovalar	Fitness tracking ilovalari, virtual trening sessiyalari	Trening samaradorligi oshadi, yoshlar sportga qiziqishi kuchayadi
Madaniyatlararo Integratsiya	Turli madaniyatlarning sport va jismoniy tarbiya sohasida integratsiyasi	Multikultural sport dasturlari, xalqaro sport almashinuvlari	Yoshlar sport dasturlarida turli millat vakillarining ishtiroki	Madaniy farqlar tushuniladi, jismoniy tarbiya orqali ijtimoiy integratsiya amalga oshiriladi
Sog'liqni Saqlash Ta'limi	Sport orqali yoshlar orasida sog'liqni saqlash bo'yicha bilim va ongni oshirish	Sog'liqni saqlash bo'yicha ma'ruzalar, interaktiv treninglar	Sport mashg'ulotlarida sog'liq bo'yicha ma'ruzalar, seminarlar	Yoshlarning sog'liq haqida bilimlari oshadi, sog'lom turmush tarziga bo'lgan qiziqish kuchayadi
Psixologik Rivojlanish	Sport yoshlarning psixologik salomatligini yaxshilaydi	Sport terapiyasi, stressni boshqarish usullari	Jamoaviy sport turlari, individual sport mashg'ulotlari	Yoshlarning stress darajasi kamayadi, o'zini anglash va ishonch oshadi
Ijtimoiy Faoliyat va Hamkorlik	Sport yoshlar orasida jamoaviy ishlash va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi	Jamoaviy sport turlari, guruh mashg'ulotlari	Futbol, basketbol, voleybol kabi jamoaviy sport turlari	Ijtimoiy ko'nikmalar rivojlanadi, jamoa ichida hamkorlik qilish qobiliyati oshadi
Yoshlarning Faol Ishtiroki	Yoshlarni faol hayot tarziga jalb qilish orqali ularning salomatligini ta'minlash	Sport klublari, yoshlar sport markazlari, jismoniy tarbiya dasturlari	Mahalliy sport markazlarida faoliyat yuritish, sport ligalariga qatnashish	Yoshlarning jismoniy faolligi ortadi, salomatlik ko'rsatkichlari yaxshilanadi
Moliyaviy	Sport	Grantlar,	Davlat sport	Sport

Qo'llab-Quvvatlash	infratuzilmasini rivojlantirish va yoshlar sport faoliyatini qo'llab-quvvatlash	stipendiyalar, davlat va xususiy sektor homiyligi	grantlari, xususiy sport tadbirlarini moliyalashtirish	infratuzilmasi rivojlanadi, yoshlar uchun ko'proq sport imkoniyatlari yaratiladi
Ta'lim va Sport Integratsiyasi	Sportni ta'lim tizimiga integratsiya qilish orqali yoshlarning umumiy rivojlanishini ta'minlash	Sport va ta'lim muassasalarida integratsiyalashgan dasturlar	Sport bilan bog'liq o'quv dasturlari, sport va akademik faoliyatni muvofiqlashtirish	Yoshlarning akademik va jismoniy rivojlanishi balanslanadi, umumiy salomatlik yaxshilanadi
Atrof-muhit Sharoitlari	Sport va jismoniy tarbiya uchun qulay atrof-muhit yaratish orqali yoshlarning salomatligini ta'minlash	Sport maydonlarini qurish, ochiq havoda sport imkoniyatlarini kengaytirish	Parklar, sport stadionlari, ochiq havoda sport maydonchalari	Yoshlarning sportga kirishish imkoniyatlari ortadi, salomatlik va jismoniy faollik oshadi

Xulosa. Globallashtirish sharoitida yoshlar salomatligini ta'minlashda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati beqiyosdir. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam jismoniy faoliyat nafaqat jismoniy sog'liqni yaxshilaydi, balki ruhiy barqarorlikni mustahkamlaydi va yoshlarning ijtimoiy integratsiyasiga ko'maklashadi. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari orqali yoshlar orasida sog'lom turmush tarzi shakllanadi, zararli odatlarning oldi olinadi va ularning ijtimoiy faolligi oshiriladi.

Shuningdek, sport yoshlarni ijtimoiylashuviga, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga va liderlik sifatlarini shakllantirishga yordam beradi. Buning natijasida ular o'z jamiyatlarida faol, mas'uliyatli va sog'lom fuqarolar bo'lib yetishadilar.

Global sharoitda texnologik rivojlanishning harakatsiz turmush tarziga olib kelayotgan xavflarini hisobga olgan holda, jismoniy tarbiya va sportning ahamiyatini yana-da oshirish zarur. Bu jarayonda xalqaro tajribalardan foydalanish, sifatli sport infratuzilmasini yaratish va teng imkoniyatlarni ta'minlash muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бальсевич, В. К. Физическая культура в эпоху глобализации: вызовы и перспективы. Москва: Наука, 2008.
2. Bailey, R. Physical Education and Sport as a Social Development Tool. - London: Routledge, 2006.
3. Bloomfield, J., & Hardy, B. Psychological Effects of Sport on Youth Development. - Oxford: Oxford University Press, 2010.
4. Cooper, K. Aerobics and Fitness for Health. - New York: Bantam Books, 1968.
5. Матвеев, Л. П. Теория и методика физического воспитания. - Москва: Просвещение, 1991.
6. Пономарев, Н. Н. Социальная активность и физическая культура: образовательные аспекты. Санкт-Петербург: Спорт, 2012.

FUQAROLAR YIG'INI RAISING AHOLI MA'NAVY-AXLOQIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

Annotatsiya: Ushbu maqolada fuqarolar yig'ini raisining mahallada aholi ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishdagi o'rni va uning ijtimoiy roli, shuningdek, ma'muriy va madaniy hududdagi mas'uliyati tahlil qilinadi. Maqolada shuningdek, mahalla raisining qonunchilik va amaliy nazariy jihatlariga asoslangan holda, axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish uchun amalga oshirilgan tadbirlar, strategiyalar va ularning ijtimoiy ahamiyatiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Mahalla, fuqarolarni o'zini o'zi boshqarish organi, ta'lim, tarbiya, ma'naviyat, axloq, odob, ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy, rivojlanish, sivilizatsiya.

Аннотация: В данной статье анализируется роль председателя махалли в развитии морально-нравственных качеств населения и его ответственность в административной и культурной сфере. А также уделяется особое внимание действиям, стратегиям и их социальной значимости, основанным на законодательных и практических теоретических аспектах деятельности председателя махалли для развития нравственных ценностей.

Ключевые слова: Махалля, органы самоуправления граждан, образование, обучение, духовность, этика, нравы, социальное, культурное, образовательное, развитие, цивилизация.

Abstract: This article analyzes the role of the chairman of the mahalla in the development of the moral qualities of the population and his responsibility in the administrative and cultural spheres. And special attention is also paid to actions, strategies and their social significance, based on the legislative and practical theoretical aspects of the activities of the mahalla chairman for the development of moral values.

Key words: Mahalla, citizens' self-government bodies, education, training, spirituality, ethics, morals, social, cultural, educational, development, civilization.

Kirish. O'zbekistonda fuqarolar yig'ini, mahalladagi ijtimoiy hayotni boshqarish, jamiyatda barqarorlikni saqlash va aholining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Mahalla tizimi mamlakatdagi ijtimoiy va siyosiy hayotning bir qismi sifatida, aholining qonuniy huquqlarini himoya qilish, ularga ijtimoiy yordam ko'rsatish, ma'naviy va axloqiy qimmatlarni mustahkamlashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Fuqarolar yig'ini raisi mahallaning ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy hayotini tartibga solishda, odamlarning yashash sharoitini yaxshilash, o'zaro yordamlashish va ma'naviy qadriyatlarni saqlashda muhim mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi.

Har bir jamiyatda, ayniqsa mahallada, axloqiy va ma'naviy tarbiyaning ahamiyati katta. Bu jihatdan fuqarolar yig'ini raisining o'rni beqiyosdir. U mahalladagi aholining ma'naviy va axloqiy sog'lomlashuvi, yoshlar va kattalar orasida axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish, hamjamiyat va o'zaro hurmatni ta'minlashda faol ishtirok etadi. Raisning barcha a'zolar bilan ishlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish, axloqiy me'yorlar va qoidalarga ehtiyoj sezish va amal qilish ko'nikmalarini shakllantirishdagi roli juda muhim.

Adabiyotlar tahlili. Fuqarolar yig'ini raisining aholi ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishdagi o'rni haqidagi adabiyotlarga nazar tashlash, ushbu tizimning ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy jihatlariga bog'liq tadqiqotlarning muhimligini ko'rsatadi. Ushbu mavzuga oid adabiyotlarda fuqarolar yig'inlari, mahalla tizimi, mahallaning ijtimoiy faoliyati va ma'naviy-axloqiy sohadagi rahbarlik rolini o'rganishga qaratilgan bir qator ilmiy va metodologik ishlarni topish mumkin. Bu adabiyotlar fuqarolar yig'inlari raisining aholi o'rtasida axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash va ularni rivojlantirishdagi qiyinchiliklarini va imkoniyatlarini

ko'rsatib, davlat va jamiyat siyosatining ma'naviy-huquqiy asoslarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

1. Mahalla tizimi va fuqarolar yig'inining tarixi. Fuqarolar yig'inining ma'naviy-axloqiy rivoji xususidagi adabiyotlar, umuman, mahalla tizimining tarixi va rivoji, uning jamiyatdagi o'rnini va ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Masalan, O'zbekistonda mahalla tizimining yaratilish va uning ijtimoiy va madaniy faoliyati bilan bog'liq tadqiqotlar ko'pdir. Bu tadqiqotlarda mahalla raisining mahalladagi axloqiy-manaviy vazifalari va ularni amalga oshirishga qaratilgan usullar va strategiyalar bayon etilgan. Axloqiy qadriyatlar, jamiyatning barqarorligi va ma'naviy ahamiyatini ta'minlashda mahalla raisining javobgarligi va faoliyati keng ko'rib chiqiladi.

2. Fuqarolar yig'ini raisining rolini tadqiq etish. Fuqarolar yig'inlari raisining mahalladagi axloqiy-ma'naviy masalalardagi rolini o'rganishga qaratilgan adabiyotlar juda ko'p. Ma'lumki, fuqarolar yig'ini raislari mahalla aholisi bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatadi va ularning ijtimoiy ehtiyojlarini to'g'ri tushunishi, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilishga katta ta'sir ko'rsatadi. Raisning axloqiy ta'lim berish, o'zini tartibga solish va yoshlarga aqliy tarbiya berishdagi faoliyatiga doir adabiyotlar va amaliy ishlarning muhim ahamiyati bor. Raisning rahbarlik va axloqiy misol ko'rsatish salohiyati, mahalla aholisining o'zaro hurmat, adolat va mas'uliyat kabi qimmatlarga rioya qilishini ta'minlaydi.

3. Ijtimoiy tarbiya va axloqiy ta'lim. Fuqarolar yig'ini raisining axloqiy-ma'naviy ta'lim berish va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishdagi roli haqidagi adabiyotlar, axloqiy tarbiyaning jamiyatdagi ahamiyatini, yoshlar va kattalarga axloqiy bilimlarni oshirish muhimligini o'rganadi. O'zbekistonda axloqiy ta'limga oid adabiyotlar, fuqarolar yig'inlari raisining tarbiyaviy va axloqiy salohiyatiga katta e'tibor qaratadi. Raisning axloqiy me'yorlarga asoslangan, xalq bilan ishlashga asoslangan faoliyati, axloqiy-ma'naviy bilimlarni yoshlarga o'rgatishda asosiy omil sifatida ko'rsatiladi.

4. Ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish. Adabiyotlarda, shuningdek, mahalla raisining jamiyatdagi ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni saqlash va targ'ib qilishdagi rolga alohida e'tibor berilgan. Axloqiy farqlar va turli ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga qaratilgan tadqiqotlarda, mahalladagi ijtimoiy javobgarlik va qat'iylilik muhiti, hamda axloqiy barqarorlikni saqlash uchun amalga oshirilgan ishlarning natijalari tahlil qilinadi. Fuqarolar yig'ini raisining bu yo'nalishdagi faoliyati, aholi o'rtasida yaxshi munosabatlarni saqlash va ijtimoiy muhitda axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

5. Ma'muriy va madaniy javobgarlik. Fuqarolar yig'inlari raisining madaniy, ijtimoiy va axloqiy javobgarligi haqidagi adabiyotlar, mahalla organlarining aholining ma'naviy-axloqiy tarbiyasidagi o'rnini va ularning axloqiy islohotlarga jalb qilinishini tushunishga yordam beradi. Ma'lumki, fuqarolar yig'inlari aholini ishga jalb qilish, axloqiy-ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilish, ijtimoiy faollikni oshirish bilan birga, mahalladagi ma'naviy muammolarga e'tibor qaratgan holda, ularni hal qilishda katta rol o'ynaydi.

Ushbu adabiyotlar tahlili, fuqarolar yig'ini raisining mahalladagi axloqiy-ma'naviy rolini yanada aniqlash va bu rolning ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatishga yordam beradi. Maqoladagi tadqiqotlar fuqarolar yig'ini raisining mahalla aholisining axloqiy-ma'naviy sohadagi ijtimoiy faolligini oshirishdagi ahamiyatini, hamda bu masalaga oid amaliy va nazariy jihatlarni tushunishga qaratilgan.

Metod va metodologiya. Fuqarolar yig'inlari raisining aholi ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishdagi o'rnini tadqiq etishda quyidagi metodologiyadan foydalanish mumkin:

1. Ijtimoiy tadqiqot metodlari. Maqsadga erishish uchun ijtimoiy tadqiqotning har xil usullari qo'llaniladi. Bular orasida har xil ijtimoiy fikr yuritish metodlari, savolnoma va intervyular, kuzatuv va xolis baho berish metodlari alohida ahamiyatga ega. Mahalladagi axloqiy va ma'naviy muhitni, raisning rolini va uning amalga oshirgan tadbirlarini aniqlashda ijtimoiy kuzatuv metodi muhim ahamiyatga ega.

2. Qualitative Analysis. Axloqiy qadriyatlar, raisning ma'naviy-axloqiy misollar va uning mahalladagi faoliyatini tushunish uchun mazkur tadqiqot metodi qo'llanilishi lozim. Bunda,

fuqarolar yig'inlari raisining mahalladagi ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy masalalarga bo'lgan munosabati, turli ijtimoiy guruhlar bilan olib boriladigan suhbatlar va muhokamalar asosida tahlil qilinishi mumkin.

3. Me'yoriy tahlil. Raisning axloqiy va ijtimoiy vazifalarini amalga oshirishda qonunchilik va me'yoriy hujjatlarga asoslangan ish usullari tahlil qilinadi. Bu metod, fuqarolar yig'inlari raisining axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashdagi mas'uliyati va amalga oshirilgan ishlarning huquqiy asoslarini baholashda foydali bo'ladi. Buning uchun mahalla organlari va davlat organlari tomonidan qabul qilingan qonunlar, me'yoriy hujjatlar va yo'riqnomalar tahlil qilinadi.

4. Kvantitativ metodlar. Aholi o'rtasidagi ijtimoiy axloqiy qobiliyatlarni aniqlash va ularga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash uchun kvantitativ tadqiqot usullari, ya'ni statistik tahlillar va ma'lumotlar yig'ish metodi qo'llanilishi mumkin. Barcha ma'lumotlar, savolnomalar orqali to'planib, statistik usullar orqali tahlil qilinishi kerak.

5. Mazmunli tahlil (Content Analysis). Axloqiy qadriyatlarning mazmun va ahamiyatini tushunish uchun mazmunli tahlil metodi qo'llaniladi. Bu usul suhbatlar, intervyular va raisning amalga oshirgan ishi bilan bog'liq materiallar (matn, hujjatlar va boshqa resurslar) orqali axloqiy-ma'naviy mazmunni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu, shuningdek, raisning faoliyati va uning aholiga ta'siri haqida aniq tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi.

Quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Intervyu va suhbatlar. Raisning aholi bilan o'tkazgan suhbatlari, mahalladagi axloqiy va ma'naviy muhitga ta'sirini aniqlash uchun intervyu metodi qo'llaniladi. Bu suhbatlar, mahalla a'zolarining va raisning o'zining axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini tushunishga yordam beradi.

2. Savolnomalar. Mahalla aholisi o'rtasida axloqiy-ma'naviy qadriyatlar, raisning faoliyatiga bo'lgan munosabat va uning ijtimoiy yo'nalishlardagi ta'siri haqidagi ma'lumotlarni yig'ish maqsadida savolnomalardan foydalanish mumkin. Savolnomalar, axloqiy va ijtimoiy omillarning aholiga ta'siri haqida ma'lumot to'plashda samarali metod hisoblanadi.

3. Kuzatuv. Mahalladagi raisning ishini va uning axloqiy-ma'naviy yordamini kuzatish, mahalla a'zolarining unga bo'lgan munosabatini yoritishda muhim usuldir. Bu metod orqali fuqarolar yig'inlari raisining faoliyatidagi muammolar va ularni hal qilishga yo'naltirilgan tadbirlarni aniqlash mumkin.

4. Hujjatlar tahlili. Raisning amalga oshirgan ishlari, qabul qilingan qarorlar va mahalla rivojini ta'minlashga qaratilgan hujjatlar tahlili orqali uning axloqiy va ijtimoiy vazifalarini bajarishdagi salohiyati va faoliyati baholanadi.

O'tkazilayotgan tadqiqotning metod va metodologiyasi fuqarolar yig'ini raisining axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirishdagi rolini aniqlash va bu boradagi ijtimoiy ta'sirni to'liq tushunishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari. Kuzatuv natijalari maqolada muhokama qilinadigan fuqarolar yig'inlari raisining mahalladagi ma'naviy-axloqiy muhitni rivojlantirishdagi roli va faoliyatini aniqlash maqsadida olib borilgan ijtimoiy tadqiqotlar natijasidir. Ushbu kuzatuv natijalari mahalla raisining mahalladagi ijtimoiy tartibni mustahkamlash, axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish va aholining ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishdagi amaliy ishlarni ko'rsatadi. Tadqiqotlar asosida olingan kuzatuv natijalari quyidagicha:

1. Raisning axloqiy-ma'naviy liderlik roli. Kuzatuv natijalariga ko'ra, fuqarolar yig'ini raisi mahallada axloqiy-ma'naviy lider sifatida muhim o'rin tutadi. Raisning axloqiy qadriyatlarga bo'lgan munosabati, uning axloqiy me'yorlarga va jamiyatdagi islohotlarga qaratilgan fikrlari aholi o'rtasidagi ma'naviy va axloqiy muhitni shakllantirishda samarali omil bo'lib xizmat qiladi. Raisning axloqiy xulq-atvorlari, unga bo'lgan ishonchni oshiradi va mahalla a'zolari o'rtasida o'zaro hurmatni mustahkamlaydi.

2. Maxsus ma'naviy-axloqiy tadbirlar va ularning samarasi. Mahallada o'tkazilgan ma'naviy-axloqiy tadbirlarning natijalari kuzatildi. Rais tomonidan tashkil etilgan axloqiy treninglar, ma'naviy seminarlar, yoshlarga oid tarbiyaviy tadbirlar va turli axloqiy tadbirlar mahallada jamoatchilik munosabatlarini va jamiyatning axloqiy darajasini sezilarli darajada

rivojlantirishga yordam bergan. Kuzatish natijalari shundan dalolat beryaptiki, bu turdagi tadbirlar mahalla aholisi orasida axloqiy va ma'naviy qadriyatlarga nisbatan hurmat va e'tiborni oshirgan.

3. Jamiyatda ijtimoiy farqlarni yo'q qilishga qaratilgan harakatlar. Kuzatuv natijalari, fuqarolar yig'ini raisining mahalladagi ijtimoiy farqlarni yo'q qilish va aholining har xil guruhlari o'rtasidagi bag'rikenglik, o'zaro hurmat va hamkorlikni mustahkamlash uchun qo'llangan strategiyalarni aniqladi. Rais tomonidan uyushtirilgan ijtimoiy tadbirlar, har bir guruhning ma'naviy ehtiyojlariga qarab tashkil etilgan bo'lib, bu tadbirlar mahalla aholisining yosh, ijtimoiy va madaniy farqlariga qaramasdan, barcha qatlamlarning birlashishiga yordam bergan.

4. Raisning qonunga va ma'naviy-axloqiy qoidalarga amal qilishdagi o'rni. Kuzatish natijalari, fuqarolar yig'inlari raisining qonunchilikka, axloqiy va ma'naviy qoidalarga rioya qilishdagi faolligini namoyon etdi. Rais o'zining ish faoliyatida xalq bilan o'z o'zaro munosabatlarida axloqiy qoidalarni targ'ib qilishga, barqarorlikni saqlashga va huquqiy tartibni ta'minlashga alohida e'tibor qaratadi. Raisning mazkur yo'nalishdagi qo'shgan hissasi mahalla a'zolarining ijtimoiy axloqiy tartibga bo'lgan ehtiyojini yanada aniqroq ko'rsatadi.

5. Axloqiy-ma'naviy tarbiyaga nisbatan aholining munosabati. Kuzatuv natijalari mahalla aholisining axloqiy-ma'naviy tarbiyaga bo'lgan munosabatini ko'rsatdi. Maxsus tadbirlar va axloqiy treninglar natijasida, mahalla aholisi o'zlarining ma'naviy va axloqiy savodxonliklarini oshirishga harakat qilgan. Axloqiy qadriyatlarga, jamiyatdagi qonuniy va axloqiy me'yorlarga rioya qilishga bo'lgan intilish kuchaygan. Aholi orasida hamjamiyat va ijtimoiy mas'uliyat hissi ortib, bu, o'z navbatida, mahalla axloqiy muhitiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

6. Raisning ijtimoiy va ma'naviy mas'uliyati. Kuzatish natijalari shuni ko'rsatdiki, fuqarolar yig'ini raisining ijtimoiy va ma'naviy mas'uliyati mahalla aholisi uchun muhim ahamiyatga ega. Rais o'z vazifalarini ado etar ekan, mahalladagi ijtimoiy faollikni rag'batlantirish, ma'naviy-axloqiy bag'rikenglik va o'zaro hurmatni mustahkamlashga katta e'tibor qaratadi. Raisning axloqiy-ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan sa'y-harakatlari mahalla a'zolari o'rtasida ijtimoiy adolatni ta'minlashga, axloqiy savodxonlikni oshirishga va barqarorlikka xizmat qiladi.

Fuqarolar yig'ini raisining mahalladagi axloqiy-ma'naviy muhitni rivojlantirishdagi o'rni kuzatuv natijalari asosida ushbu natijalar mahalla raisining muhim ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy vazifalarni bajarishdagi faoliyatining samaradorligini ko'rsatadi. Raisning axloqiy qadriyatlarga va qonunga rioya qilish, hamda jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashga qaratilgan harakatlari mahallada barqaror axloqiy muhitni shakllantirishga yordam beradi. Mazkur natijalar fuqarolar yig'ini raisining mahallada ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashdagi muhim rolini yanada aniqlashga yordam berdi.

Asosiy qism. Mahalla tarixan milliy jamoat boshqaruvi bo'g'ini, qadriyatlar va an'analar tarbiyasi makoni, jamoatchilik boshqaruvi va nazoratining tayanch bo'g'inidir. Har bir O'zbekiston farzandi muayyan mahallada o'sadi, kamol topadi. Mahallaning nafaqat huquqiy vakolat va vazifalari balki tarbiya maskani va qadriyatlar beshigi sifatidagi roli ham juda ahamiyatlidir. Huquqiy jixatdan mahalla – aholi turmush tarzi, qadriyatlar, an'analar, urf-odatlar umumiyliги bilan bog'langan, fuqarolarning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi, inson huquqlarining ustuvorligi, jamiyat va davlat boshqaruvidagi ishtirokini ta'minlaydigan fuqarolar o'zini o'zi boshqarishining hududiy birligi sifatida e'tirof etiladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 21 bob 127-moddasiga ko'ra "Shaharchalar, qishloqlar va ovullarda, shuningdek shaharlar, shaharchalar, qishloqlar va ovullardagi mahallalarda fuqarolarning yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular raisni saylaydi[1]."

So'nggi davrlarda ko'lga kiritilgan arxeologik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakat hududida fuqarolar o'zini o'zi boshqarishning ilk belgilari bronza davriga borib takaladi[7]. Bronza davrining yodgorligi bo'lgan xozirgi Surxondaryo viloyati hududidan topilgan Sopollitepa manbalarining guvohlik berishicha, u yerda miloddan avvalgi XVIII - XV asrlarda sakkiz oilaning bir joydagi manzilgo'hi kayd etilgan. Demak ko'rinadiki jamoa bo'lib yashashning va

turmush muammolarini birgalikda hal etishning dastlabki belgilari O'zbekiston xududida milloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Mustakillik yillarida mahalla aholiga eng yaqin va xalkchil tuzilmaga aylandi. Fuqarolarning o'zini o'zi boshkarish organlari «Kuchli davlatdan - kuchli Fuqarolik jamiyati sari» kontseptsiyasini hayotga tatbiq etishda eng muhim tashkiliy-institutsional bo'g'inga aylandi"[5]. Mahallaning tashkiliy-huquqiy shakllari, vazifa va vakolatlari globallashuv jarayonlariga mos takomillashtirilmoqda.

Insoniyat rivojlangan bugungi axborotlashgan davrga kelib tushunib yetdiki boshqaruvning eng samarali yo'li sifatida fuqarolik jamiyati instrumentlari orqali tashkil etishdir. Dunyoning rivojlangan davlatlari tajribasida ko'rish mumkinki davlatlar yildan yilga boshqaruv vakolatlarini bosqichma bosqich fuqarolik jamiyati institutlariga berib kelmoqda. Jamiyat boshqaruvining elementlari fuqarolarni o'zini o'zi boshqarish huquqini amalga oshirishda namoyon bo'ladi. Fuqarolarni o'zini o'zi boshqarish huquqi bu - muayyan hududda yashayotgan, extiyoj va maqsadlari mushtarak bo'lgan shaxslarning jamoaviy xohish irodasini davlat ta'sirizis amalga oshirish imkoniyatidir. Bunda davlat ta'siri deganda o'zini o'zi boshqarish huquqi amalga oshirilish jarayonida shaxsning fuqaro sifatidagi majburiyatlaridan tashqari uning boshqalar bilan birgalikdagi kundalik turmush sharoitiga dahldor maishiy, jamoaviy va hokazo mahalliy muammolarini yechimiga qaratilgan masalalarni qadriyatlar va an'analar, tarixiy xususiyatlardan kelib chiqqan holda qaror qabul qilishi tushuniladi. O'zbekiston milliy qonunchiligida ham fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi fuqarolarning mahalliy ahamiyatga molik masalalarni o'z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma'naviy qadriyatlaridan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda hal qilish borasidagi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan mustaqil faoliyat ekanligi belgilangan[2].

Fuqarolar yig'ini – shaharchalar, qishloqlar va ovullarda, shuningdek shaharlar, shaharchalar, qishloqlar va ovullardagi mahallalarda raisni saylaydigan hamda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal etish va hududni kompleks rivojlantirish bo'yicha qarorlar qabul qiladigan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organidir. Fuqarolar yig'ini muayyan mahallada tashkil etiluvchi vakillik instituti hisoblanadi.

Amaldagi normalarga asosan O'zbekistondagi mahalla fuqarolar yig'inining tuzilmasini quyidagi jadvalda ko'rish mumkin.(1-jadval [3])

Fuqarolar yig'ini kengashi – fuqarolar yig'inining (fuqarolar vakillari yig'ilishining) qarorlarini bajarish va fuqarolarning yig'inlari oralig'idagi davrda fuqarolar o'zini o'zi

boshqarish organlarining joriy faoliyatini amalga oshirishni ta'minlash maqsadida shakllantiriladigan kollegial ijro organi xisoblanadi.

Mahalla yettiligi – mahallaning xalq bilan davlat o'rtasidagi "ko'prik" vazifasini amalga oshiruvchi mustaqil va xalqchil tuzilmaga aylanishiga, uning ichki resurslarini aniqlash hamda ularni ijtimoiy xizmatlar va yordam ko'rsatish uchun safarbar etishga, hududni kompleks rivojlantirish va aholi farovonligini oshirishga ko'maklashish maqsadida fuqarolar yig'ini raisi, hokim yordamchisi, yoshlar yetakchisi, xotin-qizlar faoli, profilaktika inspektori, ijtimoiy xodim va soliq inspektoridan iborat tarkibda tashkil etilgan, kollegial qarorlar qabul qiladigan, jamoatchilik asosida faoliyat yuritadigan tuzilmadir. Mahalla yettiligi jamoatchilik asosida tashkil etiladi va unga fuqarolar yig'ini raisi rahbarlik qiladi[4].

Yuqoridagi 1-jadvaldan bilish mumkinki O'zbekistondagi fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining namunaviy tuzilmasida vakillar yig'ilishi, fuqarolar yig'inining kengashi hamda "Mahalla yettiligi" bu kollegial organlardir ya'ni ularda qarorlar jamoaviy qabul qilinadi. Fuqarolar yig'ini raisi esa muayyan shaxs va uning vakolat va vazifalari ana shu jamoaviylikka asoslanadi.

Fuqarolar yig'ini raisi – qonunchilikda belgilangan tartibda tegishli hudud aholisi tomonidan saylangan, fuqarolar yig'ini kengashi va "mahalla yettiligi" faoliyatini samarali tashkil etadigan, aholining manfaatlarini ifodalaydigan hamda hududni kompleks rivojlantirish vazifalarining amalga oshirilishini va fuqarolar muammolarining tizimli hal etilishini tashkil etadigan shaxsdir. Mahalla raisining vazifa vakolatlarini umumlashtirish, tahlil qilish, uning faoliyat samaradorligini baholash mezonlarini aniqlashga hamda sohani rivojlantirish uchun takliflar ishlab chiqishga ikkon beradi. Bugungi yangi O'zbekistonda kechayotgan islohotlar mahalla raisi oldiga bir qancha talablarni qo'yadi va zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan mahalla raisi ham davlat va jamiyat rivoji uchun aniq, tizimli ishlar tashkil eta olishi zarur. Bu ishlarni amalga oshirishda albatta boshqa sohalar qatori raisning ma'naviy – ahloqiy tarbiyasi, qadriyatlar borasidagi bilimi juda muhimdir. Shaxs ma'naviy kamolotida uning nasli, oilasi, ta'lim va mehnat jamoasining ta'siri bilan birga u unib o'sgan ijtimoiy muhitning tarkibiy qismi ya'ni mahallaning o'rnini xam alohida e'tirof etish kerak. Mahallada esa o'zini o'zi boshqarish organiga rahbar sifatida mahalla raisining zimmasiga bu borada bir qancha vazifalar yuklaydi. Mahallada rais tomonidan amalga oshiradigan ishlarni shartli ravishda guruxlarga ajratish mumkin:

1. Iqtisodiy
2. Ijtimoiy
3. Huquqiy
4. Siyosiy
5. Ma'naviy

Bugungi kundagi mahalla fuqarolar yig'ini faoliyati bo'yicha qabul qilgan nizomini ko'radigan bo'lsak fuqarolar yig'ini raisi o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun asosan quyidagi vakolatlarni amalga oshirishi belgilangan[6]:

fuqarolar yig'ini va uning organlari faoliyati doirasida ish yuritishning to'g'ri tashkil qilinishi hamda samarali olib borilishini, shuningdek, qabul qilingan qarorlarning o'z vaqtida ijro etilishini ta'minlaydi;

mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish masalalari bo'yicha tuman (shahar) hokimining yordamchisi, mahalladagi yoshlar yetakchisi va xotin-qizlar faoli, ichki ishlar organlari tayanch punkti profilaktika (katta) inspektorlari faoliyatini hududdagi birinchi navbatda hal etilishi lozim bo'lgan muammolarni bartaraf etishga yo'naltiradi hamda bu borada jamoatchilik nazoratini o'rnatadi;

mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish masalalari bo'yicha tuman (shahar) hokimining yordamchisi, mahalladagi yoshlar yetakchisi va xotin-qizlar faoli, ichki ishlar organlari tayanch punkti profilaktika (katta) inspektorlari faoliyatini baholash hamda natijalari bo'yicha tegishli xalq deputatlari Kengashlariga axborot kiritib boradi;

mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish masalalari bo'yicha tuman (shahar) hokimining yordamchisi, mahalladagi yoshlar yetakchisi va xotin-qizlar faoli, ichki ishlar organlari tayanch punkti profilaktika (katta) inspektorlarini rag'batlantirish yoki ularga nisbatan egallab turgan lavozimidan ozod etishgacha bo'lgan jazo choralari qo'llash bo'yicha mazkur xodimlarning yuqori turuvchi tashkilotlariga ko'rib chiqilishi majburiy bo'lgan taqdimnomalar kiritadi;

fuqarolar yig'ini majlisiga (fuqarolar vakillarining yig'ilishiga) — fuqarolar yig'ini raisining jamoatchilik asosida faoliyat ko'rsatuvchi maslahatchilarini va fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha komissiyalar a'zolarini, taftish komissiyasining raisi hamda a'zolarini saylash uchun nomzodlarni taqdim etadi;

tegishli hududda maslahat markazlari ishini tashkil etadi;

spirtli ichimliklar, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni suiiste'mol qilishi natijasida fuqaroni muomala layoqati cheklangan deb topish to'g'risida yoki fuqaroni ruhiy holati buzilganligi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) tufayli muomalaga layoqatsiz deb topish haqida sudga ariza beradi;

kam ta'minlangan oilalarning, yetim bolalarning, ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning, shuningdek, tabiiy ofatlardan va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan jabr ko'rgan fuqarolarning moddiy va uy-joy, maishiy sharoitlarini yaxshilash to'g'risida tegishli davlat organlariga takliflar kiritadi;

mahalliy davlat hokimiyati organlariga yangi qabristonlarni barpo etish va mavjud bo'lganlarini rekonstruktsiya qilish haqida takliflar kiritadi;

voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha jamoatchilik ishlarini tashkil etadi;

keksalarning, ayniqsa, yolg'iz keksalarning muammolarini manzilli o'rganish va bartaraf etish choralari ko'radi, ularga moddiy ko'maklashish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlashda huquqiy, metodik va amaliy yordam ko'rsatish ishlarini tashkil etadi;

tegishli hududda bayram kunlari va muhim sanalar bilan bog'liq ommaviy tadbirlar o'tkazilishini tashkil qiladi;

ro'yxatdan o'tmagan diniy tashkilotlar faoliyat ko'rsatishining, diniy qarashlarni majburan singdirish hollarining oldini olishga doir ishlarni tashkil etadi, vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonunchilik hujjatlariga rioya etilishi bilan bog'liq boshqa masalalarni hal etadi;

jismoniy va yuridik shaxslar va ularning vakillarini qabul qiladi, murojaatlarini ko'rib chiqadi;

fuqarolar yig'ini xodimlarining faoliyatiga baho berish hamda ularni rag'batlantirish yoki ularga nisbatan intizomiy jazo qo'llash bo'yicha fuqarolar yig'ini kengashiga taqdimnoma kiritadi;

tegishli davlat organlaridan muhofaza etiladigan tabiiy hududlar, moddiy madaniy meros ob'ektlari haqida ma'lumotlar so'raydi va oladi, ularni saqlash yuzasidan mahalla aholisi orasida tushuntirish ishlarini amalga oshiradi;

har chorakda o'z mahallasi hududidagi dolzarb muammolar to'g'risidagi ma'lumotlarni hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha sektorlar (keyingi o'rinlarda — sektor) rahbarlari va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalariga (keyingi o'rinlarda Xalq qabulxonalari) taqdim etib boradi hamda murojaatlar bo'yicha amalga oshirilgan ishlar yuzasidan tegishli davlat tashkilotidan hisobot talab qiladi, bajarilmagan taqdirda, xalq deputatlari tuman (shahar) Kengashiga ko'rib chiqish uchun ma'lumot kiritadi;

muntazam ravishda davlat organlari va boshqa tashkilotlarning hududga birlashtirilgan mas'ul xodimlari, sektor shtabi a'zolari, yo'l qurilishi, elektr, gaz, suv, kanalizatsiya, kommunal va ijtimoiy soha vakillarining hududda amalga oshirgan ishlari natijasi yuzasidan yozma ravishda sektorlar rahbarlari va Xalq qabulxonalariga ma'lumot kiritadi;

fuqarolar yig'iniga birlashtirilgan davlat idoralari vakillarining hududda amalga oshirgan ishlari bo'yicha hisobotlarini qabul qiladi;

keksalar va faxriylar ishlari bo'yicha maslahatchi, fuqarolar yig'inining oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash komissiyasi hamda «Keksalar maslahati» guruhining faoliyatini tashkil qiladi va muvofiqlashtiradi;

qonunchilik hujjatlariga muvofiq jalb etilgan mablag'lar va homiylik xayriyalaridan maqsadli foydalanishni, buxgalteriya hisobi to'g'ri yuritilishini va hisoboti taqdim etilishini ta'minlaydi, shuningdek, har chorakda fuqarolar yig'ini majlisiga (fuqarolar vakillarining yig'ilishiga) jalb etilgan mablag'lar va homiylik xayriyalaridan foydalanish to'g'risida hisobot beradi;

davlat organlari va tashkilotlaridan o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish bilan bog'liq zarur hujjatlar, statistik va boshqa ma'lumotlar, tahliliy materiallar, xulosalar va boshqa axborotlarni so'rab oladi, qonunga asosan tarqatilishi taqiqlangan yoki cheklangan axborotlar bundan mustasno;

davlat organlarida, shu jumladan, sudda, yuridik va jismoniy shaxslar bilan munosabatlarda fuqarolar yig'inining manfaatlarini ifodalaydi, fuqarolar yig'ini nomidan shartnomalar, shu jumladan, mehnat shartnomalari tuzadi;

davlat organlari va boshqa tashkilotlarga fuqarolar yig'ini faoliyatiga doir masalalar yuzasidan takliflar kiritadi va ularning ko'rib chiqilishida ishtirok etadi;

xalq deputatlari tuman (shahar) Kengashlariga fuqarolar yig'ini faoliyatiga doir masalalar yuzasidan ko'rilishi majburiy bo'lgan masalalarni kiritadi;

uy-joy mulkdorlarining umumiy yig'ilishiga boshqaruvchi tashkilot, boshqaruvchi yoki shirkat boshqaruvi raisi bilan tuzilgan shartnomani bekor qilish to'g'risida taklif kiritadi;

ko'p kvartirali uylarni boshqarish bilan bog'liq masalalarda uy-joy mulkdorlarining roziligi asosida ularning nomidan boshqaruvchi tashkilot, boshqaruvchi yoki shirkat boshqaruvi raisi bilan o'zaro munosabatlarga kirishadi;

fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining va ular mansabdor shaxslarining o'z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlarini bajarmaganligi yoki lozim darajada bajarmaganligi uchun mansabdor shaxslarni javobgarlikka tortish to'g'risida tegishli davlat organlariga va boshqa korxonalar, muassasalar hamda tashkilotlarga taqdimnomalar kiritadi;

jamiyat va mamlakat hayotida faollik va tashabbuskorlik ko'rsatgan, o'zining samarali mehnati bilan mahalladagi muammolarni hal etishga munosib hissa qo'shgan faollarni «Mahalla iftixori» ko'krak nishoniga taqdim etish uchun nomzod etib ko'rsatish bo'yicha fuqarolar yig'ini kengashiga takliflar kiritadi;

fuqarolar yig'ini raisining huquq-tartibot masalalari bo'yicha o'rinbosarining (profilaktika inspektorining) faoliyatiga baho berish hamda uni rag'batlantirish yoki unga nisbatan egallab turgan lavozimidan ozod etishgacha bo'lgan jazo choralarini qo'llash bo'yicha tegishli Qoraqalpog'iston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Toshkent shahar va Toshkent viloyati ichki ishlar bosh boshqarmalari hamda viloyatlar ichki ishlar boshqarmalariga ular tomonidan ko'rib chiqilishi majburiy bo'lgan taqdimnoma kiritish haqida fuqarolar yig'ini kengashiga taklif kiritadi;

fuqarolar yig'ini raisi o'limni qayd etishi, xat-xabarlarni, shu jumladan, pul va posilkalarni olishga, ish haqini hamda mehnat munosabatlari bilan bog'liq bo'lgan boshqa to'lovlarni olishga, mualliflar va ixtirochilarga to'lanadigan haqlarni, pensiyalar, nafaqalar va stipendiyalarni, shuningdek, banklardan mablag'larni olishga ishonchnomalarni tasdiqlashi mumkin;

fuqarolar yig'ini raisi fuqarolar bilan munosabatlarda odob-axloq qoidalariga qat'iy rioya etishga va o'z faoliyatini amalga oshirishi natijasida o'ziga ma'lum bo'lgan axborotlarning qat'iy sir saqlanishini ta'minlashga majbur;

Xulosa sifatida ta'kidlash joizki, bugungi globallashuv davrida jamiyat boshqaruvining muxim instituti sifatida mahalla xam davr talablariga mos ravishda o'zgarishi ahamiyatlidir. Odamlar, ularning ehtiyojlari, turmush tarziga rivojlangan axborot asri elementlarining ta'sir etishi o'z o'zidan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xususan mahalla fuqarolar yig'ini raislari oldiga ham muhim va murakkab vazifalarni qo'yadi. Bu sohani yanada chuqurroq

tahlil qilishni, ta'sirchan va samarali mexanizmlarni joriy qilishni, asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son.
- 2.O'zbekiston Respublikasi «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi Qonuni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. 21.09.2024 y., 03/24/963/0735-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024 yil 15 martdagi 137-son qarori 2-ilovasi. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 16.03.2024 y., 09/24/137/0220-son.
- 4.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 21.12.2023 yildagi PF-209-son. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 25.12.2023 y., 06/23/209/0966-son
- 5.Mirzanyoev Sh.M. Demokratik islohotlarni izchil davom ettirish. xalqimiz uchun tpnch va osoynshta. munosnb hayot darajasnnn yaratish - barqaror taraqqiyot kafolatidir. Tadbirkorlar va ishbnlarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal Demokratik partiyasining 2016 yil 19 oktyabrdagi VIII s'ezdidagi ma'ruzasi.
- 6.Xorazm viloyati Urganch tumani “Chakka ko'li” mahalla fuqarolar yig'ini Nizomi, 2024 yil 9 aprel, № 4-son bayonnoma.
- 7.Raxmonkulov H.R. Fuqarolik huquqi muammolari (1-kism). Darslik. - Toshkent: TDYuI nashrnyoti. 2010. -B. 65.

Teshaeva Gulchehra Murodovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti assistenti

TIBBIYOT XODIMLARINING KOMPYUTER SAVODXONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

Annotatsiya: Axborot kompetensiyasi elektron va raqamli sog'liqni saqlashni rivojlantirishga hissa qo'shadigan asosiy professional kompetentsiyalardan biridir. Axborot kompetensiyasining rivojlanish darajasi bevosita universitetning ta'lim muhitiga bog'liq bo'lgan zamonaviy texnologiyalar, shakllar, o'qitish turlari, monitoring natijalarini qo'llash imkoniyati bilan bevosita bog'liqlik masalalari bayon qilingan bo'lib, tibbiyot xodimlarining kompyuter savodxonligini oshirish va tibbiyotda kompyuter aloqalaridan foydalanish usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: axborot kompetentsiyalari; tibbiy informatika; elektron ta'lim muhiti Moodle; tibbiy informatika o'qitish metodikasi.

Аннотация: Информационная компетентность является одной из ключевых профессиональных компетенций, способствующих развитию электронного и цифрового здравоохранения. Уровень развития информационной компетентности напрямую зависит от образовательной среды вуза, описаны вопросы непосредственной связи с современными технологиями, формами, видами обучения, возможностью использования результатов мониторинга, повышения компьютерной грамотности медицинских работников и методов. обсуждаются вопросы использования компьютерных коммуникаций в медицине.

Ключевые слова: информационные компетенции; медицинская информатика; среда электронного обучения Moodle; методика преподавания медицинской информатики

Abstract: Information competence is one of the key professional competences contributing to the development of electronic and digital health. The level of development of information competence directly depends on the educational environment of the university, the issues of direct connection with modern technologies, forms, types of teaching, the possibility of using monitoring results are described, improving the computer literacy of medical workers and methods of using computer communications in medicine are discussed.

Key words: information competences; medical informatics; e-learning environment Moodle; teaching methodology of medical informatics.

Kirish. Zamonaviy oliy tibbiy ta'limning asosiy maqsadi talabalarga nafaqat zarur bilimlarni berish va muayyan ko'nikmalarni shakllantirish, balki zamonaviy mehnat bozoriga moslashish, professional qarorlar qabul qilish va amalga oshirish va professional muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirishdir. [1; 2].

Tibbiyot amaliyotida axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi (elektron tibbiy ma'lumotlar bazalari, elektron tibbiy hujjatlar, statistik ma'lumotlarni qayta ishlash va h.k.) tibbiyot fakulteti talabalaridan kompyuter dasturlarini foydalanuvchi darajasida o'zlashtirish ko'nikma va malakalariga ega bo'lishni, shuningdek, shifokorlarning professional axborot texnologiyalarini egallashi bo'yicha raqamli kompetensiyani shakllantirishni talab qiladi.

Axborot kompetensiyasi elektron va raqamli sog'liqni saqlashni rivojlantirishga hissa qo'shadigan asosiy professional kompetensiyalardan biridir.

Umumiy amaliyot shifokori (uchastka shifokori) uchun "Tibbiy hujjatlarni yuritish va hamshiralar faoliyatini tashkil etish" mehnat funksiyasini bajarish uchun professional standart quyidagi zarur ko'nikmalarni belgilaydi. Bularga:

- rasmiy statistik hisobot ma'lumotlarini, shu jumladan, mahalliy va tarmoq statistik kuzatish shakllarini tahlil qilish;
- tibbiy hujjatlarni, shu jumladan elektron shaklda to'ldirish;

- kasbiy faoliyatda axborot tizimlari va Internet axborot-telekommunikatsiya tarmog'idan foydalanish, axborot tizimlari va Internet axborot-telekommunikatsiya tarmog'ida ishlash qoidalarini bilish kabi masalalar kiradi.

Biroq, bo'lajak shifokorning kompetentsiyalari va ish ko'nikmalariga qo'yiladigan malaka talablari uni IT sohasida tayyorlash masalalarini aniqlamaydi va mutaxassis o'zlashtirishi kerak bo'lgan tibbiy informatika funktsiyalarini aks ettirmaydi. Normativ hujjatlar kasbiy faoliyatning IT sohasidagi bilimlarni qo'llashga tayyorgarlik darajalarini belgilamaydi [3].

Asosiy qism. Elektron ta'lim muhitida ma'ruzalar matnli fayllar va multimedia taqdimotlari, laboratoriya topshiriqlarining barcha mavzulari bo'yicha savollar, o'z-o'zini tekshirish uchun savollar va test topshiriqlari ko'rinishida mavjud. Talabalar o'qituvchiga yechimning to'g'riligini tekshirish va jurnalga talabalarning ishlash baholarini kiritish uchun Moodle'ga topshiriqlarni yuklaydi.

Laboratoriya mashg'ulotlari Internetga ulangan va tegishli dasturiy ta'minotga ega universitet kompyuter sinflarida olib boriladi. Fan bo'yicha uslubiy materiallar universitetning Moodle platformasining elektron o'quv muhitida taqdim etilgan bo'lib, o'quv jarayonini ancha moslashuvchan tashkil etish, o'rganilayotgan materialni to'g'ri tuzish, ba'zi mavzularda o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini nazorat qilish. talabalarga nazariy materialni mustaqil o'rganish, amaliy topshiriqlarga tayyorgarlik ko'rish, amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish imkonini beradi.

Ma'ruza kursi tibbiy informatikaning asosiy tushunchalarini ochib beruvchi bo'limdan boshlanadi. "Tibbiy informatika fan sifatida" mavzusi quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- tibbiy informatikaning asosiy tushunchalari (o'rganish predmeti va ob'ekti, tibbiy informatikaning asosiy maqsadi);

- tibbiyotda informatikaning joriy etilishining qisqacha tarixiy sharhi;
- tibbiy informatikaning sog'liqni saqlashdagi o'rni.

Birinchi laboratoriya darsida talabalar tibbiyotdagi signal tushunchalari, biotibbiyot ma'lumotlari, tibbiy ma'lumotlar, tibbiy elektron hujjat, biotibbiyot ma'lumotlarining tasnifi va xususiyatlari, ular bilan ishlash bosqichlari, tibbiy ma'lumotlarning tasnifi va xossalari, uni qayta ishlashning texnologik darajalarini o'rganadilar.

Mustaqil ish uchun talabalarga quyidagi topshiriqlar taklif etiladi:

1. Ba'zi tibbiy ma'lumotlarni tegishli guruhga tegishli holatlari quyidagilar:

- miqdoriy ma'lumotlar – parametrlar;
- sifatli ma'lumotlar – belgilar;
- inson organlari yoki butun tananing statik rasmlari;
- inson organlarining dinamik suratlari;
- fiziologik funktsiyalarning dinamik ma'lumotlari.

2. Tibbiy ma'lumotlar bilan operatsiyalarning etishmayotgan bosqichlarini kiriting;

Tibbiyot tashkilotidagi elektron hujjatlarga misollar keltiring.

Keyingi bo'limda umumiy informatika asoslari, ya'ni: asosiy kompyuter texnologiyasi; kompyuterda ma'lumotlarni taqdim etish; asosiy va qo'shimcha kompyuter bloklari; kompyuterning asosiy funktsional qurilmalari.

Laboratoriya darsi tibbiyot xodimlarining avtomatlashtirilgan ish stantsiyalari (AWS), ularning turlari, dizayn tamoyillari, shuningdek, turli xil avtomatlashtirilgan ish stantsiyalarining funktsionalligi haqida bilim olishga bag'ishlangan. Dars yakunida o'quvchilardan quyidagi savollarga mustaqil javob berishlari so'raladi.

1. Tibbiyot xodimining ish joyini avtomatlashtirishdan maqsad nima?
2. Shifokorning ish joyini yaratishning umumiy tamoyillarini sanab o'ting.
3. Shifokorning ish joyiga qanday talablar qo'yiladi?
4. Tibbiy ish stantsiyalari qanday tamoyillarga ko'ra tasniflanadi?
5. Shifokor ish joyining asosiy funktsiyalarini ayting.

Tibbiy informatika kursida axborot tizimlarida tibbiy axborotni qayta ishlashda bo'lajak shifokorlarni axborot texnologiyalaridan foydalanishga samarali tayyorlaydigan amaliy dasturlar yordamida aniq vazifalarni o'rganishga katta e'tibor beriladi.

“Tibbiy muammolarni hal qilish uchun umumiy maqsadli dasturlar” kursining uchinchi bo'limi tibbiy hujjatlarni boshqarish uchun dasturiy ta'minot turlari haqida nazariy materiallarni o'z ichiga oladi va laboratoriya mashg'ulotlarini o'z ichiga oladi:

- Google tarmoq xizmatlari bilan tanishish, hisob yaratish;
- elektron tibbiy hujjatlar shakllarini yaratish uchun Google Docs matn protsessoridan foydalanish. Malumot gipermatn tizimlarini qo'llash, formulalar, jadvallar va grafik ob'ektlardan foydalanish;

- Google Sheets yordamida tibbiy va biologik ma'lumotlarni qayta ishlash. Saralash va filtrlash funksiyalaridan foydalanish, grafiklarni chizish, formulalar yordamida hisoblash;

- tibbiy mutaxassis hisoboti taqdimotini yaratish uchun Google Slides-dan foydalanish.

Misol tariqasida ushbu mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlarni ko'rib chiqing.

1. Google Docs-da namunaga muvofiq hujjat yarating (1-rasm).

2. Google Docs-da kasalxonada bemorni davolash jarayonini diagramma shaklida taqdim eting.

3. Google Sheets-da bemorlarning familiyasi, ismi, otasining ismi, ularning jinsi, yoshi, vazni, davolovchi shifokorning familiyasi, ismi, otasining ismi hamda kasalxonaga yotqizilgan va bo'shatilgan sanalari ko'rsatilgan jadval yarating. Olingan ro'yxatni yoshga qarab tartiblang. Ikki maydon bo'yicha tartiblang: jinsi bo'yicha va familiyalarni alifbo tartibida joylashtiring. K harfi bilan boshlangan familiyalari bo'lgan barcha bemorlarni toping. Shifokorlardan birining bemorlarining o'rtacha yoshi va o'rtacha vaznini aniqlang. Barcha bemorlarning ro'yxatini kasalxonaga yotqizilgan kunlar soni bo'yicha tartiblang. Muayyan oy yoki sanadan keyin qabul qilingan barcha bemorlarni toping. 65 dan 75 kg gacha bo'lgan barcha bemorlarning ro'yxatini, 35 yoshgacha bo'lgan barcha ayollar ro'yxatini oling. 3 haftadan ortiq kasalxonaga yotqizilgan barcha erkaklarni toping.

“Tibbiyotda kompyuter aloqalaridan foydalanish” bo'limi uchun ma'ruza materiali. “Kompyuter tarmoqlarining tibbiy ilovalari” quyidagi masalalarni ko'rib chiqishga bag'ishlangan: Internet global axborot tarmog'i; Internet manzili; WWW texnologiyasi; teletibbiyot tushunchasi; masofaviy tibbiy ta'lim; Internet-tibbiy resurslar; Internetda tibbiy ma'lumotlarni qidirish; tibbiyotda kompyuter aloqalarini yanada rivojlantirish yo'llari.

Laboratoriya mashg'ulotlari davomida talabalarga sog'liqni saqlash sohasidagi Internetdagi axborot resurslari bilan tanishish taklif etiladi; zarur tibbiy ma'lumotlarni qidirish, o'quv, ilmiy va kasbiy faoliyatda axborot resurslaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish; imkoniyatlarni o'rganish va MedLine ma'lumotlar bazasi bilan ishlash vositalaridan amaliy foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Kursning to'rtinchi bo'limini o'rganish jarayonida talabalarga Google Forms va Google Sites xizmatlarining imkoniyatlari bilan tanishish taklif etiladi.

Laboratoriya mashg'ulotlari uchun amaliy topshiriqlar misollari quyida keltirilgan.

Vazifa 1.

1. Google Forms yordamida so'rovnoma yoki test yarating. (shaklni “Tibbiy informatika” papkasida bulutli saqlashga joylashtiring). So'rovda (testda) har xil turdagi (bir tanlovli, ko'p tanlovli, masshtab, jadval va boshqalar) kamida 4 ta savol bo'lishi kerak.

2. Standart shakl dizaynini xohlaganingizcha o'zgartiring.

3. Anketani respondentlarga qisqa havola orqali yuborish rejimini sozlang.

4. Bir nechta do'stlaringizdan so'rovnomada qatnashishni so'rang (buning uchun ularga shaklga havola yuboring).

Vazifa 2.

1. Google Sites konstruktoridan foydalanib, professional faoliyatingiz haqida shaxsiy tashrif qog'ozi veb-saytini yarating. Amalga oshirish:

- bir xil uslubda tuzilgan ikkita sahifa;

- saytni kontent bilan to'ldirish (matn, tasvirlar, logotip);
- axborotni strukturalash uchun har qanday maket;
- pastki qism;
- tasvir karuseli;
- fikr-mulohaza shakli;
- oldindan o'rnatilgan har qanday elementlar (masalan, Mundarija, Tugma, YouTube, Taqvim va boshqalar) – ixtiyoriy.

2. Saytni nashr eting.

3. VK-dagi suhbatga saytga havolani yuboring.

4. Ommaviy qidiruv tizimlarining saytingizni ko'rsatishini oldini oling.

Kursning "Tibbiy statistika asoslari. Tibbiy ma'lumotlarni kompyuterda qayta ishlash" mavzulari bo'yicha nazariy materiallardan iborat: tibbiy ma'lumotlarning xususiyatlari; tibbiy va biologik ma'lumotlarni statistik tahlil qilishning asosiy bosqichlari (ma'lumotlarni tayyorlash va tahlil qilish, statistik usulni tanlash, natijalarni sharhlash); ofis ilovalari yordamida tibbiy ma'lumotlarni qayta ishlash.

Laboratoriya mashg'ulotlarida talabalarga quyidagi mavzular bo'yicha amaliy topshiriqlar topshiriladi: tibbiy tajriba ma'lumotlariga birlamchi statistik ishlov berish va uni Google Sheets yordamida yechish;

ochiq elektron resurslardan operativ ma'lumotlardan foydalangan holda vaziyatli muammolarni hal qilish; turli tarqalish qonuniyatlariga ega bo'lgan umumiy populyatsiyalardan olingan namunalarning raqamli xususiyatlarini baholash; MS Excel muhitidan foydalangan holda statistik farazlarni sinovdan o'tkazish va olingan xulosalarni statistik asoslash.

Amaliy topshiriqlarga misollar.

Vazifa 1.

1. Google Sheets ilovasida guruhingizdagi talabalar ro'yxatini tuzing.

2. "Familiya, ism", "Tug'ilgan sana", "Bo'yi", "Og'irligi" ustunlariga sinfdoshlaringizning ma'lumotlarini kiriting.

3. =TODAY() formulasi yordamida joriy sanani hisoblang.

4. =INTEGER(("Hozirgi sana" – "Tug'ilgan sana")/365,25) funksiyasi yordamida umumiy yil sonini hisoblang.

5. Sistolik (yuqori) bosim va diastolik (pastki) bosim uchun formulalar yordamida vazn va yoshni hisobga olgan holda standart qon bosimini hisoblang.

6. Olingan hisoblash natijalarining talqinini = IF funksiyasidan foydalanib yozing.

7. = COUNT IF funksiyasidan foydalanib, har bir toifadagi odamlar sonini hisoblab, jadvaldagi ma'lumotlarni tahlil qiling.

8. Tahlil natijalarini gistogramma va doiraviy diagramma bilan tasvirlang. Ism va ma'lumotlar imzolarini kiriting.

Vazifa 2.

2000–2024 yillar uchun shifokorlar umumiy soni va umumiy amaliyot shifokorlari sonining o'zgarishlar dinamikasini tahlil qilish. Buni amalga oshirish uchun sizga kerak:

1) Rossiya Federal Statistika Xizmatining rasmiy veb-saytida (<https://ros.stat.gov.ru/>) "Rasmiy statistika" bo'limida "Aholisi" bo'limini, so'ngra "Sog'liqni saqlash" yorlig'ini tanlang. "Davolash va profilaktika" bo'limiga o'ting. Tanlangan kichik bo'limda "Alohida mutaxassisliklar bo'yicha shifokorlar soni" nomli faylni .xls formatida yuklab oling;

2) yuklab olingan faylni Google Sheets onlayn jadval protsessorida oching;

3) shifokorlarning umumiy soni va terapevtik shifokorlar sonining vaqtga nisbatan funktsiyalari grafiklarini qurish;

4) shifokorlar umumiy soni va umumiy amaliyot shifokorlari sonining 1970 yilga nisbatan o'sishini hisob-kitoblarini amalga oshirish (buning uchun biz = "Joriy yilda shifokorlar soni" / "1970 yilda shifokorlar soni" funksiyasidan foydalanamiz);

5) = "Joriy yil o'sishi qiymati" – "O'tgan yilgi o'sish qiymati" funksiyasidan foydalangan holda shifokorlar sonining yillik o'sishi qiymatini aniqlash;

6) olingan natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish.

Vazifa 3.

MS Excel muhitida menyudan Data Analysis-Regression bandini tanlang. Chiziqli regressiya tenglamasining parametrlarini aniqlang: $y = a + b \cdot x$, bu erda x - bemorning dastlabki xolesterin darajasi (mustaqil o'zgaruvchi); y - preparatni qabul qilish boshlanganidan bir oy o'tgach, bemorning xolesterin darajasi (qaram o'zgaruvchi). Dastlabki xolesterin qiymatini bilib, bir oy ichida bo'ladigan xolesterin qiymatini taxmin qiling.

Laboratoriya mashg'ulotlarida talabalar MS Excel elektron jadval usullaridan foydalangan holda tibbiy ma'lumotlarni yaqinlashtirish bo'yicha amaliy topshiriqlarni bajaradilar. Taxminlashning chiziqli, logarifmik, ko'rsatkichli va kuch-qonuniy turlari o'rganiladi. Amaldagi yaqinlashish turlarining sifatini taqqoslab, matnli hujjatda hisobotlar yarating. Chiziqli va eksponensial yaqinlashishning sifat xususiyatlarini aniqlang. Ular eksponensial yaqinlashish asosida ma'lumotlarni bashorat qiladilar va natijalarni hisobotga qo'shadilar.

Amaliy vazifaga misol.

MS Excel elektron jadval muhitida x (yurak urishi) va y (nafas olish tezligi) qiymatlari jadvali shaklida taqdim etilgan kuzatish ma'lumotlariga ko'ra:

1) tarqalish diagrammasini qurish va o'rganilayotgan kattaliklar orasidagi bog'lanish shakli haqida gipotezani shakllantirish; chiziqli regressiya tenglamasining a va b koeffitsientlarini toping $y = a + bx$;

2) taxminiy ishonchlik koeffitsienti (R^2) yordamida olingan tenglamaning eksperimental qiymatlarga muvofiqligini baholash;

3) Fisherning F -testi va Student t -testi yordamida regressiya va korrelyatsiya parametrlarining statistik ahamiyatini baholash;

4) olingan chiziqli regressiya tenglamasidan foydalanib, x ning berilgan qiymati uchun y qiymatini bashorat qilish; bashorat xatosini va uning ishonch oralig'ini hisoblash yo'li bilan prognozning to'g'riligini baholash;

5) korrelyatsiya va aniqlash ko'rsatkichlari yordamida bog'lanishning yaqinligini baholash;

6) jadval ma'lumotlariga ko'ra ikkinchi tartibli yaqinlashuvchi ko'phadni qurish;

7) taxminiy ishonchlik koeffitsienti (R^2) yordamida olingan tenglamaning eksperimental qiymatlarga mosligini baholash;

8) olingan ko'phaddan foydalanib, x ning berilgan qiymati uchun y qiymati bo'yicha bashorat qilish;

9) regressiya tenglamasi va polinom yaqinlashuvi uchun prognoz natijalarini solishtiring.

O'quv dasturining ahamiyati tibbiy informatikaning so'nggi ishlanmalari va tendentsiyalariga bag'ishlangan ma'ruzalar orqali oshiriladi. Bu, ayniqsa, elektron sog'liqni saqlash loyihalarini ishlab chiqish, yaratish va amalga oshirishni o'rganish uchun to'g'ri keladi.

"Tibbiy axborot tizimlari (MIS)" bo'limida ma'ruzalar davomida federal va hududiy darajadagi MIS ko'rib chiqiladi. MIS tasnifi berilgan. Elektron tibbiy karta (EMR) bilan bog'liq masalalar batafsil o'rganiladi: asosiy bo'limlar; ushbu bo'limlarda qanday ma'lumotlar bo'lishi kerak; elektron shaxsiy tibbiy karta nima, uning tuzilishi qanday; EHR tarkibidagi ma'lumotlar qanday himoyalanganligi. Talabalar "Yagona davlat sog'liqni saqlash axborot tizimi (USISZ) asosida sog'liqni saqlashda yagona raqamli sxemani yaratish" federal loyihasining mazmuni bilan tanishadilar.

Laboratoriya mashg'ulotlarida talabalar Davlat xizmatlari portali orqali EHRga qanday kirishni va bemor uchun qanday EHR ma'lumotlari mavjudligini o'rganadilar. Tibbiy xizmatlarning ma'lumotlar bazalarida ishlash bo'yicha amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va tibbiy maqsadlarda axborot tizimlarini qurishda Access ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimining imkoniyatlarini o'rganish uchun kursda "Klinik laboratoriya" ma'lumotlar bazasini yaratish bo'yicha amaliy topshiriq berilgan.

Microsoft Access ma'lumotlar bazasida "Testlar ma'lumotnomasi", "Tadqiqot natijalari" va "Kasalxona bo'limlari" jadval tuzilmasini yaratish kerak; ushbu jadvallarni namuna bo'yicha yozuvlar bilan to'ldirish va yaratilgan jadvallar o'rtasida aloqalarni o'rnatish; So'rovlar dizayneri

yordamida yaratilgan filtrlar va so'rovlar yordamida Microsoft Access-da ma'lumotlarni qayta ishlashni amalga oshiring. Masalan, bemorning ismi, qaysi bo'limda bo'lganligi, ma'lum bir testning narxini toping va testlarida anormalliklari bo'lgan bemorlar ro'yxatini ko'rsating. "Form Builder" dan foydalanib, maydon hisoblari va boshqaruv tugmasi bilan "Tadqiqot natijalari" shaklini yaratishingiz kerak. Hisoblangan maydonlar va jami maydonlarni o'z ichiga olgan ma'lumotlarni guruhlash bilan hisobot yaratishingiz kerak; forma, hisobot, jadvalni ochish uchun ekran pardasini yaratish. Ilovalar o'rtasida almashinuvni amalga oshirish (Access-dan Excel-ga eksport qilish yoki Access-dan Excel-ga import qilish, bog'lash va joylashtirish va h.k.).

«Tibbiy asbob-kompyuter tizimlari (MPCS)» bo'limi tibbiy asbob-kompyuter tizimlari tushunchasini ochib beruvchi ma'ruza materialidan iborat. IPC ning tuzilishi va tasnifi berilgan. Funktsional diagnostika tizimlari, monitoring tizimlari va davolash jarayonini boshqarish tizimlari ko'rib chiqiladi.

Laboratoriya mashg'ulotlari tananing hayotiy funktsiyalarini almashtirish uchun turli xil biotexnika tizimlarining ishlash tamoyillarini va bioboshqariladigan protezlarning xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan.

"Tibbiy informatika" kursi "Tibbiyotda sun'iy intellekt (AI)" bo'limi bilan yakunlanadi. Ma'ruzalar AIning asosiy tushunchalarini qamrab oladi. Quyidagi kabi dolzarb masalalar ko'rib chiqiladi: sog'liqni saqlashning zamonaviy tendentsiyalari; aqlli (ekspert) yondashuv asosida qaror qabul qilishda yordam beradigan avtomatlashtirilgan maslahat tizimlari; shifokorlar va bemorlar uchun yangi tibbiy xizmatlar; raqamli shifoxonalarni yaratish bo'yicha jahon tajribasi; tibbiy robotlar.

Laboratoriya mashg'ulotlari sun'iy intellektga asoslangan zamonaviy dasturiy echimlar, tibbiy qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimlarining (MDS) asosiy xarakteristikalarini, ularning sinflari, MDSni ishlab chiqish yondashuvlari va ularni tibbiy tashkilot ishiga joriy etish samaradorligi haqida bilim olishga qaratilgan.

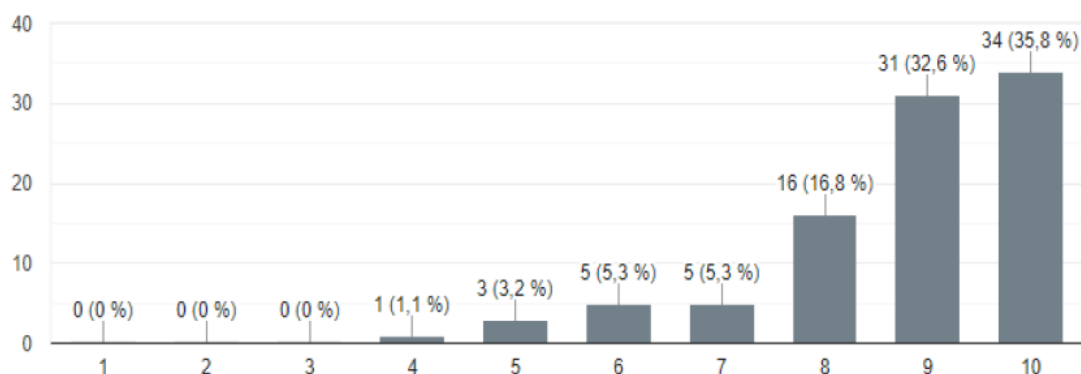
Tajriba-sinov natijalari. "Tibbiy informatika" fanidan bilimlarni nazorat qilish bloki testlar ko'rinishidagi nazorat bo'limlari yordamida amalga oshiriladi. Moodle tizimida barcha test savollari savollar bazasida saqlanadi. Test bloki har xil turdagi test topshiriqlarini birlashtirish imkonini beradi. O'qituvchi tomonidan tanlangan toifadagi savol tasodifiy testga qo'shiladi. Savollar va javob variantlari tartibi tasodifiy aralashtiriladi, bu sizga savollar ma'lumotlar bazasidan testlarning ko'plab variantlarini yaratishga imkon beradi va aldash va o'rganishni qiyinlashtiradi. Turli test savollari har xil og'irliklarga ega bo'lishi mumkin. Sinovdan o'tgandan so'ng, talabalar o'zlarining ballarini urinishdan so'ng darhol yoki keyinroq istalgan qulay vaqtda ko'rishlari mumkin.

Hammasi bo'lib ikkita nazorat bo'limi mavjud. Birinchi sinov natijalari rasmda keltirilgan.

2.

Test sinovlarida 9 yoki 10 ball to'plagan talabalarining 68,4 foizi yuqori bilim darajasini ko'rsatdi. To'plagan ball (7 yoki 8) bo'yicha o'rtacha bilim darajasiga o'quvchilarning 22,1 foizi erishgan. 6 yoki undan kam ball to'plagan past darajadagi bilim asosan chet ellik talabalar tomonidan ko'rsatildi. Buning sababi 1-kursda ularning lug'at boyligi kamligi va materialni o'zlashtirishlari qiyinroq bo'lishi mumkin.

Ikkinchi nazorat imtihonining natijalari birinchi testga o'xshash akademik ko'rsatkichlarni ko'rsatadi (3-rasm).

Google shakllaridan foydalangan holda kursni o'rganish natijalari bo'yicha talabalarning yakuniy so'rovi "Tibbiy informatika" fanini o'qitish sifatini ta'minlash amaliyoti uchun juda ma'lumotlidir. Tadqiqotda "Umumiy tibbiyot" ixtisosligining 100 dan ortiq talabalari ishtirok etdilar.

Guruch. 2. "Tibbiy informatika" kursining birinchi yarmida talabalarning bilim darajasi

Fig. 2. Students' knowledge level in the first half of "Medical Informatics" course

Guruch. 3. "Tibbiy informatika" kursining ikkinchi yarmida talabalarning bilim darajasi

Fig. 3. Students' knowledge level in the second half of "Medical Informatics" course

Talabalarning 93% dan ortig'i "Tibbiy informatika" fanining o'qitilishidan qoniqish hosil qiladi va uni yuqori deb biladi. Talabalarning 75% dan ortig'i laboratoriya ishlarida taklif qilingan materiallarni o'zlashtirishni yaxshi deb hisoblaydi. Talabalar orasida eng katta qiziqish uyg'otgan ma'ruzalar: "Sog'liqni saqlashning zamonaviy tendentsiyalari. Shifokorlar va bemorlar uchun yangi tibbiy xizmatlar" va "Sog'liqni saqlashda sun'iy intellekt". Bundan tashqari, talabalar "Tibbiyotda VR", "Tibbiy robot tizimlari" mavzularini o'rganishni xohlashadi.

Xulosa. Axborot kompetensiyasini shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv jarayoni sifatini ta'minlashga yordam beradigan asosiy vosita Moodle elektron o'quv muhitida joriy etilgan "Tibbiy informatika" fanining elektron o'quv-uslubiy majmuasini ishlab chiqishdir. Kompleksda o'quv va axborot materiallari, laboratoriya ishlarini bajarish bo'yicha tavsiyalar, bosqichma-bosqich algoritm, talabalarning mustaqil ishlashini ta'minlash uchun individual o'quv vazifalari to'plami mavjud.

Axborot kompetensiyasi elektron va raqamli sog'liqni saqlashni rivojlantirishga hissa qo'shadigan asosiy kasbiy kompetensiyalardan biri sifatida qaralishi kerak. Tibbiyot fakulteti talabalarida ushbu kompetensiyani shakllantirishga "Tibbiy informatika" fanini o'rganish yordam beradi.

Kelajakda bo'lajak shifokorlarning axborot kompetensiyasini shakllantirish klinik fanlarni o'rganishda davom etishi kerak. Ular axborot texnologiyalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi, ularning to'plami ko'p jihatdan mavzu sohasiga bog'liq (elektron tibbiy hujjatlar, tibbiy qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimlari, teletibbiyot texnologiyalari, sun'iy intellekt va boshqalar). "Kasbiy faoliyatda axborot texnologiyalari" fanining rezidentura dasturlariga kiritilishi shifokorlarning axborot kompetensiyasini yanada rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Зарубина Т.В., Карась С.И., Николаиди Е.Н. Стратегии преподавания медицинской информатики // Высшее образование в России. 2016. № 3 (199). С. 165-168.
2. Королева А.В. Факторы риска врачебной деятельности: актуальность предупреждения // Личностное и профессиональное развитие будущего специалиста. Тамбов: Издат. дом «Державинский», 2018. С. 293-296.
3. Глухих С.И., Андреева А.В. Формирование информационной компетенции студентов медицинского вуза // Педагогическое образование в России. 2018. № 12. С. 95-99. DOI 10.26170/ro18-12-14
4. Николаиди Е.Н., Зарубина Т.В. Медицинская информатика в современном высшем медицинском образовании // Врач и информационные технологии. 2019. № 3. С. 72-80.

Xoliqov Abdullo Oynazarovich,
Buxoro davlat tibbiyot instituti o'qituvchisi

INFORMATIKA FANINI O'QITISHNING O'QITUVCHI RIVOJLANISHI VA HOZIRGI MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya: Ushbu makolada informatikani pedagogika fani sifatida o'qitish metodiki ochib berilgan. Talabalar tomonidan informatika asosida o'zlashtirilgan ko'plab fan bilimlari va faoliyat usullari (jumladan, AKT vositalaridan foydalanish) o'quv jarayonida ham boshqa fan yo'nalishlarini o'rganishda ham, boshqa hayotiy vaziyatlarda ham qo'llaniladi va ular uchun ahamiyatli bo'ladi. shaxsiy fazilatlarini shakllantirish, ya'ni meta-mavzu va shaxsiy natijalarni shakllantirishga qaratilgan. Maktab informatikasining shakllanishining butun davri davomida u ta'lim natijalarini shakllantirish tajribasini to'pladi, ular hozirgi kunda zamonaviy ta'lim natijalari deb ataladi.

Kalit so'zlar: Ta'limda AKT, IT o'quv dasturlari, informatika o'qitish, didaktika, IT ta'lim standartlari. informatika o'qitish metodikasi, shaxs xususiyatlarini shakllantirish, tarbiya, natija.

Аннотация: в данной статье раскрывается методика преподавания информатики как педагогическая наука. Многие предметные знания и способы деятельности (включая использование средств ИКТ), освоенные обучающимися на базе информатики, находят применение как в рамках образовательного процесса при изучении других предметных областей, так и в иных жизненных ситуациях, становятся значимыми для формирования качеств личности, т. е. ориентированы на формирование метапредметных и личностных результатов. На протяжении всего периода становления школьной информатики в ней накапливался опыт формирования образовательных результатов, которые в настоящее время принято называть современными образовательными результатами.

Ключевые слова: методика преподавания информатики, формирования качеств личности, образования, результат. ИКТ в образовании, учебные программы по ИТ, преподавание информатики, дидактика, образовательные стандарты по ИТ.

Abstract: this article describes the methodology of teaching informatics as a pedagogical discipline. Many science knowledge and methods of activity acquired by students on the basis of informatics (including the use of ICT tools) are used in the educational process, in the study of other fields of science, and in other life situations and are important for them. ladi aimed at the formation of personal qualities, that is, the formation of a meta-topic and personal results. During the whole period of the formation of school informatics, he accumulated experience in the formation of educational results, which are now called modern educational results.

Key words: ICT in education, IT curricula, computer science teaching, didactics, IT educational standards. computer science teaching methodology, formation of personality traits, education, result.

Kirish. 1985 yilda maktabda "Informatika va informatika asoslari" fani kiritildi.

Informatika o'qitish metodikasini quyidagi olimlar o'rgandilar: Bochkin A.I., Semakin I.G., Lapchik M.P., Malev V.V. va hokazo.

60-yillarning oxiri - 70-yillarning boshlarida. 20-asrda frantsuz olimlari ikkita frantsuzcha so'zdan – "information" (axborot) va "avtomatique" (avtomatlashtirish) dan olingan "informatique" (informatika) atamasini kiritdilar.

A.P. Ershov bu atama rus tiliga "axborotni uzatish va qayta ishlash jarayonlarini o'rganuvchi fundamental tabiiy fan nomi sifatida kiritilganligini ta'kidladi. Ushbu talqin bilan informatika falsafiy va umumiy ilmiy kategoriyalar bilan bevosita bog'liq bo'lib chiqadi va uning "an'anaviy" akademik fanlar doirasidagi o'rni aniqlanib qolgan bo'ladi.

Kompyuter fanlari ma'lum bir axborot jarayonlarining (texnologiyalarining) barcha turlari uchun umumiy bo'lgan narsalarni o'rganadi. Bu axborot jarayonlari va texnologiyalari informatika fanining obyekti hisoblanadi.

Informatika fanining predmeti uning qo'llanilishining xilma-xilligi bilan belgilanadi. Inson faoliyatining turli turlarida ishlaydigan turli xil axborot texnologiyalari umumiy xususiyatlarga ega bo'lishi bilan birga, bir vaqtning o'zida bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi.

Maktabga "Informatika va informatika asoslari" umumta'lim fanining kiritilishi bilan bir qatorda pedagogika fanining yangi sohasi – informatika o'qitish metodikasi shakllana boshladi, uning ob'ekti informatika fanini o'qitishdir. 1985 yilda butun mamlakat universitetlarida informatika o'qitish metodikasi kursi paydo bo'ldi. 1986 yilda "Informatika va ta'lim" uslubiy jurnali nashr etila boshlandi.

Asosiy qism. Informatika o'qitish metodikasini ishlab chiqishda umumiy kibernetik ta'limning maqsad va mazmunini o'rganish bo'yicha didaktik tadqiqotlar hamda o'quvchilarga informatika fani kiritilgunga qadar ham mahalliy maktablarda to'plangan amaliy tajriba muhim rol o'ynadi. kibernetika, algoritmlash va dasturlash, mantiq elementlari, hisoblash va diskret matematika va boshqalar. [1].

Kibernetika va informatika fanlarini o'qitish bo'yicha birinchi tajribalar 50-yillarning o'rtalarida amalga oshirilganligini hisobga olsak, o'tgan asrda informatika fanini o'qitishga umumiy ta'lim yondashuvining rivojlanishi deyarli yarim asrlik tarixga ega.

Hozirgi vaqtda informatika o'qitish nazariyasi va metodikasi jadal rivojlanmoqda; Informatika fanining maktab predmeti allaqachon yigirma yil bo'lgan, ammo yangi pedagogika fanida ko'plab muammolar yaqinda paydo bo'lgan va ular chuqur nazariy asoslanish yoki uzoq muddatli eksperimental sinovlarni olishga hali vaqtlari yo'q.

Umumiy o'quv maqsadlariga muvofiq informatika o'qitish metodikasi o'z oldiga quyidagi asosiy vazifalarni qo'yadi:

- informatika fanini o'rganishning aniq maqsadlarini, shuningdek, tegishli umumta'lim fanining mazmuni va uning o'rta maktab o'quv dasturidagi o'rnini belgilash;
- maktab va amaliyotchi o'qituvchiga maqsadlarga erishishga qaratilgan o'qitishning eng oqilona usullari va tashkiliy shakllarini ishlab chiqish va taklif qilish;
- informatika o'qitish vositalarining (darsliklar, dasturiy ta'minot, texnik vositalar va boshqalar) butun majmuasini ko'rib chiqish va ulardan o'qituvchilar amaliyotida foydalanish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Informatika o'qitish metodikasi yosh fan bo'lsa-da, u o'z-o'zidan shakllanmagan. Mustaqil ilmiy fan bo'lib, shakllanish jarayonida boshqa fanlar bilimlarini o'zlashtirib oldi va o'z rivojlanishida ular tomonidan olingan natijalarga asoslanadi.

Bu fanlar falsafa, pedagogika, psixologiya, rivojlanish fiziologiyasi, informatika hamda umumta'lim maktabidagi boshqa umumta'lim fanlari metodlarining umumlashtirilgan amaliy tajribasidir.

N.V.Sofronovanning ta'kidlashicha, "informatika fanini zamonaviy darajada o'qitish ilmiy bilimlarning turli sohalaridagi ma'lumotlarga asoslanadi:

- biologiya (odamlar, boshqa tirik organizmlar kabi biologik o'zini o'zi boshqarish tizimlari),
- tarix va ijtimoiy fanlar (jamoat ijtimoiy tizimlari),
- rus tili (grammatika, sintaksis, semantika va boshqalar),
- mantiq (fikrlash, rasmiy operatsiyalar, haqiqat, yolg'on),
- matematika (raqamlar, o'zgaruvchilar, funktsiyalar, to'plamlar, belgilar, harakatlar),
- psixologiya (idrok, fikrlash, muloqot)" [2].

Informatika fanlari kontseptual apparat darajasida ham, asboblari darajasida ham ko'p va o'sib borayotgan fanlararo aloqalarga ega.

Talabalar tomonidan informatika asosida o'zlashtirilgan ko'plab fan bilimlari va faoliyat usullari (jumladan, AKT vositalaridan foydalanish) o'quv jarayonida ham boshqa fan yo'nalishlarini o'rganishda ham, boshqa hayotiy vaziyatlarda ham qo'llaniladi va ular uchun ahamiyatli bo'ladi. shaxsiy fazilatlarini shakllantirish, ya'ni meta-mavzu va shaxsiy natijalarni shakllantirishga qaratilgan.

Maktab informatikasining shakllanishining butun davri davomida u ta'lim natijalarini shakllantirish tajribasini to'pladi, ular hozirgi kunda zamonaviy ta'lim natijalari deb ataladi.

Tayanch maktab informatika kursi mazmunida informatika fanining fundamental tamoyillarini o'rganish, axborot madaniyatini shakllantirish, algoritmik tafakkurni rivojlantirish, ushbu kursning umumiy ta'lim salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Informatika o'qituvchisi falsafa muammolari (dunyoning tizimli axborot rasmini o'rganishga dunyoqarash yondashuvi) bo'yicha harakat qilishi kerak. filologiya va tilshunoslik (dasturlash tizimlari, matn muharrirlari, matnni aniqlash tizimlari, kompyuter tarjima vositalari, sun'iy intellekt tizimlari), matematika, fizika va iqtisod (kompyuterda modellash), rangtasvir va grafika (grafik muharrirlar, dizayn, multimedia tizimlari) va boshqalar.

Informatika o'qituvchisi o'z malakasi va bilim darajasini doimiy ravishda oshirib boruvchi keng bilimdon shaxs bo'lishi kerak.

Zamonaviy texnologiyalar ta'limga tobora ko'proq kirib bormoqda, turli fanlar, usullar va butun o'quv jarayonini o'qitish va o'qitishga ta'sir ko'rsatmoqda - maktabni kompyuterlashtirishning sifat jihatidan kuchli yangi bosqichi shakllanmoqda.

O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev). Tashabbusdan ko'zlangan maqsad O'zbekiston ta'lim tizimida umumiy ta'lim va kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish maqsadida ta'lim jarayonining barcha darajalariga AKTni integratsiya qilishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.07.2020-yildagi "Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va axborot texnologiyalari sohasi bilan integratsiyalashuv chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi.

Mazkur qarorga muvofiq, respublika viloyatlari (shaharlari)dagi mavjud umumta'lim maktablari negizida bosqichma-bosqich informatika va axborot texnologiyalari fanlarini chuqurlashtirib o'qitadigan ixtisoslashtirilgan maktablar tashkil etiladi.

Maktablarda "Informatika va axborot texnologiyalari" fani "Bir million dasturchi" loyihasining o'quv dasturlari bilan integratsiyalashtiriladi.

Talabalar, shuningdek, o'qituvchilar o'quv jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning afzalligini tushunishlari kerak: ba'zi fanlarni o'qitishda AKT yutug'i rejalashtirilgan. Ushbu qoidalarni hayotga tatbiq etishda umumta'lim maktablarida AKT imkoniyatlarini jadal rivojlantirish asosiy tadbirlardan biridir.

Kompyuterlar va kompyuter texnologiyalarining maktablar, shuningdek, boshqa ta'lim muassasalari, kutubxonalar va aholi xonadonlariga jadal kirib borishi bizni avvaldan tayyorlangan o'quv dasturlari va ta'lim standartlarini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda.

Xalqaro va milliy tadqiqotlar ma'lumotlariga ko'ra, maktab yoshidagi ko'plab bolalar ko'p vaqtlarini kompyuterda o'tkazadilar. O'qitish va o'qitishning sifat jihatidan yangi bosqichini shakllantirish uchun AKTni ta'limning barcha mumkin bo'lgan bosqichlariga kiritish imkonini beradigan tegishli choralarni ko'rish zarur.

YUNESKO tomonidan taklif etilgan maktablarda AKT rivojlanishini qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, o'zbek maktablari amaliy va joriy yondashuvlar o'rtasida o'tish jarayonida. Ulardan birinchisi AKT ning ta'limga qo'shgan hissasi haqida yangi tushunchani shakllantirgan maktablarga tegishli, ya'ni 5-10-sinflarda.

Diffuziya yondashuvi bir qator kompyuter texnologiyalaridan foydalanadigan maktablarni, o'qituvchilarni AKT ularning shaxsiy samaradorligini o'zgartirishning yangi usullarini o'rganishni va o'quv dasturlarini real dunyo ilovalarini aks ettirish uchun fan sohalarini integratsiyalashni o'z ichiga oladi.

Biz ma'lum bir maqsadga erishish uchun AKT vositalaridan qanday va qachon foydalanishni tushunish bosqichiga o'tmoqchimiz. Ushbu bosqich AKTni rivojlantirishga yondashuvlarni joriy etish va o'zgartirish bilan bog'liq.

IT o'quv dasturi qayta ko'rib chiqilgandan so'ng, u maktabda hayot uchun ta'lim modelini shakllantirishda foydaliroq bo'lishi va yaxlit umumiy ta'limga o'tishga hissa qo'shishi kutilmoqda.

O'zbekiston umumta'lim maktablarida AKTni joriy etish strategiyasida belgilangan asosiy vazifalardan biri boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni AKTdan foydalanishga o'rgatishdir.

Bu vazifa butun ta'limni takomillashtirish va modernizatsiya qilish uchun tabiiy va muhim bo'lib qoladi. Vazifa bundan ham uzoqroq: AKT ta'lim jarayoniga chuqurroq kirib borishi va ta'lim mazmunining ajralmas qismiga aylanishi kerak.

Internet va mobil aloqadan foydalanish kundalik vositalarga aylandi. Talabalarning ta'lim olish va o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan zamonaviy ehtiyojlarini qondirish uchun sharoit yaratish muhim ahamiyatga ega.

Bolalar o'zlarining axborot ko'nikmalarini rivojlantirishlari va har tomonlama o'rganish uchun mos bo'lgan materialni topishlari uchun harakat qilish kerak, shunda o'qituvchilar nimadan va qanday foydalanishni maslahat beradilar, akademik bilimlarni o'quvchilarning manfaatlari va ijtimoiy ehtiyojlari bilan bog'laydilar.

YuNESKO tavsiyalarida ta'kidlanganidek, maktablarda AKT kurslarining mazmuni juda muhim rol o'ynaydi. Agar o'tgan asrning asosiy kompetensiyalari o'qish, yozish va arifmetikaning kombinatsiyasi sifatida ko'rilgan bo'lsa, bizning davrimiz fundamental va zarur narsalarni qidirishni talab qiladi.

Axborot texnologiyalari kursi uchta asosiy qismdan iborat: axborotni qidirish, matnni qayta ishlash va raqamli ma'lumotlar bilan ishlash. Bu uchta savol hamma joyda va hamma uchun dolzarbdir. Binobarin, bu narsalar maktab informatika kursining asosiy qismini tashkil etishi kerak, barcha talabalar uchun majburiydir.

Didaktika va informatika o'qitish tamoyillari. Didaktik tamoyillar (didaktika tamoyillari) - ta'lim jarayonining mazmuni, tashkiliy shakllari va usullarini uning umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga muvofiq belgilaydigan asosiy qoidalar. Ta'lim tamoyillari o'ziga xos tarixiy shaklda olingan o'rganishning me'yoriy asoslarini ifodalaydi (M.A. Danilov). Ta'lim tamoyillari didaktikaning kategoriyalari sifatida harakat qilib, qonunlar va qonuniyatlardan ko'zlangan maqsadlarga muvofiq foydalanish usullarini tavsiflaydi. Kursni o'qitishning mazmuni, vositalari va usullarini tanlashda informatika o'qituvchilariga didaktikaning umumiy tamoyillari yordamga kelishi kerak.

Kontentning mavjudligi va ko'rinishi. Mavjudlik printsiplari o'qitish va kompyuterda ishlash darajalarini aniqlash orqali amalga oshiriladi. Masalan, eng past daraja: tayyor dasturiy ta'minotdan oddiy foydalanish. Bu barcha talabalar uchun mavjud. Masalan, "Algoritmash va dasturlash" bo'limini o'rganayotganda talabalarga taklif etilayotgan topshiriqlarni murakkablikning 3 darajasiga bo'lish kerak, shunda talaba o'zi uchun qulay bo'lgan vazifani tanlashi mumkin (5 ball, o'rta daraja 7 ball, murakkab topshiriq. 9 ball). 10 ball uchun nostandart original masalani taklif qilish mantiqan to'g'ri keladi.

Ko'rinishga quyidagilar yordamida erishiladi:

- blok – algoritmlar sxemalari;
- dastur matnlarini (algoritmilarini) tizimli (cheklangan) qayd etish;
- rangdan foydalanish;
- tayyor dastur va uni amalga oshirish jarayonini namoyish qilish.

Shuni ta'kidlash kerakki, oxirgi uchta nuqtaga zamonaviy IDE-ning imkoniyatlari - dasturni ishlab chiqish muhiti erishiladi, ularning matn muharririda sukut bo'yicha dasturlash tilini sintaksisi ajratib ko'rsatish, dastur kodlari segmentlarini tuzish (masalan, ochish va yopish qavslari, agar ular juftlangan bo'lsa, rang bilan ta'kidlangan) va dastur izi deb ataladigan disk raskadrovka oynasi.

Faoliyat va mustaqillik. Informatika fanini o'rganishda talabaning faoliyati quyidagi xususiyatga ega. Agar boshqa fanlarni o'rganayotganda o'qituvchi talabalar bilan bevosita aloqada ishlasa, ularning reaksiyasini ko'rib, o'zi reaksiyaga kirishsa, bu yerda talabaning kompyuter bilan yakka-yakka ishlashi mumkin. Informatika fanida o'quvchilarning faoliyati nafaqat maqsad, balki muvaffaqiyatli o'rganishning zaruriy shartidir. Faoliyatning namoyon bo'lish shakllari har xil, masalan, o'z-o'zini nazorat qilish; do'stning ishini nazorat qilish, unga haqiqiy yordam ko'rsatish; tayyorni o'zgartirish va o'z algoritmilarini va dasturlarini ishlab chiqish.

Faoliyat fanga bo'lgan qiziqishdan kelib chiqadi, lekin o'qituvchi nazorat ostidagi ta'lim natijasi nima ekanligini, ya'ni "o'tish" kerakligini aniq shakllantirishi muhimdir. Siz ishni, ayniqsa mashg'ulot boshida, sinfdagi ularning soni yetarli bo'lsa ham, bir kompyuterda bir vaqtning o'zida ikkitadan ishlashga majburlash orqali faollashtirishingiz mumkin. Bunday holda, noaniqlik kamayadi, dialog paydo bo'ladi va o'zaro ta'lim paydo bo'ladi. Lekin bu savol tug'iladi: ikki kuchli o'quvchiga birgalikda ishlash imkoniyati berilishi kerakmi, yuqori natijaga erishgan o'quvchini zaif o'quvchi bilan juftlashtirish kerakmi yoki ikkalasi ham past qobiliyatli bo'lishi kerakmi?

Talaba mustaqilligi informatika fanini muvaffaqiyatli o'rganishning maqsadi va sharti sifatida faoliyatdan keyin keladi. Mustaqillikni oshirishning mumkin bo'lgan bosqichlari: o'qituvchi tomonidan to'liq nazoratdan, dozalangan yordam orqali, kompyuter yordamida kognitiv faoliyatni o'z-o'zini boshqarishgacha. To'liq mustaqillik ijodiy faoliyatga o'tish davrida, individual vazifalarni bajarishda amalga oshiriladi. O'quvchi o'qituvchi yoki do'stiga yordam so'rab murojaat qilsa, bu, albatta, mustaqillik emas, faollik ko'rinishidir. Mustaqillikning ma'nosi: bu ta'lim samaradorligini oshirishga olib keladi, qiyin, ba'zan boshi berk ko'rinadigan vaziyatlardan chiqish yo'llarini topishga o'rgatadi. Bu, ayniqsa, dasturlarni tuzatish va xatolarni topish uchun to'g'ri keladi. Mustaqillik, shuningdek, kerakli adabiyotlarni izlashni, undan foydalanishni o'rgatadi, shuningdek, kompyuter yordam vositalaridan foydalanishni o'rgatadi (Yordam yoki yordam, deyarli har doim dasturlarda mavjud).

Bilimlarning mustahkamligi va izchilligi. Bilimning mustahkamligi uning tizimliliği bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uni izlash, qurish va fanlararo va fanlararo aloqalar va birlashmalarni hisobga olishga asoslangan. Daraxt shaklida o'rganilayotgan fanning tuzilishi, masalan, zoologiya uchun odatiy bo'lgan, majburiydir: informatikada u barg tushunchalari o'rtasidagi bog'lanishlar "to'ri" bilan to'ldirilishi, ularning o'zaro boyitishi kerak. ularning kombinatsiyalari. Informatika fanining mazmunini ham fan sifatida, ham akademik fan sifatida bir daraxt shaklida taqdim etib bo'lmaydi. Ehtimol, bu "axborot", "algoritm", "ijrochi" kabi ushbu fan uchun asosiy tushunchalardan kelib chiqqan bir-biriga bog'langan tojlarga ega o'rmon. Buni yaqqol namoyish qilish uchun ob'ektlar orasidagi mantiqiy aloqalarni prototiplash va natijani infografika va diagrammalar ko'rinishida ko'rsatish imkonini beruvchi Lucidchart onlayn xizmati mukammaldir.

Individuallashtirish va jamoaviy ta'lim. Individuallashtirish va jamoaviy ta'lim bir-birini to'ldiradi, ayniqsa informatika fanida. Shu jihatdan kompyuter didaktik jihatdan ikki tomonlama vosita hisoblanadi. Trening yoki tayyor dasturlarni takrorlash orqali u bir xil, frontal guruh faoliyatini tashkil etishga yordam beradi, lekin o'quvchining dastur bilan ishlash usuli hali ham "yakkama-yakka", o'zining individual sur'ati, o'ziga xos muammolarni bartaraf etish usullari bilan. qiyinchiliklar. Shaxsiylashtirish mumkin:

- qiyinchilik darajasi bo'yicha tasniflangan umumiy emas, balki har bir kishi uchun bir xil vazifalarni bajarish orqali;
- o'quv dasturini moslashuvchan tuzatish orqali (masalan, talabaning fikrlash turiga);
- o'qituvchining shaxsiy ish uchun vaqtini bo'shatish, o'quv ishining muntazam qismini avtomatlashtirish orqali.

Talabalar kompyuterda birgalikda ishlaganda, bu juda foydali bo'lishi mumkin, "ishchi-ko'rsatuvchi" tipidagi barqaror munosabatlar rivojlanishi mumkin. Shuning uchun vaqti-vaqti bilan o'quvchilar joy va rollarni o'zgartirishlari kerak.

Ta'lim faoliyati samaradorligi. Samaradorlik o'qituvchi va talabaning eng yuqori samaradorligini, natija harakat nisbatini ta'minlash uchun sa'y-harakatlarini optimallashtirishni o'z ichiga oladi. Bu, birinchi navbatda, ularning faoliyatida begona tarkibning yo'qligini talab qiladi. Misol uchun, vizual va kichik muammolar uchun foydali bo'lgan oqim sxemalari kompyuter fanini yanada murakkab algoritmlar uchun chizmaga aylantirishi mumkin. Paskal va boshqa ta'lim tillari, albatta, algoritmlarni yoki dasturlashni o'rganish uchun samaralidir, lekin bunday vaziyatlarda kalkulyatordan foydalanish mantiqiyroqdir, masalan, ifodalarni hisoblash uchun juda mos keladi. Kompyuter vaqti yetishmasa, shuningdek, ko'rish va salomatlikni

saqlash uchun displeyda ishlash samaradorligi talabani ko'rsatmalarni oldindan tayyorlashi va o'rganishi bilan ta'minlanishi kerak. Dastur matnlarini bevosita tahrirlash (ayniqsa, matn qismlarini kiritish, nusxalash va kesish uchun klaviatura yorliqlaridan foydalanish), disk raskadrovka dasturlarini (bosqichma-bosqich bajarish, to'xtash nuqtalari, tomosha oynasi va boshqalar) to'g'ridan-to'g'ri tahrirlash samarali. Umuman olganda, klaviatura yorliqlari yordamida berilgan maqsadga erishishni osonlashtiradigan kompyuter faoliyatining har qanday turi samarali hisoblanadi.

Nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik. Nazariyadan bilim olishdan uni qo'llashgacha bo'lgan yo'l, ya'ni amaliyotda informatikada juda qisqa, hatto, masalan, mehnat darslaridan ham qisqaroq.

Talaba o'qituvchi, sinf yoki maktab uchun foydali bo'lgan muammoni hal qilishi mumkin. Masalan, u kichik "taraqqiyot" ma'lumotlar bazasini yoki maktab jihozlarida, kutubxona uchun va hokazolarni yaratishi mumkin. Informatika fanida nazariya va amaliyot tushunchalari umumiy ilmiy kategoriyalar bilan to'liq parallellikni ko'rsatadi. "Katta" fanda bo'lgani kabi, nazariya kompyuter dunyosining xususiyatlari va xatti-harakatlarini bashorat qilish, bashorat qilish yoki tushuntirish vositasi, amaliyot esa nazariyani sinab ko'rish vositasi va boshqa tomondan, u uchun farazlar manbai. Nazariy usul - algoritmi kompyutersiz isbotlash. Ammo bu usul kichik, oddiy algoritmlar uchun maqbuldir. Dasturni kompyuter yordamida amalda sinab ko'rish, albatta, samaraliroq. Ammo shu bilan birga, maksimal mumkin bo'lgan vaziyatlarni (dastur tarmoqlari) qamrab oladigan minimal test tizimi nazariy jihatdan hatto ma'lum bir vazifa uchun ham qurilgan.

Xulosa. Informatika fanini o'rganishda nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik. Boshqa fanlarda bo'lgani kabi, nazariya eksperiment natijalarini tushuntiradi yoki bashorat qiladi (kompyuterda algoritmlarni bajarish), amaliyot esa (kompyuterda ishlash) nazariyani sinab ko'rish vositasi va farazlar manbai bo'lib xizmat qiladi, masalan, dastur. Bu ikki turdagi faoliyat o'quvchilarning fikrlash darajasida bir-biri bilan chambarchas bog'langan. Birlashtirilgan ish usuli - bu disk raskadrovka dasturlari. Bu erda dasturlarni kompilyatsiya qilish va (yoki) bajarishda xatoning amaliy namoyon bo'lishi, uning sabablarini nazariy tahlil qilish, tegishli sohadan ma'lum bilimlardan foydalangan holda ularni izlash va kompyuterda kiritilgan tuzatishlarni amaliy tekshirish bir-biri bilan chambarchas bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования в области информационных технологий, развитию и интеграции научных исследований с ИТ-индустрией» от 07.10.2020.

2. *Файзиева Д.Х.* О теории множественного интеллекта // Вестник науки и образования, 2020. № 19 (97). Часть 2. С. 85-88.

3. *Fayzieva D.Kh.* Using software for teaching foreign languages [Электронный ресурс]. Academy. № 9 (60), 2020. Режим доступа: <http://academicjournal.ru/> (дата обращения: 19.01.2021).

4. *Хаятов Хуришиджон Усманович.* Методическая система эвристического обучения информатике в высшем образовании // Academy. № 7 (58), 2020.

5. *Рустамов Х.Ш.* Использование дидактического программного обеспечения в процессе обучения математике в общеобразовательных школах // Academy. № 10 (61), 2020. С. 29-32.

6. *Rustamov Kh.Sh., Khayriyev F.N.* E-LEARNING METHODOLOGIES AND FEATURES // Проблемы науки. № 9 (57), 2020. С. 69-72.

7. *Fayziyeva D.H., Xalikova U.M.* Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun animatsion roliklar yaratishda crazytalk dasturidan foydalanish. DOI 10.26739/conf_20/05/20_1.

8. *Khayotovna F.D., Samadovich Q.B.* Method of teaching roman numbers on different examples in initial classes Journal of Global Research in Mathematical Archives (JGRMA), 2020. 6 (11). 46-51.

Tursunova Ozoda Faxriddinovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

MAKTAB O'QUVCHILARIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI YUKSALTIRISH OMILLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish omillari tahlil qilingan. Kitob o'qishning ahamiyati, o'quvchilarni kitobxonlikka rag'batlantirish usullari, o'qish muhiti yaratish, xilma-xil kitoblar bilan tanishtirish, motivatsiya va ota-onalar bilan o'qituvchilarning roli kabi omillar o'rganilgan. Maqola, shuningdek, raqamli texnologiyalar va onlayn kutubxonalarning kitobxonlikni rivojlantirishdagi o'rni haqida ham so'z yuritadi. O'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni ma'naviy va intellektual jihatdan rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quvchilarni kitobxonlik madaniyatiga jalb qilish uchun maktabda birgalikda amalga oshirilishi kerak bo'lgan kompleks choralar haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Kitobxonlik madaniyati, o'quvchilar, motivatsiya, o'qish muhiti, o'qituvchilar, ota-onalar, raqamli texnologiyalar, interaktiv kitobxona, ilmiy va badiiy kitoblar, kitob o'qish, maktab.

Аннотация: В статье рассматриваются основные факторы, способствующие повышению культуры чтения среди школьников. Анализируются роль школьного образования, семьи и педагогов в формировании интереса к книгам, а также влияние современных технологий и методик на развитие читательских навыков у детей. Особое внимание уделяется тому, как создать мотивацию для чтения, какие методы можно использовать для привлечения детей к книге, а также как современные цифровые ресурсы могут помочь в этом процессе. Исследуется также влияние общественной среды и культурных мероприятий на развитие читательских привычек среди школьников. В заключении предлагаются рекомендации по улучшению читательской активности и повышению интереса школьников к чтению.

Ключевые слова: культура чтения, школьники, мотивация для чтения, педагогические методы, технологии в обучении, читательские навыки, семья, цифровые ресурсы, культурные мероприятия, читательские привычки.

Abstract: This article explores the key factors contributing to the enhancement of reading culture among schoolchildren. It examines the role of school education, family, and teachers in fostering an interest in books, as well as the impact of modern technologies and teaching methods on the development of children's reading skills. Special attention is given to how to motivate students to read, the methods that can be used to engage them with books, and how digital resources can support this process. The influence of the social environment and cultural events on the development of reading habits among schoolchildren is also discussed. In conclusion, recommendations are provided for improving reading activity and increasing schoolchildren's interest in reading.

Key words: reading culture, schoolchildren, reading motivation, teaching methods, educational technologies, reading skills, family involvement, digital resources, cultural events, reading habits.

Kirish. Maktab ta'limi – bu o'quvchilarning nafaqat bilim olish, balki ma'naviy, ruhiy va intellektual rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim bosqichdir. Bugungi kunda jamiyatda ma'naviyat va madaniyatni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri sifatida kitob o'qishning ahamiyati beqiyosdir. Kitob, o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantiruvchi, ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiruvchi, shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlarni mustahkamlovchi eng samarali vositadir.

Maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, nafaqat kitoblarni o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirish, balki ularga kitob o'qishning foydalari, ahamiyati va o'qish

madaniyatining yuksalishiga alohida e'tibor qaratishni talab etadi. Kitobxonlik madaniyatining yuksaltirilishi o'quvchilarning umumiy bilim va ko'nikmalarini oshiribgina qolmay, ularning shaxsiyati va jamoaviy hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Hozirgi kunda, yangi avlodni ma'naviy jihatdan yetuk va bilimli insonlar sifatida tarbiyalashda kitobxonlik madaniyati shakllantirishda muhim omillarni o'rganish zarur bo'lgan dolzarb vazifalardan biridir. Bu boradagi ishlar, o'quvchilarga kitoblarni sevdirish, ularga kitobning dunyoqarashni kengaytiruvchi, fikrlashni o'stiruvchi, tilni rivojlantiruvchi va ularning nutqini takomillashtiruvchi vosita ekanligini tushuntirishni talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish omillari haqida adabiyotlarda ko'plab ilmiy tadqiqotlar va maqolalar mavjud. Bu mavzuga oid ishlar asosan o'quvchilarning o'qish madaniyatini shakllantirishning psixologik, pedagogik va ijtimoiy jihatlarini o'rganadi. Quyida, ushbu sohadagi asosiy adabiyotlarni tahlil qilamiz:

1. G'.A. Alimova, "O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish" (2015). Bu maqolada o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning metodologik asoslari va pedagogik usullari muhokama qilinadi. G'.A. Alimova o'quvchilarga kitob o'qishning nafaqat bilim olish, balki ma'naviy o'sish, estetik va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish uchun ham muhimligini ta'kidlaydi. Tadqiqotda, o'qituvchilarning roli, o'qish motivatsiyasi va o'quvchilarni kitob o'qishga qiziqtirishda maktabdagi o'qish muhiti yaratishning ahamiyati ko'rib chiqilgan.

2. L. I. Belyayeva, "Kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari" (2011). L. I. Belyayeva o'quvchilarni kitob o'qishga rag'batlantirishda maktab va oilaning o'rnini haqida so'z yuritadi. U, shuningdek, kitobxonlikni rivojlantirishda ijtimoiy muhit va axborot texnologiyalarining ta'siri haqida ham fikr bildiradi. Adabiyotda o'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirish uchun interaktiv o'qish metodlari va musobaqalar kabi usullarni tavsiya etadi.

3. R. M. Usmonov, "Pedagogik jarayonlarda kitob va o'qishning ahamiyati" (2017). Usmonovning tadqiqoti maktab o'quvchilarida kitob o'qishning ilmiy, madaniy va psixologik jihatlarini o'rganishga qaratilgan. U o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda o'qituvchilar, ota-onalar va maktab jamoasining o'zaro hamkorligining muhimligini ta'kidlaydi. Kitob o'qish jarayonida o'quvchilarni o'z fikrini ifodalashga, tahlil qilishga va mustaqil fikrlashga undashning zarurligini ko'rsatadi.

4. A.V. Zakirova, "O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish uchun innovatsion texnologiyalar" (2020). Zakirova o'z tadqiqotida raqamli texnologiyalar va elektron kitoblarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirishdagi rolini o'rganadi. U o'quvchilarni raqamli va onlayn kutubxonalar orqali kitob o'qishga jalb etishning samaradorligi haqida fikr bildiradi. Elektron kitoblarning interaktiv imkoniyatlari, audiokitoblar va boshqa raqamli resurslar o'quvchilarni kitobxonlik madaniyatiga jalb etishda muhim o'rin tutadi.

5. M. N. Mahmudov, "Maktabda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish metodikasi" (2018). Mahmudov maktabda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning metodik asoslarini o'rganadi. U kitoblarni o'quvchilarga tanishtirishda metodik yondashuvlar, o'qishning turli usullarini qo'llash va o'quvchilarni kitoblarni to'g'ri tanlashga o'rgatish kerakligini ta'kidlaydi. Kitobxonlikni rivojlantirishda o'quvchilarni kitobxonalarga jalb qilish, o'qish klublari va o'qish musobaqalari tashkil etish kabi faoliyatlar muhimdir.

6. O'.E. To'rayev, "Kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda ota-onalar va o'qituvchilarning roli" (2019). To'rayevning ilmiy ishida ota-onalar va o'qituvchilarning kitobxonlikni rivojlantirishdagi roli o'rganilgan. Tadqiqotda, ota-onalarning o'quvchilarni kitob o'qishga rag'batlantirishdagi ahamiyati, o'qituvchilarning kitob tanlashdagi maslahatlari, shuningdek, o'quvchilarda o'qishning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini tushuntirishda o'zaro hamkorlik zarurligi muhokama qilingan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish omillari ko'plab psixologik, pedagogik va ijtimoiy jihatlariga bog'liq. O'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni o'qish madaniyatiga jalb

qilish va bu jarayonda maktab, ota-onalar va jamoaning birgalikdagi faoliyati muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va zamonaviy pedagogik metodlar kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Metod va metodologiya. Maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish omillarini o'rganishda turli metod va metodologik yondashuvlardan foydalanish zarur. Ushbu tadqiqotda o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning samarali usullarini aniqlash va o'rganish uchun pedagogik, psixologik va sotsiologik metodlar qo'llaniladi. Quyida keltirilgan metod va metodologiya ushbu tadqiqot jarayonini qo'llab-quvvatlaydi va o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi.

1. Pedagogik metodlar. Pedagogik metodlar maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Bu metodlar o'quvchilarning kitobga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni o'qishga rag'batlantirish va kitob o'qishning ahamiyatini tushuntirishga qaratilgan.

- **Ta'lim metodlari:** O'quvchilarga kitoblar orqali bilimlar berish, ularning fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish. Bu usulda o'qituvchilar kitoblarni o'qish, ularga bo'lgan yondashuv va kitoblarni tanlashda o'quvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatishadi.

- **Interaktiv ta'lim:** O'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishda interaktiv metodlar, masalan, kitoblar bilan bog'liq rolli o'yinlar, muhokama va bahslar, kreativ yozish mashqlari kabi faoliyatlar qo'llaniladi. Bunday metodlar o'quvchilarga o'qigan kitoblarini tahlil qilish, shaxsiy fikrlarini bildirish va o'zaro fikr almashish imkoniyatini yaratadi.

- **Loyiha metodlari:** O'quvchilarga kitoblar asosida loyiha ishlari va tadbirlar o'tkazishni taklif etish, ular orqali o'quvchilarni kitobxonlikka jalb qilish va ular orasida o'qishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish mumkin. Misol uchun, kitob o'qish musobaqalari, adabiy kechalar va ilmiy tadbirlar tashkil etish.

2. Psixologik metodlar. Kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishda psixologik yondashuvlar ham katta ahamiyatga ega. Psixologik metodlar o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshirish, ularni kitob o'qishga qiziqtirish va o'qish jarayonida yuzaga keladigan psixologik to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan.

- **Motivatsion yondashuv:** O'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan ichki ehtiyojni yaratish, ular uchun kitoblarni o'qishning foydalari, yangi bilimlarni olish va dunyoqarashni kengaytirish haqidagi tushunchalarni ishlab chiqish. Motivatsiya psixologik jihatdan o'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan munosabatini o'zgartirishga yordam beradi.

- **Individual yondashuv:** O'quvchilarning turli yosh guruhlari va shaxsiy qiziqishlarini hisobga olib, individual yondashuvni qo'llash zarur. Ba'zi o'quvchilar badiiy adabiyotlarga qiziqsa, boshqalari ilmiy yoki psixologik kitoblarga qiziqishi mumkin. Bu yondashuv orqali har bir o'quvchining kitobxonlik madaniyatini shakllantirish mumkin.

- **Sotsiopsixologik yondashuv:** O'quvchilarning o'zaro aloqalari, guruhdagi munosabatlari va jamiyatdagi roli o'qishga bo'lgan munosabatlariga ta'sir qiladi. O'quvchilarda ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirishda jamoaviy faoliyatlarni tashkil etish va o'zaro hamkorlikni qo'llab-quvvatlash ham psixologik jihatdan samarali bo'ladi.

3. Sotsiologik metodlar. Sotsiologik metodlar maktab o'quvchilarining kitobxonlik madaniyatini shakllantirishdagi ijtimoiy muhitni tahlil qilishga yordam beradi. Bu metodlar o'quvchilarning jamiyatdagi o'rni, madaniy meros va ijtimoiy guruhlar bilan aloqalarini hisobga olib, kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan.

- **So'rovlar va anketalar:** O'quvchilarning kitobxonlik haqidagi fikrlarini va o'qish odatlarini o'rganish uchun so'rovlar o'tkazish, ular o'rtasida kitob o'qishga bo'lgan qiziqish va maqsadlarni aniqlash. Bu metod orqali maktabda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqish mumkin.

- **Guruh muhokamalari:** O'quvchilarning kitob o'qish haqidagi tushunchalarini tahlil qilish, ularning fikrlarini tinglash va o'zaro muhokama qilish. Bu metodlar o'quvchilarning o'qish madaniyatini yuksaltirishda jamoaviy yondashuvni qo'llashga yordam beradi.

4. *Tajriba-sinov metodlari.* O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish uchun amalga oshirilgan tajribalar va sinovlar metodlari o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlari va qiziqishlariga mos ravishda takomillashtiriladi. Bu metod yordamida o'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirish va yangi ta'lim texnologiyalarini qo'llashning samaradorligini o'lchash mumkin.

Maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish omillarini o'rganishda pedagogik, psixologik, sotsiologik va tajriba-sinov metodlari birgalikda qo'llaniladi. Bu metodlar o'quvchilarni kitob o'qishga rag'batlantirish, ularni kitobxonlik madaniyatiga jalb qilish va kitob o'qish jarayonini samarali tashkil etish uchun zarurdir. Maqsad – o'quvchilarning ma'naviy va intellektual rivojlanishiga, ular orasida o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirishga erishishdir.

Tadqiqotlar natijasi. Maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish omillariga bag'ishlangan tadqiqotlar natijalari, o'quvchilarda kitob o'qish madaniyatining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi bir nechta muhim omillarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotlar asosan o'quvchilarning kitobxonlikka bo'lgan munosabatini, o'qish motivatsiyasini, maktabdagi o'qish muhiti va o'qituvchilar hamda ota-onalarning roli kabi faktorlarga asoslangan. Tadqiqot davomida o'quvchilarning kitob o'qishga qiziqishini oshirish, ularni o'qishga jalb etish va kitob o'qishning ahamiyatini anglatish bo'yicha bir nechta ijobiy natijalarga erishildi.

1. *O'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishning oshishi.* Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqish asosan maktabdagi o'qish muhiti, kitoblar tanlovi va o'qituvchilarning o'qishga bo'lgan yondashuvlariga bog'liq. Maktabda o'quvchilarga xilma-xil janrlarda kitoblar taqdim etilganida, ular o'zlariga qiziqarli bo'lgan kitoblarni tanlab o'qishga ko'proq qiziqqan. Shuningdek, o'quvchilarning kitobga bo'lgan qiziqishini oshirishda o'qituvchilarning interaktiv metodlar va kreativ yondashuvlardan foydalanishi muhim ahamiyat kasb etgan. Masalan, kitoblarni o'qishdan oldin, kitobning mazmuni va muallifi haqida qisqacha tanishtirish, o'quvchilarni o'z fikrlarini bildirishga undash kabi metodlar o'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirishga yordam bergan.

2. *Ota-onalar va o'qituvchilarning roli.* Tadqiqotda ota-onalar va o'qituvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirishdagi o'rni alohida ta'kidlandi. O'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishining ortishi va o'qish madaniyatining rivojlanishida ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikning muhimligi aniqlandi. Ota-onalarning o'quvchilarni kitob o'qishga rag'batlantirishi, o'qigan kitoblarni muhokama qilish, o'qish bilan bog'liq ijobiy muhitni yaratish o'quvchilarning o'qishga bo'lgan munosabatini yaxshilashga yordam beradi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning o'quvchilarga to'g'ri kitoblar tanlashda yordam berishlari va o'quvchilarga kitobning ahamiyatini tushuntirishdagi faol roli muhim bo'lgan.

3. *O'quvchilarning motivatsiyasi.* Tadqiqotda o'quvchilarda kitob o'qish motivatsiyasining yuksalishi uchun asosiy omillar sifatida o'quvchilarga o'zini ifodalash imkonini beradigan metodlarning qo'llanilishi ko'rsatildi. O'quvchilarga kitob haqida muhokama qilish, o'qilgan kitobning asosiy g'oyalarini taqdim etish, o'z fikrlarini erkin bildirishi uchun yaratilgan sharoitlar motivatsiyani oshiradi. Tadqiqotda o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun kitobxonalarda turli yosh guruhlari uchun moslashtirilgan kitoblar va resurslar yaratishning samarali ekanligi aniqlandi.

4. *Raqamli texnologiyalarning roli.* Raqamli texnologiyalar va elektron kitoblarning o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni ham tadqiqotda muhim ahamiyat kasb etdi. O'quvchilarni elektron kitoblar, audiokitoblar va onlayn kutubxonalarga jalb qilish orqali ularning kitob o'qish odatlarini rivojlantirish mumkin. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa, yosh o'quvchilarni o'qishga rag'batlantirishda, yangi formatdagi kitoblarni taqdim etishda samarali vosita sifatida xizmat qilgan. Bunday texnologiyalar o'quvchilarni o'qish jarayoniga faolroq jalb etishga yordam beradi, shu bilan birga ularning kitobga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

5. *Maktabda o'qish muhiti va jamoaviy faoliyatlar.* Tadqiqotda maktabda o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish uchun ijtimoiy va jamoaviy faoliyatlarning ahamiyati ham ta'kidlandi. O'quvchilarni o'qishga jalb qilish uchun maktabda o'qish klublari, kitob o'qish musobaqalari va adabiy tadbirlar tashkil etish juda samarali bo'lgan. Bunday faoliyatlar o'quvchilarni o'zaro muloqotga va fikr almashishga undaydi, shuningdek, ularni o'qishga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytiradi.

Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish uchun bir nechta omillar birgalikda ishlashi kerak. Maktabdagi o'qish muhiti, o'quvchilarni kitobga bo'lgan qiziqishini oshirish, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida o'zaro hamkorlik, raqamli texnologiyalardan foydalanish, motivatsiya va jamoaviy faoliyatlar – bularning barchasi o'quvchilarning kitob o'qish odatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu omillar birgalikda o'quvchilarni kitobxonlik madaniyatiga jalb etishga va ularning ma'naviy, intellektual rivojlanishiga xizmat qiladi.

Muhokama. Kitobxonlik madaniyati insoniyatning eng qadimiy va muhim meroslaridan biridir. O'quvchilar orasida kitob o'qish va ilm olishga bo'lgan qiziqishni rivojlantirish, nafaqat individual rivojlanish uchun, balki jamiyatning intellektual va ma'naviy o'sishi uchun ham muhimdir. Maktablarda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish esa o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga, ularning fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu maqolada, maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish omillari haqida so'z yuritamiz.

Birinchidan, o'qishning ahamiyati va ta'siri. O'quvchilarni kitob o'qishga rag'batlantirish, ularning mantiqiy fikrlash, so'zlashuv, yozish va kreativ fikrlash kabi ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Kitoblar insonning dunyoqarashini kengaytiradi, unda tasavvur qilish, ijodiy fikrlash, va muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantiradi. Shuningdek, kitoblar o'quvchilarni o'z tarixini, madaniyatini, ilm-fanini va adabiyotini chuqurroq o'rganishga undaydi.

Ikkinchidan, o'qish muhiti yaratish. Maktabda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishning eng muhim omillaridan biri – o'qish muhiti yaratishdir. Kitobxonalarda qulay va xushmuomalalik joylar tashkil etish, o'quvchilarga kitoblarni oson topish va o'qish imkoniyatini berish kerak. Kitobxona faoliyatini interaktiv qilish, o'quvchilarni kitoblar bilan tanishtirish, turli janrlarni o'rganish va kitoblar bilan bog'liq tadbirlar tashkil etish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.

Uchinchidan, o'qish madaniyatini targ'ib qilish. Kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishda o'qishning faqat bilimsizlikni bartaraf etish emas, balki ma'naviy va estetik qadriyatlarni o'rganish ekanligi tushuntirilishi zarur. O'qishning foydalari haqida o'quvchilarni xabardor qilish, o'qishning hayotdagi o'rni, bilimlarni oshirish va dunyoqarashni kengaytirish borasidagi tushunchalarni yoshlarni anglatish lozim. Bu jarayonni o'qituvchilar, ota-onalar va maktab jamoasi birgalikda amalga oshirishi kerak.

To'rtinchidan, o'qishning xilma-xilligi. Kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishda kitoblarning turli janrlaridan foydalanish muhimdir. Maktabda adabiyot, ilmiy asarlar, badiiy va tarixiy kitoblar, shuningdek, ilmiy-populyar va psixologik kitoblar o'qish o'quvchilarni o'zlarining qiziqishlariga mos keladigan mavzularda rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilarni klassik adabiyot bilan birga zamonaviy kitoblar bilan tanishtirish, ularning qiziqishini oshiradi va turli qarashlarga ega bo'lishga yordam beradi.

Beshinchidan, o'qishning motivatsiyasi. O'quvchilarni kitob o'qishga rag'batlantirishning muhim omili motivatsiyadir. Bu motivatsiya, o'quvchilarni kitob o'qishga undovchi tanlovlar va mukofotlarni o'z ichiga olishi mumkin. Kitob o'qishni targ'ib qiluvchi musobaqalar, seminarlar va ilmiy konferensiyalar, o'quvchilarda kitobga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi va o'qishga bo'lgan ehtiyojni shakllantiradi.

Oltinchidan, ota-onalar va o'qituvchilarning roli. Ota-onalar va o'qituvchilar maktabda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar o'z farzandlarini uyda kitob o'qishga rag'batlantirishi va o'qishga bo'lgan muhabbatni o'rgatishi lozim. O'qituvchilar

esa o'quvchilarga kitoblarning qanday ahamiyatga ega ekanligini tushuntirishi va o'qish jarayonini qiziqarli, ijodiy tarzda olib borishi kerak. Ularning tajriba va bilimlarini o'quvchilarga yetkazish, ularning intellektual rivojlanishini ta'minlaydi.

Yettinchidan, texnologiya va va kitobxonlik. Hozirgi kunda internet va raqamli texnologiyalar kitobxonlik madaniyatiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron kitoblar, audio-kitoblar va onlayn kutubxonalar o'quvchilarga kitoblarni qulay tarzda o'qish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarni yangi formatlarda kitoblar bilan tanishtirib, ularni kitob o'qishga qiziqtiradi.

Maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish nafaqat bilim olish, balki ma'naviy va intellektual rivojlanishning ham muhim omilidir. O'quvchilarga kitoblar orqali dunyoqarashni kengaytirish, ularga yangi bilimlar berish, ularni ijodiy va tanqidiy fikrlashga undash zarur. Bu jarayonda maktab jamoasi, ota-onalar va texnologiyalarning o'zaro hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, jamiyatni ilg'or fikrlovchi va ma'naviy boy insonlar bilan to'ldiradi.

Xulosa va takliflar. Maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish omillari mavzusida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda bir qator muhim omillar muhim ahamiyatga ega. Bu omillar orasida maktabdagi o'qish muhiti, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasi, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik, raqamli texnologiyalarning o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishdagi roli va jamoaviy faoliyatlarning o'zini kabilar alohida ahamiyatga ega.

Tadqiqotlar natijalari, o'quvchilarni kitobxonlik madaniyatiga jalb qilishda o'qituvchilar va ota-onalarning birgalikdagi sa'y-harakatlari, ularning kitoblarni tanlashdagi mas'uliyati va o'quvchilarga kitob o'qishning foydalarini tushuntirishdagi roli katta ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va onlayn resurslar kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratgan.

Bundan tashqari, o'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirish uchun innovatsion pedagogik metodlar, interaktiv o'qish faoliyatlari va kitob o'qishga oid musobaqalar kabi usullar samarali bo'lgan. O'quvchilarga xilma-xil janrlarda kitoblar taqdim etish va ularga o'qish jarayonini qiziqarli va ma'naviy boyituvchi faoliyatlar bilan qo'llab-quvvatlash kitobxonlik madaniyatining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Takliflar:

1. Maktabda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish: Maktablarda o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish uchun maxsus o'quv dasturlari va metodik qo'llanmalar ishlab chiqish zarur. Bu dasturlar o'quvchilarga kitoblarning turli janrlaridan bahramand bo'lish imkoniyatini berish bilan birga, ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

2. O'qish klublari va adabiy tadbirlarni kengaytirish: Maktabda o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish uchun o'qish klublari, adabiy musobaqalar va badiiy kechalar tashkil etishni kengaytirish kerak. Bunday tadbirlar o'quvchilarni o'zaro fikr almashishga va o'z fikrlarini ifodalashga rag'batlantiradi, shuningdek, ularning kitob o'qish haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi.

3. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash: Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida kitob o'qishning ahamiyati haqida muntazam uchrashuvlar va seminarlar tashkil etilishi zarur. Ota-onalar o'z farzandlarini kitob o'qishga qanday rag'batlantirishni va o'qish jarayonida qanday yordam berishni o'rganishlari kerak.

4. Raqamli kutubxonalar va elektron kitoblarni ommalashtirish: Raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarni elektron kitoblar va onlayn kutubxonalar bilan tanishtirish va ularni bu resurslardan samarali foydalanishga o'rgatish zarur. Elektron kitoblar o'quvchilarga vaqtini tejash va kitoblarni ko'proq o'qish imkonini beradi.

5. Kitoblar tanlovini kengaytirish: Maktablarda o'quvchilarga turli janrlarda kitoblar tanlash imkoniyatini yaratish, shuningdek, o'quvchilarning qiziqishlari va yosh guruhlariga mos

kitoblar taqdim etish kerak. O'quvchilarni har xil mavzular va janrlar bilan tanishtirish, ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

6. Interaktiv metodlarni joriy etish: Kitob o'qish jarayonini interaktiv faoliyatlar bilan boyitish kerak. Misol uchun, kitob o'qish musobaqalari, adabiy tahlillar, o'quvchilarni muhokama va kreativ yozish mashqlariga jalb etish, o'qish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktab o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish omillarini o'rganish ko'rsatganidek, bu jarayon maktabda yaratilgan o'quv muhiti, o'qituvchilar va ota-onalarning o'zaro hamkorligi, pedagogik metodlarning innovatsion yondashuvlari va raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshirilishi zarur. Ushbu takliflarni hayotga tatbiq etish, o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga va ularning ma'naviy intellektual rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaeva, N. (2018). *Kitob o'qish va kitobxonlik madaniyatini shakllantirish*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni tayyorlash instituti.
2. G'ulomov, B. (2017). *O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari*. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti.
3. Juraeva, S. (2020). *Maktabda kitob o'qish madaniyatini yuksaltirish usullari*. Toshkent: Akademiya nashriyoti.
4. Shodiev, T. (2019). *O'quvchilarda o'qish qiziqishini oshirish va kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish metodlari*. Toshkent: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi.
5. Xo'jaeva, M. (2021). *Pedagogik texnologiyalar va o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish*. Toshkent: Ma'naviyat va ma'rifat nashriyoti.
6. Kurbanova, Z. (2017). *Kitob o'qishning o'quvchilardagi ijtimoiy-psixologik ahamiyati*. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Islomov, F. (2022). *O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda ota-onalar roli*. Toshkent: O'qituvchilar va tarbiyachilar markazi.
8. Rakhimov, A. (2019). *Kitobxonlik madaniyatining ta'lim tizimidagi o'rni*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
9. Bekmuratova, D. (2020). *Kitob o'qish va ta'limdagi innovatsiyalar*. Toshkent: Innovatsion ta'lim texnologiyalari.
10. Davronov, A. (2018). *O'quvchilarda kitobxonlikni rivojlantirishda zamonaviy metodlar*. Toshkent: Xalq ta'limi nashriyoti.
11. Shamsiyeva, T. (2021). *O'quvchilarni kitob o'qishga rag'batlantirishda pedagogik yondashuvlar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
12. Qodirova, N. (2023). *O'qish madaniyati va uning ta'limdagi o'rni*. Toshkent: O'zbekiston adabiyotini rivojlantirish jamiyati.

Кенжаева Хурида Пулатовна,

Старший преподаватель Бухарского государственного медицинского института

ДУХОВНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация: В условиях глобализации образовательные системы мира сталкиваются с рядом вызовов, связанных с сохранением духовных ценностей и традиций. В статье рассматривается роль духовности в современном образовательном процессе, который претерпевает значительные изменения под влиянием глобализационных процессов. Отмечается, что глобализация способствует распространению новых технологий, культурных и информационных стандартов, что в свою очередь может угрожать сохранению локальных духовных ориентиров. В статье исследуется необходимость интеграции духовных и моральных ценностей в образовательную систему, чтобы подготовить молодое поколение к жизни в многокультурном, быстро меняющемся мире. Обсуждаются подходы, которые помогут образовательным учреждениям эффективно сочетать глобальные знания с уважением к культурным и духовным традициям, обеспечивая таким образом гармоничное развитие личности.

Ключевые слова: Духовность, глобализация, образовательная система, культурная идентичность, моральные ценности, межкультурный диалог, современное образование, воспитание личности, глобальные тренды, критическое мышление.

Annotation: In the context of globalization, the world's educational systems face a number of challenges related to the preservation of spiritual values and traditions. The article examines the role of spirituality in the modern educational process, which is undergoing significant changes under the influence of globalization processes. It is noted that globalization promotes the spread of new technologies, cultural and information standards, which in turn can threaten the preservation of local spiritual guidelines. The article explores the need to integrate spiritual and moral values into the educational system in order to prepare the younger generation for life in a multicultural, rapidly changing world. Approaches are discussed that will help educational institutions effectively combine global knowledge with respect for cultural and spiritual traditions, thus ensuring the harmonious development of the individual.

Key words: Spirituality, globalization, educational system, cultural identity, moral values, intercultural dialogue, modern education, personality development, global trends, critical thinking.

Введение. Глобализация, как явление, охватывающее все сферы жизни, в том числе образование, несет с собой не только позитивные изменения, но и ряд вызовов. Одним из самых значимых является угрозы утраты духовных ценностей в условиях широкого распространения технологий, массовой информации и культурного взаимодействия. В таких условиях становится особенно важным поддержание духовности в образовательной системе, которая должна ориентировать молодое поколение на нравственные ориентиры, ответственно подходить к решению жизненных проблем и принимать осознанные решения.

Обзор литератур. Тема духовности в условиях глобализации представляет собой междисциплинарный вопрос, который охватывает области философии, социологии, культурологии, педагогики, психологии и религии. Глобализация, как процесс всеобъемлющего взаимодействия, направлена на усиление экономических, политических и культурных связей между различными регионами мира. Однако с этим процессом возникают и вызовы, связанные с возможной утратой духовных и культурных ориентиров. Это, в свою очередь, требует переосмысления роли духовности и моральных ценностей в современной образовательной, социальной и культурной реальностях. В этом

обзоре мы рассмотрим ключевые исследования и подходы, касающиеся взаимосвязи духовности и глобализации.

1. Глобализация и духовность: основные теоретические подходы. Томас Лик и Дональд Шелтон в своих работах подчеркивают важность сохранения духовных ценностей в эпоху глобализации. В книге "Духовность в современном мире" (1998) авторы утверждают, что глобализация с её массовыми коммуникациями и экономическими процессами может угрожать местным культурным и духовным традициям, вытесняя их глобальными, часто поверхностными стандартами. Они подчеркивают, что для гармоничного развития человечества необходимо интегрировать духовные аспекты в процессы глобализации, настаивая на важности межкультурного диалога, моральных ориентиров и ценностей.

Зигмунт Бауман, в своей знаменитой книге "Глобализация: последствия для человека" (1998), утверждает, что глобализация порождает "плавающую" современность, где мораль и духовность становятся менее устойчивыми, а человек сталкивается с внутренним кризисом. Он пишет, что в условиях глобализации моральные ориентиры становятся относительными, и именно духовность может стать тем якорем, который помогает человеку осознать свои внутренние ценности и смысл жизни. Бауман также акцентирует внимание на растущем индивидуализме и утрате коллективных моральных ориентиров, что делает актуальной задачу возрождения духовных основ общества.

Ювал Ноа Харари, в своей книге "21 урок для XXI века" (2018), рассматривает, как глобализация и технологические изменения влияют на общественные ценности. Харари указывает на проблему угрозы духовности в условиях эпохи "искусственного интеллекта" и автоматизации. Он утверждает, что с усилением влияния технологий и искусственного интеллекта человек может утратить не только физическую, но и духовную автономию. Для Харари важно, чтобы в образовательных системах был акцент на развитие моральных и духовных основ, так как они являются теми фундаментами, которые способны поддержать человечество в эпоху перемен.

2. Духовность в образовательной системе в контексте глобализации. Джон Девис в книге "Образование и духовность в глобальном мире" (2006) акцентирует внимание на том, как в условиях глобализации образовательные системы должны реагировать на вызовы, связанные с утратой духовных ориентиров. Он рассматривает процесс глобализации как двусторонний: с одной стороны, он способствует усилению культурного обмена и взаимодействия, но с другой — может приводить к культурной стандартизации и потере локальных ценностей. Девис подчеркивает важность включения духовных и моральных аспектов в учебные программы, чтобы молодежь могла не только адаптироваться к глобальным изменениям, но и сохранить свою культурную идентичность.

В работах Михаила Федорова, российского педагога, в частности в "Духовности в образовательном процессе" (2003), рассматривается вопрос о том, как сохранить духовные ценности в контексте глобализации и международного обмена. Он подчеркивает важность интеграции духовных ценностей в школьные и университетские программы, чтобы студенты и учащиеся могли развивать критическое мышление и способность к самостоятельному нравственному выбору. По мнению Федорова, только через гармоничное сочетание глобальных знаний и духовных ценностей можно подготовить молодое поколение к жизни в многокультурном мире.

Льюис Хэнкок в работе "Глобализация и её влияние на воспитание духовности" (2012) утверждает, что важнейшей задачей современной образовательной системы является воспитание людей, способных интегрировать духовность и моральные принципы в быстро меняющийся мир. Хэнкок подчеркивает необходимость создания таких образовательных программ, которые не только обучают детей математике или естественным наукам, но и помогают им разобраться в вопросах о смысле жизни, ценности человеческих отношений, ответственности перед собой и обществом.

3. Духовность в контексте культурных и религиозных взаимодействий. Глобализация создает условия для более интенсивного культурного обмена, что открывает новые возможности для взаимопонимания и уважения между народами, но также представляет угрозу для сохранения традиционных духовных ценностей. Харольд Нейвел в своей книге "Глобализация и религия" (2010) акцентирует внимание на том, как глобальные процессы влияют на религиозные практики и духовные практики в разных культурах. Он утверждает, что глобализация вызывает не только взаимное обогащение, но и конфликт, особенно когда религиозные и духовные традиции разных народов сталкиваются. Нейвел утверждает, что ключом к разрешению этих конфликтов может стать межрелигиозный и межкультурный диалог, который обеспечит уважение к духовным традициям и ценностям других народов, а также поможет сохранить индивидуальную духовную идентичность в глобализованном мире.

Амартия Сен, в своей работе "Многообразие и единство" (2006), предлагает иной взгляд на связь духовности и глобализации, акцентируя внимание на многообразии культур и религий. Сен утверждает, что духовность должна быть воспринимается как открытое и многогранное понятие, не привязанное исключительно к одной религии или культуре. В условиях глобализации важно поддерживать диалог между различными духовными традициями, что, по его мнению, способствует расширению личной свободы и социальной ответственности.

4. Критика и вызовы духовности в эпоху глобализации. Жан Бодрийяр, в своей работе "Глобализация и культура" (2001), критикует влияние глобализации на духовные ценности, утверждая, что она ведет к "глобальному униформизму". Бодрийяр считает, что глобализация не только стирает культурные различия, но и способствует унификации мировоззрений, что угрожает индивидуальной духовной идентичности. По его мнению, в эпоху глобализации особенно важным становится восстановление смысла духовности как контекста для внутренней свободы и смысла жизни человека.

5. Проблема утраты духовности в массовой культуре. Глобализация сопровождается развитием массовой культуры, которая иногда имеет тенденцию подменять глубокие духовные ценности поверхностными развлечениями и потребительскими установками. В работах Мишеля Фуко и Жака Деррида рассматривается, как власть и технологии влияют на восприятие личности и ее духовности в массовом обществе. Фуко пишет о том, как в эпоху глобализации общественные механизмы становятся все более централизованными, что может вести к подавлению личных духовных поисков в пользу массовых стандартов.

Литература по данной теме разнообразна и многогранна. Ключевыми аспектами этой темы являются интеграция духовных ценностей в образовательный процесс, сохранение культурной и духовной идентичности, а также развитие межкультурного и межрелигиозного диалога в условиях глобального взаимосвязанного мира. Важно отметить, что духовность не должна быть исключена из обсуждения глобализационных процессов, поскольку она помогает человеку ориентироваться в изменчивом мире и сохранять внутреннюю гармонию.

Метод и методология. Для исследования взаимосвязи духовности, глобализации и образовательной системы необходимо применять комплексный подход, который сочетает как теоретический анализ, так и практическое исследование. В этом контексте важными являются как философские, так и социальные, психологические и культурные методы.

1. Философский метод. Философский метод включает в себя концептуальный анализ, который помогает понять сущность духовности, её значение в образовательном процессе и в контексте глобализации. В частности, используется:

- Критический анализ — для оценки воздействия глобализации на духовные ценности и культурную идентичность. Этот метод помогает понять, как изменения в образовательной системе могут затмевать или изменять традиционные духовные ориентиры.

- Диалектический метод — для анализа противоречий, возникающих в результате глобализации. Глобализация несет как положительные, так и отрицательные изменения, и важно понять, как они влияют на развитие духовности в образовании.

2. Социологический метод. Социология, как дисциплина, позволяет исследовать влияние глобализации на социальные институты, включая систему образования. Этот метод включает:

- Социальный анализ — изучение того, как глобализация влияет на образовательные структуры и процессы. Например, как международные образовательные стандарты, цифровизация и массовые коммуникации влияют на воспитание духовных и моральных ценностей у молодого поколения.

- Качественные исследования — интервью, фокус-группы и наблюдения, направленные на понимание того, как педагоги и студенты воспринимают значение духовности в учебном процессе, а также как образовательные учреждения реализуют или игнорируют эти ценности.

3. Педагогический метод. Педагогика предоставляет основу для анализа внедрения духовных ценностей в образовательный процесс. Это включает:

- Экспериментальный метод — проведение образовательных экспериментов и внедрение программ, направленных на развитие духовности и этических ценностей в контексте глобализации. Например, внедрение программ нравственного воспитания, межкультурного обмена и морального образования в учебные курсы.

- Кейс-метод — анализ конкретных примеров образовательных практик, которые способствуют или препятствуют сохранению духовных ценностей в условиях глобализации. Этот метод позволяет исследовать реальные практики внедрения духовных аспектов в образовательный процесс.

4. Культурологический метод. Включает анализ культурных аспектов глобализации и их влияния на образовательные процессы. Важнейшие подходы:

- Анализ культурных трансформаций — изучение того, как глобализация влияет на местные культурные и духовные традиции, и как образовательные системы адаптируют свои программы к этим изменениям.

- Интеркультурный анализ — исследование взаимодействия различных культур и религий в образовательной системе и их влияние на духовные ценности.

5. Психологический метод. Психология помогает изучить, как процесс глобализации влияет на личностное развитие, моральные ориентиры и духовные ценности.

- Психологический анализ — исследование того, как глобализация влияет на восприятие молодежью духовных и моральных ориентиров. Важно изучить влияние массовых медиа, цифровых технологий и интернет-культуры на личностное восприятие духовных ценностей.

- Теория развития личности — исследование того, как образовательные программы могут способствовать гармоничному развитию личности с учетом духовных аспектов, а также как они могут влиять на формирование ценностей и мировоззрения у студентов.

6. Историко-материалистический метод. Этот метод позволяет исследовать изменения в образовательных системах и восприятие духовности через историческую призму. Он помогает понять, как изменялись ценности и подходы в образовании в контексте глобальных перемен.

- Исторический анализ — изучение того, как духовность и моральные ценности были включены в образовательные системы на разных этапах истории, как на локальном, так и на глобальном уровне. Важное внимание уделяется развитию мировых образовательных систем, глобализации и её влиянию на локальные культурные и духовные традиции.

7. Системный подход. Для исследования духовности в контексте глобализации и образования полезен системный подход, который позволяет рассматривать проблему как часть более широкого процесса:

- Моделирование образовательных систем — использование системных моделей для исследования взаимодействия глобальных факторов и локальных образовательных практик. Это позволяет выявить, как система образования в различных странах реагирует на вызовы глобализации с точки зрения сохранения духовных ценностей.

8. Качественный и количественный анализ. Оба метода могут быть использованы для сбора данных и анализа. Качественные методы включают интервью и наблюдения, а количественные методы включают анкетирование, статистический анализ и социологические исследования, направленные на понимание того, как разные группы воспринимают изменения в духовности в условиях глобализации.

- Качественные методы — использование интервью и фокус-групп с преподавателями, студентами и педагогами для выявления восприятия духовности и её роли в образовательных процессах.

- Количественные методы — использование анкет, опросов и статистического анализа для того, чтобы понять, как широко распространились образовательные практики, связанные с развитием духовности в разных странах.

Методы и методология исследования требуют комплексного подхода, который сочетает философский, социологический, педагогический, психологический, культурологический и историко-материалистический подходы. Применение этих методов позволит глубже понять, как глобализация влияет на систему образования, какие вызовы она ставит перед сохранением духовных и моральных ценностей, а также какие решения могут быть приняты для гармоничного развития личности в условиях современных глобальных изменений.

Результаты исследования. Исследование выявило несколько ключевых аспектов влияния глобализационных процессов на духовное воспитание в образовательных учреждениях, а также важность интеграции духовных и моральных ценностей в образовательные практики. В ходе исследования были проанализированы различные модели образовательных систем, роль духовности в процессе обучения, а также влияние глобализации на сохранение культурных и религиозных традиций.

Результаты исследования показали, что духовность остается важной составляющей образовательных систем в условиях глобализации, несмотря на вызовы, связанные с унификацией и коммерциализацией образования. Система образования должна активно учитывать духовные ценности, интегрируя их в образовательный процесс, чтобы подготовить новое поколение, которое будет обладать не только знаниями, но и моральной ответственностью, способностью к межкультурному и межрелигиозному диалогу, а также уважением к духовным и этическим ориентирам в глобализированном мире [1-3].

Основная часть. Духовность в современном обществе становится неотъемлемой частью воспитания личности, которая будет способна эффективно функционировать в мире, где пересекаются различные культуры, традиции и идеологии.

1. Глобализация как фактор изменений в образовательной системе. Глобализация несет в себе как положительные, так и отрицательные последствия для современного образования. С одной стороны, она открывает новые горизонты для получения знаний, способствует обмену информацией, расширяет возможности для научных исследований и культурных контактов. Это ускоряет развитие технологий, улучшает доступ к знаниям и создает глобальное сообщество, основанное на взаимодействии различных культур.

С другой стороны, глобализация порождает угрозу утраты идентичности, как индивидуальной, так и культурной. В условиях массовой глобализации и распространения глобальных ценностей, таких как потребительство, индивидуализм и технологический прогресс, традиционные моральные ориентиры могут быть потеряны или не учитываться. В этих условиях образовательная система сталкивается с вызовом: как сохранить духовные ценности, уважение к традициям и национальной идентичности, не отрываясь при этом от глобальных изменений.

2. Духовность в образовательной системе: определение и значимость. Духовность в образовательном контексте можно понимать как систему ценностей и убеждений, ориентированных на развитие внутреннего мира человека, моральных принципов, нравственных норм и стремления к самосовершенствованию. Она включает в себя понимание смысла жизни, уважение к окружающим, чувство ответственности за будущее, стремление к гармонии и взаимопониманию.

Духовное воспитание не ограничивается лишь религиозными учениями, хотя они, безусловно, играют важную роль. Духовность в контексте образовательной системы охватывает более широкий спектр ценностей: заботу о природе, уважение к различиям, развитие гражданской ответственности и личной свободы. В условиях глобализации, где разные мировоззрения и культуры постоянно взаимодействуют, духовность помогает молодому поколению ориентироваться в этом многообразии, оставаясь верным универсальным ценностям добра, справедливости и гуманизма [4].

3. Роль образовательной системы в сохранении духовных ценностей. Образование играет ключевую роль в формировании мировоззрения и системы ценностей у подрастающего поколения. В условиях глобализации эта роль становится особенно важной. Школы, университеты и другие образовательные учреждения не только передают знания, но и создают моральную основу для развития личности, воспитания гражданского сознания и гармоничного взаимодействия с окружающим миром.

Чтобы духовность сохранялась в системе образования, необходимо, чтобы педагогический процесс включал не только академические дисциплины, но и воспитание личных качеств, таких как толерантность, эмпатия, честность, уважение к различиям. Важно, чтобы образовательные учреждения предлагали учащимся возможность развивать критическое мышление, самостоятельность, духовную зрелость и способность принимать осознанные решения.

4. Духовность и идентичность в условиях глобализации. Одним из основных вызовов для воспитания духовности в условиях глобализации является угроза утраты культурной и национальной идентичности. В современном мире часто наблюдается ситуация, когда глобальные тренды, такие как массовая культура, мировая экономика и информационные технологии, диктуют свои правила, часто в ущерб национальным традициям и ценностям [5].

Вместе с тем, глобализация предоставляет уникальную возможность для интеграции лучших мировых практик в образовательный процесс, без потери связи с национальной культурой. Важнейшей задачей образовательной системы является не только сохранение, но и развитие духовной и культурной идентичности, в том числе через углубленное изучение истории, традиций, философии, религиозных учений и искусства.

Гармония между мировыми и национальными ценностями становится основой для формирования личности, которая понимает и уважает свою культуру, но в то же время открыта для других культур и мировоззрений. Это возможно только при условии развития духовной зрелости, в том числе через образование, которое способствует развитию критического мышления и ответственности за собственные поступки.

5. Принципы духовного воспитания в современном образовательном процессе. Для эффективного воспитания духовности в условиях глобализации необходимо придерживаться ряда принципов, которые обеспечат гармоничное развитие личности [6-8]. Некоторые из этих принципов включают:

- Интеграция духовных и академических дисциплин. Образовательные учреждения должны интегрировать духовные ценности в различные учебные предметы, чтобы воспитание морали и духовности не воспринималось как отдельный блок, а стало частью повседневного образовательного процесса.

- Педагогический пример. Преподаватели и другие взрослые должны быть примером для подражания. Их ценности, отношение к ученикам, уважение к культурным

различиям и моральным принципам становятся основой для формирования духовной зрелости молодежи.

- Поощрение эмпатии и толерантности. Важно развивать у студентов и школьников способность к эмпатии, уважению к мнению и культуре других, что способствует созданию атмосферы уважения и взаимопонимания.

- Критическое мышление и личная ответственность. В условиях глобализации, где знания и информация могут быть легко манипулируемыми, важно развивать у молодежи способность к самостоятельному анализу, принятию обоснованных решений и ответственность за свои поступки.

6. Будущее духовности в контексте глобализации. Глобализация не всегда означает угрозу духовности. В условиях открытости культур и взаимного обмена идеями существует огромный потенциал для усиления духовных и нравственных аспектов образования. С каждым годом появляется все больше образовательных программ, направленных на воспитание не только умных, но и духовно зрелых, морально ответственных граждан.

Важнейшим аспектом будущего образования станет гармония между глобальными и локальными ценностями, где духовность не будет восприниматься как отживший элемент, но как основа для устойчивого развития как личности, так и общества в целом [9-11].

Духовность в контексте глобализации играет ключевую роль в воспитании гармоничного и морально зрелого поколения. В условиях глобальных изменений образовательная система обязана направлять молодежь на осознанное восприятие мира, уважение к традициям и готовность к диалогу. Роль образования в сохранении духовных ценностей становится особенно актуальной, ведь именно через систему образования формируется личность, способная успешно адаптироваться в современном обществе, сохраняя при этом высокие моральные ориентиры и культурные традиции.

Выводы:

1. Духовность как неотъемлемая часть образовательного процесса.

Духовные ценности продолжают оставаться важной составляющей образовательного процесса, несмотря на вызовы глобализации. Образование не должно ограничиваться только подготовкой специалистов, но и способствовать гармоничному развитию личности, воспитывая моральные, этические и духовные ориентиры. В условиях глобализации возрастает потребность в формировании у студентов чувства ответственности за окружающий мир и осознания своей культурной и духовной идентичности.

2. Глобализация как двусторонний процесс. Глобализация оказывает как положительное, так и отрицательное влияние на духовное воспитание в образовательных системах. С одной стороны, она открывает новые возможности для культурного обмена, интеграции международных стандартов образования и распространения знаний. С другой стороны, глобализация может привести к культурной унификации и утрате уникальных духовных и моральных ценностей, характерных для разных обществ. Важно, чтобы образовательные системы нашли баланс между глобальными и локальными ценностями, сохраняя духовную и культурную идентичность.

3. Роль образования в сохранении духовных и культурных традиций. Одним из ключевых факторов сохранения духовности в условиях глобализации является система образования. Образовательные учреждения играют важную роль в воспитании нового поколения, которое будет уважать как свои культурные и духовные традиции, так и чуждые ему культурные практики. Это возможно через программы межкультурного диалога, которые способствуют взаимопониманию и уважению к разнообразию. Важно, чтобы образовательные программы включали элементы духовного воспитания, морали и этики, которые помогут будущим поколениям ориентироваться в сложном и многокультурном мире.

4. Необходимость интеграции духовных ценностей в учебные программы. В условиях быстро меняющегося мира образовательные системы должны активно интегрировать духовные и моральные ценности в учебные программы. Важно, чтобы обучение не сводилось только к передаче знаний, но также включало воспитание и развитие личных качеств студентов, таких как честность, эмпатия, ответственность и уважение к правам других людей. Образовательные учреждения должны стать местами, где активно развиваются эти ценности, а также воспитывается критическое мышление и способность принимать этические решения.

5. Развитие гибридных образовательных моделей. Будущее образования предполагает развитие гибридных образовательных моделей, которые смогут сочетать мировые образовательные достижения и локальные духовные и культурные традиции. Такая модель будет способствовать сохранению духовных ценностей в образовательных системах и обеспечит подготовку молодежи к жизни в глобализованном мире, где важно понимать и уважать различные культурные и духовные практики. Применение таких моделей в учебных заведениях позволит сохранить баланс между глобальными требованиями и национальными традициями.

6. Технологические инновации и духовность. Важно отметить, что современные технологии, с одной стороны, могут способствовать распространению духовных ценностей через платформы для межкультурного обмена и онлайн-образования, а с другой - создавать вызовы в виде массовой цифровой культуры, которая часто игнорирует духовную составляющую. Поэтому образовательные системы должны учитывать не только технологические достижения, но и сохранять фокус на развитии личных качеств и духовных ценностей через использование технологий.

Заключение. Таким образом, глобализация является фактором, который вносит как позитивные, так и негативные изменения в образовательные системы, в том числе в вопросах духовности и морального воспитания. Важно, чтобы образовательные учреждения, несмотря на давление глобальных трендов, сохраняли свою духовную идентичность, интегрируя в учебный процесс элементы морального воспитания, уважения к различным культурным и религиозным традициям. Будущие образовательные модели должны учитывать как глобальные, так и локальные ценности, способствуя формированию гармоничных и духовно зрелых личностей, готовых к жизни в многокультурном и быстро меняющемся мире.

Список использованной литературы:

1. Шарма, К. (2017). Глобализация и образование: Проблемы и перспективы. Москва: Изд-во МГУ.
2. Никитин, В. М. (2016). Философия образования и духовность. Санкт-Петербург: Питер.
3. Иванова, Л. Н. (2018). Глобализация и вызовы для образования и культуры. Москва: ЛКИ.
4. Рейдер, А. И. (2020). Глобализация образования и воспитания: Параллели и противоречия. Казань: Казанский университет.
5. Гидденс, Э. (2002). Третий путь. Глобализация и модернизация. Москва: Прогресс.
6. Баркер, К. (2015). Глобализация и культура: Влияние на общественные ценности и воспитание. Лондон: Routledge.
7. Бенедикт, Р. (2012). Культура и личность. Москва: Академический проект.
8. Каган, М. Я. (2017). Педагогика духовности: От традиций к инновациям. Москва: Издательство Юрайт.
9. Смирнов, В. И. (2019). Современная педагогика и вызовы глобализации. Санкт-Петербург: Речь.
10. Леонтьев, Д. А. (2018). Психология духовности в образовательных практиках. Москва: Смысл.

Худойкулова Насиба Исмаиловна,
Преподаватель Бухарского государственного
медицинского института имени Абу Али ибн Сины

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация: Статья посвящена анализу основных аспектов самостоятельного обучения студентов медицинских высших учебных заведений. Рассматриваются ключевые методики и формы организации самостоятельной работы, включая проектную деятельность, кейс-метод, использование симуляторов и онлайн-курсов. Особое внимание уделяется роли информационных технологий, таких как электронные базы данных и виртуальные платформы, в организации эффективного самостоятельного обучения. Анализируются факторы, влияющие на мотивацию студентов, такие как самоорганизация, планирование учебного времени и управление личной ответственностью. Также рассматриваются способы оценки эффективности самостоятельной работы и влияния этого процесса на развитие профессиональных компетенций будущих медицинских специалистов. Автор делает вывод о важности интеграции различных методов обучения и совершенствования образовательных практик для повышения качества подготовки врачей.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, медицинское образование, методы обучения, кейс-метод, симуляционные тренажеры, онлайн-курсы, информационные технологии, мотивация студентов, самоорганизация, оценка эффективности.

Annotation: The article is devoted to the analysis of the main aspects of independent learning of students of medical higher educational institutions. The key methods and forms of organizing independent work are considered, including project activities, the case method, the use of simulators and online courses. Particular attention is paid to the role of information technologies, such as electronic databases and virtual platforms, in organizing effective self-directed learning. Factors influencing student motivation, such as self-organization, planning study time and managing personal responsibility, are analyzed. Methods for assessing the effectiveness of independent work and the impact of this process on the development of professional competencies of future medical specialists are also considered. The author concludes about the importance of integrating various teaching methods and improving educational practices to improve the quality of physician training.

Key words: self-paced learning, medical education, teaching methods, case method, simulation simulators, online courses, information technology, student motivation, self-organization, performance assessment.

Введение. Самостоятельное обучение студентов медицинских высших учебных заведений является важной составляющей процесса подготовки будущих специалистов в области медицины. В условиях современного медицинского образования, характеризующегося высокими требованиями к знаниям и навыкам студентов, самостоятельная работа становится не только необходимостью, но и важным элементом формирования профессиональных компетенций. Программы обучения в медицинских вузах включают большое количество теоретических дисциплин, практических навыков и клинической подготовки, что требует от студентов высокой степени самоорганизации и способности эффективно управлять своим обучением.

Основной задачей самостоятельного обучения является не только углубление теоретических знаний, но и развитие практических навыков, критического мышления, способности к решению профессиональных задач в условиях неопределенности и изменения клинической ситуации. В современных условиях это возможно благодаря широкому использованию различных методов и технологий: от традиционных методов обучения до инновационных подходов, таких как онлайн-курсы, симуляционные

тренажеры и электронные образовательные ресурсы. Эти методы дают студентам возможность не только получать знания в удобном для себя темпе, но и применять их в реальных медицинских ситуациях, что значительно повышает качество подготовки.

Современное медицинское образование также сталкивается с рядом проблем, связанных с организацией самостоятельной работы студентов, таких как недостаток времени, трудности с самоорганизацией, отсутствие четких рекомендаций и контроля со стороны преподавателей. Все эти факторы требуют комплексного подхода к организации самостоятельного обучения, который включает эффективные методики и стратегические рекомендации.

Целью данного исследования является анализ основных аспектов самостоятельного обучения студентов медицинских вузов, выявление эффективных методов организации этого процесса, а также определение факторов, которые могут повысить мотивацию студентов к самостоятельному освоению учебного материала и развитию необходимых профессиональных навыков.

Таким образом, исследование данной темы представляет собой актуальную и значимую задачу в контексте современных образовательных стандартов и потребностей медицинского сообщества.

Обзор литературы. Самостоятельное обучение студентов в медицинских вузах является ключевым элементом образовательного процесса, который способствует формированию у будущих специалистов навыков самообразования и критического мышления, что крайне важно в области медицины. В литературе рассматриваются различные аспекты этого процесса, начиная от методических подходов до роли информационных технологий и мотивации студентов. Ниже представлен обзор основных источников и исследований, посвященных этой теме.

1. Самостоятельное обучение как элемент профессиональной подготовки. Одним из основополагающих исследований в области самостоятельного обучения является работа П. М. Жилина, который подчеркивает, что самостоятельная работа студентов в медицинских вузах способствует не только укреплению теоретических знаний, но и развитию практических навыков, которые в дальнейшем активно используются в профессиональной деятельности врача. В своей статье "Самостоятельная работа студентов медицинских вузов: актуальные проблемы и перспективы" Жилин отмечает, что самостоятельная работа способствует развитию у студентов таких важных качеств, как ответственность, организованность, способность к принятию решений в условиях неопределенности. Он утверждает, что обучение через самостоятельные задания и практические проекты развивает у студентов навыки анализа, обобщения и интерпретации информации, что необходимо для врача в реальной клинической практике.

2. Методы и формы самостоятельного обучения. М. А. Мельникова и В. С. Дементьева в своей статье "Методы организации самостоятельной работы студентов в медицинских вузах" анализируют различные методы и формы организации самостоятельного обучения в медицинских вузах, включая проектную и исследовательскую деятельность, использование симуляционных тренажеров и онлайн-курсов. По их мнению, использование симуляционных технологий, виртуальных лабораторий и медицинских тренажеров позволяет студентам отрабатывать практические навыки в безопасной среде, что значительно повышает эффективность их обучения.

Кроме того, в ряде исследований рассматривается использование кейс-методов, в том числе в контексте медицинского образования. В статье "Кейс-метод как средство повышения эффективности самостоятельного обучения студентов медицинского университета" (Н. Н. Герасимова, 2021) описывается, как анализ конкретных клинических случаев помогает студентам развивать навыки принятия решений, улучшать критическое мышление и принимать более обоснованные решения в клинической практике. Это, в свою очередь, улучшает качество образования, так как студенты учат анализировать не только теорию, но и практическую сторону медицинских знаний.

3. Использование информационных технологий в обучении. Современные исследования показывают, что информационные технологии играют все более важную роль в организации самостоятельной работы студентов медицинских вузов. В статьях, таких как "Использование информационно-коммуникационных технологий для повышения эффективности самостоятельного обучения студентов медицинских вузов" (Ю. В. Козлов, 2020), рассматривается широкий спектр технологий, включая электронные библиотеки, базы данных, онлайн-курсы и симуляционные платформы. В работе подчеркивается, что интернет-ресурсы, такие как базы данных PubMed и Cochrane Library, предоставляют студентам доступ к актуальной медицинской информации, что способствует расширению их знаний и улучшению способности к самостоятельному поиску информации.

М. И. Ситников в исследовании "Роль дистанционного обучения в подготовке медицинских специалистов" (2021) также акцентирует внимание на значении онлайн-платформ для развития медицинского образования. Он отмечает, что использование онлайн-курсов и вебинаров позволяет студентам гибко адаптировать свое обучение, получать новые знания, не выходя из учебного заведения, а также улучшать свои навыки в поиске и анализе информации.

4. Мотивация и самоорганизация студентов. Один из ключевых аспектов эффективного самостоятельного обучения — это мотивация и самоорганизация студентов. В своей статье "Мотивация студентов медицинских вузов к самостоятельному обучению" (Л. А. Иванова, 2019) автор рассматривает различные методы стимулирования студентов к активному участию в самостоятельной работе. Иванова утверждает, что важную роль в мотивации играет создание условий для саморазвития, а также внедрение различных форм контроля и обратной связи, которые помогают студентам осознавать значимость самостоятельной работы в процессе обучения.

Исследования показывают, что успех самостоятельного обучения во многом зависит от уровня личной ответственности студентов за процесс обучения. В статье "Роль самоорганизации в медицинском образовании" (К. В. Абрамова, 2022) выделяются ключевые факторы, способствующие формированию у студентов навыков самоорганизации: ясные цели, регулярное самоконтролирование, вовлеченность в процесс обучения и правильное распределение времени.

5. Оценка эффективности самостоятельного обучения. Вопросы оценки эффективности самостоятельной работы студентов также активно рассматриваются в научной литературе. В статье "Оценка качества самостоятельной работы студентов медицинского вуза" (Н. П. Соколова, 2023) рассматриваются различные методы оценки, включая использование тестов, практических заданий, рецензий и обратной связи от преподавателей. Соколова отмечает, что в медицинском образовании важно не только оценивать теоретические знания, но и практические навыки, что требует комплексного подхода к оценке результативности самостоятельной работы студентов.

Современные исследования подчеркивают важность самостоятельного обучения в медицинских вузах как основного компонента формирования профессиональных компетенций будущих врачей. Использование различных методов и технологий, таких как кейс-методы, симуляционные тренажеры, электронные ресурсы и онлайн-курсы, а также развитие навыков самоорганизации и мотивации у студентов, способствуют более высокому качеству медицинского образования. Тем не менее, для повышения эффективности самостоятельного обучения необходимо продолжать совершенствовать методы оценки и контроля, а также интегрировать современные информационные технологии в образовательный процесс.

Метод и методология. В рамках исследования по теме самостоятельного обучения студентов медицинских вузов применяются несколько методов, направленных на всесторонний анализ процессов, формирования и оценки эффективности самостоятельной работы студентов в медицинском образовании.

Методы и методология исследования самостоятельного обучения студентов медицинских вузов основываются на многогранном подходе, который включает разнообразные инструменты и методы для улучшения качества образования. Включение современных технологий, активное использование различных методов обучения, а также формирование у студентов навыков самоорганизации и критического мышления являются основой успешного освоения знаний и формирования компетенций, необходимых для эффективной работы в медицинской профессии.

Результаты исследования. В ходе исследования основных аспектов самостоятельного обучения студентов медицинских вузов были выявлены несколько ключевых результатов, которые подчеркивают важность этого элемента образовательного процесса, а также методы и подходы, способствующие его эффективному внедрению. Основные результаты исследования можно свести к следующим пунктам:

1. Уровень вовлеченности студентов в самостоятельное обучение. Исследование показало, что степень вовлеченности студентов в процесс самостоятельного обучения варьируется в зависимости от дисциплины и учебной программы. Наибольшую активность студенты проявляют в области теоретических дисциплин, таких как анатомия, физиология и патофизиология, в то время как практические навыки, такие как хирургия или клинические дисциплины, требуют более интенсивного взаимодействия с преподавателями и врачами-наставниками. Тем не менее, даже в практических областях значительное число студентов показали высокую степень самостоятельности в освоении теоретической базы, необходимой для практической работы [1-2].

2. Использование информационных технологий в самостоятельном обучении. Результаты исследования продемонстрировали, что информационные технологии, включая онлайн-курсы, электронные библиотеки и симуляционные тренажеры, играют значительную роль в организации самостоятельного обучения. Студенты активно используют платформы для поиска научных статей, прохождения онлайн-тестов и изучения клинических случаев. Это позволяет им работать в удобном для них темпе, иметь доступ к актуальной информации и улучшать свои знания без зависимости от расписания занятий. Однако, несмотря на эти преимущества, у некоторых студентов наблюдается недостаточная мотивация для регулярного использования этих ресурсов, что указывает на необходимость усиленной работы в области развития цифровой грамотности и самоорганизации.

3. Методы обучения, стимулирующие самостоятельную работу. Основным результатом исследования является вывод о том, что использование активных методов обучения, таких как кейс-метод, проектная деятельность и проблемно-ориентированное обучение (PBL), значительно повышает эффективность самостоятельной работы студентов. Применение этих методов позволяет студентам работать с реальными клиническими случаями, решать задачи и принимать обоснованные решения, что способствует развитию критического мышления и способности анализировать информацию. Это, в свою очередь, приводит к более глубокому усвоению материала и формированию практических навыков.

4. Проблемы, с которыми сталкиваются студенты при самостоятельном обучении. В ходе исследования было выявлено несколько проблем, которые мешают студентам эффективно организовывать самостоятельное обучение. Среди них — недостаток времени для глубокого изучения материала из-за высокой учебной нагрузки, отсутствие четких рекомендаций по самостоятельной работе со стороны преподавателей, а также проблемы с самоорганизацией и мотивацией. Многие студенты испытывают трудности в планировании своего учебного процесса и, как следствие, не всегда могут распределить время для изучения теоретического материала и практических навыков [3-4].

5. Роль преподавателей в организации самостоятельного обучения. Одним из значимых результатов исследования является подтверждение важности роли преподавателей в организации самостоятельного обучения. Преподаватели должны не

только предоставлять студентам доступ к учебным материалам и ресурсам, но и обеспечивать регулярную обратную связь, помогать в организации учебного времени и мотивировать студентов к самостоятельной работе. Эффективная коммуникация и помощь со стороны преподавателей стимулирует студентов к более активному участию в процессе обучения.

6. Мотивация и самоорганизация студентов. Мотивация студентов и их способность к самоорганизации играют ключевую роль в успешности самостоятельного обучения. Результаты исследования показали, что студенты, которые активно работают над развитием своих навыков самоорганизации, показывают лучшие результаты в процессе обучения. Создание благоприятной мотивационной среды, а также разработка индивидуальных учебных планов и рекомендаций для студентов, направленных на улучшение самоорганизации, способствуют повышению эффективности обучения.

7. Оценка эффективности самостоятельного обучения. Для оценки эффективности самостоятельного обучения в медицинских вузах исследование предложило использовать комплексный подход, включающий как формальные методы оценки (контрольные работы, тесты, экзамены), так и практическую оценку в виде выполнения клинических задач, участия в симуляциях и анализе реальных случаев. Это позволяет более точно оценить не только теоретические знания студентов, но и их способность применять эти знания на практике, что является важным для подготовки компетентных специалистов.

8. Перспективы и рекомендации. Исследование выявило ряд перспективных направлений для улучшения организации самостоятельного обучения студентов в медицинских вузах. К ним относятся:

- Развитие и внедрение новых образовательных технологий, таких как искусственный интеллект и виртуальная реальность, для создания более интерактивных и практикоориентированных учебных материалов.
- Укрепление связи между теоретическим обучением и практическими занятиями через более интенсивное использование симуляторов и клинических тренажеров.
- Увеличение внимания к развитию навыков самоорганизации и мотивации студентов через специальные курсы и тренинги.
- Совершенствование системы оценки и контроля самостоятельной работы, включая более гибкие и адаптированные методы оценки [5-6].

Результаты исследования подтвердили, что самостоятельное обучение является важным компонентом медицинского образования, способствующим развитию профессиональных навыков, критического мышления и способности к самосовершенствованию. Однако для повышения его эффективности необходимо устранить существующие проблемы, такие как дефицит времени, недостаточная мотивация студентов и слабая координация с преподавателями. Внедрение инновационных методов и технологий, развитие мотивации студентов и повышение качества обратной связи с преподавателями являются ключевыми аспектами для улучшения процесса самостоятельного обучения в медицинских вузах.

Основная часть. Самостоятельное обучение является важным элементом образовательного процесса в медицинских вузах. Оно способствует формированию у студентов навыков самостоятельной работы, повышению уровня их компетентности и подготовленности к профессиональной деятельности. В медицинском образовании самостоятельная работа занимает ключевое место, так как профессия врача требует высокой ответственности, способности к быстрому принятию решений и готовности к постоянному обучению на протяжении всей карьеры. Рассмотрим основные аспекты самостоятельного обучения студентов медицинских высших учебных заведений [7-8].

1. Роль самостоятельного обучения в медицинском образовании. Самостоятельная работа студентов направлена на развитие их способности к самостоятельному поиску информации, анализу, решению клинических задач и применению полученных знаний на практике. Она помогает студентам углубить знания по ключевым дисциплинам, освоить

навыки клинической диагностики и лечения, а также развить способность к самообразованию.

Медицинская профессия требует постоянного обновления знаний, так как в области медицины происходят быстрые изменения, появляются новые методы диагностики и лечения. Студент, способный эффективно учиться самостоятельно, может успешно адаптироваться к этим изменениям.

2. Методы и формы самостоятельного обучения. Для эффективного самостоятельного обучения в медицинских вузах используются различные формы и методы работы:

- Тематические задания и проекты. Студенты выполняют задания по конкретным темам, проводя анализ научных статей, обзоров литературы, клинических случаев. Это помогает формировать навыки работы с научными и медицинскими источниками.

- Кейс-метод. Метод кейс-стади используется для анализа клинических ситуаций, что позволяет студентам прорабатывать реальные медицинские случаи и вырабатывать практические навыки принятия решений.

- Медицинские симуляции. Симуляционные тренажеры и виртуальные лаборатории дают студентам возможность отработать медицинские процедуры в условиях, близких к реальным. Это особенно важно для отработки практических навыков, таких как хирургические операции или диагностика заболеваний.

- Онлайн-курсы и электронные ресурсы. Современные медицинские вузы активно используют онлайн-курсы, вебинары и электронные учебники для самостоятельного обучения. Это позволяет студентам иметь доступ к обновленной информации в любое время.

3. Информационные технологии в самостоятельном обучении. Информационные технологии играют важную роль в современном медицинском образовании. Студенты могут использовать интернет-ресурсы для поиска научной информации, прохождения онлайн-тестов и обучения на интерактивных платформах. Электронные библиотеки, базы данных (например, PubMed, Cochrane Library) и специализированные медицинские платформы предоставляют актуальную информацию по различным аспектам медицины [9-10].

Также стоит отметить использование искусственного интеллекта в учебных материалах. Многие медицинские платформы используют AI для создания интерактивных обучающих программ, которые помогают студентам разрабатывать навыки диагностики и лечения.

4. Самоорганизация и мотивация студентов. Для успешного самостоятельного обучения студентов медицинских вузов необходимы навыки самоорганизации и высокой мотивации. Студенты должны уметь планировать свое время, ставить учебные цели, работать с различными источниками информации и эффективно использовать полученные знания.

Преподаватели играют важную роль в формировании этих навыков. Организация учебного процесса, мотивация студентов к активному участию в самостоятельной работе и создание условий для самореализации помогают повысить качество самостоятельного обучения.

5. Оценка эффективности самостоятельного обучения. Оценка результатов самостоятельной работы студентов в медицинских вузах включает как формальные методы (контрольные работы, тесты, экзамены), так и практическую оценку, например, в ходе клинических занятий или стажировок. Преподаватели используют различные критерии, чтобы определить, насколько эффективно студент освоил материал, насколько он готов к практическому применению знаний в реальной медицинской практике.

Кроме того, студенты могут получать обратную связь по результатам своей самостоятельной работы, что помогает выявить слабые стороны и скорректировать процесс обучения.

6. Проблемы и перспективы самостоятельного обучения. Несмотря на все преимущества, самостоятельное обучение студентов медицинских вузов сталкивается с рядом проблем. Одной из них является недостаток самостоятельности у студентов, которые привыкли к традиционному обучению, где преподаватель предоставляет всю информацию. Также важными проблемами являются высокая учебная нагрузка, дефицит времени и неопределенность в выборе методов работы [11-12].

Перспективы развития самостоятельного обучения включают улучшение материально-технической базы, внедрение новых информационных технологий и методик, а также дальнейшую адаптацию учебных программ к требованиям рынка труда.

Выводы:

1. Необходимость самостоятельной работы в медицинском образовании. Самостоятельное обучение играет ключевую роль в образовательном процессе медицинских вузов, так как позволяет студентам развивать критическое мышление, навыки самоконтроля и личной ответственности, которые необходимы для успешной профессиональной деятельности. Этот процесс способствует углублению теоретических знаний, улучшению практических навыков и подготовке студентов к решению сложных клинических задач.

2. Многообразие методов и форм самостоятельного обучения. Важным аспектом эффективного самостоятельного обучения является использование различных методик и подходов. Среди них выделяются проектные работы, кейс-методы, использование симуляторов и онлайн-курсов. Эти методы способствуют развитию у студентов навыков аналитического мышления, способности к принятию решений в условиях неопределенности и активному освоению практических аспектов медицины.

3. Роль информационных технологий в организации самостоятельного обучения. Современные информационно-коммуникационные технологии, такие как онлайн-курсы, электронные базы данных и симуляционные тренажеры, значительно повышают эффективность самостоятельного обучения. Они позволяют студентам иметь доступ к актуальной информации, улучшать свои знания и навыки в удобном для себя темпе, что способствует глубокому пониманию материала и подготовке к реальной медицинской практике.

4. Мотивация и самоорганизация студентов. Для успешного самостоятельного обучения необходимо развивать у студентов навыки самоорганизации, планирования учебного времени и мотивации. Создание благоприятных условий для саморазвития, организация взаимодействия с преподавателями через обратную связь и стимулирование вовлеченности студентов в учебный процесс способствуют повышению их активности и ответственности за собственное обучение.

5. Оценка эффективности самостоятельного обучения.

Эффективность самостоятельной работы студентов должна оцениваться комплексно, с учетом не только теоретических знаний, но и практических навыков. Важно применять методы, которые позволяют не только проверять усвоение материала, но и оценивать способность студентов применять полученные знания в реальных клинических ситуациях. Формативная оценка, использование тестов, практических заданий и рецензий является необходимым инструментом для контроля качества самостоятельного обучения.

6. Перспективы развития самостоятельного обучения.

Перспективы развития самостоятельного обучения в медицинских вузах связаны с дальнейшим внедрением инновационных методов обучения, улучшением материально-технической базы и интеграцией новых технологий, таких как искусственный интеллект и виртуальная реальность, в образовательный процесс. Также важно совершенствовать подходы к мотивации студентов и повышению их самостоятельности в обучении.

Заключение. Самостоятельное обучение студентов медицинских вузов является неотъемлемой частью их профессиональной подготовки, обеспечивая развитие навыков, необходимых для успешной практической деятельности в области медицины.

Использование разнообразных методов обучения, внедрение информационных технологий, а также развитие мотивации и самоорганизации студентов создают условия для более эффективного образовательного процесса. Важно продолжать совершенствовать подходы к организации самостоятельного обучения и учитывать современные тенденции в образовательных и технологических практиках для повышения качества подготовки будущих медицинских специалистов.

Список использованной литературы:

1. Бенашвили, С. Л. (2019). *Методы и формы обучения в медицинских вузах*. Москва: Издательство «МедПресс». -С.58-61.
2. Григорьева, Т. А., Кузнецова, Н. В. (2018). *Самостоятельная работа студентов медицинских вузов: организация и оценка эффективности*. Санкт-Петербург: Издательство «Просвещение». -С.44-54.
3. Ермакова, Л. П., Лебедева, М. В. (2020). *Инновационные подходы к организации самостоятельного обучения в высших медицинских учебных заведениях*. Казань: Издательство «Медицина». -С.101-114.
4. Шевченко, Т. В. (2021). *Методические основы формирования самостоятельности у студентов медицинских вузов*. Москва: Издательство «Медицинская литература». -С.99-105.
5. Косарева, Н. И., Иванова, В. С. (2017). *Активные методы обучения в медицинском вузе*. Новосибирск: Наука. -С.76-78.
6. Левина, Т. В. (2019). *Роль информационных технологий в организации самостоятельного обучения студентов медицинских вузов*. Москва: Издательство «Образование и наука». -С.66-68.
7. Захарова, Т. С. (2022). *Методы и средства оценки самостоятельной работы студентов медицинских вузов*. Екатеринбург: Издательство «Урал». -С.34-36.
8. Семенова, Е. П. (2020). *Проблемно-ориентированное обучение в медицинском вузе: теория и практика*. Санкт-Петербург: Издательство «Медицина». -С.56-59.
9. Шевцов, Н. Г. (2021). *Самостоятельная работа студентов медицинских вузов в условиях цифровизации образования*. Томск: Издательство «Сибирь». -С.122-126.
10. Кудрявцева, И. А. (2018). *Психология и педагогика медицинского образования: самостоятельное обучение студентов*. Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс». -С.144-154.
11. Петрова, Т. С., Мельникова, И. А. (2020). *Симуляционные технологии в медицинском образовании: влияние на самостоятельную подготовку студентов*. Челябинск: Издательство «Медицинское образование». -С.22-34.
12. Радионова, Е. В., Сорокин, В. А. (2021). *Системы оценки и самооценки в медицинском образовании*. Москва: Издательство «Медицинский учебник». -С.44-46.

O'QUVCHILARDA MULOQOT KO'NIKMALARINI TARKIB TOPTIRISH USULLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidan boshlab og'zaki va yozma nutqni o'stirish bilan birga nutq madaniyatini ham o'rgatib borishlari zarurligi, shaxslararo munosabatlarda muloqotning ahamiyati va roli yoritilgan, shuningdek o'quvchilarda muloqotni tarkib toptirish usullari keltirilgan. Muloqotga o'rgatishning usullaridan biri muloqot ko'nikmasini mashg'ulotlar tarzida shakllantirish kerakligi maqolada o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: o'quvchi, muloqot, munosabat, og'zaki nutq, emotsional, suhbatdosh, talaffuz, o'qituvchi

Аннотация: В данной статье подчеркивается значение и роль общения в межличностных отношениях, а также необходимость развития устной и письменной речи с младшего школьного возраста, а также обучения культуре речи. Одним из способов обучения общению является необходимость формирования коммуникативных навыков в форме обучения, что и выражено в статье.

Ключевые слова: студент, общение, отношение, устная речь, эмоциональность, собеседник, произношение, преподаватель.

Abstract: This article discusses the need to teach speech culture, along with oral and written speech, from the junior school age, the importance and role of communication in interpersonal relationships, and also presents methods for developing communication in students. The article reflects the need to form communication skills in the form of exercises as one of the methods of teaching communication.

Key words: student, communication, attitude, oral speech, emotional, interlocutor, pronunciation, teacher

Kirish. Muloqot-shaxslararo munosabatlarning asosiy ko'rinishi bo'lib, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o'zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta'sir o'tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, tushunadilar. Shuning uchun muloqot ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida ishtirok etib, hamkorlik faoliyatining moddiy, ma'naviy, madaniy, emotsional, motivatsion qirralarining ehtiyoji sifatida vujudga keladi. Insonda yuzaga keladigan har xil ehtiyojlarni maqsadga muvofiq ravishda qondirish muloqot maromiga bog'liq bo'lib, shaxslararo munosabat barkamol avlod, komil inson g'oyalari qaror topishiga xizmat qiladi. Muloqot muvaffaqiyatining negizi shaxsning ruhiy dunyosi, ehtiyojlari motivatsiyasi, xarakter xislati, individual-tipologik xususiyati, qobiliyati, e'tiqodi kabi fazilatlar, sifatlar namoyon bo'lishi, rivojlanishi hisoblanadi. Muloqot tashqi ijobiy ta'sirlar, namunalar asosida o'zini-o'zi tuzatish, qayta tarbiyalash, shaxsiy imkoniyatini ro'yobga chiqarish uchun puxta zamin hozirlaydi, komillik sari yetaklaydi.

Barkamol insonlarning muomala maromi, mulohaza yuritish uslubi, munosabatga kirishish uquvchanligi, vaziyatdan chiqish salohiyatiga boshqa odamlar ham taqlid qiladi va hayot tajribasida unga rioya etib yashaydi. Odamlar o'rtasidagi shaxslararo munosabat jarayonida g'ayritabiiy ijtimoiy holat yoki hodisaga ongli tayanish - o'zini-o'zi mukammallashtirish, ro'yobga chiqarish, boshqarish, baholash, o'ziga-o'zi buyruq berish shaxsning ruhiy dunyosida muhim kamolot bosqichidir. Shuning uchun ichki va tashqi taqlidni tushunish hamda bosqichma-bosqich egallab borish - bo'lg'usi mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi hamda barkamol shaxs sifatida shakllanishining garovidir.

Tadqiqot obyekti. Muloqotga kirisha olmaslikning asosiy sababi - o'zini-o'zi ortiqcha yoki past baholash tufayli o'ziga va uni qurshab turgan odamlarga noto'g'ri munosabatdir. Buning oldini olish imkoniyatlari mavjud bo'lib, asosan, quyidagilarga ahamiyat berish ijobiy samara beradi:

hamkorlik faoliyatida, muloqotlar tizimi orqali muloqot jarayonining barcha a'zolari o'rtasida insonparvarlik munosabatlarini tashkil qilish, emotsional muhitni taqqoslash imkoniyatini yuzaga keltirish;

muloqotda ichki munosabatlar tizimida har bir a'zoning qulay mavqeini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish;

insonning muloqot xususiyatlari, maromi, usullari, shakllari to'g'risidagi axborotni egallashiga oid maxsus mashg'ulotlarni uyushtirish.

shaxslararo munosabatlar va muloqot usullariga mo'ljallangan ishbilarmonlik o'yinlari, psixodrama, trening tizimini yaratish.

L. S. Vigotskiy, A.N. Leontev, A.R. Luriya, D.B. Elkonin tadqiqotlariga ko'ra, bolaning dastlabki ijtimoiy ehtiyojlaridan biri bu - muloqotga nisbatan ehtiyojdir.

Zaporojes va M.I. Lisina izlanishlarida ta'kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan muloqotga kirishish ehtiyoji 7 yoshgacha bir nechta bosqichlarda rivojlanib boradi:

e'tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo'ladi;

kattalar bilan hamkorlik qilish ehtiyoji tug'iladi;

avvalgi barcha ehtiyojlarining kattalar tomonidan hurmat qilinishiga ehtiyoj tug'iladi;

maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o'zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi.

Kishilar muloqot jarayonida verbal, jismoniy, noverbal yo'llar bilan bir-birining motivlariga, maqsadlariga, qaror qabul qilishiga ta'sir o'tkazishi, biror harakatga undashi va harakatini nazorat qilishi, bir-birining xulq-atvoriga stimullashtiruvchi va korrektsionalovchi tarzda ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Muloqot inson emotsional holatlarining eng muhim determinantasidir. Chunki turli-tuman emotsional holatlar muloqot jarayonida paydo bo'ladi va o'zgaradi.

L. A. Karpenko taklif etgan tasnifga ko'ra muloqotning quyidagi vazifalari ajratiladi:

-aloqa o'rnatish vazifasi - suhbatdoshni aloqaga kirishish uchun tayyorlash;

-informatsion vazifa - suhbatdosh bilan muayyan ma'lumotlar, fikrlar va rejalarini almashish;

-faoliyatga undash - suhbatdoshni biror harakatni bajarishga stimullashtirish (rag'batlantirish);

-koordinatsion vazifa - suhbatdosh bilan hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish va uni amalga oshirishdagi harakatlarni muvofiqlashtirish;

-tushunishni ta'minlash vazifasi - suhbatdoshning fikrlari va hissiyotlarini tushunish;

-amotiv vazifa - suhbatdoshda muayyan hissiyotlarni uyg'otish hamda ularni o'zgartirish;

-munosabat o'rnatish vazifasi - munosabatlar tizimidagi shaxsiy o'rinni, mavqeni aniqlash;

-ta'sir ko'rsatish vazifasi - suhbatdoshning xulq-atvori, shaxsiy xususiyatlari, maqsadlarini o'zgartirish.

Demak, muloqot murakkab polifunksional ya'ni ko'p vazifali hodisadir.

Insonning tabiati shundayki, u atrofdagilar bilan muloqotda bo'lmasdan yashay olmaydi. Bola tug'ilganda uning onasi o'zining mehrini muloqot orqali beradi. Shuningdek, oilaning boshqa kattalari ham chaqaloq bilan muloqotda bo'lmasdan turolmaydi. Kattalar tomonidan bo'ladigan to'g'ri muloqot chaqaloqda muloqotga bo'lgan ehtiyojni shakllantiradi. Chaqaloq bir oylik bo'lganda «ga», «da», «ua» kabi nutq belgilari paydo bo'ladi. Bolaning muloqoti reaktiv (passiv) yoki aktiv (faol) shaklda bo'ladi. Bolaning kattalar bilan qiladigan muloqoti dastlab kattalarning labi va ko'zlariga qarashdan boshlanadi. Ijobiy muloqotda bo'lish uchun kattalar bolaga ko'proq kulgulari bilan ta'sir etishlari maqsadga muvofiq.

Bolani qo'lga olib ko'targanda u juda xursand bo'ladi. Bir yarim - ikki oylikda bola kattalarning jilmayishiga o'zining kulgusi bilan javob qaytaradi. Ona bola uchun ehtiyojlarini qondiruvchi eng asosiy kishi. Kattalar go'daklar bilan doimo ijobiy emotsional munosabatda bo'tishlari zarur. 4-5 oylik go'dakning munosabati o'ziga xos xarakterga ega. U o'z oila a'zolarini begona kishilardan ajratadi. Kattalar doimo go'dak atrofida parvona bo'laversalar, u o'yinchoq o'ynamaydi, onasidan ajrasa injiq bo'lib qoladi. 7-9 oylik bola kattalarning nutqini va

harakatini diqqat bilan kuzatadi. So'ngra u kattalarning og'zidan chiqqan so'zlarni takrorlashga harakat qiladi. Bu davrdagi bolalar kattalarning harakatlarini taqlid qilish orqali egallaydi. Masalan, stol ustini artishga, idish-tovoqlarni ko'tarishga harakat qiladi. Kattalar bolaning ehtiyojlarini qondiribgina qolmasdan, turli buyumlar bilan harakat qilishga ham o'rgatadilar, ya'ni hatti-harakatlarini boshqaradilar. Bir yoshgacha bola kattalarning nutqini tinglaydi.

Bolalar yoshlikdan avvalo oilada, so'ngra ta'lim maskanlarida muloqotga o'rgatib boriladi. Muloqotga o'rgatishning usullaridan biri muloqot ko'nikmasini mashg'ulotlar tarzida shakllantirishdir. Bolani bog'cha sharoitida tarbiyachi turli mashg'ulotlar o'tkazib muloqotga o'rgatadi. Avval elementar o'zini tutish, kattalarga qanday gapirish, salom berish, minnatdorchilik bildirish kabi usullar tarkib topadi. Maktab yoshi davrida va keyinchalik shaxs ijtimoiy-psixologik treninglar orqali muloqotga o'rgatiladi. Shaxsning o'zi bu usullarga ijobiy munosabat bildirishi, faol harakat qilishi zarur. Chunki shaxs muloqotda bo'lmasdan faoliyat subyekti sifatida ham, individual inson sifatida ham to'laqonli rivojlana olmaydi. A.A. Bodalyev fikricha, hatto o'yin faoliyatida bola muloqotda bo'ladi. Ta'lim jarayonining asosida muloqotga o'rgatish masalasi turadi. Mehnat ta'limi jarayonida kishilar doimo muloqotga ehtiyoj sezadilar. Muloqotning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u insonning dunyoqarashini kengaytiradi va psixikasini rivojlantiradi. Ya'ni barcha ruhiy jarayonlar muloqot orqali shakllanadi.

Metodlar. O'yin orqali bolalarda sezgi, idrok, xotira, fikrlash, fantaziya, hayot kabi ruhiy jarayonlar, ruhiy xususiyatlar shuningdek, xarakter xislatlari, qobiliyat turlari, temperament (mijoz) tiplari rivojlanadi. Bolalarning nutqini, muloqotini rivojlantirishda kattalar muhim rol o'ynaydilar. Bolaning ongini o'stirish uchun o'yinchoqlar va o'yin turlaridan ko'proq foydalanish yaxshi natija beradi.

Ilk bolalik davrida ham o'yinning ahamiyati katta. Bu davrda bolalar predmetli o'yinchoqlarni ko'proq o'ynaydilar. Ayniqsa didaktik o'yinchoqlar bola hayotida muhim o'rin egallaydi. Bola endi bitta emas, balki bir necha o'yinchoqlar bilan o'ynaydi. Bu davrda bolalar kattalar bilan muloqotda bo'lishga nisbatan ko'proq o'yinchoqlar bilan muloqotda bo'ladilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinda taqlid qilish orqali kattalarning hatti-harakatlari, o'zaro munosabatlarini ifodalaydilar. Bu ularda muloqot rivojlanishiga yordam beradi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda o'yin faoliyati o'ziga xos xususiyatga ega. Ular ko'proq harakatli, sport xarakteridagi o'yinlarni o'ynaydilar.

Bolalar maktab yoshiga yetganda ularning bir-birlariga nisbatan munosabatlari yangicha mazmun kasb etadi. Bola ilgari ota-onasi, guruhdagi tengdoshlari, tarbiyachi bilan muloqotda bo'lgan boisa, endi maktab o'qituvchisi, sinf rahbari bilan muloqotda bo'ladi. Bolalarda bu davrda mas'uliyat hissi shakllanadi.

Bolalar nutqining o'sishida ularning maktabda o'qishi katta rol o'ynaydi. Bola maktabgacha yoshda o'ylamasdan gapiradi, maktabda esa u gaplashayotgan til o'qitiladigan va o'rganiladigan ilm bo'lib qoladi. Grammatikani o'qib o'rganish jarayonida bola nutqining fonetik jihati to'g'ri bo'lib boradi, nutqning sintaksis tuzilishi takomillashadi. Maktabda o'qitilayotgan hamma fanlarni o'rganish jarayonida o'quvchi nutqining lug'ati boyiydi, so'zlarning mazmuni uning uchun chuqurlashadi va kengayadi. Bolalarning yozma nutqni egallashlari ular nutqining o'sishida muhim bosqich bo'ladi. Bola o'z fikrlarini yozma nutqda bayon qilishga harakat qiladi. O'quvchi o'qituvchining topshirig'iga binoan yozma ishlar bajarayotganda o'zining shu ishiga o'z fikrining qanday til bilan bayon qilinganiga qarab baho berilishini oldindan bilib turadi. O'quvchi maktabda berilgan topshiriqni tayyorlash vaqtida shu topshiriqni o'zigao'zi gapirib berishni mashq qilib turishi nutqining o'sishiga katta ta'sir qiladi. Bolalar nutqining o'sishida o'qituvchining nutqi katta rol o'ynaydi, chunki uning nutqi o'quvchilar uchun namuna hisoblanadi. Shuning uchun o'qituvchi o'z nutqini takomillashtirish ustida ishlashi kerak. Shuningdek quyidagi metodlar ham o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini tarkib toptirishda samarali usullar hisoblanadi.

Guruhlardagi muhokama usuli. Ushbu o'qitish uslubi o'qituvchining juda oz «so'zlashiga» imkoniyat yaratadi va vaqtning asosiy qismi o'quvchilarning o'zaro muhokamalariga bag'ishlanadi. qachonki o'quvchilar mavzu haqida qandaydir darajada bilimga ega bo'lsalar bu

uslubdan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xatto mavzu haqida tasavvurga ega bo'lmagan holda, yoki mashg'ulotlar avvalida o'rganilgan bilimni takrorlash uchun ham foydalanishlari mumkin.

Bahs-munozara usuli. O'quv guruhini ikki guruhga bo'lgan holda, biror mavzu bo'yicha o'zaro baxs, fikr almashinuv tarzida o'tkaziladi.

Rolli o'yinlar. Ishbilarmonlik yoki rolli(vaziyatli) o'yinlar – muammoli vazifaning bir turidir. Faqat bu o'rinda, matnli material o'rniga o'quvchilar tomonidan rollar o'ynaladigan hayotiy vaziyat sahnalashtiriladi. Bosqichlari: vaziyatni tushuntirish, mos rollarni bo'lib berish, maqsad va vazifalarni tushuntirish; o'yin davomida o'quvchilarning hatti-harakatlarini kuzatib borish; o'quvchilarning hatti-harakatlari orqali ularga bilim olishlariga, ma'lum malaka va ko'nikmalarni egallashlariga imkoniyat yaratish; o'yin natijalarining tahlili; o'yin natijalarini real hayotiy hodisalar bilan taqqoslash;

Juft-juft muloqot. Biror mavzu bo'yicha yonma-yon o'tirgan o'quvchilarni o'zaro muloqotga chorlash; o'zaro fikr almashish va ularni ba'zilarini tinglash;

Natija. Maktabda bolalar uchun eng avvalo faol ishlatiladigan so'zlarning miqdori oshadi. Yozma nutqni, o'qish va yozishni o'zlashtirish o'quvchi hayotida hosil qilingan malaka hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar tovushlarni bir-biriga qo'shish orqali so'z tuzish malakasini egallab olgach, ba'zida main mazmunini noto'g'ri tushunadilar. Unga o'quvchilarning so'z boyligining kamligi yoki asosiy fikrni ajrata bilmasligi sabab bo'ladi. Shu munosabat bilan o'qituvchi oldida bolalarda lug'at boyligini oshirish va ularni o'qigan narsalari yuzasidan mustaqil reja tuzishga barvaqtroq o'rgatish vazifasi turadi. Yozuv darslarida bola harf va so'zlarni yozishda katta qiyinchilikka duch keladi. Dastlab bola butun e'tiborini yozish texnikasiga va o'tirish qoidasiga rioya qilishga qaratadi. Avval bolaning yozma nutqi uning og'zaki nutqi orqali belgilanadi, ya'ni u so'zni qanday talaffuz etsa shunday yozadi. Bu davrda bola bilan ovoz chiqarib aytish bo'yicha muntazam mashqlar o'tkazish uning imlo qoidalarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishida katta ahamiyatga ega. Yozma nutqda imo-ishora, ohangdan foydalanilmaydi. Shu bois bolalarning yozma nutqlari ularning og'zaki nutqiga qaraganda ancha bo'sh bo'ladi. Bolalar nutqi kattalar nutqi ta'sirida o'sadi. Shuning uchun pedagoglar bolalarga kichik maktab yoshidan boshlab og'zaki va yozma nutqni o'stirish bilan birga nutq madaniyatini ham o'rgatib borishlari zarur.

Xulosa va tavsiyalar. XXI asrda yashaydigan har bir insonning tanqidiy fikrlashi uchun avvalo muloqotga o'rgatish zarur. O'smirlarni muloqotga o'rgatish uchun ularga psixologik, pedagogik adabiyotlarni o'qishni tavsiya qilish, muloqot jarayonida yoshlar faoliyatini kuzatish, fikrlash doirasini aniqlash va shu jarayonda psixologik o'yinlar, mashqlar, treninglardan foydalanish muhimdir. Bolalar nutqi bevosita kattalar nutqi ta'sirida o'sadi. Shuning uchun o'qituvchi nutqi o'quvchilar nutqini o'stirishda namuna bo'lib xizmat qilishi kerak.

O'quvchilar tafakkurini rivojlantirmay, ularning nutqini o'stirib bo'lmaydi. Og'zaki gapirish, bayon yoki insho yozishda o'quvchilarning reja tuzib olishlariga e'tibor berish kerak. Yozma va og'zaki nutqni o'stirish uchun kitob ustida muntazam ishlash, o'qigan matnlarning tezisi (asosiy mazmuni)ni, konspekti(qisqacha matn bayoni)ni tuzish, ma'ruza, referatlar tayyorlash, adabiy kechalar, yozuvchilar bilan uchrashish muhim ahamiyatga ega. Nutq shartli reflekslar paydo bo'lishining umumiy qonunlari asosida o'sadi. Agar kishi biror bir tovushni noto'g'ri talaffuz qilishga o'rganib qolgan bo'lsa, unda bu kamchilikni tuzatish qiyin bo'ladi. Shuning uchun bolalarda yoshligidanoq ijobiy nutq odatlarini tarbiyalashga ahamiyat berish zarur. Bizning yuksak ma'naviy ehtiyojlarimizdan biri - muloqotga bo'lgan ehtiyoj. Muloqotga bo'lgan ehtiyoj qondirilmasa, ong ham rivojlanmaydi. Shuning uchun biz doimo muloqotga bo'lgan ehtiyojimizni qondirishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M." Milliy tiklanishdan –milliy yuksalish sari." –Toshkent: O'zbekiston, 4-jild, 2020. 166-bet.
2. Selezneva A.V. Konseptualno metodologicheskiye osnovaniya politiko

psixologicheskogo analiza politicheskix sennostey. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta Filosofiya. Sociologiya. Politologiya. 2019. № 49. –S. 14

3. G'aybullayev O. Shaxs ma'naviy kamoloti va estetik madaniyat. –T.: Chashma print, 2008. 13-bet.

4. Doniyarov M., Mamarahimova N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy madaniyatini shakllantirishda innovatsion yondoshuvning ahamiyati. Архив Научных Публикаций JSPI. 2020 y.

5. Hamzayevna, O. M. (2023). Creative approach in developing the communication skills of primary class guards. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 55-59.

“TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR” XALQARO ILMIY METODIK JURNALI UCHUN MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI

“Ta'limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “Ta'limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E'lon qilinadigan maqolalarga bo'lgan asosiy talablar:

+ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;

+ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro'yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 3-8 betgacha;

+ maqola nomi, annotatsiya (50-60 ta so'z) va tayanch so'zlar (8-10 ta) ingliz, o'zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida mavzu, muallifning F.I.O. (to'liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo'lsa, ularning har biri haqida to'liq ma'lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko'rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro'yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e'lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o'ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo'lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to'liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro'yxatda ko'rsatiladi. Matn ichidagi ko'chirmadan so'ng iqtibos olingan asarning ro'yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o'rinda kitob, to'plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to'liq nomi, nashr ko'rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko'rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko'rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo'lsa, barcha savol va e'tirozlar bo'yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo'lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislar va ma'ruzalari chop etilmaydi. E'lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko'chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o'zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko'rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o'zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko'rib chiqilmaydi.

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi,

Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy

Elektron manzil: <https://fanistiqbollari.uz>

Telegram raqami: +998 (93) 689-80-90